

Traditionell kunskap och lokalsamhällen – artikel 8j i Sverige

av

Håkan Tunón

Centrum för biologisk mångfald

Centrum för biologisk mångfald (CBM) är ett nationellt centrum för forskning och forskningsinformation om biologisk mångfald som är gemensamt för Sveriges lantbruksuniversitet och Uppsala universitet. Verksamheten samordnas i ett nätverk av institutioner, organisationer och myndigheter i hela landet. Arbetet går ut på att samordna, initiera och bedriva forskning, utbildning och information med sikte på att bevara, hållbart nyttja samt restaurera biologisk mångfald i Sverige. CBM deltar också i internationella samarbeten som syftar till att lösa problem inom biodiversitetsområdet.

Formgivning: Håkan Tunón, CBM

Omslagsbild: Laxfiske vid hälsingekusten (foto: Börge Pettersson), skärbräda och blåbärskorg (foto: Håkan Tunón) & jägare i Västerbottensskogarna (Per-Uno Lundqvist).

Bör citeras: Tunón, H. 2004. *Traditionell kunskap och lokalsambällen: artikel 8j i Sverige*. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.

Distribution: CBM, Box 7007, 750 07 Uppsala.

Fax: 018-67 35 37, tel: 018-67 25 91, e-post: hakan.tunon@cbm.slu.se

Utgivare: Centrum för biologisk mångfald, Uppsala

Tryck: Universitetstryckeriet, Uppsala 2004

Upplaga: 200

ISSN 1403-6568 (CBM:s skriftserie); 1403-5359 (Studia ethnobiologica)

ISBN 91-89232-17-8

© 2004 Centrum för biologisk mångfald

Till statsrådet och chefen för Miljödepartementet

Regeringen beslutade den 21 mars 2002 att låta Centrum för biologisk mångfald granska tre olika artiklar inom Konventionen om biologisk mångfald. Detta är rapporten från den del av uppdraget som granskar olika aspekter på artikel 8j. Det är främst aspekter på att bevara, stärka, skydda, tillämpa och att sprida traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor samt hur utbildningssystemet skulle kunna tillämpas för att uppnå ovanstående syften som har utretts.

Föreståndaren för Centrum för biologisk mångfald filosofie doktor Urban Emanuelsson utsåg Håkan Tunón, doktor i farmaceutisk vetenskap, att fungera som ansvarig för Centrum för biologisk mångfalds utredning.

I arbetet har också landskapshistoriker Kelvin Ekeland varit engagerad och bidragit med många och omfattande inlägg, idéer och synpunkter. I samband med bland annat arbetet rörande enkäter till och sammanställning av svar från folkhögskolor, gymnasier, kommuner och länsstyrelser samt i undersökningen av forsknings- och undervisningsläget vid universitet och högskolor har filosofie magister Line Boberg varit till ovärderlig hjälp. Docent Carl-Gustaf Thornström har assisterat i frågor rörande tillgång till och skydd av traditionell kunskap samt eventuella vinstdelningsfrågor. Filosofie doktorerna Urban Emanuelsson och Börge Pettersson har bidragit med allmänna kommentarer och till de övergripande slutsatserna. Även f.d. museiavdelningschefen Bo Nilsson har givit viktiga bidrag till framför allt slutsatserna och apropos museivärldens roll i detta sammanhang.

Mångfaldskonventionens arbetsprogram för implementeringen av artikel 8j medföljer rapporten som bilaga 1. Till utredningen har också ett antal inlägg från olika organisationer inkluderats som bilagor. Bilaga 2 är Sametingets

inläga till Centrum för biologisk mångfald. Vi har också uppdragit åt filosofie licentiat Weronika Linkowski och docent Tommy Lennartsson att i bilaga 3 sammanställa läget vad gäller forskning på traditionell kunskap och dess direkta påverkan på den biologiska mångfalden. Filosofie doktor Malin Almqvist har också bidragit till arbetet med en granskning av skötselplaner för olika natur- och kulturvårdsområden, vilket redovisas i bilaga 4. Bilagt finns också inlagor från Sveriges hembygdsförbund (bilaga 5), Gävleborgs fäbodförening (bilaga 6) och Svenska Jägareförbundet (bilaga 7),

Härmed överlämnar Centrum för biologisk mångfald sitt betänkande ”Traditionell kunskap och lokalsamhällen: artikel 8j i Sverige”. Synpunkter rörande en svensk implementering av artikel 8j i Konventionen om biologisk mångfald.

Jag har därmed slutfört mitt uppdrag.

Uppsala i februari 2004

Håkan Tunón

/Urban Emanuelsson

Sammanfattning

Traditionell kunskap och lokalsamhällen. Artikel 8j i Sverige.

Miljödepartementet gav Centrum för biologisk mångfald (CBM) i uppdrag att granska Sveriges genomförande av Konventionen om biologisk mångfald (CBD) med avseende på användningen av traditionell kunskap inom naturvärden och för hållbart nyttjande av den biologiska mångfalden. Uppdraget i sin helhet inbegrep tre olika deluppdrag och det avsnitt av uppdragstexten som är relevant för denna del lyder i sin helhet som följer:

CBD:s artikel 8 har rubriken 'In situ-bevarande' och handlar om olika direkta insatser för att bevara biologisk mångfald *in situ*, dvs. i naturligt tillstånd. De senaste 20 åren har natur- och kulturmiljövärden stärkts genom att forskningsfältet naturvårdsbiologi utvecklats. Artikel 8j betonar att även traditionella kunskaper och sedvänjor kan vara relevanta för bevarande och hållbart nyttjande. Artikeln betonar vikten av att bevara, stärka, skydda, tillämpa och sprida sådana kunskaper och sedvänjor. Sverige har hittills inte funnit skäl att skydda traditionell kunskap, med undantag av att visst skydd finns för traditionell kunskap, bl.a. genom bestämmelser om exklusiv rätt att hålla renar. Det behöver därför analyseras om detta förhållningssätt är förenligt med konventionens intentioner. Det finns behov av att redovisa

- förslag till hur traditionell kunskap skall kunna bevaras, stärkas, skyddas och spridas, samt i ökad utsträckning praktiskt tillämpas,
- förslag om hur det formella och informella utbildningssystemet kan användas för att uppnå ovanstående syften,
- en analys som visar om det finns ett behov att skydda traditionell kunskap i Sverige, och i så fall föreslå lämplig form för detta. Om förslagen berör Patent- och registreringsverkets eller Statens växtsortsnämnds ansvarsområden bör samråd ske med dessa myndigheter.

Artikel 8 i konventionen handlar specifikt om *in situ*-bevarande och punkt 8j lyder i sin helhet:

8j) med förbehåll för dess nationella

lagstiftning respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och främja en bredare tillämpning av dessa, med godkännande och deltagande av innehavarna av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor, samt främja rättvis fördelning av nyttan som uppkommer vid utnyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor;

Detta var utgångspunkten för arbetet och vi har därför främst fokuserat oss på sådan traditionell kunskap som kan ha betydelse för naturvärden och *in situ*-bevarande. Med naturvård menar vi i en vid bemärkelse. För att möjliggöra en effektiv naturvård krävs enligt vår mening en gränslös samverkan mellan institutionell naturvård och den som görs som ett led i allt företagande såväl som vad som sker ideellt. Dessutom är det praktiskt omöjligt att upprätthålla några skrankor mellan natur och kultur. I texten om uppdraget markeras att frågor rörande lantraser och -sorter är av underordnat värde om dessa inte direkt är intimt förknippade med traditionell kunskap och denna del av ämnet etnobiologi är således inte specifikt skildrad. För uppdraget bedömdes det av intresse att initialt klarlägga vad som bör ses som de olika gränserna vad gäller uppgiften.

I utredningen har inte heller de internationella frågorna beretts något större utrymme utan vi har fokuserat på de nationella aspekterna av en implementering. Det är emellertid tydligt att Sverige är berört också av frågor som gäller svensk forskning och bioprospektering av traditionell kunskap och genetiska resurser från andra länder samt de omvända förhållandena, men detta har inte specifikt utretts. En annan viktig fråga är överföringen till andra länder, främst i tredje världen, av kunskap och erfarenheter rörande hur man i Sverige hanterar denna typ av frågor. Dessa har emellertid inte utretts specifikt. Vidare har vi inte i utredningen gjort närmare analyser av möjligheterna att skapa framtida näringar ur enskilda traditionella innovationer eller sedvänjor.

Första kapitlet: Utredningen redovisar här de

mer övergripande förslagen till åtgärder. Huvudförslaget är att inrätta ett nationellt program för frågor rörande artikel 8j, traditionell kunskap, samt ursprungliga och lokala samhällen. Detta program skulle kunna fungera som nationell samordnare av en mängd av de åtaganden som Sverige förbundit sig att göra enligt undertecknandet av CBD. Dessa åtagande inkluderar uppdragstextens formuleringar att traditionell kunskap ska ”bevaras, stärkas, skyddas och spridas, samt i ökad utsträckning praktiskt tillämpas”, vilka skulle kunna genomföras inom programmet. Programmet skulle kunna utgöra tematisk fokuspunkt för frågor rörande artikel 8j, traditionell kunskap och lokala samhällen. Ett inrättande av programmet skulle även till viss del kunna ses som fullföljande av vissa delar av andra internationella överenskommelser. Det skulle också utgöra ett viktigt verktyg i arbetet med landsbygdsutveckling i glesbygdsområden i och med att artikel 8j dessutom syftar till utveckling av nya lokala näringar utifrån den äldre kunskapen.

Andra kapitlet: Eftersom uppdraget handlar om kopplingen mellan traditionell kunskap och lokalsamhällen så granskades först samtliga artiklar i CBD för att utröna vilka artiklar som berör dessa ämnen. Därefter studerade vi de olika besluten, diskussionerna och de framtagna arbetsmaterialen under perioden som har följt undertecknandet av konventionen. Sedan granskades de svenska nationella rapporterna till konventionen vad gäller uppgifter om arbete rörande artikel 8j. Dessutom gjordes en översiktlig granskning av utvecklingen inom några andra internationella konventioner och överenskommelser som innehåller likartade skrivningar och andemeningar.

Slutsatser:

- Det finns långt gående löften rörande insatser för att bevara och tillämpa traditionell kunskap och respektera ursprungs- och lokalsamhällens rättigheter i och med de beslut som har fattats vid CBD:s partsmöten.
- Dessa åtaganden är inte endast knutna till CBD utan liknande tankegångar och/eller åtaganden

återfinns i bl.a. Agenda 21, Habitatagendan och Ramsar-konventionen. Likartade tankar återfinns också i ILO:s konvention nr 169, som Sverige inte har ratificerat, samt på flera andra håll inom FN:s arbete, t.ex. Kommissionen för mänskliga rättigheter, Permanent Forum on Indigenous Issues, Världskommissionen för kultur och utveckling samt andra delar av UNESCO:s arbete, t.ex. Konventionen om skydd av det immateriella kulturarvet. I merparten av dessa har Sverige inte beaktat de specifika delar som rör traditionell kunskap eller ”ursprungs- och lokalbefolkningar med traditionella livssätt”.

- Diskussionerna inom CBD har inte enbart handlat om de biologiska kunskaperna utan man har även poängterat vikten av en holistisk ansats till traditionell kunskap vilket innebär att även andra kulturyttringar och aspekter på världsåskådning är relevanta. För att kunskapen ska kunna bevaras och utvecklas krävs en helhet samt att den på något sätt fortfarande nyttjas. Det är därför väsentligt att värna om utövarnas traditionella sysselsättning och livssätt. Mycket av diskussionerna har även rört frågor om markrättigheter och självbestämmande.

Tredje kapitlet: Termerna *traditionell kunskap* och *lokalsamhällen* ger utrymme för en mängd olika tolkningar och det bedömdes därför vara av vikt att försöka ge dessa en lämplig tolkning utifrån de förhållanden som råder i Sverige. Därför ges en inledning till termen *traditionell kunskap* bl.a. kopplat till ämnet etnobiologi och dessutom listas några av de *ursprungliga och lokala samhällen* som i Sverige kan anses vara berörda av artikel 8j. Eftersom diskussionerna rörande artikel 8j har kretsat kring förvaltning på lägsta möjliga administrativa nivå har vi tittat på en del svenska exempel på lokalförvaltning av biologiska resurser. I kapitlet refereras även till några möjliga svenska exempel där man sannolikt borde tas hänsyn till artikel 8j, småviltsjakten i fjällen, laxfisket i Haparandaskärgård och Laponia – Lapplands världsarv.

Slutsatser:

- Det finns många olika tolkningar av vilken typ av traditionell kunskap, innovationer och sedvän-

gör som berörs av konventionen, men generellt menas att man ska ha en så vid syn som möjligt och att relevant kunskap inte utvecklas *ex situ* varför hela systemet bör beaktas i bevarandet.

- Det finns ännu ingen definition av vad som i konventionen menas med ”ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt ...”, men en svensk tolkning bör i nuläget ta hänsyn till t.ex. samer, fåbodbönder, fjällbönder, skärgårdsbönder samt kust- och skärgårdsfiskare. Dessutom konstateras det i konventionens bakgrundsmaterial att det kan finnas andra relevanta traditionsbärare, t.ex. slöjdare och botare.

Fjärde kapitlet: Den traditionella kunskapens påverkan på den biologiska mångfalden *in situ* är den centrala delen i artikel 8j och det ansågs därför vara nödvändigt att bedöma hur traditionell kunskap idag *tillämpas* inom naturvården och kulturvården samt hur man tar hänsyn till den inom en specifik del av naturvården, rovdjursförvaltningen, samt miljömålet ”Levande skärgård”. Eftersom mycket av dagens miljöarbete baseras på de av regeringen uppställda miljökvalitetsmålen så fann vi det lämpligt att göra en värdering av hur artikel 8j:s andemening har inlemmats i dem, inklusive förslaget till det sextonde målet om biologisk mångfald.

Slutsatser:

- Sverige har hittills inte på något strukturerat sätt tagit hänsyn till artikel 8j, varken i statliga utredningar, propositioner eller i det lokala arbetet. Detta gäller såväl naturvårds- som kultursektorn.
- Inom naturvården idag används ofta traditionell hävd (t.ex. slätter, hamling, bränning, naturarbete) som skötselmetoder, både inom natur- och kulturmiljövården. Användningen utgår egentligen inte från ursprungs- eller lokalbefolkningar utan snarare från naturvårdsbiologisk forskning.
- Synen på landskapet som kulturlandskap skiljer mellan sektorerna naturvården och skogsbruket menar att odlingslandskapet är ett kulturlandskap och i behov av hävd för att den biologiska mångfalden ska vara kvar, medan man anser att skogslandskapets kulturlandskap nästan enbart

innefattar fasta lämningar och att den biologiska mångfalden gynnas mest av fri utveckling. Kopplingen människa-skog inskränks för det mesta till skogsbruket medan övriga aktiviteter ”glöms bort”.

- Kulturmiljövården förefaller främst vara intresserad av restaurering av ”utdöda” (fossila) miljöer medan nu levande men utdöende (relikta) kulturmiljöer, som exempelvis fungerande fåbodbruk eller fiskelägen, inte förekommer på agendan.

- Samordningen mellan natur- och kulturmiljövården behöver förbättras.

- Inrättandet av kulturresevat kan få stor betydelse även i detta sammanhanget

- Inget av de sexton miljökvalitetsmålen har på något omfattande sätt inkluderat artikel 8j i diskussionerna. I det sextonde miljömålet har Naturvårdsverket uppställt ett delmål rörande att all traditionell kunskap ska vara bevarad och relevant tillämpad inom en generation men redovisar inga förslag till vilka insatser som krävs eller kommer att ske.

Femte kapitlet: Det femte kapitlet listar olika myndigheter och organisationer som kan bedömas vara berörda av en svensk implementering av artikel 8j och ger information om dem samt deras egna synpunkter. De viktigaste myndigheterna har fått möjlighet att svara på ett brev med för dem speciellt utformade frågor.

Slutsats:

- En stor andel av de svenska myndigheterna på olika nivåer borde ta ställning till sin roll rörande konventionen och artikel 8j, men långt ifrån alla har gjort det.

Sjätte kapitlet: Två av de centrala delarna i uppdraget handlade om att *bevara* och *sprida* traditionell kunskap och vi har därför gjort en bedömning av situationen rörande *bevarande* av samt *undervisning* och *forskning* om traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor. Detta arbete har inkluderat en undersökning av bl.a. museisektorn, skolvärlden, universitetsvärlden, näringsorganisationer och intresseföreningar. Detta arbete har främst berört bevarande *in situ*

och *ex situ*, dokumentation, undervisning och forskning.

Slutsatser:

- Det förekommer få offentliga insatser som uppmuntrar traditionsbärare att bevara traditionell kunskap *in situ*. Många anser sig snarare vara direkt motarbetade av myndigheterna.
- Insatserna för *ex situ*-bevarande av kunskap är ganska ostrukturerade och extensiva. Merparten av museerna klagar på att tillgängliga resurser är otillräckliga. Kompetensen på det naturvetenskapliga området inom region-, läns- och lokalmuseer är generellt otillräcklig för att kunna verka i artikel 8j:s anda.
- Dialekt- och folkminnesarkiven har en stor mängd relevant men för detta ändamål otillräckligt och ostrukturerat material. Sannolikt är den befintliga biologiska kompetensen på arkiven för låg för att kunna avgöra fullständigheten av inrapporterad information.
- De insatser som har gjorts inom kultursektorn rörande kulturarv på senare år är mycket fixerade vid det materiella arvet och då främst byggnader och urbana miljöer. Det levande kulturarvet i form av arter, sorter och kulturlandskap eller det immateriella kulturarvet i form av kunskap och kulturyttringar har fått jämförelsevis lite uppmärksamhet.
- Samordningen mellan natur- och kultursektorn behöver förbättras på samtliga nivåer.
- Styrsystemet för utbildningsväsendet förefaller vara tillräckligt för att kunna ge utrymme för undervisning relevant för artikel 8j, men sannolikt saknas tillräcklig undervisningsmateriel och -plan för att kunna genomföra något väsentligt.
- Viss undervisning förekommer rörande traditionell kunskap, traditionsbärare, kulturlandskap och biodiversitet, men det handlar i mycket stor utsträckning om personbundna initiativ och inskränker sig nästan enbart till undervisningen inom ämnena biologi och historia.
- Det förekommer sporadiska dokumentations- och forskningsinsatser av relevans för artikel 8j i Sverige, men det saknas systematisering och strukturering av verksamheten varför en fullständig kartläggning skulle behöva göras.

- Forskningsråd och anslagsgivare förefaller inte särskilt intresserade av att finansiera dokumentationsarbete eller tvärvetenskapliga projekt rörande traditionell kunskap.
- Intressanta institutioner att använda i en nationell strategi för dokumentation och spridning av traditionell kunskap är exempelvis museer, naturum, naturskolor, naturbruksgymnasier, folkhögskolor, men dessa behöver tillgång till läromedel och pedagogiska förslag.
- Redan idag finns ett nätverk verksamt inom dokumentation, analys och spridande av traditionell kunskap rörande de biologiska resurserna. Detta består av fem museer, Nordens Ark, Nordiska kulturlandskapsförbundet, Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien och med CBM som samordnande kansli.

Sjunde kapitlet: berör svenska insatser att *stärka* och *respektera* traditionell kunskap. Informationsläget rörande traditionell kunskap är tämligen dåligt i Sverige, vilket också gör att man ofta har en negativ bild av denna kunskap som föråldrad. Undervisningen rörande traditionell kunskap är mycket begränsad, vilket medför att den negativa inställningen förs vidare till kommande generationer. Okunskapen innebär att man varken har respekt för kunskapen eller landsbygdens traditionsbärare.

Slutsatser:

- Det förefaller inte heller finnas någon generell önskan hos myndigheterna att verka för att stärka eller respektera traditionell kunskap.
- Forskningsråd och anslagsgivare ser ingen anledning att likställa vetenskap och traditionell kunskap, något som eftersträvas i konventionens arbetsprogram för implementering av artikel 8j. De flesta ser det inte som sin roll att främja en bredare användning av den heller.
- Konventionen påpekar att respekt kan visas exempelvis genom att traditionsbärarna får medverka i undervisning, att deras kunskap kartläggs och att man visar intresse för den.
- Redan idag finns miljö- och kulturstöd som kan användas för att uppmuntra traditionella insatser i form av exempelvis hamling, slätter och naturbete, men ett kunskapsstöd skulle kunna göra det

Centrum för biologisk mångfald

möjligt för traditionsbärare att fortsätta med sina kunskaper och dessutom föra dem vidare.

Åttonde kapitlet: CBD poängterar särskilt att man inte ska glömma bort kvinnornas roll i detta sammanhang. CBD markerar vidare att kvinnorna från lokalsamhällena sällan får delta på lika villkor i olika samarbetsgrupper och myndighetsbeslut, vilket behöver undersökas ytterligare. Man betonar också att det ska förekomma kvinnlig representation från ursprungs- och lokalsamhällena i anslutning till arbetet med och mötena inom CBD. Även kvinnornas traditionella kunskaper, innovationer och sedvänjor bör kartläggas ytterligare.

Slutsatser:

- Etnologiska insatser har gjorts vad gäller exempelvis livsmedelshandling, husdjurskötsel, växtfärgning och läkeväxtanvändning, men mycket återstår att göra.
- Kvinnors traditionella kunskaper är sannolikt sämre dokumenterade än männens. En genomgång vore önskvärd.

Nionde kapitlet: Att *skydda* traditionell kunskap är ett svårt och stundom mycket infekterat område. World Intellectual Property Organization har fått CBD:s uppdrag att utreda frågan rörande skydd av traditionell kunskap och folklore. Vi har i vårt uppdrag valt att inte gå in på genetiskt material. Frågor rörande lantraser och -sorter är främst en fråga för ett framtida husdjursgenetiskt program och det befintliga Programmet för odlad mångfald.

Slutsatser:

- I det svenska arbetet inom WIPO med dessa frågor har hittills endast samer inkluderats som ”ursprungs- och lokalsamhällena med traditionella livssätt”, vilket innebär ett ignorerande av en betydande mängd lokalkunskap och traditionella kulturyttringar från lokalsamhällena i andra delar av landet.
- Det behövs sannolikt inte något nytt system för att skydda traditionell kunskap, men frågan är om kunskapsläget om den nordiska situationen är tillräckligt belyst så vi utesluter inte att undantag ändå kan finnas.

- Merparten av den traditionella kunskapen i Norden är interkulturell varför det är svårt att utpeka speciella ägare. Det vore av värde med ett nationellt register över traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor för att kunna identifiera eventuella undantag från detta.

- Den konstnärliga delen av den traditionella kunskapen bör varumärkesskyddas, vilket till viss del redan har gjorts. Exempelvis arbetar man med duodjimärket för att skydda den äkta sameslöjden. Problemet är att detta skydd inte har anammats av alla samiska slöjdare och att icke-samer har kopierat märket och använder det, vilket inte tillräckligt beivras.

- Vissa specifika symboler bör kunna skyddas som logotyper, vilket har gjorts internationellt.

Tionde kapitlet: Genomgång av problemställningen och arbetssättet samt redovisning av kontaktade myndigheter och andra intressenter. Vi har via telefon, e-post, fax eller brev varit i kontakt med 25 statliga myndigheter, 12 länsstyrelser, 176 kommuner, 11 samiska organisationer, 52 museer, 47 naturum, 30 forskningsanslagsgivare, 31 brukar- och intresseföreningar, 131 folkhögskolor, 21 gymnasieskolor, 58 studieförbund och 17 olika universitet och högskolor.

Omfattande beskrivning av övergripande förslag till åtgärder:

Det är ett omfattande och mångfasetterat arbete som behöver göras för att genomföra artikel 8j i ett Sverige-perspektiv. Det handlar om dokumentation, forskning, spridning, popularisering, undervisning och funderingar kring eventuella immaterialrättsliga frågor. Det är av yttersta vikt att arbetet har en mycket tvärvetenskaplig ansats med både naturvetare och humanvetare inblandade. Dessa förslag är här inte slutgiltigt formulerade:

Nationella programmet för Mångfaldskonventionens artikel 8j och relaterade frågor: Vårt huvudförslag innebär en nationell samordning av arbetet med traditionell kunskap rörande biologiska resurser. Det finns idag ingen enskild funktion för denna verksamhet utan det behö-

ver skapas ett nytt nationellt program, analogt med Programmet för odlad mångfald. Detta program skulle i samråd med ett antal nyckelin-tressenter kunna samordna denna verksamhet. Ett nära samarbete med museivärlden, dialekt- och folkminnesarkiven, Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien (KSLA), den akademiska forskningen, Sametinget samt en del andra relevanta organisationer och myndigheter är sannolikt nödvändigt. Programmet skulle kunna utreda och eventuellt medverka i genomförandet av önskvärda insatser, samt popularisera och väcka intresse för traditionell kunskap och lokala näringar.

KSLA är den akademi som har de areella näringarna som sitt särskilda ansvarsområde varför det skulle vara lämpligt att statliga medel för verksamheten kanaliseras till programmet via KSLA och att akademien också kan vara ytterst ansvarig för verksamheten. Ett sådant program bör även vara nära knutet till Sveriges naturresursuniversitet, dvs. Sveriges lantbruksuniversitet (SLU), som har verksamhet i många olika delar av landet. CBM är underställt såväl SLU som Uppsala universitet och dessutom ett nationellt centrum för biologisk mångfaldsforskning. Kanslifunktionen för ett sådant nationellt program skulle därför med fördel kunna placeras vid CBM, som redan idag fungerar som kanslifunktion för samarbetsprojektet "Människan, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige" med syfte att väcka intresse för bevarandefrågor och att sprida kunskap om traditionell kunskap.

Nationellt register för traditionell kunskap: Det behövs en nationell översikt över den traditionella kunskapen kopplad till biologiska resurser för att identifiera luckor i kunskapen. Detta skulle vara det nationella programmet huvuduppgift i samråd med Språk- och Folkminnesinstitutet och Nordiska museet. Detta skulle kunna innebära ett nationellt register över traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor, vilket kan användas för forskningsändamål, men också för att man skall kunna ta ställning till eventuella behov av särskilt skydd av specifika uppgifter. Ett sådant nationellt register måste ha olika

konfidentiella nivåer för uppgifterna av respekt för traditionsbärarna.

Incitament för traditionsbärarna: Det behövs ytterligare incitament för traditionsbärarna att bevara och tradera sin kunskap. Att intresse av att dokumentera kunskapen finns är ett tecken på man uppskattar och respekterar denna vilket också kan motivera traditionsbärarna att fortsätta. Ett "levande kulturstöd" jämförbart med exempelvis konstnärlöner kan användas som ett tecken på att man värderar kunskapen. Det behöver sannolikt inte vara några summor att tala om men det har ett värde som tecken på uppskattning.

Kartläggning av det nationella forskningsläget: Det behövs också en nationell kartläggning över den forskning och dokumentation som redan idag pågår i Sverige för att identifiera vilka forskargrupper som kan fylla i luckorna.

Tvärvetenskapliga pilotprojekt rörande naturresursutnyttjande: Det behövs mer tvärvetenskaplig forskning rörande traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor. Det behövs också forskning som skapar helhetsbilder över det traditionella resursutnyttjandet inom olika typer av traditionella lokalsamhällen och dess påverkan på det omgivande landskapet. Det finns anledning att göra ett par pilotstudier av helhetsbilden av lokalt resursutnyttjandet för ett antal miljöer, t.ex. en sameby, en fåbodmiljö och ett skärgårds-samhälle. En stor insats behövs också vad gäller dokumenterandet av kunskapen. Insatserna är därför kanske oftare av en mer dokumenterande natur än direkt analytiska. Det nationella programmet skulle kunna medverka i och katalysera olika dokumentations- och forskningsprojekt.

Särskilda anslag och riktade insatser: Det behövs finansiella medel för forsknings- och dokumentationsarbete, vilka sannolikt inte kan kanaliseras via de vanliga forskningsråden eftersom dessa endast bedömer projekt utifrån deras inomvetenskapliga höjd. I detta sammanhang kan rena

dokumentationsprojekt vara väsentligare för helhetsbilden. I sammanhanget artikel 8j kan det emellertid snarare vara ett behov att initiera specifika projekt för att fylla ut särskilda luckor. Genusperspektivet är viktigt. Forskningsrådets anslagsutdelning är forskarinitierad och inte styrd utifrån ett helhetsbehov. Det nationella programmet skulle, baserat på kunskap om dokumentationsbrister i helhetsbilden, därför kunna kanalisera bidrag till specifika insatser som fyller ut kunskapsluckorna. Anslag för forskning och dokumentation skulle som en försäkran om kvaliteten kunna beslutas och beredas av KSLA i samråd med nationella programmet.

Utveckling av läromedel: Det behövs specialutvecklade läromedel och kursplaner för dessa frågor för främst naturskolor, naturum, högstadier och gymnasier. Sådant material skulle kunna framställas av det föreslagna programmet i samråd med relevanta myndigheter eller organisationer. Pedagogiska pilotprojekt där ungdomar inbegrips i dokumentationsarbetet skulle kunna genomföras i samråd mellan nationella programmet och skolor.

Internationellt utbyte: Artikel 8j förordar kunskapsöverföring till andra länder och det föreslagna nationella programmet skulle i samråd med relevanta myndigheter även vara verksamt i det internationella utbytet.

Samverkansgrupper mellan myndigheterna och traditionsbärarna: I mångfaldskonventionen framförs det att man ska skapa särskilda kanaler för de traditionella lokalsamhällena till myndigheterna för att kunna ventilerat sina problemställningar. I dagsläget finns det tämligen goda kanaler mellan samerna och de svenska myndigheterna. Inom detta uppdrag genomförde vi ett initialt möte med en samverkansgrupp vad gällde fåbodnäringens speciella problem. Mötet menade att det var viktigt att i ett tidigt skede definiera vilka problem fåbodnäringen upplever att de har så att man hade möjlighet att diskutera möjligheter till särskilda lösningar. Centrum för

biologisk mångfald menar att det finns anledning att initiera motsvarande samverkansgrupper för exempelvis skärgårdens traditionella näringar. Detta skulle kunna inbegripa representanter för näringarna, myndigheterna och de regionala museerna och även samverka i utvecklingen av pedagogiskt informationsmaterial för framför allt skolor. Man kan även tänka sig samarbete med motsvarande initiativ i exempelvis Finland och Baltikum.

Breddad kompetens på museerna: Det behövs mer naturvetenskaplig kompetens till museerna, framför allt till läns- och regionmuseerna, men också till dialekt- och folkminnesarkiven. De folkminnen som är kopplade till biologiska resurser behöver en naturvetenskaplig granskning för att man ska kunna avgöra uppgifternas fullständighet, vilket möjliggör kompletteringar från uppgiftslämnaren.

Befintlig funktion: Redan idag finns forsknings- och dokumentationsprojektet ”Människan, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige” som är ett samarbete mellan Centrum för biologisk mångfald och ett antal museer och andra organisationer. Inriktningen är att dokumentera, analysera, popularisera och sprida information om traditionell kunskap, etnobiologi i Sverige och artikel 8j. CBM fungerar som kansli och redaktion för samordningen av arbetet. I arbetet ingår utgivandet av ett uppslagsverk om tre band över etnobiologi i Sverige, varav första ”Människan och naturen: etnobiologi i Sverige” utkom 2001. Ett nationellt program för traditionell kunskap och frågor rörande artikel 8j skulle kunna utgå från denna konstellation och det nationella programmet skulle kunna överta samarbetsprojektets verksamhet. CBM skulle då kunna koordinera programmet under inflytande av ett programråd bestående av exempelvis ett antal museer och andra relevanta institutioner. Redan idag har CBM koordinerande funktion för ett antal andra större samarbetsprojekt varför även den administrativa kompetensen finns etablerad.

Översikt över de förslag som förs fram i de olika kapitlen:

Kapitel 2: Centrum för biologisk mångfald föreslår att:

- a regeringkansliet utreder samordningen mellan de olika internationella överenskommelserna rörande traditionell kunskap och immateriellt kulturarv. Sannolikt kan stora samordningsvinster göras i samband med implementeringen av dessa.
- b regeringen tar till sig och begrundar innebörden av det demokratiska dilemman rörande differentierat medbestämmande i vissa frågor som uppkommer genom tillämpningen av artikel 8j samt vidtar lämpliga åtgärder.

Kapitel 3: Slutsatser:

- a Det finns många olika tolkningar vilken typ av traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor som berörs av konventionen, men generellt menas att man ska ha en så vid syn som möjligt och att relevant kunskap inte utvecklas *ex situ* varför hela systemet bör beaktas i bevarandet.
- b Det finns ännu ingen definition av vad som i konventionen menas med ”ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livsätt ...”, men en svensk tolkning bör i nuläget ta hänsyn till t.ex. samer, fåbodbönder, skogsbönder, fjällbönder, skärgårdsbönder samt kust- och skärgårdsfiskare
- c De studerade specialfallen, Jämtlandsalternativet, laxfisket i Haparanda skärgård och Lapponia – Lapplands världsarv, visar att det finns ett stort behov av utvecklandet av en nationell linje för tillämpandet av artikel 8j.

Kapitel 4: Slutsatser:

- a Sverige har hittills inte på något strukturerat sätt tagit hänsyn till artikel 8j, varken i statliga utredningar, propositioner eller i det lokala arbetet. Detta gäller såväl naturvårds- som kultursektorn.
- b Inom naturvården idag används ofta traditionell hävd (t.ex. slätter, hamling, brän-

- ning och naturbete) som skötselmetoder, både inom natur- och kulturmiljövården. Användningen utgår egentligen inte från ursprungs- eller lokalbefolkningar utan snarare från naturvårdsbiologisk forskning.
- c Synen på landskapet som kulturlandskap skiljer mellan sektorerna. Natur- och skogsvården menar att odlingslandskapet är ett kulturlandskap och i behov av hävd för att den biologiska mångfalden ska vara kvar, medan man anser att skogslandskapets kulturlandskap nästan enbart innefattar fasta lämningar och att den biologiska mångfalden gynnas mest av fri utveckling. Kopplingen människa-skog inskränks för det mesta till skogsbruket medan övriga aktiviteter ”glöms bort”.
- d Kulturmiljövården förefaller främst vara intresserad av restaurering av fossila miljöer medan relikta kulturmiljöer, som exempelvis fungerande fåbodbruk eller fiskelägen, inte förekommer på agendan.
- e Samordningen mellan natur- och kulturmiljövården behöver förbättras.
- f Inget av de sexton miljö kvalitetsmålen har på något omfattande sätt integrerat artikel 8j i diskussionerna. I det sextonde miljömålet har Naturvårdsverket uppställt ett delmål rörande att all traditionell kunskap ska vara bevarad och relevant tillämpad inom en generation men redovisar inga förslag till vilka insatser som krävs eller kommer att ske.
- g Inrättandet av kulturresevat kan få stor betydelse även i detta sammanhang.
- h Det behöver inrättas samverkansgrupper mellan en mängd olika lokalsamhällen/traditionella näringar och de direkt berörda myndigheterna för att möjliggöra dessa lokalsamhällens fortlevnad.

Kapitel 5: Centrum för biologisk mångfald föreslår att

- a regeringen på lämpligt vis uppdrar åt myndigheter och organisationer, som inte ännu har övervägt sin koppling till Konventionen om biologisk mångfald i allmänhet och

Centrum för biologisk mångfald

- artikel 8j i synnerhet ska göra detta,
- b även icke-statliga organisationer som ännu inte har begrundat sin eventuella koppling till Konventionen om biologisk mångfald i allmänhet och artikel 8j i synnerhet ska göra det.
 - c bevarandemyndigheterna åläggs samverkan så personella, kvalitativa, juridiska, finansiella och andra resurser kan samverka optimalt vid insatser i traditionsberoende miljöer [jämför artikel 10 i CBD],
 - d näringsmyndigheter med åtaganden under artikel 8j föreskrivs samverkan på motsvarande sätt (c) [jämför artikel 10 i CBD],
 - e Centrum för biologisk mångfald, med denna utredning som grund, tillsammans med Vetenskapliga rådet för biologisk mångfald, Patent- och registreringsverket och Statens växtsortnämnd får i uppdrag att inom respektive myndighets ansvarsområde tränga in i aktuella samverkansfrågor och övriga spörsmål rörande genomförande av artikel 8j,
 - f Vetenskapliga rådet för biologisk mångfald tillsammans med Centrum för biologisk mångfald uppdras att lämna förslag om hur information rörande pågående och önskvärda aktiviteter inom Konventionen om biologisk mångfald ska spridas.

Kapitel 6: Centrum för biologisk mångfald föreslår att:

- a Ett nationellt program för mångfaldskonventionens artikel 8j inrättas, som får i uppdrag att driva frågor rörande traditionell kunskap och ursprungliga och lokala samhällen samt implementerandet av artikel 8j.
- b Det föreslagna nationella programmet uppdras att ta fram en genomförandeplan för undervisning relevant för artikel 8j.
- c Det föreslagna nationella programmet uppdras att systematisera och strukturera verksamheten med dokumentations- och forskningsinsatser av relevans för artikel 8j och svara för tilldelning medel för tvärvetenskapliga projekt rörande traditionell kunskap.

- d ICOM:s rekommendation, att museala miljöer och museiobjekt ska vara historiska dokument och inte påverkas av byggnormer och liknande krav om intressekonflikter uppstår, ska regleras av svensk författning.
- e ICOM:s museidefinition, som även omfattar ekomuseer, botaniska och zoologiska trädgårdar, naturhistoriska minnesmärken och naturreservat, ska tillämpas officiellt.
- f Vissa museer, speciellt friluftsmuseer, tilldelas nationella uppdrag att för i sina regioner och inom sina specialiteter bevara och sprida kunskap om biologiska resurser i vid bemärkelse.
- g Kompetensen på det naturvetenskapliga området inom region-, läns- och lokalmuseer höjs genom styrd medelsttilldelning.
- h Dialekt- och folkminnesarkiven tilldelas resurser för tillgodogöra arkivens information med relevans på tillämpning av artikel 8j på samma sätt som de provinsiella museerna
- i Läromedelsproduktion gynnas i fall där traditionella kunskaper, innovationer och sedvänjor är betydelsefulla.
- j Samordningen mellan natur- och kultursektorn förbättras på samtliga nivåer genom att det föreslagna nationella programmet uppdras att organisera relevanta samverkansgrupper.
- k Representanter för ursprungliga och lokala samhällen ska ha författningsenlig rätt att använda naturalster och övrig biologisk mångfald för bevarande *in situ* och för att upprätthålla ett traditionellt livssätt där äldre kunskap, idéer och seder kommer till uttryck.

Kapitel 7: Centrum för biologisk mångfald föreslår att:

- a hävdvunna rättigheter, exempelvis rörande jakträtt, fiskerätt, rätt till naturalster och mulbetesrätt, genom lagstiftning bekräftas och erkänns som aktuella och juridiskt giltiga.
- b bevarande av lokala samhällens traditioner och sedvanliga bruk av biologisk mångfald ska respekteras genom att denna gärning i

- möjligaste mån godtas som skäl för dispens från de myndigheters inskränkande bestämmelser, vilka främst riktas mot annat slags verksamhet.
- c lokala samhällen auktoriseras för medansvar i frågor rörande landskapsstrategier och förvaltning av miljövärden på samma villkor som övriga berörda.
 - d det kulturarbete som utförs för att bevara och utveckla kunskap, idéer och traditioner hos ursprungliga och lokala samhällen officiellt likställs med annat kulturarbete.
 - e respekt för traditionsbärare erkänns i all undervisning och kan uttryckas som villkor vid tilldelning av medel.
 - f ett särskilt kunskapsstöd inrättas för att underlätta för traditionsbärare att fortsätta bruka sina kunskaper och dessutom föra dem vidare.
 - g dagens miljö- och kulturstöd (t.ex. via LBU) omformas så detta i ökad omfattning och i vidare bemärkelse kan användas för att inspirera och stötta hävdvunnet bruk av biologisk mångfald och kulturhistoriskt betydelsefulla insatser inom lokala samhällen med traditionella livssätt.

Kapitel 8: Centrum för biologisk mångfald föreslår att:

- a man genomför en riktad utredning som kartlägger i vilken omfattning kvinnors traditionella kunskaper är vetenskapligt dokumenterade jämfört med männens och vilka luckor som finns.
- b en särskild satsning görs med riktade forskningsanslag för dokumentation och analys av de kunskaper och kunskapssystem som kvinnor inom för artikel 8j relevanta traditionella lokalsamhällen i Sverige har idag och har haft rörande naturresurshantering under 1800- och 1900-talet.
- c regeringen särskilt vinnlägger sig om att inkludera kvinnors kompetens från ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt i processen att implementera artikel 8j samt i det nationella och internationella arbetet rörande CBD.

Kapitel 9: Slutsatser:

- a I det svenska arbetet inom WIPO:s ”Inter-governmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore” med dessa frågor har hittills endast samer inkluderats som ”ursprungs- och lokalsamhällen med traditionella livssätt”, vilket innebär ett ignorerande av en betydande mängd lokal-kunskap och traditionella kulturyttringar från andra lokalsamhällen i landet.
- b Det behövs sannolikt inte något nytt system för att skydda traditionell kunskap, men frågan är om kunskapsläget om den nordiska situationen är tillräckligt belyst så vi utesluter inte att undantag ändå kan finnas.
- d Merparten av den traditionella kunskapen i Norden är interkulturell varför det är svårt att utpeka speciella ägare. Det vore av värde med ett nationellt register över traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor för att kunna identifiera eventuella undantag från detta.
- e Den konstnärliga delen av den traditionella kunskapen bör kunna varumärkesskyddas, vilket till viss del redan har gjorts. Exempelvis arbetar man med duodjimärket för att skydda den äkta sameslöjden. Problemet är att detta skydd inte har anammats av alla samiska slöjdare och att icke-samer har kopierat märket och använder det, vilket inte tillräckligt beivras.
- f Vissa specifika symboler bör kunna skyddas som logotyper, vilket även har gjorts internationellt.

Innehållsförteckning

Sammanfattning IV–XIV

1. Övergripande slutsatser och förslag till åtgärder	5
1.1. Allmänna reflektioner	5
1.2. Nationellt program för mångfaldskonventionens artikel 8j och relaterade frågor	7
1.2.1. Övergripande mål för nationella programmet	7
1.2.2. Åtgärds mål	8
1.2.3. Bevarande och dokumentation	9
1.2.4. Stärka och respektera	11
1.2.5. Forskning och utveckling	11
1.2.6. Utbildning och information	12
1.2.7. Samordning och samverkan	13
1.2.8. Internationellt arbete	15
1.2.9. Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien	15
1.2.10. Programråd	15
1.2.11. Programmets kanslifunktion	15
1.2.12. Resurser och finansiering	16
1.3. Breddad kompetens på museerna	18
1.4. Sammanfattning och slutsatser	19
2. Traditionell kunskap i Konventionen om biologisk mångfald	21
2.1 Konventionen om biologisk mångfald	21
2.2 Utvecklingen under efterföljande konventionsmöten	27
2.2.1 År 1994	27
2.2.2 År 1995	28
2.2.3 År 1996	29
2.2.4 År 1997	35
2.2.5 År 1998	37
2.2.6 År 1999	39
2.2.7 År 2000	40
2.2.8 År 2001	47
2.2.9 År 2002	48
2.2.10 År 2003	52
2.3.11 År 2004	59
2.3 Svenska nationella rapporter och insatser	60
2.4 Några relevanta internationella överenskommelser	62
2.4.1 United Nations Millennium Declaration	63
2.4.2 ILO:s konvention nr 169	63
2.4.3 Agenda 21 och Habitatagendan	66
2.4.4 Ramsar-konventionen	74
2.4.5 FN:s Kommission för mänskliga rättigheter	76

2.4.6	Världsarvskonventionen	79
2.4.7	Världskommissionen för kultur och utveckling	80
2.4.8	Universal Declaration on Cultural Diversity	85
2.4.9	Konventionen om skydd av det immateriella kulturarvet	87
2.4.10	UNESCO – LINKS	88
2.5	Sammanfattning och slutsatser	89
3.	Traditionell kunskap och lokalbefolkningar	93
3.1	Traditionell ekologisk kunskap och etnobiologi	93
3.2	Ursprungliga och lokala samhällen i Sverige	96
3.2.1	Samerna och rennäringen	97
3.2.2	Fjällnära jordbruk	99
3.2.3	Skogsjordbruk	100
3.2.4	Fäbodbruk	100
3.2.5	Finsk kolonisation	101
3.2.6	Fiskejordbruk; insjöfiske och kust- och skärgårdsfiske	102
3.3	Lokal förvaltning	102
3.3.1	Småviltsjakten i fjällvärlden	104
3.3.2	Torne älvs fiskeområde	105
3.3.3	Laponia — Lapplands världsarv	108
3.4	Kommentarer från samiska organisationer	112
3.4.1.	Nordiska Samerådet	112
3.4.2.	Sametinget	112
3.4.3.	Svenska Samers Riksförbund	114
3.5	Sammanfattning och slutsatser	114
4.	Traditionell skötsel och naturvårdsarbetet	116
4.1	Traditionella skötselmetoder och biologisk mångfald	116
4.2	Naturvård i Sverige	116
4.3	Kulturvård i Sverige	126
4.4	Traditionell kunskap i rovdjursförvaltning	130
4.5	En levande skärgård	135
4.6	Sammanfattning och slutsatser	141
5.	Berörda nationella myndigheter och organisationer	145
5.1	Myndigheter och organisationer	145
5.2	Sammanfattning och slutsatser	160
6.	Att bevara och sprida traditionell kunskap	163
6.1	<i>In situ</i> -bevarande av kunskap	164
6.2	<i>Ex situ</i> -bevarande av kunskap	166
6.2.1.	Museer	166
6.2.2.	Kulturrådet	171
6.2.3.	Agenda kulturarv	171
6.2.4.	Dialekt- och folkminnesarkiv	176
6.2.5.	Människan, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige	177
6.2.6.	Hembygdsrörelsen	177
6.2.7.	Bibliotek och liknande	178
6.3	Undervisning och forskning rörande traditionell kunskap	178
6.3.1.	Statens skolverk	178

6.3.2. Sameskolstyrelsen	179
6.3.3. Myndigheten för skolutveckling	180
6.3.4. Grundskolor och gymnasier	180
6.3.5. Folkhögskolor	182
6.3.6. Museer	183
6.3.7. Naturum	189
6.3.8. Högskoleverket	191
6.3.9. Verket för högskoleservice	191
6.3.10. Universitet och högskolor	192
6.3.11. Forskningsråd och anslagsgivare	198
6.3.12. Studieförbund	202
6.3.13. Samiska organisationer	202
6.3.14. Brukarorganisationer	205
6.3.15. Hemslöjdsrörelsen	213
6.3.16. Hembygdsrörelsen	214
6.3.17. Särskilda intresseorganisationer	214
6.4 Sammanfattning och slutsatser	217
7. Att stärka och respektera traditionell kunskap	226
7.1 Bakgrund	226
7.2 Sammanfattning och slutsatser	231
8. Kvinnors traditionella kunskaper, innovationer och sedvänjor	233
8.1 Bakgrund	233
8.2 Sammanfattning och slutsatser	236
9. Att skydda traditionell kunskap	237
9.1 Bakgrund till att skydda	237
9.2 Immaterialrättsliga frågeställningar	242
9.3 Sammanfattning och slutsatser	244
10. Uppdraget och utredningsarbetet	247
10.1 Uppdraget	247
10.2 Utredningsarbetet	248
10.3 Kontaktade myndigheter och organisationer	248
11. Referenser	260
Bilagor	271
Bilaga 1. Partsmötets beslut ”V/16. Article 8(j) and related provisions” och ”Programme of work on the implementation of article 8(j) and related provisions of the convention on biological diversity”.	
Bilaga 2. Sametingets inläga ”Traditionell kunskap” och promemorior ”Konventionen om biologisk mångfald och traditionell kunskap i svensk lagstiftning”.	
Bilaga 3. Linkowski, W. & Lennartsson, T.: ”Traditionell kunskap och biologisk mångfald”.	
Bilaga 4. Almstedt, M.: ”Traditionell skötsel i natur- och kulturvårdsarbetet”.	
Bilaga 5. Sveriges Hembygdsförbunds inläga.	
Bilaga 6. Gävleborgs fåbodförenings inläga.	
Bilaga 7. Svenska Jägareförbundets inläga.	

1. Övergripande slutsatser och förslag till åtgärder

De viktigaste förslagen i korthet

Skapa:

- ett nationellt program för mångfaldskonventionens artikel 8j och relaterade frågor
- ett nationellt register för traditionell kunskap
- läromedel rörande traditionell kunskap
- samverkansgrupper för hantering av traditionella lokalsamhällets frågor

1.1. Allmänna reflektioner

Artikel 8j tolkas i allmänhet bokstavstroget, vilket innebär att man gärna väljer att begränsa dess innebörd till att endast behandla traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor kopplade till biologisk mångfald. Det är i och för sig en ganska hanterlig lösning, som skapar en möjlighet att ringa in problemet. I bakgrundsdokumentet till mötena inom Konventionen om biologisk mångfald och i de beslut, som har fattats vid mötena, samt i arbetsprogrammet rörande artikel 8j framgår det att den traditionella kunskap bör hanteras som en del av en dynamisk helhet. Den traditionella kunskapen ska därför hanteras som en del av ett helt kunskapssystem. Detta baseras på att den traditionella kunskapen även fortsättningsvis ska ha möjlighet att utvecklas inom sin ursprungliga sociala och kulturella kontext. Att i enlighet med artikel 8j bevara traditionell kunskap innebär alltså även att man bör bevara lokalsamhällets kulturella struktur. Detta gör att artikel 8j kan anses ha en mycket nära koppling även till en mängd andra internationella konventioner, såväl inom naturvårdsområdet som inom kultursektorn. Internationella miljööverenskommelser som Agenda 21, Habitat-agendan och Ramsar-konventionen innehåller samtliga starka skrivningar vad gäller lokalbefolkningarnas inflytande på processen. Dessutom betonas bevarandet och användningen av ursprungsbefolkningars traditionella kunskaper för att uppfylla målen i strävan mot ett hållbart samhälle.

Även inom kultursektorn återfinns överenskommelser, som Världsarvskonventionen, Världskommissionen för kultur och utveckling, Universal Declaration on Cultural Diversity och Konventionen om skydd av det immateriella kulturarvet, vilka är av relevans. Det är överenskommelser och uttalande som markerar vikten av att värna om kulturmiljön, såväl bebyggelsen och dess direkta närhet i form av det mer eller mindre påverkade kulturlandskapet. De inbegriper också i allra högsta grad det immateriella kulturarvet i form av sånger, berättelser och konstyttringar, men dessutom de mer praktiska traditionella kunskaperna som är direkt kopplade till naturen och de traditionella näringarna. I Sverige har vi fortfarande en tydligt markerad separation mellan naturen å ena sidan och kulturen å den andra. Därför hanteras Konventionen om biologisk mångfald av Miljödepartementet medan Konventionen om skydd av det immateriella kulturarvet ligger på Kulturdepartementets bord. Vi har också en tydlig uppdelning mellan Riksantikvarieämbetet som behandlar kulturmiljöerna och Naturvårdsverket som hanterar naturmiljöerna. Även om den sistnämnda uppdelningen till viss del har förändrats under senare år.

Centrum för biologisk mångfald menar således att artikel 8j i Konventionen om biologisk mångfald och en mängd andra konventioner och internationella överenskommelser hanterar traditionell kunskap som i nuläget hamnar mitt emellan naturvårds- och kulturinstitutionerna. Man kan också konstatera att den s.k. kultursektorn, bestående av museer och liknande institutioner, har en betydande snedfördelning av kompetensen. Man har väldigt få naturvetare varför närmare analyser av eller insatser rörande traditionell kunskap och biologisk mångfald generellt sett inte står högt på dagordningen. På samma sätt är den humanvetenskapliga kompetensen på våra statliga näringsmyndigheter begränsad

varför besluten rörande exempelvis fiske, skogsbruk och jordbruk sällan tar full hänsyn till kulturhistoriska eller lokalsamhälleliga aspekter. Det fattas således en del beslut, görs utredningar och propositioner och skrivs föreskrifter som inte tar hänsyn till artikel 8:s intentioner. Det behövs således någon form av central funktion som kan poängtera när felaktiga beslut fattas eller åtgärder vidtas.

I dagsläget finns det inte några internationella överenskommelser rörande exempelvis vilken kunskap eller vilka lokalsamhällen det handlar om. Man bör således försöka utreda detta närmare för våra nationella förhållanden. Vi har i Sverige inga lokalsamhällen som har livsstilar som totalt skiljer sig från befolkningen i övrigt. I landet finns emellertid samerna vilka upprätthåller en mängd olika traditioner även om exempelvis renskötseln stundom får ganska kraftiga ifrågasättanden rörande om den bedrivs på traditionellt sätt eller inte. Hitills är det också nästan uteslutande samerna som har ansetts aktuella för hänsyn enligt artikel 8j utifrån svenska förhållanden. Det är emellertid högst sannolikt att det finns andra innehavare av traditionell kunskap som bör komma i fråga. Samtidigt kanske man bör fundera över om artikel 8j även gör en distinktion mellan *ursprungsbefolkningar* och *ursprungsbefolkningar med traditionella livsätt*, vilket i så fall skulle kunna innebära att endast vissa grupper av samer skulle komma i fråga. Man kanske också bör fråga sig hur man ska dra gränsen mellan lantbrukare som besitter traditionell kunskap och sådana som inte gör det? Är det storleken på gården eller dess geografiska läge? Ska man automatiskt betrakta en skärgårdsfiskare av första generationen som en sämre representant för traditionsbärarna än en som kommer från en gammal fiskarsläkt? Hur *moderna* fiskeredskap får man ha för att fortfarande kunna betraktas som en traditionsbärare? Besitter alla renägande samer traditionell kunskap och bedrivs all renskötsel på ett sådant sätt att man ska betrakta den som en traditionell näring? Besitter en representant för en ursprungsbefolkning per automatik traditionell kunskap och därför ska betraktas som en traditionsbärare? Det är svåra och i många

fall känsliga frågor som det idag inte har lämnats några klara svar på. Att traditionell kunskap förändras och att ursprungs- och lokalsamhällen utvecklas är på intet sätt något nytt. Vi lever idag i ett samhälle i vilket många har tappat sina rötter även om man kanske har fått en del kunskap från äldre generationer. Generellt gäller att det finns människor som fortfarande bär på kunskap om nyttjandet av de biologiska resurserna, men det är en kunskap som alltför snabbt håller på att gå förlorad. På vilka sätt kan vi då bevara och föra vidare traditionell kunskap? Hur kan man hålla kunskapen levande och dynamisk och inte kväva den med vetenskapligt och formalistiskt förmynderi?

Centrum för biologisk mångfald vill mena att för artikel 8j:s räkning bör kunskap förknippad med traditionell hävd inom de areella näringarna, t.ex. bete, jordbruk, skogsbruk med virkesuttag och kombinationskogsbruk samt fiske och jakt, vara aktuell för svenska förhållanden. Dessutom bör kunskap om växters och djurs användning inom exempelvis hemslöjd, föda och läkekonst vara av direkt intresse. I det vidgade perspektivet i form av en levande kultur kommer dessutom en mängd andra element av det immateriella kulturarvet in. En del av detta kunnande finns idag dokumenterat i exempelvis dialekt- och folkminnesarkiven eller i museernas samlingar. Uppgifterna är ofta obearbetade och atomistiska varför det inte finns någon klar helhetssyn som på allvar skulle kunna bidra till ett hållbart samhälle. Redan idag nyttjas också många olika traditionella hävdmetoder eller moderniserade former av dem i naturvårdsarbetet. Dessa används emellertid sannolikt främst på grund av att naturvårdsbiologiska studier har visat att de har en positiv effekt på biologisk mångfald. Områden som tidigare slättades kanske man idag istället betar eller också att man använder slätterbalk istället för lie om området ändå ska slättas. Det förefaller åtminstone på kort sikt fungera tillfredsställande. Någon dynamisk traditionell kunskap handlar det emellertid inte nödvändigtvis om utan snarare en anpassad äldre skötselform som har inkluderats i det vetenskapliga tänkandet. Effekterna på bevarandet

av kulturarvet kan då diskuteras. Man får ett kulturlandskap som påminner om äldre tiders och i huvudsak ser det ut som om den biologiska mångfalden bevaras. Men är detta ett hållbart nyttjande av den traditionella kunskapen och är detta tillfredsställande utifrån ett artikel 8j-perspektiv? Sannolikt skulle en mer övergripande kulturessystemansats behöva tillämpas på ett traditionellt sätt för att säkerställa en biologisk mångfald som är direkt kopplad till det område och den tidsålder som man strävar att efterlikna. Att bara slätta en slätteräng och sedan köra bort höet ger en viss effekt, men om det får torka på platsen blir mycket frön kvar. En skumpig transport därifrån ger en fröspridning även till närliggande områden. Detta är inga nya tankar. Således kanske en biologiskt korrekt och traditionell insats kräver mer än bara klippande och bortförande av vegetationen. Det finns sannolikt mycket som vi inte vet om vad som avgör utvecklingen av den biologiska mångfalden i ett område och kanske även en del som vi vet men av olika skäl valt att bortse ifrån. Områdets historia kan ge mycket viktiga ledtrådar om ursprunget till den befintliga floran och faunan samt skötselråd för natur- och kulturvärdena. En slags skötsel (t.ex. bete eller slätter) kan bestå av en mängd hävdregimer, vilka var och en ger sina speciella biologiska effekter. I dessa sammanhang kan ett fortsatt uppmuntrande av ett lokalsamhälle med något traditionellt landskapsutnyttjande vara gynnsamt för naturvärden. Samtidigt kan det ha en landsbygdsutvecklande sidoeffekt.

Idag är mycket av den traditionella kunskapen hotad eftersom traditionsbärarna och de traditionella näringarna har svårt att konkurrera med stordriftsföretag i sina respektive sektorer. För traditionella småskaliga företag är också regelverken källa till omfattande problem. Det finns inte någon samordnare för de frågor som kan sammankopplas med artikel 8j och Centrum för biologisk mångfald menar att det behöver inrättas ett nationellt program som kan samordna insatserna på detta område. Detta program skulle kunna vara analogt med det nationella programmet för växtgenetiska resurser, *Programmet för Odlad Mångfald* (POM), och det

föreslagna programmet för husdjursgenetiska resurser.

1.2. Nationellt program för Mångfaldskonventionens artikel 8j och relaterade frågor

Vårt huvudförslag innebär en nationell samordning av arbetet med traditionell kunskap rörande biologiska resurser. En sådan samordning eller ett sådant nationellt program behövs för att bevaka och assistera implementeringen av artikel 8j. Eftersom artikel 8j sträcker sig över ämnesområden från natur till kultur samt från vetenskap till traditionell kunskap fordras en samordnande funktion som kan ha en opartisk position mellan de olika intressenterna. Det finns idag ingen enskild funktion för denna verksamhet utan det behöver skapas ett nytt nationellt program, analogt med exempelvis det nationella programmet för växtgenetiska resurser, *Programmet för odlad mångfald*. Detta program skulle sedan i samråd med ett antal nyckelintressenter kunna samordna verksamheten som är kopplad till artikel 8j. Programmets arbete skulle inbegripa att utreda och medverka i genomförandet av önskvärda insatser, samt popularisera och väcka intresse för traditionell kunskap och ursprungliga och lokala samhällen.

1.2.1. Övergripande mål för nationella programmet

Den primära avsikten med ett svenskt nationellt program för artikel 8j är att skapa en sammanhållande part i ett nätverk för i första hand de frågor som ligger inom det område som artikel 8j berör. Många olika aktörer är direkt berörda av ett svenskt genomförande av arbetsprogrammet för implementering av artikel 8j och det finns idag inte någon naturlig central funktion för verkställandet.

En viktig del i arbetet är att på olika sätt assistera ursprungliga och lokala samhällen att kunna fortsätta med sina traditionella näringar kopplade till det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald och därigenom bevara sin kunskap *in situ*. Verksamheten kan därför också till viss del

inkludera den kapacitetsuppbyggnad och assistans för ursprungliga och lokala samhällen, som krävs enligt arbetsprogrammet.

Programmet kan även samordna det nationella arbetet med att dokumentera och kartlägga traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor, forska på deras påverkan på den biologiska mångfalden samt även ansvara för bevarande av natur- och kulturmiljövärden i vilken odlingens miljöer och biologiska mångfald samt friluftsmuseernas verksamhet ingår. Tanken är vidare att skapa en sammanhållande enhetlig part i en integrerad långsiktig budget- och målprocess mellan departement, friluftsmuseer och andra aktörer samt att utveckla ett dynamiskt utvecklingscentrum. Särskilt för lokala museer och friluftsmuseer som hittills saknat ett officiellt samordnande centralt organ kan det nationella programmet ge en välbehövlig stabilitet och trygghet även om dess totala museiverksamhet inte alltid kommer att beröras. Verksamhetsansvaret för programmet ska begränsas till centrala uppgifter.

1.2.2. Åtgärds mål

Det nationella programmet bör ha som mål att:

- Inventera och koordinera olika aktörer: Det finns en mängd olika myndigheter och organisationer som i olika omfattning berörs av en implementering av artikel 8j (se kapitel 5.1). Alla dessa och deras roller måste självfallet vara kända för den sammanhållande parten och för organisationerna själva. Det är därför för verksamhetens skull betydelsefullt att aktörerna blir medvetna om varandra och de rika möjligheter till samverkan och utbyte av kunskap och erfarenheter som finns.

I ett första skede måste också skapandet av nätverk och regelbundna kontakter mellan de olika aktörerna, kanske framför de kedjor av museer och andra ej statliga institutioner som bör bilda stommen i nätverket. Anslutningen ska vara frivillig och bygga på intresse och engagemang, men den bör formaliseras genom kontrakt. De statliga organen har redan idag genom konventionen ett krav på sig och deras medverkan i nätverket bör byggas på detta.

Det är angeläget att överenskommelser träffas med ett antal kapacitetsstarka inrättningar, med olika specialiteter (museer, friluftsmuseer, djurparker etc.) och med god geografisk täckning av landet, vilka kan göra en särskild insats genom att åta sig ett övergripande regionalt ansvar för samordning inom respektive specialområde. Deras arbete kan exempelvis innefatta genomgång av befintliga samlingar av nedteckningar eller föremål, kontakt med allmänhet och nyinsamling av traditionell kunskap samt utveckling och produktion av pedagogiskt material för informationsspridning.

- Ställa upp nationella mål och delmål för implementeringen av artikel 8j: Målstyrning är ett effektivt sätt för att bedriva en verksamhet. Utgångspunkten för arbetet är Konventionen om biologisk mångfald. Det är i det sammanhanget viktigt att konstatera att:

- + Biologisk mångfald även omfattar domesticerad och semidomesticerad mångfald.
- + Ursprungliga och lokala samhällen (gårdar och byar) med traditionell livsstil ofta är vad man försöker levandegöra i friluftsmuseer och vad man önskar ska ingå i bevarandeplaner för värdefulla odlingsmiljöer.
- + Traditionella kunskaper, innovationer och sedvänjor är vad man behöver kännedom om för att framgångsrikt bevara jordbrukets och boskapsskötselns mångfald *in situ* eller *inter situ*.

Naturvårdsverket formulerade i sitt utkast till ett sextonde miljömål att under en generation ska: ”Traditionell kunskap och dess nyttjande bevaras och används när så är lämpligt”. Det finns idag ingen instans som har det som sitt ansvar att genomföra detta mål eller att fundera på vilka delmål som behövs för att nå dit och vilken tidsplan som är rimlig.

- Bevarande och dokumentation: En viktig del av artikel 8j handlar om bevarande, spridande och skydd av traditionell kunskap, vilket förutsätter en kännedom om kunskapen och ett ingående kunnande om dess utbredning och tillämpning. Den värdefullaste formen av bevarande är *in*

situ, i dess rätta miljö, vilket innebär att den också har möjlighet att utvecklas inom sitt eget kunskapssystem. För viss kunskap är sannolikt enda möjligheten att nyttja *ex situ*-bevarande, vilket sannolikt är det som man främst har strävat efter i Sverige. En viktig del av programmets arbete är också att samverka med andra organisationer, t.ex. Nordiska museet och Språk- och folkminnesinstitutet, som har till uppgift att dokumentera traditionell kunskap och bevara den *ex situ*. Eftersom programmets inriktning vad gäller typ av kunskap är något annorlunda och mer begränsad än exempelvis den för de ovan nämnda aktörerna är det för artikel 8j viktigt med en pådrivande och till viss del verkställande roll för programmet. Mer om detta arbete beskrivs i kapitel 10.2.3.

• **Stärka och respektera:** En annan oerhört viktig punkt för genomförandet av en implementering av artikel 8j är att stärka och respektera den traditionella kunskapen och traditionsbärarnas roll i samhället, naturvården och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald. Denna del kommenteras närmare i kapitel 10.2.4.

• **Forskning och utveckling:** För naturvårdens och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfalds skull är det av stort värde att genomföra konsekvensbedömningar av den effekt som traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor faktiskt har på biodiversiteten. Därför behövs det särskild forskning på traditionell kunskap och dess påverkan på biologisk mångfald. Även de uppställda Akwé: Kon frivilliga riktlinjerna för kultur/social/miljökonsekvensbedömningar för projekt på ursprungliga och lokala samhällens landområden behöver stora insatser för att kunna tillämpas i Sverige. Detta beskrivs närmare i kapitel 10.2.5.

• **Utbildning och information:** Ska en implementering av artikel 8j över huvud taget kunna ske krävs det att allmänheten, myndigheterna och traditionsbärarna är ordentligt informerade. Detta kräver diverse utbildningsinsatser för framtida generationer via skolor och dessutom

för lärare, myndigheter och politiker. En närmare beskrivning av dessa finns i kapitel 10.2.6.

• **Samordning och samverkan:** Eftersom det är så många aktörer involverade i en implementering av artikel 8j krävs att någon har en central och samordnande funktion. Detta program skulle kunna utgöra denna fokuspunkt. Vidare krävs för ett uppfyllande av Sveriges åtaganden att lokalsamhällenas myndighetskontakter underlättas och vi föreslår att detta kan ske med hjälp av ett antal samverkansgrupper med representanter för lokalsamhället/näringsen och relevanta myndigheter. I dessa grupper kan den traditionella näringsens problem och eventuella lösningar på dessa diskuteras. Närmare kommentarer om detta i kapitel 10.2.7.

• **Internationellt arbete:** Artikel 8j är en del av ett internationellt åtagande och frågorna som berör den är föremål för en omfattande internationell politisk och teknisk diskussion och mycket forskning görs inom dessa frågeställningar. Åtagandena enligt artikel 8j förutsätter också ett internationellt utbyte av kompetens och erfarenheter rörande implementeringen. Programmet kommer därför att behöva ha en viss del av sin verksamhet på det internationella planet. Dessa frågor dryftas vidare i kapitel 10.2.8.

1.2.3. Bevarande och dokumentation

Den sannolikt viktigaste uppgiften i artikel 8j är att bevara traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor genom att bevara hela dess kunskapskontext, dvs. det ursprungliga och lokala samhällets hela kultur. Därigenom bevaras kunskapen *in situ*. I den mån samhället eller tidens gång gör att delar av traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor inte längre kan fortleva i aktivt bruk så anses den näst bästa lösningen vara ett *ex situ*-bevarande. Dokumentering, systematisering och analyser samt vetenskaplig och populärvetenskaplig publicering är viktiga för att skapa intresse för bevarande och spridande av traditionell kunskap hos allmänhet, myndigheter,

politiker och traditionsbärare. Dokumentering och arkivering av kunskap är vidare nödvändigt om man ska kunna överväga immaterialrättsligt skydd av enstaka kunskapselement utifrån deras eventuella unika egenskaper.

• Föranstalta om forskning, dokumentation, utredande, publicering: De folkminnen som är kopplade till biologiska resurser behöver en naturvetenskaplig granskning för att man ska kunna avgöra uppgifternas fullständighet, vilket möjliggör kompletteringar från uppgiftslämnaren.

• Planera bibehållande in situ: Bibehållande in situ är kärnan i artikel 8j. För resultat krävs ett koncentrerat, målmedvetet och metodiskt arbete.

• Arrangera bibehållande in situ: För djur och växter är bibehållandet av något olika karaktär där balansen mellan bibehållande in situ och bevarande inter situ gör att tyngdpunkten på insatserna kan behöva pendla mellan insatser av enskilda näringsidkare och museiorganisationen. Samordning och synkronisering är avgörande för bra resultat.

• Medverka för optimering av miljöstöd: Miljö- och landsbygdsprogrammet består av åtgärder för att främja en ekologiskt, ekonomiskt och socialt hållbar utveckling på landsbygden. Redan idag finns en flexibilitet vid utdelning av miljöstöd, men flexibiliteten behöver ökas ytterligare och anpassas efter lokala traditioner rörande kunskap och markutnyttjande. Olika delstöd kan fungera för att stödja bevarande av traditionsriktiga metoder i landskapet. Stöd finns också för kompetensutveckling.

• Föra samman, spara och sprida kunskaper: Det behövs mer naturvetenskaplig kompetens till museerna, framför allt till läns- och lokal-museerna, men också till dialekt- och folkminnesarkiven. Museernas verksamhet innefattar mer än bara arkivariska och utställningsmässiga frågor. Programmet behöver ha ett centralt ansvar eller inflytande vid kunskapsinsamling,

samlingarnas hantering, forskning, pedagogik- och kompetensutveckling samt rörlighet över hela arbetsfältet.

• Anordna utbildningar: Det är viktigt att kombinera alla uttrycksmedel i utbildningen. Genom sin uppbyggnad har programmet möjlighet att bidra till att detta sker.

• Nationellt register för traditionell kunskap: I dagsläget finns uppgifter rörande traditionell kunskap kopplad till biologisk mångfald nedtecknade eller på annat sätt dokumenterade vid de olika dialekt- och folkminnesarkiven, på museer, på hembygdsgårdar och på många andra platser. Många uppgifter är ofullständiga utifrån naturvetenskapligt eller hantverkstekniskt perspektiv, vilket gör att uppgifterna behöver kompletteras för att kunna vara av fullt värde eller anses vara fullständigt bevarad *ex situ*. Det behövs en översiktlig genomgång och sammanställning av befintliga uppgifter för att tydliggöra inom vilka områden de påtagligaste kunskapsluckorna är. Detta skulle initialt vara en av det nationella programmets viktigaste uppgifter i samråd med Språk- och Folkminnesinstitutet och Nordiska museet. Detta leder också indirekt till ett nationellt register över traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor, vilket kan användas för forskningsändamål, men också för att man skall kunna ta ställning till eventuella behov av särskilt immaterialrättsligt skydd av specifika uppgifter. (Registrering av EU:s namnskydd bör liksom rådgivning i sammanhanget samordnas med Livsmedelsverket). Ett sådant nationellt register måste ha olika konfidentiella nivåer för de ingående uppgifterna av respekt för traditionsbärarnas önskingar. Nyinsamling av uppgifter måste ske efter på förhand lämnat frivilligt och informerat medgivande till hanteringen av kunskapen, innovationen eller sedvana.

I ett av mångfaldskonventionens exekutiva sekreterares bakgrundsdokument framgick det att det finns farhågor att ett fritt tillgängligt skriftligt register med uppgifter av särskild art kan påverka det traditionella systemet att bevara kunskap. Samtidigt öppnar ett sådant register för

frågor rörande immaterialrätt. Det ställer stora krav på vem som ska sköta ett sådant register, vem som sköter dokumenterandet, vem som godkänner vilka som ska få tillgång till vilka uppgifter, vem i det traditionella samhället som kan godkänna vilka uppgifter som kan få inkluderas i registret samt frågor rörande format och på vilket språk. Detta fordrar avancerade och klara överenskommelser med traditionsbärarna. Dessutom fordras omfattande avtal rörande eventuell publicering av hela eller delar av kunskapen (UNEP/CBD/WG8J/3/4).

1.2.4. Stärka och respektera

Att stärka synen på och öka respekten för traditionell kunskap och de småskaliga traditionella näringarna är en fråga om ett grannliga opinionsbildande arbete. Principen i konventionens arbetsprogram för implementeringen av artikel 8j att samhället ska respektera och värdera traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen lika högt som vetenskaplig kunskap kan sannolikt bli en extremt svår uppgift i vårt tämligen formalistiska teknologi- och vetenskapsfixerade samhälle.

- Uppmuntra upprätthållande av traditionell kunskap: Det behövs ytterligare incitament för traditionsbärarna att vidmakthålla och tradera sin kunskap. Att intresse av att dokumentera kunskapen finns är ett tecken på man uppskattar och respekterar den vilket också kan motivera traditionsbärarna att fortsätta. Ett "levande kulturstöd" kan användas som ett tecken på att nationen värderar kunskapen. Det behöver sannolikt inte vara några summor att tala om men det har ett värde som tecken på uppskattning. Även små summor har ett värde som tecken på uppskattning. En lyhörd resursfördelning kan medverka till en uppväxling som avsevärt kan höja effekten av gjorda insatser.

1.2.5. Forskning och utveckling

- Dokumentation och egen forskning: Programmets egen forskningsverksamhet kommer i huvudsak att vara inriktat på det material som

framkommer genom dokumentationsarbetet som beskrivs i kapitel 10.2.3.

- Kartläggning av pågående forskning: Centrum för biologisk mångfalds ytliga översikt av pågående forskning vid universitet och högskolor har visat att det inte bedrivs särskilt mycket forskning rörande traditionell kunskap eller lokalsamhällets förhållande till naturen. Initialt behövs det en mer ingående nationell kartläggning över vilken forskning och dokumentation som redan pågår i Sverige för att identifiera vita fält i vetandet om traditionell kunskap och traditionella näringar.

- Tvärvetenskapliga pilotstudier rörande traditionella lokala samhällen: Det behövs mer tvärvetenskaplig forskning rörande traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor. Forskning behövs också för helhetsbilder av traditionellt resursutnyttjande i olika slags traditionella lokalsamhällen och dess påverkan på det omgivande landskapet. Pilotstudier behövs för ett antal miljöer, t.ex. en sameby, en fåbodmiljö och ett skärgårdssamhälle. Insatser behövs också för dokumentation av kunskap. Åtgärderna är därför av mer dokumenterande art än analytisk. Det vore även värdefullt om programmet kunde genomföra tvärvetenskapliga studier av en svensk tillämpning av Akwé: Kon frivilliga riktlinjer för kultur-/social-/miljökonsekvensbedömningar på projekt som är avsedda att genomföras på landområden som är av särskild vikt för ursprungliga och lokala samhällen. Det nationella programmet skulle även kunna medverka i och katalysera olika dokumentations- och forskningsprojekt.

- Forskningsarbeten: Programmet har även till uppgift att i samverkan om möjligt assistera andra aktörer i initierandet och genomförandet av forskningsinsatser. Detta kan inkludera hjälp vid definierande av projekt, formulerande av ansökan eller faktiskt samarbete i projekten. Samarbete bör kunna ske utan hinder av nationsgränser. Det nordiska samarbetet bör särskilt uppmärksammas och kontakt etableras särskilt med Nordisk genbank husdjur, Nord-

isk genbank och Nordisk skogsbruks frö- och planteråd.

• Särskilda anslag och riktade insatser: Centrum för biologisk mångfald har med sina frågor till forskningsråd och anslagsgivare i denna undersökning (se kapitel 6.3.11) visat att dessa nästan bara har forskarinitierad anslagsutdelning och att traditionell kunskap generellt sett har lågt anseende hos dem. Det behövs finansiella medel för forsknings- och dokumentationsarbete, vilka sannolikt inte kan kanaliseras via de vanliga forskningsråden eftersom dessa endast bedömer projekt från inomvetenskaplig nivå. I förbindelse med artikel 8j är det snarare ett behov att initiera särskilda projekt för att fylla ut speciella luckor. Det är projektets ansvar att sammanföra aktuella krav. Anslag för forskning och dokumentation rörande traditionell kunskap och lokalsamhällen med traditionella livsätt skulle som en försäkran om kvaliteten kunna beslutas och beredas av KSLA i samråd med nationella programmet.

Med detta menar vi inte att det skulle handla om några stora projektanslag utan små väl avgränsade punktinsatser för dokumentationsarbeten eller enskilda forskningsanalyser. Det ska inte utgöra några ersättningar för lönebidrag för omfattande forskningsprojekt utan särskilda tillskott för insatser utöver den ordinarie verksamheten. Lämpliga för att vara berättigade för få sådana anslag skulle exempelvis museer, akademiska institutioner, kommuner, länsstyrelser, hembygdsföreningar och dokumentärfilmare kunna vara. Man kan i detta sammanhang jämföra med exempelvis insatserna för bevarande av samiska miljöer via Länsstyrelsen i Västerbottens län (Johansson, 2002). Under perioden 1998–2001 handlades 62 ärenden och totalt 4 miljoner kr betalades ut för exempelvis byggnads- och markvård samt informationsinsatser. I detta fall skulle det handla om projektstöd för riktade dokumentations- eller forskningsinsatser på enskilda företeelser eller traditionsbärare. Enskilda anslag skulle röra sig om gissningsvis maximalt 50 000 kr. Vi föreslår att till denna uppgift ställs en årlig summa om 250 000 kr för denna typ av åtgärder. Det skulle möjliggöra i storleksordningen två 50 000 kr:s

projekt och 5–6 projekt om 25–30 000 kr årligen, vilket skulle kunna ha en hyfsad betydelse för dokumentationen av traditionell kunskap.

1.2.6. Utbildning och information

• Utbildning: Centrum för biologisk mångfalds undersökning av utbildningen rörande artikel 8j vid universitet och högskolor visar att det finns relativt få högskoleutbildningar som faktiskt inkluderar traditionell kunskap eller den internationella utvecklingen inom området även om det på pappret förefaller vara synnerligen relevant att ta upp dessa frågeställningar. Det behövs därför en kompetensuppbyggnad för att få fram personer med insikt för frågornas vikt och aktualitet på alla nivåer. Det är önskvärt att utbilda lärare på alla nivåer i dessa frågeställningar för att försäkra sig om en framtida ökad förståelse. Sådan vidareutbildning skulle kunna ske inom programmets regi.

• Information till allmänheten: Ett nationellt program för bevarande av traditionell kunskap och traditionella näringar underlättas av en bred, folklig förankring. Riktade utbildnings- och informationsinsatser till allmänhet, skolor, museer, föreningar, etc. är synnerligen önskvärd. Exempelvis hembygdsföreningar och museer kan och fyller redan en extremt viktig roll både vad gäller information till allmänhet och det faktiska arbetet att dokumentera traditionell kunskap och lokala förhållanden.

Redan befintliga metoder att nå ut med information är via den vanliga undervisnings-, kurs- och programverksamheten. Detta kräver ett mycket nära samarbete med hembygdsföreningar, länsstyrelser, museer, naturskolor, naturum, skolor, studieförbund samt universitet och högskolor. Utställningar och temadagar som visar traditionell kunskap i teori och praktik är ett viktigt sätt att nå ut och ett offentligt tecken på att visa man visar respekt för traditionsbärarna.

Det har under senare år diskuterats mycket rörande nationella rovdjursinformationscentra på olika håll i landet och den samiska kulturen har bl.a. ett ansvarsmuseum i form av Åjtte

– Svenskt Fjäll- och Samemuseum och ett nationellt samiskt informationscentrum. Detta är positiva exempel på hur man bör skapa en allmän medvetenhet om traditionella kulturer. Det skulle i analogins tecken behövas skapas motsvarande informationscentra även för andra lokala grupper med traditionella näringar av relevans för artikel 8j, som skapar ett intresse hos allmänheten att bevara dessa lokalsamhällen och deras kunskap. Dessa bör bedrivas utan kommersiella intressen. Det finns också redan idag små lokala museer ofta i privat regi som värnar om vissa delar av den svenska folkulturen, men en mer ingående utredning och skapandet av exempelvis särskilda museinätverk kan vara en viktig väg.

En välutvecklad och ständigt uppdaterad webbplats är en nödvändighet för att kunna nå ut bredare än på lokal- eller regionalnivå. Denna kan dels fungera som en väg att sprida information och dels fungera som en metod att samla in information om traditionell kunskap, traditionsbärare och relevanta lokalsamhällen samt hjälpa till att sätta fingret på specifika problemställningar för de traditionella näringarna. Utvecklandet av en interaktiv webbplats kopplad till en nätbaserad databas för informationsrapportering och –sökning är en viktig del i projektets effektivisering.

- Utveckla läromedel: Det behövs specialutvecklade läromedel och kursplaner för främst naturskolor, naturum, högstudier och gymnasier. Sådant material skulle kunna framställas av programmet i samråd med i sammanhanget relevanta myndigheter och/eller organisationer. Även pedagogiska pilotprojekt där ungdomar inbegrips i exempelvis dokumentationsarbetet skulle kunna genomföras i samråd mellan programmet och en eller flera skolor.

- Information till traditionsbärare: Artikel 8j är fortfarande tämligen okänd för de flesta som direkt berörs av den. Det behövs därför en riktad satsning för att identifiera särskilt viktiga traditionsbärare, s.k. *levande kulturskatter*, för att uppmuntra, stödja och dokumentera deras kunskap efter vederbörligt i förväg lämnat frivilligt

och informerat medgivande samt med hänsyn taget till särskilda restriktionskrav gällande åtkomsten.

1.2.7. Samordning och samverkan

Eftersom det är många olika aktörer som är involverade i de frågor som faller under artikel 8j är det en förutsättning att det sker någon form av samordning av pågående aktiviteter. En av uppgifterna för det föreslagna nationella programmet är att verka för samordning av aktörer, frågeställningar och andra ärenden som faller inom dess intressesfär. Arbetet inom programmet kommer att vara mångfasetterat med frågor rörande dokumentation, undervisning, forskning, museisamordning och myndighetskontakter för olika lokalsamhällens räkning.

Samverkansgrupper mellan myndigheterna och traditionsbärarna: En viktig del av arbetet med samordning gäller också de tankegångar som framförs i mångfaldskonventionen att parterna ska skapa särskilda kanaler mellan lokalsamhällen med traditionella livssätt och de olika myndigheterna. Detta ska möjliggöra ett underlättande av de traditionella näringarna och främja för lokalsamhällenas representanter att kunna framföra sina problemställningar och gemensamt arbeta för smidiga lösningar. I dagsläget får man säga att det finns tämligen goda kanaler mellan samerna och de svenska myndigheterna. Det är betydligt sämre för ett antal andra grupper som det borde tas hänsyn till i detta sammanhang. Aktörssamverkan har i många fall visat sig vara en bra väg att skapa lokal förvaltning och få till stånd framgångsrika samarbeten och beslut. Diskussioner kring specifika frågor öppnar också möjligheten till kommunikation även rörande andra frågor mellan lokalsamhällena och myndigheterna. Den största orsaken till om samverkansgrupperna blir framgångsrika eller inte är enligt en undersökning finansiering eller frånvaro av den (Enfors, 2001).

Inom detta uppdrag genomförde CBM ett initialt möte med en samverkansgrupp vad gällde fåbodnäringens speciella problem. Samverkansgruppen arrangerades på initiativ från

Gävleborgs fåbodförening, Nordiska kulturlandskapsförbundet och CBM i samarbete med Naturvårdsverket. Utöver arrangörerna deltog även Jordbruksverket, Riksantikvarieämbetet och Skogsstyrelsen, medan Livsmedelsverket hade anmält förhinder för deltagande. Mötet menade att det var viktigt att i ett tidigt skede definiera vilka problem fåbodnäringen upplever så att man har möjlighet att diskutera fram möjligheter till särskilda lösningar. Denna samverkansgrupp borde sannolikt även inbegripa Djurskyddsmyndigheten, Glesbygdsverket samt länsstyrelser som omfattar fåbodområdena.

Centrum för biologisk mångfald menar att det finns all anledning att initiera motsvarande samverkansgrupper för exempelvis skärgårdens traditionella näringar. Ett spännande initiativ som skulle kunna ta vara på skärgårdens intressen har kallats "Kraftcentrum Östersjön". Det handlar om ett projekt med avsikt att vända den hotfulla situationen rörande Östersjöns ekologi. Det är i huvudsak Bo Nilsson (tidigare verksam på Kulturrådet och Stiftelsen Skansen) som har verkat för ett sådant initiativ. Under det senaste halvsekllet har utvecklingen varit negativ för hållbarheten. De äldre småskaliga näringarna i skärgården kan vara lösningen för en levande skärgård. Längs den svenska östersjökusten finns exempelvis tio regionala museer och flera marinekologiska forskningsinstitutioner, vilka skulle kunna spela en viktig roll för att utveckla pedagogiskt informationsmaterial för framför allt skolor. Man kan även tänka sig samarbete med motsvarande initiativ i exempelvis Finland och Baltikum. I det första försöket att initiera detta projekt för tio år sedan var det ett stort lokalpolitiskt intresse och även på departementsnivå fanns det entusiasm för projektet. Den gången var det emellertid främst museisektorn som inte lyckades mobilisera tillräcklig stor initiativkraft för att initiera något konkret.

Vi uppskattar att det finns anledning och utrymme för att samtidigt driva fem tillfälliga eller permanenta samverkansgrupper. Det beror på utvecklingen för de olika näringarna. De mer permanenta är den ovannämnda samverkansgruppen för fåboddriftens problem samt en

likartad för skärgårds- och skogsbönder (dessa kan till viss del överlappa) och en för småskaliga kustnära- och skärgårdsfiskare samt möjligen en eller flera för frågor gällande olika former samisk traditionell kunskap. Tillfälliga grupper förefaller vara aktuella för exempelvis laxfiskarna i Haparandaskärgård och diskussioner rörande bevarande av kreatur *in situ* och *inter situ*, inklusive öronmärkningen av kulturkreatur. Frågor kring den allmänt nyttjade rätten att ta naturalster och slöjdämnen för traditionellt hantverk är annat som kan ha aktualitet. Medel avsatta för samverkansgrupperna kan eventuellt också till viss del användas för att möjliggöra för representanter för ursprungliga och lokala samhällen att närvara på remissmöten inför internationella möten. Eftersom de intresseföreningar eller näringar som vi här diskuterar i allmänhet har mycket knappa resurser har vi räknat med en del kostnader förknippade med genomförandet. Vi har i beräkningen av kostnaderna för denna del räknat på fem grupper med i genomsnitt fyra möten per år och deltagande av två representanter för lokalsamhällen. Dessutom inkluderas ersättning för förlorad inkomst och visst kostbidrag. Detta arbete ingår som ett naturligt ansvar inom verksamheten för de statliga verk eller länsstyrelser som behöver medverka varför deras kostnader bör gå från egen budget.

• Ge sakkunnigt stöd till myndigheter och traditionsbärare: Det finns ett stort behov av kapacitetsuppbyggnad inom dessa frågor, vilket gäller såväl för myndigheter som för lokalsamhällen. Det gäller frågor som sträcker sig från allt mellan folkloristik och etnologi till biologi, naturvård och tekniska och kemiska egenskaper hos naturresurserna. Dessutom krävs en hel del information rörande juridiska spørsmål och tolkningar av olika frågeställningar. Inom de kapacitetsuppbyggande åtaganden som finns inom konventionens diskussioner inkluderas även handfasta frågor som förhandlingsteknik och IT-stöd.

En del av arbetet skulle också kunna vara att assistera departementen i sakfrågor i olika sammanhang, t.ex. i budgetprocessen. Programmet behövs som en sammanhållande enhetlig part i frågor bund-

na till artikel 8j och ska i ett komplicerat heterogent komplex av aktörer fungera i en integrerad långsiktig budget- och målprocess mellan departement samt övriga finansörer och deltagare.

1.2.8. Internationellt arbete

Internationellt sett finns det många olika fora som diskuterar frågor rörande traditionell kunskap, immateriella kulturarvet, ursprungs- och lokalsamhällen och kulturlandskapet. Ett av de kanske viktigaste är naturligtvis konventionens egen ”Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity”, som bereder bakgrundsmaterial till besluten vid partsmötena. Därutöver finns kultursektorns motsvarigheter och naturligtvis vetenskapsvärldens sammankomster som skulle kunna ha relevans för ett program av detta slag. Artikel 8j förordar dessutom kunskapsöverföring till andra länder och det föreslagna nationella programmet borde därför i samråd med relevanta myndigheter även vara verksamt i det internationella utbytet. Man bör även upprätthålla och stödja nordiska, europeiska och internationella kontakter i övrigt.

1.2.9. Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien

KSLA är den kungliga akademi som har en verksamhet särskilt riktad mot de areella näringarna och naturresursutnyttjande. Dessutom besitter de särskild kompetens inom området de areella näringarnas historia. KSLA bör därför vara den instans som har det yttersta ansvaret för att programmet fungerar. Detta innebär bl.a. att leda programmets ledande funktion, programrådet, och att kanalisera statliga medel för programmets verksamhet. KSLA kommer dessutom att ansvara för uppföljning och utvärdering av programmet samt rapportering till regeringen. Anledningen till att Centrum för biologisk mångfald inte här föreslår Sveriges lantbruksuniversitet är att programmet så långt möjligt inte ska ha någon särskild knytning till enskilda universitet utan ha ett öppet förhållande till alla svenska universitet och högskolor.

Programmet föreslås också att i samarbete med KSLA fungera som anslagsgivare med särskilda medel för riktade dokumentations- eller forskningsinsatser (enligt kapitel 10.2.5.). KSLA fungerar i det sammanhanget som den som administrerar medlen och dessutom står som garant för kvaliteten på de projekt som ska genomföras.

1.2.10. Programråd

Inom det nationella programmet föreslås det också att det inrättas ett programråd. Detta råd ska ha en rådgivande funktion till programmets kansli som föreslås ha den samordnande funktionen i programmet. Detta programråd bör dra upp de riktlinjer inom som verksamheten ska följa samt utveckla en policy för programmets arbete.

Programrådet ska fungera som ett forum för diskussioner om frågor rörande programmet och den nationella och internationella utvecklingen inom artikel 8j. Rådet kommer att utgöra en rådgivande funktion till programmet och inte vara beslutande. Man föreslås medverka i utvecklande av en strategi för en heltäckande kartläggning av traditionell kunskap samt utarbetande av arbetsordning och tidsplan för programmets genomförande av sina uppgifter. Programrådet kan även ge förslag på lämpliga prioriteringar.

Detta program kräver en tämligen bred organisation eftersom det är en mångfald olika lokalsamhällen, näringar och kunskaper som behöver analyseras och bedömas. I programrådet bör följande intressenter finnas representerade: Centrum för biologisk mångfald, Jordbruksverket, Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet, Språk- och Folkminnesarkivet, Nordiska museet, Sveriges hembygdsförbund, friluftsmuseer, Åjtte – Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Sametinget, Nordiska kulturlandskapsförbundet samt intressenter för vissa näringsorganisationer.

1.2.11. Programmets kanslifunktion

Ett nationellt program av detta slag vars verksamhet sträcker sig över ämnesområden från natur till kultur samt från vetenskap till traditionell kunskap kräver en samordnande kanslifunktion som opartisk kan verka mot de olika intressen-

terna. Kanslifunktionen bör koordinera aktiviteter som pågår inom det nationella programmet. Vidare kan kansliet ta emot rapporter från olika aktörer och sammanställa information samt informera om pågående verksamhet.

Vi vill mena att Centrum för biologisk mångfald (CBM) har förutsättning att kunna utgöra en sådan funktion. CBM:s uppdrag är att verka nationellt och internationellt inom de frågeställningar som berör Konventionen om biologisk mångfald. CBM är dessutom en nationell centrumbildning underställd såväl Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) som Uppsala universitet, men stationerat på SLU:s område i Uppsala. Vi menar att det är av vikt att ett sådant program är nära knutet till det svenska naturresursuniversitetet, dvs. SLU, som också har verksamhet i många olika delar av landet. Arbetet skulle sedan ske i samråd med ett antal nyckelintressenter. CBM har därför redan förutsättningar för ett gott samarbete med den akademiska forskningen och är inte knutet enbart till ett universitet. Programmet behöver också nära samarbete med museivärlden, speciellt Nordiska museet, samt Språk- och folkminnesarkivet (SOFI).

Redan i dagsläget fungerar också CBM som samordnare för etnobiologiprojektet ”Människan, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige” vilket är ett samarbete mellan Åjtte – Svenskt Fjäll- och Samemuseum, CBM, Fredriksdals friluftsmuseum, Julita – Sveriges Lantbruksmuseum (Nordiska museet), Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien, Naturhistoriska riksmuseet, Nordens ark, Nordiska kulturlandskapsförbundet och Stiftelsen Skansen. CBM har under utredningens gång haft goda kontakter med Sametinget och ett antal andra relevanta organisationer, vilka är viktiga aktörer i detta sammanhang.

I och med etnobiologiprojektet bedriver CBM och andra verksamhet inriktad på att väcka intresse för bevarandefrågor och att sprida kunskap om traditionell kunskap. Projektet inkluderar målet att dokumentera, analysera, popularisera och sprida information om traditionell kunskap, etnobiologi i Sverige och artikel 8j. I arbetet ingår utgivandet av ett upp-

slagsverk om tre band över etnobiologi i Sverige, varav första ”Människan och naturen: etnobiologi i Sverige” redan utkommit (Pettersson, et al., 2001). Detta kan också ses som en aktivitet med syfte att popularisera traditionell kunskap och samtidigt en del av det nationella kartläggningsarbetet som eftersträvas i arbetsprogrammet för artikel 8j. Ett nationellt program för traditionell kunskap och frågor rörande artikel 8j skulle kunna utgå från denna konstellation och det nationella programmet skulle därmed kunna överta samarbetsprojektets verksamhet. Redan idag har CBM koordinerande funktion för Programmet för odlad mångfald, Hagmarks-MISTRA, Naturvårdskedjan och Swedish International Biodiversity Programme (SwedBio) varför även den administrativa kompetensen finns etablerad.

1.2.12. Resurser och finansiering

För att upprätthålla dynamik och auktoritet måste dock det nationella programmet ha tillräckliga ekonomiska resurser och personal med ämnesmässigt bred kompetens. Det nationella programmet ska personalmässigt vara av måttlig storlek och det kan delvis skapas genom att föra samman vissa strategiska delar av och enskilda tjänster från nuvarande bevarandemyndigheter och sektorsmyndigheter. Till dessa kan sedan kopplas en del ytterligare resurser och uppgifter. Genom en rationellare och bättre samordnad organisation kan kostnadseffektiviteten höjas samtidigt som en samhällsekonomisk vinst uppnås. Finansiering bör huvudsakligen kunna ske genom omfördelning av medel.

- Beräknat arbetskraftsbehov: Eftersom arbetet inom programmet i huvudsak kommer att handla om att ha kontakt med lokalsamhällen och kartlägga traditionell kunskap rörande naturresursnyttjande är det nödvändigt att till programmet knyta såväl naturvetenskaplig som humanvetenskaplig kompetens. I diskussionerna inom mångfaldskonventionen har man framhåvt vikten av att ha rättvisa juridiskt korrekta överenskommelser och att staterna ska bidra med kompetens till lokalsamhällena inom relevanta

områden. Vår uppskattning att samordningen av programmet kräver fyra sakkunniga med olika kompetens, förslagsvis en bred naturvetare/naturproduktkemist, en biolog och en jurist samt en etnolog/humanekolog/ kulturgeograf/ agrar-/skogshistoriker. Dessa behöver ha erfarenheter av projektsamordning, redaktionellt arbete och informationsspridning. Samtliga dessa behöver inte utgöra heltidstjänster utan det räcker förmodligen med en halvtidstjänst för juristfunktionen. Med avseende på möjliga svårigheter att kunna få tillgång till kvinnors traditionella kunskap krävs att åtminstone en av dessa positioner innehas av en kvinnlig sakkunnig. Därutöver behövs en administratör på halvtidstjänst för att

exempelvis arkivera, diarieföra olika dokument och att utarbeta överenskommelser med samarbetspartners samt en halvtidstjänst för data- och IT-samordning/support.

- Beräknade kostnader: Kostnaderna är beräknade utifrån den budgetmall som är uppställd för Centrum för biologisk mångfald och inkluderar Sveriges lantbruksuniversitet administrativa pålägg. Vi har här valt att presentera två olika ambitionsnivåer. En högre som möjliggör hela genomförandet av programmet och en lägre som möjliggör delar av programmet.

Kostnader för den högre ambitionsnivån:

Kostnader för personresurser och drift		/år (kkkr)	/5år (kkkr)
• Lönekostnader			
3 sakkunniga (100%), 50% jurist, 50% administratör		2 722	
• Driftskostnader			
Lokalhyra	240		
Resor, info.material, driftskostnader	530		
Summa driftskostnader	770	770	
Kostnader för samverkansgrupper			
Resekostnader, 5 grupper x 4 möten x 2 deltagare	100		
Möteskostnader	80		
Summa samverkansgrupper	180	180	
Summa årliga kostnader		3 672	
Engångskostnader			
Utrustning och inredning mm	310	310	
Tillkommer Projektmedel forskning och dokumentation		250	
Summa löner drift och projektmedel		4 232	21 160
Tillkommer högskoleoms (8% avdrag)			1 841
Total kostnad för fem år			23 001
Medelkostnad per år för de fem första åren			4 600

Kostnader för server, dataanläggning o uppbyggnad av inrapporteringssystem	/år (kkkr)	/5år (kkkr)
Lönekostnader och drift		
Webb- och datasupport	278	1 388
Uppbyggnad av hemsidor, rapporteringsmallar, etc. (engångskostnad)	15	15
Driftskostnader	24	120
Utrustning		
Server m tillbehör (program, backupsystem mm)	80	80
Summa kostnader för datauppbyggnad		1 603
Tillkommer högskoleoms (8% avdrag)		140
Total kostnad för fem år		1 743
Medelkostnad per år för de fem första åren		349

Till detta program bör kopplas utvecklandet av en interaktiv webbtjänst och ett dataregister över traditionell kunskap, vilket ger en effektiv möjlighet att genomföra *ex situ*-bevarande av kunskap.

Den totala kostnaden för den högre ambitionsnivån blir således 24,7 miljoner för en femårig verksamhet eller knappt 5 miljoner per år.

I den lägre ambitionsnivån har vi minskat sakkunnig funktionen till totalt 1,5 heltidstjänster, vilket får till följd att samverkansgruppfunktionen uteblir. Samverkansgrupperna får i så fall drivas i inom de statliga verkens ordinariebudget eftersom det är dem som har sannolikhet att göra störst samordningsvinster av den delen av programmet. Även det nationella dataregistret och de särskilda dokumentationsmedlen uteblir. Dessa uppgifter får i så fall övertas av SOFI och länsmuseerna respektive Statens kulturråd, Riksantikvarieämbetet och forskningsråden. Det nationella programmet kommer då främst att ha som syfte att sprida information rörande artikel 8j och fungera som samordnande rörande andra aktörers verksamhet samt eventuellt kunna bedriva viss egen dokumentation och forskning.

Kostnader för den lägre ambitionsnivån:

Kostnader för personresurser och drift		/år (kk)	/5år (kk)
• Lönekostnader			
3 sakkunniga (50%), 50% jurist, 25% administratör		1 583	
• Driftskostnader			
Lokalhyra	160		
Resor, info.material, driftskostnader	350		
Summa driftskostnader	510	510	
Summa årliga kostnader		2 093	
Engångskostnader			
Utrustning och inredning mm	288	288	
Summa löner drift och projektmedel		2 381	11 906
Tillkommer högskolemöms (8% avdrag)			1 036
Total kostnad för fem år			12 942
Medelkostnad per år för de fem första åren			2 588

Den totala kostnaden för den lägre ambitionsnivån blir således 11,9 miljoner för en femårig verksamhet eller knappt 2,6 miljoner per år.

Eftersom arbetet med att initiera ett sådant program med uppgifter som att rekrytera personal, få in rutiner, upprätta ett nätverk och utveckla webbplats tar tid rekommenderar vi initialt ett femårigt förordnande och därefter med möjlighet till ytterligare förlängning i femårsperioder.

Kostnaderna för KSLA att genomföra sina åtaganden inom programmet för den högre ambitionsnivån beräknas till 300 000 kr om året och för den lägre till 200 000 kr.

1.3. Breddad kompetens på museerna

Idag har vi en situation där såväl de lokala och regionala museerna som de nationella ansvarsmuseerna anser sig vara underfinansierade och underbemannade för att lyckas med sina uppgifter relaterade till artikel 8j. Museerna har allt mer blivit rena utställningslokaler och bedriver allt mindre verksamhet inom forskning, dokumentering och skötsel av samlingarna. För att kunna göra en meningsfull insats vad gäller dokumentation och analys av traditionell kunskap med relevans för den biologiska mångfalden

är det nödvändigt med en bredare kompetens hos personalen på exempelvis läns museer och friluftsmuseer. Den bör inkludera såväl humanvetare, t.ex. museologer, etnologer och historiker med inriktning mot de areella näringarna, som naturvetare, framför allt biologer. Om man ska lyckas med att uppfylla intentionerna i artikel 8j så kan man även förvänta sig att de lokala museerna har nära och fungerande kontakter med lokala kunskapsbärare, som fiskare, djurägare eller jordbrukare, för att kunna ge en så korrekt skildring av den traditionella resurshanteringen som möjligt. Detta skulle även indirekt kunna bidra till att stärka positionen för den traditionella kunskapen i samhället

Centrum för biologisk mångfald menar att det är främst läns museerna som behöver ökad naturvetenskaplig kompetens. Dessa kan sedan utifrån sitt regionala ansvar assistera övriga mindre museer och hembygdsgräddor i arbetet. De folkminnen som är kopplade till biologiska resurser behöver en naturvetenskaplig granskning för att man ska kunna avgöra uppgifternas fullständighet, vilket också skapar en möjlighet till ytterligare kompletteringar från uppgiftslämnaren. Totalt sett har vi ett tjugotal läns museer varav en del redan har naturvetenskaplig kompetens bland sin personal. En exaktare analys av museernas kompetensbredd är viktig för det fortsatta bevarandearbetet.

1.4. Sammanfattning och slutsatser

I detta material har de internationella frågorna inte beretts något större utrymme utan vi har fokuserat på de nationella aspekterna av en implementering. Det är emellertid tydligt att Sverige är berört också av frågor som gäller svensk forskning och bioprospektering av traditionell kunskap och genetiska resurser från andra länder samt de omvända förhållandena, men detta har inte specifikt utretts. En annan viktig fråga är överföringen till andra länder, främst i tredje världen, av kunskap och erfarenheter rörande hur man i Sverige hanterar denna typ av frågor. Dessa har emellertid inte framhållits specifikt i denna utredning. Vidare har vi inte i inom Cen-

trum för biologisk mångfald gjort närmare analyser av möjligheterna att skapa framtida lokala näringar ur enskilda traditionella innovationer eller sedvänjor för att stärka processen med landskapsutveckling av glesbygdsområden. Detta skulle kunna vara en uppgift inom det föreslagna nationella programmet.

Vi vill inleda denna utredning med att påpeka att även om vi stundtals har kritiserat bitar av den verksamhet som har bedrivits av statliga verk och andra aktörer så är kritiken riktad utifrån ett perspektiv baserat på en implementering eller genomförande av artikel 8j. Det är inte nödvändigtvis en kritik från respektive aktörs nuvarande uppdrag eller speciella intressesfärer. De kritiserade besluten kan i dagens situation vara att betrakta som formellt korrekta även om de motverkar intentionerna i artikel 8j. Vi har således en process framför oss att försöka få korrekta beslut och gärningar att i framtiden också överensstämma med artikel 8j och andra nationella och internationella överenskommelser.

2. Traditionell kunskap och Konventionen om biologisk mångfald

2.1. Konventionen om biologisk mångfald

Det finns flera artiklar i Konventionen om biologisk mångfald som direkt eller indirekt behandlar frågeställningar som anknyter till traditionell kunskap och ursprungs- eller lokalsamhällets naturutnyttjande. Den som oftast refereras i dessa sammanhang är artikel 8j, vilken handlar om nyttjande och skydd av sådan kunskap som kan ha betydelse inom naturvården och *in situ*-bevarande. Denna artikel har sedermera också kommit att legitimera ursprungsfolkens krav på rättigheter i stort och även för att berättiga användningen av forskningsinriktningen etnobiologi i miljö- och naturvårdssammanhang. Detta är en ganska långtgående tolkning av den ursprungliga skrivningen i artikeln. På konventionens hemsida på internet (<http://www.biodiv.org/>) kan man läsa att artikel 8j även är mycket nära sammankopplad med artiklarna 10c, 16, 17.2 och 18.4, men att den dessutom också har beröring med andra delar av artiklarna 12, 17 och 19.

Artiklar utöver artikel 8j, som vi har bedömt vara särskilt värda att beakta i sammanhanget traditionell kunskap är 7a, 7c, 8a, 8m, 10c, 10d, 13a, 17.1 och 17.2. Utöver denna samling av artiklar i Konventionen om biologisk mångfald finns det emellertid även inslag med analog tankegångar i andra internationella dokument från Rio-konferensen 3–14 juni 1992, som Agenda 21 och Kommissionen för hållbar utveckling. Innan vi fördjupar oss i artikel 8j och dess utveckling så ska vi ge en översikt till de ovan uppräknade artiklarna ur mångfaldskonventionen. Vidare ska vi ge kommentarer om på vilket sätt man skulle kunna koppla dessa till traditionell kunskap och lokalsamhällen. Initialt fördjupar vi oss emellertid i bakgrunds-artiklarna 1, 2 och 6, som förklarar syfte med konventionen samt lite av det som bör göras.

I den första artikeln (art. 1) konstateras att målet med konventionen är ”bevarandet av biologisk mångfald, hållbart nyttjande av dess beståndsdelar och rättvis fördelning av nyttan som uppstår vid utnyttjande av genetiska resurser”. Det är värt att notera att det i konventionen alltså rekommenderas att biologisk mångfald inte först och främst ska bevaras för sin egen skull utan för det hållbara nyttjandet. De biologiska resurserna ska förvaltas för framtiden men alla levande organismer samtidigt ska kunna brukas av människan under förutsättning att populationerna inte utarmas. Den andra artikeln (art. 2) ger förklaringar till den terminologi som används i samband med fortsättningen av konventionstexten och i de beslut som fattas av de därpå följande partsmötena.

I denna konvention avses med:

”Biologisk mångfald” variationsrikedomen bland levande organismer av alla ursprung, inklusive från bland annat landbaserade, marina och andra akvatiska ekosystem och de ekologiska komplex i vilka dessa organismer ingår; detta innefattar mångfald inom arter, mellan arter och av ekosystem. ”Biologiska resurser” innefattar genetiska resurser, organismer eller delar av dessa, populationer eller varje annan biotisk komponent hos ekosystem med faktisk eller potentiell användning eller värde för mänskligheten.

(---)

”Domesticerade eller odlade arter” arter hos vilka den evolutionära processen har påverkats av människor för att tillgodose dessas behov.

(---)

”Ex situ bevarande” bevarandet av komponenter av biologisk mångfald utanför dessas naturliga livsmiljöer.

(---)

”Livsmiljö” den plats eller typ av område där organism eller population förekommer naturligt.

”In situ förhållanden” förhållanden, under vilka genetiska resurser förekommer inom ekosystem och naturliga livsmiljöer och, för domesticerade eller odlade arter, i de miljöer där de har utvecklat sina särskiljande egenskaper.

”In situ bevarande” bevarande av ekosystem och naturliga livsmiljöer och bibehållande och återställande av arter i dessas naturliga miljöer och, för domesticerade eller odlade arter, i de miljöer där de har utvecklat sina särskiljande egenskaper.

(---)

”Hållbart nyttjande” nyttjande av komponenter av biologisk mångfald på ett sätt och i en utsträckning som inte leder till långsiktig minskning av biologisk mångfald, varigenom dess potential att tillgodose nuvarande och kommande generationers behov och förväntningar bibehålls.

Dessa definitioner kan sägas vara de regler vilka konventionen i fortsättningen ska följa.

Artikel 6 sammanfattas med titeln ”Allmänna åtgärder för bevarande och hållbart nyttjande” och ger en mycket översiktlig beskrivning av aktiviteter som de fördragsslutande parterna bör genomföra. Själva detaljplaneringen lämnas åt de enskilda staterna och de framtida partsmötena. De bör:

- a) Utveckla nationella strategier, planer eller program för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald (---)
- b) integrera, så vitt möjligt och om så är lämpligt, bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald i relevanta sektoriella eller tvärspektoriella planer, program och politiska riktlinjer.

Artikel 7 bär överskriften ”Identifiering och övervakning” och handlar således om att identifiera och övervaka biologisk mångfald, dess bevarande och hållbara nyttjande. Parterna bör:

- a) Identifiera komponenter av biologisk mångfald av betydelse för dess bevarande och hållbara nyttjande med hänvisning till den indikativa förteckning som anges i bilaga I.

(---)

c) identifiera processer och kategorier av aktiviteter som har, eller troligen kommer att ha, betydande skadliga effekter för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och övervaka deras effekter genom provtagning och andra metoder.

(---)

Bilaga I. Identifiering och övervakning

1. Ekosystem och livsmiljöer: innehållande stor mångfald, stora antal endemiska eller hotade arter, eller vildmark; som erfordras för migrerande arter; som är av social, ekonomisk, kulturell eller vetenskaplig betydelse; eller som är representativa, unika eller förbundna med centrala utvecklings- eller biologiska processer;
2. Arter och samhällen som är: hotade; vilda släktingar till domesticerade eller odlade arter; av medicinskt, jordbruks- eller annat ekonomiskt värde; eller av social, vetenskaplig eller kulturell betydelse; eller av betydelse för forskning om bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, som t.ex. indikatorarter; och
3. Beskrivna genom och gener av social, vetenskaplig eller ekonomisk betydelse.

Dessa punkter i artikel 7 kommenterar frågor som direkt har med lokalbefolkningars dagliga liv, närmiljö och nyttjande av den biologiska mångfalden samt naturligtvis det långsiktiga bevarandet av biodiversiteten att göra. Frågorna berör även naturvårdsarbetets mest praktiska och jordnära aspekter. Den traditionella hävdens betydelse och kanske ännu viktigare dess påverkan på den biologiska mångfalden när den upphör är en relevant fråga inom denna artikel och för övrigt hela mångfaldskonventionen. Hävdens betydelse för att skapa det diversifierade kulturlandskapet är av oerhört stor betydelse för den biologiska mångfalden. När hävden upphör degenererar landskapet och med tiden uppstår ofta ett mer homogent landskap. I början av degenerationen kan den biologiska mångfalden faktiskt öka för att sedan gå tillbaka. En studie vid Institutionen för naturvårdsbiologi, Sveriges lantbruksuniversitet, visade att antalet fynd av kärnväxtsarter vid torplämningar i skogen i norra Uppland var väsentligt fler än vid motsvarande

referenslokaler. Detta visar att det störda landskapet runt en sedan länge övergiven mänsklig bosättning hade en större biologisk mångfald vad gäller kärlväxter än skogslokaler med motsvarande öppenhet och ljusförhållanden (Lötberg, 2003). När äldre bosättningar överges eller det sker förändringar av landskapshävden leder det till att kulturlandskapet växer igen och det skapas flera olika successionsstadier som totalt sett skapar en rik biologisk mångfald. Ofta ersätts emellertid den traditionella hävden med modernt monokulturellt jord- eller skogsbruk, vilket minskar biodiversiteten. Lokalbefolkningar med det som i artikel 8j benämns som ”traditionellt livssätt”, t.ex. de som på olika sätt ägnar sig åt traditionell hävd, är därför väsentliga att bevara. Kartläggning av de brukandeprocesser som förekommer i lokalsamhällen och deras inverkan på den biologiska mångfalden bör således ses som en prioriterad uppgift.

I artikel 8 om *in situ*-bevarande kan det utöver 8j även vara relevant att hänvisa till skrivningarna i artikel 8a. Parterna bör:

Inrätta ett system med skyddade områden eller områden där särskilda åtgärder behöver vidtas för att bevara biologisk mångfald.

Även artikel 8m är relevant i dessa sammanhang där det poängteras att parterna ska:

samarbeta om tillhandahållande av finansiellt och annat stöd för *in situ* bevarande angivet i punkterna a till l ovan, särskilt till utvecklingsländer.

Sekvensen ”områden där särskilda åtgärder behövs vidtas” för i dessa sammanhang tankarna till hävdade naturskyddsområden eller det som numera kan benämnas kulturresevat, dvs ett område med skydd av helhetsmiljön för att visa äldre tiders liv och landskap. Områden som vid sidan av sina pedagogiska och estetiska värden även kan utgöra refuger för den biologiska mångfalden som är kopplad till den hävd som har bedrivits under olika tidsperioder. Här kan man även leka med tanken på ett utökad system för jord- och/eller skogsbruksstöd som är direkt knutet till äldre hävd och sådana jord- eller skogsbruksåtgärder som är biodiversitetsbevarande el-

ler –ökande helt utan de sedvanliga kraven att producera varor i form av exempelvis spannmål, kött eller timmer. Eventuella försäljningsvinster borde då ses som rena bonusar. Ett sådant system som skulle kunna inbegripa traditionell hävd, exempelvis hamling (lövtäkt), lövhagar, skottskogar, naturbete, slåtter, åker gödsling med tång, aktiviteter som ofta utpekats som gynnsamma för den biologiska mångfalden. Artikel 8j är den mest centrala av konventionens artiklar vad gäller verksamhet med inriktning mot traditionell kunskap och ursprungs- eller lokalbefolkningar.

De undertecknande parterna bör:

respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och främja en bredare tillämpning av dessa, med godkännande och deltagande av innehavarna av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor, samt främja rättvis fördelning av nyttan som uppkommer vid utnyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor.

Denna skrivning ger utrymme för många tolkningar och denna del av artikel 8 har därför bearbetats och utvecklats ytterligare under partsmöten och expertgruppsammankomster. Vad menas egentligen med ”ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för...”? Vilka samhällen kan anses vara sådana? Vad är en lämplig väg att ”respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor”? På vilket sätt ska ”innehavarna av sådana kunskaper” godkänna och delta i en bredare tillämpning av kunskaperna? Hur ska en ”rättvis fördelning” av nyttan som uppkommer främjas? Vad är det som ska fördelas? Detta var några av många frågor som artikeln väcker bara i sig själv. Artikeln kan emellertid ändå komma att spela en mycket central roll i själva bevarandet och återskapandet av ekosystem och livsmiljöer vilket är en grundläggande förutsättning för bibehållandet av livskraftiga populationer. Genom planerad traditionell skötsel kan man från skadade miljöer skapa ett diversifierat landskap, som kan användas när ekosystem och hotade arter ska rehabiliteras.

Även artikel 10 om ”Hållbart nyttjande av komponenter av biologisk mångfald” berör lokalsamhällenas möjligheter att nyttja de levande biologiska resurserna och därigenom påverka mångfalden. Ett bevarande och hållbart bruk av den biologiska mångfalden behövs för att möta livsmedels-, hälso- och andra behov. I artikel 10c framkommer att man bör sträva efter att:

skydda och uppmuntra sedvanligt nyttjande av biologiska resurser i enlighet med traditionella kulturella sedvänjor som är förenliga med kraven för bevarande och hållbart nyttjande.

Man ska således uppmuntra till bruk av de biologiska resurserna i enlighet med traditionella kulturella sedvänjor samt på olika sätt skydda och främja det traditionella naturbruket som fortfarande förekommer. Denna artikel motiverar vetenskapliga undersökningar av lokalsamhällenas nyttjande av djur och växter i omgivningen samt analyser av detta bruks hållbarhet och generella påverkan på den biologiska mångfalden. Fortsättningen i samma artikel (10d) poängterar vikten av att:

stödja lokalbefolkningar i att utveckla och genomföra gottgörande åtgärder i skadade områden där biologisk mångfald har minskats.

Dagens produktionssystem inom de areella näringarna gynnar inte ett småskaligt jord- eller skogsbruk, verksamheter som till stor del har format det biodiversitetsrika kulturlandskapet. Därför bör insatser och regelverk som underlättar för exempelvis småföretag att ägna sig åt fåbodrbruk med skogsbeta vara i enlighet med mångfaldskonventionens intentioner. Detta kan man också uttyda ur artikel 10e som uppmanar parterna att:

uppmuntra samarbete mellan egna statliga myndigheter och den egna privata sektorn om att utveckla metoder för hållbart nyttjande av biologisk mångfald.

Artikel 12 berör forskning och utbildning som kan främja bevarande och hållbart bruk av biologisk mångfald. Parterna bör:

a) Inrätta och bibehålla program för vetenskaplig och teknisk utbildning och

träning i åtgärder för identifierandet, bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald och dess beståndsdelar (---)

b) främja och uppmuntra forskning som bidrar till bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald (---)

Detta är skrivningar som väl kan anses motivera det vetenskapliga studiet av och utbildning rörande traditionellt nyttjande av de biologiska resurserna samt utvärderingar av dessa näringars långsiktiga påverkan på den biologiska mångfalden. Sådana insatser inom forskning och undervisning bör falla inom de akademiska inriktningarna etnobiologi, etnoekologi, systemekologi och naturvårdsbiologi.

En annan artikel som kanske kan ses som mer långsökt när det gäller det traditionella nyttjandet av och förhållandet till djur och växter är artikel 13 med rubriken ”Allmän utbildning och medvetenhet”. Den första delen (13a) av artikeln lyder att parterna bör:

Främja och uppmuntra förståelse av vikten av, och de åtgärder som erfordras för bevarandet av biologisk mångfald, liksom dess spridning genom media, och innefattandet av dessa ämnen i utbildningsprogram.

Att motivera ett bevarande av den biologiska mångfalden enbart för dess egen skull kan av många tyckas vara en lyx som vi inte kan unna oss. Alla komponenter i den biologiska mångfalden är kanske inte heller oersättliga utifrån en ekologisk synvinkel. Det kan därför vara massmedialt och populärvetenskapligt riktigt att betona vår etnobiodiversitet, dvs den stora variation av djur och växter som vi traditionellt har nyttjat och faktiskt i många fall fortfarande nyttjar. I dessa sammanhang kan man också poängtera att spektrat över den etnobiologiska mångfalden, dvs det artpotpurri som är i bruk idag skiljer sig från den mångfald som våra förfäder nyttjade. Om den skillnaden extrapoleras kan vi med stor sannolikhet förutsäga att våra efterkommande kommer att finna nytta för många arter eller genotyper som vi idag inte nyttjar. Detta resonemang kan ge den icke-

nyttjade biologiska mångfalden ett potentiellt praktiskt värde i framtiden.

”Tillträde till och överföring av teknik” är rubriken på artikel 16. Det är en artikel som berör att alla fördragsslutande parter ska kunna få tillgång till alla de tekniker som är relevanta för bevarande och nyttjande av biologisk mångfald.

Parterna:

16.1. (---) åtar sig i enlighet med bestämmelserna i denna artikel att tillhandahålla och/eller underlätta tillträde för och överföring till andra fördragsslutande parter till/av tekniker som är relevanta för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald eller som utnyttjar genetiska resurser och som inte orsakar skada på miljön.

(---)

16.5. De fördragsslutande parterna, med erkännande av att patent och andra immaterialrättigheter kan ha en inverkan på genomförandet av denna konvention, skall samarbeta i detta avseende med förbehåll för nationell lagstiftning och internationell rätt i syfte att säkerställa att sådana rättigheter understödjer och inte strider mot dess mål.

Detta kräver att det finns en nationell kartläggning av den traditionella kunskapen och forskningsmässig utvärdering av de lokala näringarnas påverkan på den biologiska mångfalden, både i positiv och negativ bemärkelse. Artikel 17 som refererar till utbytet av information rörande bl.a. dessa traditionella tekniker mellan de fördragsslutande parterna är mycket nära förknippad med föregående paragraf:

1. De fördragsslutande parterna skall underlätta utbyte av information från alla offentligt tillgängliga källor som är relevanta för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald, med hänsyn tagen till utvecklingsländernas särskilda behov.
2. Sådant informationsutbyte skall innefatta utbyte av tekniska, vetenskapliga och socioekonomiska forskningsresultat, såväl som information om tränings- och övervakningsprogram, specialkunskaper, ursprunglig och traditionell kunskap som sådan och i förening med de tekniker som

äsyftas i artikel 16 punkt 1. Det skall också, där så låter sig göras, innefatta återförande av information.

Om traditionell kunskap ska kunna nyttjas för att underlätta *in situ*-bevarande, främja och entusiasmera allmänheten rörande bevarandet av och samtidigt möjliggöra ett hållbart nyttjande av den biologiska mångfalden bör den tillgängliggöras. I dagsläget är mycket av den traditionella kunskapen inte ens lättillgänglig inom staterna och långt mindre mellan stater där man talar ett annat språk. Detta gäller således både inom och mellan de olika medlemsländerna. En genomgång av den dokumenterade och den ännu inte dokumenterade traditionella kunskapen gör att den kan systematiseras och tillgängliggöras både för avnämare inom landet och till andra nationers nytta.

Artikel 18 fokuserar på ”Tekniskt och vetenskapligt samarbete” och första paragrafen (art. 18.1) markerar att:

De fördragsslutande parterna skall främja internationellt tekniskt och vetenskapligt samarbete inom bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald, där så är nödvändigt, genom lämpliga internationella och nationella institutioner.

Artikeln fortsätter sedan med att poängtera behovet av att utvärdera och utveckla hur traditionell kunskap ska kunna nyttjas för att främja ett hållbart nyttjande av biologisk mångfald (Art. 18.4):

De fördragsslutande parterna skall i enlighet med nationell lagstiftning och politik främja och utveckla samarbetsmetoder för utveckling och användning av teknik, däribland ursprunglig och traditionell teknik, i syfte att uppnå målen för denna konvention. För detta ändamål skall de fördragsslutande parterna även främja samarbete om utbildning av personal och utbyte av experter.

Det är då alltså viktigt att man ur ett internationellt perspektiv stimulerar möjligheter till utbildning av svenska experter inom området ”ursprunglig och traditionell teknik” och även underlättar utbyte av internationella experter. Det är också av stor vikt att möjliggöra för

personal från främst utvecklingsländerna att i svensk regi utbildas i frågor som berör denna konvention och att svenska experter kan bidra till det internationella arbetet.

Den tjugonde artikeln berör de finansiella frågorna och markerar i sin första paragraf (artikel 20.1) vikten av att:

Varje fördragsslutande part åtar sig att i överensstämmelse med sin förmåga tillhandahålla finansiellt stöd och stimulans till sådana nationella aktiviteter som syftar till att uppnå målen för denna konvention, i enlighet med sina nationella planer, prioriteringar och program.

Fortsättningen av samma artikel poängterar bland annat även vikten av finansiellt stöd till utvecklingsländerna för att uppnå konventionens syften.

I propositionen ”En strategi för biologisk mångfald” markerades den svenska regeringens syn på de initiala åtgärder som krävdes efter mångfaldskonvention (1993/94:30). I denna står att människans störningar av ekosystemen är en av de viktigaste drivkrafterna till den biologiska variation som uppstår i naturen. Dessa störningar skapar vinnare och förlorare. I propositionen noteras det:

Människan har under mycket lång tid påverkat ekosystem, även sådana som ibland betecknas som ”orörda”, genom jakt, jordbruk och skogsavverkning. Det första jordbruket bedrevs av nomader i skogsområden, där människan högg ned skogen, brände marken och odlade under två eller tre säsonger. Detta sätt att odla gynnade de växter som snabbast koloniserar jungfrulig mark. Exempel på sådana arter är de växter som ofta kallas ogräs. Våra stora jordbruksgrödor av gräsarter tillhör de arter som har förmågan att snabbt kolonisera jungfrulig mark och är anpassade till säsongsbunden nederbörd och återkommande störningar. Därför valdes de som grödor.

Denna utveckling har sedan skapat en mängd olika hävdmetoder som skapar störningar i naturen. Detta har en lång kontinuitet som på

senare tid har brutits allt mer. I propositionen nämns att:

Jordbrukslandskapet är ett av människan utvecklat ekosystem med en historia på ungefär 6 000 år. En stor del av den biologiska mångfalden i jordbrukslandskapet är knuten till naturbetesmarker och slätterängar eller igenväxningsstadier efter bete eller slätter. Brukaren har genom slätter och bete övertagit, vidmakthållit och tidvis utvidgat naturliga vegetationsstrukturer som hyser en flora och fauna anpassad till bete av vilda djur, bränder m.m. (---) De senaste årtiondenas utveckling har dock inneburit en kraftig tillbakagång för mångfalden i jordbrukslandskapet. Förändringar i jordbrukslandskapet ingår i hotbilden för ungefär en tredjedel av landets hotade, sällsynta eller hänsynskrävande arter. (---) Ett allt mer ensartat jordbrukslandskap med borttagande av åkerholmar, trädriddår, öppna diken, och småvatten är viktiga orsaker. Vidare märks minskad areal betesmark, förändringar av ogräsfloran och effekter på markfaunan av användning av handelsgödsel och bekämpningsmedel.

Utöver detta har dikning av våtmarker, reglering av vattendrag, lokal överbetning av fjälllandskapet, övergödning, försurning och utsläpp av miljögifter skapat andra förutsättningar än de som har rått under lång tid. Den industriella driftens bakslag på naturen. Därför inleddes under början av 1990-talet en period där naturvårdsarbetet också inriktades på ”miljöer som är värdefulla ur kulturmiljösynpunkt”, vilket resulterade i en önskan att naturvården också borde samordnas med vården av naturmiljöns kulturvården. Propositionen poängterar också att många av de traditionella brukningsmetoder som krävs för att bevara kulturlandskapet och dess biologiska mångfald inte längre är lönsamma ur ett företagsekonomiskt perspektiv. Man menar vidare att det hos brukarna ofta finns ett intresse att värna om natur- och kulturarvet om det finns utrymme för det. Kopplingen mellan biologisk mångfald, människan och kulturmiljöer är ett återkommande tema i propositionens text. Man poängterar även vikten av såväl kulturväxternas som lantrasernas genuresurser (1993/94:30).

2.2. Utvecklingen under efterföljande konventionsmöten

Sedan mångfaldskonventionens signerande 5 juni 1992 har diskussionerna och arbetet med konventionens syften fortsatt. Det har hittills hållits sex partsmöten med ”Conference of the Parties” (COP), den styrande församlingen inom konventionen, under vilka bland annat artikel 8j successivt har utvecklats och förtydligats. Dessutom har flera specialgrupper rörande traditionell kunskap vuxit fram vilket har resulterat i det bakgrundsmaterial som har legat till grund för besluten vid COP-mötena. Under 24–28 november 1997 hölls inom konventionen ”Workshop on traditional knowledge and biological diversity” i Madrid, Spanien. Vidare har ”Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity” sammankommit i Sevilla, Spanien, 27–31 mars 2000 respektive Montreal, Kanada, 4–8 februari 2002 och 8–12 december 2003. Ytterligare en grupp knuten till denna del av konventionen ”Ad Hoc Technical Expert Group on Traditional Knowledge and the Clearing House Mechanism” har inrättats och sammanträtt i Santa Cruz de la Sierra, Bolivia, 24–26 februari 2003. Dessutom har ett nära samarbete mellan konventionen och WIPO (World Intellectual Property Organization) inletts för att skapa riktlinjer rörande rättigheter till traditionell kunskap. Här nedan följer en kronologisk genomgång av de beslut som har fattats och resonemang som har förts inom konventionen.

2.2.1. År 1994.

I Nairobi, Kenya, hölls 20 juni–1 juli 1994 den andra sammankomsten av ”Intergovernmental Committee on the Convention on Biological Diversity”. Till detta möte hade det framtagits ett dokument (UNEP/CBD/IC2/11) av ”Open-Ended Intergovernmental Meeting of Scientific Experts on Biological Diversity” (Mexico City 11–15 april 1994). Detta dokument innehöll en rekommendation om hur man skulle kunna inte-

grera traditionell och modern kunskap i skötseln av biologisk mångfald:

Annex VII. Sätt att integrera kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällen med traditionella livssätt i den moderna skötseln.

1. Som vetenskapsmän konstaterar vi att detta inte är en enbart vetenskaplig fråga, men samtidigt är det nödvändigt att blanda in vetenskapsmän i frågan.

2. Själva frågan måste omformuleras. Utmaningen är inte att identifiera sätt att integrera kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällen med i den moderna skötseln. Frågan är snarare att i samarbete med ursprungs- och lokalsamhällena identifiera, vilka moderna hjälpmedel som kan vara till nytta för dem och hur dessa kan användas för att de ska kunna stärka och utveckla en egen strategi för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Samtidigt som man respekterar deras intellektuella och kulturella integritet och egen syn på utveckling.

3. För att närma oss en så komplex fråga måste vi till vårt förfogande ha en kritisk översikt av framgångshistorier och misslyckanden, en analys av vetenskapliga komponenter och ett övergripande teoretiskt ramverk. Det finns också ett behov att erkänna den traditionella kunskapens värde och följaktligen utveckla mekanismer för ett lämpligt skydd av och kompensation för sådan kunskap. Detta kan erhållas genom:

(a) att sammanställa tillgänglig information med stöd av en specialistgrupp;
 (b) organisera workshop(s);
 (c) utveckla rekommendationer för att utveckla en interkulturell strategi för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald.

4. Denna process måste genomgående involvera specialister med bakgrund i antropologi och etnobiologi samt jurister som har arbetat på fältet med att representera ursprungs- och lokalsamhällen.

5. Detta ska genomföras i samarbete med en mängd gräsrots-, lokala, regionala,

nationella och internationella myndigheter och organisationer involverade i sådana frågor.

Det första partsmötet (COP 1) hölls 28 november–9 december 1994 i Nassau, Bahamas, och handlade främst om administrativa spörsmål för att få igång verksamheten. Man efterlyste emellertid projekt som kunde stärka inflytandet av lokal- och ursprungsbefolkning i arbetet med bevarandet av biologisk mångfald och dess hållbara nyttjande. En preliminär arbetsordning beslutades och frågor rörande traditionell kunskap och lokal- och ursprungsbefolkningar hänsköts till tredje partsmötet (UNEP/CBD/COP/1/17). Följaktligen behandlade rapporten från det första mötet för ”Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice” (SBSTTA) till det andra partsmötet inte heller dessa frågor (UNEP/CBD/COP/2/19).

2.2.2. År 1995.

Vid det andra partsmötet (COP 2) 6–17 november 1995 i Jakarta, Indonesien, diskuterades artikel 6 (generella metoder för bevarande och hållbart nyttjande) och artikel 8 (*in situ*-bevarande). Denna diskussion inskränkte sig emellertid till uppmaningar om utbyte av erfarenheter och information om hur man kan verka inom dessa artiklar. Någon fördjupning på traditionell kunskap eller nyttjande av naturresurserna återfinns inte i rapporterna från mötet. Det finns emellertid ett uttalande till ”Intergovernmental Panel on Forests” rörande skogar och biologisk mångfald (dec. II/9)

13. Aktiviteter rörande in-situ-bevarande av skogen i enlighet med artikel 8 i Konventionen om biologisk mångfald, inklusive inrättandet och skötseln av skyddsområden, har en viktig roll att spela inom uppfyllandet av biodiversitetsmålen och hållbart skogsbruk och bör därför integreras i planer för skogsbruket och markutnyttjande. I detta sammanhang är bevarandet av ur-/gammalskog och ekologiskt mogen sekundärskog av särskild vikt. Primär/naturskog och ekologisk mogen sekundära skogsekosystem är av

särskilt intresse. Alla involverade, speciellt de som förvaltar skogen, måste kunna delta i en öppen och transparent beslutsprocess, som särskilt tar hänsyn till skogens många funktioner och involverar alla intressenter, inklusive ursprungs- och lokalsamhällen (IPF Agenda item 1.1.).

I detta markeras att även ursprungliga och lokala samhällen bör vara delaktiga i beslutfattande som rör skogens förvaltning på grund av det mångsidiga nyttjandet av skogen. Vidare fattades vid det andra partsmötet också beslutet att låta göra preliminära studier av vilka effekter bevarandet av biologisk mångfald och rättvis fördelning har på immaterialrätt. Speciellt skulle man undersöka förhållandet mellan immaterialrätter och bevarandet och skyddet av traditionell kunskap och sedvänjor hos ursprungliga eller lokala samhällen och vilken roll patent och andra immaterialrätter kan spela för att uppmuntra till rättvis fördelning (Decision II/12 Intellectual property rights). Till mötet hade sekretariatet även utarbetat en skrivelse ”Approaches and experiences related to the implementation of articles 6 and 8 of the Convention on biological diversity” där bland annat önskvärda åtgärder förknippade med artikel 8j radades upp:

- (a) eliminera ”perversa” incitament som uppmuntrar till överutnyttjandet av biologiska resurser, övergivandet av traditionella sedvänjor, växtsorter, lantraser och förstörelsen av ekosystem (se Artikel 11);
- (b) skydda och uppmuntra till sedvänjor och innovationer i nyttjandet av biologiska resurser för att skapa ett system av incitament och motverkande incitament;
- (c) utföra etnobiologiska forskningsprogram för att identifiera och dokumentera traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor (se Artikel 12b);
- (d) antaga lagstiftning som kräver godkännande av och vinstdelning med traditionella samhällen (kanske överensstämmande med lagstiftning rörande genetiska resurser);
- (e) antaga speciell lagstiftning eller andra åtgärder för att möjliggöra för traditionella samhällen att skydda och kontrollera sin kunskap, sina innovationer och sedvänjor;

- (f) samarbeta med professionella organisationer för att utveckla etiska riktlinjer och regler vad gäller insamling av, spridning av och vinstdelning för traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor;
- (g) utveckla övergripande program för att utbilda traditionella samhällen i att förhandla rörande överenskommelser om vinstdelning;
- (h) samarbeta med organisationer och lokala föreningar med att identifiera potentiella vinster och redan befintliga vinster för samhället;
- (i) öka allmänhetens medvetenhet om värdet av traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor; och
- (j) samarbeta med andra stater som har implementerat *Farmer's Rights* inom *FAO Global System for the Conservation and Utilization of Plant Genetic Resources*.

Vidare rekommenderas medlemsländerna att utveckla en politik och lagstiftning som främjar ett ökat användande av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor, samtidigt som man uppmuntrar traditionsbärarna och tillförsäkrar dem en rättvis vinstdelning (UNEP/CBD/COP/2/12). Dessa tankegångar inkluderades emellertid inte i något beslut från partsmötet.

2.2.3. År 1996.

Till det andra mötet med "Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice" i Montreal, Kanada, (2–6 september 1996) utvecklade sekretariatet ett arbetsdokument rörande traditionell kunskap "Knowledge, innovations and Practices of Indigenous and Local Communities" (UNEP/CBD/SBSTTA/2/7). I detta dokument inleddes en analys av artikel 8j. Mötet resulterade i en annan skrivelse "Report of the Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice on the Work of its Second Meeting" som gick vidare till det kommande tredje partsmötet senare samma år (UNEP/CBD/COP/3/3). Rekommendationerna från detta möte är att traditionell kunskap är av vikt för uppfyllandet av intentionerna med mångfaldskonventionen, att det krävs att repre-

sentanter från ursprungs- och lokalbefolkningar involveras i arbetet och att en särskild "indigenous knowledge post" tillsätts på konventionens sekretariat.

Vid det tredje partsmötet (COP3) i Buenos Aires, Argentina, 4–15 november 1996 diskuterades implementeringen av artikel 8j särskilt i enlighet med beslutet COP II/18 varför ett särskilt dokument utarbetades (UNEP/CBD/COP/3/19). Man konstaterade att artikel 8j var nära sammanlänkad med artiklarna 10c, 17.2 och 18.4 och att man därför borde behandla dessa samtidigt när man begrundar ursprungliga och lokala samhällens rättigheter. I samband med dessa diskussioner behandlades också ett dokument med titeln "Farmers' rights and rights of similar groups. The rights of indigenous and local communities embodying traditional lifestyles: experience and potential for implementation of Article 8 (j) of the Convention on Biological Diversity" (UNEP/CBD/IC/2/14) som sammanställdes vid andra sessionen för "Intergovernmental Committee on the Convention on Biological Diversity" i Nairobi, Kenya, 20 juni–1 juli, 1994. Man menade att ursprungliga och lokala samhällen hade utvecklat, bevarat och hållbart nyttjat de biologiska resurserna i sin närhet under mycket lång tid, ofta tusentals år. Dessa samhällen kunde därför förväntas ha en "detaljerad kunskap rörande flora och fauna och ekologiska processer inom de ekosystem där de lever. De ansågs även ha lärt sig nyttja en mängd olika växter och djur som föda, mediciner och för andra ändamål. Man framhöll att traditionell kunskap hade och skulle även fortsättningsvis komma att ge forskare viktiga ledtrådar för agrikulturella, medicinska och industriella ändamål." Ursprungliga och lokala samhällen påstods även spela en mycket viktig roll i det lokala tillämpandet av de bevarandeåtgärder som framkommer. Konventionen erkände därför vikten av ursprungliga och lokala samhällen för bevarandet och det hållbara nyttjandet av den biologiska mångfalden. Man ansåg också att dessa samhällen skulle få dela eventuella vinster från idéer och uppfinningar som uppkom utifrån deras kunskaper eller tekniker. Man menade också att

de olika kraven i artikel 8j kunde delas upp i tre punkter. Varje stat skulle utifrån sin nationella lagstiftning sträva efter att:

- (i) respektera, skydda och bevara kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald;
- (ii) uppmuntra en mer omfattande användning av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor med traditionsbärarnas godkännande och deltagande;
- (iii) uppmuntra rättvis fördelning av vinster som uppkommer genom nyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor.

Partsmötet poängterade också att den allmänna hållningen i konventionen lämnade till varje fördragskrivande part att ta ställning till hur detta ska implementeras (UNEP/CBD/COP/3/19).

Samma skrivelse (UNEP/CBD/COP/3/19) informerade dessutom om andra internationella fördrag som hade direkt beröring med mångfaldskonventionens budskap rörande ursprungliga och lokala samhällen. Man summerade därför av vissa relevanta artiklar ur ”International Labour Organization Convention No. 169: Convention on Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries” (ILO:s konvention nr 169 om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder). En konvention från 7 juni 1989 som bygger på ILO nr 107 ”Indigenous and Tribal Populations Convention” från 1957. I första artikeln, andra paragrafen av ILO-konventionen nr 169 framgår det att om ett folk själva anser att de är att betrakta som ett ursprungsfolk ska detta betraktas som ett avgörande kriterium för om de ska omfattas av denna konvention. På samma sätt som i mångfaldskonventionens artikel 8j anses det i ILO nr 169 att ursprungsbefolkningar har kulturella sedvänjor som ska respekteras. I andra artikeln konstaterar man att:

1. Regeringarna skall ha ansvaret för att, under medverkan av berörda folk, utveckla samordnade och systematiska program i

syfte att skydda dessa folks rättigheter och garantera respekt för deras integritet.

2. Dessa program skall innefatta åtgärder för att

- a) säkerställa att medlemmar av dessa folk på jämlika villkor åtnjuter de rättigheter och möjligheter som enligt den nationella lagstiftningen tillkommer andra medlemmar av befolkningen;
- b) främja det fulla förverkligandet av dessa folks sociala, ekonomiska och kulturella rättigheter med hänsyn till deras sociala och kulturella identitet, deras sedvänjor och traditioner samt institutioner. (---)

Den fjärde artikeln betonar vikten av att särskilda insatser ska utarbetas för att skydda dessa folks medlemmar, organisationer, egendom, arbete, kultur och omgivande landskap. Dessa insatser ska även ske i enlighet med deras egen fria vilja. I samband med landutnyttjande framgår det i artikel 13 att regeringar ska respektera de kulturella och religiösa värderingar som dessa folk har kopplade till de områden där de bor. Artikel 14 poängterar att konventionens medlemmar ska erkänna dessa folks äganderätt över de områden som de traditionellt har bebott samt nyttjanderätten av områden som de traditionellt har brukat för sitt uppehälle. Särskilt vikt läggs dessutom vid att nomadiserande och växelbrukande folk ska respekteras. Den femtonde artikelns första paragraf framhäver dessa folks rättighet till de naturresurser som finns inom deras landområden, rättigheter som inkluderar deltagande i skötsel, utnyttjande och bevarande av dessa resurser. ILO Convention No. 169 hade fram till 22 april 2003 ratificerats av sjutton länder (Argentina, Bolivia, Brasilien, Colombia, Costa Rica, Danmark, Dominikanska republiken, Ecuador, Fiji, Guatemala och Honduras, Mexiko, Nederländerna, Norge, Paraguay, Peru och Venezuela). Sverige har ännu inte ratificerat denna konvention, men kan enligt Utrikesdepartementet troligen förväntas göra det inom ett par år. Det är framför allt artikel 14 som har orsakat dröjsmålet i undertecknandet.

Man konstaterade även att FN:s kommission för mänskliga rättigheter inkluderar frågor rörande ursprungsbefolkningarnas rättigheter

och hade inrättat en särskild arbetsgrupp ”Working Group on Indigenous Populations” för dessa diskussioner. Dessutom hade FN via ”United Nations Development Programme” (UNDP) utvecklat ”Guidelines for support to indigenous peoples” utifrån ILO Convention No. 169 och ”Draft Declaration on the Rights of Indigenous Peoples” från ”Working Group on Indigenous Populations”. Den tjuogoandra paragrafen lyder:

Projekt som samlar in, använder och/ eller baseras på ursprunglig traditionell kunskap bör inkludera insatser som främjar erkännandet av denna kunskap som ”intellektuell egendom”, samt insatser som förebygger spridandet av denna kunskap utan i förväg lämnat informerat medgivande från ”ägarna” eller utan bekräftelse eller kompensation till traditionsbärarna av denna kunskap.

Dessa tankar och riktlinjer har sedan utvecklats till dokumentet ”UNDP and Indigenous Peoples: A Policy Of Engagement” från år 2002.

UNDP stöder även ”Indigenous Knowledge Programme” som implementeras via ”Indigenous Peoples Biodiversity Network” (IPBN) och ”International Development Research Centre” (IDRC), vilka inkluderar tankar rörande ursprungsbefolkningar, traditionell kunskap och rättvis fördelning. Inom arbetet med ”Indigenous Knowledge Programme” har också flera regionala möten för ursprungsbefolkningar hållits. Eftersom intresset för traditionell kunskap och lokalsamhällen hade ökat på senare år kunde man också se ett ökat antal nätverk som sysslade med dessa frågor (UNEP/CBD/COP/3/19). Världsbanken har upprättat ett operativt direktiv (OD 4.20) för frågor rörande ursprungsbefolkningar i vilket direkta kontakter med representanter för folken i fråga eftersträvades. I dessa kontakter skulle Världsbanken tillvarata traditionell kunskap och ursprungliga samhällen i samband med investeringar. Även andra internationella banker har utvecklat liknande riktlinjer och exempelvis ”Inter-American Development Bank” (IDB) utarbetade sina riktlinjer redan 1990 rörande

miljö- och socialpåverkan av sina projekt. Dessa riktlinjer inkluderade:

erkännandet att ursprungsbefolkningar har ett unikt socio-kulturellt arv som ska bevaras till framtida generationer, har en viktig roll för den biologiska mångfalden i de ekosystem i vilka de bor och är mycket värdefulla källor till kunskap om tropiska arter och teknologier för skötsel av känsliga ekosystem; denna kunskap ska bevaras, förstås och nyttjas; och att ursprungsbefolkningarna ska erkännas som en naturlig del för att lösa frågor rörande bevarandet av miljön.

Under 1995 inrättade IDB en särskild avdelning ”Indigenous Peoples and Community Development Unit” vars arbete har varit att utveckla strategier för hur man ska arbeta med frågor rörande ursprungsbefolkningar och resursutnyttjande.

I dokumentet UNEP/CBD/COP/3/19 beskrevs också ingående hur man avser att de stater som hade ratificerat mångfaldskonventionen skulle tolka de tre viktiga punkterna i artikel 8j.

Den första punkten:

(i) respektera, skydda och bevara kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald;

Denna ståndpunkt återfanns också i artikel 10c. Det tredje partsmötet menade att biologisk mångfald bevaras och ökas med hjälp av kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga eller lokala samhällen och att bevarandet av biologisk mångfald därför gick hand i hand med bevarandet av kulturell mångfald. Dessa samhällens överlevnad måste därför underlättas genom att man skulle låta dem nyttja den biologiska mångfalden, dvs. deras traditionella landområden, och därigenom bevara och utveckla sina traditionella kunskaper och sedvänjor. Detta gör att regeringarna bör erkänna och garantera de ursprungliga och lokala samhällenas rättigheter till dessa områden. Så länge sådana rättigheter inte garanteras kommer kulturell mångfald och därmed biologisk mångfald och traditionell eko-

logisk kunskap att försvinna. Ordet *respektera* i artikeln ansågs enligt partsmötet inkludera dessa samhällens besittningsrätt till sina landområden. Konventionens parter bör därför skapa ett regelverk och en administrativ apparat som säkerställer rätten till land. Med respektera inkluderades också att ge traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor en likvärdig status som andra typer av kunskap, innovationer och sedvänjor. Relevant *traditionell kunskap* ska därför jämföras med *vetenskaplig kunskap* och relevanta innovationer från ursprungliga och lokala samhällen ska ha ett likartat skydd som vetenskapliga eller teknologiska innovationer. På samma sätt ska relevanta sedvänjor och traditionellt bruk anses vara likvärdigt, om inte överlägset, ”modernt” nyttjande av de biologiska resurserna genom jordbruk, fiske, medicinskt bruk eller för annat syfte. Ett respekterande måste inte nödvändigtvis bygga på finansiell grund utan kan innebära att traditionsbärarna kan inkluderas i undervisning eller att man på annat sätt offentligt erkänner den nytta som samhället har av traditionell kunskap. Dokumentet poängterar också att man måste identifiera kunskap, innovationer och sedvänjor som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald och traditionellt bruk som är kompatibelt med kraven på bevarande och hållbart nyttjande. Det framhölls att ett respekterande av kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga eller lokala samhällen kommer att vara förenad med en förändring i attityder från myndigheter, akademiska institutioner och samhället i stort, något som gör att artikel 13 om ”allmän utbildning och medvetenhet” också har en ökad betydelse även för artikel 8j. Insatser rörande bevarandet av traditionell kunskap bör inbegripas i de initiativ som krävs i artikel 11 om styrmedel:

Varje fördragsslutande part skall, så vitt möjligt och om så är lämpligt, vidta ekonomiskt och socialt sunda åtgärder som stimulerar bevarandet och det hållbara nyttjandet av beståndsdelar av biologiska resurser.

Den andra punkten av analysen av artikel 8j rör skrivningarna angående att:

(ii) främja en bredare tillämpning av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor med traditionsbärarnas godkännande och deltagande

Om parterna inte uppfyller avsikten att respektera, skydda och bevara kunskap, innovationer och sedvänjor enligt ovan kommer kulturell mångfald att förloras och med den traditionell kunskap, vilket kommer att innebära att det kommer att finnas en mindre mängd traditionell kunskap som kan få en bredare användning. Mångfaldskonventionens sekretariat kommenterade till ”Intergovernmental Panel on Forests” att traditionell skoglig kunskap består av följande sammanlänkade företeelser:

- i) information om olika fysiska, biologiska och sociala komponenter i en viss typ av skogslandskap
- ii) regler för hur man nyttjar resurserna utan att irreversibelt skada dem
- iii) förhållandet mellan de olika brukarna
- iv) kunskap för att kunna nyttja de enskilda resurserna som är nödvändiga för den lokala befolkningens uppehälle, hälsa, handel och ritualer
- v) en världsåskådning som inbegriper allt detta i ett sammanhang förknippat med ett långsiktigt och holistiskt perspektiv i beslutsprocesserna

Denna typ av kunskap får man inte tillskansa sig hur som helst. Det krävs medgivande av traditionsbärarna. Men mycket traditionell kunskap saknar betydelse utanför sitt ursprungliga naturområde och det är sannolikt att den därför kommer att ha litet värde för andra områden. Den har oftast mest värde för att underlätta en hållbar skötsel av ursprungslandskapet. Det är därför av vikt att parterna först analyserar vilken potential som den traditionella kunskapen har för en bredare användning på lokal- eller ekosystemnivå. Detta bör ske genom samarbeten rörande planering och skötsel. Runt om i världen pågår försök hur sådana samarbeten ska kunna fungera metodologiskt. Deltagande och godkännande från traditionsbärarna kräver i förväg lämnat informerat medgivande (*prior informed consent*) och ömsesidigt godkännande. För att ett sådant samarbete ska kunna utvecklas måste

traditionsbärarna känna sig säkra på att de har rätt att nyttja sina landområden, att de har samma status som andra medlemmar i samarbetet och att samarbetet strävar efter ett gemensamt syfte som är kompatibelt med deras kulturella och ekologiska värderingar. Likaså krävs att lokalbefolkningarna får lära sig förhandlingsteknik, sitt lagliga stöd och andra praktiska frågor som är aktuella inom samarbetet. När ett samarbetsprojekt väl har etablerats så samarbetar man för att förstå landskapet utifrån både traditionella lokal och globala synvinklar för att undersöka hur kunskapen ska kunna nyttjas. Hur detta arbete ska gå till går inte att reglera utan måste utvecklas genom en kunnig och insiktsfull dialog. Enligt UNEP/CBD/COP/3/19 tyder mycket på att så fort regeringar har erkänt värdet av traditionell kunskap och dess natur samt accepterat behovet att förvalta naturresurserna genom lokala samarbetspartners så kan sådana samarbetsarrangemang bli både möjliga och effektiva.

Av två skäl ansåg man att traditionell kunskap kunde erbjuda en stark grund för utvecklandet av hållbar förvaltning av ekosystemen. För det första bedömdes kvaliteten vara hög på den information man fick från lokalbefolkningen som hade levt i ekosystemet i många generationer. Vidare hade de flesta lokalbefolkningar ett särskilt förhållande till sitt lokala landskap och därför en speciell benägenhet för en hållbar förvaltning av ekosystemet. Visserligen kunde inte ursprungliga eller lokala samhällen allt och de kunde inte heller förvalta varje enskild komponent i ett ekosystem. Bristerna i deras kunskap gjorde att de inte fullt ut kunde nyttja samtliga resurser. De traditionella systemen hade emellertid stora felmarginaler och hållbarheten berodde mycket på att antalet nyttjare av den biologiska mångfalden begränsades på olika sätt. Därför återfinns ofta sociala metoder att minska överdrivet bruk genom att minska fertiliteten eller att på olika sätt begränsa områdets tillgänglighet över tiden. Gles befolkning skapar en större förmåga hos ekosystemet att buffra mot olika mänskliga misstag. Således kan det traditionella bruket vara hållbart under förutsättning att förhållandena förblir något så

när konstanta. Om befolkningen ökar, den sociala kontrollen upphör eller ifall nya teknologier introduceras så rubbas det traditionella systemet snabbt. Det finns emellertid möjligheter att man selektivt kan stabilisera nyttjandet genom att öka antalet olika komponenter i bruk. Detta kräver emellertid traditionsbärarnas medverkan för att kunna utvärdera hur ekosystemen ska förvaltas och vilka nya idéer som möjligen kan appliceras.

Man framhävde även att traditionell kunskap inte var statisk utan en kombination mellan ackumulerad kunskap, innovationer och anpassningar till det traditionella systemet. Om man gynnar den folkliga traditionella kunskapen på samma sätt som man har gynnat den vetenskapliga kunskapen så är det sannolikt att den substantiellt kan komma att bidra till nya tekniker för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Artiklarna 16.1, 17.2 och 18.4 handlar om utbyte av information och kunskap samt utveckling av tekniker av såväl traditionellt som vetenskapligt slag. Ett utbyte som måste ske efter ömsesidigt godkännande. Det har också diskuterats huruvida man ska fråga sig vilka tekniker och vilken kunskap som lokalsamhällena kan ge det moderna samhället eller om man ska vända på frågeställningen. Vad kan det moderna samhället ge för tekniker och kunskap för att gynna de traditionella livsätten?

Den tredje delen av analysen av artikel 8j handlar om att:

- (iii) uppmuntra rättvis fördelning av vinster som uppkommer genom nyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor.

Mångfaldskonventionens parter markerar att det är önskvärt med en rättvis fördelning av eventuella vinster. Frågan är emellertid hur beräkningen och fördelningen av eventuella vinster ska gå till. I vilken utsträckning kan man tillämpa redan existerande immaterialrättsliga system och i vilken omfattning måste nya system skapas? Att arbeta med specifika kontrakt för varje enskilt ärende kommer sannolikt att vara både tidsödande och

resurskrävande. Ett framkommet förslag till ett *sui generis*-system för immaterialrätt i detta sammanhang är ”Traditional Resource Rights” (TRR):

Termen Traditionella resursrättigheter [*Traditional Resource Rights*] (TRR) har utvecklats för att definiera de olika rättssystem som kan användas i detta sammanhang för att skydda, kompensera och bevara. [...] TRR är ett integrerat rättsbegrepp, som erkänner den ouplösliga länken mellan kulturell och biologisk mångfald, och som styrs av principerna bakom mänskliga rättigheter, dvs. de basala mänskliga rättigheterna (---) rättigheten att skydda kulturellt egendom, folklore och kulturarv; erkännandet av kulturlandskapen; erkännandet av sedvanerätt och rättsliga sedvänjor; och bönders rättigheter, [...] Dessa rättigheter är jämställda och helt och hållet i enlighet med Konventionen om biologisk mångfald eftersom framtidsutsikterna för traditionella folk också bestämmer och bestäms av läget för den globala biologiska mångfalden. Det är betecknande att de inte är överensstämmande med åtaganden inom GATT/WTO och FAO/IUPGR (Posey, 1996).

Detta är även något som har kommenterats och framhävts i en mängd olika deklARATIONER och uttalande i samband med internationella konferenser och möten, t.ex. ”Chiang Mai Declaration: Saving Lives by Saving Plants” (1988), ”Declaration of Belém” (1988), ”Mataatua Declaration” (1993), ”UN Draft Declaration on the Rights of Indigenous Peoples” (1993), and ”Nairobi Statement” (1999). Lokalbefolkningar och vetenskapliga sammanslutningar har också utvecklat liknande skrivningar, som exempelvis ”Inuit Tapirisat of Canada-guide lines”, ”Sabah Statement” (1995), ”Suva Statement” (1995) och ”International Society of Ethnobiology (ISE) Code of Ethics” (1998).

Man måste också begrunda ett möjligt scenario där traditionell lokal kunskap faktiskt kunde göras tillgänglig för andra än lokalbefolkningen utan krav på ersättning. Detta gällde företrädesvis på en lokal nivå eftersom traditionell kunskap

oftast endast har ett värde inom ett begränsat geografiskt område. Man kan därför tänka sig situationer där ”nybyggare” också fick tillgång till sådan kunskap som behövs för att kunna etablera sig i området. Det skulle kunna öka den totala inkomsten i regionen och därmed ha gynnsam effekt på den regionala utvecklingen (UNEP/CBD/COP/3/19).

Vid tredje partsmötet genomfördes även en mer ingående diskussion rörande vilka immaterialrättsliga system som kan vara relevanta med avseende på konventionens arbete. Något som redovisas i dokumentet ”The Impact of Intellectual Property Rights System on the Conservation and Sustainable Use of Biological Diversity and the Equitable Sharing of Benefits from its Use” (UNEP/CBD/COP/3/22). Enligt beslut II/12 på COP2 rekommenderades en preliminär studie av hur IPR-system (intellectual property rights) påverkar bevarandet och det hållbara nyttjandet samt den rättvisa fördelningen av vinster för att bättre förstå implementeringen av exempelvis artikel 16.5. Denna artikel avsågs fokusera på:

- (i) att utveckla kunskapen om de kopplingar som finns mellan immaterialrätt och skyddandet och bevarandet av traditionell kunskap och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällen och immaterialrätternas möjliga roll att uppmuntra till rättvis fördelning av eventuella vinster som kan uppkomma ur användandet av sådan kunskap eller sedvänja; och
- (ii) att inbjuda regeringar och andra intressenter att skicka in fallstudier rörande immaterialrätter i processen med tekniköverföring, speciellt vad gäller deras roll i samband med biotekniköverföring.

Den första av dessa två punkter är intimt förknippad med arbetet med tillämpningen av artikel 8j. Konventionen erkänner att kunskap och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livsätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald är av stor vikt för uppfyllandet av konventionens syften. Detta beror på att sådana kunskaper och sedvänjor grundas på insikter rörande biologiska resurser och ekosystem som kan och bör utgöra en bas för den vetenskapliga

utvecklingen av hållbart nyttjande och bevarande av biologisk mångfald. Även om dagens immaterialrättsliga system kan vara ett incitament till att bevara traditionell kunskap och traditionella levnadssätt anser många att systemens brister riskerar att erodera bort traditionell kunskap och traditionella grödor och husdjursraser. Man menade att de befintliga immaterialrättsliga systemen gynnade ett kommersiellt användande utan rättvis vinstfördelning. I vissa fall är det emellertid inte kunskaperna som kan ge utrymme för vinster utan den biologiska mångfalden som förekommer på det ursprungliga eller lokala samhällets territorier. En biologisk mångfald som i många fall är gynnad av samhällets traditionella levnadssätt.

Uppgifter som rör traditionell kunskap och immaterialrättsliga spörsmål hänsköts till WIPO (World Intellectual Property Organization) (UNEP/CBD/COP/3/19). Detta eftersom frågeställningar rörande intellektuell äganderätt är ett ärende för andra internationella fora. Vidare rekommenderades medlemsstaterna av mötet (COP3) att göra fallstudier som fokuserade på fall där man har använt genetiska resurser som har varit kopplade till traditionell kunskap eller där man har nyttjat biologiska resurser som inte förekommer inom landet. Sådana studier skulle kunna belysa länken mellan immaterialrätt och artiklarna 8j, 15 och 16 (UNEP/CBD/COP/3/22 och UNEP/CBD/COP/3/38). Medlemsstaterna bör också utreda förhållandet mellan ursprungsbeteckningar och varumärken å ena sidan och traditionell kunskap och sedvänjor å den andra (UNEP/CBD/COP/3/22).

Det tredje partsmötet resulterade i ett beslut (III/14) med relevans för implementeringen av artikel 8j. Man erkände att traditionell kunskap har en väsentlig betydelse för bevarandet av biologisk mångfald och att denna kunskap ska få samma respekt som andra kunskapssystem. Partsmötet begär även att de stater som inte redan har implementerat artikel 8j i sin nationella lagstiftning ska utveckla nationell lagstiftning i samråd med representanter för ursprungs- och lokalsamhällen. Regeringar, internationella or-

ganisationer, forskningsinstitutioner, representanter för ursprungs- och lokalsamhällen och icke-statliga organisationer uppmanades att skicka in fallstudier som hade betydelse för implementerandet av artikel 8j. Dessutom rekommenderades att en särskild tjänst för traditionell kunskap tillsätts på sekretariatet och att det hålls arbetsmöten för artikel 8j mellan partsmötena (UNEP/CBD/COP/3/38).

2.2.4. År 1997.

Det tredje mötet med ”Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice” hölls 1–5 september 1997 i Montreal, Kanada. Mötet var särskilt inriktat på frågor rörande biodiversitet och ekosystem i sötvatten, kustvatten och marina miljöer samt skogs- och jordbrukslandskap. Kommitténs rekommendationer till partsmötet var att öka inblandningen av lokal- och ursprungssamhällen i samtliga sammanhang och att verkligen tillämpa artikel 8j och traditionella system i alla frågor som rör biodiversitet i sötvatten, kustvatten och marina miljöer samt inom skogs- och jordbruk. Man framhöll vikten av att utarbeta riktlinjer för hur traditionell lokal kunskap skulle kunna tillämpas ytterligare och bevaras. I skogsbruks- och jordbruksfrågorna poängterades nödvändigheten att erkänna och respektera traditionell rätt hos ursprungs- och lokalsamhällen samt att värdesätta den kunskap, de innovationer och de sedvänjor som finns i traditionella system. Det markerades att det var av vikt att integrera traditionella kunskapssystem i skötseln och det uthålliga nyttjandet av dessa ekosystem (UNEP/CBD/COP/4/2).

I november 1997 anordnades en ”Workshop of traditional knowledge and biological diversity” i Madrid för att belysa frågan om hur mångfaldskonventionen ska tillämpas vad gäller kunskapen, innovationerna och sedvänjorna hos ursprungliga och lokala samhällen. (UNEP/CBD/TKBD/1/3). Denna workshop var ett av de första officiella tillfällen som ursprungs- och lokalbefolkningar fick tillfälle att yttra sig rörande hur artikel 8j skulle till-

lämpas och relaterade frågor. Den exekutiva sekreteraren hade till mötet formulerat en skrivelse (UNEP/CBD/TKBD/1/2), som poängterade vikten av att visa kopplingarna mellan traditionell kunskap och konventionen, att definiera de viktigaste delarna av artikel 8j och de relevanta avsnitten av artikel 10c, 17.2 och 18.4, att markera vilka aktiviteter olika intressenter kan tänkas göra och att formulera en arbetsordning. Det markerades där också att ursprungs- och lokalsamhällena har rättigheter vad gäller deras kunskap och att det är många artiklar i mångfaldskonventionen som poängterar detta förhållande. Vidare konstaterades det att det är invånarna i det individuella samhället som själva ska avgöra vilka nya teknologier som ska inkluderas i livs-sättet. Tillgång till genetiska resurser och den rättvisa vinstfördelningen kan inte separeras från den traditionella kunskapen i lokal- eller ursprungssamhällen. Denna kunskap är oerhört värdefull när det gäller att identifiera källor till nya produkter, som läkemedel eller nya grödor, utvecklade ur genetiska resurser. Således måste exempelvis bioprospekterare söka tillstånd och få godkännande från lokal- och ursprungssamhället. Att den traditionella kunskapen väcker prospekterarens intresse för en genetisk resurs räcker för att göra det till en innovation inom det traditionella systemet. En arbetsgång för detta vore att:

- i) identifiera och ändra, där det är lämpligt, nuvarande nationella lagar, myndigheter och politiska beslut, som oavsiktligt främjar konflikt, konkurrens och berövar medborgerliga rättigheter;
- ii) identifiera sedvänjor och traditionell kunskap som är förenliga med bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald; och
- iii) stärka lokal medverkan i beslut rörande skötsel och naturvård.

Den exekutiva sekreteraren poängterade också att man bör inkludera traditionell kunskap i arbetet även med artiklarna 6 (Allmänna åtgärder för bevarandet och hållbart nyttjande) och 7 (Identifiering och övervakning). Vidare rekommenderas inrättandet av en arbetsgrupp

för analys av frågor som rör artiklarna 8j, 10c, 17.2 och 18.4.

Madridmötet (UNEP/CBD/TKBD/1/3) rekommenderade även till det kommande partsmötet att man i det fortsatta arbetet skulle ta hänsyn till de olika deklamationer rörande ursprungsbefolkningar som hade antagits genom åren och att man möjliggjorde aktivt deltagande av representanter för dessa folk i de fortsatta diskussionerna samt att även kvinnor skulle komma att inkluderas i arbetet. Vidare måste allmänheten upplysas om vikten av traditionell kunskap och biologisk mångfald samt hållbart nyttjande, ursprungs- och lokalbefolkningarnas roll i bevarandet av biologisk mångfald och de olika internationella överenskommelserna för bevarande av traditionell kunskap som dittills hade tillkommit. Man markerade även att man borde reflektera kring andra ursprungs- och lokalsamhällen i exempelvis arktisk marinmiljö och hur dessa påverkas av introduktionen av modern fisketeknologi. Mötet rekommenderade också att det skulle göra fallstudier som belyser traditionell kunskap och som visar på de vinster som kan göras om man kombinerar traditionell kunskap med vetenskaplig metodik. Vidare markerades att det skulle utvecklas etiska riktlinjer till hur forskning om traditionell kunskap bör göras samt praktiska riktlinjer för rättvis fördelning av eventuella vinster. Man måste även utveckla metoder att utvärdera ett eventuellt ohållbart bruk av den biologiska mångfalden som beror på sedvänjor hos ursprungs- eller lokalsamhällen. Nationerna måste överväga hur traditionell kunskap ska kunna inkluderas i de relevanta näringarna, t.ex. jordbruk, skogsbruk och fiske, och hur man ska stärka bruket av traditionell kunskap. Det vore även önskvärt att andra internationella organ, t.ex. World Trade Organization (WTO) och World Intellectual Property Organization (WIPO), involverades i utvecklandet av multilaterala mekanismer för hur man skyddar traditionell kunskap och hur man kan intyga att man har fått i förväg lämnat informerat medgivande (*prior informed consent*) från ursprungsbefolkningar och lokalsamhällen att nyttja den traditionella kunskapen.

2.2.5. År 1998.

Det fjärde partsmötet hölls 4–15 maj 1998 Bratislava, Slovakien, under vilket slutsatserna från mötet i Madrid och det tredje mötet med ”Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice” behandlades. Partsmötet bekräftade kopplingen mellan lokalsamhällen och biologisk mångfald i sötvatten och markerade vikten av deltagandet av lokalsamhällen som rör sötvattensfrågor. Mötet rekommenderade därför medlemsstaterna att så långt möjligt involvera lokal- och ursprungssamhällen i utarbetandet av skötselplaner och projekt som kan påverka den akvatiska biodiversiteten samt att implementera artikel 8j i dessa frågor. Även vad gäller havs- och kustområden markerades vikten av implementering av artikel 8j och att ursprungs- och lokalbefolkning involveras i verkställandet av arbetet med biodiversitetsfrågor. Här markerades också vikten av att ge riktlinjer om hur man bevarar och ökar användningen av lokal och traditionell kunskap. Vad gäller jordbrukssektorn nämndes ingenting direkt rörande traditionell kunskap och lokal- och ursprungssamhällen, men sektorns samtliga aktörer föreslog gemensamt verka för att identifiera och främja hållbar jordbrukstekniker, en integrerad landskapsskötsel som ger en mosaik av jordbruksmark och naturområden. För skogsbruket rekommenderades aktiviteter som inkluderade vetenskapliga och lokala insatser för att bevara den biologiska mångfalden i produktionsskogarna, främja skadade skogsekosystem och öka den inhemska biodiversiteten i skogsplanteringar (UNEP/CBD/COP/4/27).

Inför det fjärde partsmötet hade också den exekutiva sekreteraren utarbetat ett dokument rörande implementeringen av artikel 8j och relaterade delar (UNEP/CBD/COP/4/10). Detta dokument var en sammanställning av de fallstudier som hade lämnats in till den exekutiva sekreteraren i enlighet med det tredje partsmötets beslut (III/14). Ingen av de inkomna fallstudierna gav exempel på anpassning av nationell lagstiftning för implementering av artikel 8j mer än i indirekta ord. Material från ursprungs- och lokalsamhällen poängterade att konventionen

var av sådan art att den stod och föll med den nationella anpassningen av lagstiftningen och de eftersträfvade därför riktlinjer för en implementering som tillgodosåg deras önskan till medbestämmande. Man menade att artikel 8j och bevarandet av biologisk mångfald spänner över många fält och datt et gör att många olika lagar kan komma att behöva anpassas. En del studier rörande att respektera, bevara och upprätthålla traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor hade påbörjats. Det rörde sig om arbete som:

- (a) grundläggande sammanställer och dokumenterar traditionellt nyttjade arter (Sydkorea)
- (b) inkluderar samhällskonsultation rörande formuleringen av nödvändiga beslut, lagar och strategier som ska kunna leda till bevarandesamarbeten som uppmuntrar respekten för traditionell kunskap och dess bevarande och upprätthållande (Nya Zeeland)
- (c) formulering och bevarande av ursprungs- och lokalsamhällenas världsbild och syn på interaktionen människa – natur samt bevarandectik (Hawaii)
- (d) Lagstiftning rörande skydd av kulturarv, som exempelvis skyddar och reglerar tillgängligheten till heliga platser, jaktmarker och fiskevatten
- (e) ombesörjandet för ursprungs- och lokalsamhällen att delta i skötseln och det fortsatta hållbara nyttjandet av hotade arter av speciell kulturell betydelse (grönlandsval)
- (f) tillstånd för ursprungs- och lokalsamhällen att få tillgång till ”public lands” för ceremoniella skäl och sin försörjning och genomföra nödvändiga insatser för bevarandet av biotoper
- (g) skapar incitament och möjligheter att bevara och dokumentera traditionell kunskap och traditionella språk (ex. produktion av utbildningsmanualer, inrättandet av kultur- och språkcentra).

Vidare hade man i länder med relativt väldokumenterad traditionell kunskap (t.ex. Australien) försökt att inkludera denna i strategier för bevarande och hållbart nyttjande av biodiversiteten. I andra (t.ex. Sri Lanka) försökte man utvärdera hur denna kunskap bäst skulle kunna tillämpas för att motverka miljöproblem och bidra i be-

varandearbetet. Flera studier hade visat på hur lyckade försöken att föra samman traditionell kunskap med vetenskapliga system hade varit. Två forskningsstudier hade begrundat frågan rörande rättvis fördelning och vinsterna från bioprospektering. Det har i dessa fall rört sig om såväl monetära medel som andra fördelar, t.ex. fordon, infrastrukturinsatser, utrustning och utbildning. Ett flertal studier hade tittat på den immaterialrättsliga delen av artikel 8j. Många länder hade även tittat på hur artikel 8j och 10c kan samverka, dvs hur bevarande och hållbart nyttjande kunde kopplas samman. Detta hade lett till samarbeten mellan staterna och deras ursprungs- och lokalsamhällen för att bevara biologisk mångfald samt utveckla skötselplaner rörande hållbart nyttjande. Det positiva med dessa samarbeten var att merparten av de enskilda delarna av artikel 8j hade uppfyllts. Fler aktiviteter rörande artikel 7 (Identifiering och övervakning) och 11 (Styrmedel) behövdes även om vissa insatser redan hade gjorts. Vad som saknas är styrmedel som skyddar och bevarar traditionell kunskap och traditionella levnads-sätt. Man kunde sannolikt behöva två nivåer av incitament:

- (a) En övergripande nivå som är tillämplig på allmän incitamentskapande på lokal nivå (och som skulle kunna vara tillämpligt på många olika samhällen), åtgärder rörande lagstiftning och myndigheter, kapacitetbyggande åtgärder, skattelättnader, ekonomiska åtgärder; och
- (b) En lokal nivå med incitament som är lämpliga för specifika typer av kunskap, innovationer och sedvänjor samt för särskilda traditionsbärare.

Den exekutiva sekreteraren ansåg att det behövdes ytterligare fallstudier rörande styrmedel för ursprungs- och lokalsamhällen innan man kan göra en korrekt syntes av erfarenheterna. Avslutningsvis kan man konstatera att även om dessa fallstudier har givit mycket information om hur man ska kunna implementera artikel 8j och de relaterade delarna av konventionen, så är det alltför tidigt att dra några slutgiltiga slutsatser. Ytterligare studier behövs därför (UNEP/CBD/COP/4/10).

Partsmötet utarbetade ett särskilt beslut (IV/9) gällande implementeringen av artikel 8j genom vilket en särskild arbetsgrupp ”Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity” inrättades. Denna arbetsgrupp har till uppgift att föreslå till partsmötet former för hur man ska kunna bevara traditionell kunskap, hur artikel 8j ska kunna implementeras, vilka frågor som bör ses som en del av konventionens sfär och vilken prioritetsordning olika frågor ska ha. Den ska bestå av delegationer från medlemsstaterna där även representanter från lokal- och ursprungssamhällen bör vara inkluderade. Medlemsstaterna bör konsultera lokal- och ursprungsbefolkningen om vilka frågor som är mest relevanta. Man inbjuder även medlemsstaterna att skicka in fallstudier eller annat relevant material som kan underlätta beslut rörande:

- (a) Interaktioner mellan traditionella och andra former av kunskap, som är kopplade till bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald;
- (b) Påverkan från internationella överenskommelser, immaterialrättsliga system, lagstiftning och politiska beslut rörande kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald;
- (c) I vilken mån ursprungs- och lokalsamhällens traditionella kunskap tillämpas i utvecklings- och beslutsprocesser rörande resurshandling och naturvård;
- (d) Dokumenterade exempel och relaterad information om etiska riktlinjer för forskning om ursprungs- och lokalsamhällen och deras traditionella kunskap; och
- (e) Ärenden rörande i förväg lämnat informerat medgivande, rättvis och jämlik vinstdelning och *in situ*-bevarande av landområden som nyttjas av ursprungs- och lokalsamhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald;

Vidare inbjöds World Intellectual Property Organization (WIPO) att i sitt arbete även inkludera frågeställningar rörande:

Levnadssätt och traditionella system för förmedling och nyttjande av kunskap, tekniker och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald.

samt att inkomma med rekommendationer till partsmötet (UNEP/CBD/COP/4/27).

2.2.6. År 1999.

Första extraordinarie partsmötet hölls i Cartagena, Colombia, 22–24 februari 1999, som främst handlade om biosäkerhet och därför inte berörde traditionell kunskap.

Det fjärde mötet med ”Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice” hölls 21–25 juni 1999 i Montreal, Kanada. Man har i olika sammanhang poängterat att turism har möjlighet att vara en mycket viktig form av hållbart bruk av biologisk mångfald. Därför har det varit en viss fokusering på denna näring. På detta möte markerades emellertid att arbetet rörande hållbart bruk av biologisk mångfald inte ska inskränkas till att handla om turism utan man ansåg att alla former av uthålligt bruk bör utredas. Bland besluten från mötet skickades en rekommendation till partsmötet att efterfråga en utredning av vilka mekanismer i mångfaldskonventionen som berör tillgång till genetiska resurser och vinstdelning samt artikel 8j för att definiera vilka vetenskapliga, tekniska och teknologiska aspekter som ”Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice” bör ägna sig åt. Vidare påpekades att den biologiska mångfalden i ekosystem inom torra och halvtorra områden, grässtätt- och savannlandskap samt Medelhavsområdet utgjorde basen för överlevnad för många ursprungsfolk och lokalsamhällen, särskilt i utvecklingsländerna, och att dessa ekosystem hade en mycket stor betydelse för jordbruket. Traditionell kunskap och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällena spelar en

viktig roll i bevarandet och det hållbara utnyttjandet av den biologiska mångfalden i dessa ekosystem. Den exekutiva sekreteraren ombads därför att utveckla ett programutkast rörande arbete med biologisk mångfald i dessa miljöer. Programmet bör ta hänsyn till aspekter som bränder, markutnyttjande (t.ex. bete), påverkan av jordbruk, vattenutnyttjande och övriga aktiviteter som påverkar ekosystemen. Socio-ekonomiska och kulturella aspekter samt behoven för ursprungs- och lokalsamhällen bör utredas, vilket även gäller traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor i enlighet med artikel 8j. Mötet önskade även att sekretariatet ska erkänna vikten av ursprungs- och lokalsamhällen i bevarandet och det uthålliga bruket av växtgenetiska resurser i enlighet med artikel 8j samt föra diskussioner internationellt rörande bönders rätt. Man diskuterade även turism och betonade att utvecklingen av hållbar turism kräver delaktighet av lokalbefolkningen och att ursprungs- och lokalsamhällen måste involveras även i delar som övervakning och utvärdering av den biologiska påverkan samt inverkan på kultur och religion. En lokal förankring leder också till ökade möjligheter att lyckas med bevarandeinsatser och det är därför gynnsamt om lokalsamhällen har direkta intäkter av naturturism eftersom värdet av biologisk mångfald blir mer påtagligt. Turism har emellertid ofta visat sig leda till en ojämlig vinstfördelning, vilket innebär att det är en liten välsituerad grupp som gynnas. Turism kan därför leda till ökade orättvisor och har således inte alltid den positiva effekt på den biologiska mångfalden som man kunde förvänta sig. Detta är ofta fallet där man har haft liten kontakt mellan lokalbefolkningen och turistindustrin. Turism har också stundtals visat sig ha en kraftig kulturell påverkan och kunna leda till förlust av traditionella sedvänjor och traditionella levnadssätt. I vissa fall har turismen lett till att människor har utestängts från olika landområden och traditionella heliga platser, något som borde vara en integrerad del i bevarandet av traditionella kunskapsystem

och traditionella levnadssätt (UNEP/CBD/COP/5/2).

2.2.7. År 2000.

Femte mötet med ”Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice” hölls 31 januari–4 februari 2000 i Montreal, Kanada, hade egentligen inte artikel 8j på dagordningen men man kom ändå in på diskussioner av relevans för denna. Till mötet hade den exekutiva sekreteraren utarbetat en skrivelse om hållbart bruk av biologisk mångfald (”Sustainable use of the components of biological diversity”; UNEP/CBD/SBSTTA/5/13). Biologisk mångfald ska inte drabbas av utarmning utan man måste för att motivera bevarandet kunna nyttja den så att vinster kommer ut av systemet. Det måste vara ett uthålligt bruk. Bruket kan röra sig om insamling, fångst och jakt av vild biodiversitet eller resultaten från skogs- och jordbruk eller fiskodlingar. Det kan också handla om läkemedelsutveckling och växtförädling, samt olika ekosystemtjänster. Det är påtagliga exempel men man kan också tänka sig att arter och landskapstyper kan ha kulturella eller estetiska värden. Hållbart bruk ska integreras i de nationella beslutsprocesserna och vara förenligt med bevarande av uppehålle för lokalsamhällen, bönder, fiskare, skogsbrukare och andra som är beroende av biologiska resurser. Detta framgår av artikel 10c som uppmanar parterna att ”skydda och uppmuntra sedvanligt nyttjande av biologiska resurser i enlighet med kulturella sedvänjor som är förenliga med kraven för bevarande och hållbart nyttjande”. Samma innebörd återfinns även i artikel 8j. Att bruket ska vara hållbart kan emellertid innebära att man måste införa restriktioner av storleken på uttaget för vissa typer av bruk och helt förbjuda andra. Ett ekosystem är en funktionell enhet som kan fungera på flera olika nivåer beroende på vilken frågeställning man har. Detta kräver att skötselbesluten för de enskilda ärendena ska läggas på den för frågan lämpliga administrativa nivån. Ofta kan emellertid beslutet decentraliseras till lokalsamhället. Alla mänskliga

aktiviteter påverkar den biologiska mångfalden på något sätt och man bör därför undersöka dessa så att de anpassas till det som ger minst påverkan (UNEP/CBD/SBSTTA/5/13). Under SBSTTA-mötet informerades om att ”Inland Water Programme” (DIVERSITAS) hade undersökt kopplingen mellan kulturell och biologisk mångfald samt förekomsten av traditionell kunskap inom fisket. Pilotstudier har genomförts i sjöar, floder och våtmarker i Västra Stillahavsområdet och Asien och man inledde arbeten i en del afrikanska sjöar under 1999 (UNEP/CBD/COP/5/3).

I ett annat av arbetsmaterialen till mötet har den exekutiva sekreteraren summerat och givit rekommendationer rörande arbetet för biodiversitet i skog (UNEP/CBD/SBSTTA/5/8). Detta dokument innehåller en del av relevans för artikel 8j. Det konstateras att bland orsakerna till förlusten av skoglig biologisk mångfald är:

- (e) att förlust av kulturell identitet, andliga värden och markrättigheter minskar antalet möjliga metoder att bevara och hållbart nyttja den skogliga biodiversiteten;
- (f) nationell och lokala administrativa system misslyckas med att främja hållbart nyttjande på grund av exempelvis missar i den nationella lagstiftningen, korruption, illegal avverkning, tjuvjakt och illegal handel;
- (g) brister i flödet av vetenskaplig och traditionell kunskap till beslutsfattarna.

När man utvärderar vilka möjliga metoder man har för att bevara skoglig biodiversitet så konstaterar man att traditionell skogsrelaterad kunskap kan komma att spela en viktig roll och man bör därför uppmuntra en bredare användning av sådan kunskap i det uthålliga skogsbruket. Prioriterade möjligheter för skogsbruket är en ökning av olika tillämpningar som har holistiska eller intersektoriella inslag samt en ökad integration av traditionell skogsrelaterad kunskap. Vidare behövs utvecklingsarbeten inom en mängd olika administrativa metoder ända ner till lokalsamhället. I denna skrivelse poängteras också att det finns en kunskapsbrist vad gäller processerna inom den skogliga biodiversiteten och de ekosystemtjänster som skogen bidrar med. Detta

är en förklaring till varför skogens tjänster och andra skogsprodukter än virke är undervärderade i analyser (UNEP/CBD/SBSTTA/5/8). Till mötet hade även en skrivelse rörande ett arbetsprogram för biodiversitet i ekosystem inom torra och halvtorra områden, grässtäpp- och savannlandskap samt Medelhavsområdet framtagits av exekutiva sekreteraren (UNEP/CBD/SBSTTA/5/9). I denna konstateras att dessa landskapstyper är av speciell vikt eftersom överlevnaden för jordbrukssamhällen är mycket beroende av de olika biotopernas biodiversitet. Därför är bevarandet och det uthålliga bruket av särskild vikt för dessa samhällen. Ett av de stora hoten mot dessa biotoper är förändringar vad gäller intensitet och frekvens av bränder i områdena. Eldarna uppkommer många gånger på grund av mänskliga orsaker. Även överutnyttjande vid insamling av bränsle och växter samt jakt är riskfaktorer för dessa miljöers biodiversitet. Implementeringen av en arbetsplan vad gäller dessa områden är beroende av ursprungs- och lokalsamhällena och andra frågor som berörs av artikel 8j. Man måste därför ha ett nära samarbete med dessa samhällen när det gäller skötselplaner och ta tillvara de traditionella kunskaper som kan få en bred tillämpning. Ett uthålligt bruk kan enligt den exekutiva sekreteraren uppnås om man strävar efter:

- (a) Utveckla och variera källorna till inkomster för att minska det negativa trycket på den biologiska mångfalden i torrområden;
- (b) Främja hållbara skördar, djurhållning, etc.;
- (c) Utforska innovativa former av hållbart nyttjande av den biologiska mångfalden i torrområden och främja deras bredare tillämpning; och
- (d) Utveckla lokala marknader för produkter utvunna genom hållbart bruk av den biologiska mångfalden i torrområden, öka värdet hos sådana produkter, etc.

Vidare hade den exekutiva sekreteraren utarbetat en arbetsplan rörande ”Agricultural biodiversity” (UNEP/CBD/SBSTTA/5/10) i vilken liknande tongångar presenterades. Det konstaterades att den biologiska mångfalden inom jordbruket inte

kommer att överleva utan traditionell kunskap vad gäller skötselmetoder. Man menade även att vad gäller husdjuren och jordbruksväxterna så är variationen inom arterna minst lika viktig som den mellan dem. Förädlingsarbetet inom jordbruket har även väsentligt ökat inomartsvariationen. Bland de tvärgående frågorna återfinns den traditionella och lokala kunskapen om jordbrukets biodiversitet och olika kulturella aspekter. För att en arbetsplan för jordbruket ska kunna fungera krävs att man integrerar traditionell kunskap och begrundar artikel 8j. I arbetet med den biologiska mångfalden i jordbrukslandskapet behövs också studier som fördjupar sig i betydelsen av vilda, underutnyttjade och bortglömda arter.

Under mötet med ”Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice” konstaterade en av delegaterna att samtliga dokument till mötet hade utarbetats utan inblandning av eller samråd med representanter för ursprungs- eller lokalsamhällen, vilket inte är enlighet med konventionens intentioner. Uppskattat var emellertid att representanter från ursprungssamhällen får delta i ”Informal Advisory Committee on the clearing-house mechanism”, vilket bör ses som ett föredöme för andra expertkommittéer inom konventionens arbete. I övrigt resulterade mötet i beslut som delvis inkluderade den exekutiva sekreterarens kommentarer. Det markerades att implementeringen av arbetsprogrammet rörande torra och halvtorra områden krävde ett samarbete med en bred bas och att man tar hänsyn till kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällen i enlighet med artikel 8j. Arbetet kräver en kartläggning av de lämpligaste och bredast tillämpbara skötselmetoderna, som inkluderade traditionell kunskap. Att dessa ekosystem ofta hade olika användargrupper (t.ex. bönder och fiskare) och att många av djuren flyttar och att en del av de lokala samhällena lever nomadliv komplicerar arbetet. Det konstaterades att det var viktigt att besluten rörande skötselplaner fattades på lägsta möjliga nivå och innefattade ursprungs- och lokalsamhällena. Det bedömdes också viktigt att skapa nya hållbara användningar av den biologiska mångfalden i dessa områden samt utveckla

den lokala marknaden för biologiska produkter för att stimulera den lokala ekonomin. Rörande arbetsplanen för jordbrukslandskapets biodiversitet konstaterades att det var mycket viktigt att den gjordes i harmoni med artikel 8j. Det var också nödvändigt att sammanställa kunskap, både traditionell och vetenskaplig, för att skapa ett hållbart och produktivt jordbrukssystem. Det betonades att det är viktigt att skapa fora på lokal nivå för bland annat forskare och bönder, även sådana som bedriver traditionella jordbruk. Öka möjligheterna för ursprungs- och lokalsamhällen att utveckla strategier och metoder för *in situ*-bevarande och hållbart bruk baserat på traditionell kunskap. Målet är att en majoritet av alla nationella program ska ha bönder eller lokalsamhällen medverkande före år 2010. Efter jordbrukslandskapets biodiversitet till stor del är skapad av mänskliga aktiviteter inbegrips utöver traditionell och lokal kunskap rörande jordbrukslandskapet, olika kulturella faktorer och lokala medbestämmandeprocesser även den turism som sker i området där programmet arbetar. En viktig del i konventionens arbete är ekosystemansatsen, vilken bygger på tolv olika principer, som radas upp och förklaras. Bland dessa kan nämnas att man betonar att ursprungs- och lokalsamhällen har viktig kunskap och därför är av stor vikt samt att deras intressen och rättigheter ska respekteras. Vidare ska beslutandet av skötseln decentraliseras i största möjliga mån och lokal kunskap ska användas. Man markerar också att det största hotet mot biologisk mångfald är förändringar i de traditionella bruksmönstren. Begränsningar rörande skötselåtgärder bör definieras av brukare, vetenskapsmän samt ursprungs- och lokalsamhällen i samråd. I tillämpningen av ekosystemansatsen ska all tillgänglig information inkluderas, både vetenskapliga rön och ursprungs- och lokalsamhällenas kunskap, innovationer och sedvänjor. Vidare efterlystes nominering till ett register av experter som kan medverka i konventionens ”ad hoc technical expert groups”. Parterna skulle i detta arbete ta hänsyn till könsfördelning, representation av ursprungs- och lokalsamhällen samt bredd inom

expertisområden (UNEP/CBD/COP/5/3). Den på fjärde partsmötet inrättade arbetsgruppen ”Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity” sammanträdde för första gången i Sevilla, Spanien, 27–31 mars 2000. Arbetsgruppen hade till uppgift att ge råd rörande metoder att skydda traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor, föreslå hur artikel 8j ska implementeras, utveckla ett arbetsprogram, identifiera vilka ärenden och aktiviteter som faller under konventionen och föreslå hur man kan stärka det internationella samarbetet mellan konventionens parter och ursprungs- och lokalsamhällen. Till mötet hade ”Intergovernmental Forum on Forests” (IFF) bidragit med en skrivelse som summerade de relevanta delarna av det arbetet. Inom IFF hade man särskilt hänvisat till arbetsgruppens arbete rörande den immaterialrättsliga situationen för traditionell kunskap och arbetet för att utarbeta metoder att skydda den. Man har inom IFF insett nödvändigheten att ytterligare utreda betydelsen av traditionell skoglig kunskap och frågor kopplade till artikel 8j för att uppnå ett hållbart skogsbruk. Även om man finner samarbetet mellan konventionen och WIPO tillfredsställande krävs ytterligare insatser för att ta fram funktionella mekanismer för att skydda traditionell kunskap. IFF efterlyser en rättvis fördelning av vinster från utnyttjandet av sådan traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor och att parterna utvecklar den nationella lagstiftningen och genomför artikel 8j. Inom skogsbruket strävar IFF efter utveckling av en hållbar näring i samarbete med samtliga relevanta partners, bland annat ursprungs- och lokalsamhällen. Miljöanpassade tekniker, inklusive traditionell skoglig kunskap, ska få särskild uppmärksamhet och krav på medgivande från kunskapsinnehavarna bör ingå i de nationella lagstiftningarna. IFF fann det också nödvändigt att tillämpa särskilda metoder för att få ursprungs- och lokalbefolkningar och andra att inse det potentiella värdet av traditionell skoglig kunskap i samband med Mångfaldskonventionen. Detta kan uppnås

genom att skapa och upprätthålla särskilda immaterialrättsliga förhållanden för denna typ av kunskap (UNEP/CBD/WG8J/1/INF/5). Till detta möte hade den exekutiva sekreteraren utarbetat en skrivelse rörande skydd av traditionell kunskap (UNEP/CBD/WG8J/1/2), men vi har valt att gå in närmare på denna i vår utrednings sjunde kapitel ”Förutsättningar för skydd av traditionell kunskap”. Den exekutiva sekreteraren hade även framställt en skrivelse om implementering av artikel 8j i vilket uppdraget från partsmötet att framställa ett arbetsprogram innehållande följande delar ingick:

1. Mekanismer för deltagande av representanter från ursprungs- och lokalsamhällen;
2. Status och trender i relation till artikel 8j och relaterade delar;
3. Traditionella sedvänjor för bevarande och hållbart nyttjande;
4. Rättvis vinstdelning;
5. Utbyte och spridning av kunskap;
6. Kriterier för övervakning;
7. Riktlinjer för lagstiftning.

Första punkten syftar till att försäkra och öka deltagandet av ursprungs- och lokalsamhällen i planeringen och implementeringen av konventionen, vilket även inkluderar vinstdelning och utarbetande av skötsel av skyddade områden. Den andra punkten innefattar sammanställning av en rapport rörande kunskapsnivån inom artikel 8j:s domän, faktorer som orsakar förlust av traditionell kunskap, sedvänjor och språk, aktiviteter och beslut som försvårar bevarandet och spridandet av samt respekten för traditionell kunskap, faktorer och aktiviteter som förhindrar förlusten av traditionell kunskap och dessutom trender rörande den nationella implementeringen av artikel 8j och hinder för denna. I tredje punkten ingår framtagandet av riktlinjer för hur man bevarar och ökar användningen av traditionell kunskap samt repatrieringen av sådan kunskap. Fjärde punkten innebär riktlinjer för vinstdelning för kunskapsinnehavare vid en vidare användning av deras kunskap. Den femte punkten ska underlätta kunskapsspridning med traditionsbärarnas godkännande. I konsultation

med ursprungs- och lokalsamhällena bör etiska regler rörande traditionell kunskap framtas. Vidare ska man öka allmänhetens insikt rörande den traditionella kunskapens betydelse. Sjätte punkten rör framtagandet av kriterier för att utvärdera genomförandet av artikel 8 och utvecklandet av riktlinjer rörande missbruk av traditionell kunskap och intrång eller projekteringar på områden, både land och vatten, där ursprungs- eller lokalsamhällen lever. Den sjunde och sista punkten rör riktlinjer för nationell lagstiftning eller *sui generis*-system i linje med en implementering av artikel 8j. För utvecklandet av ett arbetsprogram krävs att traditionell kunskap får samma status och respekt som annan kunskap och att man samarbetar med ursprungs- och lokalsamhällen, tillämpar ekosystemansatsen, tar hänsyn till de tvärgående frågorna, samarbetar med andra internationella aktörer och nyttjar försiktighetsprincipen från Rio-deklarationen. Vidare betonas det att partsmötet har konstaterat vikten av ursprungs- och lokalsamhällen och deras kunskap, innovationer och sedvänjor i frågor om och inom arbetsprogram rörande biologisk mångfald i inlandsvattnen, jordbruk, hav och kuster samt skogar. Arbetsgruppen för artikel 8j bör samarbeta med bl.a. WIPO, Intergovernmental Panel on Forests och programmet för hållbar turism (UNEP/CBD/WG8J/1/3). Den exekutiva sekreteraren hade även utarbetat ett dokument om internationella samarbetsmöjligheter för ursprungs- och lokalsamhällen i frågor relaterade till Mångfaldskonventionen (UNEP/CBD/WG8J/4). Där exemplifierades olika mötesplatser för diskussioner och föreslogs dessutom bland annat att de officiella delegationerna för konventionens parter ska inkludera representanter för ursprungs- och lokalsamhällen och att dessa samhällen skulle uppmuntras att föreslå relevanta ämnen och utveckla nätverk rörande dessa.

I den slutgiltiga rapporten (UNEP/CBD/COP/5/5) från mötet i Sevilla till det femte partsmötet skildrades en framställan från det fjärde ”Indigenous Forum on Biodiversity” som hölls 24–26 mars 2000 i anslutning till

arbetsgruppsmötet. Denna betonade vikten av att erkänna ursprungsbefolkningarnas existens och betydelse, vilket innebar kollektiv suveränitet över deras områden, rätten till självbestämmande och rätten att själv avgöra vilken utveckling de vill ha. Ursprungsbefolkningarna var oroliga över att såväl deras kunskap som de själva utgör forskningsobjekt vid bioprospektering och biopirateri. De ansåg inte under några omständigheter att immaterialrättsliga system på livsformer eller därtill kopplad traditionell kunskap var acceptabla. Vidare konstaterades att konventionen inte har erkänt den viktiga roll som kvinnorna från ursprungssamhällen har spelat i bevarandet av biologisk mångfald. ”Indigenous Forum on Biodiversity” ansåg bland annat att arbetsgruppen borde vara en kontaktmekanism mellan ursprungsbefolkningarna och konventionen, att de logistiska och finansiella delarna för ursprungsbefolkningars deltagande i konventionen måste lösas, att en särskild clearing-house mekanism för ursprungsbefolkningar skulle etableras inom konventionen och att kontaktgruppen mellan sekretariatet och ursprungs- och lokalsamhällen ska fortsätta sin verksamhet.

”Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity” riktade flera rekommendationer till det femte partsmötet. Det krävs ytterligare fallstudier av vilka juridiska eller andra metoder som är lämpliga för att skydda traditionell kunskap. Dessutom begärdes att den exekutiva sekreteraren skulle sammanställa uppgifter om arbetet rörande traditionell kunskap i andra internationella samarbeten. Man ansåg även att det var viktigt att ge artikel 8j samma innebörd som andra internationella överenskommelser rörande immaterialrätter. Man betonade också vikten av ett *sui generis*-system för att i samklang med WIPO:s arbete skydda traditionell kunskap. Parterna uppmanades erkänna att bevarandet av traditionell kunskap är beroende av ett bevarande av kulturell identitet och att verka för att bevara den kulturella identiteten. Mötet begärde att parterna skulle verka för nationella register över

traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor i kombination med en förstärkt lagstiftning och andra åtgärder för att skydda traditionell kunskap mot missbruk. Man uppmanade även parterna att försäkra sig om representation från ursprungs- och lokalsamhällen i diskussionerna rörande tillträde och utnyttjandet av deras traditionella kunskap, innovationer och sedvänjor, med i förväg lämnat informerat medgivande. Rörande fortsättningen av utvecklingen av ett arbetsprogram rörande artikel 8j noterades det att arbetet måste vara långsiktigt och att det var av vikt att respektera, skydda och bevara kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällen för att främja deras vidare tillämpning. Vid genomförandet av artikel 8j är det viktigt att notera att det finns stora geografiska skillnader som påverkar metoderna. Det måste tas hänsyn till internationella fördrag rörande immaterialrätt och deklarationer från ursprungs- och lokalbefolkningar. Ursprungs- och lokalsamhällen och deras kvinnor måste beredas möjlighet att delta i det framtida arbetet med arbetsgruppen och den nationella implementeringen. Parter och regeringar bör utarbeta riktlinjer för rättvis vinstdelning. Ad hoc-gruppen beslöt att arbetsprogrammet skulle inledas med en första fas då man ser över hur man möjliggör för representanter från ursprungs- och lokalsamhällen att delta, sammanställer trender rörande artikel 8j, utvecklar riktlinjer för respekt, bevarande och skydd av traditionella kunskaper, funderar kring rättvis vinstfördelning, informationsutbyte och möjligheter till övervakning samt utarbetandet av legala instrument. Den andra fasen involverar framtagandet av riktlinjer för att stärka användandet av traditionella kunskaper, utarbeta etiska regler i samarbete med ursprungs- och lokalsamhällen rörande informationsbyte av traditionell kunskap samt ta fram metoder för att utvärdera processen av artikel 8j:s implementering (UNEP/CBD/COP/5/5).

Det femte partsmötet (COP 5) hölls 15–26 maj 2000 i Nairobi, Kenya. I sitt uttalande betonade representanten för ”International Indigenous Forum” den vikt som ursprungsbefolk-

ningar spelar i bevarandet av biologisk mångfald, framhöll vikten av att arbetsgruppen för artikel 8j skulle få fortsätta sitt arbete och att man garanterade ursprungsbefolkningar möjlighet till fullt deltagande i konventionsprocessen. Vidare framhölls att mötesdeltagarna måste säkerställa en adekvat samordning mellan Mångfaldskonventionen och andra internationella instrument som berör mänskliga rättigheter, immaterialrätter och miljön, samt erkände kvinnornas viktiga roll i bevarandeprocessen. Det efterfrågades även ett moratorium för bioprospektering på urbefolkningars territorium tills frågan om rättigheterna är löst. Partsmötet fattade beslutet att den exekutiva sekreteraren skulle samla in uppgifter rörande möjliga tillvägagångssätt samt skötselmetoder för hav och kust med en koppling till lokal- och ursprungssamhällen och göra denna information tillgänglig. Det föreslogs också att "Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice" bland annat begrunder användningen av icke-hållbara fiskemetoder. I besluten rörande arbetsprogram för skogs- respektive jordbruksbiodiversitet återfinns tankegångar om kopplingar till artikel 8j. I jordbruksprogrammet finns en strävan att hitta möjligheter för ett integrerat bruk av landskapet som en väg till bevarande och uthålligt bruk av mångfalden. Man ska även uppmuntra användandet av traditionell och lokal kunskap. Ett av målen är att öka bönders, lokal- och ursprungssamhällets och deras organisationers möjlighet att bedriva uthållig skötsel av biodiversiteten och på så sätt öka vinsterna, medvetenheten och känslan av ansvar. I beslutet rörande främmande arter bad partsmötet den exekutiva sekreteraren att bland annat bidra till att utveckla processer för att utvärdera de socioekonomiska effekterna av främmande arter, speciellt vad gäller påverkan på ursprungs- och lokalsamhällen (UNEP/CBD/COP/5/23).

Partsmötet tog ett omfattande beslut rörande artikel 8j (V/16), som inbegrep ett erkännande av behovet att respektera, bevara och skydda kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen, att arbetet är

långsiktigt, att arbetet ska inbegripa full delaktighet av representanter från ursprungliga och lokala samhällen, samt ett erkännande av den vitala roll som kvinnorna spelar. Vidare noterades förekomsten av internationella deklarerationer rörande ursprungs- och lokalbefolkningar, den viktiga roll som "International Indigenous Forum" har spelat sedan det tredje partsmötet och bekräftade vikten av att arbetet med artikel 8j är samstämmigt med de internationella överenskommelserna rörande immaterialrätt. Ett program för arbetet antogs. Man uppmuntrade deltagande av representanter för ursprungs- och lokalsamhällen i "Ad Hoc Open-ended Working Group on Access and Benefit-sharing" och utökade mandatet för "Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity" och att utreda hur man kunde få ett utökat deltagande av representanter för ursprungs- och lokalsamhällen i de tematiska arbetsprogrammen inom konventionen. Man beslutade också att parterna på en mängd sätt ska underlätta för och öka såväl delaktigheten som det faktiska deltagandet av representanter för ursprungs- och lokalsamhällen i arbetet med genomförandet av artikel 8j. Partsmötet erkände också vikten av *sui generis*- eller annat lämpligt system, för att skydda traditionell kunskap och garantera en rättvis vinstfördelning. Parterna inbjuds därför att utbyta information och erfarenheter rörande nationell lagstiftning eller andra sätt att skydda traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor. Man konstaterade också att bevarandet av kunskap, innovationer och sedvänjor är beroende av ett bevarande av den kulturella identiteten och man uppmuntrade därför parterna att vidta åtgärder för detta. Man begärde också att parterna skulle stötta utvecklandet av register över traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor, vilka skulle inbegripa konsultation och deltagande av ursprungs- och lokalbefolkningar, och vidta åtgärder för att skydda kunskapen mot icke-auktoriserat bruk. Parterna uppmanades också att ha med representanter för ursprungs- och lokalsamhällen i sina

officiella delegationer till konventionens möten. Partsmötet betonade behovet av åtgärder för att möjliggöra för ursprungs- och lokalsamhällen att fatta välgrundade beslut rörande att dela med sig av sin kunskap. Den exekutiva sekreteraren uppmanades att samarbeta till fullo med ursprungs- och lokalsamhällen för att finna de lämpligaste lösningarna. (UNEP/CBD/COP/5/23).

I beslutet godkände också partsmötet ett arbetsprogram ”Programme of work on the implementation of article 8(j) and related provisions of the Convention on biological diversity” (UNEP/CBD/COP/5/23; s. 143–146, se bilaga 1), vilket ger en bild över hur partsmötet har tänkt sig att arbetet ska fortgå och vilka områden som behöver ytterligare insatser. Avsikten med programmet är att skapa en rättvis implementering av artikel 8j på alla nivåer och försäkra sig om ett effektivt deltagande av ursprungs- och lokalsamhällen i alla steg av och nivåer inom processen. Programmet inleds med fem grundprinciper för implementeringen. Den första gäller det effektiva deltagandet av ursprungs- och lokalsamhällen samt att även kvinnorna från dessa samhällen finns representerade. Den andra principen markerar att traditionell kunskap ska tillmätas samma värde och respekt som andra typer av kunskap. Den tredje principen anger att man bör göra en holistisk ansats som är förenlig med de andliga och kulturella värderingar samt sedvänjor som råder inom det ursprungliga eller lokala samhället och samtidigt ta hänsyn till medlemmarnas rätt att ha kontroll över sin traditionella kunskap, innovationer och sedvänjor. Den fjärde principen rör ekosystemansatsen som är en strategi för integrerad skötsel av land, vatten och biologiska resurser som förordar bevarande och ett hållbart och rättvist nyttjande av biologisk mångfald. Den femte och sista grundprincipen gör gällande att tillgång till traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor ska ske efter i förväg lämnat informerat medgivande (*prior informed consent/prior informed approval*) från traditionsbärarna.

Arbetsprogrammet är indelat i två faser och ett antal avsnitt per fas. Första uppgiften

är att parterna ska vidta åtgärder för att möjliggöra för ursprungliga och lokala samhällen att kunna vara en effektiv del av beslutsprocessen. Dessutom ska de göra insatser för att bygga vidare på kompetensen inom den traditionella kunskapen, öka dessa samhällens tillgänglighet till biologisk mångfald, stärka möjligheten för dem att bevara och skydda denna, befrämja utbyte av erfarenheter och kunskap samt uppmuntra dokumenteringen och bevarandet av kvinnors kunskap om biologisk mångfald på kulturellt acceptabla och genus specifika sätt. ”Ad Hoc Working Group” ska tillsammans med den exekutiva sekreteraren utveckla en lägesrapport för situationen rörande traditionell kunskap och lokalsamhällen. Parterna ska därför i sina nationella rapporter innefatta läget för implementeringen av artikel 8j. Arbetsgruppen ska även utveckla riktlinjer för mekanismer, lagstiftningsåtgärder och andra lämpliga insatser för att garantera att: i) ursprungliga och lokala samhällen får en rättvis fördelning av eventuella vinster som kommer från nyttjandet av deras kunskap, innovationer och sedvänjor; ii) privata eller offentliga institutioner som är intresserade av att nyttja sådan kunskap, innovationer och sedvänjor först inhämtar ett i förväg lämnat informerat medgivande (prior informed consent) från dessa samhällen; iii) man identifierar ursprunget till kunskap eller genetiska resurser som används. Gruppen ska vidare i samarbete med ursprungs- och lokalsamhällen utveckla rekommendationer eller riktlinjer rörande hur man ska utvärdera kulturell, social och miljömässig påverkan på varje föreslaget projekt på heliga områden, såväl på land som i vatten. Dessa ska säkerställa medverkan av representanter från ursprungliga och lokala samhällen i utvärderingen. Vidare ska arbetsgruppen utarbeta lämpliga immaterialrättsliga instrument för att skydda traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor samt riktlinjer för genomförandet av artikel 8j.

Den andra fasen inbegriper inrättandet av en internationell expertpanel med deltagande av representanter för ursprungliga och lokala

samhällen, som ska underlätta implementeringsprocessen. I denna fas ska även riktlinjer för att respektera, skydda och bevara traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor antas, samt i ökad utsträckning tillämpas i enlighet med artikel 8j. Man ska också sträva efter att i utarbetandet av ett uthålligt nyttjande av den biologiska mångfalden betjäna sig såväl av traditionell kunskap som av ekosystemansatsen. Arbetsgruppen ska ge förslag och riktlinjer för inrättandet av nationella incitament för ursprungliga och lokala samhällen att bevara och upprätthålla traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor samt en bredare tillämpning av dessa. Den ska också utarbeta riktlinjer för återförandet av information, t.ex. traditionell kunskap, i enlighet med artikel 17.2. Den exekutiva sekreteraren ska vidare identifiera, sammanställa och analysera förekommande etiska riktlinjer som kan ligga till grund för regler rörande forskning om, tillgång till och användandet av traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor i bevarandet eller det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald. ”Ad Hoc Working Group” ska utarbeta riktlinjer för övervakningen och förebyggandet av missbruk av traditionell kunskap och relaterade genetiska resurser. Samtidigt ska den exekutiva sekreteraren i samarbete med regeringarna och representanter för ursprungliga och lokala samhällen utveckla metoder och kriterier för utvärdering av implementeringen av artikel 8j. Den exekutiva sekreteraren kan för att underlätta genomförandet av arbetsplanen och för att undvika dubbelarbete konsultera relevanta internationella organisationer, t.ex. WIPO. Parterna, regeringarna och internationella, regionala och nationella organisationer ska tillföra tillräckligt finansiellt stöd för att möjliggöra arbetsprogrammet (UNEP/CBD/COP/5/23).

Partsmötet i Nairobi resulterade också i ett ”Draft Programme of Work on Dry and Sub-Humid Lands” i vilket man ska innefatta traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen i enlighet med artikel 8j. Detta ska göras för att identifiera de lämpligaste skötselmetoderna. I beslutet rörande

biodiversitet och turism (V/25) konstateras att parterna i arbetet med hållbar turism bör ta särskild hänsyn så att deltagandet av representanter för ursprungs- och lokalsamhällen är med i besluten. Detta för att bland annat kunna utvärdera den kulturella eller andliga påverkan som är förknippad med verksamheten. Samtidigt ska man utarbeta strategier för att möjliggöra en rättvis fördelning av nyttan av traditionell kunskap. Om en del av eventuella vinster går till lokalsamhällena är det ett positivt incitament för bevarandet av den biologiska mångfalden. Man konstaterade även att ekoturism kan tänkas innebära begränsningar för ursprungliga och lokala samhällen i nyttjanderätten och tillgängligheten till markområden som kan ha betydelse för deras traditionella levnadssätt och deras kunskapssystem. Man fattade även beslut rörande tillgången till genetiska resurser (V/26) och en ”Ad Hoc Open-ended Working Group” inrättades. Denna grupp ska utreda metoder för att respektera, skydda och bevara kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionell kunskap. Detta ska ske i samverkan med WIPO vad gäller immaterialrättsliga frågor och i samråd med ”Ad Hoc Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity”. Partsmötet markerade också återigen vikten av något slags *sui generis*-system för att skydda traditionell kunskap (UNEP/CBD/COP/5/23).

2.2.8. År 2001.

Sjätte mötet med ”Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice” hölls 12–16 mars 2001 i Montreal, Kanada och man utarbetade ett dokument till det sjätte partsmötet. Detta dokument konstaterar att partsmötets beslut rörande artikel 8j tydligt markerar att traditionell biodiversitets-relaterad kunskap (TBRK) är viktig för konventionens arbete. Men innan den kan få sin fulla roll måste man diskutera hur sådan kunskap ska skyddas i situationer där man avser att föra samman traditionell kunskap med vetenskap. Det globala taxonomiinitiativet (GTI)

kan skapa möjligheter till en oanad spridning av sådana kunskaper. Således har ursprungliga och lokala samhällen framfört oro rörande rätten att bevara, skydda och utveckla traditionell kunskap, speciellt traditionell taxonomisk kunskap. Arbetsprogrammet för implementering av artikel 8j innehåller flera punkter som har bäring på delar av GTI. SBSTTA konstaterade att om traditionell kunskap ska kunna användas måste man ha ett i förväg lämnat informerat medgivande och ömsesidigt godkännande av villkoren. Först därefter kan man jämföra olika regioners traditionella taxonomier och den vetenskapliga vilket kan leda till generella principer för bevarande och hållbart nyttjande av olika ekosystems biologiska mångfald. Man menade att ”Ad Hoc Open-ended Working Group” bör spela en nyckelroll i utvecklingen av projekt inom mångfaldskonventionen (UNEP/CBD/COP/6/3). Det sjunde mötet med ”Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice” hölls 12–16 november 2001 i Montreal, Kanada. Man arbetade med olika frågor rörande de olika arbetsprogrammen, men inte specifikt med det som handlar om artikel 8j och relaterade frågor. Inom programmet för skoglig biodiversitet poängterades användningen av traditionell skoglig kunskap i skötseln av den biologiska mångfalden det hållbara nyttjandet av skogens produkter, både virke och andra produkter. Man uppmanade till seriösa certifieringssystem som tar tillvara ursprungs- och lokalsamhällenas rättigheter och intressen. Det befanns vara eftersträvansvärt att parterna möjliggjorde för ursprungs- och lokalsamhällen att utveckla och genomföra lokala skötselsystem för bevarandet och det hållbara nyttjandet av den skogliga biodiversiteten. Man rekommenderade att hänsyn ska tas till resultaten av arbetet inom ”Ad hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity”. Detta gällde framför allt för att stärka rättigheterna för ursprungs- och lokalsamhällen och att försöka lösa eventuella markdispyter. Vidare efterfrågades utveckling och genomförande av program för att stärka traditionell användning

av skoglig biodiversitet i form av utbildning och popularisering av användningen. Parterna uppmanades också att skapa ett klimat som respekterar, stimulerar och bevarar traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor knutna till skogen hos ursprungs- och lokalsamhällen. Det poängterades också att det behövs en rättvis fördelning av vinsterna från användandet av skogliga genetiska resurser och traditionell skoglig kunskap. Samma tongångar framkom i diskussionerna rörande jordbrukslandskapets biologiska mångfald. I en global strategi för att bevara växter rekommenderas att man ska bygga på kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällen. Deras delaktighet är därför viktig. Vidare betonades vikten av att skapa olika incitament till att bevara biologisk mångfald, vilket kräver ett närmare samarbete med och en högre delaktighet av exempelvis representanter för ursprungs- och lokalsamhällen. Det är vikt av att identifiera och utveckla experter inom bland annat traditionell kunskap (UNEP/CBD/COP/6/4).

2.2.9. År 2002.

Den andra sammankomsten av ”Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article (8j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity” hölls i Montreal, Kanada, 4–8 februari 2002 (UNEP/CBD/COP/6/7). Den exekutiva sekreteraren hade förberett ett antal olika dokument baserat på uppdragen från det femte partsmötet, bl.a. en sammanställning av de inlämnade nationella rapporterna (UNEP/CBD/WG8J/2/3). I den konstateras att 87 länder av samtliga som hade undertecknat konventionen hade lämnat information om genomförandet av artikel 8j. Merparten av dessa hade inte mer än inlett arbetet men processen hade startat. Samma dokument innehåller också bakgrundsinformation från den exekutiva sekreteraren rörande arbetsprogrammets olika inslag. Man konstaterade att arbetsgruppen har till uppgift att formulera riktlinjer för många delar av arbetet, speciellt vad avser rättvis vinstfördelning, i förväg lämnat informerat medgivande och

att identifiera vilka skyldigheter man har till ursprungslandet när man utnyttjar sådan kunskap, innovationer och sedvänjor eller därtill kopplade genetiska resurser. Flera av partsländerna hade redan tagit med ömsesidigt godkännande och i förväg lämnat informerat medgivande i sina nationella lagstiftningar. Detsamma gäller regleringen av såväl bevarandet som det hållbara nyttjandet av och tillgången till genetiskt material. En viss samordning mellan mångfaldskonventionen och andra internationella konventioner med avseende på delaktigheten av representanter för ursprungs- och lokalsamhällen hade också skett (UNEP/CBD/WG8J/2/3).

Den exekutiva sekreteraren hade även förberett ett dokument om mekanismer rörande deltagandet av ursprungs- och lokalsamhällen i arbetet inom mångfaldskonventionen. Bland de områden som utpekades som synnerligen relevanta att kombinera med traditionell kunskap finns bedömning av miljöpåverkan, tillgång till och identifiering av genetiska resurser, övervakning och utvärdering, taxonomi, hantering av främmande arter, frågor relaterade till artikel 8 om *in situ*-bevarande, *ex situ*-bevarande, traditionellt nyttjande av biologisk mångfald, akademisk forskning, kommersiell forskning och naturvårdsarbete. Man har gjort bedömningen att för att stärka inflytandet för ursprungs- och lokalsamhällen så bör man formalisera processen med i förväg lämnat informerat medgivande (prior informed approval/prior informed consent [PIA/PIC]) rörande nyttjandet av traditionell kunskap. Detta kan göras via lagstiftningen eller i officiella riktlinjer. För att kunna avge ett i förväg lämnat informerat medgivande krävs att man förstärker syftet. Oftast är inte uppgifterna rörande eventuell framtida användning av forskningsresultat eller liknande klart formulerade på ett språk som gör att lokalbefolkningar kan förväntas kunna förutsäga följderna av insatserna. Det är därför önskvärt att de ska få juridisk assistans för att på ett klart sätt få information om ”Hur deras kunskap kommer att användas”, ”Följderna av detta användande”, ”Hur de ska bedöma vilka motkrav de ska ställa för tillgängliggörandet”, ”De mest lämpade sätten att skydda deras kunskap”

och ”Hur de kan gynnas av tillgängliggörandet”. Den exekutiva sekreteraren kommenterar också inrättandet av register för traditionell kunskap och villkor som man bör ställa för att undvika att uppgifterna kan komma att missbrukas. Ett sådant register bör ha kopplingar till Patent- och registreringsverket och myndigheter för frågor rörande växtförädling. Det är också viktigt att man i ett sådant register utvecklar möjligheter att ta hänsyn till skyddad information. Det kan röra sig om kunskap som endast förmedlas mellan kvinnor och därför är förenad med en viss form av rituell sekretess. Men viss kunskap kan också vara sådan att man inte vill föra den utanför den etniska gruppen. För att kunna upprätta ett sådant register krävs utarbetandet av klara procedurer rörande förvarandet, tillgängligheten och användningen av uppgifterna. Mötet rekommenderades också att poängtera att de nationella institutionerna bör initiera program för att se till att det finns funktionella utbildningsformer för kapacitetsbyggande inom dessa samhällen, att traditionell kunskap integreras efter godkännande och inblandning av kunskapsbärarna, och att det skapas konkreta fördelar för de samhällen som påverkas. I artikel 10c i mångfaldskonventionen konstateras att parterna ska sträva efter att skydda och uppmuntra till sedvanligt bruk av biologiska resurser i enlighet med traditionella metoder som är förenliga med kraven på bevarande och hållbart nyttjande. Detta kräver att ursprungs- och lokalsamhällen har tillgång till den biologiska mångfalden. Denna tillgång kan man stärka genom att:

- i lagstiftningen erkänna och skydda traditionella system för markinnehav;
- till ursprungliga och lokala samhällen återbörda så mycket av deras traditionella landområden som möjligt och/eller utöka deras obestridliga rättigheter till naturresurserna där det inte är möjligt att återlämna områdena; och
- inkludera ursprungliga och lokala samhällen i skötseln av ekosystemen och de arter som dessa är beroende av för sitt uppehälle, hälsa och välbefinnande.

Det är viktigt att ursprungs- och lokalsamhällena har en stärkt roll i skötseln och bevarandet av den

biologiska mångfalden och sålunda exempelvis deltagar i arbetet kring skyddade naturområden (UNEP/CBD/WG8J/2/4).

I dagsläget finns ingen definition som förklarar vad som i konventionen menas med ursprungliga eller lokala samhällen med traditionella livssätt. I arbetsprogrammet ingår emellertid en definiering av detta. Enligt en definition skulle det röra sig om samhällena som ännu inte tillämpar metoder i bevarandet och nyttjandet av de biologiska resurserna som baseras på moderna vetenskapliga, teknologiska eller kommersiella beslut, utan främst är beroende av ålderdomliga traditionella metoder och sedvänjor. FN:s FAO (Food and Agricultural Organization) uppskattar att det i världen idag finns 1,4 miljarder bönder som bedriver ålderdomligt jordbruk (*resource-poor farmers*) och ”Working Group on Indigenous Populations of the Commission on Human Rights” uppskattar individantalet av ursprungsfolken till cirka 600 miljoner. Därför kan man förmoda att det finns någonstans mellan 1,5 och 2 miljarder människor som tillhör konventionens ursprungliga och lokala samhällen, vilket motsvarar mellan en fjärdedel och en tredjedel av världens totala befolkning. Ursprungsfolken motsvarar mellan 70 och 80 procent av världens uppskattningsvis 6 000 olika kulturer och talar de flesta av de 6 700 språk som existerar i världen idag. Men nästan 2 500 språk hotas akut av att försvinna och fler än så håller på att förlora sin ekologiska kontext.

Dessutom konstaterades det att:

den traditionella biodiversitetsrelaterade kunskapen hos ursprungs- och lokalsamhällen och de språk som bevarar den går förlorade i en accelererade hastighet. Många samhällen fruktar att mycket av denna värdefulla kunskap kommer att förloras med den nuvarande äldsta generationen. Denna kunskapserosion skapar en oåterkallelig förlust av vårt samlade kunnande om världens biologiska mångfald, dess bevarande, skötsel och hållbara nyttjande och utgör ett allvarligt hot mot världens livsmedels och läkemedels säkerhet och mot uppehållet för ursprungs- och lokalsamhällen.

Från sekretariatets sida menade man att det fanns anledning att göra uppskattningar av dagens situation vad gäller respekten, skyddet och upprätthållandet av traditionell kunskap rörande biologisk mångfald samt på vilket sätt den tillämpas av ursprungliga och lokala samhällen i sitt ursprungliga ekosystem (UNEP/CBD/WG8J/2/5). Man betonade vidare att:

Ursprungliga och lokala samhällens organisationer är bäst lämpade att vidta åtgärder rörande de frågor som påverkar respekterande, bevarande, upprätthållande och tillämpande av sin traditionella kunskap, sina innovationer och sina sedvänjor.

Arbetsgruppens arbete rörande skydd för traditionell kunskap hade använt sig av ”Draft Principles and Guidelines for the Protection of the Heritage of Indigenous People” (E/CN.4/Sub.2/2000/26) från ”Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights of the United Nations Commission on Human Rights”. Sekretariatet rekommenderade arbetsgruppen att begära av partsmötet att man försäkrar att

- (i) Ursprungliga och lokala samhällen har representanter i alla nationella och regionala organ som har till uppgift att påverka frågor som är av deras intresse;
- (ii) dessa samhällen uppmuntras och får resurser att utse egna sådana kommittéer som kan representera deras intressen på nationell, regional och lokal nivå;
- (iii) nödvändiga förutsättningar råder så att dessa kan fungera.

Man presenterade vidare ”Draft guidelines for the conduct of cultural, environmental and social impact assessments regarding developments proposed to take place on sacred sites and in lands and waters occupied or used by indigenous and local communities” och gav däri rekommendationer vad gäller uppställandet av kulturkonsekvensbedömningar (*cultural impact assessment*), kulturarvskonsekvensbedömningar (*cultural-heritage impact assessment*), socialkonsekvensbedömningar (*social impact assessment*) och miljökonsekvensbedömningar (*environmental impact assessment*), vilket förklarades av

en kombination av artikel 8j och artikel 14. Riktlinjerna beskriver ingående hur de skulle fungera och vad de skulle kunna innehålla. Exempelvis ska miljökonsekvensbedömningen innehålla uppgifter om vilka områden som är av speciell ekonomisk vikt för lokalsamhällena, t.ex. jaktmarker, fiskevatten och slåtterängar, och sådana som har religiöst, andligt eller ceremoniellt värde. Man kräver också att tillräcklig och korrekt information ska lämnas i tillräckligt god tid för att dessa samhällen ska ha möjlighet att avge ett i förväg lämnat informerat medgivande till insatsen. Denna information ska innehålla bästa möjliga ekonomiska och vetenskapliga information om projektet samt ovannämnda konsekvensbedömningar. De ursprungliga och lokala samhällena måste dessutom ha möjlighet att få ytterligare information från projekteraren. Konsekvensbedömningarna ska dessutom kombinera vetenskaplig och traditionell kunskap. Man poängterade dessutom att man måste tillämpa ekosystemansatsen och försiktighetsprincipen samt att hela beslutsprocessen ska vara genomskinlig utom i de fall då det berör nationell säkerhet eller handlar om hemlig eller helig traditionell kunskap (UNEP/CBD/WG8J/2/6).

Eftersom konventionen har en mängd olika frågor och program som går på tvärs mellan de olika artiklarna och som måste vägas in så utvecklades ett dokument rörande integrationen av artikel 8j-kopplade frågor i dessa program. Ekosystemansatsen är en sådan fråga. Enligt den kan man konstatera att olika samhällsgrupper ser ekosystemen utifrån sina egna ekonomiska, kulturella eller samhällsrelaterade behov. Ursprungs- eller lokalsamhället är en grupp av människor som lever av landets resurser och deras intressen och rättigheter måste erkännas. Ekosystemansatsen rekommenderar också att besluten om bevarande decentraliseras till lägsta lämpliga nivå. Konventionen menar att all tillgänglig relevant information, både vetenskaplig kunskap och traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor, måste vägas in. Den exekutiva sekreteraren betonar också vikten av att ursprungs- och lokalsamhällen är delaktiga i utvecklandet av

projekt rörande hållbar turism. Dokumentet tar också upp utkastet till Bonn-riktlinjerna vilka har avsikten att hjälpa konventionens parter att utveckla mekanismer för tillgång och vinstdelning (*access and benefit-sharing*) som erkänner skyddet av traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen i enlighet med nationell lagstiftning och internationella överenskommelser. Likaså kommenterades att "Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice" ansåg att incitament bör utformas så att de uppmanar till bevarande och hållbart nyttjande men samtidigt väger in exempelvis lokal och regional kunskap, geografiska förhållanden, omständigheter och institutioner. I konsekvensbedömningar bör frågor rörande ansvar och gottgörelse för påverkan på den biologiska mångfalden vara centrala för ursprungliga och lokala samhällen på grund av deras sociala och ekonomiska beroende av biologiska resurser. Påverkan på biodiversiteten har sannolikt negativ effekt på ursprungliga och lokala samhällens möjligheter till försörjningen och traditionella levnadssättet (UNEP/CBD/WG8J/2/INF/2).

I rapporten från 8j-mötet i april 2002 till sjätte partsmötet markerade exempelvis FAO:s representant väsentligheten av arbetet med artikel 8j för verksamheten inom Food and Agricultural Organization (FAO) eftersom många av intressenterna i den processen tillhör ursprungliga eller lokala samhällen. Även andra representanter för olika organisationer markerade den övergripande vikten av frågor rörande artikel 8j. Rapporten innehöll vidare ett förslag hur en rapport rörande status och trender rörande traditionell kunskap skulle kunna se ut. Likaså inkluderades ett utkast till rekommendationer rörande utförandet av kultur-, miljö- och socialkonsekvensbedömningar (UNEP/CBD/COP/6/7).

Det sjätte partsmötet (COP6) hölls i Haag, Nederländerna, mellan 7 och 19 april 2002 och man fattade ett flertal delbeslut rörande artikel 8j (VI/10). Man poängterade att arbetsprogrammet hade en andra fas och betonade vikten av rättvis fördelning av eventuella vinster samt

fullständiga garantier vad gäller ursprungliga och lokala samhällens rättigheter till sina traditionella kunskaper, innovationer och sedvänjor. Vidare markerade man nödvändigheten av en dialog med representanter för ursprungliga och lokala samhällen och speciellt representanter för kvinnorna. Utvecklingen inom andra program inom mångfaldskonventionen, t.ex. skoglig biodiversitet, marin- och kustbiodiversitet, sötvattensbiodiversitet och biodiversiteten i jordbrukslandskapet, har också varit en allt större integrering av de frågor som rör artikel 8j. Traditionell, lokal och vetenskaplig kunskap bör sammanföras i skötseln av sådana områden. Mötet uppdrog åt den exekutiva sekreteraren att göra en rapport beskrivande status och trender rörande kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt. Vidare uppdrogs åt tredje mötet ”Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions” att utveckla riktlinjer för utförandet av kultur-, miljö- och socialkonsekvensbedömningar. Dessutom poängterades att sådant arbete att stärka de sociala och kulturella aspekterna även ska introducera biodiversitetsrelaterade frågor i lagstiftningen rörande miljöbedömning. Mötet uppmanade parterna att genomföra utbildnings-, upplysnings- och kommunikationsstrategier rörande dessa rekommendationer för att möjliggöra för lokala och ursprungliga samhällen att ta del i de politiska beslutsprocesser och att bedöma konsekvenserna av föreslagna projekt. Parterna ska även i samarbete med lokala och ursprungliga samhällen utveckla, implementera och utvärdera strategier för att öka medvetandet och tillgängligheten av information rörande frågor som rör artikel 8j (UNEP/CBD/COP/6/20).

Det sjätte partsmötet beslutade vidare att anta de s.k. Bonn-riktlinjerna (VI/24) rörande tillgång till och vinstdelning rörande genetiska resurser (*access and benefit-sharing as related to genetic resources*). Dessa riktlinjer inbegriper inte bara tillgången till genetiska resurser utan även tillgången till traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor. Parterna ska i enlighet med nationell

lagstiftning och relevanta internationella instrument skydda traditionell kunskap. Man ska vidare sträva efter att ett kommersialiserande av eller annat bruk av genetiska resurser inte ska hindra traditionellt bruk. I samband med ömsesidigt erkännande ska man respektera sedvänjor, traditioner och värderingar hos ursprungliga och lokala samhällen. Man ska också vidta åtgärder för att uppmuntra till att ange ursprunget till genetiska resurser eller traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor. Riktlinjerna inkluderade även förslag på vad icke-monetära vinster skulle kunna inbegripa, t.ex. delaktighet i forskningsarbeten och utvecklingsprogram, att man delar med sig av forskningsresultat eller underlättar för ursprungliga och lokala samhällen att bevara och hållbart nyttja genetiska resurser (UNEP/CBD/COP/6/20).

2.2.10. År 2003.

I samband med det sjätte partsmötet beslöts att man skulle ha ett extra ”open-ended inter-sessional meeting” den 17–20 mars 2003 i Montreal, Kanada, för att diskutera resultatet från ”World Summit on Sustainable Development” som hölls i Johannesburg i Sydafrika mellan 26 augusti och 4 september 2002. I rapporten (rep-es-wssd) från detta möte till ”Commission on Sustainable Development” (CSD) betonade den exekutiva sekreteraren vikten av att mångfaldskonventionen och CSD har ett nära samarbete. Toppmötet i Johannesburg konstaterade att:

Konventionen om biologisk mångfald är det viktigaste instrumentet för att bevara och hållbart nyttja biologisk mångfald och att rättvist fördela vinster från nyttjandet av sådana genetiska resurser, och markerade behovet av nya och ytterligare finansiella och tekniska resurser för att underlätta en effektiv implementering.

Man antog också konventionens mål att signifikant minska den pågående minskningen av biologisk mångfald på global, regional och nationell nivå. Toppmötet markerade behovet att integrera målen för Konventionen om biologisk mångfald i globala, regionala och nationella sektoriella och

tvärsektoriella program och åtgärder. Man diskuterade också en del övergripande frågor inom konventionen, som skoglig biodiversitet, marin- och kustbiodiversitet, tillgång till genetiska resurser och vinstdelning, skydd av kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällen (rep-es-wssd).

I partsmötets beslut (VI/10) uppdrogs åt den exekutiva sekreteraren att inrätta en expertgrupp för att utveckla hur konventionens clearing-house mekanism och artikel 8j skulle kunna samordnas och hur kommunikationen med och mellan ursprungs- och lokalsamhällen bör fungera. Därför sammanträffade ”Ad Hoc Technical Expert Group on Traditional Knowledge and the Clearing-House Mechanism” i Santa Cruz de la Sierra, Bolivia, 24–26 februari 2003. Till detta möte hade den exekutiva sekreteraren förberett ett dokument som belyste frågan. Olika ursprungs- och lokalsamhällen försöker att sköta sin kommunikation med hjälp av nätverk via e-post och andra digitala metoder, samt via fax, brev och telefon. Digitala metoder är fördelaktig på grund av sina låga kostnader och användarvänligheten, men elektroniska diskussioner har en tendens att vara kortlivade. För att skapa en global fokuspunkt för ursprungs- och lokalsamhällen krävs att man enas om formerna (UNEP/CBD/AHTEG/TK-CHM/1/2). I den slutliga rapporten ”Report of the Ad Hoc Technical Expert Group on Traditional Knowledge and the Clearing-House Mechanism, Santa Cruz de la Sierra, Bolivia, 24–26 februari 2003” summerades mötet. Bland annat beskrevs arbetet inom ”Hudson Bay Traditional Ecological Knowledge and Management Systems Project” — ett projekt vars syfte var att göra den traditionella ekologiska kunskapen i området känd, att föra in den i det politiska beslutsfattandet och att kombinera traditionell kunskap med vetenskaplig kunskap för att sköta ekosystemen. Studien visade att traditionell kunskap kunde användas, men man ansåg ändå att den också kunde förbättras och utvecklas. Bland möjliga förbättringar i sådana projekt omnämndes att det var viktigt att mer effektivt kommunicera

traditionell kunskap inom lokalsamhällena för att stärka dess position. Man behöver allokera resurser för utveckling av databaser för att sprida information om traditionell ekologisk kunskap till särskilda avnämare samt visa på de potentiella vinster som finns för samhällen som är intresserade av att nyttja traditionell ekologisk kunskap. ”Hudson bay-projektet” har varit hållbart, kostnadseffektivt och kännetecknats av lokal skötsel under de senaste tio åren samt har inneburit att traditionell kunskap har bevarats. Även andra projekt där traditionell kunskap har bevarats i arkiv efter ömsesidigt godkännande. Särskilda data har dokumenterats och finns endast tillgängliga för internt bruk för varje enskild stam/samhälle medan annat är allmängods och därför tillgängligt utan restriktioner. Utveckling och etablering av mekanismer för kommunikation mellan de ursprungliga och lokala samhällena var en annan punkt som diskuterades vid mötet. En tematisk fokuspunkt bör verka för respekten för normer rörande skyddet av traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällena för att möjliggöra deras bevarande och fortsatta användning. Den tematiska fokuspunkten ska samverka med andra nationella fokuspunkter för att möjliggöra för ursprungs- och lokalsamhällena att få information rörande biodiversitetsfrågor och underlätta för dessa att kommunicera via traditionella och elektroniska medier. Vidare bör den fungera som en länk mellan ursprungs- och lokalsamhällena och experter samt som databas för information om konventionens arbete. Den bör också ta initiativen till skapandet av databaser eller register för traditionell kunskap. Man konstaterade att det fanns en mängd olika informationsnätverk, t.ex. ”Indigenous Biodiversity Information Network” (IBIN) med syfte att ge dessa samhällen en förståelse för Konventionen om biologisk mångfald. Dessa ska även möjliggöra deras deltagande i diskussionerna rörande exempelvis riktlinjer, prioriteringar och implementeringen av konventionens tematiska program samt lära dem utveckla de befintliga kommunikationsnätverken i diskus-

sionerna rörande hur man kan dela med sig av sin information och hur man ska ställa sig till de etiska frågorna rörande traditionell kunskap. Diskussionerna på mötet handlade främst om att identifiera de viktigaste fokalpunkterna och kommunikationsnätverken. Man definierade element för ett program för arbetet att upprätta globala och nationella fokalpunkter. Dessutom fördes en teknisk diskussion rörande hur man upprättar elektroniska informationsnätverk och liknande (UNEP/CBD/AHTEG/TK-CHM/1/3).

Det åttonde mötet med ”Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice” hölls 10–14 mars 2003 i Montreal, Kanada. I slutrapporten till det sjunde parts-mötet framhålls de olika ekosystemens värde för folks överlevnad, speciellt i tredje världen. Inom arbetsprogrammet för biologisk mångfald i bergstrakter så konstateras att dessa områden ofta kännetecknas av en hög kulturell diversitet och att ursprungs- och lokalsamhällen ofta spelar en avgörande roll för bevarandet och skötseln av den biologiska mångfalden i bergsområdena. Arbetsprogrammet inkluderar en mängd punkter i vilka parterna uppmanas att samarbeta med ursprungs- och lokalbefolkningar och att man bör rättvist nyttja deras traditionella kunskap. Man bör så långt möjligt decentralisera beslutsprocessen vad gäller skötseln av dessa biotoper. Bevarandearbetet ska vara en syntes av vetenskaplig kunskap och traditionell kunskap. För att öka allmänhetens medvetande om bergstrakternas värde kan man exempelvis tillåta ekoturism som är avsedd att öka insikten och respekten för den biologiska mångfalden. Inom programmet för sötvattensbiodiversitet återupprepas vikten av traditionell kunskap och ursprungs- och lokalsamhällets delaktighet i processen. Detsamma noteras ifrån arbetsprogrammet för havs- och kustområdenas biologiska mångfald. Det poängterades att kultur-, miljö- och socialkonsekvensbedömningar kan visa sig vara nödvändiga även i marina miljöer. I nyttjandet av havets resurser bör traditionell kunskap om möjligt övervägas. Vid sidan av dessa program

diskuterades även arbetsprogrammet för biodiversitet och turism. Turismen bör vara hållbar inte bara vad gäller miljön och den biologiska mångfalden utan även vad gäller den traditionella kulturen i området. Därför bör ursprungs- och lokalsamhällen vara involverade i samtliga steg i processen att skapa turism, idé, mål, bakgrund till situationen på platsen, de olika konsekvensbedömningarna, granskning och utvärdering av verksamheten. Dessutom bör det vidtas kapacitetssuppleering och utbildning. Arbetsprogrammet för biologisk mångfald och turism gäller alla former av turism. Det är av vikt att man gör noggranna bedömningar av hur turistprojektet kommer att påverka inte bara miljön utan även det traditionella samhället. Påverkan på den lokala kulturen, det traditionella kunskapsystemet och en utvärdering av i vilken omfattning projektet kommer att begränsa det traditionella nyttjandet av resurserna inom ursprungs- och lokalsamhällets områden. Verksamheten ska vara både miljömässigt och kulturellt långsiktigt hållbar (UNEP/CBD/COP/7/3; speciellt vad gäller turismen UNEP/CBD/SBSSTA/8/11).

Det nionde mötet med ”Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice” hölls 10–14 november 2003 i Montreal, Kanada. Syftet med mötet var inte att speciellt diskutera artikel 8j som sådan utan dessa frågeställningar kom upp i samband med andra program. I arbetet med att utveckla ett arbetsprogram för skyddade områden föreslogs att man ska göra en noggrann beräkning av den ekonomiska och sociokulturella kostnaden för att skapa och sköta ett skyddat område. Det ansågs särskilt viktigt i samband med ursprungs- och lokalsamhällen och att de får rättvis kompensation även för förlorade möjligheter till sin försörjning. Det föreslogs vidare att man skulle instifta fler former av skyddade områden, t.ex. skyddade områden som sköts av ursprungs- och lokalsamhällen. Skyddade områden kan också användas för att bevara såväl biologisk mångfald som kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällen. Målet är att till år 2008 är alla skyddade områden inrättade och skötta med full

och effektiv delaktighet av ursprungs- och lokalsamhällen. SBSTTA-mötet uppmanar parterna att planera, inrätta och sköta skyddade områden men efter i förväg informerat medgivande och i enlighet med ursprungs- och lokalsamhällets rättigheter. Vidare uppmanas parterna för att uppnå ett bra slutresultat för såväl det skyddade området som för de som nyttjar resurserna eller andra intressenter bör man öka förståelsen för vetenskaplig kunskap bland ursprungs- och lokalbefolkningarna. Man måste också lägga särskild vikt vid att framställa informationsmaterial lämpligt för olika ursprungs- och lokalsamhällen. Dessutom bör man verka för att utveckla en mekanism för konstruktiv dialog och kunskapsutbyte mellan sådana som arbetar med naturskyddsområden och ursprungs- och lokalsamhällen och deras organisationer. Man diskuterade också ekosystemansatsen och poängterade i elfte principen att man i samband med ekosystemansatsen bör beakta alla former av relevant information, såväl vetenskaplig som traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor (UNEP/CBD/COP/7/4).

På SBSSTA-mötet utvecklades också utkastet till de så kallade "Addis Ababa Principles and Guidelines for the Sustainable Use of Biodiversity" i vilket det på många platser poängteras den viktiga roll som ursprungs- och lokalsamhällen spelar inom det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald. Man konstaterade även att traditionell kunskap har inneburit att man på många håll har lärt sig använda sig av den biologiska mångfalden på ett hållbart sätt och man frågar sig om sådan kunskap skulle kunna inkorporeras i moderna skötselsystem. Vidare efterlyses interdisciplinär forskning rörande all aspekter av nyttjande och bevarande av biologisk mångfald och gärna i samarbete med representanter för ursprungs- och lokalsamhällen. Deras kunskap kan nyttjas för att utvärdera olika skötselmetoder och -tekniker (UNEP/CBD/COP/7/4).

Inom programmet för bergstrakternas biologiska mångfald poängterades särskilt den viktiga inverkan som kulturell diversitet i form av ursprungs- och lokalsamhällen har

på möjligheterna att bevara och hållbart nyttja den biologiska mångfalden i bergsområden. På många platser i arbetsprogrammet markeras den yttersta vikten av att ursprungliga och lokala samhällen är involverade i arbetet. Det handlar om allt från att utveckla hållbart markutnyttjande till turism. Den väsentliga roll som artikel 8j spelar inom detta arbetsprogram samt vikten av att respektera, skydda och bevara traditionell kunskap, sedvänjor, processer och tekniker för att främja bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald samt vinstdelning betonades särskilt. Vikten av kapacitetsuppbyggnad för bergstrakternas folk och deras medverkan i beslutsprocesser framhölls också (UNEP/CBD/COP/7/4).

Det betonades vidare att för att uppnå de biodiversitetsmål som uppställdes i samband med världstoppmötet i Johannesburg så krävdes det insatser för att skydda traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor kopplad till den biologiska mångfalden. Även i arbetet med "Global Strategy for Plant Conservation" framhölls vikten av att ta hänsyn till artikel 8j och relaterade delar (UNEP/CBD/COP/7/4).

Det tredje mötet med "Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity" hölls i Montreal, Kanada, 8–12 december 2003. Till mötet hade den exekutiva sekreteraren utarbetat ett antal dokument och bland annat presenterades "Progress report on the integration of the relevant tasks of the programme of work on article 8(j) into the thematic areas of the convention" (UNEP/CBD/WG8J/3/2) som berörde parternas återrapportering av det pågående arbete att implementera artikel 8j inom de tematiska delarna av konventionen. Man önskade sig svar på hur situationen var för:

- (a) situationen för och trender rörande traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen;
- (b) åtgärder vidtagna för att öka deltagandet av representanter från ursprungliga och lokala samhällen, speciellt kvinnor från

sådana samhällen, och deras organisationers medverkan i implementeringen av nationella arbetsprogram för samtliga tematiska områden; och

(c) vidtagna åtgärder för kapacitetsbyggande för att underlätta deltagandet av representanter för ursprungliga och lokala samhällen och nyttjandet av deras kunskap efter i förväg informerat medgivande inom naturvården och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald inom de tematiska områdena på nationell, regional och lokal nivå.

Man påminde om att partsmötet i beslut III/11 hade framhållit att traditionella lantbruk och deras bruksmetoder bidrog signifikant till bevarandet och till och med ökandet av biologisk mångfald. Därför skulle parterna utveckla nationella strategier hur de skulle kunna öka deras inflytande och bygga ett bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald *in situ* genom att nyttja sådan traditionell kunskap. I rapporten till sekretariatet konstaterade 5 procent av parterna att de inte hade vidtagit några åtgärder för att bevara sådana lantbrukssamhällen medan 32 procent hävdade att de hade vidtagit åtgärder, men ringa sådana. Endast 11 procent ansåg sig ha genomfört tillräckliga åtgärder. Samtidigt hade 48 procent inte lämnat några uppgifter alls. Därefter presenteras programmen för biodiversitet i torrland, skog, sötvatten, marina och kustmiljöer samt bergsmiljöer. I samtliga fall efterlystes åtgärder för deltagande av ursprungliga och lokala samhällen samt nyttjandet av deras kunskaper i de pågående processerna (UNEP/CBD/WG8J/3/2).

En liknande rapport rörande utvecklingen presenterades rörande arbetsprogrammet för artikel 8j. I denna framkom det att mer än hälften av alla rapporterade länder anser sig ha vidtagit vissa åtgärder för att försäkra sig om att traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen respekteras, bevaras och skyddas, men endast några få hade vidtagit omfattande åtgärder. Många länder, exempelvis Tyskland, Nederländerna och Storbritannien, ansåg att frågan var av ringa intresse eftersom deras befolk-

ning var alldeles homogen vad gällde etnicitet, men att de var intresserade av internationella samarbeten. Samtidigt menade andra länder som helt saknade ursprungsbefolkningar, t.ex. Österrike, att artikel 8j var väsentlig för bevarandet av traditionell kunskap av nytta för bl.a. ekologiskt jordbruk. EU som sådan betonade den traditionella kunskapens roll för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald och markerade nödvändigheten av lämpligt skydd av den. Man framhöll specialreglerna i Sverige och Finland som endast ger samer rätt att bedriva renskötsel. Regler som ansågs skapa möjligheter för andra undantag på grund av deras traditionella livsstil. I rapporten framkom också att endast 1 procent av parterna ansåg sig ställa tillräckliga finansiella resurser för ett implementerande av artikel 8j, medan 13 procent ansåg sig bidra med vissa medel. Merparten av alla u-länder och många länder med ekonomier under förändring framhöll att det inte fanns finansiella resurser för att fullfölja åtgärderna enligt programmet (UNEP/CBD/WG8J/3/3).

Endast tre procent av konventionens parter hade påbörjat arbetsprogrammet medan 21 procent begrundade hur man skulle gå tillväga. Samtidigt hade 22 procent ännu inte vidtagit några åtgärder. Man poängterade också att nationella institutioner, som forskningsanstalter och universitet, ska samarbeta med ursprungliga och lokala samhällen för att identifiera dessas behov av forskning och utbildning för att uppnå bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Vad gäller granskning av befintliga immaterialrättsliga skydd av traditionell kunskap har parterna i allmänhet påbörjat register över traditionell kunskap, sedvänjor och innovationer. Samtidigt poängterade en del länder att sådana register kan vara potentiellt skadliga för ursprungliga och lokala samhällen. Det framgår också att endast enstaka länder hade skickat in fallstudier beskrivande metoder och försök rörande bevarandet och utbytet av traditionell kunskap samt vilken kontroll ursprungliga och lokala samhällen har över sådana utbyten (UNEP/CBD/WG8J/3/3).

I ”Composite report on the status and trends regarding the knowledge, innovations and practices of indigenous and local communities relevant to the conservation and sustainable use of biodiversity” (UNEP/CBD/WG8J/3/4) framhölls det att förlusten av traditionell kunskap ofta beror på att det västerländska vetenskapliga systemet inte kan förstå holismen i de traditionella kunskapssystemen. Problemen att bevara ansågs således främst bero på det västerländska systemets svårighet att översätta den traditionella kunskapens innebörd. Som ett exempel på detta framhölls det att i Colombia finns ett indianfolk som delar upp det som västerländska vetenskapsmän kallar för traditionell ekologisk kunskap i grupper, t.ex. ”helig kunskap” (som innehas av shamanen), ”specialiserad kunskap”, ”kvinnors kunskap” och ”krosskulturell kunskap” (sådan som uppstått i kulturmötet med grannfolken). Indelningen av traditionell kunskap baseras ofta på traditionsbärarnas grupptillhörighet snarare än vad den ska användas till. Det betonades därför att insatser att bevara kunskapen har större förutsättning att lyckas. I rapporten konstaterades det också att det inom Europa pågick en hel del projekt som syftade till att bevara och rekonstruera kunskapen, men att det sällan utgick utifrån något naturvårds- eller biodiversitetsbevarande perspektiv. Det poängterades att merparten av de pågående projekten inte på något sätt försökte prioritera bevarandet av den biologiska mångfalden och få insatser innebar spridandet av användandet av traditionell kunskap. Likaså framhölls det frekvent att ett bevarande förutsatte den fysiska och juridiska tillgången till de landområden där kunskapen hör hemma. Samtidigt konstaterades det att merparten av dessa samhällen runt om i världen verkar på markområden som de inte har legala garantier för nyttjandet. Många av de europeiska parterna av konventionen har även framhållit sig mycket positiva till ett *sui generis*-system för att skydda traditionell kunskap, men konstaterar vidare att det egentligen inte är relevant för deras nationella förhållanden.

I själva rapporten rörande framgick det att tvetydigheten i definitionerna rörande

”ursprungliga och lokala samhällen” inneburit att en del hävdar att eftersom Europa saknar ursprungsbefolkning och automatiskt saknar traditionell eller ursprunglig kunskap. Sekretariatet poängterade emellertid förekomsten av samer i Sverige och Finland. I Ungerns nationella rapport efterfrågas sekretariatets syn på artikel 8j:s tillämplighet på ”traditionell ungersk lantliv”. Utifrån den särställning som gäller samerna i Finland och Sverige med egna parlament och den omfattande forskning som har berört samisk kunskap ansåg sekretariatet att deras kunskap var under kontroll. I Belgien, Frankrike och Storbritannien framhölls exempelvis också att situationen för traditionell och homeopatisk medicin var god med många utövare. Det markerades också att den samiska medicinen dokumenterades omfattande i Norge. Det framhölls också att fiskekvoterna inom EU har avfolkat många traditionella fiskesamhällen och Spanien betonade den kunskap som fanns bland de småskaliga fiskarna i Galicien. På Färöarna hade man upprättat en databas för kunskap rörande fiske i kustnära vatten. Kunskapen förknippad med den samiska jakten och fisket poängterades samtidigt som problemet att föra kunskapen vidare till yngre generationer belystes i den norska rapporten. Det framhölls också att samerna i Sverige och Finland var listade som minoriteter, medan de i Norge hade fått legal status av ursprungsbefolkning (UNEP/CBD/WG8J/3/INF/7).

På detta möte återupptogs diskussionerna rörande riktlinjer för bedömningar av vilka kulturella, miljömässiga och sociala konsekvenser som olika projekt skulle kunna tänkas få för ursprungliga och lokala samhällen. Arbetsmaterialet gör gällande att riktlinjerna ska vara frivilliga och hjälpa regeringar, beslutsfattare, projekterare och dessa samhällen att genomföra sådana konsekvensbedömningar. I beslutsrekommendationerna markerade sekretariatet att de olika parterna ska se till att representanter för ursprungliga och lokala samhällen ska kunna delta i olika fora som diskuterar utvecklingsprojekt som dessa samhällen kan tänkas vara intresserade av. Dessutom framhölls att parterna skulle ställa

upp med nödvändig kapacitet och finansiering samt försäkra sig om olika åtgärder som möjliggör detta. Riktlinjerna framhåller och vikten av att parterna identifierar och ställer till förfogande tillräckliga personella, finansiella, tekniska och juridiska resurser att representanter från dessa samhällen kan delta i processerna bakom konsekvensbedömning. Man betonade vidare vikten av klara överenskommelser mellan projekteraren och samhällena. Kulturkonsekvensbedömningarna bör innehålla: a) möjliga konsekvenser på sedvanligt nyttjande av biologiska resurser, b) möjliga konsekvenser för respekten, skyddet och bevarandet av traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor, c) protokoll, d) möjliga konsekvenser för heliga platser och därtill kopplade ritualer eller ceremoniella aktiviteter, e) respekterandet av rätten till kulturell avskildhet, samt f) möjliga konsekvenser för genomförandet av sedvanerätt. Vad gällde bedömningen av de sociala konsekvenserna framhövdes bl.a. projektets påverkan på kvinnans roll i samhället och på genusspecifik traditionell kunskap (UNEP/CBD/WG8J/3/5).

Till mötet hade man också rapporterat in fallstudier hur man möjliggjorde deltagandet av representanter från ursprungliga och lokala samhällen i olika aktiviteter. Dessa hade sammanställts av sekretariatet. Kanada hade utvecklat riktlinjer för hur man borde gå till väga för att skapa skyddade områden och i arbetet inkludera lokalbefolkningarna. I samtliga inlämnade fallrapporter för projekteringar framgick det att den fulla och frivilliga delaktigheten i alla steg av projektet var nödvändigt för ett lyckosamt resultat. Man hade också sammanställt resultaten av en enkät rörande vad parterna hade gjort för att underlätta för sina ursprungliga och lokala samhällen att skicka representanter till olika möten inom mångfaldskonventionens arbete. Det framgick att många parter bidrog finansiellt och logistiskt i att skicka representanter för sådana samhällen till olika möten. Det visade sig emellertid att det nästan uteslutande var till möten med 8j-arbetsgruppen eller själva partsmötena. Vad gäller information till ursprungliga och

lokala samhällen och deras möjlighet till involvering i implementeringen av hela konventionen poängterades vikten av en nationell fokalpunkt som kunde sprida information till om utvecklingen både nationellt och internationellt. Denna nationella fokalpunkt kunde vidare hålla i möten i inför konventionens olika möten så att dessa samhällen kunde informeras och samtidigt lämna synpunkter (UNEP/CBD/WG8J/3/6).

”Permanent Forum on Indigenous Issues” (UNEP/CBD/WG8J/3/8) rekommenderade till mångfaldskonventionens arbete att:

skapa en internationell etisk kod vad gäller bioprospektering för att undvika biopirateri och att försäkra sig om respekten för ursprungsbefolkningarnas kulturella och intellektuella arv. Inom ramverket för Konventionen borde en mekanism skapas som möjliggör återbördandet av samlingar med genetiskt material och överlämnandet av ansvaret för dessa till ursprungsbefolkningarna. ”Forumet” rekommenderar Konventionens sekretariat att inom det globala taxonomiinitiativet inkludera etiska principer och sociala regler för att skydda ursprungsbefolkningarnas rättigheter till sina landområden, sin traditionella kunskap och sina resurser innan man implementerar initiativet.

Slutrapporten för det tredje mötet med ”Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity” (UNEP/CBD/COP/7/7) gick vidare till det sjunde partsmötet. Sekretariatet inledde med att konstatera att hänsyn till såväl traditionell kunskap som ekosystemansatsen i stort sett hade inkluderats i samtliga arbetsprogram inom konventionen. Bland mötets rekommendationer till partsmötet inkluderade bl.a. ärenden om de nationella rapporterna, deltagandet av representanter från ursprungliga och lokala samhällen i de olika processerna rörande arbetsprogrammet, uppställandet av kultur-/miljö-/socialkonsekvensbedömningar samt utvecklandet av *sui generis*-system för skydd av traditionell kunskap (UNEP/CBD/COP/7/7).

2.2.11. År 2004.

Det sjunde partsmötet (COP7) hölls 9–20 februari 2004 i Kuala Lumpur, Malaysia, och vad gällde artikel 8j antogs i stort sett de rekommendationer som hade utarbetats av sekretariatet och arbetsgruppen för artikel 8j. I utvecklandet av de nationella rapporterna uppmanades parterna att på olika sätt blanda in relevanta organisationer samt ursprungliga och lokala samhällen i slutförandet av dessa. I samband med denna uppmanades parterna att igångsätta fältstudier för att uröna statusen, trenderna och hoten mot traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor. Dessa ska genomföras med full delaktighet av ursprungliga och lokala samhällen. Parterna uppmanades att skjuta till tillräckligt finansiellt stöd för att fullfölja fas I med rapporten och särskilt för involverandet av representanter från ursprungliga och lokala samhällen i detta arbete. Parternas fokuspunkt för artikel 8j och clearing-house-mekanismen ska nyttjas för att på bästa sätt möjliggöra detta deltagande. En av de uppgifter som skulle studeras särskilt berörde varför traditionell kunskap försvinner och det betonades att ursprungliga och lokala samhällen ska, när så är lämpligt, vara aktivt involverade i skötseln av skyddade områden. Särskilda aktiviteter bör göras för kapacitetsuppbyggnad riktad mot kvinnor från ursprungsbefolkningar eller från glesbygdssamhällen. Det betonades vidare att om så är lämpligt skulle undervisning rörande traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor integreras i det vanliga utbildningssystemet (UNEP/CBD/COP/7/L.19/Rev.1).

Även de nu benämnda Akwé: Kon frivilliga riktlinjer för kultur-/miljö-/socialkonsekvensbedömningar av projekt som är planerade på heliga områden eller andra områden av väsentlig vikt för ursprungliga och lokala samhällen diskuterades på mötet. Partsmötet anmodade parterna att tillämpa dessa riktlinjer. Parterna uppmanades också att underlätta informationsutbytet mellan olika relevanta myndigheter, projekterare, ursprungliga och lokala samhällen samt andra intressenter i samband med arbetet med konsekvensbedömningar. Parterna skulle

även bidra med finansiering för att möjliggöra för ursprungliga och lokala samhällen att kunna delta i denna process (UNEP/CBD/COP/7/L.19/Rev.1).

Frågan om deltagandet av representanter från ursprungliga och lokala samhällen i implementerandet av konventionen på alla olika nivåer framhölls. Parterna uppmanades att

- a) främja det effektiva deltagandet av ursprungliga och lokala samhällen i utvecklandet av nationella mekanismer för deras deltagande i beslutsfattande och implementering;
- b) inrätta nationella, regionala och/eller lokala kommittéer för ursprungliga och lokala samhällen i frågor rörande biodiversitet med hänsyn tagen till jämställdhetsaspekter på alla nivåer;
- c) öka kapaciteten hos nationella institutioner, myndigheter och organisationer för ursprungliga och lokala samhällen att ta hänsyn till kraven från artikel 8j och relaterade delar och att underlätta dess implementering; och
- d) skapa tillräcklig kapacitet för att försäkra sig om att den nationella fokuspunkten rörande biodiversitet, i enlighet med nationell lagstiftning, gör information tillgänglig för ursprungliga och lokala samhällen genom att cirkulera dokument och mötesrapporter från konventionen, med särskild tyngdpunkt på att tillhandahålla dokument på för ursprungliga och lokala samhällen lämpliga och tillgängliga språk;
- e) öka kapaciteten hos ursprungliga och lokala samhällen att delta i samarbetet med nationella forskningsinstitut och universitet för att identifiera forsknings- och utbildningsbehov kopplade till bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald.

Vidare uppmanades parterna att finansiera ursprungliga och lokala samhällens anordnande av regionala möten för att diskutera följderna av beslut fattade inom konventionen och för att förbereda deltagande i andra möten, speciellt de möten som hålls inom "Ad Hoc Open-ended Working Group on Article 8(j) and Related Pro-

visions” och ”AD Hoc Open-ended Working Group on Access and Benefit-sharing”. Det efterlystes också insatser för att via nationella fokuspunkter effektivisera informationsspridningen och delaktigheten hos ursprungliga och lokala samhällen. På partsmötet diskuterades vidare utvecklingen av ett *sui generis*-system för skydd av traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor, men man beslutade endast att ”Ad Hoc Open-ended Working Group on Article 8(j) and Related Provisions” skulle fortsätta arbeta med frågan (UNEP/CBD/COP/7/L.19/Rev.1).

2.3. Svenska nationella rapporter och insatser

Naturvårdsverket utgav i samråd med Jordbruksverket, Skogsstyrelsen, Fiskeriverket, Boverket, Sveriges lantbruksuniversitet, Artdatabanken och Nordiska genbanken en bok vid namn ”Biologisk mångfald i Sverige: En landstudie” (Bernes, 1994). Denna publikation kan ses som ett avstamp för arbetet med implementeringen av mångfaldskonventionen. Den har genomgående ett utpräglat biologiskt synsätt på den biologiska mångfalden. Dessutom visas dagens nytta och den ekonomiska effekten av nyttjandet av olika biologiska resurser, som skogsbruket, svamp- och bärplockning, jakt och fiske, men också skogen som koldioxidfälla. Man belyser också den historiska utvecklingen av biotoperna i Sverige och människans aktiviteter utifrån deras biologiska effekter. Även ändringen av människans markanvändning, som minskningen av svedjebruk, naturbete, hamling och slätter samt skogsbrukets utveckling, har påverkat artsammansättningen i den svenska naturen. I samband med kapitlet ”Mångfald i jordbrukslandskapet” nämns vikten av att bedriva traditionell hävd som skötselmetod för skyddsvärda områden. Likaså poängteras den värdefulla insats som hembygdsföreningar gör genom att bedriva slättergillen och liknande och på så sätt bevara de kulturhistoriska värdena i landskapet. Dessutom betonas möjligheten att upprätta avtal med brukarna för

att försäkra sig om en fortsatt drift som håller kulturlandskapet öppet. Man omnämner också de lantraser som berättigar brukarna högre naturvårdsersättningar än andra raser samt framhäver friluftsmuseernas roll för att demonstrera äldre tiders jordbruk och ge information om kulturlandskapets innebörd för den biologiska mångfalden. Annars lyser kopplingen mellan traditionell kunskap och biologisk mångfald med sin frånvaro i boken (Bernes, 1994).

Till det fjärde partsmötet i Bratislava, Slovakien, 4–15 maj 1998, inkom den första svenska nationella rapporten rörande implementeringen av mångfaldskonventionen. I denna rapport konstateras att Sverige är relativt fattigt på arter och att minskningen till stor del beror på att såväl jordbruk som skogsbruk har gått mot mer uniforma system. Den moderna driften inom dessa näringar utpekade som den viktigaste enskilda orsaken till minskningen i biodiversitet. I insjöar har arbetena med att plantera ut fisk gjort mer skada än själva fiskerinäringen. Man påpekar att en insats för att främja biodiversiteten är samarbetet mellan skogsbolagen, miljöorganisationer, fackföreningar och samerna som har lett till FSC (Forest Stewardship Council). Rapporten konstaterar också att samerna är aktiva även i andra frågor rörande naturresurserna, t.ex. Agenda 21. En del friluftsmuseer spelar en viktig roll i att bevara lantraser och lantsorter. Man konstaterar att substantiella insatser måste till för att skapa uthållighet i fiskeri-, jordbruks-, skogs- och rennäringen och för att minska deras negativa påverkan på omgivningen. Likaså framhävs att det viktigaste skälet att bevara biologisk mångfald är att möjliggöra användningen av den (”Why conserve it if we can’t use it?”). Man nämner också att såväl skogs- som fiskeindustrin har visat ett ökat intresse för ett hållbart bruk. Vidare markeras att samerna som varande ursprungsbefolkning via Sametinget har fokuserat sitt intresse på Agenda 21-arbetet, vilket kanske är en följd av att kapitel 26 i Agenda 21 handlar om ursprungsbefolkningarnas deltagande. Även Svenska Samers riksförbund har enligt dokumentet utvecklat en policy rörande Agenda 21. Det

kommenteras också att samernas traditionella näringar renskötseln, jakten och fisket baseras på traditionell kunskap varför Sametinget har inlett analyser av innebörden av artikel 8j för samernas vidkommande. I övrigt kommenteras insatserna av exempelvis Svenska naturskyddsföreningen, WWF, ”Steget före” och jägarföreningar. Målen för den svenska verksamheten är att djur och växter ska bevaras i den naturliga skogen och att jordbrukspolitiken strävar efter ett rikt och varierat jordbrukslandskap för att bevara både den biologiska mångfalden och landskapets kulturella värden. Den framtida strategin innebär också att man ska sträva efter ett bättre skydd för Sveriges urskogar, samt jordbrukslandskapets betesmarker. Man konstaterar att man inte kan återskapa naturtillståndet i skogarna utan att man ska försöka skapa ett landskap där användningen av biologisk mångfald kan kombineras med bevarandet av den. Skötseln av ängs- och hagmark är baserad på traditionell kunskap som man genom olika program ska försöka föra vidare till yngre brukare. Man meddelar även att man utreder en sammanhållen rovdjurspolitik i samarbete med bland andra samerna. Sametinget är ansvarigt för att fördela ersättning för rovdjursrivna renar. Rörande renbetet i fjällvärlden markeras också att det i lagstiftningen intagits att betet måste ske på ett hållbart sätt. Vad gäller utvecklingen av en hållbar fiskerinäring nämns inga kontakter med småskaliga fiskare eller deras föreningar. Man nämner inte heller några insatser rörande undervisning eller informationsspridning om traditionell kunskap och lokalsamhällen. I rapporten konstateras vidare att Agenda 21 har haft en god spridning på lokalnivå i Sverige, men att frågeställningar rörande biologisk mångfald är något som folk på gräsrotsnivå har svårt att direkt relatera till (se-nr-01-en.pdf).

I en särskild tematisk rapport rörande skogs-ekosystem till sjätte partsmötet konstateras att Sverige inte har utvecklat metoder för att öka integrationen av traditionell skoglig kunskap för att få fram ett uthålligt skogsbruk i enlighet med artikel 8j. Sverige har inte heller gjort någon ansträngning att sammanställa skötsel-

farenheter och vetenskaplig, ursprunglig eller lokal kunskap på nationell eller lokal nivå för att utveckla förbättrade bruksmetoder med avseende på skoglig biologisk mångfald. Att det finns en koppling mellan människa och skog konstaterades och man framhävde att skogens kulturarv består av både fasta kulturlämningar och levande kulturminnen. Man kommenterade också förekomsten av systemet med NOKÅS-bidrag för att möjliggöra restaurering natur- och kulturvärden i skogen. Det kan röra sig om naturvårdsbränning, skogsbete, frihuggning av gamla träd, uppröjning kring forn- och kulturlämningar, anläggning av våtmarker och liknande insatser. Det delades då ut cirka 8 miljoner kronor i sådant stöd och 30–40 % av dessa medel gick till skötsel av kulturvärden. Stödet avser att täcka 70 % av kostnaderna för insatser (se-nr-fe-en.pdf).

I den andra nationella rapporten från våren 2001 har Sverige via Miljödepartementet besvarat frågor rörande den svenska implementeringen av artikel 8j från konventionens sekretariat. Där framkommer det att Sverige anser att man inte ännu hade vidtagit några åtgärder rörande arbetsprogrammet för artikel 8j. Inte heller hade man avsatt tillräckliga medel för att kunna implementera arbetsprogrammet eller identifierat några resurser som skulle kunna finansiera olika aktiviteter. Man hade inte heller tagit med kvinnor eller kvinnoorganisationer i arbetet med programmet eller använt clearing-house-mekanismen för att samarbeta med ursprungs- eller lokalsamhällen för att möjliggöra för dem att göra fatta välgrundade beslut om andras tillgång till deras traditionella kunskaper. Man svarade ”ja, men i begränsad omfattning” på frågan rörande om man i Sverige tagit hänsyn till artikel 8j i pågående program inom konventionen. Man konstaterade att Sverige i stor utsträckning har möjliggjort för representanter för ursprungs- och lokalsamhällen att ta del i implementeringen av artikel 8j och delta i de officiella delegationerna vid möten hållna inom Konventionen om biologisk mångfald. Man framhöll att Sverige har vidtagit en del

åtgärder för att bevara och underhålla traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällen. I frågor rörande samerna så gjordes bedömningen att ett nordiskt samarbete vad gäller informations- och erfarenhetsutbyte vore viktigt. I Sverige hade ännu inga insatser gjorts vad gäller register för traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällen. Vad gäller insatser rörande fallstudier för metoder och tillvägagångssätt för bevarande och spridning av traditionell kunskap hos ursprungs- och lokalsamhällen hänvisades till det pågående projektet vid Centrum för biologisk mångfald rörande nationell kartläggning av svensk och samisk traditionell kunskap vad gäller biologiska resurser. Rörande artikel 10 om hållbart nyttjande konstaterades att det pågår en utvärdering rörande möjliga åtgärder om traditionellt nyttjande av biologiska resurser och deras inverkan på den biologiska mångfalden. Vidare konstaterades det att arbete pågår för att utveckla mekanismer för att inkludera privata sektorn och ursprungs- och lokalsamhällen i initiativ för att utveckla hållbart nyttjande och att främja en rättvis fördelning av eventuella vinster av sådant nyttjande (se-nr-02-en.pdf).

Sverige avgav under september 2003 en frivillig rapport rörande implementeringen av skogsprogrammet. Där återfanns frågan om hur man möjliggör för ursprungs- och lokalsamhällen att utveckla och bedriva lokala system för att sköta och hållbart nyttja skogens biologiska mångfald. Frågan besvarades med att skogsbruket i norra Sverige ska visa hänsyn till samerna och deras renskötsel genom lokalt inflytande. Man kommenterade vidare konflikterna som uppstår i och med att modernt skogsbruk försämrar renbetet och renbetet orsakar skada på unga skogsbestånd. Vidare poängterades att den svenska jakten tillkommer markägaren, som alltså både äger skogen och viltet. Man angav att man från jägarhåll ändå inte ville se en minskning av älgstammen trots att man kunde se en ökning av älgbetesskador på skogen. Det konstaterades också att den svenska politiken strävar att

balansera nyttjandet mellan olika intressenter. Rapporten meddelade också att Sverige inte genomförde några insatser för en rättvis fördelning av eventuella vinster från nyttjandet av de skogliga genetiska resurserna och därmed kopplad traditionell kunskap. I övrigt återfanns ingenting som kunde kopplas till artikel 8j (se-nr-vfe-en.pdf).

Enligt sjätte partsmötet (UNEP/CBD/COP/6/20) så ska de nationella rapporterna innehålla uppgifter om:

- (a) Status och trender vad gäller traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällen;
- (b) Åtgärder vidtagna för att stärka representationen av ursprungs- och lokalsamhällen, speciellt av kvinnor från sådana samhällen, och deras relevanta organisationer i implementeringen av nationella arbetsprogram inom de enskilda tematiska områdena; och
- (c) Åtgärder vidtagna för att underlätta representationen av ursprungs- och lokalsamhällen och tillämpningen av deras kunskap med deras i förväg lämnade informerade medgivande inom skötseln, bevarandet och det uthålliga nyttjandet av biologisk mångfald inom de olika tematiska områdena på nationell, regional och lokal nivå

Nästa nationella rapport ska behandlas på det sjunde partsmötet som ska hållas mellan 9 och 20 februari 2004 i Kuala Lumpur, Malaysia.

2.4. Några relevanta internationella överenskommelser

Här nedan följer information om utvecklingen av ett antal olika internationella överenskommelser eller uttalanden som har kopplingar till tankegångarna i artikel 8j i mångfaldskonventionen. Den är på inget sätt uttömmande men ger ändå en tydlig bild att artikel 8j inte är den enda kopplingen till skydd av traditionell kunskap och ursprungs- och lokalbefolkningars rättigheter. I samband med Rio-konferensen 3–14 juni 1992 utvecklades vid sidan av Konventionen om biolo-

gisk mångfald även internationella överenskommelser som Agenda 21 och Kommissionen för hållbar utveckling samt ett gemensamt uttalande, den s.k. Rio-deklarationen (A/CONF.151/26, Vol. I). I deklarationens tjuogoandra princip omnämns att:

Urbefolkningar och deras samhällen, liksom andra lokalsamhällen, har en viktig roll i miljövård och utveckling på grund av deras kunskaper och traditionella sedvanor. Stater bör erkänna och vederbörligen stödja deras identitet, kultur och intressen och göra det möjligt för dem att delta effektivt i arbetet med att uppnå en hållbar utveckling.

Samma andemening återfinns i det tjugosjätte kapitlet i Agenda 21 som handlar om att stärka inflytandet av ursprungsbefolkningar. Där står det bland annat att undertecknande regeringar rekommenderas erkänna att ursprungsbefolkningars områden bör skyddas från verksamhet som inte är miljöanpassad eller som av dessa befolkningar kan uppfattas som kulturellt eller socialt olämplig. Vidare markeras att man bör erkänna betydelsen av ursprungsbefolkningarnas värderingar, traditionella kunskaper och metoder för resurshantering när det gäller att främja en miljöanpassad och hållbar utveckling (det svenska arbetet med Agenda 21 utreds ytterligare nedan). Man avgav även ett icke legalt bindande uttalande rörande en hållbar utveckling av skogen i vilket flera relaterade principer återfinns (A/CONF.151/26, Vol. III). Den femte principen i detta dokument markerar att den nationella skogspolitiken

bör erkänna och vederbörligen stödja identitet, kultur och rättigheter hos urbefolkningar, deras samhällen och andra samhällen och bosatta i skogen. Lämpliga insatser bör göras för dessa grupper för att möjliggöra för dem såväl at (---) upprätthålla och bevara sina kulturella identiteter och sociala strukturer som att få adekvata möjligheter till försörjning och välmåga genom bland annat arrangemang rörande besittningsrätt som kan fungera som incitament för en hållbar utveckling av skogen

Man poängterar också i princip 8f att länderna bör skydda ekologiskt livskraftiga typexempel

eller unika exempel på skog av bland annat historiskt, kulturellt eller religiöst värde och nationell vikt. I princip 12d återfinns en skrivning snarlik mångfaldskonventionens artikel 8j:

Lämplig inhemsk kapacitet och lokal kunskap rörande bevarandet och den hållbara utvecklingen av skogar ska genom institutionellt och finansiellt stöd och i samarbete med människor i det berörda lokalsamhället erkännas, respekteras, dokumenteras, utvecklas och om så är lämpligt inkluderas i implementeringsprogram. Vinster från nyttjandet av sådan inhemsk kunskap ska därför delas rättvist med dessa människor.

2.4.1 United Nations Millennium Declaration

I deklarationen framgår det i allmänna ordalag att man anser att mänskligheten har ett gemensamt ansvar för att på en global nivå upprätthålla principerna om mänskligt värde, jämlikhet och rättfärdighet. Alla människor ska också respektera varandra oavsett skillnader vad gäller tro, kultur eller språk. Man betonade vidare vikten av att respektera naturen och att alla dess resurser ska nyttjas i enlighet med strävan om en hållbar utveckling. Några speciella referenser till traditionell kunskap eller ursprungliga och lokala samhällen görs inte (A/res/55/2).

2.4.2 ILO:s konvention nr 169

Redan under sektion 2.2 har vi berört ”ILO:s konvention nr 169 om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder” från 7 juni 1989, men det finns också anledning att begrunda den svenska utvecklingen. Den 11 september 1997 tillsatte regeringen en särskild utredning för att utreda om Sverige kan ratificera denna konvention vilket resulterade i betänkandet ”Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige. Frågan om Sveriges anslutning till ILO:s konvention nr 169” (SOU 1999:25).

Den första artikeln i ILO:s konvention nr 169 lyder:

Artikel 1.

1. Denna konvention äger tillämpning på

a) stamfolk i självstyrande länder, vilkas sociala, kulturella och ekonomiska förhållanden skiljer dem från andra grupper av den nationella gemenskapen och vilkas ställning helt eller delvis regleras genom deras egna sedvänjor eller traditioner eller genom särskild lagstiftning;

b) folk i självstyrande länder, vilka betraktas som ursprungsfolk på grund av att de härstammar från folkgrupper som bodde i landet eller i ett geografiskt område som landet tillhör, vid tiden för erövring eller kolonisation eller fastställande av nuvarande statsgränser och vilka, oavsett rättslig ställning, har behållit en del eller alla sina egna sociala, ekonomiska, kulturella och politiska institutioner.

2. Identifieringen av sig själva som ursprungsfolk eller stamfolk skall anses som ett grundläggande kriterium för att fastställa de grupper på vilka bestämmelserna i denna konvention äger tillämpning.

Enligt utredningen om den svenska anslutningen till ILO:s konvention nr 169 konstateras det i ILO-guiden att varje anslutande stat bestämmer i samråd med dem som berörs vilka grupper som ska omfattas av konventionen. Vid sidan av samerna förekommer det i Sverige inte några andra ursprungsfolk och termen stamfolk är knappast tillämplig för svenska förhållanden. Konventionen är således i Sverige endast tillämplig på samerna, vilka 1977 av riksdagen förklarades vara ett ursprungsfolk i Sverige. Utredaren Sven Heurgren konstaterade i utredningens betänkande att Sverige behöver genomföra ett antal åtgärder för att kunna ratificera konventionen, men att vi redan idag uppfyller de flesta punkterna i den.

Sven Heurgren poängterar vikten av det samiska språket, renskoötseln, jakten och fisket både av ekonomiska skäl och för den kulturella identiteten. Han konstaterar vidare att svenska staten redan idag ger stöd till samiskt kulturarbete, till traditionell samisk näringsverksamhet, som renskoötsel och sameslöjd, och till samiska skolor och forskning. Slutsatsen blir enligt utredningen att Sverige idag bland annat uppfyller ILO-konventionens artikel 2. Även den svenska rennäringslagen anses uppfylla en del

av ILO-konventionens krav. Den sjunde artikeln i ILO-konventionen rör ursprungsbefolkningarnas ”rätt att så långt som möjligt själva utöva kontroll över sitt folks ekonomiska, sociala och kulturella utveckling”. Något som enligt Heurgren är uppfyllt i Sverige. Den fjortonde artikeln handlar om att:

De berörda folkens äganderätt och besittningsrätt till den mark de traditionellt bebodde skall erkännas. Därutöver skall åtgärder vidtas i lämpliga fall för att skydda de berörda folkens rätt att nyttja mark som inte uteslutande beboddes av dem, men till vilken de traditionellt haft tillträde för sin utkomst och traditionell verksamhet. Särskild uppmärksamhet skall fästas vid nomadfolkens och de kringflyttande jordbrukarnas situation i detta hänseende.

Konventionens expertkommitté ansåg att det var skillnad mellan besittningsrätt och äganderätt men att en starkt skyddad besittningsrätt motsvarar konventionens krav. För att i Sverige kunna fullfölja konventionens krav måste enligt utredningen först samernas traditionella markområden exakt definieras.

Artikel 23 i

1. Hantverk, landsbygdsindustri och gemenskapsbaserad tillverkning och självhushållning samt de berörda folkens traditionella verksamheter, t.ex. jakt, fiske, fångst och insamlade, skall erkännas såsom viktiga faktorer för bevarandet av deras kulturer och för deras ekonomiska självständighet och utveckling. Regeringarna skall under medverkan av dessa folk och närhelst det är lämpligt, säkerställa att sådana verksamheter stärks och främjas.

De svenska statsbidragen till rennäring och sameslöjd vilket enligt utredningen är ett steg i rätt riktning för konventionens vidkommande. Samtidigt framhävs också nödvändigheten att skydda samernas renskoötsel och att även deras rättigheter till jakt och fiske. Rättigheter som Heurgren menar att de också borde ha rätt att överlåta.

I Jägarförbundets remissvar (1999-09-30) på utredningen poängteras övriga befolkning-

ens knytning till jakt och fiske, vilket speciellt gäller de norra delarna av landet. Förbundets medlemmar har uttryckt oro över att sättas i andra hand i förhållande till samerna vad gäller jakt- och fiskerättigheter. Därför önskar Jägarförbundet att det tillsätts en utredning rörande de renskötande samernas rätt till jakt och fiske. Man instämmer med utredningsexperter om att det finns risk för ”rättighetsförskjutningar där en folkgrupp gynnas på bekostnad av en annan”. Man önskade en gränsdragningskommission och en nationell samförståndslösning istället. Liknande ståndpunkter innehöll Svenska kommunförbundets remissvar (deras dnr 1999/1028) som speciellt kommenterade den lokala maktförskjutningen. Ökade rättigheter till samebyarna genom att inskränka på rättigheterna för övriga intressenter ansågs riskera att skapa nya konflikter. En gränsdragningskommission vore enligt kommunförbundets vänsterpartistiska ledamöter önskvärd för att slippa lokal behandling av dessa frågor.

Länsstyrelsen i Norrbottens län angav i sitt remissvar (1999-10-08) att det finns mycket som behöver utredas innan man kan anse att Sverige är moget att ratificera ILO-konventionen. Man önskade ett klarläggande av i vilka frågor en samrådsskyldighet kan anses motiverad. Man önskade vidare att man klargör vilka samer som omfattas av konventionen. Dessutom ville man att man klart utreder konsekvenserna av artiklarna som är kopplade till markutnyttjande för olika nyttjandegrupper för att undvika konflikter. Länsstyrelsen ställde sig också frågande till följderna av samernas rätt till jakt och fiske samt hur situationen skulle komma att bli för andra befolkningsgrupper i länet. Detsamma gällde frågan rörande olika verksamheters eventuella olägenheter på rennäringen. Man fann det även intressant att begrunda hur man ska hantera frågan rörande nyttjandet av naturresurser.

I regeringens skrivelse (Skr. 2001/01:83) summerades betänkandet ”Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige” (SOU 1999:25) och man konstaterade att pågående utredningar borde

avslutas innan en ratificering av ILO-konventionen är aktuell. De specifika åtgärder som utredaren föreslog var under utredning. Rennäringspolitiska kommitténs slutbetänkande ”En ny rennäringspolitik – öppna samebyar och samverkan med andra markanvändare” (SOU 2001:101) ansågs relevant i detta sammanhang. Under år 2001 och 2002 pågick också en särskild ”nationell informationsatsning om samerna som Sveriges urbefolkning och samisk kultur”.

Regeringen utdelade medel till inrättandet av ett Nationellt informationscenter för samefrågor i syfte att öka ”tillgången på relevant och trovärdig information om samer och samisk kultur”. Till detta centrum ”bör det även vara möjligt att koppla andra närliggande statliga verksamheter av informationskaraktär” (Prop. 2001/02:4). Nils-Henrik Sikku vid Jordbruksdepartementet har sammanställt arbetet rörande den nationella informationsinsatsen om samer. Syftet har varit att ”öka kunskapen om och förståelsen för samerna och samisk kultur i hela landet” samt ”att få ett ökat och långsiktigt förtroende mellan samer och icke-samer och kunna förebygga och motverka diskriminering och kulturella motsättningar”. Under åren 2001–2004 anvisas 16 miljoner kronor för arbetet. Sametinget fick i uppdrag att under 2002 utveckla ett permanent nationellt informationscentrum och samtidigt utdelades medel för projektet ”Konkreta informationsvägar om samer och samisk kultur”. Det sistnämnda projektet syftade till att bland annat ”inventera och beskriva existerande läromedel och informationsmaterial om samer och samisk kultur”, ”stödja läromedelsproduktion”, ”stödja museernas och bibliotekens centrala roll som nav för inhämtning av baskunskap om samer och samisk kultur” och ”producera informationsskrifter i tryck och elektronisk form” (Sikku, 2003). Fram till och med 2003 har ett trettiotal informationsprojekt fått anslag från projektet ”Konkreta informationsvägar om samer och samisk kultur”. Projektet kommer att fortgå under 2004 (muntlig information från Nils-Henrik Sikku).

Inrättandet av ett Samiskt Informationscentrum vid Sametinget påbörjades i april 2003

och ska vara klart senast under 2005. En viktig uppgift för Samiskt Informationscentrum är enligt Sametinget att bilda nätverk mellan olika informationskanaler och aktörer för att göra det lättare för intresserade att finna svar (Sametingets hemsida, 040105). Arbetet med inrättandet av ett Samiskt Informationscentrum sker som ett treårigt projekt. Som bakgrund kan nämnas att Birger Ekerlids förstudie från 1999 visade bland annat att:

- Den samiska urbefolkningen och rennäringen står idag inför djupa och omfattande problem. Ökad kunskap om samerna och betydelsen av den samiska kulturen för Sverige är avgörande för en relevant hantering av de problem som existerar och för ett långsiktigt förtroende mellan grupperna. (---)
- På olika sätt stöder staten det samiska språket, den samiska kulturen och de samiska näringarna, men informationen om samerna i det svenska samhället är otillräcklig, knapphändig och i vissa fall obefintlig. Det finns ingen tradition av information och debatt om samekulturen som en naturlig del i Sverige.

Målet med projektet är att skapa ett informationscentrum som kan bilda plattform för långsiktiga aktiviteter rörande samefrågor, öka samordningen av olika aktörers insatser och att redan under uppbyggnadsfasen inleda ”utåtriktad informationsverksamhet”. Arbetet inriktar sig främst på att inrätta en webbplats och ett fysiskt informationscentrum som bedriver själva verksamheten. Projektets huvudsyfte är inte att producera informationsmaterial. Under arbetets gång kommer personer med ytterligare kompetens att knytas till projektet. Fas 1, som skedde under 2003 präglades av kunskapsinhämtande och kontaktskapande samt olika förstudier. Arbetet visade att det krävs mer informationsmaterial för skolor samt att det finns en mängd information om samer på internet, men att den är mycket ostrukturerad och behöver samordnas. Verksamheten kommer initialt främst att inrikta sig på information mot barn och ungdomar. Under 2004 kommer fas två att innebära att

strategier för informationsarbetet kommer att tas fram och webbplatsen skapas. Under 2005 träder fas tre in som innebär att såväl informationscentrat och webbplatsen tas i drift (Muntligt samtal med Anneli Lundmark, projektledare, och Projektplan för Samiskt Informationscentrum 030902).

2.4.3 Agenda 21 och Habitatagendan

Det tjugosjätte kapitlet i Agenda 21 bär titeln ”Att erkänna och stärka ursprungsbefolkningars och deras samhällens roll” och innehåller nio avsnitt. Nedan följer utdrag ur dessa:

26.1 Ursprungsbefolkningar och deras samhällen har ett historiskt förhållande till de områden de bebor och härstammar i regel från de ursprungliga invånarna inom dessa områden. Med uttrycket ”områden” förstås i detta kapitel även miljön i de områden som människorna genom hävd bebor. (---) Med tanke på sambandet mellan den naturliga miljön och dess hållbara utveckling och ursprungsbefolkningars kulturella, sociala, ekonomiska och fysiska välbefinnande bör nationella och internationella insatser för att genomföra en miljöanpassad och hållbar utveckling beaktas, anpassas till, främja och stärka ursprungsbefolkningars och deras samhällens roll.

26.2 Några av de mål som ingår i målen och åtgärderna inom detta programområde ingår redan i sådana internationella rättsliga instrument som ILO-konventionen om ursprungs- och stambefolkningar (nr 169) och tas med i utkastet till en allmän förklaring om ursprungsbefolkningars rättigheter, som utarbetats av FN:s arbetsgrupp för ursprungsbefolkningar.

(---)

26.3 I fullt utvecklat samarbete med ursprungsbefolkningar och deras samhällen bör regeringar och, där så är lämpligt, mellanstatliga organisationer sträva efter att uppfylla följande mål:

a) Att inleda en process för att bemyndiga ursprungsbefolkningar och deras samhällen genom bl.a. följande åtgärder:

- i) Att anta eller stärka lämplig politik och/ eller rättsliga instrument på nationell nivå,
- ii) att erkänna att ursprungsbefolkningars och deras samhällens områden bör skyddas från verksamhet som inte är miljöanpassad eller som de berörda människorna betraktar som socialt eller kulturellt olämplig,
- iii) att erkänna deras värderingar, traditionella kunskaper och metoder för resurshantering för att främja en miljöanpassad och hållbar utveckling,
- iv) att erkänna att ett traditionellt och direkt beroende av förnyelsebara resurser och ekosystem, inklusive hållbara skördemetoder, även i fortsättningen är livsviktigt för ursprungsbefolkningars och deras samhällens kulturella, ekonomiska och fysiska välbefinnande,
- v) att utveckla och stärka nationella tvistlösningsförfaranden för att lösa problem rörande bosättning och resurshantering,
- vi) att stödja alternativa miljöanpassade produktionsmetoder för att säkerställa deras valmöjligheter när det gäller att förbättra sin livskvalitet så att de aktivt kan delta i en hållbar utveckling,
- vii) att förbättra kapacitetsuppbyggnad för ursprungssamhällen på grundval av anpassning till och utbyte av traditionella erfarenheter, kunskaper och resurshanteringsmetoder för att säkerställa deras hållbara utveckling,

(---)

- c) främja ursprungsbefolkningars och deras samhällens deltagande på nationell och lokal nivå i strategier för resurshantering och bevarande och andra program som har startats för att följa upp strategier för en hållbar utveckling, t.ex. de som föreslås inom andra programområden i Agenda 21.

(---)

26.5 (---)

- a) Utse en särskild kontaktperson inom varje internationell organisation och organisera årliga möten för samordning mellan organisationer i samråd med regeringar och ursprungsbefolkningars organisationer, där så är lämpligt, och utarbeta ett förfarande inom och mellan de operativa organen för att bistå regeringar när det gäller att säkerställa att

ursprungsbefolkningarnas synpunkter på ett konsekvent och samordnat sätt inarbetas vid utformning och genomförande av politik och program. Enligt detta förfarande bör ursprungsbefolkningar och deras samhällen informeras och konsulteras samt tillåtas att delta i nationella beslutsprocesser, särskilt vad gäller regionala och internationella samarbetsinsatser. (---)

- b) ge tekniskt och ekonomiskt bistånd till kapacitetsuppbyggnadsprogram för att stödja en hållbar självständig utveckling för ursprungsbefolkningar och deras samhällen,
- c) stärka forsknings- och utbildningsprogram som syftar till att:

- i) Uppnå en bättre förståelse av ursprungsbefolkningars kunskaper och erfarenheter på miljöområdet och tillämpa dessa i lösningar för dagens utvecklingsproblem,
 - ii) effektivisera ursprungsbefolkningars system för resurshantering, t.ex. genom att främja anpassning och spridning av lämpliga tekniska uppfinningar, (---)
- 26.6 Regeringar bör, i fullt samarbete med ursprungsbefolkningar och deras samhällen, när det är lämpligt:

- a) Utarbeta eller stärka nationella förfaranden för samråd med ursprungsbefolkningar och deras samhällen i syfte att beakta deras behov och förena deras värderingar samt traditionella och andra kunskaper och metoder med nationell politik och nationella program inom resurshantering och bevarande och andra utvecklingsprogram som angår dem,
- b) samarbeta på regional nivå, där så är lämpligt, för att söka lösa ursprungsbefolkningars problem i syfte att erkänna och stärka deras deltagande i en hållbar utveckling.

Texten innehåller även uppmaningar rörande internationella utbyten av kunskap och erfarenheter. Man kan klart konstatera att det finns mycket starka beröringspunkter mellan kapitel 26 i Agenda 21, artikel 8j i Konventionen om biologisk mångfald och ILO:s konvention nr 169. Nedan följer ett sammandrag av det svenska Agenda 21-arbetet med speciell fokusering på hur kapitel 26 har kommit in i insatserna.

I propositionen ”Svenska miljömål. Miljöpolitik för ett hållbart Sverige” (Prop. 1997/98:145, bilaga 53) summeras de svenska insatserna inom Agenda 21 samt ges en sammanfattning av betänkandet ”Fem år efter Rio” från Nationalkommittén för Agenda 21 (SOU 1997:105). Det konstateras att det lokala arbetet med Agenda 21 har varit framgångsrikt och att alla landets kommuner har tagit fram program för lokala Agenda 21-arbeten. Samtidigt har många olika myndigheter engagerat sig. Regeringen tillsatte 1995 en Nationalkommitté för Agenda 21 som fick till uppgift att samordna det nationella Agenda 21-arbetet (M 1995:02). I och med att Sverige initierade ett Agenda 21-samarbete för Östersjöområdet inrättades även ett sekretariat vid Miljödepartementet för att samordna detta arbete (dir. 1996:99). I och med Habitat-agendan, som är ett handlingsprogram för främjandet av hållbar utveckling i boende och bebyggelsemiljöer från 1996, fick Agenda 21-samordnaren också Habitat-frågorna på sitt bord (dir. 1999:37). I juni 2000 bildades således Nationalkommittén för Agenda 21 och Habitat med uppgift att förankra, samordna och utveckla arbetet kring Agenda 21 och Habitat i Sverige (dir. 2000:48; dir 2001:121). Nationalkommittén bestod av miljöministern och tio riksdagsledamöter och hade ett sekretariat bestående av två personer på Miljödepartementet. Till kommittén hörde också en expertgrupp bestående av ett trettiotal representanter för myndigheter, organisationer, högskolor, kommuner och länsstyrelser.

Habitatagendan är ett resultat av Habitat II, FN:s andra världskonferens om boende, bebyggelse och stadsutveckling, som hölls i Istanbul, Turkiet, i juni 1996. I kapitel 2 om *mål och principer* formuleras den nära knytningen till Agenda 21-arbetet och i kapitel 3 om *åtaganden* konstateras att ”vi ansluter oss till målsättningen” att:

- p) Främja en lämplig användning av biologiskt produktiv mark på landsbygden och i städerna och skydda ömtåliga ekosystem och miljömässigt utsatta områden från negativ inverkan av boende

och bebyggelse, bland annat genom att utveckla och stödja genomförandet av bättre metoder för hushållning med mark och vattenresurser, som ger möjlighet till allsidig avvägning mellan potentiellt konkurrerande anspråk på mark för jordbruk, industri, transporter, stadsutveckling, grönområden, bevarandehöjningar och andra vitala behov.

(---)

- r) Skydda och vårda det historiska och kulturella arvet liksom naturarvet, inklusive i tillämpliga fall urbefolkningars och andra folks traditionella bebyggelse- och bosättningsmönster, liksom landskapsvärden och flora och fauna som finns i städerna på öppna platser och i grönområden.
- s) Skydda heliga platser och platser av kulturell och historisk betydelse. (---)
- x) Utforma och genomföra program som bidrar till att vidmakthålla och förstärka en levande landsbygd.
- y) Säkerställa att kustområdenas betydelse erkänns i nationella utvecklingsprogram och att alla ansträngningar görs för att se till att de får en hållbar användning.

I kapitel 4 ”Globalt handlingsprogram: Strategier för genomförande” vad gäller ”social utveckling” markeras att man ska uppmontra kampanjer som ökar de ungas förståelse för sitt ”historiska, naturgivna, religiösa, andliga och kulturella arv och till att öka deras medvetenhet om miljövärden och de miljömässiga följderna av deras val i fråga om produktion”. I samma sammanhang nämns också att:

För att främja de fortlöpande framstegen för urbefolkningar och för att garantera deras fullständiga deltagande i utvecklingen av de stads- och landsbygdsområden där de bor, med full respekt för deras kulturer, språk, traditioner, utbildning, sociala organisationer och bosättningsmönster, bör regeringar och myndigheter och ledare för lokalsamhällen med urbefolkningar, inom ramen för nationella förutsättningar:

- a) Vidta särskilda åtgärder för att öka deras produktiva förmåga och samtidigt garantera att de har fullständig och lika tillgång till social och ekonomisk service och att de deltar i utarbetande och genomförande av

planer och program som påverkar deras utveckling.

b) Stödja urbefolkningars ekonomiska verksamheter för att förbättra deras villkor, främja deras utveckling och trygga deras samverkan med större ekonomier.

c) Integrera urbefolkningarnas kvinnor med deras perspektiv och kunskaper, på jämställd grund med männen, i de beslut som fattas om städer och boplatser, inklusive hållbar resurshushållning och utarbetandet av planer och program för hållbar utveckling, särskilt vad avser åtgärder för att ta itu med och motverka förstöring av markmiljön.

d) Ta itu med särskilda behov hos urbefolkningarnas barn och deras familjer, särskilt de som lever i fattigdom och därvid ge dem möjlighet att fullt ut dra nytta av ekonomiska och sociala utvecklingsprogram.

Habitatagendan poängterar även vikten av det historiska arvet och kulturarvet och deras viktiga roll som varande ”uttryck för samhällets kultur, identitet och religiösa föreställningar” och att deras roll behöver stärkas. För att främja den historiska och kulturella kontinuiteten rekommenderas åtgärder från regeringar och myndigheter på lämplig nivå för att exempelvis:

a) Identifiera och där så är möjligt dokumentera den historiska och kulturella betydelsen av områden, platser, landskap, ekosystem, byggnader och andra föremål och uttryck samt upprätta mål för deras vård som svarar mot den kulturella och andliga utvecklingen i samhället.

c) Uppmuntra och stödja lokala institutioner, föreningar och samfund som arbetar med kulturarv och kultur i deras satsningar på vård och upprustning samt hos barn och ungdomar inpränta en känsla för deras kulturarv.

e) Främja utbildning och yrkesskolning i traditionella färdigheter inom alla discipliner som har betydelse för vården och främjandet av kulturarvet.

f) Främja äldre människors aktiva roll såsom vårdare av kulturarv, kunskaper, färdigheter och hantverk.

Man rekommenderas också bevara ”nedärvda historiska bebyggelse- och landskapsformer”. ”Bebyggelseutvecklingen på landsbygden” utpekades som ofta varande särskilt viktigt för att skydda den biologiska mångfalden och man önskar åtgärder som gynnar ”ett hållbart mångsidigt jordbruk som bidrar till att skapa levande samhällen på landsbygden”. Man ska då kombinera ny och förbättrad teknik med tillämpningen av lämpliga traditionella metoder och därför ska myndigheterna i samarbete med ”jordbrukarorganisationer, kvinnogrupper och andra intressenter främja forskning och spridning av forskningsresultat i fråga om traditionell, ny och förbättrad teknik för bland annat jordbruk, fiskodling, skogsbruk och agro-skogsbruk. Vidare ska regering och myndigheter:

Främja utbildnings- och yrkesskolningsprogram samt införa förfaranden för att befolkningen på landsbygden och urbefolkningar skall kunna medverka fullt ut vid upprättande av mål och prioriteringar för en balanserad och ekologiskt livskraftig regional utveckling (Habitatagendan, 1996).

Habitatagendan må handla om bebyggelse och stadsutveckling men referenserna till lokalbefolkningar och landsbygden och deras vikt för framtiden är många.

År 2001 hölls ett uppföljningsmöte till Habitatagendan i New York. Det var då fem år efter Habitat II och Sverige lämnade in en nationalrapport i vilken man exempelvis beskriver de femton miljö kvalitetsmålen, som i vilka man ”beskriver vilken kvalitet eller tillstånd i miljön, inklusive natur- och kulturresurserna, som krävs för att uppnå en ekologiskt hållbar utveckling”. Man kommenterade genomslagskraften av det lokala Agenda 21-arbetet, vilket förklaras av gräsrotsengagemanget i miljöfrågor och den svenska folkrörelsetraditionen. Det lokala Agenda 21-arbetet har också inneburit arbete rörande frågor kopplade till boendemiljön vilka kopplas till åtaganden inom Habitatagendan (Nationalkommittén för Agenda 21 och Habitat, 2001). Ingenstans i nationalrapporten finns kopplingar till insat-

ser rörande urbefolkningar eller bevarande av relevant traditionell kunskap eller deras eventuella roll i arbetet inom Agenda 21 eller Habitat. I en annan skrift, en antologi ”10 år med Agenda 21 i Sverige: vad har vi lärt oss och vart är vi på väg?” är situationen likadan. I de korta uppsatserna (4 sidor) finns inte plats för fördjupningar och författarna har nog hellre valt att beskriva high-tech lösningar. I stort sett enda direkta hänseftningen till traditionell kunskap nämns i förbigående. Inlägget om kulturarvets roll inom Agenda 21-arbetet inskränks till exempel från stads- och industrimiljöer. Landsbygden, kulturlandskapet och det immateriella kulturarvet förefaller inte vara av intresse. Ett annat inlägg kommenterar vidare det i dessa sammanhang ofta framhävda underifrånsperspektivet:

Hela Agenda 21-processen karaktäriseras snarare av det motsatta, dvs. från ett internationellt möte med statschefer till den nationella nivån för att sedan föras vidare till lokala myndigheter, vilket i Sverige är kommunerna. Sedan är det kommunernas uppgift att vara motor i processen och sätta igång medborgarna, vilket i praktiken kan innebära att det som vi kallar underifrånsperspektiv snarare är ett tjänstemannainitierat arbete och kanske till och med tjänstemannagenomfört.

Något som emellertid i uppsatsen inte framhävs som något negativt utan att man har bytt ut den traditionella expertrollen till en roll som ”möjliggörare, förmedlare eller processledare. En roll som snarare syftar till att stödja och ge råd” till gräsrotterna istället för att vara initiativtagare. Ett intressant och för artikel 8j-implementeringen nyttigt inblick ges av Staffan Bond, Folkrorelserådet *Hela Sverige ska leva*, där stadsfixeringen i agenda 21-arbetet ifrågasätts och förslag om lokalt styre och utvecklingsgrupper. Glesbygdsbefolkningen av idag kläms:

mellan naturvårdsintressena och industriskogsbruket – antingen lämnas naturen orörd eller så exploateras den i en storskalig struktur. I inget av fallen ger det något större tillskott till den lokala ekonomin.

Förvaltandet av vårt kulturlandskap måste organiseras på delvis nytt sätt. I stora delar av landet utarmas det i takt med att jordbruken läggs ner och slås samman i allt större enheter. Jordbrukarna har en självklar roll som landskapsvårdare. Samtidigt förmår de knappast ensamma klara denna uppgift – särskilt inte i den utpräglade glesbygden, där sista bonden i byn lagt ner sin verksamhet. De lokala utvecklingsgrupperna har här en viktig uppgift tillsammans med traktens övriga föreningar.

Användningen av ”bygdepeng, utvecklingscheck och programresurs” föreslås för att stödja program som bidrar till hållbar utveckling, t.ex. biologisk rening av avlopp, restaurering av våtmarker och slätterängar, satsningar på ekoturism samt kretsloppshus. Studiecirkelar föreslås som kunskapsökande och för att stimulera det lokala utvecklingsarbetet. Speciella bestämmelser rörande naturvården i glesbygden önskas också, t.ex. förmildrat strandskydd för att stimulera till inflyttning. Det sista bidraget till antologin konstaterar hårt att agenda 21 som gav löften om en systemomvälvande utveckling har stannat vid kompost och källsortering samt att ”de stolta svenska ambitionerna” slutade i ”ett sådant misslyckande” (Nationalkommittén för Agenda 21 och Habitat, 2002a).

Inför toppmötet i Johannesburg 2002 producerades flera sammanfattande dokument som visade hur långt arbetet inom Agenda 21 och strävan efter ett hållbart samhälle kommit. I en av dessa rapporter ”Från vision till handling” (Nationalkommittén för Agenda 21 och Habitat, 2002b) konstaterades det återigen det faktum att Agenda 21 hade fått sån genomslagskraft i Sverige till stor del berodde på den långa svenska traditionen med arbete med miljöfrågorna. Det existerande engagemanget i folkrörelser, bildningsförbund, miljöorganisationer och ungdomsföreningar innebar att Agenda 21-frågorna redan tidigt kunde få en lokal förankring. Ändå kan man konstatera att det finns stora skillnader mellan kommunerna och mellan 1998 och 2001 har 40 procent av kommunerna minskat de resurser som läggs

på Agenda 21-verksamheten. Samtidigt ökade 20 procent av kommunerna de tillgängliga resurserna och övriga låg kvar på en oförändrad nivå. Agenda 21-arbetet i kommunerna har främst handlat om ”förnyelsebar energi” (57 procent av kommunerna), ”arbete i skolor och daghem” (57 procent), ”biologisk mångfald” (54 procent), etcetera. Gällande området biologisk mångfald poängteras i rapporten vikten att bland annat miljöanpassa jordbruket, skogsbruket och fisket samt att arealen skyddad mark måste ökas. Det betonas också att de 15 antagna miljö kvalitetsmålen var en viktig väg mot ett hållbart samhälle och att dessa bygger på fem grundläggande intentioner. Att:

- främja människors hälsa
- värna den biologiska mångfalden
- ta tillvara de kulturhistoriska värdena
- bevara ekosystemets långsiktiga produktionsförmåga
- trygga en god hushållning med naturresurserna

Man konstaterar vidare att ”Miljöfrågorna – t.ex. skydd av naturresurser, attraktiva boendemiljöer, skydd av natur- och kulturvärden och lokal identitet – ses alltmer som drivkrafter i utvecklingen”, både vad gäller nationell och regional nivå. Därutöver beskrivs den svenska skogen som:

en viktig resurs för såväl skogs- och träindustrin, rennäringen, kulturlandskapet och det rörliga friluftslivet som för att bevara den biologiska mångfalden. Sverige har en lång tradition av återplantering av skogsmark för att säkerställa bl.a. framtida behov av skogsråvara. Många svenskar har också ett särskilt förhållande till skogen t.ex. genom den årliga älgjakten som engagerar många. Det är viktigt att uppmuntra och utveckla ett bruk av våra skogliga resurser som är långsiktigt hållbart och som tillgodoser såväl ekonomiska som miljömässiga och kulturella intressen. År 1993 bildades Forest Stewardship Council, FSC, som är en internationell, oberoende organisation med representanter från miljöförrelsen, ursprungsbefolkningar samt skogsnäringen. I Sverige bildades en FSC-

arbetsgrupp 1996 för att utveckla ett förslag till svensk FSC-standard. Ett sådant förslag antogs under 1998.

Denna skrivning rörande FSC är den enda kopplingen till ursprungsbefolkningar i hela rapporten och det framkommer ingenstans några kopplingar till den roll som traditionell kunskap eller lokalsamhällen med traditionella livssätt kan ha i utvecklingen mot ett hållbart samhälle och som omnämns i tjugosjätte kapitlet i Agenda 21 eller Rio-deklarationens tjuogoandra princip.

Samma styvmoderliga behandling av tjugosjätte kapitlet inom Agenda 21 framträder också i en annan likartad rapport. Rapporten bygger på kontakter med kommunerna och skildrar deras åsikter om Agenda 21. År 2001 hade 70 procent av landets kommuner lokalt Agenda 21-dokument eller handlingsplan och i nästan 50 procent av alla kommunerna leddes Agenda 21-arbetet av kommunstyrelsen. I en fjärdedel av kommunerna var miljö- och hälsoskyddsnämnden drivande i dessa ärenden. År 1998 arbetade 97 procent av kommunerna med att aktivt engagera kommuninvånarna i processen med en lokal agenda, men år 2001 hade denna siffra sjunkit till 65 procent. År 2001 har knappt en femtedel av kommunerna en anställd Agenda 21-informatör. Kommunernas uppskattningar av engagemanget för det lokala Agenda 21-arbetet har visat att 71 procent av kommuninvånarna visar ganska litet eller litet intresse för det. Ganska stort till stort intresse visas av 24 procent av invånarna. Motsvarande siffror för näringslivet, lokala föreningar, kommunpolitiker och kommuntjänstemän visar att runt 65 procent har ringa intresse medan de intresserade i de olika grupperna utgör 23 till 31 procent. Störst intresse visas av kommunpolitiker och tjänstemän. Man undersökte vidare hur pass kommunerna uppfattade stödet uppifrån myndigheterna och man kan konstatera att mellan 51 och 74 procent av kommunerna uppfattade stödet som ganska litet eller inget. Miljödepartementet/LIP-enheten var den som gav mest stöd medan Boverket fick sämst betyg. Generellt gäller att intresset för Agenda 21 hos

lokala politiker har minskat betydligt (Edström & Eckerberg, 2002).

Våren 2003 lämnade Nationalkommittén till riksdagen sitt slutbetänkande ”En hållbar framtid i sikte” (SOU 2003:31), som remissbehandlades under sommaren. Miljödepartementet ska ta fram en handlingsplan för det fortsatta genomförandet av Agenda 21. Detta arbete ingår i uppföljningen av Sveriges åtaganden vid FN:s världstoppmöte om hållbar utveckling i Johannesburg 2002. Man konstaterar att:

Det svenska Agenda 21-arbetet är i en internationell jämförelse på flera sätt unikt. Sveriges samtliga kommuner har på ett eller annat sätt arbetat med Agenda 21. Detta beror på flera faktorer. Dels fanns det sedan länge ett stort miljöintresse bland befolkningen, och dels har de svenska kommunerna sin självständighet och ett arbetsätt som av tradition har byggts på delaktighet. Vidare finns ett aktivt föreningsliv med ett brett inslag av folkbildning.

Man kan mot detta ställa att regeringen 1993 fattade beslut om att man skulle utveckla Agenda 21 och att detta arbete främst var kommunernas angelägenhet. I slutbetänkandet konstaterades också att Habitatagendan var tämligen okänd i Sverige, men att arbetet ändå har utvecklats väl. Världstoppmötet i Johannesburg fokuserade på de tre dimensionerna av arbetet med Agenda 21 och hållbar utveckling, dvs den ekonomiska, den sociala och den miljömässiga dimensionen. Man antog också en genomförandeplan för det fortsatta arbetet på Agenda 21 i vilken man bland annat kan läsa att:

Ursprungsbefolkningar ska ges bättre tillträde till olika ekonomiska aktiviteter och arbetstillfällen. Traditionellt beroende av förnybara resurser och ekosystem är viktigt för det kulturella, ekonomiska och fysiska välbefinnandet.

Man betonade även jämställdhetsperspektivet och att ”Kvinnors lika deltagande i beslutsfattande på alla nivåer bör stimuleras”. Nationalkommitténs tolv förslag för det fortsatta arbetet inbegriper bland annat:

- bildandet av ett nationellt forum för Agenda 21 som är fristående från regeringen och de centrala myndigheterna och kan fungera som en mötesplats för samverkan, kunskapsutbyte och kompetensutveckling.
- att regeringen avsätter särskilda resurser som stöd för intressanta pilot- och utvecklingsprojekt samt kampanjer, dialoger, etc.
- att Formas får i uppdrag att utreda det samlade forskningsbehovet.
- att Statistiska centralbyrån (SCB) får i uppdrag att utveckla hållbarhetsindikatorer.

Med undantag av ovannämnda skrivning rörande genomförandeplanen från Världstoppmötet i Johannesburg diskuteras inte vare sig ursprungsbefolkningar, traditionell kunskap eller liknande fenomen någonstans i slutbetänkandet.

Vid kontakt med Rolf Lindell, f.d. generalsekreteraren för Nationalkommittén för Agenda 21 och Habitat, konstaterades att frågan om ursprungsbefolkningar skulle ha behandlats inom det lokala Agenda 21-arbetet i de kommuner som omfattades av detta. I Nationalkommitténs kontinuerliga kontakter med Jordbruksdepartementet som ansvarar för samefrågor hade det ”inte framkommit någon särskilt önskemål etc. om ytterligare behandling”. I samband med ett seminarium i Östersund tog Nationalkommittén ”upp frågan om rörliga friluftslivet, skogsbruk, renskötsel etc. och konflikter mellan dessa olika intressen”. Den avsedda samiska representanten vid detta seminarium ersattes med en forskare från Mithögskolan. Vi kontaktade samtliga Agenda 21-samordnare eller liknande i samtliga kommuner i Norrbottens, Västerbottens, Jämtlands, Västernorrlands och Dalarnas län för att utröna om de hade en agenda 21-plan och på vilket sätt man har tagit hänsyn till kapitel 26 om ursprungsbefolkningarna. En del av dessa kommuner, främst inom Dalarnas och Västernorrlands län, är egentligen inte berörda av frågan eftersom de ligger utanför det traditionella Sápmi, men efter-

som visst vinterbete även kan ha skett i dessa närliggande delar inkluderades dessa ändå i undersökningen. Länsstyrelserna i dessa fem län svarade att de inte hade någon Agenda 21-plan eftersom detta arbete låg på lokalnivå, på kommunerna. Av kommunerna i Dalarnas län svarade fyra av kommunerna att de hade Agenda 21-plan, men att man inte tog hänsyn till Kapitel 26 eftersom frågan inte berörde dem. Bland dessa var Älvdalens kommun, som för övrigt är den enda i Dalarnas län som faktiskt hyser en sameby och har vinterbete för ren. I sitt svar konstaterade man dock att man från kommunens håll värdesatte rennäringen och den samiska kulturen och att exploateringar i renbetesområdet skulle föregås av samråd med rennäringens representanter. I Västernorrlands län berörs framför allt två kommuner, Sollefteå och Örnköldsvik. Båda dessa har en Agenda 21-plan, Örnköldsvik tog hänsyn till kapitel 26 medan Sollefteå inte gör det. I Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län bör samtliga kommuner beröras av kapitel 26 eftersom i stort sett hela området antingen ligger inom åretruntmarkerna eller vinterbetet. Av de jämtländska kommunerna konstaterade Strömsund, Åre och Östersund att de hade såväl Agenda 21-plan som tagit hänsyn till kapitel 26. Krokoms kommun hade en Agenda 21-plan men tog ingen särskild hänsyn till kapitel 26. Bergs och Härjedalens kommun menade att man istället arbetade enligt miljömålen och att tankarna i kapitel 26 till viss del kom in där. I Strömsunds kommun framgick det av Agenda 21-planen att de avsåg att ta hänsyn till kapitel 26, men man framhöll även kopplingen till miljömålen:

Vision år 2021

Den samiska kulturen och livsstilen finns kvar. Språk, värderingar och traditioner lever vidare med kommande generationer. Renskötsel är en blomstrande näring som bedrivs enligt gamla seder och renstammens storlek är anpassad till ett långsiktigt hållbart utnyttjande av de naturliga betesresurserna. (---) Renbetet i de känsliga fjällen bedrivs med stor

hänsyn så att en hållbar utveckling främjas.

Särskilt värdefulla fjällområden skyddas mot störningar.

Av Västerbottens läns kommuner var det bara Sorsele och Vilhelmina som både hade Agenda 21-plan och tog hänsyn till kapitel 26. Bjurholm, Lycksele, Nordmaling, Norsjö, Umeå och Vännäs hade Agenda 21-planer men tog inte hänsyn till kapitel 26. Dorotea, Malå, Robertsfors, Skellefteå, Storuman, Vindeln och Åsele saknade Agenda 21-planer. Dorotea ansåg emellertid att man möjligen tog hänsyn till kapitel 26 eftersom man tog med samerna i olika samrådsförfaranden. I Norrbotten svarade Arjeplog, Arvidsjaur, Pajala och Piteå att de hade Agenda 21-plan och tog hänsyn till kapitel 26. Boden, Gällivare, Kalix, Kiruna, Luleå, Älvsbyn, Övertorneå och Övertorneå hade upprättat Agenda 21-planer men ansåg sig inte ta hänsyn till kapitel 26. Haparanda och Jokkmokk var de enda kommunerna som helt saknade Agenda 21-planer. De kommuner som saknade Agenda 21-plan arbetade istället enligt miljömålen eller inkluderade miljöarbetet i annan verksamhet. I många fall hade de medel som tidigare anslags inom kommunerna för Agenda 21-arbete överförts till annan verksamhet. Slutsatsen blir att av de femtio tillfrågade kommunerna hade trettio en Agenda 21-plan varav åtta ansåg sig ta hänsyn till kapitel 26 om ursprungsbefolkningar. De som vi inte fick svar från var sannolikt inte heller berörda av frågan. Vi insisterade emellertid att få in svar från de kommuner som definitivt låg inom det traditionella vinterbeteslandet eller året runt-markerna. Det förefaller således inte som Agenda 21-processen hade tagit hänsyn till ursprungsbefolkningsfrågorna, vilka dessutom har bäring på artikel 8j.

Svenska Samernas Riksförbund framställde 1996 ”Samisk vägval: Agenda 21-handlingsplan i miljö och demokratifrågor”, vilken var en genomgång av hållbarheten av den samiska livsstilen och ett studiematerial för att föra in långsiktig hållbarhet och miljötankandet enligt Agenda 21.

2.4.4 Ramsarkonventionen

Konventionen om våtmarker av internationell betydelse i synnerhet såsom livsmiljö för våtmarksfåglar” eller vanligen kallad våtmarks-konventionen eller Ramsarkonventionen efter den plats i Iran där konventionen antogs 1971. Det är den första moderna konventionen som behandlar bevarandet och det hållbara utnyttjandet av en naturresurs och den enda som omfattar ett visst slag av naturtyper, nämligen våtmarker. Sverige blev medlem 1974 och konventionen trädde ikraft året därpå. Under hösten 2003 hade 138 länder anslutit sig till konventionen. Själva konventionen som sådan omnämner ingenting direkt om traditionell kunskap eller ursprungs- och lokalsamhällen. Men under konventionens partsmöten (*Conference of the Contracting Parties*) har man fattat diverse beslut med relevans för artikel 8j och i konventionens strategiplan för 1997–2002 rekommenderas parterna ”att uppmuntra till aktivt och informerat deltagande av lokalsamhällen, inklusive ursprungsbefolkningar, särskilt kvinnor”. Under det sjunde partsmötet i 10–18 maj 1999 i San José, Costa Rica, antogs riktlinjerna ”Guidelines for establishing and strengthening local communities’ and indigenous people’s participation in the management of wetlands”. I dessa ges förslag till hur ett samarbete med lokalbefolkningen kan gå till. Man inleder med att konstatera att:

Resultaten från de 23 beställda fallstudierna och andra erfarenheter från deltagande skötsel indikerar att lokal- och ursprungsbefolkningars inblandning kan om de utförs inom det normala ramverket för de av konventionen önskade insatserna signifikant bidra till bevarandet och restaurerandet av ekologin i våtmarkerna och samtidigt leda till förbättringar för lokalsamhället och en mer rättvis tillgång till resurserna. Rent praktiskt är Ramsarkonventionens ”wise use”-koncept detsamma som ”uthålligt bruk”.

Man förstår också att flera termer, som ”participatory management” och ”local communities and indigenous people”, kan tolkas på flera olika

sätt, men att detta inte har någon stor praktisk betydelse. Den viktigaste punkten är *incitement*, både lokal befolkningen och staten måste tjäna på arrangemanget. Jakt- och fiskemöjligheter intresserar befolkningen medan minskade kostnader för skötseln lönar sig för staten. Den andra punkten handlar om *tillit*, vilket ofta kräver en ömsesidig ansträngning. Den tredje är *flexibilitet*, eftersom ingen situation är den andra lik måste man kunna improvisera lösningar. Fjärde punkten innebär *kunskapsutbyte och kapacitetsbyggande*. Både lokalbefolkningen och myndigheterna vinner på detta. Kunskap om hur man samarbetar med myndigheter är användbar även i andra sammanhang och lokal kunskap om omgivningarna kan spela stor roll om våtmarksskötsel. Det är också viktigt att i olika sammanhang kunna framföra lokalbefolkningens oro till beslutsfattarnas kännedom. *Kontinuitet* är den femte punkten, både vad gäller resurser och insatser. Riktlinjerna ger också förslag till hur man kan underlätta arbetet med att väcka lokalbefolkningens engagemang (Ramsar COP7 Resolution VII.8).

Ramsar-konventionen har också utarbetat praktiska handböcker rörande olika relevanta frågor och handbok 5 ”Establishing and strengthening local communities’ and indigenous people’s participation in the management of wetlands” visar ytterligare vikten av korrelation mellan Ramsar-konventionen och artikel 8j i mångfaldskonventionen.

På det åttonde partsmötet i Valencia, Spanien, 18–26 november 2002 antogs riktlinjer för hur man kan använda kulturella värden för att få en effektivare skötsel av våtmarksområden (Ramsar COP8 Resolution VIII.19). I beslutet konstaterar man att:

ERKÄNNA att människors beroende av våtmarkerna har lett till icke-materiella kulturella värden genom folklore musik, mytologi, muntliga traditioner, sedvänjor, traditionell kunskap och folkligt vetande och att dessa återspeglas i sociala sedvänjor och traditionella former av hur skötseln av våtmarksresurserna har organiserats och då speciellt vatten;

ÄVEN ERKÄNNA att det hållbara traditionella nyttjandet våtmarksresurserna

har skapat ett kulturlandskap som har ett signifikant värde för bevarandet av våtmarkerna och det kloka nyttjandet av dem;

(---)

BEKRÄFTA att Ramsar-konventionen måste samarbeta med andra multilaterala och regionala överenskommelser och andra organ som fokuserar på behovet av handling för att bevara det kulturella arvet

(---)

I själva riktlinjerna konstaterades det att det finns en koppling mellan våtmarksskötsel och nyttan för människor. Det finns också en korrelation mellan bevarande och hållbart nyttjande. Därför är det viktigt med inblandning av ursprungs- och lokalbefolkningen och då kan kulturella värden skapa stora möjligheter för att uppmuntra till interaktion. Riktlinjerna listar tjugosju principer som ska kunna bidra till att skapa detta, exempelvis genom att bevara det våtmarksrelaterade kulturlandskapet, uppmuntra till paleontologiska, antropologiska och arkeologiska aspekter på våtmarker, bevara traditionella hållbara sedvänjor och traditionell kunskap (Ramsar COP8 Resolution VIII.19).

Parterna antog också på det åttonde parts-mötet en ny strategiplan ”Ramsar Strategic Plan 2003–2008” för arbetet inom konventionens ram under perioden 2003–2008. Huvudpunkterna i planen är (från Naturvårdsverkets hemsida):

- att gå vidare så att konventionen får global täckning;
- att få till stånd ett klokt nyttjande av våtmarker genom att konventionens riktlinjer för klokt nyttjande (*Ramsar Wise Use Guidelines*) genomförs och ytterligare utvecklas;
- att globalt och på alla nivåer få till stånd ökad medvetenhet om våtmarkers värden och funktioner;
- att förstärka kapaciteten hos konventionsparternas institutioner att uppnå bevarande och klokt nyttjande av våtmarker;
- att tillförsäkra bevarande av alla de områden som finns upptagna på List of Wetlands of International Importance;
- att få sådana våtmarksområden som uppfyller konventionens kriterier,

särskilt våtmarkstyper som ännu är underrepresenterade på Ramsarlistan (t.ex. myrmarker och uppväxtområden för fisk), respektive gränsöverskridande våtmarker, upptagna på listan;

- att tillsammans med andra konventioner och såväl statliga som ickestatliga organ mobilisera internationellt samarbete och ekonomiskt bistånd för våtmarksbevarande och klokt nyttjande;
- att förse konventionen med de institutionella mekanismer och resurser som behövs.

Syftet med konventionen är att bevara och klokt utnyttja våtmarker genom nationella åtgärder och internationellt samarbete för att åstadkomma hållbar utveckling i hela världen. Punkt 16 i planens inledande sektion rörande framtida utmaningar i våtmarksbevarande och klokt nyttjande konstaterar att arbetet med att lösa denna kombination vilar på tre pelare, varav den första är att:

- a) arbeta för det kloka nyttjandet av våtmarker genom en mängd olika åtgärder och processer som bidrar till mänskligt välbefinnande (inklusive fattigdomsbekämpning och vatten- och livsmedels säkerhet) genom hållbara våtmarker, vattenfördelning och skötsel av floddeltan, inklusive utarbetandet av en nationell våtmarkspolitik och arbetsplaner; genomgång och harmonisering av ramverket av lagar och finansiella instrument som påverkar våtmarkerna; genomföra inventeringar och utvärderingar, integrera våtmarkerna i processen för en hållbar utveckling; försäkra sig om allmänhetens deltagande i bevarandet av våtmarkerna och de kulturella värden som finns hos lokalsamhällen och ursprungsbefolkningar; uppmuntra kommunikation, utbildning och allmän medvetenhet; öka inblandningen av den privata sektorn; och harmonisera implementeringen av Ramsar-konventionen med andra multilaterala överenskommelser;

Det första driftsmålen för det kloka nyttjandet av alla våtmarker:

- För att effektivisera ett klokt nyttjande är det nödvändigt att tillfullo erkänna

våtmarkernas värden och funktioner, inklusive deras sociala fördelar och kulturella betydelse, framför allt för de människor som är beroende av dessa områden. Med anledning av detta har *Conference of the Contracting Parties* antagit riktlinjer för att fastställa och stärka ursprungsbefolkningarnas och lokalsamhällenas medverkan i våtmarksskötseln [*Guidelines for establishing and strengthening local communities' and indigenous people's participation in the management of wetlands*] (Resolution VII.8). Man har också lagt en större tonvikt på dessa frågor genom att anta *Guiding principles for taking into account the cultural values of wetlands for the effective management of sites* (bilagd i beslutet VIII.19).

Man menade också att man bör fortsätta utveckla riktlinjerna för lokal- och ursprungsbefolkningars deltagande samt samarbetet med mångfaldskonventionen fram till det nionde partsmötet. Dessutom bör man nyttja riktlinjerna för kulturella värden och samla in ytterligare fallstudier över hur de kulturella och sociala värdena kan inorporeras i processen. Man markerar också vikten av att riktlinjerna för lokalsamhällens och ursprungsfolks delaktighet används i insatser för att kommunicera, utbilda och skapa allmän medvetenhet om våtmarksskötsel. I samband med att dela med sig av expertkunskap och information poängteras vikten av all slags kunskap, traditionell, ursprunglig och modern kunskap. Man förordar även inrättandet av Nationella Ramsar/våtmarkskommittéer med deltagande av myndighetsfolk, intresseorganisationer, speciella intressenter, ursprungsbefolkningar och representanter för lokalsamhällena. Den svenska Ramsar-gruppen består av representanter för Naturvårdsverket, Naturhistoriska riksmuseet, Centrum för biologisk mångfald, Kungliga Vetenskapsakademien, Svenska Jägareförbundet, ArtDatabanken, WWF-Sverige, Svenska naturskyddsföreningen och Sveriges Ornitologiska Förening. Den utgör samtidigt den svenska BirdLife-kommittén varför den har en viss slagsida åt frågor rörande fågellivet. I samband med processen att utse Ramsar-områden har vissa diskussioner förts med LRF. Gruppen har hittills inte berört frågor som gäller

exempelvis markanvändning eller fiskefrågor varför något formellt behov att blanda in andra grupper inte har känts aktuell. En lokal representation finns indirekt eftersom flera av organisationerna har lokalföreningar. Ramsar-gruppen menar att den lokala representationen, framför allt från markägare, är viktigare då det gäller exempelvis skötseln av enskilda Ramsar-områden än på nationell nivå. Då det gäller skötseln av de enskilda våtmarksområdena är det länsstyrelserna som är ansvariga. Rutinerna varierar mellan de olika länen, men skötselråd med flera intressenter finns på flera håll som stöd för reservatens skötsel och många markägare är ju dessutom kontrakterade i skötselarbetet.

2.4.5 FN:s Kommissionen för mänskliga rättigheter och ”Economic and Social Council”

Under FN:s första verksamhetsår 1946 tillsattes Kommissionen för mänskliga rättigheter. Den genomför granskningar av både tematiska frågor och förhållandena i enskilda länder. Tematiska frågor kan vara exempelvis tortyr, slaveri, övergrepp mot ursprungsfolk, rasism och våld mot kvinnor. Under 1985 började ”Working Group on Indigenous Populations” att utarbeta ett utkast till en deklaration om ursprungsbe-folkningarnas rättigheter (*draft declaration on the rights of indigenous peoples*). Mer än hundra olika ursprungsfolksorganisationer var involverade i den arbetsgruppen. Ett utkast var färdigt 1993 och överlämnades 1995 till Kommissionen för mänskliga rättigheter. Kommissionen inrättade en egen arbetsgrupp som skulle granska deklarationen och den är fortfarande under diskussion (E/CN.4/2003/92). Deklarationen är indelad i nio olika sektionen:

- rätten till självbestämmande, deltagande i staten, nationalitet och att inte diskrimineras
- hot mot deras överlevnad som distinkta grupper
- den andliga, språkliga och kulturella identiteten hos ursprungsbefolkningar
- utbildning, information och rätten till arbete

- rätten till deltagande, utveckling och andra ekonomiska och sociala rättigheter
- rätten till land och resurser
- att utöva självstyre och organisationer för ursprungsbefolkningar
- den effektiva implementeringen av deklARATIONEN och allmänna avslutande kommentarer (2 delar)

Deklarationen är i sig är ganska kompromisslöst skriven och även om mycket är självklarheter finns det många punkter som sannolikt är svåra eller omöjliga att få regeringar att vara intresserade av att acceptera. Detta gäller speciellt frågor rörande mark och naturresurser:

26. Ursprungsbefolkningar har rätt att äga, utveckla, kontrollera och utnyttja de landområden, som de traditionellt har ägt eller på annat sätt nyttjat, inklusive hela landskapet, luften, vattnet, kustområdena, havsisen, floran och faunan samt andra resurser. Detta inkluderar fullt erkännande av deras lagar, traditioner och sedvänjor, markrättssystem och institutioner för utveckling och skötsel av resurser samt rätten till ett effektivt skydd från staten mot inblandning, alienation eller övergrepp på dessa rättigheter.

27. Ursprungsbefolkningar har rätt till återlämnandet av landområden och resurser som de traditionellt har ägt eller på annat sätt innehaft eller använt; och som har konfiskerats, ockuperats, utnyttjats eller skadats utan deras i förväg lämnade informerade medgivande. I de fall detta inte är möjligt har de rätt till rättvis kompensation. (---)

29. Ursprungsbefolkningar har rätt till erkännande om fullt äganderätt, kontroll och skydd av deras kulturella och intellektuella egendom. De har rätt till särskilda åtgärder för att kontrollera, utveckla och skydda deras vetenskap, teknologi och kulturella uttryck, inklusive mänskliga och andra genetiska resurser, frön, mediciner, kunskap om fauna och flora, muntliga traditioner, litteratur, design, bildkonst och scenisk framställning.

Vidare finns en punkt som medger att staten får efter i förväg lämnat informerat medgivande och efter rättvis kompensation utnyttja natur-

resurser, som mineralfyndigheter och vatten. Andra krav kanske är lättare att få gehör för beroende hur bokstavlig tolkning som kan tillåtas. Exempelvis:

12. Ursprungsbefolkningar har rätt att utöva och utveckla sina kulturella traditioner och sedvänjor. Detta inkluderar rätten att bevara, skydda och utveckla deras förgångna, nutida och framtida uttryck av deras kultur, arkeologiska och historiska platser, artefakter, design, ceremonier, teknologier, bildkonst, scenisk framställning och litteratur såväl som återlämnandet av kulturell, intellektuell, religiös och andlig egendom som har tagits utan deras i förväg lämnade informerade medgivande eller emot deras lagar, traditioner och sedvänjor.

13. Ursprungsbefolkningar har rätt att manifesteras, utöva, utveckla och undervisa i sina andliga och religiösa traditioner, sedvänjor och ceremonier; rätt att bevara, skydda och ostört ha tillträde till sina heliga eller kulturella platser; rätt att använda och ha kontroll över sina ceremoniella föremål; och rätt att återta mänskliga kvarlevor. Staten ska i samarbete med den berörda ursprungsbefolkningen vidta effektiva åtgärder för att försäkra sig om att heliga platser, inklusive begravningsplatser, bevaras, respekteras och skyddas.

Sannolikt dröjer det emellertid ytterligare tid innan denna deklARATION kommer att kunna accepteras av regeringarna.

FN:s generalförsamling utlyste i resolutionen 45/164 den 18 december 1990 att 1993 skulle vara ”internationella året för världens ursprungsbefolkningar” (”International Year for the World’s Indigenous People”). I en resolution (48/163) från 21 december 1993 utlyste FN:s generalförsamling årtiondet mellan 1995 till 2004 som varande ”International Decade of the World’s Indigenous People” (ursprungsbefolkningarnas decennium). Under detta årtionde skulle man stärka det internationella samarbetet för att lösa de problem som möter ursprungsbefolkningar världen över. Det gällde problem rörande mänskliga rättigheter, miljö, utbildning och hälsa. Den 27 april 1999 inrättade Kommissionen för mänskliga rättigheter en ”Open-

ended inter-sessional ad hoc working-group on a permanent forum for indigenous people” (res. 1999/52) med syftet att arbetet skulle leda till ett ”Permanent Forum on Indigenous Issues”. Denna arbetsgrupp var positiv till inrättandet av ett sådant och utarbetade spelreglerna för ett sådant forum (E/CN.4/2000/86). Detta låg sedan till grund för en resolution (2000/22) från 28 juli 2000 där FN:s ”Economic and Social Council” beslutade att inrätta ett ”Permanent Forum on Indigenous Issues”.

Detta ”Permanent Forum on Indigenous Issues” höll sitt första möte 13–24 maj 2002. Man önskade också att en treårig arbetsgrupp skulle tillsättas som kunde ställa upp riktlinjer för frivilligt i förväg informerat medgivande och eget deltagande för ursprungsbefolkningar i forskningsprojekten. Dessutom betonade man vikten av att respektera och skydda traditionell kunskap och urbefolkningarnas arv, samt att se fördelarna av att föra samman vetenskaplig och traditionell kunskap. Man framhöll nödvändigheten att WIPO, UNESCO, Mångfaldskonventionen, UNDP och FAO har vetenskapliga och tekniska möten för att utveckla modeller för skötsel av den biologiska mångfalden som inkluderar:

principer för jämställda samarbeten mellan staterna och ursprungsbefolkningar, kopplingarna mellan kulturell mångfald (språk) och biologisk mångfald, ekosystemansatsen och möten mellan vetenskaplig och traditionell kunskap för att utvärdera immaterialrättsliga system och begrunda tillämpandet av *sui generis*-system för att skydda ursprungsbefolkningars biokulturella arv, genetiska resurser och traditionella kunskap, och för att identifiera stödsystem för ursprungsbefolkningars utvecklande och stärkande av egna riktlinjer och egen policy rörande skydd av biologiska resurser, traditionell kunskap, innovationer och kreativitet, inklusive modeller för tillgång och vinstdelning efter i förväg lämnat informerat medgivande från ursprungsbefolkningen eller lokalsamhället.

Synpunkter som kom fram från de olika deltagarna innefattade farhågorna för biopirateri, problemen med marktvister och bristen för

kompenstation för oförrätter. Representanten för mångfaldskonventionens sekretariat markerade att frågor rörande ursprungsbefolkningars deltagande, immaterialrätt, hållbart nyttjande av resurserna och traditionella kunskapssystem var under utredning inom konventionen. Man förberedde också riktlinjer för miljö-, kultur- och socialkonsekvensbedömningar i samband med föreslagna projekt i områden som är heliga för ursprungsbefolkningar eller på annat sätt nyttjades av dessa samhällen. ”Permanent Forum on Indigenous Issues” önskade vidare klarare insyn i vilka mekanismer som finns i samverkan mellan FN:s organ som verkar för hållbar utveckling, dvs ”Food and Agricultural Organization” (FAO) och ”United Nations Environment Programme” (UNEP), och de som arbetade med traditionella kunskapssystem, t.ex. ”World Intellectual Property Organization”, ”United Nations Conference on Trade and Development” och ”World Trade Organization”. Man efterfrågade också konkreta resultat från ”UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity” rörande ursprungsbefolkningars traditionella kunskaper. Deklarationen som sådan inkluderade inte någon särskild sektion knuten till ursprungsbefolkningar (E/2002/42).

Det andra mötet med ”Permanent Forum on Indigenous Issues” hölls 12–23 maj 2003 man beslutade att verka för att FN:s generalförsamling skulle föreslå ytterligare ett ursprungsbefolkningarnas decennium. Man rekommenderade att staterna och FN-systemet ska initiera projekt rörande:

jordbruk, fiske, skogsbruk och konst- och hantverksproduktion för att mångfaldiga möjligheterna för olika typer av produktion och inkomstkällor samt för att bidra till att minska, i enlighet med deras egen önskan, omfattningen av intern och extern migration av ursprungsbefolkningar och att bidra till kapacitetsbyggnaden inom deras områden, genom att:

(a) Främja kunskap om, tillämpning och spridning av relevanta tekniker samt ursprungsbefolkningars lokala produkter med ursprungsmärkning för att främja utveckling av lokaltillverkning och

nyttjande, skötseln och bevarandet av naturresurserna:

(b) Stärka kapaciteten och potentialen hos lokala traditionsbärare att utbilda representanter för jordbruks-, fiskeri- och skogsbruksnäringarna så att de kan ta hänsyn till lokalsamhällets behov.

(c) Utveckla ursprungsbefolkningarnas organisationers kunskaper i institutionellt arbete och entreprenörskap för att utveckla effektiva och fungerande strategier för att skapa hållbar utveckling för ursprungsbefolkningarna världen över.

Man rekommenderade att man inom mångfaldskonventionen borde ställa upp etiska regler för bioprospektering för att undvika biopirateri och för att försäkra sig om att ursprungsbefolkningars kultur och intellektuella arv ska respekteras. Dessutom ansåg man att det inom konventionens ramar borde utarbetas en mekanism för att till ursprungsbefolkningarna decentralisera ansvaret för och återföra samlingar med genetiskt material. Även arbetet med det globala taxonomiinitiativet bör innefatta etiska principer och sociala riktlinjer för att skydda ursprungsbefolkningarnas rätt till sina landområden, sin traditionella kunskap och sina resurser innan projektet inleds. Man gav också flera rekommendationer till World Intellectual Property Organization (WIPO) vad gäller arbetet med traditionell kunskap och man föreslog ett samarbete rörande en studie av nyttjandet av ursprungsbefolkningars kunskap om medicinalväxter och andra biologiska resurser samt kommersialiseringen av sådan kunskap och hur ursprungssamhällena kan ta del av vinsterna från sådan kommersialisering (E/C.19/2003/22). Det tredje mötet är planerat att gå av stapeln i New York 10–21 maj 2004.

”Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights” beställde ett arbetsdokument om ursprungsbefolkningarnas permanenta suveränitet över naturresurserna. Denna preliminära rapport konstaterade att denna fråga har diskuterats i FN under de senaste tjugo åren utan att finna en lösning. Dessa diskussioner har emellertid visat att det inte möjligt med politisk och ekonomiskt

självbestämmande för ursprungsbefolkningarna om man inte samtidigt ger dem laglig rätt att kontrollera sina traditionella landområden och därigenom kunna åtnjuta tillgång till full ekonomisk och annan vinst som kommer av naturtillgångarna. Prevention of discrimination and protection of indigenous peoples. Man konstaterade också att full suveränitet kan råda även om man är del i en högre suveränitet på samma sätt som stater underkastar sig internationella överenskommelser och internationell rätt. Flera stater har idag utdelat suveränitet åt ursprungsbefolkningar, t.ex. USA åt vissa indianstammar och Nya Zeeland till maori. I detta sammanhang refererar man också till ILO:s konvention nr 169, men man listar även en hel del andra relevanta internationella beslut, paragrafer, litteraturreferenser, domslut och liknande som berör frågan (E/CN.4/Sub.2/2003/20).

2.4.6 Världsarvskonventionen

Konvention om skydd för världens kultur- och naturarv antogs 1972 av UNESCO:s generalkonferens och hade som syfte att markera det internationella samfundets intresse för nationella natur- och kulturobjekt (Svenska UNESCO-rådet, 2000). Den utgör ett gemensamt regelverk om skydd för kultur- och naturarvet. En utav de viktigaste förtjänsterna med världsarvskonventionen var att såväl kultur och natur, människan och deras miljö, samlades i samma dokument. Det var ett holistiskt betraktelsesätt som var nytt vid tillkomsten. Konventionen får medlemsstaterna att sörja för skyddet av sitt kultur- och naturarv samt rapporterar in i vilket tillstånd de olika objekten på världsarvslistan befinner sig. Inom konventionen sker även ett samarbete vad gäller kompetensutbyte samt i vissa fall akuta bistånd för ”världsarvsobjekt som är utsatta för omedelbar fara”. År 1992 utformades även begreppet *kulturlandskap* i detta sammanhang för att:

bekräfta den ömsesidiga påverkan mellan människorna och deras naturliga miljö. Kulturlandskapet illustrerar det mänskliga samhällets och bebyggelsens utveckling

genom tiderna, en utveckling som är formad av de fysiska inskränkningarna eller de möjligheter som den naturliga miljön och de sociala, ekonomiska och kulturella krafterna ger upphov till.

Det har hållits flera expertmöten inom världsarvskonventionen för att belysa begreppet *kulturlandskap* (Svenska UNESCO-rådet, 2000). Av Sveriges tolv världsarv är åtta klassade enbart som kulturarv. Av de återstående tre är *Laponia – Lapplands världsarv* upptaget på grund av såväl natur- som kulturvärden, *Höga kusten* enkom för sina naturvärden medan *Södra Ölands odlingslandskap* är utvalt som *kulturlandskap* med både natur- och kulturvärden.

I riktlinjerna för arbetet med Världsarvskonventionen (WHC.02/2 July 2002) finns beskrivningar av de kriterier som gäller för utseendet av nya världsarv i de olika kategorierna. För att utses till ett kulturarv bör man exempelvis:

- (v) vara ett enastående exempel på traditionell bebyggelse eller landanvändning som är representativ för kulturen (eller kulturerna), speciellt när området har blivit sårbart på grund av irreversibla förändringar;

Detta kriterium användes exempelvis i godkännandet av *Laponia* och *Södra Ölands odlingslandskap*. Ett *kulturlandskap* representerar enligt Världsarvskonventionen det kombinerade resultatet av naturen och människan och omfattar en mångfald av olika typer. Man menar att:

Kulturlandskapet återspeglar ofta speciella metoder för hållbart marknyttjande utifrån naturområdets speciella karakteristika och begränsningar. Samtidigt som de visar den kulturella relationen mellan människa och natur. Skydd av kulturlandskapet kan också bidra till moderna tekniker för hållbart marknyttjande och bevarandet av eller ökad av naturvärden i landskapet. En fortsatt existens av traditionella former av landutnyttjande kan främja biologisk mångfald i många områden i världen. Ett skydd av traditionella kulturlandskap är därför gynnsamt för bibehållandet av biologisk mångfald.

2.4.7 Världskommissionen för kultur och utveckling

UNESCO fattade i samråd med FN 1991 ett beslut om att tillsätta en världskommission för att studera frågan kultur och utveckling. Denna skulle vara en motsvarighet till undersökningen om miljö och utveckling, den s.k. Brundtland-rapporten. FN:s förre generalsekreterare Javier Pérez de Cuéllar utsågs till ordförande för kommissionen som döptes till "Världskommissionen för kultur och utveckling". Kommissionen inledde sitt arbete 1993 och presenterade 1995 rapporten "Vår skapande mångfald" ("Our creative diversity"). I denna definieras termen *kultur* med *ett sätt att leva tillsammans* och ordet *utveckling* med *ökade valmöjligheter*. Den är uppställd i elva kapitel. Här nedan följer utdrag ur det svenska sammandraget av denna rapport (Svenska Unesco-rådet, 1996):

- Kapitel 1. En ny global etik
(---) De flesta kulturer överlappar varandra och grundläggande uppfattningar och idéer kan uppträda i flera kulturer, bland annat för att de bygger på liknande mänskliga erfarenheter. (---)
- Kapitel 2. Ett åtagande för pluralism
(---) Om världens samhällen ska kunna förbättra sina möjligheter till utveckling – kulturellt och ekonomiskt – måste varje samhälle få hedra sin egen historia och förstå sina egna värderingar. (---)
- Kapitel 3. Kreativitet och makt
(---) Samhällen som i snabb takt inför modern teknologi måste finna sätt att anpassa sina kulturmönster efter det nya. Med ny teknik följer ofta nya värderingar som kan minska auktoriteten hos den traditionella kunskapen. (---)
- Kapitel 5. Genus och kultur
Könstillhörighet är en av de känsliga frågorna i en föränderlig värld, särskilt som varje förändring i samhället rubbar köns identitetsmönster och därför innebär förändringar i dominans och makt. Kulturell särart förknippas alltmer med förhållandet mellan könen och med hur kvinnor bör uppträda eftersom de ofta sägs vara bärare av symboler för sin kultur.
(---)

Kapitel 6. Barn och ungdom

(---) Det måste betonas att respekten för olika kulturer inte får utnyttjas att förvägra barnen mänskliga rättigheter.

Kapitel 7. Kulturarvet i utvecklingens tjänst

(---) Vi har fått ärva en rikedom av såväl materiella som icke-materiella kulturella tillgångar som förkroppsligar det kollektiva minnet i samhällen världen över och stärker identitetskänslan i tider av osäkerhet.

Det ansvar vi tagit för dessa rikedomar har i första hand gällt den byggda miljön och har lett till att vi byggt museer och inrättat museisamlingar. Det icke materiella kulturarvet har inte klarat sig lika bra.

(---)

Arkiven fyller en viktig roll i samhället.

De är oundgängliga vittnesmål om det som varit, om intensiteten i förda debatter om avgörande frågor, om hur historiska beslut har fattats och inte minst om individuella livsöden och de värderingar, trosuppfattningar och övertygelser som styrts dessa. (---)

Kapitel 8. Kulturen och miljön

Ursprungsbefolkningar världen över har i hundratals år levt nära naturen och skaffat sig kunskaper om sin omgivning och dess resurser. Det har funnits ett livsviktigt förhållande mellan lokalsamhället, dess naturliga omgivning och dess kulturella identitet. I industrialiseringens spår har dessa samband blivit allt mindre konkreta och sammanhållna. (---)

Kapitel 9. En omprövning av kulturpolitiken

(---) Grundprincipen för all kulturpolitik bör vara att odla respekt för alla kulturer som tolererar andra. Respekt är mer än tolerans eftersom det förutsätter en positiv inställning till andra människor och deras kultur. Kulturella rättigheter anses numer höra till de mänskliga rättigheterna.

(---)

Kapitel 10. Forskningsbehov

Det råder allmän enighet om att vi skall ha tvärvetenskaplig forskning, särskilt om sambanden mellan kultur och utveckling, trots att bilden inte alltid är klar om vad sådan forskning innebär.

(---)

Behovet av tvärvetenskapliga studier

uppkommer för att det finns ett ömsesidigt beroende mellan områden som normalt brukar analyseras separat, t.ex. ekonomi och antropologi.

(---) Vid sidan av tvärvetenskaplig forskning behövs historisk och jämförande forskning. (---) Alla utvecklingsprojekt borde innehålla en analys av tänkbara kulturella effekter. (---)

Kapitel 11.

(---) Världskommissionens förslag till ett internationellt handlingsprogram, formulerat i 10 punkter vars syfte är:

– att erbjuda ett permanent instrument för diskussion och analys av kultur- och utvecklingsfrågor på internationell nivå

– att initiera en process där principer och procedurer som tillämpas på nationell nivå också tas upp på den internationella och globala arenan

– att skapa en plattform där internationellt samförstånd om centrala frågor som gäller kultur och utveckling kan uppnås

Kommissionen lade förslag rörande bland annat en årlig rapport om kultur och utveckling i världen, strategier för ”utveckling som bevarar och berikar kulturvärden och etniskt arv i stället för att förstöra dem och att FN-systemet väsentligt ökar sin roll för långsiktig utveckling”, mobilisering av kulturarvsvolontärer som kan uppteckna, bevara, konservera och informera om kulturarvet, ökade möjligheter för kvinnor att delta i utarbetandet av det kulturella, ekonomiska och politiska livet, regler för skydd av kulturella och mänskliga rättigheter, global etik för det globala styrelseskicket, ett FN för folket samt ett globalt toppmöte om kultur och utveckling (Svenska Unescorådet, 1996).

Som en fortsättning på detta arbete arrangerades en UNESCO-konferens 30 mars–2 april 1998 i Stockholm. Avsikten med konferensen var att överföra de nya idéerna från ”Vårt skapande kulturarv” till politik och praktik. Konferensen var arrangerad så att regeringstjänstemän, kulturpersonligheter, konstnärer, intellektuella, akademiker och mediafolk interagerade och debatterade en mängd olika ämnen. Avsikten med konferensen var att dels att bidra till inte-

greringen av kulturpolitik i utvecklingstrategier på internationell och nationell nivå och dels stärka UNESCO:s arbete med att formulera kulturpolitik och internationellt samarbete rörande kulturpolitiken. Ungefär 2 500 deltagare från 149 länder sammanträffade. Bland många frågor inom den kulturella sfären dryftades bland annat hur man kan bevara och skydda ursprungsbefolkningars kulturella arv (CLT-98/Conf.210/CLD.19).

Bland inläggen konstaterades det att utveckling i sig är ett kulturellt koncept eftersom det har fått en innebörd av kontinuerlig materiell standardökning, vilket är en ekonomisk inställning som går stick i stäv med ursprungsbefolkningarnas värderingar. Dessa folk ser skogen som en levande andlig resurs och att jorden är helig och tillhör förfäderna och de kommande generationerna. På många håll är att förstöra skogen också att utplåna ursprungsbefolkningarnas kultur. Representanten för det norska Sametinget, Ole Henrik Magga, betonade det brådskande behovet av att säkra kulturella rättigheter för ursprungsbefolkningar. Eftersom dessa folk är så starkt beroende av sina landområden menade han att det inte går att driva politik eller lagstifta enbart för rättigheter till kulturell frihet utan man måste samtidigt garantera den fundamentala materiella grunden till dessa samhällens framtida existens. Samma synpunkter återkommer på många ställen i konferensens slutdokument. Representanten för Kommissionen för mänskliga rättigheter, Julian Burger, konstaterade att ingen annan grupp av människor har sådan kulturell mångfald som ursprungsbefolkningarna. Han beklagade att det utkast till verksamhetsplan som hade gjorts inför denna konferens på ett otillräckligt sätt hanterat ursprungsbefolkningarna. Han avslutade med att ursprungskulturerna har visat sig vara dynamiska och med en fantastisk resiliens, men att självbestämmande är en fundamental förutsättning för fortsatt överlevnad för dessa kulturer. Det är vidare viktigt att försvaret av ursprungsbefolkningarnas kulturella rättigheter inte leder till ”isolering” av kulturerna (CLT-98/Conf.210/CLD.19).

Patrizia Adkins-Chiti från ”Italian Commission for Equal Opportunities” inledde sessionen ”Cultural Heritage for Development” med att framhäva kvinnornas roll i traderingen av kunskap och kultur samt påpekade att:

det materiella och immateriella arvet inte bör separeras eftersom båda två kommer att forma den framtida kulturen. (---)

I västerlandet har de kvinnliga musikerna blivit bortglömda, sa hon, medan de är mer erkända i icke-västerländska länder, där muntliga traditioner överväger. Där särskilt kvinnorna ägnar sig åt vaggvisor och rituell sång.

Kapila Vatsyayan från Indien konstaterade å sin sida att det var nödvändigt att dokumentera muntliga traditioner, men att det också var oerhört viktigt att föra dem vidare till unga för att bevara dem i en levande form. Hon framhävde också att man måste betrakta det imateriella kulturarvet som en livsprocess inte en produkt. Den avslutande diskussionen från denna session summerades som att:

Vad gäller det immateriella arvet så kan inkluderandet av undervisning på lokala språk, i muntliga traditioner, traditionell musik och traditionellt hantverkskunnande i det formella utbildningssystemet hjälpa till att sprida kunskap till yngre generationer. Det är också viktigt att inte glömma den viktiga roll som kvinnor har i arbetet med att föra vidare detta arv.

Apropos kulturarvet i urbana miljöer är det nödvändigt att man i stadsplaneringen tar hänsyn till de ekonomiska, sociala, kulturella och ekologiska sammanhangen i närområdena.

Under sessionen ”Improving Research for Cultural Policy” betonade panelen att denna konferens skulle ses som startskottet för att:

försvara den kulturella mångfalden i kulturforskningen, samtidigt som man byter ut det folkloristiska sättet att bevara kulturer mot ett synsätt som bygger på ”levande kulturer” istället.

Betty Mould-Iddrisu från Ghana påtalade att de nya medieteknikerna leder till att fattiga länder har en minskad konkurrensförmåga att sprida sin kultur, vilket leder till en erosion av tradi-

tionell kultur. Samtidigt pågår en exploatering av många länders kulturella tillgångar i form av exempelvis traditionella konstformer och folklöre, vilka fortfarande inte skyddas i existerande copyright-lagar. Hon menar därför att World Intellectual Property Organization (WIPO) måste modernisera de internationella överenskommelserna för att ge ett utökat skydd på det kulturella området. Den avslutande diskussionen poängterade vikten av ett fortsatt arbete inom WIPO rörande immaterialrättsliga frågor i detta sammanhang (CLT-98/Conf.210/CLD.19).

Under konferensen diskuterades dessutom skyddet av traditionella kulturmiljöer och att identifiera värdena och hoten mot dessa är de viktigaste punkterna för att skapa politisk medvetenhet. Därför måste professionella verktyg utvecklas:

Detta inkluderar analysmetoder för att presentera och främja förståelsen av kulturarvet. Lokal identitet, varje människas rätt till hans eller hennes historia, traditionella kunskap och hantverkskunnande, betraktades som en framåt drivande kraft för hållbart nyttjande och för den lokala ekonomiska tillväxten.

Ole Henrik Magga framförde på temat ”Indigenous Peoples Cultural Rights” att konceptet kultur för ursprungsbefolkningar borde tolkas i en vidare mening som tar hänsyn till de materiella förutsättningarna för de berörda folken. I en paneldiskussion rörande internationella kulturprogram ansågs det nödvändigt att man utvecklar öppna vägar till tillförlitlig information, erkänner de ursprungliga och lokala kunskapsystemen samt dess experter, skapar nätverk och nya former av kapacitetsbyggande genom samarbetsystem som bygger på ömsesidig tillit. Konferensens resultat var en aktionsplan som antogs 2 april 1998. Första punkten i företalet till aktionsplanen innebar att man konstaterade att hållbar utveckling och livskraftig kultur är beroende av varandra. Man ansåg vidare att det fanns anledning att poängtera att man i skyddet av lokala eller regionala kulturer, som hotas av globala kulturströmningar, inte ska tillåtas bli förvandlade till relikter utan egen utveckling och

dynamik (CLT-98/Conf.210/CLD.19).

UNESCO arrangerade ett symposium i Noumea, Nya Kaledonien i Stilla havet, 15–19 februari 1999 (UNESCO, 1999). Temat var skydd av traditionell kunskap och olika kulturyttringar hos ursprungsbefolkningar på Stilla havsöar, men förslagen kan anses som allmänt giltiga för ursprungsbefolkningar även i andra delar av världen. Man ansåg bland dessa folk enligt symposiedeklarationen att det fanns anledning att visa en samlad åsikt i debatten rörande skydd av traditionell kunskap och traditionella kulturyttringar inom området. Det var därför viktigt att:

- Erkänna den verkliga roll som ursprungsbefolkningars kultur har i planering och utveckling och inkludera deras representanter i framtida regionala och internationella förhandlingar och möten;
- Utveckla och intensifiera befintliga kulturella och immaterialrättsliga lagar, inklusive upphovsrätt, varumärken och patent för att tillförsäkra sig om att det förekommer processer att skydda det traditionella kulturarvet mot missbruk;
- Kräva ett moratorium mot patentering av livsformer från Stilla havsregionen tills tillräckliga nationella och regionala skyddsmekanismer utvecklats;
- Främja lokala system för skydd, förvaltning och övervakning av ursprungskulturernas traditionella kunskap och uttryck med avsikt att bistå nationerna att utveckla och upprätthålla lagstiftning och administrativa åtgärder för att förhindra missbruk;
- Uppmuntra institutioner, regeringar och den industriella sektorn att arbeta med ursprungsbefolkningar för att utveckla frivilliga metoder att skydda traditionell kunskap och kulturella uttryck för ursprungsbefolkningar inom Stilla havsområdet (---)
- Kräva att SPC, UNESCO, WIPO och FORSEC att prioritera samordning av regionala seminarier att utveckla modeller för *sui generis*-regler skydd av Stilla havsområdets ursprungsbefolkningars traditionella kunskap och kulturella uttryck

(---)

- Uppmana UNESCO att stödja och främja en större medvetenhet om sedvanliga system för ägande, förvaltning och överföring av ursprungsbefolkningarnas kulturella arv genom att förbinda sig att arrangera nationella och regionala forskningsprojekt och seminarier (---)

I arbetet med att harmonisera skyddet av traditionell kunskap och traditionella kulturyttringar menade man att det var viktigt att ta hänsyn till att olika folk och olika områden har olika behov, vilket trots det inte innebär att man inte kan ställa upp generella mål för hur man ska kunna verka för att skydda, bevara, främja och utöka användandet av traditionell kunskap och traditionella kulturyttringar. Man måste vidare ta hänsyn till de begränsningar som finns i nuvarande immaterialrättsliga system samt utarbeta en modell till ett *sui generis*-system som kan fungera till skydd för det lokala kulturarvet.

Med klar relevans på arbetet inom artikel 8j så arrangerade ”Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights”, underavdelningen till Kommissionen ett seminarium i Geneve 28 februari–1 mars 2000 vilket resulterade dokumentet ”Report of the seminar on the draft principles and guidelines for the protection of the heritage of indigenous people” (E/CN.4/Sub.2/2000/26). I samband med detta konstaterade symposiets ”chairperson-Rapporteur” Erica-Irene A. Daes att ursprungsbefolkningars möjlighet att kontrollera och skydda sina kunskaper är en förutsättning för deras överlevnad, men för att komma någon vart krävs mångsidig och konstruktiv dialog. En diskussion rörande rätten till forskning på ursprungsbefolkningar och inom deras landområden hölls. En del av deltagarna menade att ursprungsbefolkningar ska/bör vara inblandade, medvetna och delta i forskningsprocessen medan andra framhöll att de skulle ha så stor kontroll över forskningen som möjligt. Vissa ansåg att ursprungsbefolkningarna var fullt kapabla att sköta forskningen själva. Man menade generellt att riktlinjerna var för kompromisslösa vilket väckte synpunkten om varför ursprungsbefolkningar alltid måste

kompromissa om sina rättigheter eller ändra sina kulturella sedvänjor enligt statens krav. De riktlinjer som diskuterades under symposiet innehöll en mängd kompromisslösa krav som överensstämmer med ”draft declaration on the rights of indigenous peoples” och inleds med elva övergripande principer. Här återges några som fångar tongångarna i riktlinjerna:

1. Hela mänskligheten gynnas av ett effektivt skydd av världens ursprungsbefolkningarnas arv. Diversiteten är nödvändig för anpassningsförmågan, uthålligheten och kreativiteten hos mänskligheten i stort.
3. Ursprungsbefolkningar bör vara ursprunget, väktare och uttolkare av sitt arv, oavsett om det skapats av tidigare generationer eller skapas av dem själva i framtiden.
4. Att erkänna, respektera och värdesätta sina sedvänjor och regler för överförande av arvet till kommande generationer är viktigt för ursprungsbefolkningarnas identitet och värdighet.
5. Ursprungsbefolkningarnas ägandeskap och innehav av sitt arv ska vara kollektivt, permanent och omistligt eller som förskrivet i varje folkgrupps sedvänjor och regler.
7. För att kunna bevara arvet måste ursprungsbefolkningar själva ha kontroll över sin kulturella överföring och utbildning. Detta inkluderar deras rättigheter att fortsätta använda och när så krävs återskapa sitt eget språk eller sin ortografi.
8. För att skydda och bevara sitt arv, så måste ursprungsbefolkningar också ha kontroll över den forskning som bedrivs på deras folk och andra aspekter rörande sitt arv inom sina landområden.
9. På förhand lämnat frivilligt och informerat medgivande från traditionsbäraren ska vara ett nödvändigt villkor i varje överenskommelse som kan komma att göras inför inspelning, studier, uppvisningar, tillgång och användande av alla former av ursprungsbefolkningars arv.

Kopplingen mellan ursprungsbefolkningarnas kultur, identitet och rätten till sina traditionella

landområden framkommer tydligt och kraven kan i huvudsak anses vara berättigade men sannolikt innehåller de krav som inte är politiskt gångbara varför de sannolikt inte kommer att få officiell status under överskådlig framtid.

2.4.8 Universal Declaration on Cultural Diversity

UNESCO:s generalförsamling avgav 2001 en ”Universal Declaration on Cultural Diversity” med avsikt att markera kulturens vikt för mänskligheten. Deklarationen har tolv artiklar

Artikel 1 – Kulturell diversitet:
mänsklighetens gemensamma arv
Kulturen antar olika former genom tid och rum. Denna mångfald innefattas i det unika och den mångfald av identiteter som finns i mänsklighetens olika folk. Som källa för utbyte, innovation och kreativitet är den lika viktigt för mänskligheten som biodiversiteten är för naturen. I den meningen är det mänsklighetens gemensamma arv och ska erkännas och bekräftas till fördel för nutida och framtida generationer.

Artikel 2 – Från kulturell mångfald till kulturell mångsidighet
I vårt alltmer skiftande samhälle är det lika nödvändigt att försäkra sig om harmoniska interaktioner mellan människor och folkgrupper som deras beredvillighet att leva tillsammans. (---)

Artikel 4 – Mänskliga rättigheter som en garant till kulturell mångfald
Skydd av kulturell mångfald är en etisk nödvändighet, icke-separerbar från respekt för människors värde. Det innebär underförstått en förpliktelse att värdera mänskliga rättigheter och de olika fundamentala rättigheterna, speciellt när det rör rättigheterna för personer som hör till minoriteter eller ursprungsbefolkningar. (---)

Den fjortonde punkten i målsättning för verksamhetsplanen för implementeringen av deklARATIONEN lyder:

Respektera och skydda traditionell kunskap, speciellt ursprungsbefolkningars kunskap; erkänna bidraget från traditionell

kunskap, speciellt vad gäller miljövärd och förvaltningen av naturresurserna, och att utveckla samverkan mellan modern forskning och lokal kunskap.

Själva skriften ”Cultural diversity: Common Heritage – Plural identities” i vilken deklARATIONEN presenteras beskrivs också en mängd olika relevanta UNESCO-program närmare (UNESCO, 2002). Bland dessa kan nämnas den s.k. Världsarvskonventionen om vilken det står:

Att bevara kulturlandskapet är att bevara mänsklighetens arv (---)

Vissa platser återspeglar särskilda hävdtekniker som garanterar och bevarar diversitet. Andra är förknippade med samhällets medvetenhet och innehåller starka prov på tro samt konstnärliga och traditionella sedvänjor som visar ett exceptionellt andligt förhållande mellan människa och naturen

Man kommenterar också fenomenet ”Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity” med orden:

Det finns två sätt att bevara det immateriella kulturarvet. Ett innebär att man dokumenterar, samlar in och arkiverar det. Den andra bevara det i en levande form och att tillåta det att föras vidare till kommande generationer. Dessa s.k. levande kulturskatter, vars färdigheter och tekniker är så vitala i vissa samhällen med en levande kultur, är ovärderliga i arbetet att försäkra sig om fortlevandet av detta arv i en levande form.

I stället för Världsarv kan nationerna skydda olika speciellt skyddsvärda område inom programmet ”Man and Biosphere” (MAB), som beskrivs enligt följande:

Bevara kulturell och biologisk mångfald
I mer än ett sekel har skyddade områden, nationalparker eller naturskyddsområden, skapats endast för att skydda florans och faunan. Sådana områden utgör ofta ett direkt hot mot lokalbefolkningar, som förbises eller helt enkelt vräks från platser som ska skyddas från mänsklig påverkan, allt enligt den tidens tänkande.

I den svenska regeringens skrivelse (Skr. 2001/02:173) kommenterades biosfärområden med följande rader:

ett koncept som vuxit fram inom ramen för Unescos arbete med programmet ”Man and Biosphere” – förenade tidigt naturvård och lokalt deltagande och utveckling. I Sverige finns idag endast ett biosfärområde, nämligen Torneträskområdet. Att etablera fler biosfärområden bör uppfattas som en positiv möjlighet. Det finns skäl att överväga om konceptet biosfärområden bör utvecklas och tillämpas i större utsträckning (---)

Det annars kanske mest relevanta av dessa program är ”Local and indigenous knowledge systems (LINKS)”. Ett forskningsprogram rörande traditionell kunskap som kommer att beskrivas närmare längre fram men som här skildras enligt följande:

Erkännandet av lokal och ursprunglig kunskap väcker många basala frågor rörande utveckling, skydd av naturmiljö och kulturarv samt tillgången till information och utbildning för alla.

Lokal och ursprunglig kunskap, även kallad traditionell ekologisk kunskap, inkluderar sofistikerad förståelse, tolkningar och innebörder, som har utvecklats av människor med en lång tradition av interaktioner med den omgivande naturen. Dessa unika vägar att finna kunskap är viktiga uttryck för världens kulturella mångfald. De utgör en del av ett kulturellt komplex som omfattar språk, resursutnyttjande, namngivning, klassificeringssystem, ritualer, andliga aspekter och världssynen.

För de allra flesta landsbygdsbefolkningar och ursprungsbefolkningar så erbjuder dessa kunskapssystem basen till de lokala besluten rörande vardagen (ekonomi, sociala, kulturella, ekologiska). (---)

Forskning om ursprungsbefolkningars kunskap har tenderat att ha haft ett fokus på den manliga sfären, trots att även kvinnor kan vara traditionsbärare och utvecklare av omfattande delar av ekologisk kunskap och kunnande. Erkännandet av både mäns och kvinnors kunskap och förståelsen för dess innehåll, överföringsmetoder och natur är nödvändiga för att kunna bevara, främja och aktivera den (---)

Lokal- och ursprungskunskap presenteras ofta som en forntida visdom som förts vidare genom oräkneliga generationen. ”Tradition” och ”arv” antyder att den är beständig, oföränderlig och oflexibel. Fast egentligen är lokal kunskap utsatt för en kontinuerlig process av omvärdering, förnyelse och expansion. Varje generation tillför de kognitiva redskap och förståelser som behövs för att leva i en hastigt förändrad värld genom att förändra förfädernas kunskap utifrån sina egna personliga erfarenheter och upplevelser.

År 2002 utsågs till FN:s kulturarvsår (*United Nations Year for Cultural Heritage*) på ett initiativ från UNESCO. Ett år då man skulle fokusera sig på bevarandet och respekterande av samt spridandet av kunskap om materiella och immateriella kulturarv. Det immateriella kulturarvet består i detta sammanhang av muntliga traditioner och traditionell kunskap (E/2002/42).

I antologin ”10 år med Agenda 21 i Sverige: vad har vi lärt oss och vart är vi på väg” finns ett bidrag från Karin Schibbye, Riksantikvarieämbetet, rörande kulturarvsfrågor med koppling till kommissionen (Schibbye, 2002). Hon konstaterade att:

Kulturarvsfrågorna uppmärksammas alltmer som en central dimension i hållbar utveckling och kulturpolitiken har fått ett nytt övergripande mål: Ett hållbart samhälle med goda och stimulerande miljöer och med kulturmiljöarbetet som en drivande kraft.

Detta förefaller emellertid utifrån hennes inlägg främst handla om stadens kulturarv och det industrihistoriska arvet, samt morgondagens kulturmiljöer. Projekt rörande skolelever och den lokala kulturmiljön med betoning på betong är ett exempel som hon ger på den nya synen på kulturarvsfrågorna. Hon menar emellertid att:

kunskap om det som har varit, förståelse för vad man ser och möjligheter att påverka det som sker är centralt i arbetet för en hållbar utveckling som även innefattar de sociala och kulturella dimensionerna.

2.4.9 Konventionen om skydd av det immateriella kulturarvet

UNESCO:s generalsekreterare skrev 3 november 2003 på en konvention om det immateriella kulturarvet, "Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage" (UNESCO, 2003). Konventionen hade antagits vid UNESCO:s generalkonferens i september 2003 (Svenska Unescorådets rapport från generalkonferensen: gkrapp2003.pdf). Enligt denna konvention ska nationerna säkerställa bevarande av det ogripbara, det immateriella kulturarvet. I företalet till denna konstateras att man:

Överväga det djupgående ömsesidiga beroendet mellan det immateriella kulturarvet och det materiella kultur- och naturarvet, (---)

Även observera att det inte existerar något bindande multilateralt instrument för att bevara det immateriella kulturarvet, (---)

Överväga behovet av att skapa större medvetenhet, speciellt bland yngre generationer, rörande vikten av att säkerställa det immateriella kulturarvet,

I de inledande två artiklarna av konventionen omnämns vikten av att bevara och skydda och bevara det immateriella kulturarvet. Samtidigt som definitionerna enligt konventionen anges:

Artikel 1 – Avsikten med konventionen

Avsikten med denna konvention är:

- (a) att säkerställa det immateriella kulturarvet;
- (b) att försäkra sig om respekten för det immateriella kulturarvet och berörda samhällen, folkgrupper och individer;
- (c) att öka medvetenheten om vikten av det immateriella kulturarvet på lokal, nationell och internationell nivå och försäkra sig om en ömsesidig uppskattning av det;
- (d) att erbjuda internationellt samarbete och bistånd.

Artikel 2 – Definitioner

I samband med denna konvention, 1. Med det "immateriella kulturarvet" inbegrips även sedvänjor, uttryck, kunskap, kunnande, inklusive de instrument, konstföremål, objekt och relevanta kulturella sfärer, som samhällen, grupper

eller i vissa fall individer identifierar som en del av sitt kulturarv. (---)

2. Det "immateriella kulturarvet", som definieras i paragraf 1 ovan, manifesteras bl.a. i följande domäner:

- (a) muntliga traditioner och uttryck, inklusive språket som bärare av det immateriella kulturarvet;
- (b) scenisk framställning;
- (c) sociala sedvänjor, ritualer och högtider;
- (d) kunskap och sedvänjor kopplade till naturen och universum;
- (e) traditionell hantverksskicklighet.

3. "Bevarande" innebär åtgärder som är avsedda att försäkra sig om det immateriella kulturarvets livskraft, inkluderande identifiering, dokumentation, forskning, bevarande, skyddande, främjande, stärkande, överförande, speciellt genom formella eller informella utbildningssystem, så väl som förnyelsen av sådant arv.

Artiklarna 11 till 13 berör parternas åtaganden

Artikel 11 – Medlemsparternas åtaganden

Varje part ska:

- (a) vidta nödvändiga åtgärder för att bevara det immateriella kulturarvet som förekommer inom landet;
- (b) bland de bevarandeåtgärder som omnämns i artikel 2, paragraf 3, identifiera och definiera de olika element av det immateriella kulturarvet som finns inom landets gränser med deltagande av samhällen, grupper och relevanta fristående organisationer.

Artikel 12 – Inventeringar

1. För att försäkra sig om att identifiera behoven av skydd ska varje part utifrån sin egen situation genomföra inventeringar av det immateriella kulturarvet inom sitt territorium. Dessa inventeringar vara återkommande. (---)

Artikel 13 – Andra åtgärder för bevarande

För att försäkra sig om bevarande, utveckling och främjande av det immateriella kulturarvet inom landets gränser ska varje part bemöda sig att:

- (a) anta en allmän policy rörande främjandet av det immateriella kulturarvets funktion i samhället och att integrera skyddet av detta arv i planeringsprocessen, (---)

- (d) genomdriva lämpliga juridiska, administrativa och finansiella åtgärder inriktade på att:
- (i) skapa och stärka utbildningsinstitutioners möjligheter att bedriva utbildning i förvaltandet av det immateriella kulturarvet och överförandet av sådant arv i de miljöer som är avsedda för framträdande eller uttryck av detta;
 - (ii) försäkra sig om det immateriella kulturarvets tillgänglighet och samtidigt respektera de sedvanor som är förknippade med tillgång till särskilda delar av detta;
 - (iii) etablera institutioner för dokumentering av det immateriella kulturarvet och att göra dem tillgängliga.

En del av detta immateriella kulturarv bör enligt Centrum för biologisk mångfalds åsikt kunna inkludera den traditionella kunskapen, de innovationer och de sedvänjor som finns i ursprungs- och lokalsamhällen med traditionella livsätt. Kulturdepartementet vill å sin sida främst hävda att konventionens syfte är att värna om kulturen i konstnärlig mening, dvs i form av exempelvis sånger och berättelser och inte praktisk kunskap. Den senare ansågs inte riktigt vara deras bord.

2.4.10 LINKS (Local and indigenous knowledge systems in a global society)

Åren 2002–2003 skapade UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) initiativet ”Local and indigenous knowledge systems in a global society” (LINKS), vilket verkar för att stödja traditionell kunskap och särskilt ursprungsbefolkningars kunskap (UNEP/CBD/COP/6/7).

Projektet menar att ”Local and indigenous knowledge” handlar om det kumulativa kunskapskomplex, know-how, sedvänjor och yttringar som bevaras och utvecklas av människor som står i nära kontakt med den omgivande naturen. Dessa kognitiva system är en del i ett komplex som även inkluderar språket, kopplingen till en geografisk plats, andligheten och världssynen. Man använder en mängd olika termer för att beskriva detta

fenomen, men *traditional ecological knowledge (TEK)*, *indigenous knowledge (IK)*, *local knowledge*, *rural peoples’/farmers’ knowledge*, *ethnobiology* / *ethnobotany* / *ethnozoology*, *ethnoscience*, *folk science* och *indigenous science* är de vanligaste. Anledningen att det finns så många olika beskrivningar av detta är att det konventionella systemet har sociala, politiska och akademiska förtutfattade meningar som gör det omöjligt att kunna samla ihop hela konceptet under en term som är lämplig i alla sammanhang. LINKS-projektet strävar efter allomfattande ansats till lokal och ursprunglig kunskap eftersom det i många kulturer är omöjligt att separera det *rationella* och *objektiva* från det *andliga* och *intuitiva*. Natur och kultur är på intet sätt skilda åt med några skarpa gränser utan kunskap, sedvänjor och föreställningar är sammanflätade och ömsesidigt beroende av varandra.

Inom projektet pågår hittills bara ett par olika fältprojekt men det är tänkt att ytterligare ett antal ska inkluderas. För närvarande pågående projekt enligt LINKS:s hemsida:

- **Landless fishers in the Charan region, Bangladesh:** Local knowledge of aquatic resources to develop viable sustainable development options. In collaboration with BARCIK / IARD and the University of Durham (United Kingdom).
- **Cree First Nations of James Bay, Quebec, Canada:** Indigenous knowledge to assess environmental and social impacts of large-scale development. In collaboration with Chisasibi and Whapmagoostui First Nations, Grand Council of the Crees and the Centre National de la Recherche Scientifique (France).
- **Even and Koryak peoples living in the Volcanoes of Kamchatka World Heritage Site, Russia:** Strengthening the role of indigenous peoples and their knowledge in managing the protected area in which they live. In collaboration with the communities of Esso and Anavgai, and with experts of the Institute of Geography of the Russian Academy of Science and the Max Planck Institute for Social Anthropology (Germany), as a contribution to the on-going UNDP-GEF project on biodiversity conservation.

• **Farmer's Knowledge and practice in Thai Binh Province, Vietnam:** Changing status of farmer's use and knowledge of Azolle in paddy field rice production. In collaboration with the National Centre for Social and Human Sciences Research (Vietnam) and the Centre National de la Recherche Scientifique (France).

2.5. Sammanfattning och slutsatser

Eftersom uppdraget handlade om kopplingen mellan traditionell kunskap och lokalsamhällen så granskades först och främst samtliga artiklar i Konventionen om biologisk mångfald (CBD) för att utröna vilka av dessa som berörde frågeställningen. Därefter gick vi igenom de olika fattade besluten, diskussionerna och de framtagna arbetsmaterialen under perioden som har följt efter undertecknandet av konventionen. Sedan granskades de svenska nationella rapporterna till konventionen vad gäller uppgifter om arbete rörande artikel 8j. Dessutom gjordes en översiktlig granskning av utvecklingen inom ett antal andra internationella överenskommelser som innehåller skrivningar och andemeningar som kan anses vara relaterade med artikel 8j.

Man kan konstatera att det finns många artiklar i mångfaldskonventionen som behandlar frågeställningar som är kopplade till traditionell kunskap och ursprungs- eller lokalsamhällens naturutnyttjande. Artikel 8j är den viktigaste, men även artiklarna 7a, 7c, 8a, 8m, 10c, 10d, 12, 13a, 16, 17.1, 17.2, 18.4 och 19 är av intresse. I första artikeln markeras att målet med konventionen är ”bevarandet av biologisk mångfald, hållbart nyttjande av dess beståndsdelar och rättvis fördelning av nyttan som uppstår vid utnyttjande av genetiska resurser”. Den biologiska mångfalden ska således företrädesvis bevaras och brukas uthålligt.

Artikel 7 ”Identifiering och övervakning” handlar om att kartlägga olika relevanta komponenter för det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, vilket skulle kunna inbegripa olika former av traditionellt nyttjande. Det handlar om frågor med direkt koppling till lokalbe-

folkningars dagliga liv, närmiljö och nyttjande av den biologiska mångfalden. I artikel 8 om *in situ*-bevarande kan det utöver 8j även vara relevant att hänvisa till artikel 8a, som beskriver inrättandet av skyddade områden med särskilda åtgärder för att bevara biologisk mångfald. Handlar det om kulturlandskapet bör det innebära bevarad traditionell hävd och traditionellt nyttjande av de biologiska resurserna. Detta för tankarna till hävdade naturskyddsområden eller kulturresevat. Även artikel 10 om ”Hållbart nyttjande av komponenter av biologisk mångfald” berör lokalsamhällenas möjligheter att nyttja de levande biologiska resurserna och därigenom påverka mångfalden. Ett bevarande och hållbart bruk av den biologiska mångfalden behövs för att möta livsmedels-, hälso- och andra behov. Artikeln uppmuntrar till bruk av biologiska resurser i enlighet med traditionella kulturella sedvänjor samt att på olika sätt skydda och främja det traditionella naturbruket som fortfarande förekommer. Artikel 12 berör forskning och utbildning som kan främja bevarande och hållbart bruk av biologisk mångfald, vilket kan anses motivera studier och utbildning rörande traditionellt nyttjande av de biologiska resurserna samt utvärderingar av dessa näringars långsiktiga påverkan på den biologiska mångfalden. Dessutom kan insatser rörande traditionell kunskap anses vara förenliga med artikel 13 om ”Allmän utbildning och medvetenhet” för att främja och uppmuntra till förståelse av biologisk mångfald och vikten av att bevara den. Den ”Tillträde till och överföring av teknik” som omnämns i artikel 16 kan även anses inkludera traditionella tekniker, vilka dessutom kan anses vara innefattade i artikel 17 rörande utbyte av information och artikel 18 rörande ”Tekniskt och vetenskapligt samarbete”. Artikel 19 handlar om ”Hantering av bioteknik och dess nytta”, vilket bör kopplas till artikel 8j:s skrivningar om rättvis fördelning till ursprungs- och lokalsamhällen. Den tjugonde artikeln berör de finansiella frågorna och markerar vikten att tillhandahålla tillräckligt finansiellt stöd för relevanta insatser.

I propositionen ”En strategi för biologisk mångfald” markerades den svenska regeringens syn på de initiala åtgärder som krävdes efter mångfaldskonvention (prop. 1993/94:30). I denna markeras det att människans störningar av ekosystemen är en av de viktigaste drivkrafterna till den biologiska variation som uppstår i naturen. Denna störning är människans historiska markutnyttjande genom historien. En lång utveckling som har skapat en mängd olika hävdmetoder som skapar störningar i naturen, vilka var och en har gynnat en viss typ av biologisk mångfald. Detta har en lång kontinuitet som på senare tid har brutits allt mer. Dikning av våtmarker, reglering av vattendrag, lokal överbetning av fjällandskapet, övergödning, försurning och utsläpp av miljögifter har på senare tid skapat andra förutsättningar än de som har rått under lång tid. Propositionen poängterar också att många av de traditionella brukningsmetoder som krävs för att bevara kulturlandskapet och dess biologiska mångfald inte längre är lönsamma ur ett företagsekonomiskt perspektiv. Man menar emellertid att det hos brukarna ofta finns ett intresse att värna om natur- och kulturarvet om det finns utrymme för det. Kopplingen mellan biologisk mångfald, människan och kulturmiljöer är ett återkommande tema i propositionens text. Man poängterar även vikten av såväl kulturväxternas som lantrasernas genresurser.

Arbetet inom konventionen har lett till bildandet av ett antal olika arbetsgrupper och arbetsprogram och i flertalet av dessa markeras vikten av att ta hänsyn till de ståndpunkter som formuleras i artikel 8j. Oavsett om det handlar om ursprungsbefolkningar, det industriella skogsbruket eller utveckling av nya grödor markerar konventionen att man ska begrunda och ta hänsyn till andemeningarna i artikel 8j. Den centrala ansatsen är att de traditionella lokalsamhällena har anpassat sig till ett hållbart nyttjande av sina närliggande naturresurser och att deras kunskaper därför kan komma att få en betydande roll i utvecklingen av det framtida hållbara resurssnåla samhället, vilket ska möjliggöra en framtid för mänskligheten. Artikel 8j blir där-

för av många skäl oerhört central i arbetet med biologisk mångfald. Problemen med artikeln är emellertid de mångtydiga skrivningarna vilka väcker en stor mängd frågor. Vilka samhällen menas? Vilken kunskap är relevant? På vilka sätt ska kunskapen spridas? Vad menas med rättvis fördelning av vinster? Det är lätt att formulera många fler frågor. Diskussionerna rörande artikel 8j har först varit tämligen fokuserade kring kunskaper kopplade till naturresursutnyttjande för att sedan flyta ut i allmänna frågeställningar rörande och krav på ursprungsbefolkningarnas rättigheter i stort. Artikel 8j lämnar fortfarande öppet hur en implementering bör gå till och vilka krav man kan ställa både som ursprungsbefolkning och som nationell stat.

Diskussionerna som har centrerat kring bevarandet av traditionell kunskap har lett fram till åsikten att det centrala i bevarandet är kunskapen måste vara tillämplig för att kunna överleva. Därför framhålls lokalsamhällets rättighet till tillgång till resursen för att även i fortsättningen kunna tillämpa sin kunskap. Man framhåller också språkets och kulturens oerhörda vikt för det traditionella kunskapssystemet. Ett element av traditionell kunskap som bryts ut ur kunskapsystemet förlorar sin kontinuerliga utveckling och blir en statisk uppgift. Den kan nyttjas för studier inom det vetenskapliga systemet, men dess utveckling inom det traditionella kunskapsystemet avstannar. Möjligheten till alternativa lösningar genom traditionella innovationer försvinner. Konventionen menar därför att *in situ*-bevarande är att föredra och att nyttjande av kunskapen så långt möjligt tillåts. Inom artikel 8j markeras att den viktigaste kunskapen är den som kopplar till naturresursutnyttjande och landskapsformande insatser, men att denna inte kan bevaras *ex situ*, utbruten ur sitt sammanhang, och att därför hela kunskapssystemet bör värnas om. Man poängterar således vikten av en holistisk ansats till traditionell kunskap vilket innebär att även andra kulturyttringar och aspekter på världsåskådning är relevanta för artikel 8j. Centrum för biologisk mångfald vill dock begränsa artikelns mandat till att inte inbegripa de rent

materiella frågorna rörande rätten till ägande av landområden och eventuella skadestånd för äldre tiders konfiskering av mark. Artikel 8j i sig kräver en långsiktigt nyttjanderätt till de traditionella landområdena men inte nödvändigtvis ett ägande. Rätten till sina kunskaper och deras nyttjande är emellertid otvetydig utifrån diskussionerna runt artikeln.

Inom en lång rad av internationella konventioner, överenskommelser och åtaganden återfinns emellertid samma tankegångar om vikten att bevara den traditionella kunskapen. Inom miljöområdet finns liknande skrivelser inom exempelvis Agenda 21, Habitatagendan och Ramsar-konventionen. Våra undersökningar visade emellertid inte att mycket lite hänsyn till dessa frågor har tagits i det svenska arbetet. Dessutom kommer samma formuleringar också in i det mer kulturella och konstnärliga sammanhanget i och med diskussionerna i samband med Världskommissionen för kultur och utveckling, Universal Declaration on Cultural Diversity, Konventionen om skydd av det immateriella kulturarvet och Världsarvskonventionen. I samband med mänskliga rättigheter återkommer frågeställningarna inom exempelvis ILO:s konvention nr 169, Kommissionen för mänskliga rättigheter och Permanent Forum on Indigenous Issues. Internationellt sett är den traditionella kunskapen och den kulturella identiteten som den avspeglas i såväl det konstnärliga som det biologiska kulturarvet viktiga frågor. De svenska ansatserna att tackla dessa frågor uppvisar ganska tydlig separation mellan natur och kultur. Ett mer integrerat arbete är en nödvändighet eftersom det är tydligt att svenska myndigheter deltar i många internationella fora och diskuterar skydd av mer eller mindre samma sak samt att dessa diskussioner förefaller vara tämligen osynkroniserade.

I diskussionerna och besluten rörande artikel 8j markeras och vikten av att varje stat genomför insatser och tillför resurser för att kunna bevara, sprida och respektera traditionell kunskap och de ursprungs- och lokalsamhällen som besitter denna kunskap. Hur detta sedan ska gå till är

upp till varje stat att själv utforma utifrån sina specifika förhållanden. Vid partsmötet i Nairobi 2000 antogs ett arbetsprogram för artikel 8j ”Programme of work on the implementation of article 8(j) and related provisions of the Convention on biological diversity” (se bilaga 1). Meningen med arbetsprogrammet var att inom konventionens ramverk möjliggöra en rättvis och korrekt implementering av artikel 8j, vilken inbegrep ett fullgott deltagande av representanter från ursprungs- och lokalsamhällen i alla nivåer av arbetet. De övergripande principerna för arbetet att implementera artikel 8j var utöver fullgott deltagande av lokalsamhällena avsikten att traditionell kunskap ska respekteras på samma sätt som vetenskaplig kunskap och att arbetet krävde en holistisk ansats i enlighet med de traditionella kunskapssystemen. Vidare skulle ekosystemansatsen och en helhetssyn på landskapet tillämpas och slutligen skulle tillträde till traditionell kunskap endast ske efter i förväg lämnat informerat medgivande. Arbetsprogrammets första fas involverar staternas åtgärder för att möjliggöra ett effektivt och aktivt deltagande i fattandet av beslut som rör deras egen verksamhet. Detta deltagande ska även inkludera kvinnliga representanter. Man ska även stärka lokalsamhällets möjligheter att vara involverade i bevarandet av biologisk mångfald. Första fasen inkluderar också uppmaningen att traditionsbärarna ska ha rättvis del av eventuella vinster som kommer av nyttjandet av deras kunskap och att såväl privata som offentliga institutioner måste ha i förväg lämnat informerat medgivande från traditionsbärarna. Det bör även inrättas fokuspunkter, eller samverkansgrupper, för utbyte av information med ursprungs- och lokalsamhällena. Under process inom konventionen är också riktlinjer för kultur-, social- och miljökonsekvensbedömningar av projekt som avses att äga rum på heliga områden eller andra områden som nyttjas av ursprungs- och lokalsamhällen. Även hur man ska ta hänsyn till artikel 8j i de nationella lagstiftningarna skulle utredas av konventionens arbetsgrupp. I den andra fasen av arbetsprogrammet skulle riktlinjer för hur man

kan respektera, bevara och skydda traditionell kunskap samt öka dess användning inom *in situ*-bevarandet av biologisk mångfald skulle utredas. Man skulle vidare utveckla nationella program för att bevara och skydda traditionell kunskap samt för nyttjandet av sådan kunskap i nationella strategier för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald, i enlighet med artikel 8j.

I diskussionerna rörande artikel 8j så har vikten av att i olika sammanhang ta särskild hänsyn till ursprungs- och lokalsamhällenas intressen betonats. Man har även framhåvt värdet av att skapa särskilda kanaler för dessa samhällen till beslutsfattarna. Det har också speciellt rekommenderats att beslut rörande nyttjandet och förvaltandet av naturresurser och den biologiska mångfalden så långt tillämpligt ska decentraliseras för att främja ursprungs- och lokalsamhällenas självbestämmande på lokal- eller regionalnivå. När projekteringar ska ske på områden som på särskilt sätt berör ursprungs- och lokalsamhällenas näringar eller deras historia ska särskild hänsyn visas. Man arbetar idag internationellt med särskilda riktlinjer för miljö-, kultur- och socialkonsekvensbedömningar för projekt inom sådana områden (Akwé: Kon riktlinjerna). Också nödvändigheten av att regeringarna bistår dessa samhällen med olika kapacitetsbyggande åtgärder och exempelvis juridisk hjälp för att möjliggöra för dessa samhällen att kunna fatta informerade beslut rörande sin framtid och för att effektivt kunna delta i samhällsutvecklingen har särskilt betonats. Generellt sätt kan man konstatera att exempelvis regeringar, myndigheter och företag ska visa en särskild hänsyn när det gäller frågor som på något sätt berör ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald”. Dessa kan omformuleras med att alla svenska medborgare kanske inte borde ha samma demokratiska rättigheter utan att vissa traditionsbärare i ursprungliga och lokala samhällen ska ha en röst som ska vara mer värd än andras i vissa frågor. Detta kan innebära en differentierad rösträtt i vissa frågor. Detta är ett delikat demokratiskt dilemma och

kan möjligen till och med kräva en ändring av grundlagen eftersom det sannolikt strider mot påbudet i första paragrafen i regeringsformen, dvs. ”allmän och lika rösträtt”.

Centrum för biologisk mångfald **betonar** vikten av att vidta nationella åtgärder för att tillämpa arbetsprogrammet på förhållandena i Sverige och rekommenderar regeringskansliet att begrunda och vidta lämpliga lösningar.

Centrum för biologisk mångfald **föreslår** att:

- a regeringenskansliet utreder samordningen mellan de olika internationella överenskommelserna rörande traditionell kunskap och immateriellt kulturarv. Sannolikt kan stora samordningsvinster göras i samband med implementeringen av dessa.
- b regeringen tar till sig och begrundar innebörden av det demokratiska dilemmaet rörande differentierat medbestämmande i vissa frågor som uppkommer genom tillämpningen av artikel 8j samt vidtar lämpliga åtgärder.

3. Traditionell kunskap och lokalbefolkningar

I en skrivelse (UNEP/CBD/SBSTTA/2/7) från Mångfaldskonventionens sekretariat till dess vetenskapliga arbetsorgan ”Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice” ges historien till varför ursprungs- och lokalbefolkningar är väsentliga för konventionens verkställande:

Ursprungs- och lokalsamhällen har utvecklat, bevarat och uthålligt brukat de biologiska resurserna inom deras landområden och territorier under tusentals år. Ursprungs- och lokalsamhällen har utvecklat användandet av en stor mängd växter och djur som föda, läkemedel och för andra syften. Traditionell kunskap har och kommer att fortsätta att ge viktiga ledtrådar till vetenskapsmännen inom jordbrukssektorn, läkemedelsområdet och för industrin. Dessutom ger traditionell kunskap viktiga indikationer rörande naturresursanvändning och ekosystemskötsel. Ursprungs- och lokalsamhällen har inte bara en enorm kunskap om sin omgivning utan spelar även en viktig roll i att implementera naturvårdspolitiken i praktiken.

Konventionen erkänner vikten av ursprungs- och lokalsamhällen för bevarandet och det uthålliga nyttjandet av den biologiska mångfalden. Den erkänner också att ursprungs- och lokalsamhällen ska dela de vinster som uppkommer av deras idéer och innovationer som visar sig vara användbar för andra. Dessa samhällen behöver incitament för att bevara för att kunna stå emot trycket från andra ekonomiska intressen som kan ha negativa effekter på den biologiska mångfalden.

Konventionen erkänner kopplingen mellan bevarandet av biologisk och kulturell mångfald samt vikten av att ursprungs- och lokalsamhälle ska kunna fortsätta med sitt traditionella bruk av de biologiska resurserna. Man framhäver att flera nya studier har visat på en hög korrelation mellan biologisk och kulturell mångfald i

olika regioner i världen. Många av de länder som har den största biologiska mångfalden har också kulturellt diversitet vad gäller ursprungliga och lokala samhällen, vilka även anses vara de främsta bevararna av biologisk mångfald. Sådana samhällen har två mycket viktiga tillgångar; den biologiska mångfalden på territorierna och den traditionella kunskapen om den.

En av de mest brådskande utmaningarna för världens ursprungs- och lokalsamhällen är emellertid bevarandet av traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor eftersom världen befinner sig i en fas då den strävar efter kulturell homogenitet på bekostnad av lokal diversitet. Den slogan som används för biologisk mångfald ”use it or lose it” gäller alltför väl även för den traditionella kunskapen. Kunskap som inte praktiskt används försvinner. Eftersom lokalbefolkningarna ofta saknar kapaciteten att inverka på processen inom implementeringen av konventionen så kan man underlätta detta genom att ursprungs- och lokalsamhällen knyter samarbetsavtal med myndigheter, universitet och privata företag som kan medverka i arbetet med deras mål för ögonen (UNEP/CBD/WG8J/2/4).

3.1. Traditionell kunskap och etnobiologi

I dessa sammanhang används ofta termen traditionell kunskap och diskussionen kommer ofta in på komplexiteten och den holistiska naturen i traditionella kulturer eller kunskapssystem och man pekar gärna på interrelationerna mellan ett lokalsamhälles sociala och kulturella identitet och de specifika kunskapselementen. Ändå kräver processen som verkar för ett skydd av traditionell kunskap att man separerar de olika delarna åt. Inom ”Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore” inom WIPO (World Intellectual Property Organization) har

man därför delat upp begreppet traditionell kunskap och använder idag istället termerna traditionell kunskap och traditionell kulturyttring. Med traditionell kunskap (*traditional knowledge* [TK]) menas innehållet eller substansen i traditionell know-how om bland annat olika traditionella ekologiska skötselmetoder eller användningen av exempelvis medicinalväxter. Traditionella kulturyttringar (*traditional cultural expression* [TCE]) kan å andra sidan anses vara synonymt med termen folkloristiska uttryck och innefattar sådant som traditionell sång, musik och dans, sagoberättande och grafisk design i form av exempelvis tecken, symboler och traditionella mönster). Traditionell kunskap och traditionella kulturyttringar är två visserligen distinkta men ändå mycket nära sammanknutna, kompletterande och interagerande områden. (WIPO/GRTKF/IC/5/12).

Traditionell kunskap består av såväl kunskap, know-how, sedvänjor som uppfattningar som hjälper människan i sin interaktion med den omgivande naturen. Den inkluderar kunskaper inom jordbruk, djurskötsel, jakt, fiske, insamling av olika nyttigheter, bekämpning av sjukdom och skada, namngivning och förklaringar till naturfenomen samt olika strategier för att överleva och forma sin omgivning. Till skillnad från vetenskapen så förekommer det inte inom traditionell kunskap motsatsförhållandet mellan det jordnära och det andliga, det empiriska och objektiva och det heliga och intuitiva. Inom den traditionella kunskapen är gränserna permeabla. Även om den västerländska vetenskapen är en social konstruktion och som åtminstone strävar efter att skilja mellan andligt och materiellt, religion och kunskap, och kultur från natur. Detta skiljer sig markant från den traditionella kunskapens holistiska inställning. Därför är det inte lämpligt att försöka klämma in den traditionella kunskapen i vetenskapens form. Traditionella kunskapssystemets förklaringar kan förefalla ovetenskapliga och osakliga men den slutgiltiga slutsatsen kan vara vetenskapligt fullständigt korrekt (Nakashima & Roué, 2002).

Det forskningsområde som är specialinriktat på den traditionella kunskapen, inno-

vationerna och sedvänjorna hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt kallas etnobiologi eller etnoekologi. Inom den kartlägger och analyserar man de lokala människornas föreställningar om och användande av de biologiska resurserna. Man pratar ofta om termen traditionell ekologisk kunskap för att beskriva den praktiska kunskap rörande de egna landområdena som finns i lokala samhällen. Etnobiologi kan ses som en form av folklivsforskning inriktad på människors förhållande till de biologiska resurserna. Ämnet växte fram under slutet på 1800-talet och början på 1900-talet, men har fått en förnyad betydelse i anslutning till Konventionen om biologisk mångfald (Cunningham, 2001; Laird, 2002; Nakashima & Roué, 2002; Stepp et al., 2002). Det finns också en mängd olika kursböcker i ämnet (t.ex. Cotton, 1996; Balick & Cox, 1996; Martin, 2002). Allt eftersom man har belyst den potentiella nyttan av traditionell kunskap för att utveckla det hållbara samhället är det fler politiker och forskare som önskar en ökad integration mellan traditionell kunskap och vetenskap. Samtidigt har man ifrågasatt den vetenskapliga sidans seriositet att sträva mot en fullständig integration av dessa båda världsbilder eftersom det kräver ett ifrågasättande av den vetenskapliga världens konstruktion. Hittills har det främst handlat om ett tillgodogörande av en del av den traditionella kunskapen som sedan har granskats enligt vanligt vetenskapligt analysförfarande. Det har rört sig om en separation av information som är vetenskapligt godtagbar och den som inte är det, den traditionella ”vetenskapen” och de traditionella föreställningarna. Detta har varit berikande för vetenskapen, men har inneburit ett utarmande av traditionella kunskapssystem. Man har också ansett att det är bäst att traditionella kunskapssystem bevaras indirekt genom bevarande av exempelvis språket. Det anses också viktigt att kunskapsöverföringen sker inom det egna lokalsamhället för att ge folket kontroll över kunskapens förändring samt att försäkra sig om deras tillgång till de naturområden som deras livssätt är baserat på (Nakashima & Roué, 2002).

Vad gäller den internationella scenen pågår närstående forskning även inom kulturanthropologi och humanekologi. Många studier har också genomförts inom ämnen som etnologi och kulturgeografi. Man menar emellertid att ett problem med västerländsk forskning rörande traditionell kunskap är att sökandet efter en objektiv, universell sanning påverkar och förstör de traditionella kunskapssystemen. Arbetet med att beskriva och analysera kunskap och folklig historia anses på många håll bara vara en kunskapens nykolonialism. Den publicerade kunskap som utgör vetenskapens spelplan och allmångods anses utarma den traditionella kunskapen. Man har delat in etnobiologins utveckling som forskningsfält i fyra olika stadier. Det första stadiet innebar en extraktion av användbara uppgifter rörande växter och djur ut ur de traditionella kunskapssystemen. Nästa stadium innebar förståelsen att traditionell kunskap var en logisk kulturell process och en egen form av vetenskap. Det tredje stadiet kallade utforskningen av de folkliga uppgifterna för etnoekologi och definierade dem som traditionell ekologisk kunskap. Syftet med de vetenskapliga studierna var de skulle kunna utgöra grunden för praktiska inslag som kan användas i skapandet av ett hållbart resursutnyttjande. Det fjärde stadiet innebär att forskningen bör ske *om, av och för* de ursprungliga och lokala samhällena. Det är på lokalsamhällets villkor forskningen bör ske och det är deras rätt att avgöra hur och vad av deras kunskap som presenteras för världen. Den traditionella kunskapen, innovationerna och sedvänjorna är deras intellektuella egendom. Det bör vara ett samarbete till ömsesidig nytta. Man kan emellertid inte uppskatta etnobiologisk kunskap utan att först förstå och uppskatta dess andliga och praktiska värde. Ofta råder det ett motsatsförhållande mellan forskare och lokalbefolkningen, vilket leder till ömsesidig misstro eller åtminstone åt ena hållet (Hunn, 2002). På senare år har också enstaka svenska översiktsarbeten publicerats inom etnobiologi (Petterson et al., 1999 & 2001; Svanberg & Tunón, 1999, 2000a & b).

Inför ”Workshop of traditional knowledge and biological diversity” som arrangerades i Madrid 24–28 november 1997 hölls även ”Second International Indigenous Forum on Biodiversity”. Detta satellitmöte resulterade i ett slutdokument (UNEP/CBD/TKBD/1/3 annex I), som formulerar hur ursprungsbefolkningarna ser på sig själva och sin kunskap. Dokumentet inleds med att skildra deras förhållande till jorden:

Urfolken kommer av landet och ger sina liv till landet. Vi benämner inte landet som vi kommer ifrån som vår egendom, vi anser att landet är vår Moder. [...] Vår roll och skyldighet är att skydda Moder Jord från förstörelse och misskötsel, precis som vi skulle skydda vår mänskliga moder.

Därefter följer deras orosmoln inom arbetet med artikel 8j uppräddade i sexton punkter. De handlar främst om att inte vara fullvärdiga medlemmar i konventionsarbetet, att inte vara erkända som ursprungsfolk, att inte ha kontrollen över sina landområden och det kommersiella nyttjandet av deras kunskaper och biologiska resurser och att inte konventionens parter visar tillräcklig handlingskraft i kampen mot biopirater och okontrollerad resursutnyttjande av deras landområden. Man konstaterar vidare att konventionens arbete har en underliggande vilja att favorisera det nuvarande världsläget med internationella, multilaterala, bilaterala och nationella legala system inkluderande immaterialrättsfrågorna. Dessutom har konventionen inte tillräckligt erkänt den traditionella kunskapens unika karaktärer och förtjänster eller försökt att verka för att skydda och bevara traditionell kunskap, lokala språk eller traditionella utbildningssystem. En stor brist med konventionen upplevdes också vara bristen med tydliga sammankopplingar med övriga internationella överenskommelser.

”International Indigenous Forum” markerar nödvändigheten att implementeringen av artikel 8j tar hänsyn till internationella deklARATIONER rörande ursprungsbefolkningar. Dessutom eftersträvas att konventionsarbetet ska försäkra och återge ursprungsbefolkningarna rättigheterna till sina landområden och nyttjandet av dem, utveckla skyddsmekanismer för traditionell

kunskap och regelverk för att skydda dem för biopirater. Vidare bör arbetet med artikel 8j leda till ett erkännande av ursprungsbefolkningarnas rätt att få tillgång samt återta genetiskt material som finns i *ex situ*-samlingar, som genbanker, herbarium och botaniska trädgårdar. Det ska även försäkra att internationella mekanismer och överenskommelser som är relevanta för artikel 8j ska inkludera de rättigheter och den oron som har formulerats i exempelvis ILO Convention No. 169 och olika internationella deklARATIONER från ursprungsbefolkningskonferenser. ”International Indigenous Forum” poängterar rörande att ursprungsbefolkningarnas kulturer:

är baserade på principerna harmoni, fred, utveckling och ekologisk balans. Därför är bevarandet och nyttjandet av resurserna en del av de ursprungsbefolkningarnas världssyn och vardag; Konventionen om biologisk mångfald erkänner de lokala och ursprungliga folkens rätt att själva kontrollera tillgången till deras traditionella kunskap, innovationer och sedvänjor, vilka utgör basen till deras upphällande och livsstil i framtiden; Man riskerar inte bara tekniska och vetenskapliga landvinningar eller former för bevarandet av naturresurser utan även kulturella och andliga förhållanden och den värld i vilken vi människor lever i. (UNEP/CBD/TKBD/1/3 annex I),

Ett problem rörande traditionell kunskap och västerländska förhållanden är att det inte finns någon entydig definition som förklarar vilken kunskap eller vilka lokala samhällen som bör betraktas som relevanta för artikel 8j.

3.2. Ursprungliga och lokala samhällen i Sverige

Etnologen Ulla Brück beskriver lokalsamhället som ett uttryck för gruppidentitet i en uppsats i Rig (Brück, 1984). En mer ingående inringning av termen resulterar i en grupp människor, stor eller liten, som har en känsla av samhörighet på grund av något som har att göra med etnisk eller nationell tillhörighet eller liknande faktorer. En enskild människas uppfattning om sin personlig-

het beror på flera uppfattningar om hur hon ser på sin tillhörighet. Kön, ålder, yrke, omgivning, social ställning etc. bidrar till uppfattningen om identiteten. Begreppet lokalsamhälle associerar till ett verkligt småskaligt samhälle; en motsats till de livsmiljöer som formas i tätorter och storstäder. Ett annat slags motsatsförhållande finns mellan lokalsamhälle och industrisamhälle. En lokal samhällsmiljö kan tänkas bidra till en identitetsupplevelse på ett alldeles särskilt sätt. Den lokala identiteten kan också ses som en del av en individs personliga utrustning. Begreppet lokalsamhälle kan också användas för att karaktärisera ett samhälle, en ort eller en plats i sig själv. I sådana fall står ordet för egenskaper som på olika sätt symboliserar en fysisk miljö.

I lokala samhällen bygger tillhörigheten på likheter som skiljer ut en grupp från andra. När en grupp eller kategori människor delar erfarenheter och uppfattar samhörighet med varandra betyder detta också att de uppfattar sig som olika andra. Här finns en koppling till begreppet kultur. Kultur kan, bland många andra definitioner, sägas vara vad som gör oss lika vissa människor men olika andra. De som bildar ett lokalsamhälle har del i en enhetlig lokalkultur. Varje person kan beroende på situationen känna olika tillhörighet med större eller mindre helheter. Den lokala identiteten kan därför ses som en relativ grupp tillhörighet, som mobiliseras under vissa omständigheter. Tillhörigheten till ett lokalsamhälle behöver bekräftas. Detta sker genom att upprätthålla traditioner och forma symboler som bildar en miljö där man är hemmastadd. Centralt i uppfattningen om tillhörighet ligger också känslan av kontinuitet. Det är väsentligt för en människas identitet att uppfatta sig som densamma idag som hon var igår eller förra året eller i sin barndom. En grupp kan dock behålla sin identitet även om samtliga gruppmedlemmar byts ut. Som vetenskapligt begrepp kan ”lokalsamhälle” användas på olika sätt. Dels konkret beskrivande; det vill säga ett litet samhälle med få invånare. Dels kvalitativt beskrivande; det vill säga hur samhället är beskaffat. En tredje nyans är som en normativ moralisk värdering; en in-

tressant och önskvärd identitetsbildning. Utanför lokalsamhället finns allt det som påverkar det, men som det självt inte har kontroll över.

Lokalsamhället är en identitetsskapande miljö och står som motsats till omvärlden, vare sig denna består av storsamhället eller andra lokalsamhällen. Etnologen Sigfrid Svensson (1966) gör jämförelser med ”bygden”. *Med bygd menas ett område vars traditionsbundna kultur blivit likartad genom att invånarna där stått i närmare beröring med varandra än med utanför boende.* Det lokala samhället gynnar lokal kompetens genom att det ger förutsättningar för kontinuitet i tillvaron. För att den fysiska omgivningen ska bidra till uppfattningen om social liket krävs dock att den brukas på traditionell grund. Utom den konkreta miljön, både i form av människor och i form av fysisk miljö, finns det en abstrakt identitetsformande miljö i form av idéer som kommer utifrån. I synnerhet inom landsbygdssamhället kan denna faktor skapa en negativ anpassning till lokalsamhället; att förnimma främlingskap mot storsamhället kan ge en känsla av otrygghet. Samhörigheten med lokalsamhället bildar inte en tillräcklig motvikt för att den ska uppfattas som ett värde i sig.

Konventionen om biologisk mångfald efterfrågar ”ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald”. Deras livssätt och kunnande kopplat till naturen är av särskild betydelse. De ursprungs- och lokalsamhällen som man i Sverige först av allt kommer att tänka på i detta sammanhang är de renägande samerna. Men listan kan kompletteras och göras väsentligt längre. Man måste begrunda jordbruksmiljöer där likhet, kontinuitet och äkthet är framträdande egenskaper. I Naturvårdsverkets rapport 4815 (1997: *Sveriges finaste odlingslandskap — Nationell bevarandeplan för odlingslandskapet*, Stockholm, sid. 11), lyfts miljöer som skärgårdsjordbruk, fjällägenheter, fåbodrar och finnboiställen fram. Det finns andra exempel och helheten är viktig. Det är först när miljöerna kan uppfattas som brukningsenheter eller fullständiga företag som förutsättningarna för verksamheten, markorga-

nisationen, odlingsystemen, naturförhållandena etc. kan sättas in i ett sammanhang. Det är först då bevarande av biologisk mångfald ger en pedagogiskt väl fungerande bild av odlingens förutsättningar och förändring genom tiderna och de biologiska och kulturella särdrag som formats under sekler av mänsklig hävd. Enskilda biotoper lyfts in i ett ekonomiskt system.

I följande delkapitel beskrivs några specifika lokalsamhällen i Sverige. Beskrivningarna finns här för att belysa varför vi anser att de representerar ett traditionellt livssätt enligt artikel 8j i ett Sverige-perspektiv. De har mycket gemensamt och samtliga exemplifierar variationer på ett tema med ursprung i självhushållet. Därför undviks upprepningar av gemensamma företeelser. Någon gång kanske en sådan görs, men då mest som en påminnelse. Beskrivningarna bör läsas som en helhet och inte ryckas ur sitt sammanhang.

3.2.1. Samerna och rennäringen

Förutom att samerna är en ursprungsbefolkning i Sverige finns den samiska kulturen även representerad som lokalsamhällen. Samerna har traditionellt betraktat naturen, kulturen och försörjningen som en oskiljbar helhet. Man hävdar traditionen att leva i naturen och på ”överskottet” av vad naturen gett. Samiska näringar är traditionellt sett långsiktiga därför att de förutsätter att gränsen för det ekologiskt hållbara inte får överskridas. Att detta skulle kunna ha en relevans verifieras av att fjällvärlden – samernas traditionella territorium – för många anses vara en vildmark. De traditionella samiska näringarna är renskötsel, jakt och fiske. Hunden kom mycket tidigt att få en speciell roll i samekulturen. Samerna inom Sápmi har varit en nomadbefolkning med renskötsel som huvudnäring, från 1600-talet ända fram till 1950-talet. Före 1600-talet levde samerna i ett rörligt bosättningsmönster inom s.k. sijddasamhällen, som utgjordes av avgränsade bosättningsområden med en gemensam social organisation. Under medeltiden var samerna i huvudsak en jakt- och fångstbefolkning, men de hade ett fåtal tamrenar som användes för mjölk-

ning, transporter och som lockrenar vid vildrensjakt. Under 1600-talet övergår fjällsamerna till rennomadism. Övergången till fullt utvecklad rennomadism innebar att de fjällsamiska siddasamhällena upplöstes och att samebyarna kom att bli mer långsträckta när de anpassade sig efter fjällrenens vandringar mellan kust och fjäll. Även skogssamerna övergick till att hålla större hjordar av tamrenar, men i skogslandet var det skogsrenen som nyttjades som tamdjur. Skogsrenen vandrar inte lika långt mellan sina sommar- och vinterbeten, och därför förblev skogssamernas samebyar relativt runda i formen. Både fjällrenen och skogsrenen växlar mellan gräsbete på sommaren och lavbete på vintern. I renskötserätten ingår bl.a. rätt till renbete, jakt och fiske samt rätt att uppföra vissa stugor och anläggningar, rätt att ta skog till bränsle och byggnadsvirke för husbehov samt slöjdvirke. Från och med 1673 års lappmarksplakat blev det tillåtet att ta upp nybyggen i lappmarken, men först under slutet av 1700- och framförallt 1800-talet började den fasta bebyggelsen växa fram i norrländska inlandet. De som bosatte sig var både kustbönder som flyttade från kustområdena och samer som blev fast bosatta som jordbrukare.

Även om rennäringen är bland de första man reflekterar kring när man begrundar samer så har och är inte alla samer beroende av rensköttsel. I vissa områden har exempelvis längs den nordnorska kusten var sjösamer bofasta inne i fjordarna. De levde på havsfångst, viss boskapskötsel och jordbruk, men inte av rensköttsel. Även i svenska inlandet hade vissa samesamhällen mer av sin utkomst från fisket och jakten än rennäringen. Totalt sett är också en minoritet av samerna idag involverade i rennäringen. De samiska traditionella kunskaper, innovationer och sedvänjor kan således, men inte enbart därför, också finnas inom många andra områden. Det finns specialiseringar inom samhällena, på så sätt att en näring eller verksamhet kan dominera, men kontakten med de andra näringarna hålls alltid levande. Försörjningssystemet måste absolut betraktas i ett helhetsperspektiv. I detta ingår då också samernas förmåga att förena nytta med ett konstnärligt uttryck, exempelvis när man slöjdar.

Föremål som en gång användes för vardagens sysslor har idag utvecklats till alster av högklassigt konsthandverk. Samebyarna betonar emellertid renskötrelsens betydelse som försörjningskälla. Renskötselets behov har avgjort var visten, skiljningshagar och andra nyckelplatser placerats i landskapet. Traditionellt vallar renskötarna djuren för att hjälpa till vid kalvning, hindra renar från att ge sig in i rasmarker eller ut på glaciärer och gungflyn, skydda dem från rovdjur, finna bra betesmarker och undvika sammanblandning med andra hjordar under flyttning. Kastring av en del tjurar sker för att hålla balans till antalet vajor och för att möta behovet av (drag- och) slaktdjur. Renar individ- och ägarmärks genom snitt i öronen. Höstslakten ger avkastningen av renskötselet.

Renbetet bidrar till bevarande av den biologiska mångfalden eftersom de störningar detta ger är en förutsättning för stabiliteten i de allt sedan vildrenens tid etablerade betesekosystemen. Renägarna är medvetna om att överutnyttjande utarmar betet och att detta slår tillbaka mot näringen. Det är viktigt att särskilja överutnyttjande från den påverkan på växtligheten som renbetet alltid haft. Betesro och minimalt med störningar från turister och rovdjur är villkor för ett effektivt betesutnyttjande. Ges förutsättningar för ett väl avvägt betetryck bidrar detta till en rik och varierad vegetation. De ekologiska förutsättningarna har försämrats av ett begränsande regelverk, t.ex. stängning av riksgränserna, en ökad samhällsutbyggnad och exploateringar i renskötselet. Exploateringen har inneburit störningar i den traditionella driften, vilka lett till strukturförändringar och ökade kostnader, som i sin tur orsakat en sämre stabilitet i näringen. Riksgränsöverskridande renbete och bättre tillvaratagande av naturliga barriärer i landskapet bör gynna ett mer långsiktigt hållbart bruk av betesresurserna. Samebyarna önskar också alternativ till dragningar av renstängsel som kan orsaka oacceptabelt lokalt slitage. En riklig rovdjursförekomst innebär problem för rennäringen. Samebyarna ifrågasätter emellertid inte samhällsmålet att ha livskraftiga rovdjurstammar, men man önskar att under acceptabla

förutsättningar få utöva ett förvaltningsansvar (Ekeland m.fl., 1999; Johansson, 2002; Karlsson, 2000; Lindahl, 1999; Mériot, 1994; Mulk et al., 1999).

3.2.2. Fjällnära jordbruk

I 1749 års lappmarksreglemente definierades en gräns för ”lappmarken”. Den viktigaste funktionen var att reglera kolonisationen av nybyggare. Senare uppstod ett behov att skilja kolonisations- och rennäringssintressena. Därför tillkom ”odlingsgränsen” 1867. Väster om denna gräns skulle inga nybyggen få tas upp. I praktiken har tillämpningen av gränsdragningarna inte alltid fungerat och en del administrativ kreativitet har fått tillämpas för att juridiskt reglera olika former av fjällnära jordbruksetableringar.

Det fjällnära jordbruket utnyttjar i princip samma marker och samma resurser som de renskötande samerna. Många gårdar och nybyggen har samisk bakgrund och den agrara kulturmiljön har ofta starka samiska anslag. Jakt och fiske har varit ett nödvändigt komplement till jordbruket och ofta har dessa näringar varit viktigare för nybyggare än för renskötande samer. För att trygga tillgången på fisk och vilt för de bosatta i området infördes exempelvis förbud för ”kustbönder” att fiska och jaga ovan lappmarksgränsen. Bakgrunden till systemets uppkomst finns i kronans strävan att genom skattefrihet under ett antal år stimulera ny fast bosättning, för att senare få möjlighet att öka det totala skatteuttaget. Människor sökte sig också till områden med förväntade bättre livsvillkor.

Kreatursskötsel är det fjällnära jordbrukets villkor (liksom det också är i Norrland i övrigt). Tillräckligt med djurfoder för de långa vintrarna var villkoret för överlevnad och utveckling av jordbruken. Syneprotokoll från ett dubbelt nybygge etablerat i södra Lappland i början av 1830-talet ger ett exempel. Redan den första anläggningssynen 1836 noterade 34 myrar med en beräknad fodermängd om 80 lass (ca 24 ton). Nybyggenas slättermyrar fanns inom ungefär en kvadratmils area. Lador och vinterhässjor karakteriserade området. Den stora användningen av trä för bebyggelse och andra ändamål fick en

ofta förbisedd biologisk betydelse genom koncentrationen av död ved, s.k. ”kulturved”. Man kan jämföra det nakna virkets värde för lavarna med de naturliga slättermarkernas betydelse för örter och gräs. En studie av lavfloran på kulturved (äldre ladväggar) jämfört med naturlig dödved (torrakor) visar att kulturveden har en större biologisk mångfald än naturveden (Svensson, 2003). Lavfloran har också en egen fauna med stor betydelse bl.a. som föda för fåglar. I ladvirke kan också finnas hålbbyggande (hål efter vedbockar) gaddsteklar vilka som vuxna är helt beroende av pollen från en enda ört på ången där ladan står. Kulturberoendet är således mycket starkt.

På 1850-talet sökte man från statens sida ordna ägoförhållandena i området. Det skedde genom avvitrning och laga skifte. Före avvitrningen var all skogsmark en allmänning till vilken bönderna och kronan ansåg sig ha lika rätt. Genom avvitrningen drogs gränser dels mellan statens och byarnas ägor, dels mellan byarna. Avvitrningen speglade naturhushållningens krav med tyngdpunkten lagd på kreatur och mjölkprodukter. Detta krävde sommarbete på vidsträckt marker och slätter av vinterfoder på alla lämpliga platser. Eftersom mulbetet inte begränsades vid avvitrningen riktade nybyggarna sina krafter mot att trygga tillgången på vinterfoder. I Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker skapades på så sätt begreppet ”ströängar”. Det var utängar som staten vid avvitrningen upplät till brukare utan tillräcklig egen mark som tryggade vinterfodret. Gårdsbruken etablerade sig i gammalt renbetesland. De nya betesdjuren, främst kor, får och getter, och det mycket omfattande insamlandet av vinterfoder, som också omfattade lövhö, gjorde landskapets kulturpåverkan ännu tydligare. De varierade störningarna ökade markernas biologiska mångfald och inslaget av kulturväxter och kulturberoende arter blev allt större. Genom omfattande förflyttningar av djur och foder skedde förändringarna relativt snabbt. På grund av man utnyttjande djurens gödsel för att skapa odlingar på lämpliga ställen fick också åkerns arter möjlighet att etablera sig (Blomkvist, 1993; Ekeland m.fl., 1999).

3.2.3. Skogsjordbruk

Det är mest små- och deltidjordbrukare som idag brukar s.k. skogsjordbruk. De har ofta utvecklats från intagor på utmarken till etablerade jordbruksbyar. Ursprunget kan också sökas i rotetorp och lönetorp och lägenheter under större gårdar eller körar- och skogsarbetarbostäder till bruk och bolag. De kan också ha varit varianter på egnahemsrörelsen där ett mindre jordbruk skulle vara en del av familjens trygghet. Enstaka ensamgårdar bör också kunna föras till kategorin skogsjordbruk. Det egentliga jordbruket var sällan tillräckligt omfattande för att ge en familj bärgning. Sviktande underlag för självförsörjning i liten boskaphållning och begränsat åkerbruk gav en starkt diversifierad näringsstruktur. Skogen gav tryggheten. Tjärbränning, kolning, pottaskebränning, skogsodling och liknande hörde till sysslorna. Ett innovativt utnyttjande av vad utmarken kunde erbjuda i form av olika skogsalster och ett utbyte av tjänster/produkter gjorde sättet att leva möjligt. Olika specialiteter, ibland knutna till en viss bygd, utvecklades som bisysslor; korgflätning, svarvning, tunnbinderi, snickeri, smide, spånad, stickning, vävning, bärplockning, biodling, äggproduktion etc. Någon kunde ta varor på förlag och svara för försäljning.

Små gårdar, enkla bostadshus, mindre ekonomibyggnader med specialfunktioner för binärningar är karaktäristiska. Ytorna för odling är små och oregelbundna och inte sällan mycket spridda. Rikligt med odlingsrösen, enkla hägnader i form av enkelmurar eller träkonstruktioner, öppna diken i mossodlingar och smala brukningsvägar eller stigar för att nå de olika markslagen. Tillgången till betesmark var god. Det extensiva brukningssättet med liten tillförsel av energi och det intensiva och diversifierade utnyttjandet av produktionen präglade landskapet starkt. Artrikedomen blev stor och kopplingen till markanvändningen är uppenbar. Skogsjordbrukens ekosystem är mycket bräckliga. Ändras hävdregimerna speglas detta omedelbart i arternas frekvens och sammansättning (Blomkvist, 1993; Ekeland m.fl., 1999).

3.2.4. Fäbodbruk

Fäbodbruket har en permanent bondgård som sin självklara utgångspunkt. Bruket innebär att ett jordbruk genom särskild bosättning i utmark optimerar villkoren för hög och säker fodertillgång åt gården. En eller flera gårdar bildade ett eller flera sekundära brukningscentra där husen samsades under benämningen fäbod medan den öppna marken kring dem kallades fäbodvall. (En synonym till fäbod är säter.)

Fritt skogsbete utgående från fäbodarna är det som mest uppmärksammat i fäbodbruket. Dock har foder för vinterns behov i enorm omfattning skördats med utgångspunkt också från fäbodarna. Särskilda gräsfäbodarna där slåttern var det primära har också förekommit. Våtmarksslåttern var den mest betydelsefulla men hårdgödslade slätterängar var också vanliga på fäbodarnas hårdvallar. Detta kraftfulla hö reserverades för de hästar som skulle gå i skogskörslor under vintern.

Utnyttjandet av skog i bruket av jorden, det biologiska kulturarvet, är en intressant del av agrarhistorien och ekonomihistorien. Varje by, varje gård, utformade ett fäbodbruk som med hänsyn till naturens förutsättningar och ekonomiska villkor var och är mest ändamålsenliga. Skogen och utmarken var överallt bygdens ekonomiska säkerhet, som skulle förvaltas för en bra och hållbar utdelning. Till stora delar följer dagens fäbodbruk gamla traditioner. Med färre fäbodbrukare och mindre konkurrens om bete samt en starkt decimerad rovdjursstam har emellertid en viktig rationalisering gjorts under 1900-talet. Vallningen har upphört. På sin höjd följer man korna en bit på väg efter morgonmjölkningen. När en ny rovdjurspolitik vrider klockan tillbaka krävs kompensation för den merkostnad ökade rovdjursstammar innebär för fäbodbruket.

Som fullständigt produktionssystem fram till färdig vara i form av exempelvis smör och ost är fäbodbruket tämligen ensamt om att fungera med lägre energiinsatser än uttagna. I boken Klövssjöns fäbodarna finns en balansräkning av energiflödet i början av 1900-talet. Balansen visar att djurhållning på fäbod med skogsbete är mycket

energieffektivt. Varje insatt enhet genererar fyra. Som jämförelse ställs mjölkframställning, som är mest energieffektiv i dagens animalieproduktion, vilken kräver en insats av tre enheter för att avkasta en. Energibalansen i dagens jordbruk är således kraftigt negativ.

Rätten till fritt bete i utmark, ”mulbetesrätten”, ingår i en oskriven fäbodlag, som är en sedvanerätt lika gammal som den övriga allemansrätt, som reglerar färdsel och vistelse i skog och mark. Den som hade behov att skydda något från betesdjur, till exempel en höststack, fick själva ta ansvaret och hägna in den. Storskiftet berörde sällan utmarken. När utmarken senare kom att skiftas undantogs ofta mulbetet medan ”yxbörderna” (ved- och virkesproduktionen) däremot fördelades mellan byborna. Bolagsetableringen och även statens förvärv av skogsmark kunde ske genom att man inrättade servitut för betesrätt och husbehovstakt av ved och virke, vilka borgade för fortsatt traditionellt jordbruk. Mulbetesrätten är indirekt bekräftad av lagen (1933:269) om ägofred. En utredning (SOU 2003:116) om rätt till bete vid fäbodbruk och annan småskalig djurhållning är på remiss under våren 2004. Denna utredning förslög upphävande av ägofredslagen och inrättandet av en ny lag om betesrätt vid fäbodbruk m.m.

Skogsbetet ingår i en väv av komplicerade beroenden mellan olika organismer och organismgrupper. I hävdad skogsbetesmark finns betesgynnade gräsmarksväxter insprängda i skogsvegetationen. I gläntor och gles skog bildas en grässväl. Betet och djurens tramp håller tillbaka ris till förmån för gräs och örter. Trampet blottar bar jord där frön och sporer kan gro. På upptrampade ställen och på fästigar finns gynnsamma miljöer för insekter och andra småkryp. Betesdjurens spillning ger livsrum för ytterligare ett stort antal arter. Den betade skogen är också rik på svampar. En del av dem samverkar med skogsträden i näringsupptagningen genom mykorrhiza. Där finns också en artrik marklevande mikrofauna.

Nedfall av kväve och andra föroreningar hotar skogsekosystemens vitalitet. Mycket tyder

dock på ett fortsatt gott marktillstånd där skogen betas. Dessutom ökar skogsbetet näringsnivån i marken och gynnar skogstillväxten. Skogsbete kan få en stor betydelse som alternativ till så kallad vitalisering av skogsmark genom kalkning och gödsling, vilken dessutom ofta är negativ för biologisk mångfald. Ett ökat skogsbete och fäbodbruk är således positivt för skogens livskraft och variation.

Flera utrotningshotade lantraser har formats inom fäbodbruk och skogsbete. Bland dessa gamla lantrasdjur (inom parentes antal djur i avel; SJV rapport 2003:13) finns fjällkor (2495), rödkullor (760), fjällnära kor (135; har fler ursprungliga egenskaper än fjällkon), gestrikefår (72), helsingefår (16), svärdsjöfår (34), dala pälsfår (95), lappget (10), jämtget (106) och svensk lantget (1339). Att en del av dessa fortfarande förekommer beror annat på att djuren har konkurrensfördelar då det gäller extensiv drift. För långsiktigt bevarande av lantraserna krävs att de hålls under förhållanden och i miljöer liknande dem där de fick sina karaktärer (on farm conservation eller bevarande in situ) (Blomkvist, 1993; Ekeland & Gustafson, 1997; Ekeland m.fl., 1999; Kardell & Olofsson, 2000).

3.2.5. Finsk kolonisation

Systemet som bygger på boskapsskötsel och svedjebruk uppkom omkring 1600. Avsikten var att öka underlaget för skatteuttag i centrala Sverige genom att kolonisera vad centralmakten ansåg som dåligt utnyttjade skogsmarker i södra Norrland och norra Svealand med folk från östra delen av riket. Dessa finnar odlade råg på svedjor och hade nu bränt så mycket gran-skog att det blivit brist på svedjemark hemma i Savolax. (Idén kom tillbaka i samband med kolonisationen av lappmarken där dock svedjandet hade en avsevärt mindre betydelse.) Den isolerade, geografiskt marginella bosättningen krävde ett extremt självhushåll. Arbetsbyten med svenskar var dock inte ovanliga liksom att svenskar utnyttjade finnarnas kunskap i folklig medicin. Kunskapen om savolaxarnas svedjande var dålig. Man visste att de gjorde sädesåkrar av

granskog, men inte att de svedjade nya marker varje år. En allvarlig förändring i livsvillkoren för svedjefinnarna inträdde redan omkring 1650 då svedjebuket begränsades som en eftergift åt bergsbrukets krav på skog för kolning.

Den brända granskogen innehöll mycket växtnäring och gav därför stora skördar. 100 gånger igen på utsädet var inte ovanligt. En typisk byggnad för svedjekulturen är rian – rågtorken. Den har en stenugn utan rökgång och mellan väggarna fanns slanor som användes som torkhängare för säden. Svedjorna växte igen efter några år och blev betesmarker, slätterängar och lövtäktområden. Skörden på de fasta åkrar man bröt upp var däremot mager. Jakt och fiske gav viktiga tillskott för hushållen.

Svedjekulturen öppnade de täta granmarkerna och förändrade jordmånen. Även efter det att man slutat bränna storsvedjor (huuhta) gav finnbygdernas skogsjordbruk med mindre svedjor (kaski) i sekundär löv- och blandskog markerna en särskild karaktär med speciella biologiska förutsättningar. Andra arter än de som tidigare funnits där fann livsrum. Först kom små och ofta förbisedda, svampar och ryggradslösa djur, som beredde väg för större mer iögonenfallande. Träd- och buskfloran blev ytterst varierad och stod i skarp kontrast till en tidigare monoton granskog med få arter. Buskmusen kunde breda ut sig. Rovfåglar gynnades av kulturen som dels medförde en ökning av antalet bytesdjur, dels skapade marker som var lätta att jaga i. En fågel som orren gynnades också av svedjemarkens blandskogsbackar där inslaget av björk med begärliga knoppar ofta var betydande. Björken gynnades av ett särskilt skäl, för täkt av näver som hade stor betydelse i finnarnas självhushåll (Bladh, 2001; Blomkvist, 1993; Ekeland m.fl., 1999).

3.2.6. Fiskejordbruk; insjöfiske och kust- och skärgårdsfiske

I kustområdet finns marker mycket lika inlandets utmarksområden. Miljön skiftar men många gånger ges kulturlandskapets karaktär av fuktiga strandängar, beteshedar, kalt berg och små åkerlyckor. Utnyttjandet är kopplat till en lokal tradition

av kustfiske i ett självhushåll. Fisket och fiskets organisation var kärnan i strandsittarnas ekonomi. Det skapades kontakter mot en yttre marknad genom såväl fasta som kringfarande uppköpare. Under sommarmånaderna var arbetet intensivt och krävde en samordning av många sysslor inom respektive familjer. Kvinnornas, och även de fiskande männens arbetskraft var viktig även för bönderna i bygden under deras mest arbetsintensiva perioder. Systemet uppkom i början av 1800-talet.

I skärgårdarna utvecklades en form av fåbodbruk där begreppet fiskebod fick en dubbel innebörd. Markens produktion måste tas tillvara lika väl som vattnets. Man flyttade säsongvis till fiskelägena. Varje fiskarfamilj hade också ett fähus. Många gånger var boskapskötselns tryck stort på karga marker. Mängden foder bestämde hur mycket boskap man kunde ha i fähusen. Eftersom huvuddelen av vinterfodret, som var en ekologisk minimifaktor, producerades på fastlandet tog man under självhushållningens tid tillvara allt gräs och löv öar och holmar kunde producera. Ett litet grässkär kunde kanske föda ett får en dag och då roddes det dit.

Det finns även en annan form av fiskejordbruk med medeltida traditioner. Basen var ett kustnära jordbruk på näringsrika sedimentjordar och med stora arealer av strandängar lämpade för bete och slätter. Tillgång till bra hamnlägen var förutsättningen för kombinationen med fiske. Tillgång till virke för båtbygge gav ytterligare fördelar. Byggnadsmiljön karaktäriseras av ensamgårdar eller mindre byar på fastlandet och mer eller mindre tillfälligt brukade bodar och bostäder vid stränder och ute på öar.

Fisket var säsongsbetonat och styrde i viss mån också rytmen i jordbruket. Då fisket hade högkonjunktur kunde jordbruket i viss mån eftersättas. Var konjunkturen stabil under en längre tid fanns möjligheter att kompensera den minskade tiden för jordbruk genom att anställa folk (Blomkvist, 1993; Lindgren, 2000; Selin, 2002).

3.3. Lokal förvaltning av naturen

Av två skäl kan traditionell kunskap anses erbjuda en stark grund för utvecklandet av håll-

bar förvaltning av ekosystemen. För det första bedöms kvaliteten vara hög på den information man får från lokalbefolkningen som har levt i ekosystemet i många generationer och för de andra har de flesta lokalbefolkningar ett särskilt förhållande till sitt lokala landskap och därför en speciell benägenhet för en hållbar förvaltning av ekosystemet. Visserligen kan inte ursprungliga eller lokala samhällen allt och de kan inte heller förvalta varje enskild komponent i ekosystemen. Bristerna i deras kunskap gör emellertid att de inte fullt ut kan nyttja samtliga resurserna. Det traditionella systemen har emellertid stora felmarginaler och är mycket beroende av en reglering av antalet nyttjare av den biologiska mångfalden. Mycket av den traditionella kunskapen saknar också betydelse för förhållanden utanför dess ursprungsområden (UNEP/CBD/COP/3/19). Inom mångfaldskonventionen framhålls också vikten av ekosystemansatsen inom vilken man bland annat menar att beslut rörande bevarande bör decentraliseras till lägsta lämpliga nivå. Konventionen menar också att all tillgänglig relevant information, både vetenskaplig kunskap och traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor, måste vägas in. Den exekutiva sekreteraren konstaterar också vikten av att ursprungs- och lokalsamhällen verkligen är direkt delaktiga i utvecklandet av projekt rörande hållbar turism för att skapa förståelse för projektet samt att minimera den negativa påverkan på de traditionella näringarna (UNEP/CBD/WG8J/2/INF/2).

I mångfaldskonventionens diskussioner rekommenderas oftast att besluten rörande naturresurserna och markanvändningen bör fattas på lägsta möjliga och praktiska nivå. Detta lämnar naturligtvis utrymme för tolkningar vad som är lägsta möjliga nivå. Ska beslutet fattas på nationell, regional eller lokal nivå? Vilken nivå är att betrakta som den lägsta nivån i olika fall? Lämpligheten eller olämpligheten av att låta beslut fattas på lokal nivå har diskuterats i många olika sammanhang. Bland annat har man utgått från utvecklingen av den svenska naturvärden för att föra dessa diskussioner. Inom naturvärden

i Sverige finns nationalparker, naturreservat, naturskyddsområden och marker som skyddas genom skötselavtal med staten. Därigenom har markerna hållits bevarades markens naturvärden utan att den formellt har skyddats. I Sverige har utvecklingen inneburit att markägarna fått stöd för att bedriva den markvård och skötsel som både bevarar naturvårdsvärdena och tillåter människorna att nyttja de biologiska resurserna. På grund av allemansrätten har icke-skyddad skogsmark också haft ett värde för andra människor än markägarna. Resurserna i form av exempelvis bär och svamp, men också naturupplevelserna, gör andra intresserade att värna om naturvärdena även på annans mark. Naturvärdena i jordbruksmarken är sådana att landskapet måste hävdas. Detta innebär att allemansrätten inte är samma morot för att bevara den biologiska mångfalden i jordbrukslandskapet som i skogen. Därför har staten bidragit med anslag för fortsatt hävd och ett bevarande av kultur- och naturvärdena. Naturvård och -resursförvaltning kräver långsiktighet och att man undviker kortsiktig vinning. Där finns stundtals problem med kopplingen mellan kortsiktig lokalekonomi och den biologiska mångfalden. Om ett område är skyddsvärt utifrån ett nationellt eller till och med ett internationellt perspektiv är det då rätt att endast lokala krafterna ska ha inverkan på dess långsiktiga bevarande? Hur avgörs det hur långt man får bo från det skyddsvärda området för att inte längre anses ha rätt till åsikt eller inflytande? Exempelvis består Lapponia av fyra nationalparker av riksintresse och landområden i deras närhet. Världsarvets skyddsvärde består av såväl nationella naturvärden som det samiska kulturlandskapet. Är det då att betrakta som en riksangelägenhet eller en lokal affär för samebyarna och kommunerna? Eller är det rent av något som EU borde ha rätt till inflytande? Ska landområdet förvaltas för sina naturvärden, fjällturismen, de lokala jaktintressena, skoteråkarna eller samebyarna? Vilket intresse ska ha tolkningsföreträde? Detta är svåra frågor som man bör ta ställning till i samband med lokal förvaltning (Emanuelsson, 2001).

Vi har här ytligt granskat tre exempel i vilka man kan och sannolikt bör begrunda innebörden av artikel 8j i samband med lokal förvaltning och traditionellt naturresursutnyttjande. Avsikten är inte att lösa de respektive frågorna utan snarare för att visa på problemen och vikten av hänsynstagande:

3.3.1 Småviltsjakten i fjällvärlden

Riksdagen beslutade i december 1992 om att införa ett nytt upplåtelseystem för småviltsjakt och handredskapsfiske i landets fjällområden. Beslutet innebar en avreglering av tillståndsplikten och den bärande tanken var att jakt och fiske i fjällområdet skall vara tillåtet och öppet för alla intresserade”. Beslutet började gälla under 1993. Tidigare hade de renägande samerna haft rätten att besluta över småviltsjakten och fisket i fjällområdena. Den fria småviltsjakten i fjällvärlden vållade ett ramaskri av protester från samisk sida och till och med hungerstrejk förekom. Rätten till jakt och fiske inom renskötselområdet var och är fortfarande en viktig symbolfråga för den samiska kampen för sina rättigheter (Svenska Samers Riksförbund:s hemsida [SSR]). SSR sammankallade ett extra möte för att avgöra om man ska kräva en rättslig prövning av jakt- och fiskerätten. Regeringsrätten avvisade sedan klagomålen från de samebyar som protesterade mot den fria jakten och fisket. Inför debuten av den fria jakten rasade samerna av ilska och man förutspådde konflikter mellan jägare och renskötseln. Under flera år bevakade tidningarna de samiska protesterna inför den årliga jaktstarten. Vid en intervjuundersökning av fjällflygare konstaterades att den fria småviltsjakten hade lett till ökad nedskräpning och vandalism samt att vissa fredade fågelarter hade skjutits. I en gemensam utvärdering från 1994 konstaterade Jordbruksverket, Naturvårdsverket och Sameetinget att det nya systemet inte fungerade och att jakten inte tar tillräcklig hänsyn till rennäringen. I en undersökning gjord vid Uppsala universitet som redovisades 1997 framhölls att den ökade exploateringen av turismen i fjällvärlden tillsammans med den fria småviltsjakten har orsakat minskade besöksiffror samtidigt som miljön

har försämrats (SSR:s hemsida samt artiklar ur Dagens Nyheter, 930815, s. A8; 930823, s. A5; 940624, s. A5; 950406, A18; 950825, s. A5; 960403, s. A6; 960826, s. A5; 970318, s. A6; 970822, s. A6).

Svenska Samers Riksförbund diskuterade 1996 i sin Agenda-21-plan utvecklingen rörande den fria småviltsjakten och det fria handredskapsfisket i fjällvärlden och kräver nyttjande av försiktighetsprincipen samt att mer forskning rörande effekterna initieras. Sedan föreslog den rennäringspolitiska kommittén (SOU 2001:101) att en statlig utredning skulle tillsättas för att utreda för att klargöra rätten till jakt och fiske i dessa områden. Under 2003 tillsatte Jordbruksdepartementet en statlig utredning som ska genomföras av Sören Ekström och redovisas senast 1 december 2005 (pressmeddelande från Jordbruksdepartementet 2003-04-03). Sameetinget uppfattade det i ett pressmeddelande (2003-04-04), som positivt att det äntligen tillsattes en utredning av frågan. Man hade emellertid invändningar mot ”att direktiven är onödigt vaga beträffande klarläggandet av rättslaget”.

I Jämtland har det bland annat bedrivits ett samiskt utvecklingsprojekt ”Jämtlandsalternativet” för att främja en lokal förvaltning inom samebyarna, vilken ”kan innefatta upplåtelse av fiske- och jakträtt, rovdjursinventering och decimering, underhåll av anläggningar och olika typer av naturvårdsinsatser”. Man strävar efter att samerna ska få en möjlighet till en egen, självvald utveckling av olika samiska näringar för att möjliggöra att fler same ska ha kunna verka och bo i de traditionell samiska bosättningsområdena. Projektet grundas på tidigare ett projekt ”Samisk näringsutveckling i Jämtland 1997–1999”. Egen förvaltning av resurserna och skapandet av en samisk ”fjällpark” kan göra det möjligt att stärka rennäringen och utveckla det samiska kulturlandskapet. Förslaget är en traditionell nationalpark men med en starkare betoning på de samiska särintressena, som gör att nya verksamheter kan utvecklas i samisk regi, t.ex. samiskt skött turism, informationsspridning samt förvaltnings- och skötseluppgifter. Under tre år, från och med hösten 2003, kommer Tås-

såsen sameby att i samråd med länsstyrelsen i Jämtlands län att administrera småviltsjakten på samebyns marker. Denna modell för jaktupplåtelse kallas ”Jämtlandsmodellen” och ska möjliggöra för sameby≠medlemmarna att genom olika kompetenshöjande insatser bygga upp ett professionellt entreprenörskap inom jakt/fiske- och kulturturism (SSR Jämtlands hemsida).

Ett av bakgrundsdokumentet till detta projekt är ”Det samiska alternativet. Samiska jakt- och fiskeföreningar: med hänsyn till renskötsel och naturvård”, en promemoria från mitten av 1990-talet, författat av Olof Johansson och Agneta Arnesson-Westerdahl. Det är ett dokument som skildrar en möjlighet för samebyarna att vidga näringsunderlaget vid sidan av rennäringen med exempelvis jakt- och fisketurism i form av jaktförening. I bl.a. Tåssåsens sameby inledde man 1987 ett försök med egen förvaltning av resurserna. I exemplet så kommersialiserade samebyn ripjakten och bedrev denna utifrån renskötselns villkor, samebyns egna behov och med hänsyn tagen till de biologiska värdena i fjällmiljön. Ett sådant arrangemang förutsätter att man tar tillvara naturvårdsbiologisk kunskap och utvärderar jakt och fiske efter varje säsong.

Detta är ett intressant exempel där man möjliggör en lokalförvaltning av naturresurserna, vilket skapar förutsättningar för dels förbättringar av den lokala ekonomin och dels ökar förutsättningar för minskad störning av den traditionella näringen i detta fall renskötseln. Vi fick tyvärr inte tag på något mer detaljerat modernt material om projektet. Det förefaller emellertid vara värt att granska detta projekt närmare som en fallstudie över om vissa delar av artikel 8j kanske till viss del redan tillämpas i Sverige och därigenom ge nyttiga erfarenheter.

3.3.2 Torne älvs fiskeområde

Eftersom Torne älvs-området är gemensamt mellan Sverige och Finland har en särskild överenskommelse fattats mellan de båda staterna att ha en gemensam gränssälvskommission. Gränssälvskommissionen är ett internationellt organ som handlägger frågor om byggande i vatten, om vattenreglering samt om fiske och vatten-

föreningar inom Torne älvs vattenområde. Gränssälvsöverenskommelsen gäller Könkämä och Muonio älvar och de delar av Torneälv och de sjöar som utgör gräns mellan Finland och Sverige, samt de sjöar och vattendrag som utgör sidogrenar av eller tillflöden till gränssälvarna och de särskilda utflöden som bildas av Torne älvs skilda mynningsgrenar. Dessutom inkluderas den del av Bottniska viken som ligger inom finska och svenska Nedertorneå socknar. Eftersom området ligger i både Sverige och Finland innebär det att Fiskeriverket inte har mandat att fatta beslut rörande fisket i älven. Därför lade regeringen fram en proposition i vilken beslut rörande fisket inom Torne älvs fiskeområde delegerades till den Finsk-svenska gränssälvscommissionen. Ett av målen med fiskebegränsningar är att värna om populationen av naturreproducerande lax (Prop. 1996/97:94). Enligt de ursprungliga stadgarna för Gränssälvscommissionen ska den ha sitt kansli lokalt i själva gränsbygden (SFS nr. 1971:1016). Det är inte heller tillåtet att överklaga Gränssälvscommissionens beslut mer än vad gäller ersättningsfrågor. Fisket och fiskestopp i gränssälvsområdet är ett internationellt ärende som diskuteras på regeringsnivå mellan Sverige och Finland.

I ”Gränssälvsutredningen”, en statlig utredning rörande Gränssälvscommissionens vara eller icke-vara (SOU 1998:39) rekommenderades ett fortsatt samarbete mellan Sverige och Finland i olika frågor. Man menade att det vad gäller fiske och fiskevård krävdes särskilda överenskommelser med gemensamma bestämmelser för bägge länderna. Man framhöll emellertid att fiskevården var av nationell och internationell natur och därför inte borde falla under en regional organisation som Gränssälvscommissionen. Vidare ansåg man att det var olyckligt att man inte kunde överklaga commissionens beslut. Vad gällde fisket bedömde man att reglerna i området var i överensstämmelse med den svenska lagstiftningen och att ingenting behövde ändras i sak.

I förordningen (FIFS 1997:12) regleras fisket i gränssälvsområdet noggrant och endast efter skriftlig ansökan får Finsk-svenska gränssälvs-

skommissionen tillåta vissa undantag. Under sommaren 1998 infördes det laxfiskestopp till följd av att man eftersträvade ett ändrat fiskemönster från vild lax till ett riktat fiske efter odlad lax. Fiskerikonventionen hade 1996 rekommenderat Östersjöländerna att införa ett moratorium i och utanför älvar med vilda laxbestånd. Den svenska förhandlingspositionen inför detta möte baserades på "Lax i sikte", en rapport från Fiskeriverket. I remissbehandlingen av denna rapport framkom att:

Ett par remissinstanser anser att det bör göras en socioekonomisk analys av det nuvarande fisket efter lax i Östersjön och vilka effekter de föreslagna åtgärderna skulle få för fisket. Flera remissinstanser menar att beskattningen av de vilda laxbestånden bör begränsas så mycket som möjligt och att fisket i uppväxtområdena i egentliga Östersjön därför bör minskas. Laxfisket bör således förändras från ett havsfiske på blandbestånd till ett kust- och älvfiske. Drivgarnsfisket bör upphöra. Den svenska laxkvoten bör vidare fördelas så att minst hälften får fångas längs Norrlandskusten och i älvarna.

Under hösten 1997 hade också Olle Lindström (m) motionerat i riksdagen rörande laxfisket i Kalix och Haparanda skärgårdar (1997/98: Jo403). Han framhöll att laxfisket var trots sin begränsade omfattning av stor betydelse för de kvarvarande yrkesfiskarna. Det kunde till och med anses som en förutsättning för yrkesfiskarna att kunna leva på sitt fiske och upprätthålla ett aktivt kust- och skärgårdsliv. Han menade att Fiskeriverket ensidigt hade infört fiskeförbud som drabbade Norrbottens yrkesfiskare. Han exemplifierade med att laxfiske var förbjudet vid de outbyggda Norrlandsälvarna mer eller mindre hela försommaren mellan 1983 och 1997. Lindström menade också att nittio procent av laxfångsten skedde ute i själva Östersjön. Det fanns därför enligt honom knappast någon möjlighet att påstå att förbudet hade lagts för det allmännas intresse.

Fiskestoppet under 1998 ledde till stora protester bland yrkesfiskare och flera fiskare berättade i dagspressen att de blev tvungna att

lägga tillbaks (Dagens Nyheter, 1998-06-09, s. A14; 1998-06-10, s. A10; Aftonbladet 1998-06-10). Även under 2001 inleddes säsongen med ett fiskestopp för fasta redskap i bl.a. Torneälvens mynning, vilket orsakade protester från yrkesfiskarna som poängterade att de 19 yrkesfiskarna i området belades med fiskestopp medan spöfiskarna fick fortsätta fiska uppströms (Expressen, 2001-06-07, s. 30). Situationen ledde till konfrontationer mellan kustbevakningen och yrkesfiskarna. Fiskarna använder idag fiskfällor, vilka möjliggör att ingen fisk skadas så icke-lovlig fisk kan släppas tillbaka. Det framhölls att allt vatten i Torneälvens mynning är privatägt. Fiskekriget avblåstes efter att dåvarande jordbruksministern Margareta Winberg lovat att diskutera med fiskarna rörande en ekonomisk lösning av problemen (Dagens Nyheter, 2001-06-15, s. A12; 2001-06-16, s. A9). Styrelsen för Fiskets intresseförening i Tornedalen (FIFT) inbjöds till Stockholm för att tillsammans med Winberg och hennes sakkunniga diskutera sig fram en lösning till problemet. I Jordbruksdepartementets minnesanteckningar från mötet framgick att man såg allvarligt på frågan och det resulterade i en lista med sex punkter med åtgärder. Man poängterade att Gränsälvscommissionen inte längre skulle ha hand om fiskefrågorna i havsområdet. Dessutom betonades vikten av lokal förankring i förhandlingsarbetet med Finland. En sjunde punkt meddelade att "ersättningsfrågan ligger nu i Bryssel och vi jobbar för en positiv lösning". Enligt den dåvarande ordföranden i FIFT, Olle Innala, hade Winberg muntligen lovat att fiskarna skulle få ersättning även om EU inte beviljade några strukturmedel. Jordbruksdepartementet menade vid Centrum för biologisk mångfalds kontakt att merparten av punkterna på överenskommelsen hade genomförts med undantag för alla delar i översynen av gränsälvsöverenskommelsen.

Redan 1998-09-17 hade regeringen gått ut med ett pressmeddelande om ett beslut att ge laxfiskare möjlighet att söka stöd till följd av de fiskeförbud som beslutats rörande laxfisket. Medlen skulle gå att få loss via förordningen om fisket, vattenbruket och fiskerinäringen. I ett annat pressmeddelande från Jordbruksde-

partementet (2002-10-01) meddelade man att EU-kommissionen beslutat att ”godkänna Sveriges plan att ge ersättning till de laxfiskare som berörs av fiskeregleringarna”. Även under 2002 inleddes säsongen med ännu ett fiskekrig och yrkesfiskarna framhöll att det inte var en fråga om ett hot mot vildlaxen utan bara en fråga om vem som ska få rätt att ta upp fisken, yrkesfiskarna eller de betalande fisketuristerna (Dagens Nyheter, 2002-05-22, s. A7). Yrkesfiskarna fick inte ha sina redskap i sjön ens för att fiska tillåtna fiskar som sik och abborre. I december 2003 fälldes elva yrkesfiskare i hovrätten för olaga fiske i Haparanda skärgård under åren 2000 och 2001. Yrkesfiskarna framhöll att de ansåg sig i praktiken belagda med yrkesförbud (Dagens Nyheter, 2003-12-04, s. A5).

I diskussioner med yrkesfiskare i området framkom att de tillhör ”en gammal fiskarsläkt där fisket har gått vidare från generation till generation”. Tidigare hade det gått att leva på sik- och laxfiske i skärgårdsområdet utanför älvmyningen även om det var vissa år som man hade blivit tvungen att ta tillfälliga jobb. Sedan 1991 när totalförbudet av fiske inleddes blev man tvungna att ta andra jobb och sedan dess har yrkesfisket inte kommit igång på allvar. Den ovannämnda ekonomiska ersättningen hade enligt fiskarna ännu inte förverkligats. Enligt Jordbruksdepartementet hade femton licensierade fiskare erhållit ersättning under perioden 1996–2000. Yrkesfiskarna drog paralleller med torskfiskestoppet och att regeringen då hade varit ivrig att ersätta förlorad inkomst för fiskeriföretagen. Enligt en artikel i Dagens Nyheter (2003-06-12, s. A6) framhölls det att regeringen hade skickat sitt förslag till ersättningsmodell till EU-kommissionen och att ”Ambitionen var att fiskarna ska ha sina pengar inom några veckor”. Det handlade om ett sex veckor långt fiskestopp. I Expressen en och en halv månad senare rasar västkustfiskarna över fortfarande uteblivna ersättningar (2003-07-28, s. 8). Fiskeriverket framhöll att sammanlagt 7,1 miljoner kronor utgick som ersättning till 38 fartyg för torskfiskestoppet för trälning som varade mellan 15 april och 31 maj 2003.

Yrkesfiskarna framhöll också problemen att förstå innebörden av Fiskeriverkets föreskrifter. Man ville inget hellre än att få fiska på sina egna vatten och att föra kunskapen vidare till nästa generation. Man menade att diskussionerna med Finland är ologiska eftersom de svenska kustvatten utgör fem sjättedelar av området och att det inte finns några yrkesfiskare på den finska sidan. Förbudet att överhuvudtaget sätta sina redskap i sjön innebar att man inte heller kunde vårfiska efter abborre, gädda, löja, sik eller strömming, vilket hade stora ekonomiska följder. Fiskestoppen för all slags fisk varar i allmänhet ända fram till början på juli. Man ansåg också att det var konstigt med förbud i skärgårdsområdet med ett blandlaxbestånd medan det inte var något förbud för spöfisket i Torneälv där det bara finns vildlax. Man poängterade att man inte var främmande för tidsbegränsade fiskestopp, men inte för hela säsongen och inte för alla sorters fisk. Den finska vinklingen på diskussionerna ansågs därför vara att ensidigt gynna sportfiskarna. Fiskarna som går upp i Torneälv måste dessutom passera området utanför Kemiälv där finska yrkesfiskare fiskar med laxfällor så en del av vildlaxen får alltså fiskas på vägen till Torneälv. Likaså fiskas en del av vildlaxen ute i Östersjön med drivgarn, men alltså inte i själva det lokala kustområdet. Föreskrifterna för laxfiske med drivnät begränsar antalet redskap till att maximalt 600 nät om högst 35 m får användas samtidigt, dvs. totalt 21 km garn (FIFS 1993:31).

Fiskeriverkets utredningskontor i Luleå och Hushållningssällskapet Norrbotten konstaterade att statistiken för sportfiskefångad lax i Torneälv på den svenska sidan pendlade mellan fem och tio ton per år under de senaste fem åren. Toppåret var 1997 då runt sjuttio ton lax fångades på spö. Den svenska delen av fångsten uppskattades utgöra ungefär en tredjedel av den på som tas på den finska. År 2002 togs totalt sjutton ton. Merparten av detta tas på spöfiske. Fisketurismen i Norrbotten omsatte 2001 mellan 50–60 miljoner kronor. Under senare år har fisketurismen i Torneälvssystemet gått ner och flera entreprenörer har slutat. Hushållningssällskapet konstaterar att det är:

beklämmande att man t.ex. inte har lyckats ta fram långsiktiga regelverk så alla parter vet vad som gäller. Nu kommer ofta reglerna när fisket redan börjat

Centrum för biologisk mångfald har i samband med utredningen kontaktat Finsk-svenska gränssälvscommissionen men inte fått någon respons på våra frågor rörande eventuella hänsynstagande till artikel 8j eller traditionella näringar.

3.3.3 Laponia – Lapplands världsarv

Området blev 1996 världsarv nummer 774 på grund av både sina naturvärden och sina kulturvärden. Kommittén fann det gott att acceptera Laponia-området som ett världsarv enligt följande motivering (eftersom den svenska översättningen till viss del skiljer sig från den engelska originalmotiveringen följer här både den svenska och den engelska):

Området är ett framstående exempel på hur jorden har utvecklats framförallt geologiskt, och hur ekologiska och biologiska förändringar sker idag. Här finns även enastående naturfenomen med exceptionell naturskönhet liksom betydelsefulla naturliga lokaler för att skydda den biologiska mångfalden. Området som alltsedan förhistorisk tid har varit befolkat av samerna är ett av de bäst bevarade exemplen på ett nomadområde i norra Skandinavien. Det innehåller bosättningar och betesmarker för stora renhjordar, en sed som går tillbaka till ett tidigt stadium i människans ekonomiska och sociala utveckling (Rädelius, 2000a)

The Committee decided to inscribe the nominated property on the basis of natural criteria (i), (ii) and (iii) and cultural criteria (iii) and (v). The Committee considered that the site is of outstanding universal value as it contains examples of ongoing geological, biological and ecological processes, a great variety of natural phenomena of exceptional beauty and significant biological diversity including a population of brown bear and alpine flora. It was noted that the site meets all conditions of integrity. The site has been occupied continuously by the

Saami people since prehistoric times, is one of the last and unquestionably largest and best preserved examples of an area of transhumance, involving summer grazing by large reindeer herds, a practice that was widespread at one time and which dates back to an early stage in human economic and social development (WHC-96/CONF.201/21)

Kommittén poängterade vikten av interaktionen mellan människorna och landskapet. Dessutom rekommenderades de svenska myndigheterna att fortsätta samarbete med de lokala samerna, göra ytterligare artinventeringar, konsolidera skötselplanen för området och markerades att ett initiativ rörande ett motsvarande område på den norska sidan gränsen skulle välkomnas (WHC-96/CONF.201/21). I en svensk översättning av Världsarvskommitténs motivering (Svenska Unescorådet, 2000) för beslutet att göra Laponia till världsarv har man nöjt sig med halva motiveringen och samerna har således helt tappats bort:

Området är ett framstående exempel på hur jorden har utvecklats framförallt geologiskt, och hur ekologiska och biologiska förändringar sker idag. Här finns även enastående naturfenomen med exceptionell naturskönhet liksom betydelsefulla naturliga lokaler för att skydda biologisk mångfald.

Då blir plötsligt inslagen av samiskt kulturlandskap av mycket undanskymd betydelse och kvar finns beskrivningen av en klassisk vildmarks-nationalpark, enligt gammal god amerikansk tradition.

I området finns en mängd olika intressenter, t.ex. samebyarna, besöksnäringen, fiske- och jaktintresserade ortsbor, kommunerna och staten/länsstyrelsen. Man tillsatte ett Laponiaråd i samband med utseendet till världsarv, vilket bestod av tio personer (kommunråden från Gällivare och Jokkmokk, kommun- och turistcheferna, en samebyrepresentant från respektive kommun, Åjttes chef och en chef från länsstyrelsen). Den samiska representationen i rådet var således två personer av tio. Verksamheten i rådet avstannade under 1998 av oklara skäl. Länsstyrelsen utvecklade en plan för Laponia under

1997–1998, som ansågs vara ensidigt inriktad på bevarande, och samebyarna gjorde en egen plan som blev klar under år 2000. Kommunerna menade att målsättningen borde vara att bevara natur- och kulturvärdena kombinerat med den lokala näringsutvecklingen. Sammantaget menade man att projektet med världsarvsökningen hade för dålig lokal förankring.

Gällivare och Jokkmokks kommuner gav därför 1999 Rådelius Consulting i uppdrag att ta fram en kommunal utvecklingsplan för Laponia-området. År 2000 förelåg dokumentet ”Strategiska frågor för utvecklingen av Världsarvet Laponia” (Rådelius, 2000a) färdigt och i förordet till skriften nämnde de båda kommunernas styrelseordföranden att:

en förutsättning för att lyckas kräver att vi får lokalt ansvar, inflytande och delaktighet i partnerskap med regionala och nationella myndigheter.

I utvecklingsplanen framkom att man såg en förvaltningsorganisation som lämpligast skulle bestå av en stiftelse eller ideell förening, den s.k. Partnerskapsorganisationen, samt ett operativt aktiebolag som professionellt förvaltar och driver världsarvsområdet. Partnerskapsorganisationen skulle fungera som en policyskapande funktion medan anledningen att aktiebolaget skulle sköta verksamheten var ”ekonomisk, affärsmässig och redovisningsmässig”. Man ansåg vidare att det behövdes en samlad skötsel-/förvaltningsplan för att definiera verksamhetens inriktning. Det behövdes också en *plan för ekologiskt hållbar turism*, en *marknadsplan* och en *plan för samiska näringar och kultur*. Samebyarna och turistbranschen skulle tillsammans ha ansvaret för samiska planen och turistplanen medan den operativa organisationen skulle framställa marknadsplanen. Förvaltningsplanen skulle vara överordnad. Man poängterade att lokalbefolkningens inflytande var viktigt i processen. Man menade också att turistindustrin var den näring som hade störst potential att utvecklas i området.

Christina Rådelius (2000a) framhöll att ekoturism krävde både natur och kultur samt att det utgjorde ett förhållningssätt snarare än en produkt och var anpassad efter områdets

ekologiska och kulturella bärkraft. Den rådande situationen rörande förvaltning i området och antalet intressenter som ville förvalta världsarvet pekades ut som ett möjligt problem. Man summerade det med att:

Länsstyrelsen i Norrbottens län har således både myndighets- och tillsynsansvaret för länets nationalparker. Det finns i Jokkmokk en utlokaliserad fjällförvaltning, där bl.a. naturbevakarna har sitt kontor. (---)
Dispensärenden som rör nationalparksförordningen avgörs av tjänstemän i Luleå, förutom ansökningar om landningstillstånd för lufttrafik.

Därutöver tillkom ett antal ytterligare berörda organisationer och föreningar. Rådelius påpekade i ett antal sammanhang vikten av att involvera samerna i processen och poängterade flera gånger att frågor rörande *plan för samiska näringar och kultur* var samebyarnas ansvar. Utvecklingsplanen uppfattas till syvende og sidst som framför allt en ekonomisk-administrativ historia med avsikt på olika vis utveckla och exploatera de möjligheter som världsarvskonceptet bjuder. Något som framkom tydligare i hennes licentiatsuppsats ”Självstyrelse eller samförvaltning? Problem och möjligheter utifrån en studie av världsarvet Laponia” (Rådelius, 2002b) i vilken hon kommenterade världsarvstillblivelsen enligt följande:

Att det norrländska inlandet fick ett världsarv väckte förväntningar bland lokalt verkamma entreprenörer, föreningar, kommunala tjänstemän och politiker. De såg framtida möjligheter till ekonomisk utveckling genom att antalet besökare skulle kunna komma att öka, vilket också skulle ge positiva effekter för diverse kringnäringar. Renskötarna och samebyarna var till en början mer tveksamma till vad en ökad turism kunde få för följder för rennäringen.

Christina Rådelius betonade också att hållbar utveckling för Laponia-området borde bygga på en balans mellan fyra dimensioner, ekonomisk, social, ekologisk och kulturell. Den kulturella dimensionen omfattade renskötelsen och den samiska kulturen, men Rådelius påpekade att ”kulturell hållbarhet handlade om att värna

det lokala kulturarvet och kulturmiljöerna, från samisk kultur till nybyggarkultur”. Hon menade också att utvecklingen i Laponia-området även påverkades av utvecklingen i buffertzonen runt världsarvet och i de berörda kommunerna, samt för samebyarnas del även deras åretrunt- och vinterbetesmarker. I hennes historik utgick länsstyrelsens plan för området från 1998 från konceptet ”veta, visa, vårda, värna” och att det var naturvärdena som var det viktigaste. Kommunerna replikerade att det var den samiska kulturen i första hand och naturen i andra hand som var basen till bildandet.

Man kritiserade också planen eftersom den fokuserade kring bevarande, vård och skötsel av natur och kultur, men saknade utvecklingsperspektiv. Samebyarna utvecklade ett eget program för området Mijá ednam, vilket har beskrivits som ”en för samebyar ovanligt bred process”. Utgångspunkten var att samerna i flera tusen år har förvaltat Laponia och att de därför var väl lämpade att göra arbetet. Kommunernas rapport (Rådelius, 2000a) var avsedd att från lokal utgångspunkt sträva efter en hållbar utveckling. Man hade valt att använda Laponia som dragplåster för lokal näringslivsutveckling. Därefter inleddes en partnerskapsprocess mellan länsstyrelsen, kommunerna och samebyarna om utvecklingen. Man hade emellertid olika syn på hur samarbetet skulle gå till och i vilken ordning de olika frågorna borde behandlas. Den stora frågan föreföll ha varit vem som skulle ha mest makt över området. Regeringen ansåg att länsstyrelsen redan hade ansvaret för frågan om förvaltningsorganisation. Rådelius (2000b) konstaterade vidare att:

Laponia är ett gigantiskt område som är nästan lika stort som Skåne. Enligt rennäringslagsstiftningen skulle det handla om färre än 300 personer som skulle få makten över ett område, som är mycket viktigt för ortsbefolkningens friluftsliv. Världsarvet upptar ungefär halva ytan av respektive kommun. Frågan är hur legitimt detta upplevs av kommuninvånarna och hur väl de skulle följa de regler som samebyarna skulle formulera? För kommunernas politiker är det således en svår fråga

i förhållande till deras väljare, som procentuellt sätt är betydligt fler icke-samer än samer. Dessutom är de icke-renskötande samerna betydligt fler än de renskötande, vilkas intressen samebyarna företräder.

Hon drog slutsatsen att det fanns tre förvaltningsalternativ för Laponia; 1) statlig förvaltning via länsstyrelsen, 2) en särskild förvaltningsorganisation, eller 3) olika institutionella lösningar för olika sakområden. I sammanhanget spekulerade hon om att frågan rörande förvaltning över Laponia eventuellt inte handlade enbart om makten över området utan även om ett försök från samisk sida att få upprättelse gentemot staten. I en D-uppsats från Luleå Tekniska Universitet framhöll Kristina Lasko (2003) att:

När det gäller området Laponia är den samiska befolkningen som verkar i området intressant även ur ett ekonomiskt perspektiv. Den samiska historien, men även näringsutövningen inom området i form av renskötsel, skapar ett intresse till att besöka och uppleva naturtillgången, vilket i sin tur ger näring till övriga verksamheter inom Jokkmokk och Gällivares kommuner.

Detta ansågs kunna innebära att även andra kunde ha dolda motiv vilka skulle kunna ha spelat en roll i turerna rörande samrådsgruppens sammanbrott. Hon menade att förhållandet med de olika förvaltningsplanerna visade att det finns ett starkt behov för en gemensam plan och ett särskilt förvaltningsorgan med stark lokal representation.

Länsstyrelsens förslag till förvaltningsplan gick på remiss under 2003 och man inledde den med att den till skillnad från skötselplanen hade ett bredare fokus. Det skulle nämligen också innefatta planer för såväl natur- och kulturvärden som samhällsutvecklingen. Den markerades vidare att det var ett processdokument som skulle anpassas och utvecklas allt eftersom tiden går. Rennäringsens vikt för natur- och kulturvärdena betonades klart, men man framhöll också att området sedan lång tid också rymde gruvbrytning och nybyggen. Det påpekades även att stora delar av Laponia redan idag är skyddade som varande nationalparker. Dessa delar är således

redan satta under statlig förvaltning, dvs. satta under förvaltning av länsstyrelsen. Förvaltningen av andra områden styrs däremot av rennäringslagen och renskötselrätt, med de rättigheter som det ger renägarna. Man markerade den hotade ställning som gäller de samiska traditionsbärarna och den samiska kulturmiljön. Det kulturarv som mest poängteras är annars de rent fysiska kulturelementen. Man framhöll att det är många olika intressenter som vill nyttja världsarvsområdet för olika ändamål.

Länsstyrelsen framhåller att ordet *förvalta* innebär att sköta något för någon annans räkning och man väljer därför att framhålla att vi har en offentlig förvaltning i Sverige. Man kommenterar sedan att samerna ”anser sig ha förvaltat Laponia långt innan det hamnade på kartan som världsarv”. Man konstaterar vidare att det enligt samebyarna endast är ”kulturbärarna själva, dvs samerna i området som kan säkerställa den samiska kulturens och kulturlandskapets fortlevnad i Laponia”. Dessutom betonas att kommunernas befogenheter regleras i kommunallagen och andra lagar. Därför har kommunerna ansvaret för den fysiska planeringen av mark- och vattenanvändningen i området. Naturvärden är däremot ett delat ansvar mellan staten och kommunerna. I området representeras staten av Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet och länsstyrelsen. Det är med andra ord många detaljer rörande vem som har ansvar för vad inom förvaltningsplanen.

Därefter följer länsstyrelsens förslag-riktlinjer för utveckling inom Laponia-området. Man markerar vikten att i turistsammanhang ta hänsyn till såväl renskötelsen och samiska kulturarvet som naturvärdena. Det är en praktisk och jordnära genomgång av åtgärder som behövs för turismen i området. Man konstaterar att vad gäller samebyarnas Laponiaprogram är länsstyrelsen generellt positivt inställd till de flesta framställda förslagen, men att man gör bedömningen att vissa strider mot nuvarande nationella och internationella regelverk och att man därför inte kan ställa sig bakom just dessa. Vad gäller organisationen eftersträvar länsstyrelsen en samverkansgrupp med representanter från Jokkmokk och Gäl-

livare kommun samt länsstyrelsen. Samebyarna har inbjudits att delta i gruppen. I länsstyrelsens förvaltningsplan föreslås nya nationalparksföreskrifter i vilka man rekommenderar att man ska visa hänsyn till renskötelsen och att renskötarna kan få dispenser från vissa av förbuden i nationalparkerna.

Sametingets remissyttrande (Dnr 190/03) över länsstyrelsens förvaltningsplan innehåller förvåning och bestörtning över att länsstyrelsens utkast inte har genomgått någon betydande förändring under hela Laponia-processen. Man ansåg fortfarande att länsstyrelsen inte öppnade för något lokalt inflytande eller ansvarstagande och att hela dokumentet var en fortsättning på det gamla nationalparkstänkandet. Man framhöll att länsstyrelsen inte hade tagit vara på möjligheterna att skapa en ny förvaltningsmodell i enlighet med modern natur- och kulturvård eller tankarna i Agenda 21-processen med lokal delaktighet av bl.a. ursprungsfolk. Inte heller den internationella utvecklingen med ”Durban Action Plan” från den femte ”World Parks Congress” i Durban 8–17 september 2003. I ”Durban Action Plan” framhölls vikten av att ursprungsbefolkningar och lokalsamhällen blir mer engagerade i nationalparker och liknande skyddade områden.

Samebyarna presenterade då en ny utvecklad förvaltningsplan ”En samisk förvaltning av världsarvet: Mijá ednam” under hösten 2003. Samebyarna har bildat en gemensam förening Mijá ednam och föreslår i sitt förslag en försöksverksamhet med lokal förvaltning. Samebyarnas förslag är önskan att få pröva ett utvidgat samiskt självbestämmande. Man poängterar den internationella utvecklingen med ökat lokalt självbestämmande och respekt för lokal- och urbefolkningars rättigheter. Vidare framhävs ett starkt samiskt inflytande i Laponias förvaltning som en nödvändighet för att säkerställa områdets värden. Man kommenterar också de olika aktörernas skyldigheter och ansvar. Gällande samebyarnas egen roll konstateras att:

Vi samer har förvaltat Laponia i flera tusen år. Vi har kunskap, tradition och motivation att fortsätta förvalta Laponia utan att lämna

stora spår i landskapet – trots nya tider och modern teknik. Vi stödjer till fullo målen för världsarvet och vill utforma våra egna strategier för att nå dem. Vi välkomnar också en jämbördig samverkan med andra parter.

Man menar också att samebyarna redan idag har en stark juridisk ställning genom renskötselrätten och det faktum att Världsarvskommittén rekommenderat fortsatt samarbete med samerna, vilket talar för ett starkt samiskt inslag i förvaltning. De tre viktigaste aktörerna i området – kommunerna, länsstyrelsen och samebyarna – har presenterat tre olika idéer för förvaltning. Länsstyrelsen har som statlig förvaltningsmyndighet känt tvånget att hålla sig till ett fast regelverk, men skulle, enligt Mijá ednam, kunna överlåta många uppgifter genom upphandling. Kommunerna å sin sida vill ha en partnerskapsorganisation för att värna, vårda och utveckla världsarvet och denna skulle verka som en ideell förening eller stiftelse. Vid sidan om denna skulle man ha en mer fristående förvaltningsorganisation i bolags- eller stiftelseform. Samebyarna förordar en försöksverksamhet under perioden 1 juli 2004–30 juni 2007 utifrån tre olika alternativ:

1. Sametinget som förvaltare. Sametinget, kommunerna och länsstyrelsen utser ledamöter till ett Mijá ednam-råd, som samverkar.
2. Lokal skötsel förvaltning. Samebyar, kommuner och länsstyrelsen bildar en ideell förening, som samverkar.
3. Laponia-delegation vid länsstyrelsen. En delegation inom länsstyrelsen övertar ansvaret. Sametinget, kommunerna och länsstyrelsen utser ledamöterna. De samiska ledamöterna ska utgöra majoritet.

3.4 Kommentarer från samiska organisationer

3.4.1. Nordiska Samerådet

Redan 1953 hölls det första mötet med Samerådet som är en samarbetsorganisation för samiska organisationer i de fyra berörda nationalstaterna. De svenska medlemsorganisationerna är Riksorganisationen Same Ätnam och Svenska Sam-

ernas Riksförbund (SSR). Samerådet har inte varit inblandat i det svenska arbetet med artikel 8j, men försöker bevaka samernas situation i Arktiskt råd. Deltagandet där är dock lidande på grund av brist på finansiering. Man ansåg i sitt svar att samernas rättigheter ofta hade åsidosatts av svenska myndigheter och att de ekonomiska vinstintressena alltid hade gått i första rummet. Dagens konflikter mellan samer och andra intressegrupper berodde enligt Samerådets svar på att statsmakten inte hade tagit tag i samefrågan. Man menade också att begreppet rennäring även inbegrep jakt och fiske och att detta måste tas hänsyn till. Vidare markerades att andra samiska näringar och exempelvis fiskesamernas intressen måste få ”samma stöd och samhällsliga skydd som övriga samiska näringar i detta land”.

Man menade att det krävdes ett immaterialrättsligt skydd av traditionell samisk kunskap och folklöre samt att detta arbete borde ske i samarbete med World Intellectual Property Organization (WIPO). Vidare ställde man sig positiva till ”ett nationellt eller internationellt arkiv för traditionell samisk kunskap”. Man såg inga hinder i att traditionell samisk kunskap skulle kunna användas i andra delar av landet så länge som det skedde med samernas godkännande och inte innebar plagiat. Samerådet markerade särskilt vikten av att samerna fick vara en del i samhällsbyggandet och att man skulle respektera samiska åsikter.

3.4.2. Sametinget

Sedan 1992 finns ”ett självständigt folkvalt parlament som ska verka för en levande samisk kultur och medverka i samhällsplanering”, Sametinget. Deras svar till Centrum för biologisk mångfald återfinns i bilaga 2. Sametinget menade att de principer som omnämns i samband med artikel 8j inte har fått något genomslag politiskt i Sverige. Det har under det senaste decenniet skett stora förändringar i svensk politik gentemot samer. Samtidigt har det dominerande diskussionsämnet varit den fria småviltsjakten. Såväl regeringen som Sametinget har strävat efter en gemensam process rörande samisk miljösyn, men från Sametingets sida kom den politiska situationen att

få arbetet att gå i stå. Här har kanske Samernas Riksförbund (SSR) och Samerådet varit mer drivande. Lokalt och regionalt har samebyarna och SSR varit mer aktivt vad gäller Agenda 21-arbetet och frågeställningar rörande traditionell kunskap. Sametinget har under hösten 2003 inlett en aktivare period vad gäller Mångfaldskonventionen och särskilt den del som rör traditionell kunskap. Man kan också konstatera att det under 1990-talet har genomförts ett stort antal utredningar och reformer som berör samerna och deras traditionella kunskap. I dessa utredningar och reformer har sällan frågeställningar rörande traditionell kunskap inkluderats direkt. Sametinget har inte heller i sina yttranden berört traditionell kunskap i någon högre grad. Man konstaterade även att frågor rörande traditionell kunskap har förbigåtts i exempelvis ”Hållbar utveckling i landets fjällområden” (SOU 1995:100), ”En ny rennäringsspolitik” (SOU 2001:101), ”Samerna ett ursprungsfolk i Sverige” (SOU 1999:25), ”Sammanhållen rovdjurspolitik” (SOU 1999:146), ”Statlig skog och skyddad mark” (SOU 2002:40), ”En hållbar framtid i sikte” (SOU 2003:31) och ”Svenska miljömål” (prop. 1997/98:145). Sametinget ska i samverkan med länsstyrelserna i Norrbottens, Västerbottens, Jämtlands och Dalarnas län ta fram ett gemensamt regionalt miljö- och hushållningsprogram för fjällområdet, det s.k. Fjällprogrammet. I detta arbete avsåg Sametinget att aktivt verka för att frågeställningar rörande artikel 8j ska inkluderas. Andra samiska initiativ rörande naturvård och samisk kunskap gällde exempelvis samebyarnas förvaltningsplan av Laponia-området. Man har där strävat efter att lokalt förankra planen hos samebyarnas enskilda medlemmar. Samebyarna föreslog ”att förvaltningen av världsarvsområdet decentraliseras och att samebyarna får majoritet i förvaltningsorganet”.

Sametinget hade också konstaterat att det behövs ”en diskussion rörande högre samisk utbildning och forskning och en sammanhållen samisk utbildnings och forskningspolitik från svensk sida”. Arbetet med att formulera en strategi för samisk och samiskrelaterad forskning bör integreras i nästa forskningspolitiska

proposition. Sametinget konstaterade att det inte finns någon koordination mellan olika forskningsinstitutioner eller forskningsfält. Bland pågående projekt nämndes det arbete som pågick vid CeSam (Centrum för Samisk forskning), Fjällmistra, Sveriges lantbruksuniversitet, Centrum för biologisk mångfald, ETOUR (European Tourism Research Institute) och Luleå Tekniska Universitet.

I Sametingets svar bifogades även en memoria rörande situationen för traditionell samisk kunskap inom den svenska lagstiftningen av jur. kand. Lars-Nila Lasko (se bilaga 2). I denna markerades att samerna och deras traditionella kunskap kan anses omfattas av artikel 8j. Sälunda hade Sverige, enligt PM, ”en plikt och ett åtagande att respektera, bevara och bibehålla traditionell samisk kunskap”. Man konstaterade att i Sverige och övriga Europa stadgas om ”enskilda individers medborgliga rättigheter” och att det därför inte finns något ”skydd av kollektiva gruppers rättigheter”. Vidare framhölls att samiska rättssedvänjor inte har fått något större inflytande i svensk lagstiftningstradition. Sametinget konstaterade i PM att ”ett generellt skyddsstadgande om samisk kultur i Sveriges grundlag (Regeringsformen)” torde vara bästa rättsliga åtagandet. Dessutom påpekades att den samiska rennäringen hade ett gott juridiskt skydd, men att många andra betydelsefulla faktorer i den samiska kulturen saknar skydd. Bland annat eftersträvades en satsning på samiskan eftersom ”språket är en spegelbild av vår kultur, vårt tankesätt och våra värderingar” i vilket mycket av den traditionella kunskapen är bevarad. Man ansåg även att:

Tillvaratagandet av traditionell kunskap fordrar att det görs på samernas egna villkor. Men, om traditionell samisk kunskap skall ske på samernas egna villkor fordras att samerna har organ med uppgifter att själva besluta i egna angelägenheter.

Man menade vidare att det utifrån Mångfaldskonventionen fanns mycket i svensk lagstiftning och svenskt handlande som kan ifrågasättas. Exempelvis påtalades ”småviltsjakten i

sameområdet” och att detta var ”en form av expropriation som skedde utan kompensation och som ifrågasatts om dess juridiska riktighet”. Man föreslog exempelvis tillsättning av ”en särskild arbetsgrupp med regerings- och Sametingsrepresentanter med uppdrag att föreslå lagstiftningsåtgärder”.

3.4.3. Svenska Samers Riksförbund

SSR bildades 1950 i Jokkmokk och har till uppgift att främja samernas ekonomiska, sociala, rättsliga, administrativa och kulturella intressen. Nästan alla landets fjäll- och skogsområden och 14 sameföreningar är medlemmar i förbundet. Man konstaterade att arbetet med artikel 8j hittills inte hade lett till särskilt mycket handling. Även utredningen ”En ny rennäringspolitik” (SOU 2001: 101) visade en avsaknad på konkreta förslag. Man bedömde att statens kontakter med samerna har gått via Sametinget. För att lösa konflikter mellan olika näringar påtalade SSR att man bedrev ett projekt i samarbete med LRF Skogsägarna för att skapa dialog och samverkan mellan rennäringen och familjeskogsbruket. Projektet hade stöd från regeringens informationssatsning om samer och samisk kultur. På SSR:s landsmöte 2003 var temat just ”Självbestämmande – Samverkan; förutsättning och visioner”, vilket markerade kravet på ömsesidig respekt och tolerans. Man menade att konflikterna kopplat till renskötsel ofta bero på okunskap. Vid sidan av rennäringen ansåg man att den samiska jakten och fisket, byggnadsteknikerna och sameslöjden var exempel på traditionella näringar som förtjänade särskild skyddsstatus. Man ansåg att det fanns ett behov för något slags immaterialrättsligt skydd av detta. Samrådet hade också medverkat till bevarandet av traditionella kunskaper och lämnat stöd till bevarande av äldre renskötselplaneringar samt givit ut exempelvis ”Renskötseln i Sverige: förr och nu” (Kuhmunen, 2000).

3.5 Sammanfattning

Termerna *traditionell kunskap* och *lokalsamhällen* ger utrymme för en mängd olika tolkningar och det bedömdes därför vara av yttersta vikt att för-

söka ge dessa en lämplig tolkning utifrån de förhållanden som råder i Sverige. Därför inleddes kapitlet med en genomgång av termen *traditionell kunskap*. Med traditionell kunskap menar man först och främst kunskap, know-how, sedvänjor och uppfattningar som hjälper människan i sin interaktion med den omgivande naturen. Forskning kring traditionell kunskap av relevans för den biologiska mångfalden är ofta intimt kopplad till ämnet etnobiologi. De akademiska ämnen som naturligt berör etnobiologiska frågeställningar är antropologi, etnologi, humanekologi eller de biologiska ämnena. I diskussioner inom ”Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore” i WIPO:s regi framhålls att traditionell kunskap bör delas upp i tre delar; traditionell ekologisk kunskap, traditionella kulturyttringar och kännetecknande symboler. Den ekologiska traditionella kunskapen eller kunnandet inbegriper jordbruk, djurskötsel, jakt, fiske, insamling av olika nyttigheter, bekämpning av sjukdom och skada, namngivning och förklaringar till olika naturfenomen samt olika strategier för att överleva och forma sin omgivning. Exakt vilken kunskap som omfattas av skrivningarna i artikel 8j är fortfarande oklart.

Vid det tredje mötet med ”Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity”, som hölls i december 2003, konstaterade den exekutiva sekreteraren i ett av bakgrundsdocumenten (UNEP/CBD/WG8J/3/4) att:

Traditionell kunskap är mest ansett att vara den kunskap som innehas eller nyttjas i ”traditionella, lokala eller ursprungliga” samhällen. Detta orsakar problem eftersom alla i ursprungliga samhällen inte är bärare av traditionell kunskap och inte alla traditionsbärare är ursprungsbefolkningar.

(---)

Det har också kommenterats att traditionell kunskap är svår att identifiera eller separera från vetenskaplig kunskap eller sedvänjor, eftersom den delvis har inkorporerats i dessa. I fallet med

exempelvis Europa kunde man konstatera att västerländsk traditionell kunskap (icke-professionell, okodad, as hoc, ofta muntligt överförd) fortfarande är lika betydelsefull som den nånsin varit; fast annorlunda, påverkad av vetenskapen när så är tillämpligt och bevarad inom andra kontexter (hemträdgården, hundavel, biodling, etc.). I detta sammanhang har därför Europa och industrialiserade länder i andra delar av världen pekats ut som i behov av en särskild uppmärksamhet och särskilda åtgärder.

Traditionell kunskap pekas emellertid oftast ut som något som är direkt förknippat med försvinnande livsstilar. Folkkulturer som anses ålderdomliga och därför är i särskilt behov av ett bevarandeskydd.

I kapitlet listas dessutom några av de *ursprungliga och lokala samhällen* som i Sverige kan anses vara berörda av artikel 8j. Dessa inbegriper enligt vår mening samerna och rennäringen, fjällnära jordbrukare, skogsjordbrukare, fåbodbbrukare, fiskejordbrukare samt skärgårds- och kustnära fiskare. Det finns sannolikt ytterligare grupper som skulle kunna ses som ”ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt ...” och även traditionsbärare som har relevant traditionell kunskap kopplad till naturresursutnyttjande, t.ex. hemslöjdare. Det är emellertid också utrymme för tolkningar rörande vem eller vilka inom respektive grupp som bör/ska räknas som traditionsbärare. Ska alla renskötare anses omfattas av artikel 8j? Är alla skärgårdsfiskare innehavare av traditionell kunskap? Är det skillnader mellan småskaliga yrkesfiskare och lokala husbehovsfiskare? Vem besitter kunskap?

Eftersom diskussionerna rörande artikel 8j också har kretsat kring förvaltning på lägsta möjliga administrativa nivå har vi granskat en del svenska exempel på lokalförvaltning av biologiska resurser. De tre exempel som har berörts är ”Småviltsjakten i fjällvärlden”, ”Torne älvs fiskeområde” och ”Laponia – Lapplands världsarv”. De är tre specialfall som rymmer mycket av den problematik som man kan förvänta sig i samband med en implementering av artikel 8j i Sverige. I det första fallet följer vi de

drygt tio år som har gått sedan reformen med fri småviltsjakt i fjällvärlden samt ytligt studerar ett pilotförsök med samisk förvaltning av den fria jakten för att dels möjliggöra lokala inkomster och dels minska störningarna på den traditionella näringen, dvs. rennäringen. Det andra exemplet visar situationen i gränsområdet mellan Sverige och Finland där fiskerättsinnehavarna inte får ägna sig åt småskaligt kustnära fiske på sina egna vatten som ett led i åtgärdsplanen för den vilda laxen. Samtidigt tillåts storskaligt laxfiske med drivgarn i Östersjön. Ett fiske som inte tillåter återsläppning av bifångsten i form av småfisk, fel fiskarter, tumlare och sjöfågel. Man tillåter också sportfiske med spö i vattnen uppströms om skärgårdsfiskarna. Det tredje exemplet handlar om världsarvet ”Laponia” där konflikter har uppstått mellan lokala samebyar, länsstyrelsen och de två lokala kommunerna. Samtliga tre fall förtjänar en mycket mer ingående granskning än vad som har medgivits här.

Slutsatser:

- Det finns många olika tolkningar vilken typ av traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor som berörs av konventionen, men generellt menas att man ska ha en så vid syn som möjligt och att relevant kunskap inte utvecklas *ex situ* varför hela systemet bör beaktas i bevarandet.
- Det finns ännu ingen definition av vad som i konventionen menas med ”ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt ...”, men en svensk tolkning bör i nuläget ta hänsyn till t.ex. samer, fåbodbönder, skogsbönder, fjällbönder, skärgårdsbönder samt kust- och skärgårdsfiskare
- De studerade specialfallen, Jämtlandsalternativet, laxfisket i Haparandaskärgård och Laponia – Lapplands världsarv, visar att det finns ett stort behov av utvecklandet av en nationell linje för tillämpandet av artikel 8j.

4. Traditionell kunskap och naturvårdsarbetet.

Artikel 8j handlar om *in situ*-bevarande av biologisk mångfald och kopplingen till ”traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald”, och att ”främja en bredare tillämpning av dessa”. Något som ger utrymme för olika tolkningar av vilken typ av ”kunskap, innovationer och sedvänjor” som har betydelse för ”bevarandet och det hållbara nyttjandet”. Om man försöker sätta detta i ett perspektiv som är relevant för Sverige så är det rimligt att förändringen av den traditionella markanvändningen har störst betydelse för förlusten av biologisk mångfald. Eventuella omläggningar av de areella näringarna, främst jord- och skogsbruk, har konstaterats påverka många olika arter genom en ändring i landskapet. Traditionell kunskap rörande hävdmetoder och liknande för att bevara eller återskapa ett mer differentierat kulturlandskap har därför sannolikt en större påverkan på den biologisk mångfald en annan kunskap. Naturligtvis kan även andra traditionella sedvänjor, som exempelvis uttaget i samband med jakt, fiske eller insamling av biologiskt material för olika ändamål, ha en viss påverkan på den biologiska mångfalden men troligtvis inte i samma omfattning.

I ett dokument ”Report of the Open-Ended Intergovernmental Meeting of Scientific Experts on Biological Diversity” från ett expertmöte inom konventionen konstateras att det finns många olika områden där traditionell kunskap kan anses vara av intresse för konventionens uppfyllande och i dess Annex II listas en del sådana (UNEP/CBD/IC/2/11). Man kan i korthet konstatera att det bl.a. rör sig om traditionell kunskap om lokala ekosystem och deras funktioner, olika habitat och olika organismers användning samt olika traditionella taxonomier.

4.1. Traditionella skötselmetoder och biologisk mångfald

Man har i Sverige och utomlands sedan länge undersökt effekten av nyttjandet av traditionell kunskap rörande framför allt hävden och bruket av biologiska resurser på den biologiska mångfalden. Sådan forskning sker exempelvis vid Institutionen för naturvårdsbiologi vid Sveriges lantbruksuniversitet. I uppdraget har vi valt att låta filosofie licentiat Weronika I. Linkowski och docent Tommy Lennartsson göra en studie av litteraturen rörande effekterna av traditionell hävd och den biologiska mångfalden och denna undersökning redovisas i Bilaga 3. Denna sammanställning visade att det i många fall finns en direkt koppling mellan traditionella åtgärder på kulturlandskapet och förekomsten av olika växt- och djurarter. Den ålderdomliga hävden spelar en nödvändig roll för att bevara många av de arter som är knutna till kulturlandskapet och som idag är rödlistade. I vissa fall kan man i naturvårdssammanhang uppnå ett jämförbart resultat genom att använda sig av alternativa metoder, som exempelvis slätterbalk istället för lie. Det handlar emellertid att identifiera de minsta gemensamma nämnarna, dvs. de omistliga komponenterna, som faktiskt möjliggör ett långsiktigt *in situ*-bevarande av arterna. Nyttjande av traditionella hävdmetoder inom naturvården är ett exempel på hur man har spritt nyttjandet av traditionell kunskap till andra sammanhang.

4.2. Naturvård i Sverige

I propositionen ”Svenska miljömål. Miljöpolitik för ett hållbart samhälle” (Prop. 1997/98:145) reviderades den svenska miljöpolitiken för att skapa ett långsiktigt hållbart samhälle i enlighet med diskussionerna i samband med Rio-konferensen under 1992. Regeringen föreslog en ny struktur för miljöarbetet och introducerade femton miljökvalitetsmål. Diskussionerna inför

propositionen rörde sig om en samordning mellan kultur- och miljöpolitik. Man konstaterar i propositionen att:

Storskaliga landskapsförändringar utgör ett hot mot den biologiska mångfalden och mot landskapets kulturvärden. Ett par av de i tiden mest näraliggande hoten utgörs dels av omvandlingen av skogslandskapet där arealen riktigt gammal skog minskar och värdefulla kulturmiljöer skadas eller förstörs, dels av den snabba förändringen av odlingslandskapet med igenväxande marker och utarmning av den biologiska mångfalden. (---)

Integrering och samordning av frågor som rör natur- och kulturmiljön är angeläget. Natur- och kulturlandskapets värden som ofta är delar av samma helhet påverkas ständigt i samband med tätortens utveckling, utbyggnaden av trafikleder och annan teknisk infrastruktur samt av odlingslandskapets omvandling.

Den genomgående tanken i propositionen är strävan att driva samhällsutvecklingen mot en ekologisk hållbar riktning och därför måste miljöproblemen lösas för nästa generation. De femton miljö kvalitetsmålen ska successivt preciseras allt eftersom kunskap och erfarenhet fås. I flertalet av de femton målen i propositionen återkommer strävan att man ska bevara naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljövärden och landskapens ekologiska funktion samt möjliggöra för friluftsliv. Det refereras också till kulturlandskapets särpräglighet och kopplingen till den biologiska mångfalden på många olika platser i texten:

Våtmarkerna är även av betydelse för kulturmiljö och rekreation, däribland bärplockning och jakt. De hävdade våtstättermarkerna är värdefulla både genom sin historiska betydelse och sitt särpräglade nyttjande däribland genom den hävdgynnade biologiska mångfalden som utvecklats i dessa.

eller

Skärgårdslandskapens naturskönhet, särpräglade kulturmiljöer och variation ger dem ett mycket stort värde också för friluftsliv och rekreation. De flesta av Sveriges skärgårdar har hyst bofast

befolkning sedan lång tid, vilket är en förutsättning för att skärgården hålls levande. Ett aktivt jordbruk och fiske är en del av kulturmiljön. Den känsliga vattenmiljön i de svenska skärgårdarna berörs av flera hot. Övergödningen är det allvarligaste hotet mot den marina miljön.

Vad gäller skärgården konstaterar man att jord- och skogsbruk både har stor betydelse för landskapets kultur- och naturvärden och ger den bofasta befolkningen möjligheter att bo kvar. Man framhäver också att det finns förslag på att flera skärgårdsmiljöer ska bli nationalparker. Det framgår emellertid inte i propositionen hur utvecklingen ska bli för skärgårdsbefolkningen i dessa områden.

Skogen är en av Sveriges viktigaste näringar och texten runt miljömålet "Levande skogar" reflekterar naturligtvis om den nuvarande situationen:

I dag utnyttjas ca 95 % av den produktiva skogsmarken för skogsbruk. Många värdefulla naturskogar och andra skyddsvärda biotoper hotas av avverkning. Naturskogar har ersatts av högproducerande skogar och skogsbilvägar har brutit den orörda landskapsbilden. Samtidigt har mängden död ved och arealen gammal skog minskat.

Rekommendationerna för att uppnå miljökvalitetsmålet är att ytterligare en kvarts miljon hektar skogsmark skyddas som naturreservat och att cirka 25 000 hektar blir biotopskyddsobjekt eller skyddas genom naturvårdsavtal (Prop. 1997/98:145). I utredningen "Skydd av skogsmark: behov och kostnader" (SOU 1997:97) har Miljövårdsberedningen analyserat en ny svensk skogspolitik, som ska förena skogsproduktion med bevarande. Beredningen konstaterade att:

Orsakerna till att arter är hotade är många, men det beror i allt väsentligt på den landskapsomvandling människan ägnat sig åt under det senaste årtusendet. Skog har ersatts med åker och bebyggelse eller förändrats med avseende på trädslagsblandning och åldersstruktur. Det har inneburit att vissa för mångfalden viktiga störningsregimer, exempelvis skogsbrand, översvämning och skogsbete, minskat.

Man noterade att jordbruket generellt har gynnat lövträd historiskt sett och skogsbruket barrträden. Många av de rödlistade skogsarterna är knutna till dödved eller skogsbränder, men även till hagmarks- och skogsbeteslandskapet. Skogsbränder skapar stora mängder död ved men även den brandskadade levande veden är ett viktigt substrat för biologisk mångfald. Skillnaden mellan naturskog och kulturskog är dels mängden död ved och dels andelen riktigt gamla och grova levande träd. Karaktärsdragen för naturskog anses ofta vara ”flerskiktning, grova träd, död ved samt frånvaro av spår av mänskliga ingrepp”. Man kommenterade i utredningen på några platser historiens vikt för landskapet men det finns egentligen inga kopplingar till dagens utövare av traditionell kunskap av relevans för den biologiska mångfalden eller hänsyftningar till ursprungliga och lokala samhällen inom konventionens definition.

Skogen och utmarken har varit mångbrukets landskap där foderproduktion mångdubbelt längre tid varit viktigare för jordens brukare än produktionen av bränsle och virke. Växtligheten på hyggen, längs stigar och i gläntor höll med sommarens bete. I stora delar var skogens landskap ett fåbodlandskap. Kulmen i fåbodbruket inträffade vid förra sekelskiftet och när det en gång etablerades i landet kan inte säkert sägas. Sannolikt förekom ett fåbodbruk redan då socknarna bildades och förmodligen är historien minst tusenårig. Våra skogars ekosystem har således formats under påverkan av skogsbete och fodertäkt samt svedjebruk och andra mer eller mindre tillfälligt anlagda odlingar i utmarkerna.

Våtmarkerna, med älvängar, myrar, kärr och slåttersjöar, har varit utmarkens viktigaste ställen att hämta naturligt vinterfoder från. De har också dränerats och bildat omfattande områden för odling av såväl fodersäd som gräs. Lador och hässjor samt diken hör till dessa våtmarkers kulturspår. Älvängarnas sumpviol, bl.a. känd från Färnebofjärdens nationalpark, är en av de få kulturberoende våtmarksväxter som blivit uppmärksammade.

I bilaga 6 till propositionen ”Svenska miljömål. Miljöpolitik för ett hållbart samhälle” (SOU

1997:98) kommenterade Riksantikvarieämbetet skogen som kulturmiljö. Man konstaterar att bevarandearbetet av skogarnas kulturvärden kräver speciella insatser. Exempelvis konstaterade man att ”För att bevara de traditionella bondskogarnas ålderdomliga karaktär av mångfald är därför en viss kontinuerligt hävd med skogsbete och plockhuggning önskvärd”. Skogens kulturmiljöer kan delas in i åtta olika typer och man menar att i de områden som ska bevaras bör markberedning inte tillåtas, ”att större variation i träslag och ålder är önskvärd och att det behövs en individuell anpassning av avverkningen och alternativ till trakthyggesbruk som bättre tar hänsyn till kulturspår, exempelvis blädning”. Skogen kan anses som ett kulturområde och:

Äldre tiders agrarsamhällen kännetecknades i hög grad av hävden av naturmiljön. Inte bara inägomarken utan även omgivande skogar präglades av skötsel och utnyttjande i olika avseenden. I så gott som hela landet har människan alltsedan istiden satt sin prägel på skogen. Skogen påverkades på en rad sätt; man tog timmer, anlade tillfälliga åkrar och gynnade skogsbete. Denna flertusenåriga inverkan av bönder på skogsekosystemen skapade, särskilt i Sydsverige, ett biologiskt mångfacetterat skogslandskap där lövskog med inslag av skottskog och grässvålar var viktiga beståndsdelar.

(---) Bondens långvariga och systematiska gynnande av agrart värdefullt löv och gräs har samtidigt förskjutit jordmänen i riktning mot brunjord och därmed en större biologisk mångfald. De omfattande planteringarna av barrskog, särskilt gran, har dock förändrat denna balans i riktning mot podsol och utarmning av de hävdgynnade arterna.

(---)

Att skapa urskogar är att skapa en ny kvalitet, åtminstone i Sydsverige, vars långsiktiga resultat är svåra att överblicka. Däremot utarmas och krymper ständigt de traditionella bondskogarna med sin hävdgynnade biologiska mångfald.

I finnbygderna i södra Norrland och delar av Svealand svedjades barrskogen ute i utmarken i stor omfattning under perioden från 1600- fram

till slutet av 1800-talet. Dessutom finns i hela Norrland vissa spår i landskapet av den samiska renskötarkulturen och i alla Sveriges skogsbygder har det bedrivits husbehovsutnyttjande, t.ex. tjärbränning, pottaskebränning och kolning, som har efterlämnat olika spår.

Man har också miljömålet ”Ett rikt odlingslandskap” i vilket jordbrukslandskapets situation belyses. Man konstaterar att detta miljömål innebär:

att biologiska och kulturhistoriska värden i odlingslandskapet som uppkommit genom lång, traditionsenlig skötsel bevaras eller förbättras. (---) Många av de vilda organismerna är direkt beroende av bevarade kulturmiljöer och människans brukande för att fortleva. Jordbrukslandskapets biologiska mångfald är därför också förknippat med vårt kulturarv.

Med odlingslandskapets kulturmiljövärden avses de historiska spår som finns i olika markslag, landskapselement och bebyggelse. De utgör en förutsättning för ett varierat landskap med en kulturell mångfald och särprägel samt utgör viktiga forskningskällor för kunskap om äldre tiders markanvändning och bebyggelse. Vidare är landskapselementen och markslagen ofta viktiga livsmiljöer för djur och växter som ofta är beroende av fortsatt hävd. Det gäller t.ex. traditionellt skötta slätterängar, småskaliga flikiga åkrar, naturbetesmarker, stenmurar, åkerholmar, brukningsvägar, öppna diken, odlingsrösen, ängslador samt by- och gårdsmiljöer med äldre produktionsbyggnader.

Odlingsmiljöerna är främst beroende av hävd för bevarande. För detta krävs bättre förutsättningar för att jordbruk med djurhållning skall kunna bedrivas inom de miljöer som skall bevaras. En god infrastruktur är viktig. I vissa fall kan uppgifter för natur- och kulturmiljövärden utgöra ett väsentligt inslag i ett enskilt företags ekonomiska underlag. Samtidigt kan resurser sparas inom myndigheternas verksamhet. Även lokal förvaltning av betydelsefulla miljöer kan vara en tanke. Lantbruket har en multifunktionell roll på landsbygden. Det måste beaktas att flera olika

näringar, där lantbruket är en, är viktiga för en hållbar utveckling av landsbygdsekonomin. Det grundläggande i mål- och bevarandearbetet är att upprätta och vidmakthålla en skötsel som leder till att kvalitetsmålen nås.

Miljö kvalitetsmålet innebär också att man ska bevara den genetiska variationen hos domesticerade djur och växter, s.k. lantraser och lantsorter. De rödlistade arterna i jordbrukslandskapet är ofta beroende av att speciella biotoper i jordbrukslandskapet skyddas. Ett variationsrikt jordbrukslandskap med åker och betesmark samt förekomsten av element som våtmarker, vegetation i kanten av åkrar och kring diken är avgörande för att en mångfald djur och växtarter ska kunna fortleva. Samtidigt minskar sannolikt också risken för skadeangrepp på grödor genom en större förekomst av naturliga skadebekämpare. Ett av detta miljömåls delmål är bevarandet av natur- och kulturvärden, eftersom:

Tillbakagången av ängsmarker har varit mycket kraftig under senare delen av 1800-talet och under hela 1900-talet. I dag återstår endast någon promille av de arealer som har funnits. Dessa marker är av stor vikt för natur- och kulturmiljövärden. Ambitionen enligt miljöersättningsprogrammet bör vara att arealen slätteräng som hävdats med traditionella, naturvårdsanpassade metoder omfattar 5 000 ha.

Betesmarker och framför allt naturbetesmarker har stort värde för natur- och kulturmiljövärden. För att förhindra fortsatt utarmning av den biologiska mångfalden bör enligt miljöersättningsprogrammet kvarvarande nyttjade betesmarker, ca 440 000 ha, skötas så att biologisk mångfald och kulturmiljövärden bevaras och förstärks. Det är speciellt viktigt att åtgärder inriktas mot de värdefullaste naturbetesmarkerna.

Traditionell kunskap är viktig då värden relaterade till hävd ska bevaras eller förstärkas. I odlingslandskapet har de hävdregimer som format en miljö varit bestämmande för vilka arter som getts förutsättningar att leva där. Spridningsvägarna är i odlingslandskap kopplade till hävdregimer och hävdformer. Beteshävd är

ett exempel på en hävdform av utomordentlig betydelse för spridningen av kärnväxter. När till exempel skogsbete tillåts avta minskar både antalet lämpliga habitat och antalet spridningsmöjligheter. Ren antropogen spridning är också viktig att uppmärksamma, det vill säga spridning genom alla de verksamheter människan ägnar sig åt, exempelvis i samband med betesförbättring och foderhantering.

Samma delmål inriktas också på att förstärka lantrasernas och lantsorternas bevarandestatus och således har Jordbruksverket inrättat ett nationellt program för bevarande och långsiktigt nyttjande av växtgenetiska resurser, Programmet för odlad mångfald. I propositionen markeras att det krävs olika insatser för uppnå detta delmålet, bl.a. påpekas att det:

I Naturvårdsverkets rapport ingår en nationell bevarandeplan, som tar upp 509 geografiska områden med särskilt värdefulla odlingslandskap. Arealmässigt berör åtgärderna som föreslås främst ängsmark och naturbetesmarker samt olika landskapselement som exempelvis vägrenar, åkerholmar, alléer, stenmurar och småvatten. Dessa har betydelse både som skyddsvärda biotoper och genom sitt kulturhistoriska värde. Även vissa särpräglade jordbruksmiljöer, såsom skärgårdsjordbruk, fjällägenheter, fåbodar och finnboställen brukas i så liten utsträckning att de betraktas som särskilt värdefulla. Även dessa miljöer måste skötas genom t.ex. slåtter och bete utöver underhåll av byggnader och anläggningar. Via det svenska miljöersättningsprogrammet för jordbruket kan lantbrukare få ersättning för hävd av ängs- och hagmarker liksom även för vård och underhåll av kulturhistoriskt värdefulla odlingsspår i markerna s.k. landskapselement. Regionala särdrag som bidrar till den kulturella identiteten är ofta starkt knuten till odlingslandskapet.

Nästa miljökvalitetsmål är ”Storslagen fjällmiljö”, vilket innebär att karaktären av storslaget betespräglad landskap ska bibehållas och att kulturmiljövärdena, särskilt det samiska kulturarvet, bevaras och utvecklas. Målet är att:

Rennäring, turism, jakt, fiske och annat nyttjande av fjällen liksom bebyggelse och annan exploatering bedrivs med hänsyn till naturens långsiktiga produktionsförmåga, biologisk mångfald, natur- och kulturmiljövärden samt värden för friluftsliv.

För att kunna bevara det betespräglade landskapet krävs en livskraftig och långsiktigt hållbar rennäring.

I propositionen konstateras vidare att: Naturvärden och kulturmiljövärden har viktiga gemensamma intressen i det samlade arbetet för resurshushållning och hållbar utveckling. Dessa gemensamma intressen är i sig starka skäl för en utvecklad samverkan mellan sektorerna. För att så effektivt som möjligt kunna hävda sina långsiktiga intressen i samhällsplaneringen är det angeläget att naturvärden och kulturmiljövärden eftersträvar en samlad miljösyn. Förhållandet mellan de två sektorerna bör präglas av samarbete i syfte att möta de aktuella hoten mot miljön.

(---)

Regeringen har i regleringsbrev i december 1997 tydligare samordnat Riksantikvarieämbetets och Naturvårdsverkets verksamhetsmål i syfte att verka för ett ökat samarbete mellan natur- och kulturmiljövärden.

Att ha en samverkan mellan naturvärden och kulturmiljövärden är även en mycket viktig aspekt för att kunna implementera artikel 8j i en västerländsk kontext.

Naturvårdsverket tog under 2003 på regeringens förfrågan fram ett förslag till ett sextonde miljömål med särskild inriktning på biologisk mångfald (Naturvårdsverket, 2003). Avsikten är att detta mål ska ha en övergripande struktur till skillnad från de övriga femton vilka är av mer sektorsinriktad natur. Det övergripande målet med detta är:

Ett rikt djur- och växtliv

Alla arter som naturligt förekommer i Sverige ska kunna fortleva i långsiktigt livskraftiga bestånd med bibehållen genetisk variation. Den biologiska mångfalden bevaras genom att arternas livsmiljöer och ekosystemens funktioner och processer

värnas. Naturen med dess växter, djur och övriga organismer är en väsentlig del av människans livsmiljö och en grund för vår hälsa och välfärd.

Man poängterar vikten med en mosaik av biotoper och man behöver övergångszoner mellan olika naturtyper i form av skogsbryn, trädbärande betesmarker och stränder. Det därför är viktigt med en helhetssyn vad gäller arbetet med biologisk mångfald. Man skriver att:

Tiden nu är mogen att söka integrera olika ansatser till en större helhet, där de traditionellt betraktade "landskapen" såsom skogslandskapet och odlingslandskapet ses som samverkande delar av ett och samma landskap, och där olika sektorsvisa ansatser samverkar.

Målet är därför att alla län före 2010 har utarbetat regionala landskapsstrategier. Man betonar att:

Det är viktigt att människan ges en plats i landskapet så att både natur- och kulturaspekter kan vägas samman. Enligt regeringens naturvårdsskrivelse bör samarbete mellan natur- och kulturmiljövård ske på alla nivåer. En mycket stor del av det svenska landskapet är ett resultat av människans verksamhet under lång tid. Markutnyttjandet inom det gamla bondesamhället, liksom inom bergsbruk och renskötsel, skapade mosaikartade landskap som gynnade skötselberoende biologisk mångfald, ett s.k. biologiskt kulturarv, exempelvis ängs- och hagmarker, renvallar och selektivt huggna skogar.

Det nya målet ska inriktas på luckorna i den befintliga målstrukturen och därför ha ett landskapsperspektiv. Samtidigt ska det fokusera på restaurering, genetisk mångfald, främmande arter, mål om rovdjur och jaktbart vilt, skador på naturtyper och livsmiljöer, skötselberoende miljöer samt ha ett socialt perspektiv. Det som är av störst intresse i detta sammanhang är de skötselberoende miljöerna vilka beskrivs enligt följande av Naturvårdsverket:

Äldre tiders resursutnyttjande och markanvändning har skapat biologiska kulturarv som kräver skötsel för att upprätthålla och utveckla sina höga värden. Dessa biologiska värden finns inte bara i

odlingslandskapets ängar och betesmarker, utan även i skogs- och fjällmiljöer, våtmarker och längs kusterna. Kulturarvet kan exempelvis bestå av biotoper med speciell artsammansättning eller genetiskt särpräglade populationer. Ett genomgående drag i de skötselberoende biotoperna är att människan skapade miljöer bestående av både träd-, busk- och fältskikt, där vissa arter gynnades medan andra missgynnades.

Många miljöer med biologiskt kulturarv har inte skötts enligt äldre principer på decennier, och dessutom finns okänt antal biotoper som kan ges en långsiktig god bevarandestatus genom rätt skötsel. Det är därför en angelägen uppgift att utreda det biologiska kulturarvets omfattning och skötselbehov, såväl inom som utanför de skyddade områdena.

Det nya miljö kvalitetsmålet ska under en generation exempelvis innebära att:

- Det biologiska kulturarvet förvaltas så att viktiga natur- och kulturvärden består (g)
- Traditionell kunskap om biologisk mångfald och dess nyttjande bevaras och används när så är lämpligt (h)
- Arter som används kommersiellt eller i friluftslivet, t.ex. för jakt och fiske, förvaltas så att de långsiktigt kan nyttjas som en förnyelsebar resurs och utan större negativa konsekvenser för samhället i övrigt (i)

Den andra av dessa punkter motiveras enligt Naturvårdsverkets skrivelse av att "Formuleringen följer av konventionen om biologisk mångfald som säger att användandet av traditionell kunskap om biologisk mångfald ska främjas, med tillstånd och deltagande av ägarna till denna kunskap" (Naturvårdsverket, 2003).

Vidare beskriver Naturvårdsverket de processer som enligt förslaget ska leda till regionala landskapsstrategier, vilka "ska tas fram i en öppen process där markägare och övriga representanter från jord- och skogsbruket samt berörda organisationer och intressenter, däribland representanter för friluftslivet, inbjuds att delta". Man konstaterar att "Särskilt i skogs- och mellanbygd samt i Norrland är storleksrationaliseringen och nedläggningen av jordbruksföretag ett av de mest svår bemästrade problemen för att vid-

makhålla brukandet av biologiskt och kulturellt värdefulla odlingslandskap”, men kommenterar inte vad som kan göras åt det.

Man poängterar också att även ”redan skyddade områden kan behöva en översyn vad gäller skötseln så att höga naturvärden långsiktigt bevaras” samt att information om miljömålen samt insikt och kunskap om biologisk mångfald och hållbart nyttjande är viktigt för att öka förståelsen för framtida naturvårdsinsatser. Att besök i naturen redan som barn kan skapa ökad förståelse och intresse för biologisk mångfald och naturvårdsarbete. Naturvårdsverket har därför bildat Friluftsrådet som ska stimulera och stödja verksamhet inom detta område. Det framhålls också som viktigt att skolbarn får inslag av utomhusundervisning för att ge kunskap om biologisk mångfald som en del av en ekologiskt hållbar utveckling. Även kommunernas viktiga roll betonas, men Naturvårdsverket konstaterar att 60 procent av Sveriges kommuner saknar kommunekolog och i endast 30 procent av dem finns naturvårdsprogram. Därför behövs förstärkt kompetens i kommunerna.

I de delmål och förväntade kostnader för dessa som återfinns i det nya miljömålsförslaget (Naturvårdsverket, 2003) finns ingenting som tyder på att man har för avsikt att genomföra några aktiviteter som kan verka för att uppnå den utlovade utvecklingen att ”Traditionell kunskap om biologisk mångfald och dess nyttjande bevaras och används när så är lämpligt” inom en generation. Om man inte tolkar in detta i sentensen att:

Särskild uppmärksamhet bör även ges till den forsknings- och folkbildningsinfrastruktur som museisamlingar och botaniska trädgårdar utgör.

Eller i kommentaren att forskningen om biologisk mångfald och miljöproblem har hittills varit präglad av naturvetenskapligt tänkande och att det därför är nödvändigt med en utökning av ”sammhälletsvetenskaplig och humanistisk miljöforskning”. Bland ett tiotal föreslagna områden på denna särskilda forskningssatsning nämns ”traditionell kunskap och dess betydelse”. En mängd olika insatser anges som varande så

prioriterade i miljömålet att det äskas särskilda medel, t.ex. ”regionala landskapsstrategier för biologisk mångfald” 256 miljoner kronor över fem år, ”nationell vägledning för bevarande av geografisk och genetisk variation” 7 miljoner kronor över tre till fyra år, ”skydd av hotade arter” mellan 348 och 520 miljoner kronor över tio år och ”förvaltning av viltstammar” 4,5 miljoner kronor. Medan exempelvis delmålen rörande kartläggning och bevarande av traditionell kunskap eller det biologiska kulturarvet får finansieras på något annat sätt.

Jordbruksverket har i samarbete med Riksantikvarieämbetet, Naturvårdsverket och Lantbrukarnas Riksförbund bedrivit projekt som ”Markernas mångfald” (1996–2000) och det nu pågående ”Levande landskap” (2002–2006), vilka har till syfte att bevara odlingslandskapets biologiska mångfald och kulturhistoriska värde. Målet var att öka lantbrukarnas kunskap om natur- och kulturvärdena och motivera dem att bevara dem. Dessa kampanjer har haft stor genomslagskraft och påverkat många brukare att värna om värdena på sina marker. Lantbrukaren har fått rådgivning och skötselråd för sin gård samt i samråd utarbetat en skötselplan för gården. Denna kampanj är ett led i arbetet för att nå miljö kvalitetsmålen. Kampanjen omfattar skötsel av betesmarker och slåtterängar, kulturspår och småbiotoper, våtmarker och småvatten, samt bevarande av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer och den genetiska variationen hos husdjursraser och kulturväxter.

Inom ”Levande landskap” bedrivs även KULM (KompetensUtveckling av Lantbrukare inom Miljöområdet) som är ett sätt att underlätta för lantbrukarna att få miljöersättningar genom att fullfölja sina miljöåtaganden. Inom KULM kan man genomföra kurser, studiecirklar, föreläsningar och liknande för att sprida kunskap till lantbrukare (SJV, 2003). Jordbruksverket delar också ut en mängd olika stöd för exempelvis anläggande av våtmarker och småvatten eller restaurering av slåtterängar och betesmarker. Man har också via sin ”Faktaserie om biologisk mångfald och kulturmiljövärden i odlingslandskapet” publicerat en mängd skrifter

med instruktioner hur man bedriver skötsel av kulturlandskapets olika element. Generellt kan man säga att dessa aktiviteter innebär en kunskapsspridning till lantbrukarna, vilka får sig till livs ”traditionell kunskap” i en anpassad tappning efter en naturvårdsbiologisk anpassning. Kampanjerna fyller en mycket viktig roll för den biologiska mångfalden, uppfyllandet av miljömålen och för att lära upp moderna bönder, men är kanske inte nödvändigtvis korrekta när det handlar om överföring och bevarande av traditionell kunskap.

Jordbruksverket driver också kampanjen ”Framtid på landet”, som inom Miljö och landsbygdsprogrammet 2000–2006 ska stötta utveckling av kombinationsverksamhet på landsbygden. Man har bidragit till cirka 350 projekt med avsikt att utveckla landsbygden. Projektet markerades av Jordbruksverket (se kapitel 5.1), som en insats för att bevara traditionell kunskap och ett öppet kulturlandskap.

Enligt Miljöbalken (1998:808) kan regeringen förklara ”Ett mark- eller vattenområde (---) som nationalpark i syfte att bevara ett större sammanhängande område av viss landskapstyp i dess naturliga tillstånd eller i väsentligt oförändrat skick”. På samma sätt kan länsstyrelse eller kommun förklara ”Ett mark- eller vattenområde (---) som naturreservat i syfte att bevara biologisk mångfald, vårda och bevara värdefulla naturmiljöer eller tillgodose behov av områden för friluftslivet”. Syftet att vårda och bevara ett område innebär att det upprättas skötselplaner för området, vilka beskriver hur man ska lyckas med sina ambitioner för naturmiljön. Det som är intressant i sammanhanget artikel 8j är hur dessa skötselplaner tar hänsyn till lokal traditionell kunskap, traditionell hävd och naturresursutnyttjande. Centrum för biologisk mångfald valde därför att uppdraga åt filosofie doktor Malin Almstedt att göra en genomgång av ett tämligen slumpvist gjort urval av skötselplaner för olika skyddade områden. Resultatet av denna studie redovisas i bilaga 4. Enligt denna framkom att natur- och kulturresevat i många fall skyddades utifrån likartade motiveringar, dvs. svävande, oprecisa beskrivningar av typen ”bevara kultur- och na-

turlandskapet” eller ”odlingshistoriska spåren”. De skyddsvärda naturtyperna i naturreservaten är ofta olika hävdade marker, som enligt skötselplanerna även fortsättningsvis ska hävdas på traditionellt vis. I vissa fall har man emellertid valt att låta naturreservatets naturvärden bevaras genom fri utveckling istället för att följa områdets historiska markanvändning. I kulturresevaterna är man mer detaljerad när det gäller beskrivningen av värdena och de gamla brukningssätten. Man är även tydlig med att markera vilken tidsperiod som man avser att bevara. Detta är mer ovanligt i naturreservats-sammanhang trots att det kan spela en mycket stor roll för skötselkraven. I skötselplanerna för båda dessa former av reservat ansågs det dock föreligga oklarheter i definitionerna av vad man avsåg med exempelvis användandet av traditionella metoder för just det området eller traditionellt hässjevirk. Utifrån många aspekter kunde skötselplanerna vara mer detaljerade för att försäkra sig om den rätta skötseln utifrån ett traditionellt brukarperspektiv. Nyttjande av traditionella hävdmetoder inom natur- och kulturmiljövården skulle också kunna ses som en del av ett bevarande av traditionell praktisk kunskap.

I regeringens skrivelse ”En samlad naturvårdspolitik” (Skr. 2001/02:173) sammanfattades regeringens avsikter för naturvärden under den närmaste framtiden. Där konstaterades att miljöarbetet måste ha en lokalförankring och man nämnde Agenda 21-arbetet som ett föredöme i detta sammanhang. Vidare framhölls vikten av att:

Naturvårdens insatser sker i ett landskap där ”natur” och ”kultur” är samtidigt närvarande som två aspekter i samma landskap. Naturvård och kulturmiljövård kan därför inte hanteras eller bedrivas som två separata företeelser, istället bör en helhetssyn på landskapet vara utgångspunkten.

De grundläggande elementen i naturvärden ansågs vara att dels upprätthålla fungerande ekosystem och dels upprätthålla goda förutsättningar för friluftsliv och rika naturupplevelser. Man poängterade också miljöhandlingsprogrammet i vilket man bl.a. skulle ”bevara och på lämpligt

sätt återställa natursköna områden, inklusive odlade och känsliga områden” samt integrera hänsynen till biologisk mångfald i jordbrukspolitiken och uppmuntra en hållbar utveckling av landsbygden. Regeringen nämnde även mångfaldskonventionen och dess vikt som ”paraplykonvention” över de olika arbetsprogrammen som har med olika ekosystem att göra. Artikel 8j nämndes emellertid inte som sådant någonstans i dokumentet. Man pekade ut Naturvårdsverket som överordnad myndighet i naturvårdsfrågor och Riksantikvarieämbetet för kulturmiljöerna, som inte bara inbegriper kulturarv i form av fornminnen och byggnader ”utan även den av människan nyttjade och påverkade naturen”. Dialogen med brukarna och markägarna inom de areella näringarna pekades också ut som särskilt viktig. Det framhölls att lokala aktörer, t.ex. brukare och markägare, borde anlitas i högre utsträckning vid genomförandet av praktisk naturvård. Man betonade också att människans förändringar kan tillföra biologiska värden och som exempel nämndes:

hela vårt traditionella odlingslandskap med ångar och hagmarker som människan skapat genom århundraden av odlarmöda. (---) En märkegrav skapad av människan har sitt värde genom att den tillför ett annars ofta utarmat jordbrukslandskap livsmiljöer för en rad växter och djur.

Dessutom nämndes att kombinationen nyttjande och bevarande var nödvändig för naturvården och att de olika näringarna måste vidareutveckla ”operativa definitioner av hållbart nyttjande”, vilket särskilt gällde för jord- och skogsbruk, rennäring och fiske. Dessa måste bedrivas så att biologisk mångfald och kulturmiljövärdena bevaras. Vad gällde fisket ansågs det att det inom miljökvalitetsmålet ”Storslagen fjällmiljö” är viktigt att:

fisket anpassas till resursernas omfattning och att fisket bidrar till att bevara den samiska bosättningen och kulturen i området.

I skrivelsen framhöll regeringen att när traditionell jordbruksproduktion inte var tillräcklig ekonomiskt borde verksamheten kompletteras

med nya produkter och inkomstkällor, som natur- och kulturturism. Man betonade samtidigt att natur- och kulturlandskapet utgjorde ”bas och grundförutsättning för natur- och kulturturen i Sverige”. Man betonade därför att det fanns goda skäl för företag inom turistnäringen att ”bidra till att bevara och vårda Sveriges attraktiva och vackra natur- och kulturlandskap”. Man framhävde också vikten av en öppen process inom naturvården och att såväl lokal som traditionell kunskap borde tas till vara i denna. Man påtalade också nödvändigheten med forskning och kunskapsuppbyggnad och konstaterade att man fortfarande saknade ”kunskap om vilka naturtyper i skogen som är hävdberoende, dvs består av ett biologiskt kulturarv”.

Ett delkapitel i skrivelsen fokuserade på ämnet ”Tillvarata traditionell och lokal kunskap” och regeringens bedömning var att:

- Traditionell och lokal kunskap om naturen kan vara mycket värdefull för naturvården och bör tas till vara.
- Sveriges åtagande genom bl.a. konventionen om biologisk mångfald att skydda, bevara och utveckla traditionell kunskap av värde för att bevara och hållbart nyttja naturen och naturresurserna bör genomföras på ett mer systematiskt sätt än vad som varit fallet hittills.

Man poängterade att i lokalsamhället reglerades uttaget av de olika resurserna genom samverkan och att de därför oftast inte överutnyttjades. Den kunskap som fördes vidare generation efter generation kallades här för traditionell eller lokal kunskap. Man rekommenderade att denna kunskap skulle bevaras och länkas till andra nivåer av naturvården inom kommuner och länsstyrelser. Vikten att *värdera* kunskapen framhävdes speciellt i skrivelsen. Man påtalade att det vid Centrum för biologisk mångfald fanns ett projekt som verkar för att kartlägga svensk och samisk etnobiologi. Regeringen efterfrågade emellertid analyser över hur man gör för att hålla traditionell kunskap vid liv samt insatser för att den ska kunna skyddas och utvecklas. Man bedömde att sådant arbetet

för att bevara och dokumentera traditionell kunskap var i behov av fortsatt stöd. Man påpekade också att Sverige hade ett ansvar att finna lösningar som ”ger u-länder, lokalbefolkningar och urbefolkningar en rättvis del i eventuella vinster som kommer från genetiska resurser och tillhörande traditionell kunskap”. I regeringsskrivelsen betonades också att lokal kunskap i alldeles för liten grad hade inkluderats i naturvärden och men att den regelmässigt borde tas till vara i naturvårdssammanhang, t.ex. reservatsärenden, skötselplaner, artbevarandeprojekt och förvaltning av viltstammar.

För att kartlägga de traditionella metoder och den traditionella kunskap som tillämpas inom naturvärden lokalt skickades enkäter via e-post. De skickades till naturvårds- eller miljöavdelningar på länsstyrelserna i tio län och samtliga kommuner i dessa län. Länen sträckte sig från Västerbottens län i norr till Skånes i söder. Det är således inte en komplett undersökning av den rådande situationen i Sverige. Det förekommer sannolikt svagheter vad gäller såväl vilka som till sist faktiskt nåddes av enkäterna som antalet inkomna svar. Men arbetet bör ge en ungefärlig bild av kompetensen och verksamheten på denna administrativa nivå. Totalt svarade sex länsstyrelser och 28 kommuner på enkäter med naturvårdsfrågor. Alla länsstyrelser svarade att de använde sig av traditionell folklig kunskap i sin naturvård. På länsstyrelserna menade man med detta att man nyttjade framför allt bete, hamling och slåtter inom naturvärden. Viktig kunskap i dessa sammanhang var hur och vid vilken tidpunkt metoden skulle genomföras samt vilken typ av efterarbete som krävdes. Man menade vidare att kunskapen om vilket antal djur och vilken typ av betning som skulle användas var väsentlig för ett lyckat resultat. Länsstyrelsen i Västerbottens län noterade även att naturvårdsbränning, dammängs- och leddkötsel samt allmänt naturvett var områden där traditionell kunskap var nödvändig. Länsstyrelsen i Uppsala län påtalade att traditionell kunskap även återfinns i diskussionerna rörande skötseln av alléer, stenmurar och liknande samt att driften

av ekologiskt jordbruk förutsätter sådan. De betonar också kravet på traditionell kunskap för att uppfylla delmålet om bevarande av kulturväxter och husdjursraser inom miljö kvalitetsmålet ”Ett rikt odlingslandskap”. Länsstyrelsen i Kalmar län konstaterar att intervjuer med brukarna är viktigt vid reservatsbildning och upprättande av skötselplaner för områden. Kommunerna har en mer spridd hållning till huruvida de brukar traditionell kunskap eller inte. Tretton kommuner angav ja och tolv nej. Det man pratar om är bete, hamling, lieslätter och skogsbränning. Detta utförs av markägaren eller i vissa fall de enskilda kommunerna.

På frågan vilken ”typ av traditionell folklig kunskap som skulle kunna vara användbar inom park- och naturvärden” svarar länsstyrelserna först och främst det folkliga brukandet av kulturmarker (ängar och betesmarker), skog (bete, slåtter, bränning och äldre skogsbruksmetoder) och av våtmarker (slätter och olika slåtterförbättrande åtgärder). Även kunskapen rörande djurhållning som sköts i marker med större rovdjur kan vara värd att beakta. Länsstyrelsen i Uppsala län markerar också vikten av kunskap om traditionellt kustnära fiske för att få in ett lönsamt och hållbart kustnära fiske. Traditionella landskapselement skulle kunna reda ut bristen på definitioner som vad man menar med ”trä- och buskrader”. Man betonar kunskap om olika hävdregimer och deras inverkan på naturvärden. Kommunernas svar inskränks till just att betona den historiska aspekten och vilka hävdregimer som har använts i ett område.

Genomgående tycker kommunerna och länsstyrelserna att tillämpningen av den traditionella kunskapen bör ökas inom naturvärden. Länsstyrelsen i Östergötlands län markerar vikten av den kulturhistoriska traditionen. Kommunerna anser att det saknas pengar och kunskap för att kunna göra det. Även Länsstyrelsen i Kalmar län konstaterar att detta skulle vara en ökning vore önskvärd men resurskrävande. Länsstyrelsen i Uppsala län betonar emellertid att det finns viss traditionell kunskap som inte står sig i våra dagar.

Vidare tillfrågades länsstyrelserna och kommunerna om forskningsbehovet rörande traditionell kunskap, hävd och den biologiska mångfalden. Man menar att forskning inom detta område är värdefullt och saknas. Både kommunerna och länsstyrelserna var intresserade av den biologiska innebörden av att naturområden som tidigare betades numera slättas. Hur påverkas den biologiska mångfalden av denna ändring av hävdregim? Länsstyrelsen i Uppsala län efterlyser systematisk kartläggning av tidigare hävd eftersom småbrukarna håller på att försvinna. Länsstyrelsen i Kalmar län framhäver att forskning på lokal nivå är viktigt för naturvärden. Även forskning rörande påverkan på den biologiska mångfalden av olika restaureringsprojekt ansågs vara väsentlig.

Sista frågan i enkäten berörde i vilken omfattning värden av kultur- och naturmiljöer integreras i dagsläget. Länsstyrelsen i Dalarna konstaterar att det sker remissyttranden, samrådsförfaranden och en regelbunden kommunikation mellan kulturmiljö- och miljövårdsenheterna. Länsstyrelsen i Västerbottens län påtalade att restaureringen av kulturmiljöer i naturreservat görs av och med medel från naturvårdsenheten medan kulturmiljömedel bekostar restaurering av exempelvis samiska kulturmiljöer i fjällen vilket också har viss påverkan på naturmiljön. Detta innebar en viss integration mellan kultur- och naturvärden. I Uppsala län sitter en naturvårdstjänsteman på kulturmiljöenheten (30 %) och inom miljömålsarbete och miljöövervakning finns representanter för både natur- och kulturmiljövård.

Kommunerna konstaterar att samverkan finns i samband med beslutsfattande och inom skötseln i naturområden som har kulturminnesinslag. Bristen på resurser markerades som en begränsande faktor.

4.3. Kulturvård i Sverige

I den svenska lagen om kulturminnen m.m. (1988:950) noteras i första kapitlets första paragraf att ”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot

kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas.” I det andra kapitlets första paragraf omnämns att de fasta fornlämningar som skyddas enligt lagen bland annat omfattar ”lämningar av bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser, liksom lämningar efter arbetsliv och näringsfång” som är varaktigt övergivna. I andra paragrafen i samma kapitel konstateras det att ”Till en fast fornlämning hör ett så stort område på marken eller sjöbotten som behövs för att bevara fornlämningen och ge tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse”. I tredje kapitlets första paragraf noteras att ”Bestämmelserna om byggnadsminnen ... får också tillämpas på park, trädgård eller annan anläggning av kulturhistoriskt värde”.

I regeringens proposition ”Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål” (1998/99:114) markeras att det inom arbetet med kulturmiljöer är av yttersta vikt ”att olika sektorer i samhället samverkar till gagn för en långsiktigt hållbar förvaltning och utveckling av kultur- och naturmiljöer.” Något som även återfinns i propositionen ”Kulturpolitik” (1996/97:3). Inom UNESCO har man kommit fram till att all politik för utveckling måste vara lyhörd för kulturen själv och att det därför är angeläget ”att stärka politiken för att skydda och berika kulturarvet – såväl det materiella som det immateriella”. Enligt regeringen utgörs kulturarvet av vad tidigare generationer skapat och hur vi uppfattar, tolkar och för det vidare och man framhåller därför ”behovet av en bred kulturminnesvård som omfattar såväl enskilda moment som kulturmiljön som sådan och att detta borde föranleda att verksamheten integreras med annan miljöplanering”. För att beskriva innebörden av kulturarv har regeringen i propositionen valt att använda uttrycket ”kulturmiljövård som en sammanfattande benämning för värden av den av människan skapade miljön”. Det handlar inte bara om ”forntidens och byggd miljö även den av människan utnyttjade och påverkade naturen. Även rena naturformer kan bli en del av kulturarvet, genom människans

namngivning, klassificering och insamling.” Man menar att ”kulturarvet är både det materiella och det immateriella, det skolat konstnärliga och det folkliga, det unika och det vanliga. Det bevaras i institutioner som arkiv, bibliotek och museer och i utvalda kulturmiljöer, men det finns också runtom kring oss i vardagslandskapet, i hemmen och på arbetsplatserna”. I Miljöbalken (1998:808) som trädde i kraft 1 januari 1999 dök begreppet kulturresevat upp vilket är ett sätt ”att bevara värdefulla kulturpräglade landskap”. Länsstyrelserna och kommunerna hade nu möjlighet ”att inrätta kulturresevat enligt samma principer som gäller för naturresevat då det huvudsakligen är det historiska landskapet och dess kulturvärden som skall skyddas” (1998/99:114). I propositionen ”Uppföljning av skogspolitiken” (1997/98:158) skriver regeringen apropos skogens kulturmiljövärden:

Den svenska skogen rymmer ett rikt kulturarv. Människan har i alla tider utnyttjat skogen för sin utkomst. Detta har avsatt riktiga historiska spår i landskapet i form av t.ex. fasta fornlämningar och andra kulturlämningar. Under senare år har även det s.k. biologiska kulturarvet uppmärksammats i allt högre grad. Detta begrepp avser djur- och växtsamhällen vilka tillkommit huvudsakligen som ett resultat av lång tids markanvändning och hävd. Exempel på sådana miljöer som ofta är av stor betydelse både för den biologiska mångfalden och kulturmiljön är skogsbeten, slåttermarker och områden med fullskiktad skog.

Detta är en skrivning som är motiverad för de flesta landskapstyper på den Skandinaviska halvön eftersom området har befolkats och på olika sätt brukats under tusentals år. Vikten av kulturmiljöerna och de särskilda hänsyn som ska ta till dessa betonas också rörande transportpolitiken och inom regional utveckling.

I kulturpropositionen (1998/99:114) markeras att det svenska intresset och engagemanget är betydande för objekt som skyddas enligt 1972 års konvention om skydd för världens kultur- och naturarv, den s.k. världsarvskonventionen. De övergripande målen för verksamheten inom kulturmiljöområdet är att försvara och bevara

kulturarv, allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön och en solidaritet och respekt inför olika gruppers kulturarv. Man menar att

Kulturmiljön har liksom kulturarvet i stort i alla tider gett inspiration till nyskapande men en gång förlorade kan dess värden inte återskapas. Samspelet mellan det kulturhistoriska bevarandearbetet, naturmiljön och den nyskapande arkitekturen är av stor betydelse för kvaliteten i den miljö vi lever i.

Vidare markeras var och ens rätt att vara delaktighet i bruket och utformningen av sin kulturmiljö. Kulturmiljösektorn har som ansvar att ”sprida de kunskaper och perspektiv som kulturarvet – manifesterat i våra kulturmiljöer – möjliggör”. Syftet med själva arbetet är att göra ”kulturarvet i form av kulturmiljöer och kulturminnen tillgängligt för hela befolkningen, för nu levande och kommande generationer”. Man poängterar att kulturarvet ska vara ”en tillgång i samhällsbygget och bilda utgångspunkt för nyskapande och erforderliga förändringar av bebyggelse och anläggningar i stad och landskap”. I propositionen pekas även på det immateriella kulturarv som exempelvis ortsnamn utgör och att de officiella minoritetsspråkens ortsnamn också bör bevaras (1998/99:114). Man begrunder dessutom kulturlandskapet och dess plats inom kulturlagstiftningen. Man menar att:

För att möjliggöra att såväl bebyggda områden som kulturlandskap skyddas bör ett områdeskydd införas i kulturminneslagen. Vad som skyddas och hur skydd och vård skall ske uttrycks i skyddsbestämmelser, anpassade för respektive objekt/område. Kulturresevat föreslås bli benämningen för skyddade områden, medan skyddade byggnader även i fortsättningen bör kallas byggnadsminnen (1998/99:114, bilaga 1).

Man föreslår vidare därför ändringar i lagen (1988:950) om kulturminnen och i tredje kapitlets andra paragraf rekommenderas texten:

Byggnader och bebyggelseområden, trädgårdar och andra anläggningar samt landskapsavsnitt som är synnerligen märkliga genom sitt kulturhistoriska värde

får förklaras för byggnadsminne eller kulturresevat av länsstyrelsen (1998/99: 114, bilaga 1).

I Miljöbalken (1998:808) andra avdelningen sjunde kapitlet framgår att länsstyrelser eller kommuner får förklara:

”Ett mark- eller vattenområde (---) som kulturresevat i syfte att bevara värdefulla kulturpräglade landskap. (---) Att det inom ett område finns en byggnad eller anläggning som är skyddad som byggnadsminne, kyrkligt kulturminne eller fast fornlämning enligt lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. hindrar inte att området förklaras som kulturresevat.

Det första kulturresevatet inrättades under år 2000. Riksantikvarieämbetet har utarbetat en handbok rörande inrättande och skötsel av kulturresevat (Winberg, m.fl., 2002). Miljöbalksutredningen konstaterade man apropos kulturresevat att ”en god yttre miljö ofta är ett landskap som har ett rikt kulturhistoriskt innehåll”. Det historiska landskapet ansågs ha ”präglats av hävdade och ohävdade kulturlandskapselement som återspeglar väsentliga drag och företeelser från äldre markanvändning”. Ett centralt begrepp i skötselhandboken är *traditionell markanvändning* och man konstaterade att det främst *markområden* som ska skyddas. Man markerade också att man även bör kunna göra ”mer extensivt utnyttjade kulturlandskap av det slag som bl.a. förekommer i samiska kulturmiljöer” till kulturresevat. I bedömningen vid inrättandet av kulturresevat ska man ta hänsyn till äldre markanvändning, hur välbevarade strukturerna i kulturlandskapet, samt vilket pedagogiskt värde ett kulturresevat kan tänkas få. I skötselplanerna ska framgå vad som ska göras och vad som inte får göras, hur det ska göras samt vad skötseln ska leda fram till. Om särskilda landskapselement finns ska de ha särskild skötsel. Planernas främsta uppgift är att ge klara anvisningar till uppdragstagarna, dvs de som ska utföra bevarandearbetet.

I Riksantikvarieämbetets återrapportering till regeringen enligt 2003 års regleringsbrev konstaterades det att det var för tidigt att i nuläget ha en klar bild av resursbehovet för

skötseln av befintliga och bildandet av nya kulturresevat. Själva kulturresevatsinstrumentet hade ännu inte fått fullt genomslag. Det fanns 2003 fjorton statliga kulturresevat och man uppskattade att det skulle tillkomma ungefär tio nya kulturresevat årligen under de närmaste åren. Det förväntades att ytterligare nitton kulturresevat skulle bli beslutade om under 2003 och 2004. De hittills bildade kulturresevaten präglades av ett brett engagemang som kunde möjliggöra till en bredare medfinansiering för olika åtgärder. Det är intressant att se att bland de hittills bildade kulturresevaten ingår exempelvis en finngård, en fjällgård, en fåbod, ett skogshemman och översilningsängar. Stycken av kulturlandskapet som idag är ytterligt intressanta för sin biologiska mångfald och för att det fortfarande finns traditionell kunskap förknippad med dem. Bland de planerade kulturresevaten finns skärgårdshemman, beteslandskap och äldre by- och gårdsmiljöer. Det underströks också i rapporten att de regionala landskapsanalyserna som har legat till grund för urvalet av möjliga kulturresevat i huvudsak har fokuserat på agrara miljöer och att ”nedläggningen av framför allt småskaliga jordbruk leder till förfall genom ohävd och igenväxning. De initiala diskussionerna hade därför främst handlat om hur man bör hantera och bedriva kvalificerad markvärd i agrara miljöer, men man hade också diskuterat pedagogiskt och publikt arbete. Riksantikvarieämbetet samarbetar med Naturvårdsverket och anordnar kurser med inriktning på skötsel av skyddade områden. Dessa kurser är främst ämnade för kultur- och naturresevatshandläggare vid länsstyrelser men även för konsulter och personal vid läns museer. En mängd olika aktörer, t.ex. skogsvårdsstyrelser, ideella föreningar, stiftelser och intressenter inom det lokala näringslivet, är involverade i arbetet med kulturresevaten. Man konstaterar i rapporten att medelsanspråken för ändamålet kulturlandskapsvård minskar i samband med inrättandet av kulturresevat eftersom de långsiktiga skötselavtalen gör att upprepade akutinsatser inte behövs då underhållet inte tillåts bli eftersatt.

I Riksantikvarieämbetets återrapport skildras bland annat Lillhärjåbygget i Jämtlands län, ett fjällnära jordbruk utan vägförbindelser som fortfarande brukas av brukarfamiljen. Jordbruksdriften:

bedrivs traditionellt med lantrasdjur på utmarksbete, fåboddrift, lieslätter och hässjning. I gårdens mejeri bereds mjölk samt tillverkas smör och ost.

Den traditionella brukarkunskapen hålls vid liv inom kulturreservatets skötselplan och en traditionell drift som annars skulle ha varit nedlagd hålls vid liv. I rapporten kommenteras också samordningen mellan olika arbetsfunktioner inom länsstyrelserna och att denna kräver en ökad integration. Kulturhandläggaren måste ha möjlighet att sätta sig in i arbetet med naturreservaten så att kulturmiljövården ges möjlighet att hålla jämna steg. Det framställdes att läns-museerna har en viktig roll inom i synnerhet inventerings- och utredningsarbetet men också i hög grad pedagogiska insatser.

För att ge en inblick i vilken koppling dagens kulturminnesvård har med traditionell kunskap, kulturlandskapsvård, naturvård och biologisk mångfald skickades enkäter till kulturvårdare eller -arbetare inom kommuner och länsstyrelser. Via e-post skickades enkäter till länsstyrelserna i 10 län och samtliga kommuner i dessa län. Länen sträckte sig från Västerbottens län i norr till Skånes i söder. Det är således inte en komplett undersökning av den rådande situationen i Sverige. Det kan därför förekomma svagheter vad gäller såväl vilka som till sist faktiskt nåddes av enkäterna som antalet inkomna svar. Men arbetet bör ge en ungefärlig bild av kompetensen och verksamheten på denna administrativa nivå. Sex länsstyrelser och 17 kommuner besvarade enkäten.

Alla länsstyrelserna konstaterade att man använde sig av traditionell naturhävd inom kulturminnesvården, medan kommunerna inte var lika enhetliga. Av kommunerna svarade åtta ja, fyra nej och fem svarade överhuvudtaget inte på huruvida det användes eller inte. Länsstyrelserna radade upp en mängd olika exempel, som betesdrift, blädningsskogsbruk, fåboddrift, lövtäkt, renovering av gamla timmerhus,

skottskogar, slätter, stängselarbeten, traditionella hägnader samt vård av fornlämningar på äldre naturbetesmarker.

På frågan rörande om det finns traditionell folklig kunskap som kan vara väsentlig för kulturminnesvården svarade man att så var fallet. Länsstyrelsen i Västra Götaland exemplifierade att man behövde utbilda lantbrukare i aktiviteter knutna till EU:s miljöstödd, t.ex. gårdesgårdsbygge, lieslätter och stenmursbygge. En viss sådan kunskap används i landskapsvårdsutbildningarna vid universitet och högskolor. Man framhöll behovet av kunskap om långvarig skötsel av dammängar och underhåll av olika element i landskapet, t.ex. stenmurar, trädgårdesgårdar och jordkällare, från Länsstyrelsen i Västerbottens län. Länsstyrelsen i Jämtlands län påtalade att man hade ett kulturreservat med fjälljordbruk och fåboddrift som förutsatte traditionell kunskap rörande hur sådant bedrevs. Dessutom fördes behovet av kunskap hur man får fram bra virke för renovering av äldre timmerhus. Dagens skogar sköts nämligen på ett sätt som resulterar i virke som saknar de rätta kvaliteterna. Kulturmiljövården behöver kanske således särskilt skötta skogar för råmaterial till restaureringar av timmerhus och liknande. Under perioden 1998 till 2003 har Riksantikvarieämbetet avsatt medel för att vårda och bevara det samiska kulturarvet. Länsstyrelserna framförde också att traditionell kunskap är nödvändig för olika skötselåtgärder och att dagens jordbrukare kan allt mindre om sådana saker. Man ansåg att traditionell kunskap behöver läras ut inom den moderna utbildningen till dagens och morgondagens jordbrukare.

Både kommunernas och länsstyrelsernas kulturenheter tycker att tillämpningen av traditionell hävd kunde ökas och att väsentligt många fler kontakter med kunskapsbärarna krävdes. Länsstyrelsen i Jämtlands län framhöll vikten av fler möten mellan lekmän och fackfolk och påpekade att kulturmiljövården generellt är dålig på att fånga upp och använda traditionell folklig kunskap.

På frågan om det finns anledning att med traditionell naturhävd återskapa tidstypiska kulturlandskap med samtida biologisk mångfald i

anslutning till kulturminnemärken fick vi svar med olika inriktning. Generellt ansåg man att det var viktigt eftersom det är en förutsättning för att kunna förstå själva kulturmiljön. Länsstyrelsen i Jämtlands län påtalar risken att man skapar ett nytt kulturlandskap eftersom man saknar fullständig dokumentation över den lokala historiken. Region Skåne konstaterar att det är viktigt att fatta ett beslut rörande vilket tidslandskap man avser att vårda och eftersträva. Vidare anser man att det inte är nödvändigt vid mindre kulturminnen. Länsstyrelsen i Uppsala anser att det främst är av vikt i de förhållanden där kulturminnet är kopplat till kulturlandskapet. Annars är man tveksam, även om man medger att hävdade kulturmarker alltid har höga natur- och kulturvärden. Länsstyrelsen i Gävleborgs län ser det som något eftersträvansvärt ur pedagogiska, biologiska och kulturhistoriska hänseenden. Även Länsstyrelsen i Västra Götaland framhåller att det är viktigt att kulturreservat visar traditionell hävd. Kommunerna påtalade att det var viktigt för att återskapa kulturhistoria och att ett tidstypiskt kulturlandskap kan användas både i utbildning och som utflyktsmål.

Samarbete finns men behöver utökas ytterligare konstaterar samtliga länsstyrelser. Region Skåne påpekar att samarbete mellan kultur- och naturmiljövården främst sker i de naturreservat där kulturmiljövården bekostar vård av kulturminnen. I Västra Götalands län sker ett omfattande samarbete vid reservatsarbete och jordbruksmiljöstöd. På samma sätt konstaterar Länsstyrelsen i Uppsala att samarbetet sker i samband med vård av fornlämningar och naturreservat. Länsstyrelsen i Jämtlands län menar att de ekonomiska medlen är låsta inom respektive kompetensområde varför samarbetet inte är vad det borde vara. Inom Västerbottens län har kampanjen ”Levande landskap” lett till att vård och rådgivning har anpassats till områdets tidigare bruk, hävd och historia. Kommunerna framhåller översiktsplanen som ett område för överbyggande samarbete. Även kommuner som har nämnt att de egentligen inte genomför denna typ av arbete menar att de har ett pågående samarbete.

4.4. Traditionell kunskap i rovdjursförvaltning

Efter att ha varit i stort sett frånvarande under ett antal decennier under andra hälften av 1900-talet så började populationerna av stora rovdjur åter öka i Sverige. Detta ledde till också till ökade konflikter mellan människor och rovdjuren. Konflikterna har också utpekats som en polarisering mellan stad och landsbygd. Ämnet är oerhört infekterat och svårgenomträngligt och många har väldigt fasta åsikter om det (Torp, 2000). Alla åsikter är inte nödvändigtvis faktabaserade utan mycket är emotionella yttringar. Konflikterna ledde till att en rovdjursutredning tillsattes, som antog namnet ”Sammanhållen rovdjurspolitik”. I utredningen har man kontaktat en mängd olika människor och fått många synpunkter. Man konstaterade bland annat att:

Vissa, inte minst jägare och renskötare, anser att beslut om jakt efter rovdjur fattas alltför långt ifrån dem som faktiskt berörs av rovdjursförekomsten. I stället för att Naturvårdsverket fattar beslut anser man att besluten bör fattas på kommunal eller i vart fall länsstyrelsenivå. En del jägare har ansett att jägarna själva skall få avgöra i vilken utsträckning jakt skall bedrivas och en del renskötare att samebyarna ska få avgöra saken

Man föreslog också att samtliga länsstyrelser i de län där det finns stora rovdjur bör bilda rovdjursgrupper. I vilka det bör ingå representanter för länsstyrelsen, kommuner, polismyndighet, jägarorganisationer, ideella naturvårdsorganisationer, tamdjursägare, samebyar och markägare. Dessa grupper skulle vara rådgivande när det gäller länsstyrelsernas arbete med rovdjursfrågor. Utredningen konstaterade att såväl rennäringen som fåbodbruket är prioriterade aktiviteter och att de därför kräver särskild hänsyn i utformandet av en ny rovdjurspolitik. Vidare ansågs det viktigt att även frigående tamdjur på skogsbyte bör vara berättigade till ersättning vid rovdjursskador. Vid tiden för Rovdjursutredningen hade fåbodbruket ännu inte varit särskilt utsatt för rovdjursskador, men man förutsatte att detta förhållande skulle komma att förändras. Rovdjursutredningen be-

räknar ersättning för rovdjursskador på rennäringen utifrån värdet av en död ren, uppskattning av hur många renar som dödas av rovdjur varje år och det merarbete som ett rovdjursangrepp orsakar. Målet är ”full ersättning för de ekonomiska förluster som rovdjuren orsakar”. För annan tamdjurskötsel gäller att ett förslag om bidrag för förebyggande åtgärder samt ersättning för dödade och skadade djur. Det gäller även för djur på fritt skogsbete (SOU 1999:146). I utredningen framgår det ingenting om huruvida skador på skogsbetande djur även inkluderar stress för djuren vid närvaro av rovdjur.

Rovdjursutredningen (SOU 1999:146) föreslog en ökad forskningsinsats rörande de stora rovdjuren, men inget av förslagen innehöll någon koppling till traditionell kunskap eller medverkan av ursprungs- och lokalsamhällen. Som bilaga till rovdjursutredningen presenterade Olov J. Sikku ett inlägg om ”Traditionell samisk kunskap om rovdjur” baserat på hans intervjustudier, som borde ha kunnat visa på vilken nytta man kan ha av traditionell kunskap och en ytterligare kartläggning av densamma. Det har också gjorts en norsk studie av orsaker till mortalitet hos renar i Nord-Trøndelag med hjälp av radiosändare under ett år, som har viss relevans. Av de märkta vuxna renkorna dog 18,3 procent under studien och 40,5 procent av dessa blev rovdjursdödade. Samma siffror för årgamla renar var 20,2 procent respektive 66,7 procent och för kalvar 31,0 procent respektive 75,3 procent. Av totalmortaliteten orsakades 39,3 procent av lodjur. Från samma område har man visat att renar utgör 28,1 procent av lodjurens totala diet. Man frågar sig till hur rennäringen i dess nuvarande form kan överleva ekonomiskt i kombination med fullföljandet av olika internationella överenskommelser rörande rovdjur (Nybakk, m.fl., 2002). Resultaten stämde väl överens med de siffror som renägarna rapporterade in till myndigheterna i samband med ”Melding om rindrift”, så även om renskötarna inte alltid hittade de försvunna renarna hade man ändå en god bild över andelen rovdjursdödade (Kommunikation med försteamanuens Tor Kvam vid Høgskolen i Nord-Trøndelag, Steinkjer i Norge).

I sitt betänkande (Dnr 410-1079-00 Nf) rörande Rovdjursutredningen konstaterade Naturvårdsverket att man fann utredningens indelning att ”vid sidan av renskötseln definiera två former av annan tamdjurskötsel (5.4): vanlig djurhållning och fåbodbruk” oklar. Man ville istället markera att:

Till den kategori djurhållning utredningen låter *fåbodbruket* representera borde föras allt fritt skogsbete eller skogsbete i stora hägn. Det är emellertid inte enbart inom fåbodbruket som fritt skogsbete förekommer. Sådant bete, direkt från gård, förekommer i viss utsträckning i hela landet eller, i norra Sverige, även med utgångspunkt också från en så kallad sommarladugård, belägen ett stycke från vinterladugården. Sådana jordbruksmiljöer där fritt bete också förekommer är exempelvis fjällägenheter, finngårdar, skärgårdsjordbruk och mindre skogsgårdar. En gemensam nämnare för dess miljöer är deras mer eller mindre isolerade läge, där fjällägenheter och fåboddar torde vara extremerna. Fåbodarna har dessutom en särställning genom att vara delar av jordbruksföretag med brukningscentra ofta långt från fåbodarna.

Naturvårdsverket menade emellertid precis som utredningen att rovdjurspolitiken borde utformas så att konsekvenserna för ”fåbodbruk och verksamheter i andra marginella jordbruksmiljöer” vägs in. Vidare konstaterades att de områden som samerna anses ha sedvanerätt till renbete är under rättslig prövning och att betestrycket på olika områden är olika. Renskötselområdet borde därför enligt Naturvårdsverket avgränsas tydligare. Man framhöll vidare att Rovdjursutredningens förslag om att tala om *ersättning för skador* är ett steg tillbaka jämfört med *ersättning för rovdjursförekomst*. Naturvårdsverket menade också att ersättning för skador på tamdjur, vilthägn och bikupor enbart bör utbetalas endast om förebyggande åtgärder har genomförts.

Regeringens proposition ”Sammanhållen rovdjurspolitik” (Prop. 2000/01:57) sammanfattade läget och gav de politiska ramarna för framtiden. I bakgrunden till situationen konsta-

terades svårigheterna att bedriva en ekonomiskt lönsam renskötsel och man framhöll att:

Exakt hur många renar som årligen dödas av rovdjur vet man inte säkert men det kan röra sig om 20 000–30 000. Den årliga slakten ligger för närvarande på ca 50 000 renar. Det totala antalet livrenar, dvs renar som inte tagits ut till slakt utan som används i produktionen, uppgick 1998 till 230 000. Rovdjursförekomsten skapar även andra olägenheter för renskötseln. Vid rovdjursangrepp kan t.ex. renarna drivas bort från ett betesområde.

Man poängterade också den oro för skador i samband med ökande rovdjursstammar som man kände inom fåbodrörelsen. Vad gällde minimimål för populationerna av de olika rovdjuren så placerade sig regeringen mellan det som forskare uppfattade som genetiskt möjligt och det som olika intressegrupper, bl.a. brukarna och renägande samer, ansåg acceptabelt. Här har ett politiskt beslut fattats som åtminstone till viss del kan anses vara förenligt med lokalsamhällets önskan. Även vad gällde beslutet rörande rovdjurens utbredningsområden så togs hänsyn till renskötselns utbredning. Man ansåg också att det i de flesta fall var acceptabelt med en viss skydds jakt för att skydda näringarna, vilket kan anses vara i linje med de önskingar som har kommit från renskötare och jordbrukare. Vad gällde bidrag och ersättningar kan man konstatera att regeringen har strävat efter att tillmötesgå den de remissinstanser som kan anses representera lokalsamhällena. Man fann det lämpligt att även tamdjur på fritt skogs bete borde inkluderas i skaderegleringssystemet under förutsättning att egendomen ingick i näringsverksamhet. Dessutom fanns det skäl att inkludera sälskador på fisk i fiskeredskap, men inga skador på andra vilda djur. Man framhävde också det stora forskningsbehovet och konstaterade att:

Medel för finansiering av rovdjursforskning kan sökas från olika organ. Organen som förmedlar forskningspengar har något olika inriktning. Naturvårdsverket har forskningsmedel främst för tillämpad forskning av kortsiktig natur. För grundforskning inom området har det

bildats ett nytt forskningsråd för miljö, areella näringar och samhällsbyggnad.

För programinriktad verksamhet förfogar MISTRA över forskningsmedel. Därtill kommer viltforskningsnämnden och privata forskningsmedel från t.ex. WWF, Jägarförbundet och särskilda fonder.

Det är sannolikt förknippat med svårigheter att få forskningsmedel rörande traditionell kunskap och rovdjur från de större anslagsgivarna som exemplifieras här. De forskningsstudier som normalt finansieras av dessa organ är nästan uteslutande betydligt mer naturvetenskapligt fokuserade. Detta förefaller överensstämma med de svar som Centrum för biologisk mångfald har fått på förfrågningar till forskningsråd och andra anslagsgivare (se kapitel 6. Olov J Sikkus studie av traditionell samisk rovdjurkunskap finansierades av Mithögskolan, WWF och samiska EU Mål-6-pengar (Sikku, 1999 & 2000). Även om man hade tagit hänsyn till lokalsamhällets åsikter i vissa fall fanns det för övrigt inte någonstans något uttalat hänsynstagande till traditionell kunskap i propositionen. Riksdagen biföll betänkandet rörande en sammanhållen rovdjurspolitik (Rskr. 2000/01:174).

Diverse beslut och avslag om skydds jakt på varg som Naturvårdsverket har fattat från februari 2002 till januari 2004 granskades efter inslag av hänsyn till traditionell kunskap eller lokala traditionella näringar. Inga inslag på tillämpning eller hänsynstagande av traditionell kunskap kunde konstateras, men man har strävat efter att ta hänsyn till de traditionella näringarnas villkor. Man tog även särskild hänsyn till de olika vargarnas potentiella genetiska bidrag till den skandinaviska vargstammen (Dnr. 411-56-02 Nf, 411-1473-02 Nf, 411-4276-02 Nf, 411-4349-02 Nf, 411-5473-02 Nf, 411-5527-02, 411-4907-02, 411-4831-02 Nf, 411-58-03 Nf, 411-1342-03 Nf, 411-2102-03 Nf, 411-6215-03 Nf, 411-6270-03, 411-7048-03 Nf).

Utredningen av artikel 8j har fått några förslag till hur man skulle kunna ta hänsyn till traditionell kunskap i frågan om skydds jakt. Den viktigaste och sannolikt mest trovärdiga gällde ett konsekvent urval och selektion i samband med

jakt genom att i första hand koncentrera den på de mest störande individerna. Därigenom kunde man så småningom skapa en skygg population som undvek mänsklig verksamhet och beträffande björn dessutom var uttalade vegetarianer. För utövande av sådan riktad skydds jakt fordras i dagens läge behövs en detaljerad kännedom om olika rovdjursindivider och familjegrupper. Detta kan göra det nödvändigt med för ändamålet särskilt utbildade jägare. Även i samband med traditionell jakt vid åtel finns en mängd mer eller mindre tillförlitlig kunskap dokumenterad. Genomförs åteljakten med omdöme kan den verka ytterst selektivt och de rovdjur som drabbas av den kan omöjligt bli långsiktigt tillvanda eller föra någon förvärvad kunskap om åtling vidare. Dessa exempel borde kanske kunna utvecklas genom systematisk insamling av traditionell kunskap, förslagsvis genom att ett särskilt uppdrag läggs på Viltskadecenter vars viktigaste uppgift är att samla in kunskap om viltskador och lämna råd till myndigheter, organisationer, enskilda näringsidkare och allmänheten om hur viltskador kan förebyggas.

För att ta hänsyn till brukarnas åsikter instiftade Naturvårdsverket ett råd för rovdjursfrågor. Detta råd "Rovdjursrådet" ska vara ett rådgivande organ för samråd i rovdjursfrågor. I rådet ska man diskutera övergripande policyfrågor, inventeringsarbete och rovdjursstammarnas utveckling. Rådet ska också bidra till att öka förståelsen mellan olika intressegrupper och myndigheter samt intressegrupper emellan. Medlemmar i rådet är representanter för WWF Världsnaturfonden, Naturskyddsföreningen, Svenska Rovdjursföreningen, Jägarnas Riksförbund, Svenska Jägareförbundet, Skogsindustrierna, LRF Lantbrukarnas Riksförbund, Fäbodbrukarna och SSR Svenska Samernas Riksförbund samt Länsstyrelserna, Viltskadecentrum och Naturvårdsverket. Vidare har även varje länsstyrelse med sådana problem inrättat liknande regionala råd eller grupper.

Rovdjursrådet ska diskutera frågor om rovdjurspolitiken och ska bryta åsikter kring svåra frågor. Det är bra om rådet når enighet, men

behovet av konsensus ska inte övervärderas. Man betonar rådets och de regionala rovdjursgruppernas roll för att minska avståndet mellan beslutsfattare och befolkning. Myndigheterna behöver tidigt få inspel från intressegrupper och därmed minskas polariseringen i debatten på ett välbehövligt sätt. Det räcker inte med ensidig myndighetsinformation, utan kommunikation och dialog är viktiga för att rovdjurspolitiken ska kunna förankras. En slutsats är att det är viktigt att söka principiella ställningstaganden så att gruppen blir mer än ytterligare en diskussionsgrupp.

Genom att LRF, Fäbodbrukarna och SSR ingår i Rovdjursrådet finns möjligheter att föra fram frågor som berör både ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt. Ett rådsmöte har genomförts på en fäbod och ett kommande är planerat till ett sameviste. Från SSR har bättre utbildning av inventerare efterlysts, där bl.a. förståelsen för traditionella verksamheter behöver fördjupas, och inkonsekvent hållning till vargförekomst och vargföryngringar i renskötselland påtalats. Ersättningen för varg anses även vara för dålig. Fäbodbrukarna har sökt uppmärksamma på skillnader i tillmötesgående mot lokala samhällen av en urbefolkning jämfört med den lokalbefolkning som fäbodbrukarna representerar, t.ex. rörande ersättningen för rovdjursstörningar. Här bör Rovdjursrådet och Viltskadecenter kunna spela en pådrivande roll. Möjligen har problemet hittills inte uppmärksamats tillräckligt genom att Sametinget har Viltskadecenters roll när det gäller liknande uppgifter inom renskötsellandet.

Viltskadecenter bildades 1996 på uppdrag av Naturvårdsverket. Dess viktigaste uppgift är att samla in kunskap om viltskador och förmedla den genom information och utbildning. Det är ett serviceorgan för myndigheter, organisationer, enskilda näringsidkare och allmänheten. Viltskadecenter fick ett antal frågor kopplat till artikel 8j och rovdjursfrågorna, vilka besvarades utifrån centrals ansvarsområde, dvs "jordbruk och skogsbeite i samband med fäbodbruk". Viltskadecenter bedömde att de ännu inte hade stött på lokal folklig kunskap som kunde vara

till nytta inom rovdjursförvaltningen eller vid skadeförebyggande åtgärder. Frågorna hade diskuterats, men den enda traditionella strategi som man bedömde ha effekt var bruket av herdar. Man var emellertid öppen för möjligheten att ”dold” lokal kunskap skulle kunna finnas samt vara till nytta i dagens rovdjursförvaltning. Man ansåg inte att ursprungs- eller lokalsamhällena var tillräckligt representerade i beslutsprocessen av frågor rörande rovdjur och skadeersättning, vilket förklarades av att de sannolikt inte hade hörts och synts i debatten på samma sätt som exempelvis jägarna. Viltskadecenter var inte bekant med arbetsplanen rörande artikel 8j och hade således inte heller tagit ställning till sin roll som myndighet inom det arbetet.

Som ett resultat av rovdjursutredningen äskade Naturvårdsverket ytterligare medel för att kunna genomföra förstärkta informationsinsatser om de stora rovdjuren (Naturvårdsverket, 2002). Detta för att kunna genomföra projekt som förankrade acceptansen för stora rovdjur hos lokalbefolkningen i rovdjurens naturliga utbredningsområden. Man menade att det inte räckte med enkel faktainformation utan att man behövde utveckla diskussioner, dialoger och olika samverkansformer kring viltförvaltningen. De tre föreslagna rovdjurscentra skulle tillsammans med Viltskadecenter kunna samordna sina insatser i ett nätverk för rovdjursinformation och förebyggande åtgärder. Därför uppskattade Naturvårdsverket att man årligen behövde 8 miljoner kronor för egna och framför allt andras insatser rörande information om rovdjur. Man menade också att det förekom brister i de existerande informationssatsningarna och att dessa skulle åtgärdas med enkel faktaförmedling (t.ex. broschyrer, utställningar), anpassat beslutsunderlag (t.ex. information och utbildning till näringen), orientering om sammanhang (t.ex. skolsatningar, studiecirklar, utställningar och rovdjurscentrum) samt processledning vid aktörssamverkan (t.ex. Naturvårdsverkets rovdjursråd, regionala rovdjursgrupper och ”samverkan med samer, jägare m.fl.”). De tre rovdjurscentra är beräknade att ha ett driftsunderskott på cirka 9–10

miljoner som är tänkta att täckas med statsbidrag (Naturvårdsverket, 2002).

Trots att sälen inte räknas till de stora rovdjuren finns det all anledning att åtminstone kommentera den i samband med artikel 8j. Såväl sälen som de stora rovdjuren orsakar ekonomiska avbräck för lokalbefolkningar som ägnar sig åt traditionella näringar och väcker därigenom samma känslor. I äldre tider har man nyttjat sälen som en naturresurs, men samtidigt har det förekommit konflikter med framför allt fiskerinäringen (Svanberg, 2001). Efter att gråsälpopulationen har varit mycket låg under 1960- och början av 1970-talen började stammen åter att öka runt 1975 (Naturvårdsverkets nationella förvaltningsplan, dnr. 402-2695-01 Nf). Från att ha rört sig om drygt 3 000 djur i början av 1970-talet har populationen stigit till minst 13 000 gråsäl 2003 (Bjurholm, 2003). Under de senaste decennierna har samtidigt problemen med sälarnas negativa inverkan på fisket åter blivit allt mer aktuellt. På Västkusten orsakas de flesta sälkadorna av knobbsäl medan gråsäl är värst i Östersjön. Under debatten som har följt på detta har yrkesjägarna hävdats att jakt är den enda rimliga lösningen på sälkadorna (Expressen 1995-07-07, s. 22; 2001-05-04, s. 19, 2001-08-01, s. 6). Under 1997 beviljade Naturvårdsverket jakt på trettio gråsäl för vetenskapliga ändamål. Studiens resultat var att skydds jakt vid fiskeredskap har effekt på sälkadorna under en kort period eftersom nya sälar kommer till området. Under år 2000 beviljade man emellertid tre tillstånd för skydds jakt på fem gråsäl. Samma år uppskattades kostnaden för sälkadorna till mellan 25 och 50 miljoner kronor, dvs. 10–20 procent av kustfiskets totala fångstvärde. Naturvårdsverkets ”Nationell förvaltningsplan för gråsälbeståndet i Östersjön” (Dnr. 402-2695-01 Nf) innehåller få referenser till eventuell traditionell kunskap om säl varken vad gäller förebyggande åtgärder eller förvaltning. Den utgår framför allt från ett myndighets- och forskarperspektiv. I samband med skyddsjakten har man emellertid tagit hänsyn till den traditionella kunskapen förknippad med säljakt. Detsamma gäller Naturvårdsverkets

beslut gällande skydds jakt (Bjurholm, 2002 & 2003).

Att det åtminstone på finska sidan om Bottenviken finns en viss traditionell kunskap förknippad med säljakt kvar vilket har uppmärksamats i dagspressen under senare år. (t.ex. DN 1994-06-26, s. C6, 2001-07-30, s. A5; Hufvudstadsbladet 2003-04-02, s. 7). I Norge menas det emellertid att utvecklingen från frijakt (fram till 1996) till licensjakt på gråsäl har haft en förödande effekt på gamla traditioner och kunskaper eftersom säljakten håller på att förvandlas till "en sorts idrottsgren" (Hufvudstadsbladet, 2003-04-02, s. 7). Även mellanskarven skulle kunna förtjäna ett mer ingående omnämnande på grund av de känslor och åtgärder den väcker bland exempelvis skärgårdsfiskare och andra kustbor. I dagstidningarna har man under de senaste tio åren kunnat läsa mycket om skärgårdsbornas ovilja mot skarven och de har förekommit ett flertal rapporter om nedsågade boträd och plundrade bon (Expressen 1991-04-01, s. 16; 1993-05-25, s. 11; 2000-07-24, s. 2; Dagens Nyheter 1993-05-22, s. A5; 1993-05-23, s. A5; 2003-07-29, s. A5). Liknande rapporter finns från Finland (Hufvudstadsbladet 2003-06-19, s. 4). Tidningen Expressen (1993-05-29, s. 16) ger en skildring av utvecklingen fram till den situation som dagens yrkesfiskare har varit vana med:

I slutet av 1800-talet hade
skärgårdsbönderna lyckats utrota skarvarna
från den svenska kusten – just genom
attacker som den på Gåsö: mot boträd och
ägg.
Skarven försvann men inte skarvhatet.
(---)

När så populationen av mellanskarv ökade under 1980- och 1990-talen samtidigt som fiskbestånden minskade ansågs kopplingen vara klar, men från vetenskapens sida finns åsikten att skarven inte påverkar yrkesfisket i den omfattning som skärgårdsfiskarna menar (Dagens Nyheter, 2000-04-28, s. C1). Fiskeriverket har å andra sidan rapporterat möjligheten att skarvkolonier kan orsaka lokal utrotning av abborre (Dagens Nyheter, 2001-02-15, s. A6).

Inom Centrum för biologisk mångfalds utredning och projektet "Människan, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige" anordnades i juni 2003 ett symposium i Järvsö med titeln "Vilda djur till förtret och fördärv: konflikternas etnobiologi". Där möttes forskare och lokalbefolkning i diskussioner om likheter och skillnader mellan hur människan möter djur som konkurrerar om utrymmet, allt från de fyra stora till vägglöss och kackerlackor. I många fall är känslorna för dessa djur likartade oavsett storlek på såväl organismen som den ekonomiska skadan den åstadkommer. Historiker och etnologer kunde konstatera att det finns en lång tradition av heta känslor för dessa djur och att de folkliga har flödat när det gäller konstruktion av olika kontrollmetoder. De fällor som har konstruerats för att döda de stora rovdjuren är i det närmaste identiska med dem som har satts samman för råttor och möss. I och med att symposiet hölls i Hälsingland kom diskussionerna till stor del att kretsa runt fåbodrörelsens problem med skogsbeta och rovdjursnävar samt vilken typ av traditionell kunskap som hanterar dessa konflikter och hur myndigheterna skulle kunna underlätta för de traditionella brukarna. Några lösningar kunde knappast presenteras men symposiet kanske kan ha hjälpt till att öppna för framtida diskussionslösningar. Det är ett mycket stort antal djur som orsakar konflikter med människans intressen och väcker olustkänslor. Det är inte omöjligt att kartläggningar av traditionella kontrollmetoder kan föra in fungerande lösningar i dagens problembild.

4.5. En levande skärgård

I regeringens proposition "Hållbart fiske och jordbruk" (Prop. 1997/98:2) konstaterades att:

det småskaliga traditionella fisket i världen
är genomgående på tillbakagång trots
målsättningar om motsatsen.

Man markerade vikten att följa Fiskeriverkets aktionsplan för att uppnå miljökvalitetsmålen rörande hållbart fiske. Denna aktionsplan "Fiskeriverkets sektorsmål för ekologisk hållbar utveckling" (Fiskeriverket, 1999:7) var Fiskeriverkets idé

hur man skulle kunna uppnå miljö kvalitetsmålen ”Levande sjöar och vattendrag” och ”Hav i balans samt levande kust och skärgård”. Man kan beskriva dokumentet som biologiskt eller fiskeritekiskt material om Fiskeriverkets önsningar vad gällde det svenska fiskets framtid. Man kan konstatera en önskan om en förskjutning från storskaligt trålfiske till havs mot ett småskaligt kustnära fiske, vilket förhoppningsvis skulle leda till en hållbar näring. Man framhöll att ett småskaligt fiske ledde till mindre fångster, men av bättre kvalitet. Man markerade att det storskaliga fiskets hårda beskattning av exempelvis torskbestånden innebar att fisken endast uppehöll sig i de kustnära vattnen som mycket ung, vilket innebar att det småskaliga kustfisket fick en sämre kvalitet på fångsterna. Man ansåg att det var viktigt att biologiskt säkra fiskbestånden eftersom det skulle kunna möjliggöra extrainkomster till skärgårds-samhällena genom fisketurism. Små och fluktuerade bestånd framhölls också leda till ”stora strukturförändringar inom näringen med åtföljande konsekvenser för våra kustsamhällen”. Avsikten var att utveckla mer selektiva fiskeredskap inom såväl kust- som havsfisket. Man menade också att man i sjöar och vattendrag i fjällvärlden kunde konstatera att fritidsfisket hade beskattat fiskbestånden hårt, vilket innebar att man hade förändringar i bestandsstrukturen eller minskad medelvikt. Man föreslog också att:

Samhällets stöd till kustfisket kan riktas till fisken/regioner där fisket kan vara långsiktigt lönsamt och utan allvarliga miljöeffekter.

Man avsåg också att genomföra aktionsplaner för exempelvis den vilda laxen och ålen, vilket skulle leda till bättre situation för näringen, både yrkesfiskarna och distributionsledet inkluderat. Fiskeriverket ville också ha ett särskilt utbildningsprogram för de som skulle arbeta i fiskerinäringen och att det skulle innehålla marinbiologi så att de blivande yrkesfiskarna skulle ha ”en bättre förståelse för fiskets inverkan på miljön”.

De flesta av Sveriges skärgårdar hyser bofast befolkning sedan många hundra år tillbaka. Redan de första

människorna i skärgården sökte sig dit för naturresursernas skull. Man fiskade, jagade och bröt mark för odling. Djuren fick beta i skogen och längs stränderna. Byggnader uppfördes för bostäder och djur på platser med skyddade lägen. Båthus och fiskebodnar uppfördes vid vattnet. Skärgårdslandskapet formades på så vis av människans aktiviteter genom ett samspel mellan det redan existerande landskapet och den tekniska, sociala och ekonomiska utvecklingen. Många natur- och kulturvärden som vi idag uppfattar som genuina och karakteristiska, har alltså uppstått av människans strävan att försörja sig. Människans närvaro och levnadsförhållanden speglas också genom ägostrukturer, ortnamn, traditioner m.m.

Dessa rader är hämtade ur Miljövårdsberedningens betänkande ”Levande skärgård” (SOU 2000:67) som bl.a. sammanfattade de regionala miljö- och hushållningsprogram för vissa av Sveriges skärgårdsområden, som var resultatet av betänkandet ”Hållbar utveckling i Sveriges skärgårdsområden” (SOU 1996:153). Man konstaterade att skärgården utgör en avfolkningsbygd och att:

Skärgårdsbefolkningens möjligheter att försörja sig genom traditionella näringar såsom skärgårdsjordbruk och kustfiske har försämrats och därmed möjligheterna att hålla odlingslandskapet i hävd och traditionell bebyggelse i stånd.

Detta innebär att skärgården håller på att förvandlas till en zon för säsongboende och friluftsliv. Denna situation leder till både situationer med intressekonflikter och ett ömsesidigt beroende eftersom de bofasta tillhandahåller tjänster som sommargästerna önskar samtidigt som sommargästerna möjliggör inkomster för de bofasta. Miljövårdsberedningen bedömde att det var ”angeläget att stödja skärgårdsborna i deras ansträngningar att utveckla näringar och produkter” samt att boendesituationen för permanentboende även fortsättningsvis ses över. Detta berodde delvis på boendekostnaderna i skärgårdsmiljöer. Betänkandet framhöll vidare att:

Skärgårdslantbruket är idag inte konkurrenskraftigt. I flera av programmen

föreslås att villkoren för skärgårdslantbruket och skärgårdslantbrukarna särskilt ska följas upp och utredas.

I flera av de regionala miljö- och hushållningsprogrammen fanns ”en koppling mellan EU:s strukturfonder, ett långsiktigt bevarande av skärgårdens kulturlandskap och den biologiska mångfalden”, vilket ansågs värt att beakta. Man reflekterade även om en ”långsiktigt hållbar besöksnäring” i skärgårdens kulturlandskap är viktig för den lokala ekonomin, men framhöll även att:

Ett upprätthållande av skärgårdens natur- och kulturvärden förutsätter en bofast befolkning som är verksam inom traditionella näringar.

Man konstaterade att det fanns ett behov att utveckla arbetssätt där man i samverkan kunde finna lösningar på hur natur- och kulturvärdena bäst kunde hävdas i jord- och skogsbruket. Därför föreslogs att Jordbruksverket, Riksantikvarieämbetet, Naturvårdsverket och Skogsstyrelsen tillsammans utredde naturvårdsavtal/nyttjanderättsavtal inom både jord- och skogsbruk som ett komplement till andra skyddsåtgärder. Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet föreslogs också få i uppdrag att i samverkan senast 2005 utarbeta:

en nationell strategi för hur kust- och skärgårdsområdenas samlade natur-, kultur- och rekreationsvärden bör bevaras, vårdas, nyttjas och utvecklas långsiktigt.

Miljövårdsberedningen föreslog dessutom att Fiskeriverket skulle bedöma industrifiskets inverkan på fiskförekomsten i skärgårdarna samt föreslå fångstkvoter för småskaligt kustfiske, främst för torsk. Denna analys genomfördes och rapporten ”Småskaligt kustfiske och insjöfiske” kom år 2001. I de regionala miljö- och hushållningsprogrammen föreslog länsstyrelserna i Blekinge län, Kalmar län och Östergötlands län att man skulle övergå till småskaligt kustfiske med strukturstöd under en övergångsperiod. Även EU:s ministerråd rekommenderade en särbehandling av det småskaliga kustfisket efter som det främjade både sysselsättning och hållbara fiskeuttag. Flera av länsstyrelserna diskuterade också lokal förvaltning av fiskeresursen.

Länsstyrelserna i Östergötlands och Kalmar län menade att skärgårdsbefolkningen borde inkluderas i skötsel och man föreslog att regeringen borde:

införa en ersättning från samhället till brukare som på ett överenskommet och planlagt sätt vårdar landskapet och bibehåller skärgården som nationalklenod. Vidare föreslås att avtal upprättas med skärgårdslantbrukare om skötsel av värdefulla områden för att långsiktigt trygga en god hävd av markerna.

Miljövårdsberedningen betonade också:

att det är angeläget att ge också skogslandskapet en historisk förankring för att förstå vilka skötselkrav som ska ställas i syfte att bevara natur-, kultur- och rekreationsvärdena. För skogslandskapet gäller liksom för odlingslandskapet att flera av de biotoper, som idag anses värdefulla, är resultatet av hur skogen tidigare har brukats. Det är därför angeläget att utveckla miljöindikatorer som också beaktar kulturbetingad påverkan på skog, dvs biologisk mångfald till följd av småskaliga skogsbruksmetoder och skogsbyte.

Betänkandet innehöll många goda intentioner vad gällde bevarandet av de traditionella näringarna i skärgårdslandskapet samt insikten om bostads- och skattepolitikens effekter på en levande skärgårdsmiljö. Man måste emellertid tolka det så att eventuellt bevarande eller spridande av traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor indirekt får genomföras i samband med strävan att möjliggöra för en bofast skärgårdsbefolkning.

I Naturvårdsverkets ”Nationell förvaltningsplan för gräsälbeståndet i Östersjön” (Dnr. 402-2695-01 Nf) konstateras att:

Fisket i östersjön har traditionellt dominerats av ett småskaligt fiske med nät och fasta redskap, ofta kombinerat med jordbruk eller säljakt. Sådant fiske kallas kustfiske. (---) Kustfisket är fortfarande utbrett i skärgårdsområdena och har lokalt stor betydelse som en av de få kvarvarande naturliga sysselsättningsmöjligheterna i annars avfolkningshotade samhällen.

Räknat som fångstkvantitet bidrar kustfisket i jämförelse med det storskaliga trålfisket med en liten del av infiskningen när det gäller strömming och skarpsill. Däremot är kustfiskets andel väsentlig för de flesta andra fiskarter med högt saluvärde. På Västkusten är gränsen mellan kustfiske och storskaligt fiske mer flytande. Där finns inte heller samma tradition av säsongsfiske kombinerat med jordbruk.

Naturvårdsverket menar att sådant kustfiske bör gynnas av samhället eftersom detta fiske är mer selektivt och ger en högre fångstkvalitet av större fiskar än havsfisket, vilket ger möjlighet att skapa ett hållbart resursutnyttjande. Det ger även fler arbetstillfällen utifrån en begränsad fiskeresurs. Kustfiskarna utgör knappt hälften av Sveriges fiskare och fiskade upp ungefär 3 procent av den totala fångstmängden, vilket utgjorde nästan en femtedel av fångstvärdet i kronor räknat. Åldern på yrkesfiskarna ökar och medianåldern 1999 på Västkusten var 41 år och på Ostkusten 50 år.

I Fiskeriverkets rapport ”Småskaligt kustfiske och insjöfiske – en analys” (Fiskeriverket 2001) omfattade det yrkesmässiga fisket med båtar som åtminstone till 90 procent gjorde fångstresor kortare än ett dygn. Det småskaliga fisket, inklusive insjöfisket, motsvarade enligt Fiskeriverkets beräkning av cirka 5,4 procent av den totala kvantiteten men cirka 24 procent av det totala värdet. Om man bara räknade konsumtionsfisken motsvarade det småskaliga nästan 20 procent av fångsten och ungefär 32 procent av värdet. Därutöver kommer den fångst som görs av fiskare utan yrkesfiskelicens, vilka inte har krav att rapportera in sin fångst. Fiskeriverket definierade sex olika fisketyper i Östersjön (lax- och sikfällor i Bottniska viken, strömmings- och sikfiske i Bottniska viken, trålfiske efter siklöja, garnfiske efter torsk och piggvar, blank- och gulålsfiske i Östersjön samt nät- och ryssjefiske i Östersjön och Bottniska viken), sex olika typer på Västkusten (gulålsfiske, havskräftfiske med burar, hummer- och krabbfiske, småskaligt trålfiske, blandfiske samt vadfiske med ljus) och sedan tillkom dessutom insjöfisket. Med

blandfiske menades användningen av olika redskapstyper, t.ex. garn, fasta redskap, ryssjor, landvad, backor, tinor och handredskap. Analysen omfattade bedömningar av fiskbestånden, bifångsterna och hållbarheten för de olika fiskena. Man kommenterade även lokal eller regional förvaltning och markerade att dessa sammanhang var det av yttersta vikt att formerna klarades ut, t.ex. vilka som borde delta i besluten. Eftersom det fria handredskapsfisket påverkade bestånden och var under utredning rekommenderade Fiskeriverket att man inväntade utredningen innan beslut om regeländringar rörande förvaltningsformerna. Det fanns emellertid få referenser till att Fiskeriverket ansåg att fiskarna skulle besitta en traditionell kunskap om fiskemetoderna eller fiskbestånden som i sig kunde vara värd att bevara.

I regeringens skrivelse ”En samlad naturvårdspolitik” (Skr. 2001/02:173) påtalades att:

Arbetet med regionala miljö- och hushållningsprogram för skärgårdsområden bör fortsätta. Detta arbetssätt ger förutsättningar att skapa en samsyn på hur naturvård, kulturmiljövård och friluftsliv kan utvecklas inom ramen för en hållbar utveckling i skärgården.

I propositionen ”Kust- och insjöfiske samt vattenbruk” (Prop. 2003/04:51) utvecklade regeringen ytterligare den nationella politiken inom området kust- och insjöfiske. Avsikten var att stärka och utveckla dessa verksamheter i en ekologisk, ekonomisk och social hållbar riktning i enlighet med de svenska miljömålen och önskan om en landsbygdsutveckling. Målet var en näring som nyttjade biologiskt säkra bestånd. Man framhöll att:

Ett lokalt bedrivet kust- och insjöfiske samt fritidsfiske och vattenbruk ger ökade förutsättningar för vidmakthållande och utveckling av en social och kommersiell service i skärgården och annan glesbygd och främjar därmed utvecklingen av en levande landsbygd.

Det poängterades att småskaligt fiske skapade förutsättningar för en vidmakthållen social och kommersiell service. En lokal eller regional

förvaltningsform för resurserna framställdes också som eftersträvansvärt. Det markerades tydligt att man i dessa sammanhang var tvungen att inkludera den sociala dimensionen. Under förutsättning att den vilade på vetenskapligt korrekta grunder. Dessutom ansågs fördelning av kvoterade fångster vara väsentligt för att höja kvaliteten på fångsterna på bekostnad av kvantiteten och på så sätt göra det möjligt för den individuella fiskaren att öka det ekonomiska värdet av sin fångst. I dag finns det över 300 hamnar i Sverige där det landas fisk. De tio största svarar för cirka 90 procent av fångstvolymen. Man avsåg också att utveckla en mer specifik yrkesfiskelicens som kunde vara knuten till särskilda former av fiske, olika arter eller särskilda områden. Detta skulle kunna möjliggöra binäringsfiske och en förnyring av fiskarkåren, vilket sågs som viktigt på landsbygden. Det framhölls också att det till viss del rådde en konkurrenssituation mellan småskaliga yrkesfisket och fritidsfisket, men regeringen bedömde att det var viktigt att det fanns en balans mellan de två. Man såg ingen anledning att ändra på det fria handredskapsfisket, men vissa förslag till redskapsbegränsningar, t.ex. antalet hummertinor, inom fritidsfisket fanns, vilka ska bearbetas och genomföras av Fiskeriverket.

Under hösten 2003 utkom Naturvårdsverkets rapport "Hav i balans samt levande kust och skärgård: Underlagsrapport till fördjupad utvärdering av miljömålsarbetet" (Naturvårdsverket, 2003b). Det är en fördjupad utvärdering av miljökvalitetsmålen gemensamt genomförd av Naturvårdsverket, Fiskeriverket och Riksantikvarieämbetet. Man inledde med konstaterandet att människans aktiviteter inneburit en negativ påverkan på havsmiljöerna. Fiskeflottans ökade effektivitet under det sista decenniet och att ett antal olika fiskbestånd överutnyttjades framhölls som ett problem. Den effektivare trålningen orsakade skador på bottenarna. Man ville sträva mot ett starkare lokalt inflytande i förvaltningen av fiskeresursen. Vidare framfördes att trycket på markanvändning i kust- och skärgårdsområden

fortfarande var högt i närheten av tätorter. Det första delmålet gällde ett ökat antal skyddsvärda havs- och skärgårdsmiljöer med skydd. Ett antal områden som hade skyddats enligt Ramsar-konventionen framhölls som lämpliga för att bli marina reservat. Detsamma gällde ett antal större kust- och skärgårdsområden. Man ville även skapa ett antal fiskefria områden för att gynna den biologiska mångfalden. Riksantikvarieämbetet och Sjöfartsverket konstaterade att av skärgårdens kulturvärden pekades tjugofyra fyrar ut som tillhörande det nationella kulturarvet. I andra delmålet pekades vikten att Riksantikvarieämbetet utvecklade en strategi för hur kustens och skärgårdens kulturarv och odlingslandskap kan bevaras och brukas. Det poängterades att detta var en miljömålsövergripande process. Man menade att det var ett problem att många traditionella kustsamhällen idag dominerades av fritidsboende. Dessutom drabbades vissa områden av överexploatering medan andra riskerade avfolkning. Man noterade att mycket av problemen berodde på en omstrukturering av de traditionella näringarna:

Nedläggning och omstrukturering av jordbruket innebär bl.a. att stora delar av det traditionella öppna landskapet riskerar att växa igen.

I stort sett alla kustlän i landet sker en stadig minskning av antalet yrkesfiskare, Yrkesfiskarna tenderar att bli allt äldre och utan återväxt kan näringen få svårt att klara de nästkommande generationsväxlingarna, Fiskbestånden minskar på grund av miljögifter, övergödning och hårt fisketryck vilket sätter ytterligare press på fiskeindustrin. Värst drabbat är det småskaliga fisket, men även inom det storskaliga fisket finns en nedåtgående trend.

Man menade därför att det krävdes insatser som skapade intresse, engagemang och förståelse för områdenas kulturvärden samt åtgärder för att stödja de traditionella näringarna i våra kust- och skärgårdsområden. Det framhölls att stödformer för småskalig verksamhet inom turism och näringarna fiske, skogs- och jordbruk behövde diskuteras för att utveckla kulturmiljön

i en positiv riktning. Man konstaterade vidare problemen med bifångsterna av såväl fisk som marina däggdjur och fåglar i inte tillräckligt selektiva redskap. Intresset från allmänhet och konsumenterna rörande fisket och de nationella miljömålen. Det framhölls vidare att:

Fisket är en naturlig del i ett kustsamhälle och ett hållbart fiske är ett av de viktigaste grundelementen i en levande kust och skärgård. Det småskaliga kustfisket avspeglar och utgör på ett sätt en indikator på ett levande hav, och rymmer i många fall också större förutsättningar för långsiktig ekologisk hållbarhet. Det senare grundas dels på att de fångstmetoder som används i de flesta fall har en högre grad av selektivitet dels på att fisket i stor utsträckning bedrivs lokalt. Ett lokalt bedrivet fiske tvingar fram en högre grad av diversifiering och bättre förutsättning för ansvarstagande.

I idéerna rörande regionala planer påpekades speciellt att:

Småskaligt kustfiske gynnar sysselsättningen och bidrar på så sätt till att upprätthålla livskraften i fiskeberoende områden. (---) Genom att skapa förutsättningar för ett modernt och uthålligt småskaligt fiske som attraherar nya generationer fiskare kan fiskeföretagen finnas kvar i kustsamhällena.

Man menade också att det egentligen fanns fyra olika förvaltningsmodeller och att det pågick forskning rörande de olika modellerna. I Aspöja i Östergötland fick de lokala yrkesfiskarna gemensamt förvalta gäddbestånden. Det framhölls också att det var sport- och husbehovsfiskarna som stod för det största uttaget av fisk i kustområdet.

Under januari 2004 offentliggjorde Fiskeriverket och Naturvårdsverket tillsammans en utredning om fiskestopp i ett skyddat marint område. Materialet inkluderade dels ”Bakgrundsmaterial för utredning av möjligheten att införa fiskestopp i ett skyddat marint område” (Manuskript till Fiskeriverket informerar) och dels själva utredningen ”Utredning av möjligheten att införa fiskestopp i et skyddat marint område” (2004-01-20). Uppdraget rörde att fem marina områden ska vara skyddade senast 2005. Därför behövde man studera effekterna av ett to-

talt fiskestopp. Gruppen som utförde uppdraget bestod av experter i fiskeekologi. Därför analyserade man sex områden med högt yrkesfisketryck (Fladen, Lilla Middelgrund, Gullmarsfjorden, Hakefjorden, Orust-Tjörn och Torhamn), tre referensområden (Kvädöfjärden, Askö/Hartsö och Salvorev-Kopparstenarna) och sex övriga områden (Haparanda skärgård, Snöan/Bonden, Finngrund, Gräsö, Stockholms ytterskärgård samt Hoburgs bank och Norra Midsjöbanken). För fiskestopp ansåg experterna att Fladen, Gullmarsfjorden, Lilla Middelgrund, Orust/Tjörn och Torhamn var de lämpligaste områdena med högt fisketryck. Medan Askö/Hartsö, Kvädöfjärden och Salvorev-Kopparstenarna ansågs lämpligast som referensområden. I Askö/Hartsö och Kvädöfjärden rådde trålförbud och man ansåg att fångstvärdet i yrkesfisket var lågt och dominerades av lokala fiskare. I Fladen och Lilla Middelgrund bedrevs trålfiske och även turfiske med turister. I Gullmarsfjorden och speciellt runt Orust-Tjörn var det småskaliga fisket med passiva redskap viktigast. Dessutom rådde omfattande fritidsfiske. Dokumenten gick ut för remiss till bl.a. kustlänsstyrelserna, kustbevakningen, Svenska Naturskyddsföreningen, Världsnaturfonden samt ett antal fiskarförbund (Sändlista, Dnr 312-1902-02 Nv; 109-221-04 FiV).

En intressant iakttagelse av såväl själva utredningen och bakgrundsmaterialet var att man visserligen kommenterade vilken typ av fiske som bedrevs i de olika områdena, men ingenstans sattes fisket i relation till de lokalsamhällen som förekommer i områdena. Ingenstans har man nämnt något om de sociala följderna ett fiskestopp kan tänkas få på lokalsamhällena. Man markerar att vissa områden är välbesökta av turfiskebåtarna, t.ex. Fladen kan under fint väder besökas av upp till tre båtar med mellan tio och fyrtio fiskare i varje. I Kvädöskärgården konstaterades att det fanns 1 615 fritidsfiskare 1993, som fiskade med nät, handredskap och småryssjor. Antalet yrkesfiskare hade halverats sedan 1996. Yrkesfisket i Askö-Hartsö skärgård inskränkte sig till ett begränsat ålfiske. I Haparanda skärgård bedrevs ett riktat yrkesfiske efter lax och sik med ryssjor och fallor. Vad som kan

anses vara intressant är att Glesbygdsverket, som har ett särskilt program rörande utveckling av de traditionella skärgårdsnäringarna, inte överhuvudtaget verkar ha varit involverade i processen mot ett fiskestopp. Det är sannolikt ett effektivt sätt att hindra återrekrytering av kustfiskare och att minska möjligheten att sprida traditionell kunskap till yngre generationer. I olika rapporter har den stigande medelåldern hos dagens yrkesfiskare pekats ut som ett problem för näringen.

I samband med kontakter med KustFiskarnas Organisation (KFO) fick vi information om att varken de eller Västkustens Husbehovsfiskares Förbund hade varit med i några diskussioner i samband med Fiskeriverkets och Naturvårdsverkets utredning. Däremot hade Sportfiskarna, Sveriges Fiskares Riksförbund (SFR) och Föreningen Västerhavet varit involverade i diskussionerna. KFO har cirka 1 400 medlemmar i närområdet av Gullmarn, Hakefjord samt fjordarna mellan Orust och Tjörn. De småskaliga kustnära yrkes- och husbehovsfisket har således inte fått delta i de bakomliggande diskussionerna till skillnad från det storskaliga yrkesfisket och sportfiskeorganisationen. De småskaliga fiskarna upplevde sig överkörda av myndigheterna i detta ärende och på gränsen till att bli *utrotade* medan man menar att SFR ”vill fortsätta att dammsuga”.

Våra kontakter med organisationer för yrkes- och husbehovsfiskare (se kapitel 6.3) visade det sig att dessa kände sig motarbetade av myndigheterna, som genom regler och påbud försvårade deras möjlighet att utöva, bevara och föra vidare traditionella kunskaper förknippade med fisket.

4.6. Sammanfattning och slutsatser

Den traditionella kunskapens förmodat positiva påverkan på den biologiska mångfalden *in situ* är den centrala delen i artikel 8j och vi ansågs det därför vara nödvändigt att bedöma hur traditionell kunskap idag *tillämpas* inom naturvärden och kulturvärden samt hur man tar hänsyn till den inom olika specifika delar av naturvärden.

Vi valde att göra en lite djupare granskning av rovdjursförvaltningen samt hur man hanterar traditionell kunskap och traditionella näringar inom miljö kvalitetsmålet ”Levande skärgård”. Eftersom mycket av dagens miljöarbete är baserat på de av regeringen uppställda miljö kvalitetsmålen så fann vi det lämpligt att även göra en värdering av hur artikel 8j:s andemening har inlemmats i dem.

Man kan hårdra det och påstå att det finns två poler i svensk naturvård dels dem som betonar vikten av fri utveckling och dels de som framhåller vikten av kulturlandskapet. Det är naturligtvis en mycket olycklig uppdelning eftersom det för den biologiska mångfalden behövs både områden med fri utveckling och sådana som består av ganska hårt hävdade kulturlandskap. Man kan också hårdra det och säga att för de flesta som förordar kulturlandskapets vikt för den biologiska mångfalden så är det någonting dött eller döende varför merparten av insatserna förefaller vara för rekonstruering av områden. Man förefaller i dessa sammanhang endast ta marginell hänsyn till den traditionelle brukaren även om en sådan finns. Brukande av kulturlandskapet räknas som en naturvårdsinsats som vilken som helst annan. Det finns i Sverige inte heller i de svenska myndighetsbesluten något särskilt gynnande av de lokalsamhällen med traditionella livssätt som faktiskt i sin dagliga gärning bedriver det som vi just har definierat som en naturvårdsinsats.

Propositionen rörande miljö kvalitetsmålen betonar upprepat vikten av ett bevarande av kulturlandskapet och att upphörd hävd sannolikt är en av de största orsakerna till förlust av biologisk mångfald. Man framhäver också vikten av att man strävar efter en god balans mellan de olika värdena i form av naturmiljö, kulturmiljö, rekreation och näringarna. I många fall betonas också vikten av att den bofasta befolkningen kan leva kvar i exempelvis skärgårdsområdena. I dessa sammanhang kan man emellertid se att man i allmänhet menar att vad det anbefaller målet ”Levande skogar” är det viktigt att förena skogsproduktion med bevarandearbete. Med be-

varandearbete i skogen förefaller fri utveckling vara den främsta åtgärden, vilket kan tyckas vara en ganska skev bild av det traditionella skogsutnyttjandet. Samtidigt menar man i miljömålet ”Ett rikt odlingslandskap” att det är nödvändigt med naturbete och särskilt i anslutning till exempelvis fåbodemiljöer. Man kan då undra var gränsdragningen går i skogsbygderna där det bedrivs fåbodbete. Vilken del av skogen omfattas av ”Levande skogar” och vilken inbegrips i ”Ett rikt odlingslandskap”? Hur ska man ställa sig om fåbodens boskap ger sig in i skogsmiljön och betar? Att i dessa sammanhang separera skogen från odlingslandskapet är utifrån det traditionella lantbrukets syn sett en udda indelning. Menar man att skogsmiljöer som under lång tid, ofta hundratals år, har använts som betesmarker och utsatts för plockhuggning är bäst lämpade för fri utveckling.

Under 2003 utarbetade också Naturvårdsverket ett förslag till ett sextonde miljömål som skulle omfatta biologisk mångfald generellt och måna om de fall som de övriga femton miljömålen inte tog hänsyn till. I detta förslag får också landskapets skötselhistorik en fördjupad roll. Man konstaterar återigen att ohävd och nedläggning av odlingslandskapet i Norrland är en viktig hotfaktor för den biologiska mångfalden. Man framhåller att traditionell kunskap ska ”bevaras och användas när så är lämpligt” inom en generation, men man budgeterar i förslaget inte för någon insats.

Även i regeringens skrivelse ”En samlad naturvårdspolitik” markerades vikten av att tillvarata traditionell och lokal kunskap. Detta dokument ledde också fram till Centrum för biologisk mångfalds uppdrag att genomföra denna utredning.

För att utröna i vilken omfattning de olika länsstyrelserna och kommunerna menade att de använde traditionell kunskap i sitt naturvårdsarbete skickades en enkät till ett urval. Där i efterfrågades också vilken typ av kunskap man menade var av vikt för naturvårdsarbetet och vilken forskning man efterlyste. I svaren framkom det att man ansåg att äldre brukande var

viktigt när det gällde kulturmarker (ängar och betesmarker), skog (bete, slätter, bränning och äldre skogsbruksmetoder) och våtmarker (slätter och slätterförbättrande åtgärder). I Uppsala län menade man att traditionell kunskap kopplad till skärgårdsfisket var viktigt. Man saknade klara definitioner på landskapselement och mer ingående kunskap om olika hävdregimers inverkan på naturvärden. En vanlig åsikt var att andelen traditionell kunskap i naturvärden borde ökas. Man ville veta hur det egentligen inverkade på den biologiska mångfalden när man slättar gamla betesmarker istället för att beta dem.

Centrum för biologisk mångfald granskade vidare kulturmiljövärden i Sverige och konstaterade att regeringens proposition ”Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål” utbreddes sig målande om kulturarv, kulturmiljö och kulturmiljövård. Man kommenterade både kulturlandskapet och det immateriella kulturarvet, men den bakomliggande innebörden tyder snarare att det rör sig om det bebyggda kulturlandskapet och det lite mer konstnärliga immateriella kulturarvet. Den traditionella kunskapen kopplad till naturmiljön och det gamla allmogekulturlandskapet var inte riktigt avsett att tas om hand om i dessa sammanhang. I Miljöbalken framkom också möjligheterna till kulturresevatsskydd av viktiga kulturmiljöer. Bland de första kulturresevatena återfanns också ett skärgårdshemman, ett beteslandskap, och en del äldre by- och gårdsmiljöer, som ska brukas musealt och pedagogiskt enligt gammal stil för att bevara sin autenticitet. Det föreföll emellertid som det museala var viktigare än att bevara den levande kulturmiljön.

Även kulturvårdarna vid ett antal kommuner och länsstyrelser fick yttra sig om sitt nyttjande av traditionell kunskap i kulturminnesvärden. Av de 17 kommuner som besvarade enkäten svarade 8 att de använde traditionell kunskap i form av exempelvis betesdrift, blädnings-skogsbruk, fåboddrift, lövtäkt, renovering av gamla timmerhus, skottskogar, slätter, stängselarbeten, traditionella hägnader samt i samband med vård av fornlämningar på äldre naturbe-

tesmarker. Länsstyrelserna gav ett unisont ja på frågan. Länsstyrelsen i Jämtlands län framhöll svårigheterna att få bra virke till renovering av kulturmiljöer eftersom dagens virkesproduktion inte gav virke av rätt kvalitet. Man menade också att traditionell kunskap borde läras ut inom den moderna utbildningen för jordbrukare. Dessutom visade självrannsakan att flera länsstyrelser ansåg sig vara tämligen dåliga på att ta tillvara traditionell folklig kunskap. Även det interna samarbetet mellan naturmiljö- och kulturmiljövårdarna ansågs kunna förbättras högst väsentligt.

För att granska speciella frågeställningar granskade vi också rollen av traditionell kunskap inom rovdjursförvaltningen. Arbetet inledes med en genomgång av rovdjursutredningen, Naturvårdsverkets betänkande och regeringens proposition ”Sammanhållna rovdjurspolitik”. Resultatet visade ett mycket marginellt intresse för traditionell kunskap och ursprungs- och lokalsamhällen. I rovdjursutredningen bifogades Olov J. Sikkus studie över traditionell samisk rovdjurskunskap, som en bilaga, men annars förbigicks ämnet med tystnad. Visserligen instiftades rovdjursråd både på Naturvårdsverket och de olika länsstyrelserna, men dessa råd är framför allt rådgivande och fyller beslutsförankrande funktion för myndigheterna. I ämnet rovdjursförvaltning inkluderade vi för denna gång även diskussionerna rörande sälen och dess påverkan på fisket. Inte heller där föreföll det finnas en ringa koppling mellan myndighetsarbetet och lokalsamhällets åsikter och eventuella traditionella kunskap.

Vi genomförde också en djupdykning i miljö kvalitetsmålet ”En levande skärgård” och granskade särskilt Fiskeriverkets målsättningar för en hållbar utveckling. En viktig strävan har varit mot ett småskaligt kustnära fiske med mindre fångster av bättre kvalitet. Man framhöll att det på vissa håll hade blivit en kraftig påverkan på fiskbestånden av det fria sportfisket. I Miljövårdsberedningens betänkande ”Levande skärgård” markerades åter vikten av en skärgårdsbefolkning som ska kunna leva på sina traditionella

närings- och boendekostnaderna på sina håll gjorde det omöjligt för de skärgårdsbofasta att kunna vara kvar. Detta ledde bl.a. till mer sommargäster och vinterdöda skärgårdssamhällen. I olika dokument och skrivelser förordades strukturstöd för att driva fram lokalt småskaligt kustnära fiske istället för storskaligt industrifiske. I Naturvårdsverkets rapport ”Hav i balans samt levande kust och skärgård” efterfrågades insatser för att främja områdenas kulturvärden och åtgärder för de småskaliga traditionella näringarna i kust- och skärgårdsområdena. Det låter som goda intentioner.

I januari 2004 offentliggjordes Fiskeriverkets och Naturvårdsverkets utredning rörande fiskestopp i marina områden, vilken föreslår ett antal områden som skulle kunna vara lämpliga för totala fiskestopp ur ett fiskekologiskt perspektiv. I exempelvis området för Gullmarsfjorden hade inte de lokala småskaliga yrkes- och husbehovsfiskarna fått ta del av de bakomliggande diskussionerna, vilket å andra sidan såväl Sportfiskarna och den storskaliga fiskerinäringen hade fått. Inte heller Glesbygdverket som har ansvaret för bl.a. skärgårdssamhällets utveckling och sysselsättning och dessutom har ett särskilt program för de traditionella skärgårdsnäringarna fanns uppräknade bland involverade diskussionsparter. Det förefaller i dessa sammanhang som man med ord förordar ett småskaligt kustfiske medan man i handling motverkar dess möjliga fortlevnad.

Vi förordar därför att svenska myndigheter försöker visa en ökad hänsyn mot lokalsamhällen och strävar efter att lösa de problem som idag återfinns hos de traditionella brukarna. Inom utredningen så tog Centrum för biologisk mångfald (CBM), Gävleborgs fåbodförening (GFF) och Nordiska kulturlandskapsförbundet (NKF) initiativ till att skapa en samverkansgrupp, en diskussion mellan brukare och myndighet, för att se om det kan vara en framkomlig väg att lösa de problem som idag är förknippade med fåbodrift. Mötet hölls på Naturvårdsverket med representanter från CBM, GFF, Jordbruksverket, Naturvårdsverket, NKF och Riksantikvarieämbetet. Ytterligare myndigheter behöver representeras i

Centrum för biologisk mångfald

detta sammanhang. Det vore även önskvärt med inrättande av samverkansgrupper för ett antal andra traditionella lokalsamhällen/näringsgrupper för att skapa en förståelse hos myndigheterna och att underlätta samarbetsklimatet.

Slutsatser:

- Sverige har hittills inte på något strukturerat sätt tagit hänsyn till artikel 8j, varken i statliga utredningar, propositioner eller i det lokala arbetet. Detta gäller såväl naturvårds- som kultursektorn.

- Inom naturvården idag används ofta traditionell hävd (t.ex. slåtter, hamling, bränning och naturbete) som skötselmetoder, både inom natur- och kulturmiljövården. Användningen utgår egentligen inte från ursprungs- eller lokalbefolkningar utan snarare från naturvårdsbiologisk forskning.

- Synen på landskapet som kulturlandskap skiljer mellan sektorerna. Man menar att odlingslandskapet är ett kulturlandskap och i behov av hävd för att den biologiska mångfalden ska vara kvar, medan man anser att skogslandskapets kulturlandskap nästan enbart innefattar fasta lämningar och att den biologiska mångfalden gynnas mest av fri utveckling. Kopplingen människa-skog inskränks för det mesta till skogsbruket medan övriga aktiviteter ”glöms bort”.

- Kulturmiljövården förefaller främst vara intresserad av restaurering av ”utdöda” miljöer medan nu levande utdöende kulturmiljöer, som exempelvis fungerande fåbodbruk eller fiskelägen, inte förekommer på agendan.

- Samordningen mellan natur- och kulturmiljövården behöver förbättras.

- Inget av de sexton miljö kvalitetsmålen har på något omfattande sätt integrerat artikel 8j i diskussionerna. I det sextonde miljömålet har Naturvårdsverket uppställt ett delmål rörande att all traditionell kunskap ska vara bevarad och

relevant tillämpad inom en generation men redovisar inga förslag till vilka insatser som krävs eller kommer att ske.

- Inrättandet av kulturresevat kan få stor betydelse även i detta sammanhang.

- Det behöver inrättas samverkansgrupper mellan en mängd olika lokalsamhällen/traditionella näringar och de direkt berörda myndigheterna för att möjliggöra dessa lokalsamhällens fortlevnad.

5. Berörda myndigheter och organisationer.

Enligt den exekutiva sekreteraren har nationella institutioner skyldighet att fullfölja de åtgärder som mångfaldskonventionens medlemsländer har tagit på sig. De är också mest lämpade för att lyckas nå ut till gräsrotsnivån. Nationella forskningsinstitut, universitet och myndigheter med administrativt ansvar för exempelvis naturresurser och naturskydd är även ansvariga för att genomföra och övervaka det nationella arbetet inom konventionen som beslutats vid partsmötena. I de sammanhang då sådant arbete kan komma att påverka ursprungs- eller lokalsamhällen har dessa institutioner en skyldighet att ta hänsyn till de åtaganden som återfinns i artikel 8j och relaterade beslut inom konventionen (UNEP/CBD/WG8j/2/4). Ett sätt att få en känsla av hur implementeringen av mångfaldskonventionen i allmänhet och artikel 8j i synnerhet är att sätta sig in i hur olika myndigheter och organisationer arbetar och själva ser på sin roll inom konventionens genomförande. Därför gjordes en genomgång över myndigheter och organisationer som kunde tänkas vara berörda av implementeringen av artikel 8j och i många fall har myndigheterna själva fått inkomma med kommentarer rörande sin verksamhets koppling till artikeln.

5.1. Berörda myndigheter och organisationer i Sverige

Det finns en mängd olika myndigheter och organisationer som i större eller mindre omfattning berörs av en implementering av artikel 8j. Nedan följer en ofullständig genomgång av dessa myndigheters och organisationers verksamhetsinriktning och hur de också kan tänkas vara berörda av artikel 8j. Mycket av informationen är hämtad från respektive myndighets hemsidor på internet. En del andra myndigheter och organisationer redovisas på annan plats i dokumentet.

Redogörelsen inleds med Regeringen. Därefter följer en utförligare beskrivning av vissa myn-

digheters och organisationers verksamhet och beröring med artikel 8j i alfabetisk ordning.

Statliga myndigheter

• Departementen: Av de departement som direkt berörs av Konventionen om biologisk mångfald och en implementering av artikel 8j är först och främst *Miljödepartementet*, som ansvarar för själva konventionen samt naturresursfrågor och naturvårdsarbetet. Även *Jordbruksdepartementet* berörs mycket på grund av sitt ansvar för landsbygdsfrågor och inom jordbruket med olika lokalsamhällen, skärgårdsbor, småbrukare och fäbodbrukare, samt ansvaret för rennäringen och samefrågorna. Även ämnen som jakt och förvaltningen av viltresurser ligger på *Jordbruksdepartementets* bord. *Jordbruksdepartementet* ansvarar vidare över forskning och utbildning rörande de areella näringarna. Många av de internationella konventionerna rörande kulturarvet knyter an till traditionell kunskap och faller således på *Kulturdepartementets* bord, vilket även gäller de ansvarsmuseer som är berörda av frågorna. Utbildnings- och forskningsfrågorna rörande traditionell kunskap faller främst inom *Utbildningsdepartementets* ansvarsområde. Vad gäller frågor rörande skogs- och fiskerinäringen samt turismen faller de på *Näringsdepartementets* bord. *Justitiedepartementet* ansvarar för lagstiftning, rättsväsende och internationellt rättsligt samarbete samt minoritetsfrågor. Internationella frågor som immaterialrättsligt skydd av traditionell kunskap och liknande deras ansvar. *Finansdepartementet* arbetar med att dra upp riktlinjerna för den ekonomiska politiken på kort och lång sikt. Man kan utan att anstränga sig för mycket konstatera att även *Social- och Försvarsdepartementen* berörs av frågor rörande ursprungs- och lokalsamhällens rättigheter och kunskaper. Dessutom berörs *Utrikesdepartementet* inte minst av den intima koppling som frågan har till biståndsarbetet och interna-

tionellt samarbete generellt. Frågor som hållbar utveckling som åtminstone internationellt sett inkluderar ursprungs- och lokalsamhällets traditionella kunskaper, innovationer och sedvänjor anses vara *departementsövergripande* frågor.

- **Arbetsmiljöverket:** Det övergripande målet är att minska riskerna för ohälsa och olycksfall i arbetslivet och att förbättra arbetsmiljön ur ett helhetsperspektiv, dvs från såväl fysisk, psykisk som social och arbetsorganisatorisk synpunkt. Man ska se till att arbetsmiljö- och arbetstidslagstiftningar efterlevs samt till viss del Tobakslagen och Miljöbalken vad avser vissa frågor om genteknik och bekämpningsmedel. Arbetsmiljöverket ska också ge råd och upplysningar samt sprida information. Man kan tänka sig ett antal olika exempel där Arbetsmiljöverket borde ta ställning till i vilken grad det tar hänsyn till arbetsmiljön och vilka fall dispenser från arbetslagstiftningen bör tillåtas för att möjliggöra en implementering av artikel 8j. Ett exempel där kunskap om traditioner och sedvänjor kan vara relevanta för myndighetsarbetet är när stora, fredade rovdjur börjar uppträda i lokala samhällen eller ursprungliga miljöer med traditionella livsätt, såsom ålderdomliga byar, småbruk, skogsgårdar, finnställen, fåbodjordbruk, fjällägenheter eller samevisten med fria, biologiskt rika utmarksbeten, och där skulle kunna skapa en ohälsosam arbetsmiljö med särskilda krav på åtgärder för att göra denna säker.

I sitt svar påpekade Arbetsmiljöverket att enligt Arbetsmiljölagen ska ”arbetsmiljön vara tillfredställande med hänsyn till arbetets natur och den sociala och tekniska utvecklingen i samhället”. Man ansåg att Arbetsmiljöverkets generella regler inte alltid kunde anpassas för alla intressenter, t.ex. vad gäller ensamarbete, men man menade att det fanns ett spelrum i föreskrifterna och dessutom möjlighet att söka dispens. Något som emellertid enligt Arbetsmiljöverket sällan görs. Man strävade att beakta särskilda grupper i arbetet med föreskrifter. Om man inte har haft möjlighet att delta i utarbetandet av regler så ansåg man att olika intressenter hade

möjlighet att uttala sig i samband med externa remisser, vilket borgade för att deras problem skulle belysas i processen. Man hade emellertid erfarenheten att det var svårt att finna företrädare för vissa grupper. Arbetsmiljöverket hade inte analyserat sin eventuella roll i implementeringen av artikel 8j.

- **ArtDatabanken:** ArtDatabanken arbetar med den vilda biologiska mångfalden och samlar in, utvärderar och lagrar information om hotade och missgynnade växter, svampar och djur, samt bedömer graden och typen av hot och sammanställa s.k. rödlistor. I arbetsuppgifterna ingår också att tillhandahålla och sprida information om de rödlistade arterna, utarbeta förslag till åtgärder samt initiera forskning. ArtDatabanken är en gemensam arbetsenhet för Naturvårdsverket och Sveriges lantbruksuniversitet.

Vid Centrum för biologisk mångfalds kontakter med ArtDatabanken framkom att man i sitt arbete med rödlistning inte hade något särskild behov av traditionell kunskap, men man framhöll att det i samband med åtgärdsplaner var mycket viktigt med traditionell hävd och god kontakt med lokalbefolkningen. Systemet med rödlistningen innebär nyttjandet av biologer och amatörbiologer för att få statistik över tillbakagång för enskilda arter. Information från lokalbefolkning eller traditionella brukare om att någon art har blivit ovanligare utlyser samma respons som om andra framförde samma åsikt, dvs insamlade av data huruvida det verkligen förhåller sig så. Man betonade vikten av att knyta skötselavtal med lokala brukare och markägare för att nyttja deras kunskap i insatser enligt åtgärdsplanerna.

- **Banverket:** Banverket är den myndighet som ansvarar för järnvägen i Sverige. Det innebär att verket följer och driver utvecklingen inom järnvägssektorn, bistår riksdag och regering i järnvägsfrågor, ansvarar för drift och förvaltning av statens spåranläggningar, samordnar den lokala, regionala och interregionala järnvägstrafiken samt ger stöd till forskning och utveckling inom

järnvägsområdet. Banverkets vision är att skapa förutsättningar för säkra, punktliga, snabba och prisvärda järnvägstransporter. Ett ekologiskt hållbart samhälle förutsätter ökad järnvägstrafik. Därför ingår järnvägen som en självklar del i transporter av människor och gods. Landet ska ha ett aktivt och förebyggande miljöarbete som en naturlig del i all verksamhet. Banverket ska följa gällande miljölagstiftning samt andra regler och krav som det berörs av, samt agera med samhällets och kundernas krav och förväntningar i centrum. Här kommer också Konventionen om biologisk mångfald in. Myndigheten ska bidra till en långsiktigt hållbar utveckling.

Fritt bete utan hägn är en verksamhet kopplad till lokalsamhällen. Frågan behandlas i Lag (1945:119) om stängselskyldighet för järnväg mm. :

1§ Innehavare av järnväg är, där ej annat följer av vad nedan stadgas, pliktig att hålla stängsel utmed järnvägen till skydd för större hemdjur (hästar och nötkreatur) under betesgång, såframt kostnaden för stängsel icke är oskälig i förhållande till nyttan därav för betesbruket.

Vid beräkning av båtnaden för hägn är det fortsättningsvis angeläget att i beslutsprocessen uppmärksamma inte enbart företagsnyttan utan även samhällsnyttan och skyldigheten att beakta innebörden av artikel 8j. Om upprätthållande av traditionell fri betesdrift med hemdjur är önskvärd är det viktigt att kravet för innehavare av järnväg att hålla stängsel också innebär nödvändigt ordnande av lämpliga passager av järnvägen (järnvägen (biodukter).

Banverket konstaterade att deras verksamhet berördes av artikel 8j vid ”byggande samt drift och underhåll av järnväg”. Man ansåg sig inte ha *särskilt* anpassat sin beslutsprocess till artikel 8j, men menade att man ändå uppfyllde artikel 8j ”när verksamhet bedrivs inom landområden som befolkas av ursprungs- och lokalsamhällen”. Arbetet med samrådsförfarande ansågs ge alla intressenter, t.ex. jordbruk, skogsbruk och renskötsel, möjlighet att medverka och påverka arbetet. Man påpekade även att regeringens tillförlitlighetsprövning av nya järnvägssträckningar borgade för hänsynstaganden.

- **Boverket:** är den nationella myndigheten för samhällsplanering, stadsutveckling, byggande och boende och arbetar i samverkan med andra för att människor ska få möjlighet till ett bra liv i ett hållbart samhälle. Man ska bland annat verka för en mänsklig bostads- och bebyggelsemiljö och för ett effektivt, säkert, hälsosamt och miljöanpassat byggande, såväl beträffande nybyggnad som rörande förvaltning av befintlig bebyggelse och för en hållbar användning av mark och vatten samt den fysiska miljön i övrigt. Viktiga uppgifter är även att bidra till att samhällsmålen om en god bebyggd miljö konkretiseras och utvecklas bl.a. genom att ta fram och förmedla kunskaper om hur samhällsplanering kan bidra till en hållbar utveckling och ge förslag om bostadsmarknadsfrågor bl.a. kopplade till förändrade levnads- och befolkningsmönster samt om hållbart byggande där livscykelperspektivet och omhändertagandet av det vi redan byggt genomsyrar verksamheten. Att Boverket spelar en viktig roll inom miljömålsarbetet också i förhållande till aktionsplanerna för biologisk mångfald är klart. Enligt såväl Agenda 21 som Habitat-agendan kan kunskap om traditioner och sedvänjor knutna till lokal- och ursprungssamhällen med traditionella livssätt vara relevanta för att skapa en hållbar utveckling. Man kan tänka sig att sådan kunskap kan spela en roll för Boverkets myndighetsarbete bland annat för en hållbar användning av mark och vatten och den fysiska miljön och då sunda miljöer ska utformas och bibehållas.

Man menade att:

Boverkets verksamheter när det gäller fysisk planering och hushållning med naturresurser har kopplingar till artikel 8j. Traditionell kunskap hos lokalbefolkningen är av värde i samhällsplaneringen.

Boverket strävade efter att så tidigt som möjligt i planeringsprocessen få med fler aktörer oavsett ursprung. Man hade dessutom inlett ”ett projekt som syftar till att utveckla metoder för sociala konsekvensbedömningar – något som mer direkt skulle kunna sätta ursprungs- och lokalbefolkningens intressen i fokus”. Man konstaterade också att miljö kvalitetsmålet *God bebyggd miljö*

syftar till att värna om biologisk mångfald och kulturmiljövärden och därför hade en särskild koppling till artikel 8j. Boverket hade inte analyserat sin roll för att uppfylla artikel 8j.

- Djurskyddsmyndigheten inrättades första januari 2004 och övertog då ansvaret för djurskyddslagstiftningen från Jordbruksverket och Försöksdjursnämnden, CFN. Målet för allt arbete är att det ska vara djurskyddsbefrämjande. Det innebär att det övergripande ansvaret för allt djurskydd enligt djurskyddslagen renodlats och samlats i en myndighet. Öppenhet, visyn och dialog är mycket viktiga, och den nya myndigheten vill etablera en god dialog, både med djurskyddsorganisationer och djurhållare och producenter. Å andra sidan innebär inte dialogen att alltid vara alla till lags. Det måste finnas stöd i både lagstiftning och vetenskap. Nära en tredjedel av djurskyddsmyndighetens budget utgörs av forskningsmedel och det finns anledning att där rikta uppmärksamheten också mot vilka fördelar traditionell djurhållning och gamla erfarenheter kan ha. Dessutom bör frågor gällande traditionell djurhållning definieras och utredas samt riktlinjer anpassade för den traditionella näringen framtas. Centrum för biologisk mångfald har inte kontaktat Djurskyddsmyndigheten inom uppdraget.

- Domstolsverket: (DV) är central förvaltningsmyndighet inom domstolsväsendet. Till uppgifterna hör, service, utbildning och information, att meddela föreskrifter, råd och anvisningar samt se till att verksamheten bedrivs effektivt. Det är också centralmyndighet för rättshjälpen. *Effektivmålet för rättsväsendet* är att tillförsäkra den enskilde rättssäkerhet och rättstrygghet. DV:s del av målet är att ärenden skall avgöras rättssäkert och effektivt i ett medborgarperspektiv. Man ska bl.a. ta initiativ i frågor om förändringar avseende domstolarnas organisation och arbetsformer samt arbeta för en ökad samverkan såväl inom domstolsväsendet som mellan domstolarna och andra myndigheter utanför domstolsväsendet. *Juridiska sekretariatet* ska, i samarbete med DV:

s enheter, i projekt och på annat sätt ta del i förändringsarbetet inom domstolsväsendet samt svara för bevakning av och information om nationell och internationell lagstiftning. Sekretariatet arbetar bl.a. med utvärdering av regler och lagändringar samt uppdatering och nyproduktion av handböcker. Domstolsverket har en neutral roll i miljömålsarbetet och i förhållande till aktionsplanerna för biologisk mångfald. Kunskap om traditioner och sedvänjor knutna till lokala samhällen eller ursprungliga miljöer med traditionella livssätt kan dock vara relevanta för myndighetsarbetet bland annat då hänsyn krävs till urminnesrätt, sedvanor och gamla rättstraditioner. Inom ILO:s konvention nr 169 om ursprungsbefolkningars rätt omnämns just rättslig särbehandling på grund av lokal rättssyn inom ursprungssamhället. Den svenska utredningen av ursprungsfolkskonventionen ansåg att samerna inte hade ett eget rättssystem och att Sverige därigenom kunde ratificera konventionen. Genom historien har emellertid framför allt samiska renägare inte sett det som fel eller straffbart att skydda sina tamrenar från rovdjur, vilket ibland har inneburit att exempelvis vargar har dödat. Samma åtgärder har också genomförts av andra djurägare i Sverige. Det finns kanske ändå en anledning att utreda om den svenska och samiska rättssynen i alla detaljer är jämförbar och således innebär att man uppfyller kraven för ratificering. Även rollen av den samiska sedvanerätten till vinterbete i samband med juridiska processer bör utredas utifrån mångfaldskonventionen.

- Fiskeriverket är den centrala myndigheten för fiske och fiskevård i Sverige och ska arbeta för en ansvarsfull hushållning med fiskresurserna inom ramen för de beslutade miljökvalitetsmålen. Syftet är att skapa förutsättningar för ett fiske i balans som ger god långsiktig avkastning, säkerställa den biologiska mångfalden, skapa förutsättningar för att utveckla konkurrenskraftiga företag och säkra tillgången på fisk av god kvalitet. I den omstrukturerade fiskesektorn som nu pågår ska Fiskeriverket särskilt ta hänsyn till fiskresurserna på lång sikt,

den regionala utvecklingen inom fisket och det småskaliga kustfisket. Sektorsansvaret omfattas av de tre övergripande målen för ekologiskt hållbar utveckling nämligen: skyddet av miljön, en hållbar försörjning, en effektiv användning av energi och andra naturresurser. Det innebär att verket ska integrera miljöhänsyn och resurshushållning i hela sin verksamhet samt verka för att ekologisk hållbarhet förs framåt i hela myndighetens sektor.

Fiskeriverket fick samtidigt med sektorsansvaret i uppdrag att tillsammans med bland annat NV lämna förslag till delmål och åtgärder som behövs för att nå miljökvalitetsmålen ”Levande sjöar och vattendrag” och ”Hav i balans samt levande kust och skärgård”. Kunskapen om lokalsamhällets traditionella fiske är viktig. Den ger ett perspektiv på moderna metoder och impulser som kan gynna långsiktigt hållbara tillvägagångssätt. Även för att komma till rätta med vilda djur som stör och skadar fisket kan traditionell kunskap bidra med underlag för lösningar.

Fiskeriverket konstaterade i sitt svar att den viktigaste delen i sin verksamhet var att främja fiskets hållbara utveckling. Man medgav också att man historiskt sett har haft brister i sin hantering av det småskaliga kustfisket. Man strävade emellertid nu att stödja det kustnära fisket. Vidare markerade man att man i diskussioner om ändringar av regelverket förde en dialog med yrkesfiskarna både centralt och lokalt. Inom kustfisket ska Fiskeriverket försöka arbeta för nya lokala förvaltningsformer inom vilka fiskarnas kunskaper ska tas tillvara. Detta innebär att man bland annat låter de som bedriver fisket även få reglera det. Man menade att det småskaliga kustfisket gynnar den lokala sysselsättningen och verkar för att stödja lokalsamhällena. Man framhöll att:

Fisket är en naturlig del i ett kustsamhälle och ett hållbart fiske är ett av de viktigaste grundelementen i en levande kust och skärgård.

Dessutom genomförde man olika försök med att föra in nya tekniker i fisket för att kunna ge en mer selektiv och kvalitativt bättre fångst,

samt minska problemen med sälskador. Fiskeriverket framhöll också att det småskaliga fiskets metoder rymmer ”större förutsättningar för långsiktig ekologisk hållbarhet”. I en ny proposition föreslår regeringen specifika fiskelicenser, vilket förväntas förnygra fiskekåren och möjliggöra småskaligt fiske. Fiskeriverket arrangerar informationsmöten med fiskarnas lokalförbund där man diskuterar åtgärdsförslag. Arealen fiskevatten som har undantagits från det fria fritidsfisket i fjällen för att möjliggöra för samerna att husbehovsfiska har minskat och man har troligtvis samtidigt underskattat fiskuttaget. Därför har man bedömt det som nödvändigt att ytterligare studera hur fritidsfisket och husbehovsfisket tillsammans påverkar fiskbestånden i fjällvatten för att avgöra om bedömningen att släppa fisket fritt var korrekt.

- Gaaltje – sydsamiskt kulturcentrum: Redovisas under kapitel 6.3. Undervisning och forskning rörande traditionell kunskap.

- Glesbygdverket: Svensk gles- och landsbygd är unik i Europa. Den kännetecknas av långa avstånd, ett strängt klimat och en gles befolkningsstruktur, men också av unika natur- och kulturresurser, en mångfald av småföretag och en positiv kraft i flera tusen lokala utvecklingsgrupper. Det finns såväl negativa som positiva faktorer som påverkar utvecklingen i Sveriges gles- och landsbygder. Glesbygdverket ansåg att gles- och landsbygden hade betydande utvecklingsmöjligheter och skulle med rätt förutsättningar kunna bidra till långsiktigt hållbar tillväxt. Glesbygdverket meddelade att de hade regeringens uppdrag att ”genom påverkan på olika samhällssektorer verka för goda levnadsförhållanden och utvecklingsmöjligheter för glesbygds- och landsbygdsbefolkningen i olika delar av landet med tyngdpunkten i skogslänens inre delar samt i skärgårdsområdena”. Ett arbete som främst skedde inom områdena arbete, utbildning, infrastruktur och service. Glesbygdverket tar fram faktaunderlag och analys av utvecklingen i gles- och landsbygd. Avnämare av sådana underlag är regeringen, andra myndigheter, lokala

och regionala organ samt andra aktörer med betydelse för gles- och landsbygdens utveckling. Glesbygdverket ansåg sig således inte ha en *genomföranderoll* i den regionala utvecklingspolitiken utan denna låg främst på regional nivå hos länsstyrelser, regionala samverkansorgan och försöksregioner. Glesbygdverket hade inte specifikt uppmärksammat eller genom uppdrag eller annan myndighetsstyrning fått direktiv att beakta artikel 8j. I vissa delar ansågs däremot förhållningssättet falla naturligt för verket utifrån det uppdrag de arbetar med.

Glesbygdverket hade inget uppdrag att specifikt arbeta med näringslivsutveckling. De sektorsområden som regeringen hade utpekade för verket var frågor som rör infrastruktur, service, arbetsmarknad och utbildning. Det bedrev samarbete och ständig dialog med de sektorsmyndigheter som hanterade näringslivsfrågor i detta perspektiv, främst NUTEK och Jordbruksverket och följer de insatser som görs inom dessa områden. Glesbygdverket bedömde i detta sammanhang att genomförandet av Miljö- och landsbygdsprogrammet (2000–2006) samt insatser i vissa strukturfondsprogram kanske var mest relevant. Glesbygdverket var också ansvarigt för upprättandet av programmet för Mål 2 Öarna (2000–2006) där vissa insatser var särskilt riktade mot just utveckling av traditionella skärgårdsnäringsgar. Glesbygdverket var också representerat i den informella samverkansgrupp om fåbodfrågor som initierats av Riksantikvarieämbetet. Vidare hade Glesbygdverket i olika sammanhang understött omformningen av jordbrukspolitiken till att i större grad beakta och värdera de samhällsnyttor som kom av kulturlandskapets bevarande. Glesbygdverket har inte analyserat sin roll i samband med en implementering av artikel 8j.

- Högskoleverket: Redovisas under kapitel 6.3. Undervisning och forskning rörande traditionell kunskap.

- Kulturrådet: Redovisas under kapitel 6.2. *Ex situ*-bevarande av kunskap.

- Livsmedelsverket är den statliga myndighet som ska arbeta för säkra livsmedel av hög kvalitet, redlighet i livsmedelshandlingen och bra matvanor. Man har ett överordnat ansvar för att leda och samordna kontrollen av livsmedel, inklusive dricksvatten, i landet. Således utarbetar man regler inom livsmedelsområdet, utövar tillsyn enligt livsmedelslagen, leder och samordnar livsmedelskontrollen, informerar om viktiga förhållanden på livsmedelsområdet. Man verkställer också utredningar och praktiskt vetenskapliga undersökningar om livsmedel och matvanor samt utvecklar metoder för livsmedelskontrollen. Arbete ska i så stor utsträckning som möjligt grundas på internationellt samarbete, särskilt inom EU. Miljöfrågorna ska behandlas som en självklar och integrerad del i Livsmedelsverkets verksamhet.

Traditionell och småskalig livsmedelshandling får inte diskrimineras och i de sammanhangen påverkas verksamheten tydligt av en implementering av artikel 8j. Myndigheten bör dessutom verka för att tillgodose Konventionens krav och dessutom söka dra egen nytta av traditionell kunskap inom livsmedelstillverkning och livsmedelshandling. Det finns exempel då traditioner och sedvanor inom livsmedelshandlingen inom lokala eller ursprungliga miljöer med traditionella livsätt, såsom småbruk, skogsgårdar, finnställen, fåbodjordbruk, fjällägenheter eller samevisten råkar i konflikt med ett regelverk som är anpassat till helt andra förhållanden. Livsmedelsverket har heller inte uttalat sig för att ta ett eget ansvar enligt miljömålsarbetet och aktionsplanerna för biologisk mångfald. Myndigheten bör dessutom verka för att tillgodose Konventionens krav och dessutom söka dra egen nytta av traditionell kunskap inom livsmedelstillverkning och livsmedelshandling.

Livsmedelsverket menade i sitt svar att livsmedelslagstiftningen ger utrymme för särskilt anpassade regler för ”småskalig och traditionell tillverkning och för avsättning av produkter från sådan tillverkning”. Man exemplifierade ”undantaget från kravet på pastörisering av mjölk vid försäljning av mjölk, ost m.m. direkt

till konsument” eller de särskilt anpassade reglerna som finns för slakt av ren. Det framhölls också att undantag kunde göras genom särskilda dispenser. Man framhöll också att man i många fall var ”bundna av EU:s gemensamma lagstiftning som reglerar största delen av livsmedelsområdet”. Livsmedelsverket påtalade ”den nya hygienlagstiftning som är på väg att antas inom EU kommer snarast att öka flexibiliteten när det gäller förutsättningarna för traditionell livsmedelsproduktion”.

Livsmedelsverket menade att man varken hade eller borde ha ”något rådgivningsansvar gentemot producenter inom den traditionell livsmedelstillverkning”. Man önskade trots det en dialog mellan myndigheten och producenterna och framhöll att Livsmedelsverket var ”berett att stötta bransch- och intresseorganisationer, exempelvis när dessa utarbetar vägledningar på olika livsmedelsområden”.

- Myndigheten för skolutveckling: Redovisas under kapitel 6.3. Undervisning och forskning rörande traditionell kunskap.

- Naturvårdsverket är central miljömyndighet. Verket ska vara pådrivande och samlande i arbetet för ett stärkt och breddat miljöansvar. Arbetet inbegriper bl.a. att skydda speciellt värdefulla naturområden och hotade djur- och växtarter, främja en hållbar utveckling med utgångspunkt i den ekologiska dimensionen och deltagande i processerna med internationella miljökonventioner. Naturvårdsverket tar fram kriterier för urval och strategier inom naturvårdsarbetet, driver på integreringen av miljöhänsyn inom de areella näringarna. Man verkar för att begränsa de areella näringarnas negativa miljöeffekter och nå ett långsiktigt hållbart nyttjande av naturresurser. Naturvårdsverket har haft regeringens uppdrag att tillsammans med Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna utarbeta en nationell bevarandeplan för odlingslandskapet. Ett av målen är att bevara de mest värdefulla ängs- och hagmarkerna. En viktig aspekt är helhetsperspektivet. Därför kan skyddet även gälla en hel gård, en

by eller ett större område i landskapet. Man ska också ge stöd till andra aktörers miljöarbete genom att utveckla och förmedla kunskap, formulera krav och ambitionsnivåer samt följa upp och utvärdera insatser. Den moderna naturvårdspolitikens inriktas på förståelse och acceptans hos lokalbefolkningen. Naturvårdsverket har gett ut en rapport om ”Lokal förankring av naturvården”. Syftet är att öka den lokala förankringen i myndigheternas arbete. Lokal förankring och lokalt deltagande kan beskrivas som förståelse och acceptans hos markägare, närboende och olika intressegrupper för att områden bevaras genom någon form av områdesskydd. Nyckelord för regeringens satsning på detta är naturvårdsnytta, lokala initiativ och lokal drivkraft, samverkan och partnerskap, friluftsliv, folkhälsa, tätortsnära natur och tillgång till denna.

Naturvårdsverket meddelade i sitt svar att man uppmärksammade och använde traditionell kunskap ”i den mån kunskapen är till gagn för verkets uppdrag och ansvar”. Man menade att artikel 8j främst var tillämpligt vad gäller de areella näringarna, framförallt inom renskötseln, men också vad gällde traditionella odlingsmetoder med tonvikt på naturbete. I svaret konstaterades att Naturvårdsverket verkade för:

politiska beslut som möjliggör bibehållandet av traditionella metoder och livsstilar som gynnar biologisk mångfald, såsom t.ex. miljöstöd för fåbodbruk, lieslätter och för traditionella landskapselement inom renskötseln.

Eventuella konflikter mellan olika bevarandevärden i traditionsberoende miljöer försökte man att lösa dessa i enlighet med de uppställda politiska målen. Någon övergripande metodik fanns emellertid inte. I samband med konflikter mellan skyddade rovdjur och betesdrift strävade man efter i första hand skadeförebyggande åtgärder och i andra hand riktad skydds jakt mot de individer som orsakade skada.

Naturvårdsverket hade inte någon övergripande plan för att arbeta utifrån artikel 8j och det hade inte gjorts någon analys av dess roll inom förverkligandet av handlingsplanen. Man konstaterade att arbetsprogrammet för artikel

8j gav en begränsad vägledning för parternas arbete vad gällde behovet av forskningsinsatser. Naturvårdsverket ansåg att det fanns behov för framtida forskningsinsatser. Man påtalade man i sitt förslag till det sextonde miljömålet hade tagit upp efterlevnad av artikel 8j som en del i det övergripande målet. Naturvårdsverket menade att huvudansvaret för åtaganden under artikel 8j inte låg hos dem. Man strävade emellertid till att öka den lokala förankringen av naturvårdsåtgärder, men inte specifikt utifrån artikel 8j.

- Nordiska Samrådet: Redovisas under kapitel 3.5. Kommentarer från samiska organisationer.

- NUTEK, Verket för näringslivsutveckling: Sveriges förmåga att upprätthålla hög välfärd är beroende av tillväxt i hela landet. Alla regioner kan och måste utvecklas för att Sverige ska få en hållbar tillväxt. Det kräver en politik som utgår från lokala och regionala förutsättningar och mobiliserar utvecklingskraften i landets alla regioner. Alla regioner måste utifrån sina unika förutsättningar bli starkare. Helhetssyn är en förutsättning för att skapa hållbar tillväxt. Här blir lokalbefolkningars traditionella verksamheter och en hållbar användning av biologisk mångfald intressant. NUTEK vill integrera miljö, jämställdhet och etnisk mångfald i all verksamhet. Ett aktivt arbete med dessa faktorer är en drivkraft för ekonomisk tillväxt. NUTEK gynnar ett konkurrenskraftigt näringsliv och en ekonomisk tillväxt som även är ekologiskt och socialt hållbar. En hållbar utveckling tillfredställer våra behov idag, utan att äventyra möjligheterna för kommande generationer att tillgodose sina. Hållbar utveckling omfattar tre dimensioner - den ekonomiska, den ekologiska och den sociala.

NUTEK har Regeringens uppdrag att ta fram en långsiktig strategi för miljöbetingad näringslivsutveckling samt ett förslag på inrättande av ett Nationellt centrum för miljödriven näringslivsutveckling och miljöteknikexport. Detta har viss koppling till artikel 8j.

NUTEK och ALMI erbjuder en samlad informations- och finansieringsportfölj till små och medelstora företag. Det sker bland annat

med hjälp av finansiellt stöd till tekniska innovationer i deras inledningskedan, och genom att ge stöd till livskraftiga företag i regionalpolitiska stödområden. ALMI erbjuder affärsutveckling kombinerad med finansiering. ALMI arbetar regionalt och kompletterar marknaden där denna inte erbjuder sådana tjänster. En möjlighet för företag i lokalsamhällen att utvecklas och nå nya marknader finns inom olika program med särskilda projektmedel.

I NUTEKs svar till Centrum för biologisk mångfald konstaterades ”att verket i allt väsentligt saknar kompetens inom området biologisk mångfald och att det ligger utanför verkets primära verksamhetsfält”. Man framhävde dock att NUTEKs hantering kan ”komma att ändras till följd av att verket nu inför ett samlat ledningssystem för hållbar tillväxt”.

- Patent- och registreringsverket, PRV: Den centrala förvaltningsmyndigheten för ärenden om patent, varumärken, mönster, efternamn och förnamn samt för registerärenden angående aktiebolag, filialer och europeiska ekonomiska intressegrupperingar är PRV. Man lämnar således skydd för idéer och registrerar affärsverksamhet. PRV är en av världens främsta aktörer inom det immaterialrättsliga området och verkar såväl nationellt som internationellt. Ett patent ger ensamrätt i 20 år, en varumärkesregistrering gäller i tio år och design/mönsterskydd varar i fem år (fast kan förlängas i två femårsperioder). Ideella föreningar som bedriver näringsverksamhet, bostadsrättsföreningar, ekonomiska föreningar, enskilda näringsidkare, handelsbolag, kommanditbolag, aktiebolag, utländska företags filialer, bostadsföreningar, enkla bolag, ömsesidiga försäkringsbolag, sparbanker, utländska bankers filialer, bankaktiebolag, försäkringsaktiebolag, europeiska ekonomiska intressegrupperingar (EEIG), sambruksföreningar, kooperativa hyresrättsföreningar och medlemsbanker är sådana företagsformer som registreras hos PRV.

Det pågår för närvarande ett intensivt arbete inom Konventionen om biologisk mångfald och inom World Intellectual Property Organization rörande skydd av traditionell kunskap och fol-

kloristiska uttryck. Detta är också en fråga som är mycket intimt sammankopplad med artikel 8j. Centrum för biologisk mångfald har inte kontaktat PRV, men yttrar sig ändå i denna fråga i kapitel 9 ”Att skydda traditionella kunskaper, innovationer och sedvänjor”.

- **Riksantikvarieämbetet** har ansvar för frågor om kulturmiljövård och kulturarv. Verksamheten omfattar kunskapsuppbyggnad, vård, arkeologiska utgrävningar och information. Man verkar för att kulturmiljön och kulturarvet ska bevaras och brukas på bästa sätt. Arbetet sker i samverkan med länsstyrelser och regionala museer. Riksantikvarieämbetet ska även informera och förmedla kunskap om kulturarv, kulturmiljö och kulturmiljövård, samt visa de kulturmiljöer som myndigheten förvaltar. Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet är centrala bevarandemyndigheter med ansvar bl.a. för biologisk mångfald och kulturminnen samt natur- och kulturmiljöer. Med olika utgångspunkter strävar myndigheterna mot samma mål vilket naturligt ger implementeringen av artikel 8j som en gemensam nämnare i deras arbete. Verksamheten är främst inriktad på erfarenhetsinsamling och kunskapspridning.

Myndigheterna kan i sina rekommendationer och goda råd till olika förvaltare av vild och domesticerad biologisk mångfald ta vara på kunskaper och traditioner som har betydelse för bevarande och ekologiskt långsiktigt bruk av natur- och kulturmiljöer. De kan stödja en allmän användning av gamla erfarenheter tillsammans med bevarande av livsstilar och verksamheter där traditioner fortfarande hålls levande i det dagliga arbetet. De kan på så sätt gynna en rättvis fördelning av den samhällsnytta som uppstår, exempelvis för turism, rekreation och friluftsliv, när traditionellt bruk av landskap och miljöer bibehålls. En viktig uppgift för myndigheterna är att lösa sådana konflikter som uppstår då olika bevarandevärden i traditionsberoende miljöer ställs mot varandra. Synergieffekter kan nås genom att myndigheterna samordnar sina resurser för dagens kultur- och naturvårdsarbete och ansvaret för omsorgen om natur och kultur i stort.

Riksantikvarieämbetet informerade att deras verksamhet hade ”en lång rad beröringspunkter med bevarandet av biologisk mångfald”. Man påtalade möjligheten att genom ekonomiska styrmedel rikta insatser mot prioriterade inslag i kulturlandskapet samt vikten och relevansen av kulturresevatbildningarna. Riksantikvarieämbetet menade också att det inom kulturresevatarbetet fanns ett behov både centralt och regionalt av:

en fördjupad antikvarisk kompetens – såväl som en breddning av den sammantagna kompetensen till att omfatta biologiska, juridiska, ekonomiska, men även sociala sakkunskaper.

Man framhöll att kulturresevatsten kunde ses som ett forum för sektorssamverkan. Vidare påpekade man att det nationella kulturarvets egendomar, som ägdes av Statens fastighetsverk, hade stora hävdvillade natur- och kulturmiljövärden, vilka krävde särskild skötsel. Även skogens kulturarv framhövdes och att det betonades att arbetet med att bevara:

något av det äldre landskapets kultur- och naturvärden har styrts av en politik som är polariserad till antingen jordbruksmark eller skogsmark. Skötsel och miljöstöd har gått till det som idag är jordbruksmark, medan det som idag är skogsmark sällan eller aldrig får skötsel i kulturhistorisk mening.

Även om detta numera är ett delmål i miljömålet ”Levande skogar” konstaterade man att det saknas någon mer ingående analys och strategi för detta mål.

- **Samernas utbildningscentrum/Sámij Áhpa-dušguovdásj:** Redovisas under kapitel 6.3. Undervisning och forskning rörande traditionell kunskap.
- **Sameskolstyrelsen:** Redovisas under kapitel 6.3. Undervisning och forskning rörande traditionell kunskap.
- **Sameslöjdstiftelsen/Sámi duodji:** Redovisas under kapitel 6.3. Undervisning och forskning rörande traditionell kunskap.
- **Sametinget:** Redovisas under kapitel 3.5. Kommentarer från samiska organisationer.

- Sáminuorra: Redovisas under kapitel 6.3. Undervisning och forskning rörande traditionell kunskap.

- Sida, Styrelsen för internationellt utvecklingssamarbete: Sida ansvarar för den största delen av Sveriges bistånd. Arbetet läggs fast i landstrategier och regleras i avtal mellan Sverige och respektive lands regering. Förslagen utarbetas av Sida, men besluten fattas av den svenska regeringen. Sida ska ge företräde åt insatser som kan ge konkreta resultat och därefter förmedla kunskap och kapital. Sida verkar genom samarbete med företag, folkrörelser, organisationer, högskolor och myndigheter som har kunskaper att göra utvecklingssamarbetet framgångsrikt. Sida samverkar också med en rad svenska enskilda organisationer som rekryterar och anställer personal för volontärverksamhet. En etnobiologisk syn på olika problemställningar inom det svenska utvecklingssamarbetet bör kunna leda till ett ännu bredare ekonomiskt och socialt samarbete samt till vidgad ömsesidig nytta. Även svenska lokalbefolkningars levande erfarenheter om traditionella verksamheter kan här vara betydelsefulla. Hösten 2002 inrättade Sida en hjälpfunktion *Swedish International Biodiversity Programme (SwedBio)*, som är placerat inom Centrum för biologisk mångfald. SwedBio har som roll att rådgöra med Sida och regeringen samt analysera delar av Sidas biståndsverksamhet med avseende på hållbart nyttjande av biologisk mångfald kopplat till fattigdomsbekämpning. Arbetet sker med direkt koppling till Konventionen om biologisk mångfald och artikel 8j. En del av SwedBio:s verksamhet innebär fördelning av anslag från Sida och man har bl.a. möjliggjort för ursprungsbefolkningar att skicka representanter till möten inom mångfaldskonventionen. Verksamheten är främst inriktad på tredje världen. Centrum för biologisk mångfald har inte kontaktat Sida i detta ärende, men fört ingående diskussioner med SwedBio.

- SkogForsk: Det svenska skogsbrukets forskningsinstitut är finansierat av staten och skogsnäringen. Arbetet inriktas på tillämpad

forskning inom en mängd olika områden; skogsteknisk utveckling, logistik, operativ planering, råvaruutnyttjande, prissättningsystem, skötsel och skogsvård, miljö och naturvård, förädling av skogsträd, verksamhetsutveckling m.m. Man hade inte bedrivit någon specifik verksamhet rörande artikel 8j eller dess frågeställningar. SkogForsk menade dock att deras verksamhet inom ramprogrammet ”endast i allmänna termer” tog hänsyn till 8j.

- Skogsstyrelsen: Centralmyndigheten med huvuduppgift att leda, samordna och följa upp verksamheten i skogsvårdsorganisationen (SVO) är Skogsstyrelsen (SKS). Denna verkar genom Skogsvårdsstyrelserna (SVS) inom elva regioner och inom varje skogsvårdsstyrelse finns ett antal skogsvårdsdistrikt. Tillsammans verkar SKS och SVS för skogsnäringens utveckling samt att skogsbruket ska nå skogspolitikens mål. Detta innebär ett hållbart skogsbruk; ekonomiskt, ekologiskt och socialt. Skogsstyrelsen är en nationell expertmyndighet med sektorsansvar för det skogliga området inom hela landet. Myndigheten har också som uppgift att verka för en rik och varierande skogsmiljö, bedriva skoglig prognosverksamhet samt utöva tillsyn över virkesmätningen.

Skogspolitikerna syftar till att åstadkomma en varaktig hushållning med skogarna. För skogsbruket finns därför både ett miljömål och ett produktionsmål. Målen är jämställda. Politiken bygger på skogsägarnas frihet att inom ramarna för politiken sköta sin egen skog. Den ger alltså skogsägarna ökat ansvar. Skogsvårdslagen i sig är således inte tillräcklig för att nå målen. Det är viktigt för skogsbruket att producera nyttigheter både för nu levande och för kommande generationer. Det inbegriper såväl produktion av virkesråvara som god livsmiljö. Näringen ska således verka för ett bevarande av såväl natur- som kulturvärdena i skogen.

Senare års forskning har visat att vissa arter och organismer missgynnats av det bedrivna skogsbruket. Några har minskat i antal och haft svårt att överleva. Nuvarande skogspolitik innebär att vi skall fortsätta producera virke

men också skapa goda livsmiljöer för skogens alla levande organismer. Under de många tusen år som vårt skogsekosystem utvecklades var elden ett viktigt inslag i livsrytmen. Lågor har med jämna mellanrum svett skogarnas mark och stammar. Enstaka större träd överlevde som regel. I dagens skogsbruk söker man efterlikna det naturliga förloppet. Det är också viktigt att lära känna vilken roll människan haft som ekologisk faktor då våra skogar förmades. Lokalbefolkningars traditionella användning av skogen kan ge lärdomar för ett ekologiskt hållbart skogsbruk. Implementeringen av artikel 8j är angelägen om det traditionella skogsbrukets ekosystem ska bevaras och återställas.

Skogsstyrelsen påtalade i sitt svar att det i samband med de obligatoriska och frivilliga samråden som äger rum inom renskötseområdet från samebyarna ibland framkommer olika önskningsområden om hänsynstagande från skogsbrukets sida. Dessa baseras på traditionell kunskap om exempelvis flyttleder, nattbetesplatser och svåra passager. Detta har sedan dokumenterats i anmälan om avverkning och beviljande av tillstånd till avverkning. Skogsstyrelsen har inom bland annat LIFE-projektet ”Demonstrations of methods to identify and preserve the biocultural heritage in European forests” (1999–2003) samlat på sig information och kunskap om de olika fyra undersökningsområdena. Man poängterade också att man såg att skogsbrukets marker ska vara öppna för mångbruk.

Inom kulturmiljövårdsarbetet vid Skogsstyrelse har man i skrifter, t.ex. ”Hamling och lövtäkt” och ”Biologiskt kulturarv”, samt i handledningen till styrmedlet NOKÅS (Natur- och kulturmiljövårdsåtgärder i skogen) informerat om s.k. traditionell hävd av NOKÅS-objekt. Man är också involverad i ett utvecklingsprojekt ”Renbruksplaner” med avsikt ”att öka förställesen hos skogsbrukets företrädare när det gäller renskötelse samt att samerna själva skall nyttja renbruksplanen i sitt operativa arbete”.

• **Skolverket:** Redovisas under kapitel 6.3. Undervisning och forskning rörande traditionell kunskap.

• **Språk- och folkminnesinstitutet:** Redovisas under kapitel 6.2. *Ex situ*-bevarande av kunskap.

• **Statens folkhälsoinstitut:** Huvuduppgiften är att förbättra folkhälsan. Särskild vikt ska fästas vid insatser för de grupper som är utsatta för de största hälsoriskerna. Statens folkhälsoinstitut ska bl.a. vara nationellt kunskapscentrum för metoder och strategier på området, analysera utvecklingen av folkhälsan med utgångspunkt i de faktorer som påverkar denna. Folkhälsoinstitutet har en roll inom miljömålsarbetet och också i förhållande till aktionsplanerna för biologisk mångfald. Kunskap om traditioner och sedvänjor knutna till lokala samhällen eller ursprungliga miljöer med traditionella livsätt kan vara relevanta för myndighetsarbetet bland annat då sunda miljöer ska utformas och bibehållas. Centrum för biologisk mångfald kontaktade inte Statens folkhälsoinstitut.

• **Statens institut för ekologisk hållbarhet, IEH:** IEH är ett nationellt centrum för kunskaper, forskningsrön, idéer och erfarenheter kring frågor om ekologisk hållbarhet. Institutets viktigaste uppgift är att stödja kommunerna i deras arbete med lokal omställning till ekologisk hållbar utveckling. I det arbetet är hjälp att genomföra lokala investeringsprogram och klimatinvesteringsprogram en viktig uppgift. Det sker bland annat genom att göra det lättare att hitta förbindelser mellan kommuner, forskare, näringsliv, organisationer och andra aktörer. IEH ska även inspirera och informera genom att sprida erfarenheter från redan genomförda program. IEH ger tips om olika aktörer att kontakta och har listat sektorsmyndigheter, forskningsinstitutioner, näringsliv, kommuner och olika organisationer som behärskar sakfrågorna väl. IEH har inte blivit kontaktat av Centrum för biologisk mångfald i samband med uppdraget.

• **Statens Jordbruksverk:** Detta är regeringens expertmyndighet inom det jordbruks- och livsmedelspolitiska området och Jordbruksverket har ett samlat sektorsansvar för jordbruk, trädgård och rennärning. Administrationen av EU:s jordbruks-

politik är en av verkets huvuduppgifter. Verket ska arbeta för förenklingar av EU:s regler inom den gemensamma jordbrukspolitiken och för en effektiv och miljöanpassad jordbrukspolitik i EU. Verket ska även arbeta för att främja den regionala utvecklingen. De övergripande målen för verksamheten inom det jordbruks- och livsmedelspolitiska området är att verka för en konkurrenskraftig, miljö- och djurskyddsanpassad livsmedelsproduktion till nytta för konsumenterna samt att skapa förutsättningar för ett livskraftigt jordbruk i mindre gynnade områden. Svenskt jordbruk ska vara ekologiskt och ekonomiskt hållbart. Ekologiskt hållbart innebär att det ska vara resursbevarande, miljöanpassat och etiskt godtagbart. Jordbruksverket arbetar också för en god djurhälsa.

Den gemensamma jordbrukspolitiken CAP (Common Agricultural Policy) innebär att handeln med jordbruksprodukter är fri inom unionen och att pris- och stödpolitiken bestäms av medlemsländerna gemensamt. CAP innehåller olika slags miljö-, regional- och strukturpolitiska åtgärder. Jordbruksverket är i huvudsak inriktat på administration och tillämpning av EU:s regleringar och stödsystem men deltar även i EU:s kommittéarbete. Verket förverkligar jordbrukspolitiken genom att bevaka, föreslå förändringar, samordna, sprida information, hantera ersättnings- och regleringssystem samt bedriva uppföljning och kontroll. Jordbruksverket arbetar för ett rikt och varierat odlingslandskap med biologisk mångfald och verkar för att jordbrukets belastning på miljön blir så liten som möjligt. Miljö- och landsbygdsprogrammet (LBU-programmet) består av ekonomiskt stöd till landsbygdsföretag och ska bidra till en ekologisk, ekonomiskt och socialt hållbar utveckling på den svenska landsbygden. LBU-programmet bildar ett samlat program, dvs. det reglerar hur samtliga stöd ser ut. För de flesta av direktstöden till jordbrukare beslutar länsstyrelsen.

Inom arbetet som gäller miljömålet ”Ett rikt odlingslandskap” menade Jordbruksverket att man bidrog till att hålla traditioner och kunskap vid liv. Man påtalade exempelvis bidragen för lieslätter. Med hjälp av samarbeten med

länsstyrelserna så ansåg man att traditionell kunskap kunde förmedlas och leva vidare. Man framhöll att man genom projektstöd för utveckling av landsbygden, t.ex. ”Bytveckling samt bevarande av kulturarvet på landsbygden” via kampanjen ”Framtid på landet”, som bl.a. inkluderade projekt för bevarande av utdöende arbetssätt och utnyttjande av gamla arbetsredskap, värnade om traditionell kunskap. Via miljöersättningen lämnar Jordbruksverket ersättning för skötsel av lövtäkt och lieslätter samt drift av fåbod- och skogsbeten. Ersättning lämnas också till skötsel av landskapselement, alléer, åkerholmar och odlingsrösen, som vittnar om en äldre markanvändning. Man framförde även sin insats inom vandringsutställningen ”Bygden där vinden vände”.

Jordbruksverket var av den mening att brukarna ersattes rättvist för sin insats att skapa ett attraktivt kulturlandskap för samhällsnyttan i form av turism och friluftsliv via det befintliga miljöstödet. Genom ekonomisk ersättning ansåg man vidare att man gynnade hållbar utveckling och traditionellt bruk i motsats till storskaligt och vinstmaximerande lantbruk. Man poängterade vidare insatser att samordna kultur- och naturvård via Kompetens-Utveckling av Lantbrukare inom Miljöområdet (KULM). Målet med KULM är att öka jordbrukets positiva miljöeffekter och minska de negativa. Även Jordbruksverkets roll inom Programmet för Odlad Mångfald (POM), det nationella programmet för växtgenetiska resurser, framhölls. Inom POM bevaras och levandegörs det biologiska kulturarvet. Man samordnade sin verksamhet rörande exempelvis miljöersättningarna med Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet. Inom KULM sker samordningen med länsstyrelserna.

Inom miljömålsarbetet för ”Ett rikt odlingslandskap” återfinns även delmålet som gäller för bevarande av betsmarker och ängar inkluderar även fåbod- och skogsbeten. Ett mål som enligt Jordbruksverket främst handlade om att bevara och restaurera marker. Man menade att man då samtidigt bevarade kunskapen om skötseln. Dessutom ansåg man att det fanns en koppling till POM och det nationella program

för husdjursgenetiska resurser som ännu inte är beslutat. Jordbruksverket markerade också att man i sin verksamhet strävade efter nära kontakt och samsyn med företrädare för brukarna, t.ex. representanter för de renskötande samerna, i utformandet av verkets insatser. Man framhöll också att man i olika ärenden hade löpande kontakter med Sametinget och samiska organisationer. Vidare betonades de stöd till rennäringen, vilket gynnade bevarandet av traditionell kunskap kopplad till renskötsel. Jordbruksverket menade för övrigt att ett kommersiellt synsätt står ”inte i något självklart motsatsförhållande till bevarande av naturresurserna”. Man framförde att det exempelvis i Norge förekom renskötsel i bolagsform utanför renskötselområdet, vilket man emellertid ansåg skulle vara svårt att förena med bevarandet av den samiska kulturen. Man betonade också att ”Rennäringens faktiska utveckling är bl.a. beroende av hur samerna värderar sina traditioner”.

- Statens utsädeskontroll är Sveriges officiella myndighet för kontroll av utsädeskvaliteter inom lantbruks-, köks- och prydnadsväxtområdet. Uppdraget är att tillse att alla som köper utsäde kan lita på att de får en fullgod kvalitet, såsom den föreskrivs genom internationella eller nationella förordningar. Det övergripande målet är att bidra till att fullgott utsäde används i landet med syfte att minska användningen av bekämpningsmedel för att främja en effektiv och uthållig växtodling i landet. Merparten av svenskt utsäde produceras i de södra och mellersta landsdelarna och som en följd av detta återfinns all utsädesanalys och -kontroll i dessa områden. Genom Sveriges EU-inträde skedde förändringar inom produktion, marknadsförande och kontroll av utsäde. EU:s direktiv tillåter att Sverige har högre kvalitetskrav för den nationella produktionen, men landet måste tillåta import från unionen och EES-området av certifierat utsäde som uppfyller EU:s krav. Dessutom tillåts certifiering av frö både från sorter som är upptagna på EU:s gemensamma sortlista och de som finns på svenska sortlistan. Kunskap om traditioner och sedvänjor knutna till lokala samhällen eller traditionella livs-

sätt kan emellertid vara relevanta för verksamheten bl.a. som referens vid godkännande och kontroll. Även kunskapen och kändedomen om den traditionella hanteringen är viktig. Gamla sorters säd hade en genetisk variation som gjorde den anpassbar till lokala förhållanden som gav skördegaranti. Klimatiskt sett är odling i Sverige alltid extrem. Med tillämpning av gamla erfarenheter kan det visa sig att utsädeskontroll enbart i sydligaste Sverige inte är rationell, i varje fall inte om målet är ett långsiktigt ekologiskt jordbruk i hela landet. Centrum för biologisk mångfald har inte varit i kontakt med Statens utsädeskontroll inom uppdraget.

- Statens Växsortnämnd handlägger ärenden enligt nu gällande växtförädlarrättslag (1997: 306) och enligt utsädesförordningen (2000: 1330). Nämnden är även nationellt organ för EG:s växtförädlarrätt och EG:s gemensamma sortlistor för lantbruks- och köksväxter. Inga lantbruksväxter får släppas ut på marknaden om de inte återfinns på den svenska sortlistan, som kräver enhetlighet, stabilitet och särskiljbarhet. Kravet innebär genetisk likriktning hos moderna sorter. Nämnden representerar vetenskap, rådgivning, praktiskt jordbruk/avnämare på sortområdet och juridisk sakkunskap. Till nämnden hör ett kansli, vars personal består av en chef och en deltidsanställd assistent. Nämnden kan även anlita experter och sakkunniga. Beredning och handläggning av löpande ärenden handhas av ett arbetsutskott som består av nämndens ordförande och vice ordförande med kanslichefen som föredragande och sekreterare. Det bör närmare undersökas om växsortlistan kan tänkas försvåra tillvaron för brukare, som kan tänkas omfattas av artikel 8j, och om hänsyn tas till exempelvis lokala växsorter.

- Svenska Samers Riksförbund: Redovisas under kapitel 3.5. Kommentarer från samiska organisationer.

- Sveriges Rese- och Turistråd är ett bolag som formellt bildades i juni 1995. Det ägs till lika delar av svenska staten och den svenska turistnäringen.

Sveriges Rese- och Turistråd ska marknadsföra Sverige som resmål så att detta bidrar till att:

- människor i och utanför Sverige får attraktiva och berikande upplevelser
- företag och samverkansorganisationer i Sverige kan förbättra företagens lönsamhet
- Sverige som nation får ökade inkomster och därmed ökat välbästand

Detta kopplar till den del av diskussionen inom artikel 8j som berör rättvis vinstdelning av nyttan som kommer av traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor. Om exempelvis en bonde sköter sina marker så att de bildar ett attraktivt kulturlandskap och ett kommersiellt turistföretag mot betalning tar dit turister och hänvisar till allemansrätten. Kan då bonden anses ha rätt till del i vinsten? Sveriges Rese- och Turistråd inkom inte med några svar eller kommentarer på Centrum för biologisk mångfalds frågor rörande sin koppling till en implementering av artikel 8j.

• Turistdelegationen Turistdelegationen ska bredda och fördjupa kunskaperna om turism och resande, dess bakgrund, utveckling och effekter. Man ska bevaka utvecklingen vad gäller utbildning inom turism. Turistdelegationen och Svenska Rese- och Turistindustrins Samarbetsorganisation, RTS, har utarbetat ett nationellt forsknings- och utvecklingsprogram för rese- och turistindustrin – *Turismforskning 2005*. Idén är dels kunskapsöverföring mellan forskare vid högskolor och företag i turistnäringen, dels att utveckla starka forskningsmiljöer inom turism vid högskolor och universitet i Sverige.

ETOUR är ett forskningsinstitut vid Mitt-högskolan i Östersund som utvecklar kunskap om turism och resande, samt bidrar till turistnäringens utveckling och tillväxt främst i norra Sverige. Institutet bedriver forskning om turism inom programområdena: företagsutveckling, natur och naturresurser, kultur och kulturmiljöer samt destinationsutveckling. Forskningsresultaten sprids till turistnäringen genom programområdet kunskapsöverföring. Turistdelegationen är också engagerad i uppbyggnaden av *Turismforskningsinstitutet i Östersund*. Dessutom finns "Handlingsprogram för hållbar utveckling i svensk tu-

ristnäring", HUT, som betonar att miljöarbetet ska ske inom ramen för turismutvecklingen på resmålet, i ett partnerskap mellan samhällets olika aktörer och turistnäringen. Grunden för en hållbar turismutveckling utgörs av platsbundna partnerskap mellan representanter för näring och samhälle. Företagen måste själva ta ansvar för miljön och inte invänta myndigheters regelverk då sådana saknas. Implementeringen av artikel 8j är angelägen i sammanhanget. Uppmärksamhet mot lokalsamhällen och traditionell verksamhet kan profilera och berika turistupplevelser.

Ekoturism är ett sätt att besöka unik natur och kultur med minsta möjliga slitage. "Naturens Bästa" är ett märkningssystem för högkvalitativa upplevelsearrangemang, lokal förankring, ökat naturskydd, mer miljöanpassat resande och större omsorg om resmålens natur- och kulturvärden. Märkningsarbetet har skett i samarbete mellan Svenska Ekoturistföreningen (presenteras närmare i kapitel 6.3. Undervisning och forskning rörande traditionell kunskap), Sveriges Rese- och Turistråd samt bl.a. Turistdelegationen.

Turistdelegationen angav i sitt svar att man hade en fokusering på "turistföretagandet som en möjlighet att stärka lokala samhällets ekonomi, sysselsättning, intäkter och skattekraft". Deras perspektiv utpekades som "näringspolitiskt snarare än rekreationspolitiskt". Man framhöll att syftet med att främja turism skulle vara att stärka lokalsamhällets ekonomi. Den lokala kulturen i form av exempelvis lokal gastronomi, hantverk, traditioner inom jakt, fiske och andra aktiviteter, fester, byggnadsteknik och historia betonades utgöra en viktig del i attraktionen. Lokal förankring och lokalt intäktsflöde ansågs vara en nödvändighet för de efterfrågade autentiska upplevelserna. Man bedömde att Ekoturistföreningens arbete med "Naturens bästa" var ett bra exempel på det som var nödvändigt inom turismutveckling och lokalförankring. Turistdelegationen poängterade att man strävade efter att utveckla "de turistiska produkterna i samverkan med och på lokalsamhällets villkor", men man hade som myndighet varken möjligheter eller viljan att dirigera utvecklingen på lokal nivå.

- Verket för högskoleservice: Inkom inte med något svar.

- Viltskadecenter: Redovisas under kapitel 4.4. Traditionell kunskap i rovdjursförvaltning.

- Vägverket: Det övergripande målet är att säkerställa en samhällsekonomiskt effektiv och långsiktigt hållbar transportförsörjning för medborgarna och näringslivet i hela landet. Vägtransportsystemets mål är ”En god miljö” och ”En positiv regional utveckling”. Härvid ska verket bl.a. inrikta sig på tillgänglighet, hög transportkvalitet, säker trafik, god miljö, en positiv regional utveckling och ett jämställt vägtransportssystem.

Fritt bete utan hägn är en verksamhet kopplad till vissa svenska lokalsamhällen. Frågan behandlas i Vägtrafikkungörelsen (1972: 3) som förutsätter fritt bete och att betesdjur kan uppehålla sig på väg (1 – sådan väg, gata, torg eller plats som allmänt används för trafik med motorfordon; 2 – led som är anordnad för cykeltrafik; gång- eller ridbana invid led eller plats som avses i det som tidigare anförts). 61 § föreskriver bl.a. att förare av fordon skall hålla en med hänsyn till omständigheterna tillräckligt låg hastighet när fordonet närmar sig kreatur på vägen. Om olycka inträffar torde samma förhållande i fråga om ansvar vara gällande oavsett skada drabbat barn, vägarbetare eller kreatur. Vägmärkesförordningen anvisar varningsmärken för olika tamdjur. Lag (1933:269) om ägofred anför att mellan ägor skilda av väg, som inte bör stängas av grind eller led, har djurhållare heller ingen skyldighet att stängsla. Om upprätthållande av traditionell fri betesdrift med hemdjur är önskvärd är det viktigt att vägghållare som anlägger stängsel för att öka trafiksäkerheten också ordnar lämpliga passager för betesdjuren (biodukter/ekodukter).

Vägens sidoområde ska bl.a. dränera vägkroppen, vara trafiksäkert, fånga upp föroreningar från vägbanan samt vara en tillgång ur natur- och kulturmiljösynpunkt. Vegetationen i sidoområdet och dess skötsel är avgörande

för flertalet av dessa krav. Valet av skötselmetod styrs av artsammansättningen, vägkantens läge, det omgivande landskapet samt hur dikets funktioner prioriteras. Rätt vegetation och bra skötsel minskar erosionen och näringsläckaget, binder tungmetaller och föroreningar, minskar igenslamningen av diket och ger lättskötta, vackra och ofta artrika vägkanter. Metodutveckling pågår kontinuerligt för att hitta skötselformer och teknik som minimerar investerings- och driftskostnaderna samtidigt som man når maximal biologisk nytta. Skötseln ska bibehålla, ta hänsyn till eller utveckla artrikedomen i vägkanterna, beroende på vägkantskategori. Utvecklingsarbetet har hittills inkluderat försök med olika typer av vegetationsetablering, anpassad dikning samt olika metoder för röjning/slåtter. Till sådan hör också tillämpning av äldre traditionella metoder. Artrikast är vägkanter i exempelvis äldre odlingslandskap. Efter insamling av information och inventeringar i fält klassas vägkanterna efter sina biologiska värden. Slutligen föreslås ett mindre antal vägkanter där skötseln anpassas efter den aktuella vegetationstypen i syfte att bibehålla och öka den biologiska mångfalden.

I Vägverkets verksamhet har man haft nära samarbete med aktuella myndigheter, kommuner och andra berörda, men man har inte lagt någon särskild vikt på ursprungs- och lokalsamhällen. I samband med revideringar av sina planeringshandböcker kommer Vägverket att betona vikten av samråd och dialog. Man arbetade också med en metod för bättre målstyrning i vägghållningsprojekt kallad ”mål och mått för natur- och kulturmiljövärden i transportsystemet”. Denna ska åstadkomma en bättre dialog med allmänheten och andra intressenter. Man ansåg således att denna metod bättre ska kunna ”ta tillvara ursprungs- och lokalsamhällens intressen genom deras ökade möjlighet att medverka i planeringsprocesser”. Detta kräver emellertid utveckling av metoder och rutiner som bättre tillvaratar möjligheterna till dialog. I dagsläget finns dock inga beslut för att utveckla sådana metoder och rutiner.

• **Kommuner och länsstyrelser:** Sverige har tjuugo länsstyrelser och 290 kommuner. Dessa spelar en bärande roll i genomförandet av den regionala och lokal natur- och kulturmiljövården och bör således ses som mycket väsentliga aktörer också inom frågor rörande bevarandet av traditionell kunskap. Länsstyrelserna har det övergripande ansvaret och bidrar till kontrollen av kommunernas arbete inom natur- och kulturmiljövården.

Kommunerna är en stor intressentgrupp, men sättet att arbeta i en kommun är specifikt för den enskilda kommunen. Inom Centrum för biologisk mångfalds utredning har kommuner och länsstyrelser inte kontaktats utifrån hela frågeställningen utan enbart utifrån specifika delar. Man använder sig relativt flitigt av traditionella hävdmetoder i naturvården, men detta beror snarast på påbud uppifrån från länsstyrelser och ytterst från forskning inom exempelvis naturvårdsbiologi. Det handlar om fördelning av olika miljöstöd. Några genomtänkta helhetslösningar rörande frågan om att bevara traditionell kunskap eller att stötta traditionella brukare förefaller inte finnas, även om undantag finns.

5.2. Sammanfattning och slutsats

Det finns ett stort antal svenska myndigheter och organisationer som kan anses vara direkt eller indirekt berörda av en svensk implementering av artikel 8j. Utifrån deras svar och nuvarande verksamhet kan man tolka det som om många inte har genomfört någon analys av sin roll utifrån artikeln även om myndigheten har hand om frågor som är direkt kopplade till denna. Många föreföll också vara helt ovetande om dess existens. Det förefaller vara vissa brister vad gäller spridningen av information rörande utvecklingen inom Konventionen om biologisk mångfald. Detta kan kanske jämföras med den mycket aktiva roll som man från Miljödepartementet spelade inom processen rörande Agenda 21. En Konventionens innebörd har begränsats till en förhållandevis liten krets. Detaljkunskap rörande delarna finns inom en ännu snävare sfär. Detta innebär att såväl de nationella diskussio-

nerna rörande konventionen som genomförandet av dess enskilda delar blivit lidande.

Vi **konstaterar** också att Naturvårdsverket inte anser att huvudansvaret för åtaganden under artikel 8j ligger hos verket.

Vi **konstaterar** vidare att patentfrågor och skydd av traditionell kunskap är så genomgripande och sammansatta att väl övertänkta förslag inte kan lämnas för närvarande.

Flera av de tillfrågade myndigheterna har besvarat frågan rörande hur man arbetar för att bevara biologisk mångfald utan att kommentera vad som sker inom området traditionell kunskap kopplad till biologisk mångfald. Man har även hänvisat till arbetet med lokal förankring, dvs. att förankra åtgärder i lokalsamhällen, som liktydigt med de intentionerna i artikel 8j, vilka i realiteten betonar vikten av lokal förankring med ”ursprungliga och lokala samhällen”, vilka har ett traditionellt livsätt och besitter traditionell kunskap, innovationer eller sedvänjor som ”är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald”. Att alla lokalsamhällen inte är tillämpliga utifrån från artikel 8j, kan givetvis anses som ett demokratiskt dilemma. Ska vissa medborgare (i detta fall de som besitter ”traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor”) få möjlighet till större inverkan på offentliga beslut än andra därför att deras vetande har en annan grund?

Vi **konstaterar** att Konventionen om biologisk mångfald slår fast att man ska visa större hänsyn när det handlar om ”ursprunglig och lokala samhällen med traditionella livsätt ...” samt att Agenda 21 framhåller en positiv särbehandling av ursprungsbefolkningar i processerna.

Vi **konstaterar** också att nationella institutioner har skyldighet att fullfölja de åtgärder som mångfaldskonventionens medlemsländer har tagit på sig.

Vi vill **uppmärksamma** några detaljer rörande de kommenterade institutionernas verksamheter och uppfattningar.

Arbetsmiljöverket: Man uppmärksammar att generella regler inte alltid kan anpassas till alla intressenter men att det finns ett spelrum i föreskrifterna genom möjligheten att söka dispens.

Banverket: Man anser att trots att beslutsprocessen inte anpassats till artikel 8j ger arbetet med samrådsförfarande alla intressenter möjlighet att påverka arbetet.

Boverket: Man uppmärksammar det värde traditionell kunskap hos lokalbefolkningar har i samhällsplaneringen.

Djurskyddsmyndigheten: Frågor gällande traditionell djurhållning bör definieras och utredas samt riktlinjer för traditionella näringar tas fram.

Domstolsverket: Man bör uppmärksamma rättslig särbehandling på grund av lokal rättssyn.

Fiskeriverket: Man uppmärksammar förvaltningsformer där fiskarnas traditionella kunskaper kan tas tillvara.

Glesbygdsverket: Man har inte analyserat sin roll i förhållande till artikel 8j men uppmärksammar programmet för Mål 2 Öarna där vissa insatser avser utveckling av traditionella skärgårdsnäringsar.

Livsmedelsverket: Man uppmärksammar att småskalig livsmedelshandling inte får diskrimineras och att livsmedelslagstiftningen ger utrymme för anpassade regler t.ex. för traditionell tillverkning. Man påtalar att EU:s nya hygienregler ökar flexibiliteten för traditionell verksamhet.

Naturvårdsverket: Man framhåller att naturvårdspolitiken inriktas på förståelse och acceptans hos lokalbefolkningen och uppmärksammar på att man tillämpar traditionell kunskap om den gagnar verkets uppdrag och ansvar. Konflikter mellan olika bevarandevärden i traditionella miljöer ska lösas i enlighet med de politiska målen.

NUTEK: Man framhåller att kompetensen inom området biologisk mångfald ändras tack vare att verket inför ett samlat ledningssystem för hållbar tillväxt.

Riksantikvarieämbetet: Man uppmärksammar behovet av såväl en fördjupad antikvarisk kom-

petens som en breddning av den sammantagna kompetensen till att omfatta biologiska, juridiska, ekonomiska och sociala sakkunskaper.

Sida: Utvecklingsamarbete kan gynnas av en etnobiologisk syn på olika problem. Inom hjälpfunktionen Swedbio uppmärksammas främst arbete kopplat till CBD.

SkogForsk: Man uppmärksammar på att verksamheten endast i allmänna termer tar hänsyn till artikel 8j.

Skogsstyrelsen: Skogens traditionella användning kan visa vägen till ett ekologiskt hållbart bruk av skogen. Genomförande av artikel 8j är angeläget om det traditionella skogsbrukets ekosystem ska bibehållas. Man uppmärksammar de samråd som sker i renkötselområdet.

Statens folkhälsoinstitut: Man har en roll inom miljömålsarbetet och i förhållande till aktionsplanerna för biologisk mångfald.

Statens institut för ekologisk hållbarhet: Man är centrum för kunskaper och idéer kring ekologisk hållbarhet.

Statens jordbruksverk: Man uppmärksammar miljömålsarbetet och delmål inom ”Ett rikt odlingslandskap” som leder till restaurering och bevarande av traditionella landskap och där åtgärderna bevarar traditionell kunskap. Man framhöll även kontakterna med samiska organisationer och stöd till rennärningen.

Statens utsädeskontroll: Kunskap om traditioner knutna till lokala samhällen kan vara relevanta som referens vid godkännande och kontroll. Lokala förhållanden i hela landet kan t.ex. inte simuleras vid provodling enbart i sydligaste delen.

Statens växtsortnämnd: Den svenska sortlistan kräver enhetlighet, stabilitet och särskiljbarhet vilket innebär genetisk likriktning hos moderna sorter. Beröringen med intentionerna för artikel 8j är svag.

Sveriges rese- och turistråd: Rättvis vinstdelning mellan dem som skapar attraktiva landskap och dem som säljer dem för turism berörs av artikel 8j.

Turistdelegationen: Man uppmärksammar att lokalsamhällen och traditionell verksamhet kan

Centrum för biologisk mångfald

profilera och berika upplevelser. En strävan är att utveckla turismen på lokalsamhällets villkor men företagen måste själva ta ansvar för miljön.

Vägverket: Man uppmärksammar äldre traditionella metoder vid skötsel av vägkanter. Man söker metoder för målstyrning i väghållningsprojekt där lokalsamhällets intressen bättre kan beaktas i planeringsprocessen.

Konventionen om biologisk mångfald handlar om bevarandet och hållbara nyttjande av biologisk mångfald. Den berör därför inte enbart naturvårdsområdet utan även en del andra sektorer. Den inverkar följaktligen också på ekonomiska, sociala och kulturella frågor. Eftersom artikel 8j både berör nya, lokala initiativ till utveckling av traditionella näringar som kopplingen till turismen förefaller det klart att myndigheter, som handhar frågor rörande exempelvis glesbygdsfrågor, landsbygdsutveckling, lokal företagsamhet och turism, borde genomföra en analys av sin roll inom implementerandet.

Centrum för biologisk mångfald **föreslår** att

- a regeringen på lämpligt vis uppdrar åt myndigheter och organisationer, som inte ännu har övervägt sin koppling till Konventionen om biologisk mångfald i allmänhet och artikel 8j i synnerhet ska göra detta,
- b även icke-statliga organisationer som ännu inte har begrundat sin eventuella koppling till Konventionen om biologisk mångfald i allmänhet och artikel 8j i synnerhet att göra det.
- c bevarandemyndigheterna åläggs samverkan så personella, kvalitativa, juridiska, finansiella och andra resurser kan samverka optimalt vid insatser i traditionsberoende miljöer [jämför artikel 10],
- d näringsmyndigheter med åtaganden under artikel 8j föreskrivs samverkan på motsvarande sätt (c) [jämför artikel 10 inom mångfaldskonventionen],

- e Centrum för biologisk mångfald, med denna utredning som grund, tillsammans med Vetenskapliga rådet för biologisk mångfald, Patent- och registreringsverket och Statens växtsortnämnd får i uppdrag att inom respektive myndighets ansvarsområde tränga in i aktuella samverkansfrågor och övriga spörsmål rörande genomförande av artikel 8j,
- f Vetenskapliga rådet för biologisk mångfald tillsammans med Centrum för biologisk mångfald uppdras att lämna förslag om hur information rörande pågående och önskvärda aktiviteter inom Konventionen om biologisk mångfald ska spridas.

6. Att bevara och sprida traditionell kunskap

Artikel 8j lyder att varje part ska: respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och främja en bredare tillämpning av dessa,

Den traditionella kunskapen kan respekteras, bevaras och spridas på ett antal olika sätt. Det mest önskvärda vore att den bevarades och spreds genom fortsatt levande tradition i sitt rätta sammanhang. Då brukas kunskapen och därmed kvarstår också behovet av att den lärs korrekt. Detta möjliggör också för traditionsbärarna att utveckla och förnya kunskapen. Traditionell kunskap är inte statisk utan är konstant under utveckling, vilket för övrigt gäller all slags kunskap. En kunskap som är nödvändig för att kunna bedriva en näring och som respekteras av samhället är nyttigt och därmed blir det även lättare att få nya generationer att vilja lära sig den. Ett samhälle som på olika sätt motverkar möjligheten för kunskapsutövaren att praktiskt bedriva sitt värv minskar också kunskapens praktiska nytta och dess möjlighet att överleva. Om kunskapen övergår till att bli historisk och kuriös och inte längre används praktiskt kommer den snart att fragmenteras och glömmas bort. I det läget kan man försöka bevara kunskapen *ex situ*, utanför sitt sammanhang, i form av exempelvis uppteckningar eller bild- eller filmdokumentation. Då kan man bevara merparten av kunskapen och handgreppen och utövandet kan studeras närmare, men kunskapen fryses i tiden och det större sammanhanget går förlorat. Den genomgår inte heller någon naturlig utveckling. Dessutom innebär det också att viktiga detaljer kan gå förlorade. Det kan gälla sådana detaljer som inte traditionsbäraren inte anser vara värda att nämna eftersom de av vana utövare bedöms vara alltför självklara. För att kunna genomföra

såväl *in situ*- som *ex situ*-bevarande krävs det att någon är intresserad och respekterar traditionsbärarna.

Inför mötet ”Workshop of traditional knowledge and biological diversity” i Madrid 1997 upprättade den exekutiva sekreteraren en skrivelse (UNEP/CBD/TKBD/1/2) med riktlinjer för hur sekretariatet såg på artikel 8j. I denna nämndes att det för ursprungliga och lokala samhällen och deras kunskap gällde att:

För att kunna bevara och uppmuntra måste de rätta förhållandena råda. Man måste känna trygghet över besittningsrätten till sina traditionella land- och vattenområden, ha kontroll över rätten till de biologiska resurserna samt känna respekt för ursprungliga och lokala samhällens arv, språk och kultur. Något som bäst låter sig göras genom ett lämpligt lagligt skydd (vilket inkluderar skydd av intellektuell egendom, heliga platser och så vidare). Diskussionerna rörande dessa frågor i andra sammanhang inom FN har också handlat om frågan om respekt och rätten till självbestämmande, vilket ofta tolkas som utövandet av självstyre.

I samband med det andra mötet med ”Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity” i Kanada år 2002 markerades att:

En av de mest akuta utmaningarna för ursprungliga och lokala samhällen världen över är att kunna bevara sin traditionella kunskap, innovationer och sedvänjor i tider av globalisering som uppmuntrar till kulturell homogenitet på bekostnad av lokal diversitet. Regeringar kan kanske iståndsätta lösningar som skyddar och bevarar traditionell kunskap (t.ex. genom *sui generis*-lagstiftning, i nationella kunskapsregister och genom att finansiera program för lokala språk), men det återstår ännu en väg att bevara denna kunskap på lokal nivå

nämigen att försäkra sig om att kunskapen behåller sin relevans även i modern tid enligt principen ”nyttja den eller förlora den” [”use it or lose it”] (UNEP/CBD/WG8J/2/4).

Rekommendationen är således att i första hand sträva efter att möjliggöra *in situ*- och sedan i andra hand *ex situ*-bevarande. För kunskap som inte för närvarande har någon praktisk användning är däremot *ex situ*-bevarande förmodligen den enda möjligheten om den ska kunna bevaras till framtiden.

6.1. In situ-bevarande av kunskap

Med *in situ*-bevarande av kunskap menas sådan kunskap som bevaras i sin naturliga kontext och inte i ett musealt sammanhang eller i form av nedteckningar i ett arkiv. Det är svårt att finna några bra exempel där de svenska myndigheterna verkligen uppmuntrar till *in situ*-bevarande. Merparten av de kontakter som vi har haft med representanter för utövare av de traditionella näringar som fortfarande bedrivs i Sverige visar att de ansåg sig vara motarbetade eller åtminstone inte gynnade av ett tämligen stelt tillämpat regelverk från myndigheternas sida. Det innebär att de inte anser sig uppmuntrade att bevara den traditionella kunskapen *in situ* och i de flesta fall ansåg de att man inte lyssnade till deras åsikter.

Ett intressant, relevant och i dagspressen ganska uppmärksammat fall berör oxarna Per och Pål samt Jordbruksverket. På Sörby gård i Södermanland bodde oxarna Per och Pål och deras ägare Nathanael Hylander. Jordbruksverket krävde att oxarna skulle ha blåa plastbrickor i öronen i enlighet med EU-lagstiftningen. Eftersom oxarna körs önskade den då 73-åriga Hylander få dispens för brickor i öronen och istället använda annan typ av identifikationsmetod. Köroxar styrs inte som hästar med betsel i munnen utan genom att tömmarna läggs med halvslag runt öronen. Plastbrickor kan därför försvåra kommunikationen mellan oxpar och försare, dvs den som kör oxarna. Denna dispens avslag Jordbruksverket efter nio månaders handläggning med hänvisning till att EU endast låter

tjurar avsedda för kultur- och sportevenemang slippa plastbrickor i öronen. Eftersom det då endast fanns tre par oxar med horn ansåg Hylander att förväxlingar var näst intill omöjliga och att annan märkning var acceptabel för honom. Då Per och Pål var bl.a. verksamma på museitorpet Långmaren och således i kulturell gärning överklagade Hylander till Länsrätten i Jönköping inom den tre veckors tidsfrist som Jordbruksverket beviljat honom. Per och Pål medverkade också i ett antal andra kulturella begivenheter. Även EU-kommissionen var involverad i affären och man framhöll därifrån att Per och Pål borde slippa plastbrickor. Samma bedömning gjorde länsrätten som förordade att dispens skulle givas och att annat identitetssystem borde användas (Dagens Nyheter 2000-01-30, s. A5; 2000-02-18, s. A6, Länsrätten i Jönköpings län, Mål nr 90-00, dom 2000-02-18). Nu är såväl oxar som Nathanael Hylander borta och därmed färre som behärskar kunskapen att köra oxar. Jordbruksverket menade här att länsrätten hamnat fel i domslutet i och med att förordningen visserligen öppnade för en alternativ märkning men att det samtidigt inte hade godkänts någon annan märkning. Man menade därför att man inte kunde bevilja dispens.

Även fåbodbbrukarna hade problem med öronmärkningen på djuren på skogsbete, exempelvis getterna hade drabbats av inflammationer, bitsår, nickelallergier eller hade djuren helt enkelt slitit av sig brickorna. Detta ledde till problem att djuren blev skygga och försvarade hanteringen för fåbodbbrukarna. Man ansökte då om dispens från brickorna till säsongen 1998 och ville istället tatuera öronen på getterna (SJV, dnr. 95-1926/98). Även Sveriges Rödkulleförening och Svensk Fjällrasavel konstaterade att kreaturen tog skada av öronmärkningen vid skogsbete. Vissa kor kunde fastna och fläka öronen. Man önskade därför dispens från öronbrickorna och bad om att få använda alternativ identitetsmärkning. I dispensansökan inbjöds Jordbruksverkets handläggare att göra studiebesök hos brukarna och själva studera skadorna på djuren. Detta inträffade emellertid inte. Sveriges Rödkulle-

förening och Svensk Fjällrasavel påtalade också problemet med småskalig drift och därmed orutin att sätta brickor, vilket ledde till kostsamma veterinärbesök. Jordbruksverket avslag båda dispensansökningarna med hänvisning till föreskrifterna SJVFS 1994:190 (SJV, dnr. 95-1926/98 och 95-10120/97). Fäbodbrukarna överklagade då avslaget till Länsrätten i Jönköping, som upphävde avslaget och visade ärendet åter till Jordbruksverket eftersom man ansåg att alternativa märkningsmetoder var möjliga att tillämpa (Mål nr 1692-98, dom 1998-09-16). Jordbruksverket valde emellertid att åter avslå dispensansökan, med hänvisning till att gällande föreskrifter inte medgav detta.

Gudrun Lindvall (mp) tog upp ärendet med oxarna Per och Pål och Jordbruksverkets ovilja att ge dispens för kulturdjur för museala miljöer. Hon menade att det borde finnas en alternativ märkningsmöjlighet för dessa djur och frågade således dåvarande jordbruksministern Margareta Winberg (interpellation 1999/2000:218). Winberg besvarade frågan med att Jordbruksverket författade en skrivning om fallet till EU-kommissionen (snabbprotokoll 1999/2000:75, Anf. 41). Lindvall markerade också vikten av att även ”kor på friluftsmuseer och kanske djur i fäbodrift” skulle slippa örönmärkning. Dåvarande jordbruksministern Margareta Winberg skrev i ett brev i oktober 2001 att Sverige framställt en begäran om godkännande av alternativt märkningssystem för nötkreatur kopplade till kulturella och historiska miljöer. Hon utlovade där inom kort en förordning från EU-kommissionen som skulle ge ”den behöriga myndigheten i respektive medlemsstat möjlighet att godkänna vilka djur och vilka kulturella miljöer som ska omfattas av det alternativa märkningsförfarandet” (Jo2001/2496/Livs). Enligt brev från nuvarande jordbruksminister Ann-Christin Nykvist i juni 2003 hade EU ännu inte antagit kommissionens förslag till förordning. Fortfarande under februari 2004 hade, enligt Jordbruksverket, inte förordningen trätt ikraft och Jordbruksverkets inställning var därför att samtliga djur ska ”märkas med örönbrickor oavsett var de hålls

eller i vilket syfte”. Undantaget gällde, enligt Jordbruksverket, enbart tjurfäktningstjurar. Eftersom inget beslut har fattats på EU-nivå finns det fortfarande ingen möjlighet att bevilja dispens för djur för kulturella ändamål.

Tommy Rännbäck i Barva, öster om Eskilstuna, blev inspirerad av Hylander och oxarna Per och Pål och köpte därför två tjurkalvar, som numera är två femåriga oxar, Kurt och Bert. De var nästan inkörda som köroxar. Rännbäck hade lärt sig köra oxar genom att få instruktioner av ”gamla gubbar”, som behärskade konsten, och till viss del läst sig till kunskapen. Han hade fått avslag från Jordbruksverket på dispensansökning för att slippa ha örönbrickor på djuren (SJV dnr. 95 6117/00). Ärendet gick därmed till Länsrätten i Jönköpings län (Mål 1710-01), som fann att Rännbäck hade för avsikt att använda oxarna i ett litet jordbruk med ambitionen att ”driva detta på ett kulturellt värdigt och ekologiskt hållbart sätt”. I sakförklarandet i målet angavs att:

EU-kommissionen har angett att bestämmelserna skall tolkas generöst. Statens jordbruksverk har vidare uppgett att det är en ändring på gång när det gäller undantag från örönmärkning. Statens jordbruksverks rigida tolkning av bestämmelserna samt deras obenägenhet att våga fatta ett eget, praktiskt beslut utgör en fara för rättsäkerheten. I synnerhet då det är medvetet om att en ändring är på gång. Han måste således riskera att skada sina egna djur för att kunna följa Statens jordbruksverks regler eller bli lagbrytare för att på så sätt låta sina djurs väl och ve komma i första hand.

Länsrätten avslag ändå Rännbäckes överklagande eftersom den användning som han angivit i överklagandet inte omfattades av undantaget gällande djur avsedda för ”kultur- eller tävlingsevenemang”. Rännbäck försökte överklaga till kammarrätten, men överklagan godtogs inte då ansökan inkom för sent. Ytterligare en dispensansökan hade lämnats in och enligt Rännbäck vid Centrum för biologisk mångfalds kontakt ännu inte behandlats efter drygt ett år på myndigheten. Rännbäck hade för avsikt att låta Kurt och Bert

medverka vid olika kulturella evenemang och i museisammanhang.

Detta är exempel där svenskt myndighetsarbete försvårar för traditionsbäraren att bevara, nyttja och eventuellt även kunna sprida traditionell kunskap och sedvänjor, som kan vara väsentliga för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald. Centrum för biologisk mångfald bedömer att dessa beslut försvåra ett *in situ*-bevarande och spridande av traditionell kunskap. EU medger i dessa fall inte någon dispens från regelverket och Jordbruksverket har sannolikt agerat korrekt, men man kan undra om det i dessa fall är förknippat med så allvarliga risker att det inte skulle finnas möjlighet att bevilja dispenser. Man kan fråga sig om lämpligheten att myndigheten ska tvinga traditionsbäraren till rättsliga processer för att kunna möjliggöra ett *in situ*-bevarande av kunskap.

6.2. Ex situ-bevarande av kunskap

Med *ex situ*-bevarande av kunskap menas specifik och begränsad kunskap som bevaras utanför sitt naturliga sammanhang i det gamla bondesamhället. Det handlar ofta om spridda nedteckningar, teckningar, skisser, fotografier eller filmsekvenser som på något sätt visar eller beskriver äldre tiders sedvänjor och hantverk. Publicering av böcker om olika folkliga företeelser är ett exempel på hur kunskap kan bevaras *ex situ* och samtidigt fungera som ett sätt att sprida traditionell kunskap och väcka respekt och intresse för den och dess bevarande. Det är lättare att finna aktiviteter i Sverige som syftar till att *ex situ*-bevara kunskap. Här följer en översikt över verksamheten hos några av de aktörer som kan anses vara relevanta för att fullfölja Sveriges åtagande i anslutning till artikel 8j:

6.2.1. Museer

Vi har i Sverige i dag en organisatorisk lösning där museer, som Nordiska museet samt olika läns-, region- och kommunmuseer, har som uppgift att dokumentera och bevara föremål och sedvänjor som knyter till människors liv utifrån ett nationellt, regionalt eller lokalt perspektiv samt

i samtid och från äldre tider. Nordiska museet är det svenska ansvarsmuseet för kulturhistoria och ska enligt egen utsägo samla, värda och visa kulturföremål från 1520 fram till idag. Dessutom kan nämnas att Historiska museet i Stockholm på samma sätt ansvarar för svensk kulturhistoria och konst från stenåldern fram till 1500-talets mitt. Det senare är ett arkeologiskt museum och fungerar som ”ett sorts arkiv för arkeologiska fynd”. Därutöver finns de mindre museerna som har en mer specialiserad intressesfär i form av tema eller geografiskt område. Genom framför allt de regionala och lokala museerna kan äldre tiders lokala kunskap föras ut till allmänheten, vilket ökar den allmänna kompetensen om äldre tider samt skapar ett ökat intresse för att fördjupa sig i utövandet av olika sedvänjor. Därigenom möjliggörs också ett bevarande av speciella delar av. Museernas utställningsverksamhet ökar också allmänhetens benägenhet att göra återkopplingar rörande lokala förhållanden och kunskap, vilket möjliggör en lokal dokumentering. De svenska friluftsmuseerna har kanske särskilt stora möjligheter att illustrera traditionella kunskaper och sedvänjor i praktiken i en lämplig miljö. Det finns en mängd olika större och mindre friluftsmuseer i Sverige och de mest kända är kanske Fredriksdals friluftsmuseum, Jamtli, Julita – Sveriges lantbruksmuseum och Stiftelsen Skansen. Ofta är arbetet med kulturmiljöerna i friluftsmuseerna också förknippade med insatser rörande traditionell kunskap och bevarandet av gamla lantraser och -sorter. Det senaste decenniet har en rad studier och utredningar genomförts som har berört de olika museernas roll i processer som bl.a. kan anses vara kopplade till implementeringen av artikel 8j.

Minne och bildning (SOU 1994:51): Utredningen presenterades 1994 och avsåg att göra en översyn av det statliga och statsunderstödda museiväsendet. Museernas verksamhetsområden uttrycktes förenklat som tre steg: dokumentera/samla – bevara/värda – förmedla/undervisa. Dessutom tillkom ett fjärde steg: forska/utveckla. Utredningen konstaterade att Kultur-

departementets budgetproposition innehöll anslag till drygt trettio museiinstitutioner. Förslaget var att samordna dessa till fyra museienheter, vilket visserligen delade upp ansvaret för bevarande och tillämpning av traditionell kunskap om bruket av biologisk mångfald inom lokala samhällen. Samtidigt skapades en ny definition för museer vilket gjorde att museistatistiken kom att ta upp 750 olika museer mot de 210 som den tidigare omfattade. Avsikten var att skapa ett mer funktionellt museiväsende med en strategisk samverkan mellan olika museer. Ambitionen var att nå ut till fler via lokala museer och ett decentraliserat skolsystem. Museiverksamheten lyftes fram som en nationell angelägenhet där riksställningar tillmättes där en stor roll. Beträffande forskningen konstaterades det att den "inte tillhör den allra bästa" och att den saknar tvärvetenskaplig profil.

I utredningen (SOU 1994:51) definierades kulturmiljövård som "Samhällets arbete med att skydda och vårda kulturlandskapet, den byggda och odlade miljön". Man menade vidare att museernas samlingar av fotografier, föremål och kunskap skulle komma att få en ökad betydelse inom samhällspolitiken. Man skrev bl.a. att:

I takt med att skadeverknningar i vår miljö blir alltmer påtagliga för den enskilda människan kommer kraven på inte minst de regionala museerna att öka. Deras faktabanker rymmer ett källmaterial, ett kunskapsstoff beskrivande människans och samhällets roll för miljöutvecklingen, som i högre grad än nu kommer att efterfrågas. Ökade krav kommer att ställas på detta materials tillgänglighet och på museernas förmåga att med sitt unika material fungera i ett utbildnings- och folkbildningssammanhang. Framför allt erbjuder de kulturhistoriska museerna regionalt insamlade stoff möjligheter till beskrivningar av hur människan, från att ha levt sitt liv i samstämmighet med den omgivande naturens förutsättningar, i ökad takt under den senaste hundraårsperioden övergått till att forma naturen efter sina egna behov. Genom att i ett regionalt perspektiv belysa konsekvenserna av detta och det ansvar människan därmed har tagit

på sig kan dessa museer medverka till en ökad kunskapspridning i en av vår tids viktigaste samhällsfrågor.

Man framhöll att dessa samlingar inte hade analyserats utifrån naturhistoriska eller biologiska utgångspunkter. Utredningen konstaterade att det rädde oklarhet om ansvars- och arbetsfördelning mellan länsstyrelse och länsmuseum vad beträffar kulturmiljövården. Det påpekades också att rätt utnyttjat är länsmuseet en samarbetsresurs för både miljöenheten och kulturmiljöenheten. Länsmuseumerna skulle även spela en central roll för att assistera mindre museer och hembygdsgräddor. Riksdagens revisorer hade också, utan klarlägganden, noterat att oklarheter rädde om vad statsbidraget betydde för länsmuseumets skyldigheter gentemot länsstyrelsen inom kulturmiljövården. Utredningen ansåg att museet skulle svara för den långsiktiga kunskapsuppbyggnaden samt utbildande och allmänt rådgivande uppgifter. Riksantikvarieämbetet skulle biträda länsstyrelserna och länsmuseumerna med råd och anvisningar. För naturvetenskapliga frågor hänvisades till Naturhistoriska riksmuseet. Naturvårdsverkets roll berördes inte av utredningen. Utredningen ansåg vidare att museerna var den aktiva och professionella kunskapsförmedlaren, vilket innebar att de skulle samla och sprida kunskap om kulturlandskapets förändringar över tiden och vilka krafter som påverkar det. Den konstaterade att de flesta länsmuseum fortfarande saknade naturvetenskaplig eller ekologisk kompetens. Ett grundläggande problem ansågs vara att museimiljön var så starkt dominerad av tre utbildningskategorier: etnologer, arkeologer och konsthistoriker.

Utredningen (SOU 1994:51) menade att Kulturrådet hade en viktig funktion avseende styrningen av museerna. Museerna måste nå skolan och delta i samhällsarbetet. Museerna hade en roll i miljöpolitiken, vilken även påtalats i tidigare utredningar. Man ville också se fyra utvecklingsprojekt i stånd för museerna, varav ett kallades "Ekologisk kunskapspridning?". Att en utvecklad personalpolitik var betydelsefull påtalades särskilt. På längre sikt ansågs det att museerna borde knyta till sig annan kompetens, såsom

sociologer, biologer, ekologer/humanekologer, agronomer, historiker etc., på alla nivåer. Det framhölls att de annars inte skulle kunna integrera de naturhistoriska perspektiven med de kulturhistoriska. Det ansågs vidare viktigt att museerna utvecklades till öppna dynamiska bildningsinstitutioner. Utredningen resulterade bl.a. i att projektet ”Ekologisk kunskapsspridning” kom också till stånd och finansierades med statliga medel under en treårsperiod. Dessutom försökte Kulturrådet stimulera läns museerna att anställa naturvetare/ekologer genom extranlag, men detta föll inte väl ut.

Friluftsmuseernas roll (Ekeland, 1995): Kulturmiljövården och museiväsendet arbetar för att bevara arter som hör eller hört hemma i jordbrukssamhället. Kulturrådet gav Nordiska kulturlandskapsförbundet resurser att utreda friluftsmuseernas roll, möjligheter och framtida organisation med utgångspunkt från aspekterna kunskapsspridning och biologisk mångfald. Utredningen behandlade friluftsmuseernas organisation eller det nätverk där dessa borde ingå för att deras kompetens och resurser optimalt skulle kunna tas tillvara. Utredningen (Ekeland, 1995) fann att bristen på kunskap inte nödvändigtvis orsakar en besvärlig bevarandesituation. Det handlar antagligen oftare om brist på kompetens att hantera situationen, en brist på kunskap om kunskap eller brist på insikt om kunskap. Forskningens förkärlek för fragmentarism i samband med valet av problem som ska behandlas ansågs dock besvärande. Heltäckande belysning av frågeställningar och övergripande sammanställningar av forskningsresultat saknas alltför ofta. Vidare överskattar man dessutom forskningsresultatens betydelse och underskattar svårigheterna att tolka dem så att de kan bli omsatta i handlingar som ger konkreta resultat. Utredningen exemplifierade med att arbete med att bevara slättermarkernas artrikedom kan visa hur framgång kan nås utan speciell biologisk kunskap. Genom att tillämpa traditionell hävd kan ett par hundra kärlväxter, ett sjuttioal dagfjärilar, ett trettiotal svampar-

ter och ett otal andra organismer bevaras utan någon ingående kunskap om någon enskild art eller om de olika arternas komplicerade beroenden av varandra.

Utredningen (Ekeland, 1995) ansåg att bevarande förutsatte att naturvårdens intressen samordnades med kulturmiljövårdens, liksom att man bör hålla en dialog mellan sektors-/näringsmyndigheter och miljö-/bevarandemyndigheter och företrädare för näringar och specialintressen. Arbetsuppläggningsen medför vissa problem. Den domesticerade delen av den biologiska mångfalden faller inte enbart Naturvårdsverkets ansvarsområde, utan berör även Jordbruksverket, Skogsstyrelsen och Fiskeriverket, samt gemensamma nordiska institutioner för genursbevarande. Också museiväsendet, som bedriver arbete för att bevara arter hemmahörande i det äldre jordbrukssamhället, har ett ansvar.

I utredningen om friluftsmuseernas roll (Ekeland, 1995) konstaterade man att det i utredningen ”Den brukade mångfalden” (SOU 1995:88) föreslogs att Naturvårdsverket även i fortsättningen skulle ansvara för bevarandet av biodiversiteten, även inom jordbruksbygd, medan Jordbruksverket tog huvudansvaret för bevarandet av agrobiodiversiteten inom trädgårds- och jordbruket. Man konstaterade att museerna av tradition arbetade med att samla, vårda och levandegöra vårt kulturarv. Det var således självklart att museerna även skulle vara aktiva i bevarandet av vårt levande kulturarv i form av husdjur och kulturväxter. Koordination för bevarande, såväl på museer som på enskilda gårdar, kan ske genom Sveriges lantbruksmuseum, Julita. Man föreslog att en nätverksorganisation skulle byggas upp som koordinerades av Centrum för biologisk mångfald samt att en strategi utarbetades för de botaniska trädgårdarnas roll i bevarandearbetet. Nordiska genbanken borde vara en central enhet i ett nordiskt nätverk av institutioner och individer som arbetar med växtgenetiska resurser.

Landskapets historia bedömdes vara en värdefull resurs för turism. Turismutvecklingen

rekommenderades dock att underordna sig miljöernas egenart och de areella näringarnas intressen. Användandet av landskapet i turisticiska syften ansågs inte heller få skada bevarandevärden eller inkräkta på lokalbefolkningens integritet. Positivt är att turism kräver och ger underlag för förbättrad infrastruktur och allmän service. Ett friluftsmuseum betecknar en fritt i naturen ordnad samling av närmast etnografiskt åskådningsmaterial, t.ex. allmogehus eller -gårdar med både döda inventarier och gamla boskapsraser och grödor. Bevarandelagstiftningen borde därför ändras så att jordbruk av kulturhistoriskt intresse skulle kunna drivas under "museala" former på ett autentiskt sätt. Detta gör att traditionell livsmedelshandling och andra ålderdomliga bruk då kan bedrivas utan de krav som generellt gäller kommersiella företag. Krav på djurmärkning, av näringspolitiska skäl, borde t.ex. helt underordnas önskemål om autenticitet i miljöerna och de estetiska hänsyn som hör samman med detta. Kulturhistoriskt värdefullt genmaterial behöver kunna ges status av museiföremål och märkas in och brukas som sådana, trots att det lever och kan reproduceras. Sådan djurhantering bör alltid ske under särskild veterinärkontroll. Enligt International Council of Museums (ICOM) borde man första hand prioritera att byggnaden är ett museiobjekt och ett historiskt dokument och inte krav som ställdes enligt byggnadsnorm eller liknande om konflikter uppstod. På samma sätt borde tillverkning av traditionella produkter vid sådana anläggningar snarare möta traditionella behov än moderna konsumtionskrav.

Ekelands utredning framhöll också Nordiska Ministerrådets rapport "Rekommendationer för kulturlandskap" från 1989 i vilken man förespråkade ett nordiskt bevarande av genuina odlingslandskap där den framtida skötseln skulle följa den traditionella hävden för en välbelagd historisk epok. Det skulle handla om kompletta miljöer och fungera som referensområden eller kulturlandskapets motsvarighet till den "örörda" naturens nationalparker. Frågor om biologisk mångfald och bevarande av denna ansågs i ut-

redningen höra till vår kulturella tradition. Man konstaterade att där fanns all den erfarenhet – den ärvda kunskap och de värderingar – som sprids mellan samhällsmedlemmarna. Ekeland ansåg också att en översyn av sektorsgränserna inom bevarandeområdet var angelägen. Man poängterade vidare det rationella i att personal och kompetens för allt bevarandearbete i odlingslandskapet samlades under en huvudman. Bristen på samlat övergripande ansvar för hela bevarandeverksamheten, både planering och drift, var besvärande. En samordnad organisation präglas av att kulturmiljövärden får en påtagligt biologisk dimension och blir en aktiv del av det samlade miljö- och bevarandearbetet. Man menade att ICOM:s museidefinition, som även omfattar ekomuseer, botaniska och zoologiska trädgårdar, naturhistoriska minnesmärken och naturreservat, måste tillämpas. Inom museiväsendet ansågs därför genomförandeuppgifterna, då det gäller ansvaret för biodiversiteten, främst falla på friluftsmuseerna, men även hembygds-gårdar kunde fungera som resurser.

Ekeland framhöll att ett problem för museerna var att de i många fall var för små för att kunna arbeta rationellt. En lösning utpekades vara att de, åtminstone i vissa avseenden, borde integreras till större enheter. Genom detta skulle personalen kunna samverka och flera specialområden skulle bli företrädade, vilket skulle öka verksamhetens tyngd. Några av de kapacitetsstarkaste friluftsmuseerna skulle kunna verka som "kraftcentra" och göra en särskild insats beträffande bevarande av domesticerad mångfald genom att få ett övergripande regionalt ansvar att förmedla djur och växtmaterial, samla och förmedla erfarenheter, producera pedagogiskt basmaterial samt forska och hålla kontakt med aktuell forskning, myndigheter och institutioner. Detta samverkansnät borde även sträcka sig utanför den egentliga museisfären. Länsstyrelsens tjänstemän på bevarandesidan borde exempelvis, samtidigt som de arbetar med myndighetsutövning, ingå i dess nätverk. Kommunernas ekologer och antikvarier kunde på samma sätt ingå i nätverket, även om de rums-

ligt skulle finnas i sina kommuners förvaltningsbyggnader. Man poängterade att rekrytering och blandning av personal med olika utbildningsbakgrund åstadkom en perspektivkonkurrens, vilket borde fungera som ett sätt att undvika att analys och bedömningar stelnar i stereotypa former. Utredningens slutsats var att en särskild institution med myndighetsansvar behövdes som sammanhållande part i ett nätverk för den sektor för bevarande av natur- och kulturmiljövärden i vilken friluftsmuseerna och odlingens miljöer och biologiska mångfald ingår.

Hållbart utnyttjande är en utredning från 1996 som gjordes på uppdrag av Centrum för biologisk mångfald och JLT-fakulteten vid Sveriges lantbruksuniversitet och beskrev med ett helhetsgrepp vilka olika aktörer som skulle kunna samarbeta i ett framtida samlat nationellt program för bevarande och bruk av biologisk mångfald kopplad till växtgenetiska resurser. Utredarna, Roland von Bothmer och Eva Jansson, framhöll bl.a. att i det nationella programmet skulle friluftsmuseernas roll regionalt vara mycket betydelsefull. Man bedömde att det vid dessa skedde en viktig bevarandeinsats av den del av den biologiska mångfalden som är nära knuten till människans kulturella utveckling. Utredningen var gränsöverskridande historisk, kulturell och biologisk. *In situ*-bevarande av vildarter besläktade med kulturväxter måste vara långsiktigt. Man menade att arbetet måste samordnas med övrig naturvård i landet. Finansieringen av *in situ*-bevarandet borde enligt utredningen ske över Miljödepartementets budget. För administration av forskning, utveckling och utbildning om bevarande och långsiktigt hållbart utnyttjande samt prebreeding föreslogs att Nordiska Genbanken kompletterades med ett svenskt centrum som organisatoriskt kopplades till CBM.

BIODOM (Nationell nätverksplan för hur museer, botaniska trädgårdar och vissa djurparker skall arbeta med att bevara, levandegöra och sprida kunskap om biologisk, domesticerad mångfald, 1997): Arbetet utgjorde en

fortsättning på och utveckling av utredningen om friluftsmuseernas roll av Kelvin Ekeland. Uppdraget var preciserat till utarbetandet av en nationell nätverksplan för hur museer, botaniska trädgårdar och vissa djurparker skulle arbeta med att bevara, levandegöra och sprida kunskap om domesticerad biologisk mångfald. Syftet var att konkretisera nätverket och utarbeta en bemaningsplan samt göra en kostnadskalkyl. Utredningen bestod av Lars-Åke Gustavsson och Else-Marie Strese kom att kretsa kring:

Preservation och Conservation: Växter och djur lever under evolutionens lagar och att den traditionella levande mångfalden har formats genom selektion, men utan ensidiga avelsmål. Med *preservation* avsågs i BIODOM-utredningen spara – bevarande i oförändrad form – spara – till skillnad från *conservation* som syftar till bevarande och nyttjande av biologisk variation i förädlingsprogram. Det viktigaste när det gällde *preservation* ansågs vara garanterad kontinuitet och långsiktighet. När man beaktade det kulturhistoriska motivet för bevarande framgick det att det var i så oförändrade former som möjligt. (Jämför ICOM:s deklaration som framhåller att ett museiobjekt är ett historiskt dokument.) Sparande – *preservation* – är en integrerad del av ett bevarande för fortsatt förädlingsarbete, det vill säga en garanti (ett referensmaterial) för det oförutsedda i framtiden.

In situ, on farm management och ex situ samt inter situ *In situ* innebär att en organism bevaras på sin ursprungliga plats där den utsätts för naturlig selektion eller det selektionstryck människan har skapat. Det innebär att kulturväxter och husdjur ska bevaras i traditionella jord- och trädgårdsbruk och skötas med traditionella driftsformer på den plats eller i den region där de uppstått eller är anpassade för.

On farm management är i sin ursprungliga form ett *in situ*-bevarande. I Sverige används begreppet ofta om ett bevarande där äldre tiders förhållanden rekonstruerats till så kulturhistoriskt realistiska förhållanden som möjligt. Det kallas också *ex situ*. Detta är vanligt på friluftsmuseer. *Ex situ*-bevarande sker på annan plats och utan-

för traditionell drift. Ett tredje *situ-bevarande* bör införas och kallas *inter situ*. Begreppet bör främst användas på museer, botaniska trädgårdar, djurparker och andra ställen där kulturväxter och husdjur bevaras kontinuerligt under traditionella förhållanden på platser eller regioner där de uppstått eller som de anpassats till.

Genbanker Med genbank avses en systematiskt bevarad och kontinuerligt uppdaterad samling, ”reserv”, av gener från växt- och djurarter. Det främsta syftet är att bevara egenskaper för framtida användning inom växt- och djurförädling. Därmed finns en möjlighet att återinföra gener när kraven på kulturväxter och husdjur ändras eller när miljöförhållanden så kräver. Utredningen föreslog att museerna internt organiserade sig och bildade ett museinätverk för frågor som rör biologisk mångfald. Det var önskvärt att även de botaniska trädgårdarna och djurparkerna organiserade sig på liknande sätt. Man föreslog att det skulle bildas ett Nationellt nätverk bestående av botaniska trädgårdar, djurparker, museer samt lokala natur- och kulturmiljöer (reservat), inklusive bevarandeföreningar och enskilda odlare och djurhållare. Detta kallades i utredningen för BIODOM efter de första bokstäverna i BIOlogisk DOMesticerad mångfald och man föreslog två ämnesinriktade nätverk: *Nätverk kulturväxter* och *Nätverk husdjur*. Till nationell samordnare föreslogs Stiftelsen Skansen.

För att få en översikt av museernas syn på sin roll rörande implementeringen av artikel 8j så skickades ett brev med frågor till femtiotvå museer av olika storlek och inriktning runt om i Sverige. Deras synpunkter redovisas under sektion 6.3.

6.2.2. Kulturrådet

Kulturrådet är en statlig myndighet med uppdrag ”att förverkliga den nationella kulturpolitik som regering och riksdag beslutar om. Inom ramen för detta uppdrag finns tre huvuduppgifter: fördela bidrag, sammanställa underlag för kulturpolitiska beslut samt att informera om kultur och kulturpolitik”. Kulturrådet har stort inflytande på museernas verksamhet genom att

ansvara för fördelningen av statliga bidrag och att driva utvecklingsfrågor. Inom museisektorn är Kulturrådets mål att:

- utveckla och stärka museernas möjligheter att verka för bildning och opinionsbildning
- främja delaktighet, främst för barn och ungdom
- stimulera museerna att utnyttja informationsteknik i sina förmedlande insatser
- stärka samarbete och nätverk centralt och regionalt.

I sitt svar konstaterade Kulturrådet att en del av deras ”uppdrag är att stödja museerna i deras arbete att samla in och bevara kunskap om t.ex. traditionella metoder och hantverk”. Däremot arrangerar Kulturrådet inte själv någon verksamhet av denna art. De centrala statliga ansvarsmuseerna som kan anses ha ”stort och uttalat ansvar för frågeställningarna” lyder direkt under Kulturdepartementet. De regionala museerna (läns museerna) tillhör Kulturrådets ansvar och Kulturrådet menar att dessa museer ”har en viktig position när det gäller den regionala kunskapen”. Kulturrådet fördelar bidrag för löpande verksamhet och utvecklingsanslag, men dessa medel utgår från den statliga kulturpolitiken. Utvecklingsanslagen skulle kunna styras i en speciell riktning och nyttjas för utbildningsfrågor rörande traditionell kunskap, men man menar att ”I första hand borde de institutioner som besitter kunskap på området vara engagerat i att stödja utbildning”.

6.2.3. Agenda kulturarv

Våren 2001 initierades ett projekt kallat Agenda kulturarv. Det är ett samarbete mellan Läns-museernas samarbetsråd, Länsstyrelserna och Riksantikvarieämbetet. Bakgrunden är att ”En god – demokratiskt och vetenskapligt förankrad – kulturmiljövård måste vara öppen för en dialog med många olika grupper i samhället och aktivt medverka till dessas delaktighet i kulturarvsarbetet”. Målen är att bland annat att formulera ”en gemensam operativ programförklaring för kulturarvssektorn” som beskriver vad man vill uppnå samt hur man ska nå dessa mål samt att

”finna former för fortlöpande prövning och utveckling av värderingar, metoder och arbets-sätt inom sektorn och med andra aktörer, t.ex. ideella organisationer, medborgare, universitetet och högskolor” (Agenda Kulturarv Projektplan). Projektet har haft en budget om 10 miljoner kronor per år för perioden 2002 till 2003. Eftersom arbetet inom projektet syftar till att öka delaktigheten i arbetet med kulturarv och kulturarvsfrågor bedrivs huvuddelen av det i länen. Ansvaret på regional nivå vilar på länsstyrelserna och de regionala museerna och det är dessa som ansvarar att andra aktörer och medborgare ges möjlighet att delta i arbetet. Arbetet under första fasen inriktades på att hitta projektets riktning samt att göra omvärldsanalys, utvärdering och opinionsundersökningar (Agenda kulturarv, Delrapport, april 2002).

Inom projektet har förts diskussioner rörande hur man skapar ökad medvetenhet om och intresse för kulturarvsfrågorna i samhället i stort för att skapa ett större eget ansvarstagande för kulturarven. Projektet har lett till ett mer utåtriktat och demokratiskt arbetssätt i strategiska frågor. De genomförda aktiviteterna förefaller främst ha varit olika attitydundersökningar samt seminarier och diskussioner rörande de olika rollerna i arbetet och organisationernas förhållanden till varandra. Man konstaterar att kulturarvsaktörerna har bred och djup kompetens, stor entusiasm inför arbetet och delade värderingar rörande vikten av kulturarvsfrågor, men har samtidigt känslan av att vara överhopade av arbete och att de personella och ekonomiska resurserna är otillräckliga (Agenda kulturarv, Delrapport, april 2003).

Som ett led i arbetet har bland annat Riksantikvarieämbetet uppdragit åt Statistiska centralbyrån att utföra en opinionsundersökning för att undersöka allmänhetens intresse för kulturmiljön. En av frågorna innebar att poängsätta vilka egenskaper man ville ha i sin närmiljö. I topp hamnade ”Närhet till naturområden” där 86 procent av de svarande hade rankat det bland de fem viktigaste parametrarna. ”Goda kommunikationer”, ”Närhet till arbete” och ”Närhet till

sjukvård” var de följande mest frekventa önskemålen. Två från slutet kom ”En närmiljö med historiska inslag i landskapet och bebyggelsen” med 24 procent. En annan av frågorna gällde hur ofta man reflekterade över historiska orsaker till att landskapet eller staden i omgivningen har dagens utseende. 48 procent av de tillfrågade svarade ”ibland”, 24 procent svarade ”sällan”, 16 procent ”ofta” och 10 procent ”aldrig”.

Man frågade också ”Vad som krävs för att du skall anse att något är särskilt viktigt att värna om i kulturmiljön?” och det dominerande svaret blev ”Att det betyder mycket för många människor” med 49 procent. Därefter följde i tät följd ”Att det inte finns så många kvar (att det är unikt)” med 46 procent och ”Att det visar hur man levde förr” med 44 procent. Först på fjärde plats kom ”Att det är vackert” med 34 procent. På frågan ”Vad är det huvudsakliga skälet till att du sällan besöker kulturmiljöer, museer eller kulturbyggnader?” anger 37 procent ”inte tillräckligt intresserad” och 32 procent ”Hinner inte” och nästan åtta av tio tillfrågade anger att de inte är eller har ”varit medlem i någon hembygdsförening, lokalhistoriskt sällskap, byggnadsvårdsförening eller liknande”. Ändå skulle över 80 procent absolut eller kanske vilja lära sig mer om sin lokala historia och över 70 procent om allmän historia (Riksantikvarieämbetet, 2002).

De olika länen inom Agenda kulturarv har haft olika inriktningar på sitt arbete och det förefaller som om man även har olika inställningar om vad man i detta sammanhang betonar som kulturarv. Västmanlands län genomförde en enkätundersökning rörande ungdomars syn på kulturarv. Under hösten 2002 besökte fem pedagoger och kulturmiljövårdare från Västmanlands läns museum niondeklassare vid sju olika skolor i länet. Arbetet genomfördes i tre steg; först fick eleverna en enkät att fylla i, därefter fick de besök av museipersonalen och sedan fick de fylla i enkäten en andra gång. Elevernas svar rörande intresse för olika kulturmiljö-/kulturarvsfrågor förändrades endast marginellt före och efter besöket av museipersonalen. Intresset för den lokala historien ökade från 21 till 29 procent, för

gamla föremål 23 till 25 procent och för släktforskning från 50 till 54 procent samtidigt som intresset för ”Hur man sköter ängar och hagar så att ovanliga växt- och djurarter kan finnas kvar” minskade från 13 till 10 procent.

Mer än 60 procent av eleverna kan inte tänka sig att delta i hembygds- eller historiska föreningar, historiska live/rollspel eller aktionsgrupper för kulturarvet. Efter besöket visade det sig också att alternativen ”Man kan lära sig hur man levde förr” respektive ”Mina barn ska kunna få se platser som var viktiga för mig när jag växte upp” till varför man ska bevara kulturmiljöer fick mer stöd efter än före. Intressant är också att alternativet ”Viktigt att t.ex. ängar bevaras för att de växter och djur som lever där inte ska utrotas” sjönk från 53 till 39 procent efter museipersonalens besök. Man kommenterar det sistnämnda med att det ”kan bero på att vi inte har tagit upp detta i särskilt stor omfattning i diskussionerna” (Sjökvist, 2003). Även om eleverna i undersökningen kanske kan beskrivas som nyskapande i sina förslag på möjliga miljöer att K-märka så handlar de i rapporten framförda förslagen enbart om byggnationer av olika slag.

Även Västra Götalands län har genomfört en attitydundersökning som resulterade i nästan 3 800 svar. I projektgruppen bakom undersökningen stod företrädare för länets kulturarvsinstitutioner men också från Göteborgs Naturhistoriska museum. Man hade inte med några definitioner som förklarade vad man menade med kulturmiljö. De fasta svarsalternativen ”avsågs spegla den typ av företeelser som kulturmiljö- och i viss mån naturvärden ägnar sig åt att bevara i sin ordinarie verksamhet”. Mellan 80 och 90 procent av de tillfrågade ansåg att det var mycket eller ganska viktigt att bevara ”gamla stadskärnor”, ”fornlämningar”, ”gammelskog/urskog”, ”trädgårdar och parker”, ”kustlandskapets bebyggelse”, ”öppna odlingslandskap”, ”jordbrukets bebyggelse” och ”kyrkor”. Den yngsta gruppen av de tillfrågade hade bevarandet av ”gammelskog/urskog” som det viktigaste alternativet. Ju äldre man blir desto viktigare tycker man att det är att bevara de flesta olika alternativen.

På frågan ”Vad i vår historia anser Du är viktigt att bevara för kommande generationer?” svarade 45 procent ”bebyggelse”, 31 procent ”samhällsförhållanden/samhällstillstånd”, 15 procent ”historia och minnen”, 5 procent ”traditioner, seder och bruk”, 4 procent ”natur och miljö” och sedan på delad sista plats 1 procent kulturlandskapet. På motsvarande fråga fast för vår samtid menade 41 procent att ”bebyggelse” var viktigt, 26 procent ”samhällsförhållanden/samhällstillstånd”, 14 procent ”natur och miljö”, ”traditioner, seder och bruk” och ”historia och minnen” fick vardera 4 procent och på delad nästnästista plats 2 procent ”kulturlandskapet”. 11 procent av de som svarade på enkäten var medlemmar ”hembygdsförening, etc.”. En av frågorna behandlade hur ofta man under det senaste året gått på ”opera/musikal/ballett”, konserter, teater, museum, bio och bibliotek, dvs s k kulturella aktiviteter, medan en annan berörde besök på kulturanläggningar eller utflyktsmål, som museer, djurparker, Liseberg eller liknande. Samtidigt meddelade knappt två femtedelar att de under det senaste året ”besökt något annat lokalhistoriskt utflyktsmål”, men man har inte exemplifierat i rapporten vilken typ av utflyktsmål de utfrågade hade angivit i sina svar (Blank, 2003; Johansson & Lundborg, 2003).

Dessa två exempel (Västmanlands län och Västra Götalands län) visare en väldigt traditionell syn på kulturarvet, som främst inkluderar exempelvis bebyggelse, fornlämningar och museiföremål. Kulturella handlingar innebär besök på museer, teatrar, biografier, bibliotek och liknande. I Uppsala län har man inom projektet genomfört intervjuer rörande kulturarv bland relevanta personer, dvs ”tjänstemän på byggnads- och kulturförvaltningarna eller motsvarande, ordförande i byggnads- respektive kulturnämnder samt kommunalråd”. Resultatet visade inte helt förvånande en fokusering på byggnadsminnen. Man påtalade exempelvis ”handfasta råd om kulturhistorisk bebyggelse”. Vidare påpekades det att kommuninnevånarnas delaktighet i beslut rörande kulturarvet enligt studien inskränkte sig till samrådsförfaranden,

remisslistor, utställningar, informationsmöten och debatter (Agenda kulturarv Uppsala län, 2002).

Granskar vi istället skriften ”Utsikt mot framtiden – Nya perspektiv” (Larsson & Edgren, 2003) utgiven av Västernorrlands län så framkommer en bredare syn på begreppet kulturmiljö och man strävar där efter en helhetssyn:

Kulturmiljöer består inte bara av de fysiska lämningarna utan också av muntliga traditioner, minnen, känslor, värderingar och konstnärliga uttryck som är knutna till dessa. Varje individ bär med sig sin egen historia och sin personliga relation till omgivningen. Tillsammans bildar detta en helhet – vårt kulturarv – som omfattar alltifrån historiska minnesplatser, ortnamn och olika uttryck för makt, till traditioner, dialekter, konst och folktrö. Hus och vägar, städer och byar är synliga resultat av generationers arbete, vilja att forma sin egen livsmiljö och berättar om människors livsvillkor. Det är därför viktigt att inte bara värna om byggnaderna och bebyggelsemiljöerna utan också om minnen av dem som byggde, bodde och verkade på platsen.

Man poängterar i texten även att länets kulturminnesvård har ”ett särskilt ansvar att samla och sprida kunskap om, analysera, bevara och levandegöra” bland annat ”de maritima kulturmiljöerna” och ”älvdalarnas kulturlandskap”. Det diskuteras om livsförhållandena och de olika traditionella näringarna i länets olika delar; om fiskelägen och kustbönder, sälfångst, fiske, sjöfågeljakt, boskapsskötsel och timmerflottnings. En av hotbilderna mot kulturarvet i älvdalarna som omnämns är den pågående igenväxningen av odlingslandskapet. Lösningen anges till ”fler människor och djur, samt bättre utformade miljöstöd”. Länsstyrelsen utpekade som en ”kunskapsorganisation med bred kompetens som ska värna om länet” och som dessutom har ansvar för Kulturminneslagen, Miljöbalken och Plan- och bygglagen samt hanteringen av statliga medel. Övriga delen av texten handlar om hur man ska nå ut med kulturarvsfrågorna till näringslivet, skolor och allmänhet samt ska-

par en internationell samverkan. I framtidsperspektiven för länets arbete rörande kulturmiljön konstateras att:

Vi tror dessutom att det bästa skyddet för länets värdefulla kulturmiljöer uppnås genom ökad förståelse för kulturarvets betydelse och möjligheterna att bo och verka i alla delar av regionens kulturlandskap.

I Norrbottens län har man också i sina dokument från Agenda Kultur visat en ganska vid syn för vad kulturarv innebär och man kan finna mycket anspelningar till kulturlandskapet. I två broschyurer ”Kulturmiljövårdens idé” och ”Kulturmiljövårdens underlagsmaterial” skildras allmogens kulturlandskap som ett viktigt kulturarv och kopplingen till naturvärden är stark. I den första noterades att för mindre än 100 år sedan var:

Norrbottens slåttermarker tusen gånger större än idag. De öppna och mångformade jordbrukslandskapen växer igen och förbuskas på många håll. Genom aktiva insatser för röjning, skötsel och underhåll, kan vi förstärka och utveckla det kulturhistoriska värdet.

Länsstyrelsen i Norrbottens län framhåller också en tradition i att prioritera länsmyndigheternas uppgift att värna om det hävdade kulturlandskapet och man exemplifierar med olika äldre rapporter hur dessa kan ge Agenda kulturarv en plattform. Man framhåller även ”Vårt hävdade Norrbotten. Program för bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturvärden i Norrbottens län” (von Sydow & Westerberg, 1993). Samtliga länsstyrelser har med utgångspunkt i Regeringens prop. 1989/90:146 och genom Naturvårdsverkets och Riksantikvarieämbetets initiativ haft i uppdrag att redovisa sådana bevarandeprogram. Regeringens prop. 1989/90:146:

Jordbrukets miljömål är att slå vakt om ett rikt och varierat odlingslandskap och att minimera jordbrukets miljöbelastning på grund av växtnärläckage och användning av bekämpningsmedel. Det är viktigt att odlingslandskapets natur- och kulturmiljövården bevaras. Ett rikt och

varierat odlingslandskap är av central betydelse för flora, fauna och för att säkra den genetiska mångfalden. Jordbruket skall således beakta behovet av en god miljö och en långsiktig hushållning med naturresurserna.

Jordbrukets miljömål är således betydligt mer långtgående än det vårdlösa uttrycket ”behålla ett öppet landskap” som man ibland hör. För Norrlands del finns ett särskilt klagörande i prop. 1989/90:146:

Jordbruket i norra Sverige har en särskild regionalpolitisk betydelse, som grundar sig på den mångfald av värden som näringen och dess verksamhet förknippas med. Jordbruket bidrar, förutom med den grundläggande produktionen av livsmedel, till att upprätthålla sysselsättning, befolkning och samhällsstruktur i dessa delar av landet. Jordbruket är betydelsefullt för livsmedelsberedskapen och har därutöver en viktig roll för att bevara landskapsbilden och de kulturella värden som hör samman därmed.

I en annan skrift ur Länsstyrelsens produktion ”Bevarande av det samiska kulturarvet” (Mulk et al., 1999) har ett uppdrag åt Riksantikvarieämbetet redovisats. Syftet var att formulera ett program till grund för kulturmiljövårdens bidragsgivning. Användningen kan ha långt vidare betydelse. I programmet konstaterades att:

För många är landskap synonymt med naturlandskap och vildmark, och för andra är det kulturlandskap. Kulturlandskap har länge stått för det odlade, förädlade landskapet, något man genom sin kultur omskapat.

I samisk tradition är landskapet inte på samma sätt omformat, det kännetecknas istället av att man genom sin kultur förhåller sig, relaterar till det på ett speciellt sätt. Kulturlämningarna kan vara av fysisk art, som boplatzlämningar och fångstgropar. I kulturlandskapet ingår också ortnamn, heliga fjäll och sjöar, platser med speciella traditioner, naturformationer dit historier knutits t.ex. tjudefällor.

Skriften och de inventeringarna som genomfördes i samband med denna är fokuserade på forn-

minnen och lämningar i de samiska områdena, både bosättningsområdena och vinterbeteslandet. Ofta användes kunskap om landskapsutnyttjandet i sökandet efter förhistoriska lämningar. Samebyarnas syn på kulturmiljövårdens intresse och engagemang för samisk kulturmiljö var växlande, vissa ansåg det vara svagt medan andra hade en mer positiv inställning. Man påtalade också i rapporten problemet med att det:

Inom samiska kulturmiljöer finns lämningar som är särskilt känsliga ur etisk aspekt. I synnerhet offerplatser och heliga platser som hör till förkristen religion och som riskerar att bli föremål för stöld eller vanvördigt nyttjande. Kulturmiljövården måste respektera och bevaka att vissa lämningar registreras på ett sätt att de inte utan urskiljning blir tillgängliga för allmänheten. En sekretessbeläggning av vissa forn lämningstyper och miljöer måste vara möjliga att genomföra.

Utredarna föreslog att ”Riksantikvarieämbetet utreder frågan om vad som bör undantas från offentliga register och hur det skall lösas”. De olika länsstyrelserna i de berörda länen föreslog olika insatser rörande lämningar och det samiska kulturlandskapet i stort och rekommenderade tillsättning av tjänster med personer med samisk tillhörighet. Åjtte framhöll att man ville genomföra större ämnesinriktade inventeringar inom några samebyar för att få en fullödlig bild av vissa visten med omgivande traditionslandskap. Man föreslog vidare att:

det inrättas en kurs i kulturmiljövård, med inriktning på inventering/dokumentation vid Samernas folkhögskola i Jokkmokk. Kursen bör bli öppen även för andra än samer. Detta är viktigt då etniciteten inte får vara avgörande för arbetet med samisk kulturmiljövård. Utbildningen bör omfatta såväl kultur/byggnadshistoria, byggnadsteknik, fältinventering som intervjuteknik, bearbetning av insamlat material och sammanställning av uppgifter till en åskådlig rapport.

Man påtalade i skriften också möjligheten att nyttja förslagen rörande kulturresevatbildning, vilket för samisk del skulle kunna handla om ”vistesplatser, offerplatser, flyttleder, vadställen

eller naturformationer med namn, berättelser eller traditioner knutna till sig”. I vissa fall skulle man på särskilda platser kunna upprätta rekonstruktioner av vissa byggnader för att skapa ett upplevelsevärde. Man konstaterade även vikten av samordning av arbetet:

Eftersom det samiska kulturlandskapet i så hög grad omfattar ett naturlandskap, måste ett nära samarbete mellan natur- och kulturmiljövård etableras inom samisk kulturmiljö. En långsiktigt hållbar utveckling bidrar till att stärka både naturmiljön och kulturmiljön.

Ett sådant samarbete är också i allra högsta grad önskvärt även i icke-samisk natur- och kulturmiljövård.

Avslutningen på Agenda kulturarv-projektet innebar utarbetandet av en programförklaring (Agenda kulturarv, 2003), som var avsedd att fungera som ”en ny kulturarvsidéologi för dagens samhälle”. Man menade där att det var viktigare att ”sätta historieanvändning och kulturarvsbruk i fokus framför historia och kulturarv”. I programförklaringen deklarerar det att ”Det offentliga historie- och kulturarvsarbetet ska ta ansvar för att bidra till att samhället får en så rik och intressant belysning som möjligt” och att detta ska vara huvuduppgiften för kulturarvssektorn. Man markerade också att kulturarvssektorn måste vända sig utåt för att samla historier och berättelser så att föremålen kan få liv och mening i utställningsverksamheten. Eftersom kulturarvsinstitutionerna är fokuserade på bevarande av spåren av det förflutna diskuterades också själva processen och man konstaterade att:

Förvaltning syftar till bevarande som tillåter förändringar så länge objektet eller miljöns villkor beaktas. Förvaltning ligger också nära bruket av historia och kulturarv. Att bevara kan låta passivt. Man väntar tills det händer något, till dess att ett hot uppstår. Att förvalta är ett mer aktivt förhållningssätt.

Man påpekade dessutom att kulturarvsinstitutionerna har ett behov att få in fler historiska discipliner (Agenda kulturarv, 2003). Kansliet för Agenda Kulturarv på Riksantikvarieämbetet

konstaterade i sitt svar till uppdraget att de har fungerat som en motor och ett stöd för verksamhetsutveckling som har bedrivits på de kulturarvsinstitutioner som står bakom projektet. Agenda kulturarvs projektgrupps funktion har varit att samordna och sammanställa de resultat som inrapporterats från detta arbete.

De har inte någon egen åsikt rörande sin del i implementeringen av intentionerna i artikel 8j. Man gör en bedömning att arbetet inom Agenda kulturarv på många håll i landet har bedrivits i samråd mellan naturvetare och humanister.

6.2.4. Dialekt- och folkminnesarkiv

I Sverige finns sedan slutet på 1800-talet ett flertal dialekt- och folkminnesarkiv vid olika universitet runt om i landet. Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI) är en statlig myndighet vars uppgift är att på vetenskaplig grund öka kunskaperna om dialekter, folkminnen, folkmusik, ortnamn och personnamn. SOFI består av sju enheter på skilda platser i landet, var och en med ett regionalt eller ämnesmässigt ansvarsområde. I Uppsala återfinns SOFI:s administration samt Dialektavdelningen, Folkminnesavdelningen, Fonogramenheten och Namnavdelningen. Sedan återfinns Dialekt- och folkminnesarkivet i Lund (DAL), Dialekt- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG) och Dialekt- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM). Därutöver har Nordiska museet ett folkminnesarkiv. Dessa enheter arbetar främst med att dokumentera av dialekter från olika delar av landet och folkminnen rörande alla möjliga ämnen. På SOFI:s hemsida på Internet konstateras att ordet ”folkminne är svårt att definiera, eftersom det omfattar människors erfarenheter av allt som hör livet till. Folkminnesuppteckningarna kan handla om arbete och fritid, matvanor och festseder, trosföreställningar och läkekonst, musikliv – ja, om i stort sett allt. De kan dessutom beskriva upplevelser och värderingar hos både enskilda människor och grupper”. Arkivets verksamhet är nära knuten till utvecklingen inom ämnet etnologi och har gått från 1800-talets dokumentation av den äldre bondekulturen till dagens

samtidsstudier av samhället. Det framhävs att etnologer sällan söker statistiskt hållbara resultat utan försöker förstå människors sätt att tänka och handla. Därför har SOFI-arkivens folkminnesinsamling och forskning förskjutits från det gamla bondesamhället mot samtiden och olika samhällsklasser. Insamlingen sker på olika sätt, men ”det är alltid vanliga människors upplevelser och åsikter man söker. Vid fältarbete spelar man in intervjuer, antecknar, tecknar och fotograferar, ibland med stöd av särskilt utarbetade frågelistor. Sådana frågelistor skickas även ut till enskilda personer för besvarande. Samlingar doneras också till arkiven”.

6.2.5. Människan, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige

Projektet ”Människan, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige” initierades 1997 med administrativ hemort vid Centrum för biologisk mångfald. Efter ett förslag från Lars-Åke Gustavsson på Fredriksdals friluftsmuseum bildades en ledningsgrupp med representanter från Åjtte – Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Centrum för biologisk mångfald, Fredriksdals friluftsmuseum, Naturhistoriska riksmuseet, Nordiska kulturlandskapsförbundet, Stiftelsen Skansen och Julita – Sveriges Lantbruksmuseum. Ledningsgruppen utvidgades sedan under vintern-våren 2003 med representanter från Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien och Nordens Ark. Syftet med projektet var att genom kartläggning av traditionell kunskap om och nyttjande av växter och djur och tillgängliggörandet av den motivera vikten av biologisk mångfald och bevarandet av biologisk mångfald. Det övergripande målet var att sammanställa redan nedtecknad kunskap samt att dokumentera nya uppgifter om människans traditionella och nutida nyttjande av de biologiska naturresurserna i landet i ett etnobiologiskt uppslagsverk för Sverige. Ett arbete som kan motiveras av flera artiklar i Mångfaldskonventionen, exempelvis artikel 8j, men kanske allra främst artikel 13a, dvs att främja och uppmuntra förståelse av vikten av biologisk mångfald. Arbetet har hittills resulterat

i 13 småskrifter och böcker inom skriftserien *Studia ethnobiologica* samt ett första band av det etnobiologiska uppslagsverket (Pettersson et al., 2001).

Inom projektet har också ett årligt tvär- och populärvetenskapligt symposium hållits med särskilda teman. Det första symposiet hölls 1999 på Åjtte i Jokkmokk med temat ”The relations between the Sámi and the Landscape, the Plants and the Animals – Sámi Ethnobiology” (”Samer-nas relation till landskapet, växterna och djuren – samisk etnobiologi”). År 2000 genomfördes symposiet ”Jordbrukets grödor i människans tjänst – Etnobiologi ur en agrar synvinkel” på Julita – Sveriges lantbruksmuseum. Det tredje symposiet gick av stapeln 2001 på Fredriksdals friluftsmuseum i Helsingborg med titeln ”Trädgårdens växter till nytta och nöje – hortikulturell etnobiologi”. På Skansen behandlades husdjuren i symposiet ”Människan och husdjuren” år 2002. Det femte symposiet genomfördes 2003 i Järvsö under rubriken ”Vilda djur till förtret och för-därv – konflikternas etnobiologi” med Nordiska kulturlandskapsförbundet som initiativtagare.

Symposierna har haft flera olika syften inom projektet. De viktigaste har förmodligen varit att kartlägga svensk forskning med bäring på traditionell användning av djuren och växterna, ge forskarna en ny möjlighet att i ett tvär- eller populärvetenskapligt sammanhang föra sin forskning vidare och dra mer långtgående tvärvetenskapliga slutsatser samt att introducera konceptet etnobiologi för allmänheten. Sammantaget ökas intresset för att dokumentera traditionell kunskap. Många av deltagarna på symposierna har varit museifolk och olika typer av lärare. Därför kan man förmoda att budskapet om vikten av att dokumentera och bevara traditionell kunskap har spridits längre än enbart till symposiedeltagarna.

6.2.6. Hembygdsrörelsen

Sveriges Hembygdsförbund inkom med ett relativt långt inlägg i detta ärende vilket vi har valt att lägga i sin helhet som bilaga 5. Här följer ett sammandrag från detta:

Hembygdsrörelsen har nära en halv miljon medlemmar fördelade på över 1 800 föreningar över hela landet. I föreningarna finns lokalhistorisk expertis och man bedriver ett nära samarbete med skolorna vilket gör att man är en naturlig länk i överförande av traditionell kunskap. Vissa län har anställda hembygdskonsulenter som stöttar lokalföreningarna och fungerar som samordnare mellan länets föreningar, andra regionala förbund och riksförbundet. Denne är också kontaktperson för myndigheter, museer, skolor och andra institutioner och organisationer. Hembygdsrörelsen har under lång tid sökt påverka samhällsutvecklingen till ett större hänsynstagande till äldre tiders kunskap för att bevara såväl en mångfald av kunskaper om användningsområden och teknik som av biologisk mångfald. I remissvar och skrivelser har hembygdsrörelsen gång på gång tagit upp vikten av en helhetssyn på landskapet där den historiska markanvändningen är av central betydelse för samhällsplanering i stort och i synnerhet vad det gäller skötsel av olika typer av naturreservat. I dag tar man mycket liten hänsyn till den historiska markanvändningen vilket gör att de värden man vill skydda så småningom kommer att försvinna. Sveriges Hembygdsförbund har bedrivit en mängd olika projekt kopplade till kulturlandskapet samt givit ut böcker och studiematerial. Man bedriver museijordbruk eller historiska experimentalfält vilka är ”pedagogiska redskap, referenspunkter för landskapsvårdsinsatser, forskning, genbanker för lantraser och kulturväxter, kunskapsbank för bl.a. traditionella redskap och tekniker och inte minst en tillgång i turistiskt hänseende”. I ett museijordbruk kan äldre tekniker och metoder prövas fullt ut och ett gårdssystem, en funktionell enhet där alla de traditionella markslagen finns representerade, studeras och praktiseras. Museigårdarna utgör också stöd för äldre lantraser och växtmaterial och refuger för hotade hävdpräglade biotoper. De fem museijordbruken är Råshult i Kronobergs län, Heljesgården i Västergötland, Kulturens Östarp i Skåne, Föllingsö i Östergötland och Åskhult i Halland.

6.2.7. Bibliotek och liknande

Kungliga biblioteket och de olika universitetsbiblioteken har en stor mängd litteratur och handskrifter om en mängd olika relevanta områden såväl rörande de folkliga föreställningarna och nyttjandet av de biologiska resurserna som den genomförda forskningen om detta. Intressant information finns också att hämta i Riksarkivet och de olika länsarkivens samlingar. Även Nordiska museet och dialekt- och folkminnesarkiven har utöver uppteckningarna också en omfattande litteratursamling rörande framför allt det etnologiska området. Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien (KSLA), som är den kungliga akademien med ansvar för de areella näringarna, dvs. jord- och skogsbruk, fiske och jakt, har ett imponerande bibliotek med äldre och nyare skrifter rörande dessa näringars historia.

Under 2003 inhandlade KSLA även den danske etnologen Vagn J. Brøndegaards egen boksamling om folkliga föreställningar och tillämpningar rörande växter och djur. Samlingens tyngdpunkt är på nordiska och europeiska förhållanden, men uppgifter kommer från hela världen. Denna samling kommer att på KSLA:s bekostnad systematiskt kompletteras med äldre och nyare skrifter som ökar fullständigheten. Dessa informationskällor har förutsättning att kunna bli av väsentlig betydelse i arbetet med att systematisera redan dokumenterat material rörande traditionell kunskap och de folkliga föreställningarna rörande landskapet, dess innehåll och nyttjandet av detta.

6.3. Undervisning och forskning rörande traditionell kunskap

För att få en analys över i vilken omfattning det undervisas om traditionell folklig kunskap vid olika lärosäten och liknande kontaktades en mängd olika företrädare för olika institutioner och avdelningar på olika sätt.

6.3.1. Statens skolverk är central myndighet för det offentliga skolväsendet, förskoleverksamheten, skolbarnsomsorgen och vuxenutbildningen. Uppgifterna koncentreras till kvalitetskontroll

genom uppföljning, utvärdering, tillsyn och kvalitetsgranskning. Den 1 mars 2003 delades Skolverket i två myndigheter — Skolverket och Myndigheten för skolutveckling. I Skolverkets reviderade kursplan från år 2000 uttrycktes att alla barn i Sverige redan i skolan skulle få kunskap om de nationella minoriteternas historia i Sverige, deras kultur, språk och religion och deras del i samhället idag. Enligt svar från Skolverket innehåller kursplanerna för så gott som samtliga ämnen formuleringar rörande biologisk mångfald och traditionell kunskap och verket anger också att de ”anser att intentionerna i mångfaldskonventionen rörande traditionell kunskap kan uppfyllas i den obligatoriska skolan genom de styrdokument som finns”. Kursplanerna är emellertid så utformade att de lämnar möjlighet för lärare och elever att tolka vad som motsvarar de lokala behoven. Man kan således lägga upp undervisningen inom de olika ämnena utifrån traditionell kunskap från ursprungs- och lokalsamhällen. Man hänvisar också till att undervisningen i glesbygden generellt är lika bra som i storstäderna och att glesbygden utgör de områden som är mest kultur- och traditionsbärande (Fischer & Lundberg, 2002). Vad gäller en närmare utveckling av själva innehållet i undervisningen så har Myndigheten för skolutveckling detta ansvar.

Förmodligen är sameskolan den enda speciella skolgången i Sverige som kan kopplas till mångfaldskonventionens artikel 8j. Skolverkets reviderade skolplan för sameskolan trädde i kraft den 1 juli 2003. Kursplanen är utformad för hela grundskoletiden och ska även användas när man studerar samiska som modersmål. Denna syftar till att ge ”en allsidig kommunikativ förmåga och sådana kunskaper i samiska språket som är en tillgång och merit vid sociala och yrkesinriktade kontakter av olika slag”. Man poängterar i kursplanen att:

Kultur och språk är ouplösligt förenade med varandra. I språket finns även folkets och samhällets historia och dess kulturella identitet. Skönlitteratur, den muntliga berättartraditionen samt jojk, bild, film och teater bär en del av kulturarvet och

förmedlar kunskaper och värderingar. Genom kunskaper om den egna samiska kulturbakgrunden kan ämnet bidra till att eleverna får möjligheter till jämförelser mellan olika kulturer och därmed bättre förstå sin livssituation. Ett syfte med ämnet är att vidga den interkulturella kompetensen och att öka samhörigheten med andra ursprungs- och minoritetsfolk.

Att kultur och språk är intimt förknippade och utgör en essentiell del av den kulturella identiteten omnämns upprepade gånger i arbetsmaterialet och beslutet rörande artikel 8j. I kursplanen står det även att det samiska språket är:

starkt präglad av samernas traditionella levnadssätt och historia. Det är rikt på ord och nyanser som rör naturen samt de traditionella näringarna duodji, jakt, fiske och renskötsel. Samiskan har även en nyansrikedom när det gäller släktskapstermer från den traditionella storfamiljens tid.

6.3.2. Sameskolstyrelsen fungerar som förvaltningsmyndighet för de statliga sameskolorna och därtill hörande verksamhet vilka regleras i sameskolförordningen. Sameskolstyrelsen utses av Sametinget. Bland uppgifterna finns fastställandet av en skolplan och att man genom yttrande och förslag ska:

- främja och utveckla samiska undervisningsinslag i det offentliga skolväsendet för barn och ungdom
- främja utveckling och produktion av läromedel för samisk undervisning Sameskolstyrelsen får efter avtal med kommuner fullgöra kommunens uppgifter inom förskoleklass
- förskole- och fritidsverksamhet för samiska barn.
- Efter avtal mellan Sameskolstyrelsen och kommun får integrerad samisk undervisning anordnas.

Sameskolstyrelsen framhöll i sitt svar till Centrum för biologisk mångfald att de olika ”sameorganisationernas verksamhet förväntas främjas av bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald” i samband med en svensk implementering av artikel 8j. Man

menade emellertid att förutsättningen var att genomförandet tog hänsyn till ”samernas egna önskemål och behov, liksom att finansiering för genomförandet finns”. Man ansåg att utbildningssystemet genom Sameskolstyrelsens verksamhet vid sameskolorna och ”de integrerade samiska undervisningarna vid de kommunala grundskolorna” verkade för att bevara, stärka, skydda och sprida traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor”. För gymnasieskolor finns sådan verksamhet endast i Jokkmokk, där ett ”samiskt program med riksintag finns”. Sameskolstyrelsen har också via remissvar och liknande efterfrågat möjlighet till statligt stöd till vuxnas lärande för ”vuxna samers särskilda behov” och att Samernas utbildningscentrum i Jokkmokk kan fungera som huvudman för sådan utbildning. Detta för att ge vuxna samer en starkare position ”i arbetslivet och i det kulturella och politiska livet”.

Sameskolstyrelsen påtalade också nödvändigheten av ökade möjligheter till ”informations- och kunskapsöverföring inom traditionell eller informell kunskap, innovationer och sedvänjor för bevarande och utveckling av det samiska språket och den samiska kulturen med utgångspunkt från de samiska värderingarna”. Man efterfrågade tre ”informations- och kunskapscentra” placerade i de tre samiska språkområdena.

Sameskolstyrelsen bedrev ingen egen insamlings- eller dokumentationsverksamhet, men i undervisningen vid skolor och förskolor används näringslivet som läromedel. Där förekommer också aktiviteter kopplade till traditionellt kunnande i samband med projekt rörande jojk, slöjd och bild. Man ansåg vidare att sameorganisationerna hade en roll att fylla i samband med överförandet av traditionell kunskap.

6.3.3. Myndigheten för skolutveckling skall stödja huvudmäns och lokala enheters arbete med lokal verksamhetsutveckling i förskoleverksamhet, skolbarnomsorg, skola och vuxenutbildning. Martin Westin lämnade för myndighetens räkning ett muntligt svar på Centrum för biologisk mångfalds frågor och det framgår att myndigheten inte närmare har

analyserat sin roll i relation till varken artikel 8j eller mångfaldskonventionen i sin helhet. Man kunde därför inte utan särskild utredning lämna något klart svar huruvida myndigheten anser att dagens formella utbildningssystem uppfyller intentionerna rörande traditionell kunskap och lokalbefolkningar. För närvarande ansågs det sannolikt vara så att frågor rörande traditionell kunskap och biologisk mångfald borde inkluderas i redan befintligt arbetet rörande Baltic 21, som inkluderar Agenda 21 och Baltic Sea Project, eller för vissa delar av kunskapen i anslutning till traditionella minoritetsspråk. En särskild utredning hade man emellertid vidtagit i anslutning till Agenda 21 vilken redovisats i skriften ”Hållbar utveckling i skolan: Miljöundervisning och utbildning för hållbar utveckling i svensk skola” (Skolverket, 2002). I denna skrift framkommer i kapitlet ”Miljöhistoria i undervisningen” av Per Eliasson att det finns en koppling mellan natur – samhälle och att traditionellt lokalhistoriskt material kan spela en roll i tolkningen av den nutida miljösituationen. Även i bilaga 2 ”Miljöhistoriska undervisningsprojekt” återfinns inte helt förvånande de miljöhistoriska tankegångarna och man snuddar för ett ögonblick även vid konflikten mellan moderna och traditionella näringar. De direkta kopplingarna till traditionell kunskap saknas dock. Ett återkommande problem med denna typ av nutidsundervisning är bristen på aktuellt och relevant kursmaterial. I boken konstateras att när lärare fick frågan ”Anser du att du har tillgång till litteratur (läroböcker, fortbildningslitteratur, etcetera) som är relevanta för miljöundervisning” och svarade 44 procent nej medan 54 procent svarade ja. I övrigt innehåller denna skrift mycket om miljö- och kretsloppstänkande samt hållbar utveckling, men berör egentligen ingenting vad gäller artikel 8j:s domäner.

6.3.4. Grundskolor och gymnasier

I Skolverkets rapport ”Barnomsorg, skola och vuxenutbildning i siffror” (Skolverket, 2003) kan man läsa att Sverige läsåret 2002/2003 hade över 5 100 grundskolor med sammanlagt mer än 1

miljon elever och därtill över sju hundra gymnasier med tillsammans drygt 300 000 elever. Av grundskoleeleverna läste nästan 350 000 på högstadiet. Den 15 oktober 2001 läste 14 399 elever på naturvetenskapligt programmet och 2 736 elever på naturbruksprogrammet. Det fanns under läsåret 2002/2003 totalt mer än 32 000 lärare vid gymnasieskolorna i Sverige av dessa var nästan fem tusen lärare i matematik/NO-ämnena och nästan 3 500 inom svenska/SO-ämnena. Det fanns sju hundra naturbrukslärare och cirka 160 slöjdlärare. Lärare och elever på högstadie- och gymnasienivå skulle kunna vara en tämligen vettig målgrupp för en satsning rörande dokumenterande och bevarande av traditionell kunskap, vilket skulle kunna skapa ett intresse och en respekt för ämnet.

Utifrån Myndigheten för skolutvecklings förslag om att Baltic 21 skulle vara en möjlig plats för undervisning rörande traditionell kunskap kontaktades tjugotvå lärare på lika många skolor utifrån en lista över 58 skolor involverade i Baltic Sea Project. Ett flertal av e-postadresserna visade sig vara felaktiga så ungefär hälften av lärarna fick sannolikt inte meddelandet. Endast fyra lärare besvarade emellertid enkäten; Birgitta Berggren, Haraldsbogymnasiet i Falun, Ove Jonsson, Nolaskolan i Örnsköldsvik, Peder Nilsson, Kalix naturbruksgymnasium, och Lena Sundström, Berzeliuskolan i Linköping. Dessa lärare undervisade inom biologi, naturkunskap och miljökunskap. Lena Sundström undervisade även kemi, genteknik, mikrobiologi samt vilt och jakt. Peder Nilsson undervisade i bl.a. vattenvård, fiskevård och fiskodling. Birgitta Berggren ansåg att det var ”en självklarhet att ta upp traditionell folklig kunskap rörande nyttjandet av naturresurserna”. Ove Jonsson berörde traditionell kunskap, men inte utifrån någon medveten strategi. Han framhöll vidare att de gamla metoderna knappast var ”relevanta för dagens urbaniserade samhälle”. Såväl Peder Nilsson som Lena Sundström ansåg sig undervisa i traditionell kunskap och bedömde det som välmotiverat. Peder Nilsson framhöll att ”traditionella och moderna metoder går hand i hand” och att det var framför allt i utbildningen

inom kulturturism som detta gjordes.

Birgitta Berggren angav att hon många gånger haft besök i sina klasser av representanter för de areella näringarna som hade berättat om sin verksamhet. Lena Sundström och Peder Nilsson angav att det inträffade regelbundet minst en gång per år respektive en gång i månaden. Vid Kalix naturbruksgymnasium har eleverna kontakt med näringsföreträdare i snitt en gång i veckan. Lena Sundström betonade att man även besökte fiskarna vid Roxen minst en gång om året. Ove Jansson angav att sådana besök sällan gjordes. Birgitta Berggren meddelade att hon hade svårt att se hur man kunde låta bli att ta upp traditionell kunskap och kulturlandskapet i samband med biologisk mångfald. De andra markerade också vikten av dessa sammanhang i samband med bevarande och landskapsvård. Peder Nilsson konstaterade att man hade en särskild profil på skolan vilket rörde landskapsvård och hävd av kulturlandskapet och att eleverna därför regelbundet arbetade på kvarvarande fäbodan i Norrbotten.

Både Birgitta Berggren och Lena Sundström framhöll att de tillsammans med sina elever hade genomfört flera resor till Finland, Estland, Lettland, Litauen och Polen inom Baltic Sea-projektet. Resor som hade givit eleverna perspektiv på kulturlandskapet och de areella näringarna. På frågan huruvida de bedömde att Baltic Sea-projektet var en möjlig ingång för traditionell kunskap i undervisningen instämde såväl Peder Nilsson som Lena Sundström. Birgitta Berggren bedömde det som en lysande möjlighet medan Ove Johansson kanske var mer tveksamt positiv. Han bedömde att det krävde en mycket genomtänkt strategi så att man fick en bra balans mellan gammalt och nytt.

En enkätundersökning riktad mot naturbruks-gymnasier genomfördes och sexton skolor runt om i Sverige fick tillgång till enkäten. Naturbruks-gymnasierna kontaktades per e-post, fax eller telefon och de som inte svarade på enkäten i samband med första kontakten kontaktades ytterligare en gång. Enkät svar erhöles emellertid endast från fem naturbruks-gymnasier, men

samtliga dessa ansåg att traditionell kunskap rörande biologiska resurser och deras nyttjande föll inom naturbruksgymnasiernas mandat. Undervisning om äldre tiders naturkunskaper ansågs vara mycket relevant. Man framhävde att naturbruksinriktningen krävde ett historiskt perspektiv för att kunna ge en överblick och att samtidigt väcka intresse. De ansåg sig även ha inslag i undervisningen rörande traditionell kunskap, men utgående från de givna exemplen handlar en del av det snarare om vanlig biologisk undervisning. Inslag i undervisningen om jakt och viltvård, äldre tiders odlingstekniker, hållbar ekologisk odling, slätter och kulturlandskapets betydelse för den biologiska mångfalden bör kunna betraktas som förmedling av traditionell kunskap. Nordviksskolan i Västernorrland ansåg att traditionellt kunnande rörande hur man konstruerar fällor samt vad man bör tänka på när de ska placeras ut också var relevant. Endast ett av naturbruksgymnasierna Bollerups naturbruksgymnasium i Tomelilla angav att de ägnade sig åt någon slags kartläggning av lokal traditionell kunskap.

Även rektorerna vid tre *vanliga* gymnasier tillfrågades om de gav några kurser i vilken traditionell form förmedlades och i så fall vilken typ av kunskap det rörde sig om samt vilket kursmaterial man använde i dessa moment. Rektorerna ombads att diskutera med exempelvis biologisk och historielärarna. Skolorna valdes ut baserat på kommunernas geografiska läge för att få en viss spridning över landet. Dessutom efterfrågades om de arrangerade studiebesök hos traditionsbärare för att studera kunskap på plats.

• Duveholmsskolan i Katrineholm bedrev sedan 4–5 år ett samarbete med Julita – Sveriges lantbruksmuseum inom ämnet miljökunskap och agrar miljöhistoria. I samband med detta hade exempelvis Centrum för biologisk mångfald medverkat vid ett tillfälle med en föreläsning om traditionell kunskap kopplat till medicinalväxter. Kursmomentet omfattade för närvarande endast de som i Nv 3 har valt miljökunskap, men diskussioner pågick om att inkludera dessa kursmoment inom den ordinarie undervisningen istället.

Detta kursmoment skildrade bl.a. jordbrukets historia och de miljöproblem som är förknippade med dagens jordbruk, skogens betydelse. Inom kursen genomfördes även en resa till Bergslagen med studiebesök på exempelvis ftingården Rikkenstorp och Grimsö viltforskningsstation. Man hade ingen speciell lärobok till kursen utan varje elev nyttjade olika typer av litteratur, t.ex. ”Svenska lantraser: deras betydelse förr och nu” av Håkan Hallander (1989) eller ”Fårad mark: handbok för tolkning av historiska kartor och landskap” av Niklas Cserhalmi (1998). Dessutom användes ”aktuella och bra artiklar från nätet”.

• Hedbergsskolan i Sundsvall ansåg att det förekom undervisning rörande traditionell kunskap vid skolan inom kurserna ”Biologi A, åk 1–2”, ”Naturkunskap A, åk 1–2” och ”Miljökunskap, åk 3”. Det man främst belyste var ”älderdomliga former av lant- och skogsbruk samt användningen av vissa medicinalväxter”. Uppgifter om detta finns delvis i den ordinarie kurslitteraturen. Man bedrev inga studiebesök involverade traditionsbärare av traditionell kunskap.

• Lars Kaggskolan i Kalmar bedömde att de inte bedrev någon sådan verksamhet alls.

6.3.5. Folkhögskolor

En enkätundersökning genomfördes och 135 folkhögskolor runt om i Sverige fick tillgång till enkäten. Folkhögskolorna kontaktades per e-post, fax eller telefon och de som inte svarade på enkäten i samband med första kontakten kontaktades ytterligare en gång. Enkät svar erhöles från tjugonio folkhögskolor och av dessa ansåg tjugosju att undervisning rörande traditionell kunskap föll inom folkhögskolornas område. Tjugofem av folkhögskolorna ansåg sig bedriva undervisning rörande traditionell kunskap. Några av dessa har emellertid gjort tolkningen att traditionell kunskap innebär de grundläggande delarna inom de traditionella naturvetenskapliga ämnena (fysik, kemi och biologi) eller mer specialiserade delar av ekologi och miljövärd. Andra har exemplifierat traditionell kunskap med bland annat biodling, fiberväxter, traditionellt fiske, hamlings, traditionell handslöd,

karda och spinna, lieslätter, matlagning, medicinalväxtanvändning, nödföda, skinnberedning, skogsbete, svedjebränning, säterdrift och växtfärgning. Specialarbeten rörande träarter, deras användning, biologi etc. Vissa har undervisning rörande samisk kultur och Dalkarlså folkhögskola i Bygdeå genomför flera studiebesök till olika områden i Sápmi. Ingesunds folkhögskola i Arvika studerar skogsfinnarnas liv och leverne i skogsbygden. Andra har inslag om ursprungsbefolkningar utanför Europa. Detta handlar både om praktiska och teoretiska inslag i undervisningen. Klarälvdalens folkhögskola i Värmland konstaterar att de brukar bjuda in representanter för lokalbefolkningen som gästföreläsare. Tjugofyra av folkhögskolorna ansåg att traditionell kunskap hade relevans för skolans verksamhet.

Dalkarlså folkhögskola konstaterade att för folkhögskolorna är det viktigt med traditionell kunskap för ”att väcka förståelse och bevarande av biologisk mångfald” och man anser att det är viktigt att denna kunskap inte går förlorad. Grebbestads folkhögskola menar att det är viktigt ur ett historiskt och naturperspektiv är det viktigt att förmedla sådan kunskap. Många av dessa folkhögskolor påpekar vikten att bevara och förmedla traditionell kunskap som ett kulturarv för människors identitet, men också för att ur de gamla näringarna söka de hållbara framtida lösningarna. Klarälvdalens folkhögskola såg det som en av folkhögskolornas uppgifter att ”ta tillvara lokala befolkningens kunskaper som vunnits genom lång tradition och erfarenheter” så att de inte faller i glömska. Den traditionella kunskapen är ”ett gott komplement till vetenskaplig forskning, och dessutom en källa till (obs!) nytänkande och innovationer”. I svaret från Katrinebergs folkhögskola reflekteras kring vikten att inte vara okritisk när det gäller traditionell kunskap utan verkligen kunna sovra ut vad som kan vara relevant idag. Andra menar att gammal kunskap är ett kulturarv som måste föras vidare. Tornedalens folkhögskola har en utbildning som är specialiserad på hantverk och då är de gamla traditionerna väsentliga att

bevara och vidareförmedla medan lokal kunskap är viktig för naturguidesutbildningen eftersom turister ofta är intresserade av detta.

Endast Bäckedals folkhögskola i Sveg rapporterade om någon pågående dokumentation av lokal traditionell kunskap där en samverkan med lokala traditionsbärare är ett återkommande moment i undervisningen.

6.3.6. Museer

Enligt Statens kulturråds offentliga statistik ”Kulturen i siffror” för 2001 (2002:3) så hade 209 museer i Sverige 14,9 miljoner besökare. Över 1,1 miljoner elever från förskolor och skolor genomförde studiebesök på museer. Femtiosex av Sveriges museer och konsthallar ordnade tillsammans cirka 1 400 kurser och studiecirkel och hade mer än 25 000 deltagare. Museernas och konsthallarnas samlingar ökade under året med 324 000 föremål, 8 miljoner fotografier och cirka 800 hyllmeter arkivalier. Enligt den internationella sammanslutningen ”International Council of Museums” ska ett museum vara:

En institution som genom förvärv och bevarande, forskning och dokumentation, förmedling och undervisning ska främja förståelsen av det kulturella arvet och fördjupa kunskaperna om samhällets framväxt och situation i dag. Samlingar och verksamhet ska vara garanterade ett framtida bestånd. Verksamheten ska ledas av yrkesutbildad personal och vara allmänt tillgänglig och öppen för offentlig insyn.

I denna definition och Statens kulturråds statistik ingår inte exempelvis Sveriges omkring tusen hembygdsgårdar och över två tusen arbetslivsmuseer. I statistiken ingår 23 centralmuseer, 33 övriga statliga museer, 26 regionala museer, 72 kommunala museer och 55 övriga museer. Centralmuseerna hade drygt 4,8 miljoner besökare, regionala museerna 2,6 miljoner.

Statens kulturråd anger i sitt svar till Centrum för biologisk mångfald att deras ”uppdrag är att stödja museerna i sitt arbete att samla in och bevara kunskap om t ex traditionella metoder och hantverk”, men utan att själva bedriva verk-

samheten. Man anser att de regionala museerna som faller under kulturrådets ansvar har en viktig roll att fylla vad gäller den regionala kunskapen. Man delar vidare ut utvecklingsanslag till museerna och kan till viss del styra anslagen till vissa frågor. Dessa skulle kunna styras till frågor rörande utbildning om traditionell kunskap, men man anser att det i första hand borde vara ”de institutioner som besitter kunskap på området” som är engagerade i sådan utbildning.

För att få en översikt av museernas syn på sin roll rörande implementeringen av artikel 8j så skickades ett brev med frågor till femtiotvå museer av varierande storlek och inriktning runt om i Sverige.

• Åjtte – Svenskt Fjäll- och Samemuseum: Museets ändamål är att bedriva specialmuseiverksamhet för fjällregionen och huvudmuseiverksamhet för den samiska kulturen. Det sistnämnda innebär att man ska forska, dokumentera, belysa och informera om ”den samiska kulturens utveckling och de samiska traditionerna”. Åjtte menar i sitt svar att man utgår från:

två utgångspunkter i vårt utåtriktade arbete, där vi dels jobbar med att informera om samer och samisk kultur för samer (dvs. ur ett inifrånperspektiv) dels jobbar vi med att informera om samer och samisk kultur för en bred allmänhet.

Åjtte är verksam inom bland annat samiska kulturarvsprojektet (samiska byggnader, materialkunskap), traditionell kunskap bland renskötare, aktiv samtidsdokumentation och dokumentation av samiska föremål. Museet bedriver konst- och slöjdställningar samt marknads- och sommarprogram med föreläsningar och utbildningsdagar. I form av guidningar och seminarier etc. fyller museet en roll i arbetet som en del i utbildningssystemet. Man menar att dokumentation och insamling av kunskap är en viktig del av museernas verksamhet, men att det krävs personella och ekonomiska resurser för att kunna ta hand om besökare, hålla kurser, föredrag, exkursioner och seminarier i en större utsträckning än man kan göra idag.

• Eskilstuna museer: Man har sedan lång tid en representant i länets hemslöjdsförening ”för att medvetet stärka bevarandet av handens kunskap och kunskapen om naturresurserna”. Inom området slöjd gör museet och tar emot vandringsutställningar och arrangerar ”om möjligt kurser för allmänheten samt fortbildningskurser för lärare”. Man arrangerar också ”slöjd- eller ungdomscaféer med olika hantverk som tema. Detta har under de två senaste åren arrangeras åtta gånger per år. Man strävar också efter att dokumentera den ”handlingsburna kunskapen” med särskild inriktning mot textil, slöjd och hantverk. Man menar i sitt svar ”att museerna har en viktig roll när det gäller att bevara och föra vidare traditionell kunskap och att visa att den är viktig och användbar även idag”.

• Fredriksdals friluftsmuseum bedriver ingen långsiktig verksamhet som syftar till att samlas in och dokumentera folklig lokalkunskap rörande biologiska resurser, men det pågår interna studier rörande Fredriksdals herrgårds lantbruk, köks-trädgård, djurhållning, etc. Vidare har man arbete rörande äldre lantbruksdrift vid Lillarydsgården och på konsultbasis vid restaureringen av Äskhults by i norra Halland. Dessutom sker en del inventering och insamling av äldre kulturrosor och deras skötsel inom ett projekt inom Programmet för odlad mångfald (POM). Fredriksdals friluftsmuseum genomför också en mängd publika arrangemang som har inslag av traditionellt kunnande, hantverk och/eller hävdmetoder kopplad biologiska resurser, t.ex. hägnadsarbete, slätter, hamlings, djurskötsel, beteshävd, färklippning, ullhantering, smörkärning, linberedning, repslagning, lindbastberedning, potatismjölstillverkning, tappning av björksav, pilarbeten och trådslöjd. I Fredriksdals friluftsmuseums pedagogiska program fokuserar man på stenåldern, medeltiden, 1700-talet respektive 1800-talet. Många museer och då speciellt friluftsmuseerna:

har under flera år agerat för att erhålla ett *nationellt uppdrag* för att i sina respektive regioner bevara och sprida kunskap om biologiska resurser i vid bemärkelse, inklusive hantverk och hävdmetoder som är kopplade till dessa resurser. Ett

sådant *nationellt uppdrag* skall innehålla en rad arbetsuppgifter som i stora delar överensstämmer med POMs målsättningar, bl.a. inventeringar, insamlingar, bevarande, forskning och kunskaps-spridning om biologiska/genetiska resurser. Museerna har således inte bara en roll att spela när det gäller utbildning rörande traditionella kunskaper som frågan avser.

Fredriksdals friluftsmuseum framhåller i sitt svar också:

betydelsen av att integrera både natur- och kulturhistoriska aspekter i större pedagogiska verksamheter vid museerna. Museerna bör därför anlita/anställa såväl naturvetare som etnologer och arkeologer för sina samlade verksamheter rörande biologiska resurser.

• **Gammelgårdens friluftsmuseum:** Man har genomfört:

olika cirklar som handlat om

Matvanor från norra Dalsland. Denna sammanställning har gjorts av en grupp äldre medlemmar i Bengtsfors Hembygdsförening, och grundar sej på vad deltagarna minns. Den gör inte anspråk på att vara fullständig eller helt korrekt.

Vidare har man haft en mängd andra cirklar om förhållanden under äldre tider (ett par generationer tillbaka). Man arrangerar också hantverksdagar där man lär ut äldre tiders hantverk, t.ex. rödfärgskokning, linberedning och sticketak, och familjedag där barnen får prova på. Man har också besök av skolklasser som får veta om hur det var att leva förr.

• **Grönsö slott och park** genomför ingen verksamhet som syftar till att dokumentera folklig kunskap, men man arrangerar ”temautställningar kring fruktodling och äldre äpplesorter”. Man ser också att museerna har en roll att fylla för att föra traditionell kunskap vidare.

• **Göteborgs naturhistoriska museum** anger i sitt svar att man anser att artikel 8j i hög grad berör de humanekologiska aspekterna på biologisk mångfald och att museet har en lång tradition när det gäller att belysa sådana frågor. För närvarande pågår:

två utställningar, VILTET OCH MÄNNISKAN från istid till framtid (i

samarbete med Göteborgs Jagtsällskaps Stiftelse) och SLÖJDAT – av ullig päls och bara skinn (i samarbete med Hemsjö Västra Götaland) där traditionella tekniker presenteras. För bägge utställningarna gäller att de i hög grad utnyttjas i pedagogiska sammanhang. Etnobiologiska aspekter finns också i två andra pågående utställningar: DEN LEVANDE SKOGEN (om skogsbruk och naturvård förr och nu) och KRETSLOPP (både naturen och samhället).

Museet bedriver ingen systematisk dokumentation av folklig lokalkunskap rörande naturen, men om etnobiologiska förhållanden ”berör något vid museet pågående forskningsprojekt, vilket ibland händer, kan naturligtvis publicering av information på området bli aktuell”. Göteborgs naturhistoriska museum anser att det är givet att museet har en roll i dessa sammanhang, ”en roll som skulle kunna utvecklas. Skall detta kunna ske i större omfattning krävs dock resurser på en annan nivå än i dag”.

• **Landskrona museum** är ett kommunalt kulturhistoriskt museum. De genomför dokumentationsprojekt men inte särskilt inriktat på folkligt kunnande om naturen eller dess resurser. Museet bedriver inte heller någon särskild program- eller utställningsverksamhet.

• **Länsmuseet Halmstad** är ett av tre läns-museer i Halland och berör kulturmiljöfrågorna i regionen. Inom sitt ansvarsområde har museet friluftsmuseet Hallandsgården, som är en anläggning som främst visar kulturhistoriska byggnader. Det förekommer idag inga odlingar på friluftsmuseet, men det har förts diskussioner om odling av kulturhistoriskt viktiga grödor. Av ekonomiska skäl har biologisk mångfald inte prioriterats och:

Rent allmänt kan man dock säga att museernas arkiv och föremålssamlingar innehåller förhållandevis stor kunskap om äldre odlingsmetoder och användningen av odlat material och att detta inte utnyttjas effektivt idag. Detta beror nog i mångt och mycket att vi inte har den biologiska kunskapen representerad bland våra anställda.

• Länsmuseet Varberg samarbetar med länsstyrelsen i driften av ett antal historiska odlingslandskap, t.ex. Äskhult, Yttra Berg, Björkekullen och Gårdshult. Arbetet är inriktat på att dels bevara ”ett äldre jordbrukslandskap med små odlingsytor, stenrösen, terrasser etc.” och dels bruka ”åker och äng på traditionellt sätt”. Det finns planer att även bedriva experiment med äldre odling. Arbetet är ett samarbete mellan agrarhistoriker, biologer, kulturgeografer och de som brukar jorden. Museet anordnar olika programdagar med exempelvis marknader med lokala livsmedel och lokalt hantverk. Även sägner och folkmusik har varit tema på arrangemang.

• Länsmuseet Västernorrland konstaterar att denna typ av verksamhet är en naturlig del av museets dokumentations- och förmedlingsarbete. Museet har hemslöjdskonsulenter som bedriver verksamhet rörande hantverk och slöjd i alla former. Man bedriver vidare arkeologiska utgrävningar och byggnadsinventeringar som kan skildra äldre tiders naturresursutnyttjande. Dessutom driver museet friluftsmuseet Murarberget med agrara miljöer. Man beskrev också i sitt svar ett intressant projekt rörande museets äldre herbariesamlingar vilket kan kopplas till den historiska lokala floran och visa förändringar av floran.

• Naturhistoriska riksmuseet bedriver inte insamling av folklig lokalkunskap. Man anser inte heller att man har annat än en begränsad roll inom utbildningen rörande traditionell kunskap och med att man i begränsad omfattning kanske kan föra in information i ”utställningstexter, program och skolverksamhet”. Naturhistoriska riksmuseet genomför sällan om alls ”arrangemang/kurser som för traditionellt kunnande vidare”. Man poängterar att museerna har olika uppdrag och att detta påverkar deras roll inom genomförandet av artikel 8j. Då har specialismuseer, som t.ex. Naturhistoriska riksmuseet:

detta endast i begränsad omfattning kopplat direkt till biologi/geologi. Lokala länsmuseer, etnologiska och möjligen etnografiska i större omfattning. De har till uppgift att dokumentera folklig användning där naturresurser utnyttjas för mänsklig försörjning och livsstil.

• Nordiska museet konstaterade att det i ”de kulturhistoriska museernas samlingar finns ett stort kunskapsmaterial inom det etnobiologiska området”. Nordiska museets fotoarkiv och redskapssamling finns mycket kunskap bevarad. Vid Julita gård pågår ”ett kontinuerligt forsknings- och pedagogiskt arbete kring bland annat växtgenetiska frågor”. Inom projektet ”Människan, djuren och växterna – Etnobiologi i Sverige” väcktes frågan om en frågelista kring etnobiologiska frågor, vilket resulterade i att en sådan (Nordiska museets specialfrågelista nr 228) sändes ut under hösten 2000. Parallellt genomfördes en genomgång av Nordiska museets äldre frågelistor för att bedöma det etnobiologiska värdet. Detta resulterade i två internrapporter av Helena S Jernberg ”Etnobiologi i Nordiska museets frågelistor” och ”Etnobiologisk rapport, våren 2002”, vilka båda kom 2002. Man framhöll även friluftsmuseet Julita gård som en mötesplats för natur och kultur med sina genbanker och sin lantbruksutställning. Där hade man också bedrivit lägerskoleverksamhet för lärare och elever i alla årskurser, men även till studenter vid hantverksutbildningar och universitet. Man framhöll i sitt svar att:

Nordiska museet är självfallet en naturlig kunskapskälla när det gäller sedvänjor och traditionell kunskap. Det finns redan en etablerad pedagogisk verksamhet vid museet i Stockholm och vid Julita gård. Vi har också ett nära samarbete med flera hantverks- och slöjduitbildningar. Arkivmaterialet i form av bland annat frågelistor, uppteckningar, beskrivningar, dagböcker, foton och annat bildmaterial tillsammans med föremålskunskapen utgör på alla sätt en resurs i arbetet med att bevara och bibehålla traditionella kunskaper och sedvänjor.

• Pengsjö museum är en privatägd 1700-tals gård som sedan mycket länge har varit en vintertesplats för samerna. Verksamheten inriktade sig på att visa hur nybyggare och samer bodde levde under 1700- och 1800-talen. Museet hade framför allt arbetat med att dokumentera hantverk, flottning och smedens arbete. Under sina kultur dagar visade man hur gammalt hantverk

bedrivs. Målet var att under sommaren 2004 kunna anordna kurser i hantverk och studiecirklar om nybyggare och samers liv. Man hade totalt cirka 18 000 äldre föremål varav ungefär 13 000 var under fördjupad dokumentation.

- Regionmuseet Kristianstad angav att man sedan många år hade arbetat med dokumentation av folklig lokalkunskap, bl.a. kopplat till kampanjerna ”Markernas mångfald” och ”Levande landskap”. Sedan 1996 hade man genomfört ungefär fyrahundra rådgivningar med lantbrukare och hållit cirka sjuttiofem kurser om exempelvis stengärdesgårdsläggning, allévård, byggnadsvård, trögärdesgårdsläggning och svenska lantraser. Regionmuseet bedömer att intresset för traditionell kunskap ökar och ser ett värde i att olika informationskampanjer får fortleva. Museet har också en fördel i dessa frågor eftersom man har såväl biologisk som kulturvetenskaplig kompetens.

- Skellefteå museum arbetar med dokumentation av folklig lokalkunskap och uppmuntrar aktiviteter för att bevara gamla hantverk och tekniker i samarbete med lokala föreningar. Det har främst handlat om textila tekniker, kolning, tjärframställning och båtbyggeri med beaktande av trähantering. Man ansåg att museerna hade en viktig roll att spela både vad gäller forskningen och det pedagogiska arbetet för att föra gammal kunskap vidare. Museerna har även stor betydelse som kunskapsbank och studiematerial. Man anser att det finns all anledning att flytta mer av skolundervisningen till museerna och man efterlyser forskartjänster vid museerna i samarbete med högskolor och universitet för att höja kompetensen. Skellefteå museum samarbetar med Umeå universitet.

- Skärgårdsmuseet i Gamla Oxelösund ansåg sig absolut ha en roll i ett informellt utbildningssystem rörande traditionell kunskap, speciellt för att ”bevara, stärka, skydda och sprida traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor inom jakt, fiske och jordbruk i skärgårdsmiljö”. Museet samlar idag in, dokumenterar och visar föremål rörande naturresursutnyttjande med koppling till skärgårdsliv. Man arrangerar kurser i exempelvis segelsömnad, tillverkning av traditionella fendrar,

men också verksamheter som visar hur man levde i gamla skärgårdshemman, t.ex. bykdragar för skolungdomar. Museet har ett stimulerande samarbete med kommunala verksamheter och har genomfört olika gemensamma arrangemang. Verksamheten drivs helt ideellt varför möjligheterna att genomföra samarbeten begränsas av de ekonomiska resurserna.

- Upplandsmuseets verksamhet ”utgår ifrån tre profilmråden: *jord, järn* och *administrativa system*”. I samband med arbetet med *jorden* bedriver man löpande kunskapsuppbyggnad kring traditionella, agrara förhållanden. Forskningsprojektet *Identitet och politik; Produktion av rurala landskap* granskar hur dagens uppländska jordbrukare ser på traditionell hävd. I ett annat projekt *Skog och historia* kartlägger man de dolda kulturminnena i skogen. Vid friluftsmuseet Disagården i Gamla Uppsala levandegör och förmedlar man traditionell kunskap knuten till det uppländska jordbruket och bondehushållet. Man har också i samband med utställningsverksamheten uppmärksammat dessa frågor i exempelvis utställningen *Kattfot och komule – örter i bagen, ången och i vägrenen*. Upplandsmuseet hyser även länshemslöjdskonsulenter som i sin verksamhet knyter an till traditionell kunskap och naturresursutnyttjande samt råmaterialens egenskaper och betydelse för produkten.

- Vallby friluftsmuseum genomför ingen dokumentationsverksamhet. Det ingår inte i museets uppdrag att samla eller dokumentera. Man arrangerar emellertid olika temadagar, t.ex. lantrasdag, äppeldagar och skördefest, och kurser i ympning och fröförökning. Den pedagogiska verksamheten mot skolorna inkluderar exempelvis linberedning, ulltovning och djurvandringar bland lantrasdjuren. Man bedömer att museerna har en viktig roll att fylla inom utbildningssystemet för att sprida traditionell kunskap. Friluftsmuseet fungerar också som ett centrum för olika föreningar som förvaltar traditioner och kunskaper. Man rekommenderar att skolorna i historie- och miljöundervisningen naturligare borde vända sig till museerna som:

skulle kunna fungera som en kunskapspridare i form av vidareutbildning av lärarna och/eller

genom lärarhandledningar och dylikt, och naturligtvis vara platsen för genomförandet av olika aktiviteter.

• Värmlands museum genomför inga projekt som direkt syftar till att samla in och dokumentera folklig lokalkunskap, men man indirekt dokumenterat berättelser och traditioner genom sina föremålssamlingar. Man har genomfört utställningar rörande ”flottningen och skogsbruket men även finnkulturens nyttjande av naturen”. Inom ”Levande landskap” har man samarbetat med länsstyrelsen kring kurser om ”allt från odlingslandskapets ekonomibyggnader, byakurser kring äldre markanvändande till kartkurser för att genom arkiv- och kartor studera äldre markanvändande”. Man anser att museerna har en viktig roll i arbetet att sprida information om traditionell kunskap. Man efterlyser att man ska ”fortsätta integrera natur och kulturförutsättningarna för att öka förståelsen för de olika delarna” samt att fortsätta med kurser som visar på samspelet och samverkan mellan natur och kultur.

• Västerbottens museum anser att ”intentionerna med 8j ligger helt i linje med museets uppdrag”. Man strävar efter att:

fortlöpande dokumentera företeelser i det västerbottniska samhället, för att bygga upp en kunskapsbank, som sedan kommer till användning i en utåtriktad verksamhet. Problemet är snarast att välja inriktning inom det generella betinget och att ha resurser (kompetens + pengar) till erforderliga insatser. Dokumenterade företeelser bör också följas upp över tiden, så att man får ett begrepp om förändring. I dagsläget utförs dokumentationer av lokalkunskap endast i mindre skala i mån av resurser. Det har handlat om trädgårdsodling, tomatodling och lantbruk. Museet ingår i SAMDOK: s Naturbrukspool vilket gör att frågan aktualiseras regelbundet.

Västerbottens museum har dokumenterat traditionella handslöjder, t.ex. genom filmmediet. Ett arbete som har kommit i:

direkt användning i den utåtriktade verksamheten; inte minst som instruktionsmaterial i kursverksamhet. Dokumentationen resulterade också i

tematiska häften i tidskriften Västerbotten och utställningar. Verksamheten bedrevs i samarbete med hemslöjdskonsulent/sameslöjdskonsulent. Genom sådan dokumentations- och kursverksamhet fick tovingen en renässans. Metoden att dra och spinna tenntråd räddades till eftervärlden och slöjddandet med tenntråd är numera vitt utbredd i Sameland. Verksamheten på samekulturens område diskuteras och planeras med museets samiska referensgrupp.

Man har också dokumenterat traditionella näringar och förändringarna i kulturlandskapet med hjälp av både stillbild och film. Bland filmerna kan nämnas: Ett småbrukarår, Bränna tjära, Ett fiskarår, Med lass till kvarn, Träskidor från Tegsnäs, Ett bondeår i norr, Fjällbonden, Hos garvaren, Repslagaren, Rödfärg, Korn och kaka samt Gjuteriet i Robertsfors. Även detta resulterade i tidskriftshäften och filmer som fortfarande används i den utåtriktade verksamheten. Man har även en friluftsanläggning Gammlia som till väsentlig del utgörs av:

en bondgård med tillhörande beteshagar och litet åkermark. Gården är befolkad under sommaren och vi försöker hålla och odla vissa traditionella växter och lånar för säsongen in djur av lantras, som nordsvensk häst och kullig boskap. Barn och ungdom uppskattar verkligen att få delta i livet på gården. Linföreningen Linnéa består varje vår åkern med lin. I den fortsatta kursverksamheten skördas och förädlas sedan linet fram till färdig produkt. Övrig verksamhet innefattar bl.a. Stora får- och get-dagen samt en Slätterdag. Dessutom samarbetar museet med hemslöjden i kursverksamhet med hantverkskunniga ledare. Ett båtbygge på traditionellt vis utfördes på området under en säsong och besökare kunde studera hantverket under pågående arbete.

Länsmuseet försöker också utvidga sin verksamhet inom ett samarbetsprojekt kallat Erfarenhetscentrum Gammlia. Bland samarbetsparterna finns hemslöjdsföreningen som avser att flytta sitt slöjdarkiv till nya byggnader på museiområdet. I planerna ingår ”verkstadslokaler där kurser kan anordnas i allt från trätäljning och

läggning, metallhantverk till textil verksamhet och fiolbygge”. Därigenom avser man att göra museet till en mötesplats där man både kan inhämta kunskap från besökarna och erbjuda kunskap och upplevelser. Man betonade att den kunskapsinhämtande verksamheten inte får lämnas därhän.

Västerbottens museum ansåg vidare att ”det kulturhistoriska museet” hade en roll att fylla inom utbildningssystemet vilket till viss del redan skedde, men att det krävdes ytterligare medel om en sådan verksamhet skulle kunna öka. Redan nu samarbetade man med institutioner vid Umeå universitetet samt med olika skolor. I svaret konstaterades att länets storlek var ett problem eftersom skolor i övriga delar av länet sällan hade resurser att nyttja läns museet. Man såg ”museets roll som källa till informellt lärande vad gäller traditionell kunskap ser vi som en självklar uppgift där vi förvaltar en i sammanhanget synnerligen värdefull kunskapsbas”. Man ansåg att läromedlen var ett sätt att inkludera traditionell kunskap rörande vårt nyttjande av biologisk mångfald i utbildningen. Västerbottens museum har producerat en lärobok, SPÅR, som behandlar spåren i marken efter vårt kulturarv i Västerbotten. Syftet har varit att lotsa skolbarnen till sin förhistoria/ historia istället för den allmänna för hela landet som sällan känns som den ”egna” historien. I boken ryms otaliga exempel på vilka naturförutsättningar som finns och hur befolkningen genom tiderna har nyttjat denna.

• Västmanlands läns museum framhöll att:

Traditionell kunskap och sedvänjor är av stor betydelse för att förstå nutiden men också för att få ett perspektiv på samtiden. Traditionell kunskap är en viktig del i kunskapsutvecklingen på läns museet.

Merparten av museets verksamhet är inriktad på de kulturhistoriska aspekterna:

dels för att de traditionella museiyrkena är inriktade på kulturhistoria och dels för att de länge har saknats resurser för att anställa biologer, ekologer eller mer naturinriktade yrkesgrupper. Det vore naturligtvis ett mycket värdefullt komplement till den nuvarande personalstaben.

Man hade under 2002 ett trädgårdstema på verksamheten vilket gav en närmare koppling

mellan natur och kultur, vilket bl.a. kompletterades med inrättandet av ”en trädgårdsgrupp med representanter för flera museer i länet”. Museet angav att för dess uppdragsverksamhet skulle biologisk sakkunskap kunna ha stor betydelse för att exempelvis kunna genomföra ”bredare landskapsanalyser i samband med miljökonsekvensbeskrivningar och kulturhistoriska analyser”.

• Örebro läns museum konstaterade att man inte i nuläget bedrev någon dokumentation av folklig lokal kunskap. Örebro läns hembygdsförbund hade emellertid en hembygds-konsulent anställd vid museet som hade genomfört ”några kurser av den här typen riktat mot hembygdsföreningar”. Man hade också arrangerat en del liknande kurser i samband med utarbetandet av EU:s miljöstödd. Museet framhöll att man skulle kunna spela en roll i spridandet av information om traditionell kunskap om man fick tillräckliga resurser.

6.3.7. Naturum

Naturvårdsverket skapade 1973 begreppet *naturum* efter förebild från *Visitor's centres* i främst Nordamerika och Storbritannien. Uppgiften är enligt Naturvårdsverkets policy att vara en port till ett naturområde och som sådan informera om traktens geologi, flora, fauna och kulturhistoria samt om miljö- och naturvård. Målsättningen är att skapa ett intresse för besökaren att vistas i naturen och syftet är att bland annat öka förståelsen för ”det ekologiska samspelet och ge kunskap om människans påverkan på miljön” samt ge kunskap om landskapets historiska utveckling och traktens kulturhistoria. Verksamheten inkluderar ofta bland annat utställningar, naturstigar, guidade turer och föreläsningar. I många fall finns det även naturskolor knutna till naturum. För att få en översikt av vilken syn de olika naturum har på sin roll inom implementeringen av artikel 8j så skickades ett brev med frågor till fyrtiosju naturum runt om i Sverige. Tolv naturum besvarade frågorna. Svaren visar på skillnader vad gäller geografi och resurser men att intresset för att spela en roll och tron

på naturums plats i förmedlandet av traditionell ekologisk kunskap och kopplingen människa och naturen är stort.

- Abisko naturum har inte vidtagit några särskilda arrangemang rörande traditionell kunskap men i guidning och föredrag nämns naturligtvis samernas kunskaper och nyttjande av markerna. Utställningen berör sambanden mellan ren och det hävdade fjällandskapet, ren och rovdjur och konflikten mellan rovdjur och renägare.

- Fulufjällets naturum informerar om exempelvis fäbodbruket, ”kulturspår i träd”, betesbränning och fodertäkt i samband med guidningar. Lokal kunskap av lokala traditionsbärare har redovisats i samband med ”berättartorsdagar”. Man anser att Naturum har en viktig roll att fylla inom förmedlandet av traditionell kunskap men konstaterar att möjligheterna begränsas av tillgången på tid, pengar och utrymmen. Man bedömer att kunskapen rörande hävdens betydelse i odlingslandskapet har ökat betydligt under senare år men att hävden i det boreala landskapet är eftersatt.

- I anslutning till Brobacka naturum utanför Alingsås genomförs årligen fagning och slåtter. Informationsskyltar rörande natur- och kulturvärden ska sättas upp. Naturskolans verksamhet ligger för närvarande nere.

- Ombergs naturum har sedan länsstyrelsen tog över driften 2001 haft en årlig temadag om folkliga brukningsformer eller slåtterdag där man pratar om dess betydelse för den biologiska mångfalden. En gång i veckan hålls guidade turer på temat ”det traditionella odlingslandskapet vid Stocklycke gård” med utgångspunkt från äldre kartor. Under sommaren hålls dagliga naturvandringar då man behandlar hur människans kulturhistoria har påverkat mångfalden. Man föreslår att CBM skulle kunna:

 sammanställa ett bra pedagogiskt material som man kan utnyttja på naturum och naturskolor. Det kan dels vara en (ej för lång) litteraturlista, med den mest relevanta aktuella litteraturen, och dels produktion av nytt material. Målsättningen bör vara: Att belysa historiska försörjningssystem och de tekniker som utnyttjades; beskriva

de positiva/negativa konsekvenser för arter/biologisk mångfald som uppkom när försörjningssystem förändrades med ny teknik. Även beskrivningar av hur man genomför demonstrationer av äldre teknik kan med fördel ingå, men det är då viktigt att sätta in respektive teknik i sitt stora sammanhang.

- Sveriges naturums centrala funktion ”Nationalparkernas hus” konstaterar att man på plats har utställningar om hur historien har påverkat markerna kring Tyresta samt om gamla redskap och metoder. I den fasta utställningen åskådliggörs även renskötselkultur och samekultur inom fjällvärldens nationalparker. Det har inte arrangerats några praktiska kurser i naturums regi men guidade vandringar i kulturlandskapet belyser spåren av traditionell hävd och tar upp olika kulturhistoriska uppgifter. Naturum har en klar roll att sprida information om traditionell kunskap men saknar idag möjligheter att bevara och sprida den praktiska kunskapen. Slätterdagar är ett exempel på aktivitet som skulle kunna vara aktuell. Akademiker inom exempelvis etnobotanik skulle kunna hålla föredrag vid naturum. Verket ”Människan och naturen” har bland annat använts som inspiration inför guidningar i kulturlandskapet. För att undervisning i traditionell kunskap ska bli populärt bland barn och ungdomar ”bör det praktiska arbetet med läkeväxter eller slåtter osv. bli en väsentlig del av skolundervisningen eller i form av temadagar eller utflykter som de minns. Det måste bryta av mot den övriga undervisningen”.

- Ottenby Naturum meddelar att de har ”s.k. Världsarvsvandringar där vi parallellt tar upp kulturen (den historiska bakgrunden) och naturen. Vi försöker genom att se på fauna och flora, murar, fägator m.m. läsa den ”historiska kartan” som talar om för oss hur människan har tyglat geologi och klimat och utifrån dessa förutsättningar hävdad och livnärt sig på Öland de senaste 2000 åren”. Man har en önskan att dessa ska kunna bli ”beställningsbara aktiviteter för skolor, studiecirklar, företagsresor etc.”

- Skärälids Naturum genomför torpvandringar och pratar om traditionell kunskap. Man anser att

naturum och naturskolor har en viktig roll för att förmedla ”riktad information till allmänheten”.

• Stendörrens Naturum framför att man löpande informerar ”om lokal kunskap i mån av egen kunskap”. Detta är ännu inte inkluderat i utställningarna utan förmedlas endast muntligt och i bland visar man upp äldre redskap. Man har haft temadagar med etnobiolog (Håkan Tunón) och dessutom kortkurser med hantverkare inom hård- och mjukslöjd. Varje år har man ”vid några tillfällen äldre hävdmetoder av åker och äng”. Man uppfattar att naturum har en roll att fylla för att förmedla traditionell kunskap. Man eftersträvar ett formellt samarbete med kunskapsbärarna och ett informellt överförande av kunskapen till nästa generation. Dessutom poängteras vikten av ”denna kunskap och att den dessutom sammanför vår biologiska mångfald med vår kulturella mångfald. Suddar ut gränserna mellan kultur och natur.” Man tycker att det är viktigt med fortbildningskurser för personalen och att institutioner med kompetens kan ”föra ut kunskapen i systemet. Alltså fånga upp intresse med kortkurser och skapa nätverk som underhålls. Förhoppningsvis kommer också gammal kunskap fram som kan sammanföras av ansvarig institution.”

• Sånfjällets informationsanläggning och Nyvalens Fäbod: Det är en levande fäbod med bl.a. fjällkor, hundar och höns. Man har en restaurerad slätteräng som slås med skärande verktyg en gång om året under en slätterdag. Flera gånger har man haft ”en man som kan mycket om gamla redskap i jordbruket” med under slätterdagen. Informationsstugan fungerar som raststuga och har mindre utställningar om området.

• Informationscentralen i Tivedens nationalpark anser sig vara för enkel för att mer än marginellt kunna uppfylla ett naturums verksamhet.

• Träffpunkt Öland: En gemensam funktion för Ölands tre naturum. Man konstaterar att ett av dessa har ”information om slätterbruk samt jordbruk på åkermark”, men inga specifika arrangemang har genomförts. Man strävar efter att uppfylla naturumpolicyn från Naturvårdsverket.

• Ängsö och Bullerö (Länsstyrelsen i Stockholms län): Det finns ”utställningar som beskriver småskaligt skärgårdsjordbruk och fiske förr i tiden”, men man är oklar i vilken omfattning lokal kunskap kommer fram i dessa. Man menar att naturum har en roll att fylla i spridandet av traditionell kunskap.

6.3.8. Högskoleverket

Högskoleverket är en central myndighet för frågor som rör universitet och högskolor och man har till uppgift att

- granska kvaliteten på högre utbildning, även forskarutbildning
- utöva tillsyn över universitet och högskolor
- utreda och analysera högskolesystemet
- värdera utländska utbildningar
- stödja förnyelse och utveckling i utbildning
- informera om och uppmuntra till studier

Högskoleverket stödjer universitet och högskolor genom att främja utveckling i grundläggande utbildning och forskarutbildning till exempel via Rådet för högre utbildning, som fördelar pengar för pedagogisk utveckling (SFS 2003:7).

I sitt svar på Centrum för biologisk mångfalds frågor konstaterade Högskoleverket att man under 2004 avsåg att statistiskt följa upp samers deltagande i högre utbildning. I övrigt ansåg man inte att man hade tillräcklig kunskap för att bedöma huruvida dagens utbildningssystem uppfyllde artikel 8:s intentioner vad gäller traditionell kunskap. Dessutom skrev man att Högskoleverket inte hade som roll att ”föra in aspekter i enskilda ämnen eller sakområden i undervisning” och att verket därför inte hade vidtagit några åtgärder för att föra in traditionell kunskap eller hävd inom högskolevärlden.

6.3.9. Verket för högskoleservice

Är en statlig myndighet vars verksamhet främst är inriktad på frågor rörande antagning till universitets- och högskolestudier samt information om utbildningsutbud. Man ska även vara aktiv i åtgärder för att främja etnisk och kulturell mångfald vid universitet och högskolor. Verket för högskoleservice har inte lämnat några svar på

de frågor som Centrum för biologisk mångfald har ställt i ett brev till dem.

6.3.10. Universitet och högskolor

Vid de svenska universiteten och högskolorna bedrivs det en mängd olika forskningsprojekt som skulle kunna betecknas som relevanta för eller som potentiellt relevanta för artikel 8j. De flesta baseras på traditionell kunskap i andra länder men en del projekt har också inriktning på förhållandena i Sverige. Institutioner eller avdelningar med inriktning mot agrarhistoria, biologi, etnologi, historia, humanekologi, kulturanthropologi, kulturgeografi, naturgeografi, skogshistoria och liknande har prioriterats. Dessutom efterfrågades moment av relevant slag inom undervisningen. För att få en preliminär översikt av situationen i Sverige togs kontakter (telefon eller e-post) med olika personer på förmodat relevanta institutioner och avdelningar på en del av Sveriges universitet och högskolor. Dessa har sedan givit förslag på andra personer som borde kontaktas inom det egna eller andra lärosäten. Detta har resulterat i en preliminär bild av omfattningen av forskningen och undervisningen rörande traditionell kunskap. Bilden är på intet sätt fullständig utan en mer noggrann undersökning av forsknings- och utbildningsläget i landet är klart motiverad.

Göteborgs universitet:

Kulturgeografiska institutionens olika kurser borde innehålla moment av undervisning om traditionell kunskap och naturresursutnyttjande i lokalsamhällen. Något som även gällde kurserna ”Naturresurser, 5 p.”, ”Naturvårdsbiologi, 10 p.” och ”Skoglig naturvård, 10 p.” inom universitetets grundutbildningar inom miljövetenskap. Vidare fanns sannolikt relevanta kurser inom etnologiämnet, t.ex. ”Etnologi med inriktning mot visa och dans, 5 p.”, och ett antal sannolikt relevanta doktorandprojekt. Även inom Avdelningen för humanekologi förekom utöver grund- och fördjupningskurser också kurserna ”Landskapsutveckling och samverkan, 10 p.”, ”Etiska frågor om rättvisa för global överlev-

nad, 10 p.” och ”Miljöproblem i ett historiskt och globalt perspektiv, 10 p.”, vilka definitivt borde innehålla frågeställningar rörande artikel 8j. Också inom Institutionen för hushållsvetenskap gavs kurser som exempelvis ”Matkultur, grundläggande kurs, 5 p.” samt mer specifika kurser med särskilda inriktningar, som ”Matkultur med inriktning mot bröd, 5 p.” eller ”med inriktning mot fisk, 5 p.”.

Högskolan i Borås:

Inom utbildningen ”Textilvetenskap med inriktning mot handvävning, 120/160 p.” vid Institutionen Textilhögskolan gavs bland annat kurserna ”Handvävning – redskap och metod, 5 p.” och ”Historiska tekniker, 5 p.”. Vad gällde forskning genomförde universitetslektor Christina Rinaldo ett projekt ”Tutankhamuns’s Wardrobe”, som resulterade i en utställning på bl.a. Medelhavsmuseet under 2003. Inom projektet rekonstruerades tunikor, huvudkläder, handskar och de ceremoniella kläder baserat på studier av textila fynd i Tutankhamuns grav. På så sätt rekonstruerades även de ålderdomliga vävtekniker, som hade använts i det gamla Egypten.

Högskolan i Dalarna:

Universitetslektor Anders Claesson arrangerade inom biologiundervisningen kurserna ”Rovdjuren och människan, 10 p.” och ”Ekologi för miljöns skull, 5 p.”, vilka innehåller ett antal etnobiologiska frågeställningar av intresse för implementeringen av artikel 8j. Till hösten 2004 avsågs kursen ”Kultur-biologi: biologi från folket, för folket, 5 p” att ges. Kursen har en direkt fokusering på de aktuella frågeställningarna utifrån artikel 8j ur naturvårds- och hållbar utvecklingsperspektiv.

Högskolan i Gävle-Sandviken:

Filosofie doktor Åsa Morberg vid Institutionen för pedagogik, didaktik och psykologi har hållit flera kurser på Nyvallens fåbod i Hede, Härjedalen. Miljön på och runt Nyvallens fåbod har visat sig fungera väldigt bra för kurs- och läger-

verksamhet. Åsa har lämnat följande utdrag ur ”Rapport från lägerskola för blivande lärare på Nyvallens fåbod”:

... Gruppen delades upp i fyra grupper med en organisation som gjorde att grupperna roterade på olika arbetsuppgifter hela veckan. Temat var ”Att lära genom att göra”...

... Första gruppen som skulle ha ansvar för ladugården, under Margareta Kristofferssons ledning, fick vänta länge innan fjällkossor, ungdjur och småkalvar kom hem från skogen...

... När handseparatorn vedades gjordes många reflektioner om det hårda arbete fåbodkullorna hade förr i tiden...

... Det blev tillfälle att studera den mycket speciella floran som finns på fjällängen...

... Under onsdagen gjorde vi smör i gammaldags handdrivna kärnor...

... Vi kokade också messmör. Alla grupperna hjälptes åt att elda och röra och messmöret blev utomordentligt fint...

- Allt sker på ett mycket genomtänkt ekologiskt sätt...

- Att fåbodarbetet har sina sidor fick våra studenter se när en kalv fick trumsjuka efter att förmodligen ha ätit av den giftiga sprängörten. Veterinär tillkallades och undertecknad fick rycka in som ”veterinärassistent” vid magpumpning. Till allas glädje överlevde kalven!

- Jag tror att lärarstudenter som får uppleva en sådan här vecka blir grundskollärare som vågar ta ut barn och ungdomar utanför klassrummet och lära av och i verkligheten!

Hon konstaterade vidare att:

Fåbodar och fåbodfolk är en tillgång för hela skolväsendet, även för landets alla högskolor. Modern inlärningsforskning visar att människor behöver upplevelser för att lära och där har fåboden unika möjligheter. Korta besök kan naturligtvis vara av värde som stimulans till vidare arbete, men annars tror jag att en fåbodvistelse skall vara en längre tid, exempelvis 5 dagar. Det är viktigt att ge tid till moderna människor, framför allt eftersom själva vistelsen är så värdefull.

Ingen av de andra personer vid högskolan som Centrum för biologisk mångfald talade med i samband med vår utredning ansåg att de kände till någon annan pågående verksamhet, som var relevant för uppdraget. Vid högskolan gavs exempelvis under ett tiotal år kurserna ”Etnologi – med inriktning på textil, slöjd och hantverk A, 20 p.” och ”B, 20 p.” med Håkan Liby (numera Upplands museet), som lärare. Inriktningen var ”gammaldags etnologi med föremålskunskap, äldre forskning kring kulturområden, kulturgränser etc.” och ämnesinriktningen kan definitivt anses ha tangerat traditionell kunskap. Man gav dessutom vårterminen 1999 uppdragsutbildningen ”Forskningsmetodik med inriktning på slöjdområdet” med lärarkraft från bl.a. Läns museet Gävleborg. Totalt genomgick femton personer uppdragsutbildningen.

Högskolan i Jönköping:

Universitetsadjunkt Magnus Apelqvist hade för avsikt att under hösten 2003 genomföra kursen ”Etnobiologi I, 5 p.”, men antalet sökande var för litet så kursen ställdes in. För närvarande ligger genomförandet på is. Kursen skulle ta upp människans formande av landskapet, försvinnandet av traditionella kunskaper om växter och djur, samt vårt ”beroende av naturen som livsuppehållande system” och som källa till ”våra myter och föreställningar”. En annan kurs ”Barn och naturvetenskapen” med universitetsadjunkt Ellen Almers som kursansvarig har bl.a. inbegripit föreläsningar baserade på intervjuer på ålderdomshem rörande gammal växtkunskap. Kursen vände sig till ”lärare i grundskolans tidigare år, förskollärare och fritidspedagoger”. Det fanns vid högskolan även kurser i naturvårdsbiologi, vilka borde inkludera inslag av traditionell kunskap, men detta verifierades inte.

Högskolan i Kalmar:

Kontakter med högskolan ledde oss till kursen ”Bevarandebiologi och naturvård”, vilka till viss del behandlade traditionell kunskap och hur man skötte lantbruk förr i tiden samt hur miljön har ändrats fram till idag. Ett forskningsprojekt rö-

Centrum för biologisk mångfald

rande våtmarker på Öland hade vissa moment rörande gammal kunskap om användandet av våtmarker, men att det inte var något systematiserat arbete rörande just dessa frågor.

Högskolan i Skövde:

Universitetslektor Bo Magnusson i naturgeografi vid Institutionen för natur och hälsa (preliminärt namn) påtalade att det fanns två kurser där möjligtvis lite traditionellt användande och kunskap togs upp, ”Odlingslandskapets ekologi, C, 5 p.” och ”Våtmarksekologi, C, 5 p.”. I kurskatalogen återfann vi även kursen ”Naturresurser, B, 5 p.”, som borde beröra traditionellt nyttjande av naturresurserna och frågeställningar kopplade till artikel 8j.

Högskolan på Gotland:

Lektor Dan Carlsson (kulturgeografi) hade ett pågående forskningsprojekt på Madagaskar där han bland annat tittar på lokalbefolkningens naturresursutnyttjande, men annars kände han inte till något av relevans. Han menade vidare att det inte heller bedrevs någon undervisning om traditionell kunskap.

Karlstads universitet:

Inom Karlstads universitet gavs ett antal kurser vilka skulle kunna eller till och med borde innehålla moment rörande traditionell kunskap, t.ex. inom biologiämnet (”Environment, natural resources and community” C-kurs, 20 p. respektive D-kurs, 20 p.), historia (”Lokalhistoria, material och metod”, A-kurs, 5 p. respektive 10 p.), kulturgeografi (grundkurserna samt ”Skogsfinnarna och finnskogen. Kultur, historia och lokal utveckling”, A-kurs, 1–10 p.), och turismvetenskap (grundkurserna). Universitetsadjunkt Pontus Örtendahl hade bl.a. givit kurserna ”Nordisk natur och kultur – Vänerlandskapet, 1–5 p.”, ”Samisk natur och kultur, 1–10 p.” samt olika s.k. ekosofikurser på A- och B-nivå inom ämnesområdet miljövetenskap.

Karolinska institutet:

Vid Karolinska institutet har det pågått ett antal olika initiativ med koppling till traditionell kun-

skap, bl.a. hade professor Sven Britton, Institutionen för medicin, en elektiv kurs i ”Linneansk medicin, 2 p.”, som hölls första gången 1996. Denna innehöll olika moment involverande etnobiologi och traditionell kunskap. Han höll också kurser och handledde examensprojekt där man undersökte traditionell medicin i exempelvis Ghana och Etiopien.

Lunds universitet:

Vid Lunds universitet återfinns Etnologiska institutionen med Folkliksarkivet, som består av tre avdelningar; etnologi, folkliksarkivet och humanekologi, vilka samtliga har hög relevans för genomförandet av artikel 8j i Sverige. Grundkurser i etnologi och humanekologi, vilka består av exempelvis ”Ekologiska och fysiska förutsättningar för mänsklig försörjning, 5 p.”, ”Icke-industriella försörjningssätt, 5 p.”, ”Miljöantropologi”/”Ekologisk antropologi, 5 p.” och ”Global miljö rättvisa, 5 p.”, samt kursen ”Miljö, kultur och utveckling”, vilka borde innehålla moment av undervisning rörande traditionell kunskap varav flera även gör det. Humanekologen och etnologen kommer under hösten 2004 även att gemensamt ge en kurs i etnobiologi, 5 p., som avser att presentera det ”etnologiska forskningsfältet med dess kognitiva, kosmologiska, folkloristiska och utnyttjandemässiga aspekter”. Inom naturvetenskapliga sektorn gavs exempelvis kurserna ”Bevarandebiologi, 10 p.” och ”Naturvård, 10 p.”, vilka borde innehålla moment av undervisning rörande traditionell kunskap. Detta har emellertid i samtliga fall inte verifierats.

Vid Avdelningen för humanekologi bedrivs även Östarpprojektet med filosofie doktor Pernille Gooch som ansvarig. Det är en restaurering av en skånsk bondgård från 1930-talet och därigenom rekonstruera det därtill hörande traditionella kunskapssystemet. På Kulturens Östarp kan studenterna också få praktisk erfarenhet av äldre tiders lantbrukssystem. Professor Alf Hornborg, docent Thomas Malm med flera bedriver även forskning rörande traditionell ekologisk kunskap i olika delar av världen. Man

har bl.a. bedrivit projektet ”Women of the Coral Gardens. A Comparative Study of Indigenous Knowledge and Marine Tenure Systems in Oceania”. Dessutom har man en mängd C- och D-studenter som skriver uppsatser om olika relevanta frågeställningar. Vid Institutionen för Öst- och Centraleuropastudier har också professor Lars Steensland under många år ägnat sig åt studier av etnobiologiska fenomen i Älvdalen. Ett arbete som har resulterat i böcker, som ”Älvdalska växtnamn: förr och nu” (1994) och ”Fågelnamn och fågelliv i Älvdalen” (2000).

Mitthögskolan:

Vid det numera nedlagda Fjällforskningsinstitutet vid Mitthögskolan i Östersund bedrevs projektet ”Traditionell samisk kunskap kring stora rovdjur” mellan 1998 och 2000. Detta inbegrep intervjuer med äldre samer rörande traditionell kunskap rörande renskötsel och rovdjurskonflikter. Projektets resultat finns redovisat i ett antal artiklar (t.ex. Sikku, 2000, Torp, 2000). Utöver detta föreföll det inte ha bedrivits några forskningsprojekt med koppling till artikel 8j vid Mitthögskolan. Det gavs emellertid också kurser som ”Miljövetenskap B: Alternativ naturresurshantering, 5 p.”, ”Miljövetenskap B: Förvaltningsstrategier för hållbarhet, 5 p.”, ”Miljövetenskap B: Förvaltning av kollektiva resurser, 5 p.” och ”Miljövetenskap B: Nationella miljömål i lokal förvaltning, 5 p.”, vilka hade viss koppling till frågan.

Stockholms universitet:

Studierektor Lars Kaijser vid Etnologiska institutionen konstaterade att man i dagsläget inte hade vare sig forskning eller utbildning kopplat till folkloristiska aspekter på nyttjandet av biologiska resurser eller liknande. Däremot bedrev man på Institutionen för systemekologi och vid Centrum för tvärvetenskaplig miljöforskning ett antal olika forskningsprojekt och kurser rörande traditionell kunskap och naturresursanvändning. Professor Thomas Elmqvist framhöll tre omfattande forskningsprojekt med inriktning mot lokal kunskap. Ett projekt inriktades på

lokalkunskap om förvaltning av skog på Madagaskar. Genom att lokalbefolkningen använde sig av olika nivåer på tillträde till områdena, exempelvis med tabun att beträda vissa områden, förekom en del informella reservat, som fyllde en viktig uppgift i bevarandet av den biologiska mångfalden. Vidare studerades hur lokala aktörer i Kristianstad vattenrike utvecklade den lokala kunskapen som finns och hade funnits i området, vilket skapade möjligheter att utveckla framtida skötsel av strandängar. Ett annat projekt fokuserade på lokal kunskap inom kolonirörelsen inom Nationalstadsparken och dess påverkan på biodiversiteten i området, framför allt vad gäller pollinatörer. Institutionen var också djupt involverade i ”Millennium Ecosystem Assessment” och konferensen ”Bridging Scales and Epistemologies. Linking Local Knowledge and Global Science in Multi-Scale Assessments” (17–20 mars 2004 i Alexandria, Egypten).

Institutionen för systemekologi gav vidare kursen ”Naturresurs och samhälle” som bl.a. innehåller en hel vecka som är fokuserad på dessa frågor. Man diskuterar innebörden av äganderätt på bevarandet av naturresurser och genomför moment som inkluderar intervjuer med lokala traditionsbärare. Vid Centrum för tvärvetenskaplig miljöforskning (CTM) skulle också ges en internationell magisterkurs ”Natural resource management, governance and globalisation”, som ingående skulle ta upp dessa frågeställningar.

Sveriges lantbruksuniversitet (SLU):

SLU är det svenska universitet som har sin huvudsakliga verksamhet inom de areella näringarna, framför allt jord- och skogsbruk. Därför har Jordbruksdepartementet huvudansvar för SLU till skillnad från övriga universitet och högskolor som faller under Utbildningsdepartementets ansvar. Mycket av verksamheten är också inriktad på ekologisk hållbarhet varför de traditionella kunskaperna bör vara mycket relevanta. Vid SLU undervisas det i tjugofyra olika program varav flera definitivt borde inbegripa ganska omfattande pass med anknytning till traditionell

kunskap. Exempelvis naturresursprogrammet innehåller flera kurser med moment kopplade till äldre marknyttjande, jakt och fiske. Bland de ämnen som man inom SLU bedriver forskning och utbildning som direkt borde beröra traditionell kunskap är inom ämnena agrarhistoria och skogshistoria. Vid avdelningen för agrarhistoria bedrivs en forskning som är mångvetenskaplig och syftar till att belysa olika förhållanden som har påverkat de agrara näringarna. Agrarhistoria omfattar en utveckling från äldsta tid till nutid med tyngdpunkt på människorna i agrarsamhället, deras sociala och ekonomiska förhållanden, och deras relation till naturen, landskapet och samhället i stort. Bland de forskningsprojekt som för närvarande pågår vid avdelningen kan man omnämna "Boskap och betestryck i svenska betesmarker 1600–2000", "Fäbodrar och jordbruksekonomi. Senmedeltid till 1850", "Djursyn", "Matens plats i det agrara systemet" och "Kor och kohållning 1860–1900". Dessa projekt har en nära koppling till de näringar, vilka för svenska förhållanden kan förväntas ha en hög andel traditionell kunskap i sin utövning även idag.

Centrum för biologisk mångfald (SLU och Uppsala universitet) bedriver inom projektet "Människan, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige" forskning rörande traditionell kunskap om de biologiska resurserna. Under våren 2001 hade CBM också intentionen att genomföra en nordisk doktorandkurs i etnobiologi. Tyvärr erhöles aldrig tillräcklig extern finansiering för att kursen skulle genomföras. Huvudansvarig för kursplaneringen var filosofie licentiat Ingvar Svanberg, då anställd vid CBM. Vid CBM har det dessutom inom dess internationella magisterprogram i biologisk mångfald genomförts dels baskursmoment rörande traditionell kunskap och etnobiologi och del ett antal 1-åriga examensarbeten där forskningsprojekten har haft inriktning på etnobiologiska frågeställningar. Inom projektet "Människan, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige" har det även genomförts fem symposier på olika etnobiologiska teman, vilka har haft som uppgift att sprida

kunskap om etnobiologisk forskning. Det första symposiet "Nordic Symposium on the Relations between the Sámi and the Landscape, the Plants and the Animals: Sámi Ethnobiology" som hölls på Ájtte — Svenskt Fjäll- och Samemuseum i Jokkmokk 1999 summerade pågående forskning rörande samernas nyttjande av naturen och dess innehållare. Därefter har symposierna skildrat människans förhållande till de odlade grödorna, trädgårdsväxterna, husdjuren och konkurrerande djuren, samt den kunskap som har varit förknippad med temat. Ansvarig från CBM:s håll för dessa symposier har Håkan Tunón varit.

Södertörns högskola:

Vid högskolan gavs undervisning i såväl etnologi som kulturgeografi, vilket borde kunna inkludera vissa moment om traditionell kunskap eller naturresurnyttjande. Dessutom bedrev professor Elfar Loftsson (statsvetenskap) ett forskningsprojekt som beskrev landsbygdsutvecklingen på Ornö under de senaste 150 år med avseende på bland annat fiske. Ett projekt som borde inkludera viss dokumentation av traditionell kunskap och naturresursutnyttjande.

Umeå universitet:

Vid Umeå universitet utbildas i museologi, en utbildning som förbereder:

för arbete i museer och andra institutioner och organisationer med inriktning mot kulturmiljövård, utställningar, dokumentation och föremålshandling, publikarbete, museipedagogik samt lokalt utvecklingsarbete med utgångspunkt i kultur och historia.

Detta är en 140/160-poängsutbildning. Inom A-kursen ges ett kortare inslag där traditionell kunskap och naturresursutnyttjande. Detta har inbegripit föreläsningar av en slöjdare. Dessutom finns vid universitetet en etnologutbildning och vid Institutionen för historiska studier gavs "Idéer om natur och miljö i det moderna samhället AII:12, 5 p." i vilken relevanta frågeställningar borde belysas. Så visade sig emellertid inte vara fallet.

I Umeå fanns också utbildningarna "Samernas kultur och samhälle A, 20 p.", "B, 20 p.",

”C, 20 p.” och ”D, 20 p.” samt sommarkursen ”Samerna och Sápmi, 10 p.”, men dessa hade inte fram till nu inbegripit några kopplingar till artikel 8j eller traditionell kunskap rörande naturresurserna. Dock hade man inslag av annat som var kopplat till folkloristik, t.ex. sägner och jojk. Man framhöll också att det bedrevs en del forskning rörande sägner.

Vid Umeå universitet hade man också år 2000 inrättat Centrum för samisk forskning (CeSam) vars uppgift var att samordna forskning om samerna, samernas kultur, språk och historia och det samiska samhället och initiera ny forskning inom fältet. Avsikten var att CeSam skulle fungera som en mötesplats för olika discipliner och skapa en positiv forskningsmiljö och ett kreativt tankeutbyte. Föreståndaren docent Peter Sköld konstaterade också att man i teorin skulle beröra alla aspekter på samisk kultur men att det i praktiken hittills främst hade handlat om humanvetenskapliga frågeställningar.

Uppsala universitet:

På Avdelningen för farmakognosi gavs under början av 1990-talet en doktorandkurs i etnobotanik, 3 p., med professor Paul Alan Cox som huvudansvarig lärare. Vid samma avdelning har under flera år hållits kurser i Global farmaci, 5 p. (mellan höstterminen 1998 och vårterminen 2002), och Läkemedel i andra kulturer, 5 p. (mellan höstterminen 1994 och vårterminen 2001), vilka båda har fokuserats på den traditionella användningen av läkemedel och medicinalväxter i Europa och utomeuropeiska kulturer för att skapa en bredare syn på den svenska läkemedelsanvändningen. För dessa kurser var docent Premila Perera-Ivarsson respektive farmacie doktor Jan G. Bruhn huvudansvariga. Under de senaste trettio åren har avdelningen haft olika forskningsprojekt rörande traditionell medicin exempelvis Etiopien, Honduras, Somalia, Sverige, Tanzania, Thailand och Västra Samoa. En mängd examensarbeten har också varit inriktade på detta område. Forskningsaktiviteten rörande etnobotanik har emellertid gått ner vid avdelningen under senare år.

Sedan 1995 har docent Inga Hedberg, Institutionen för systematisk botanik, hållit en sommarkurs i etnobotanik, 5 p. (mellan 1995 och 2002) och hon initierade under vintern 2002 även en doktorandkurs, 2 p., med doktor Gary Martin, University of Kent at Canterbury, England, som ansvarig lärare. Vid samma institution har farmacie doktor Lars Björk arbetat med en kurs i etnobotanik, 10 p., som är planerad att gå av stapeln under våren 2005. Han var också under vårterminen 2004 involverad i en litteraturbase-rad doktorandkurs vid samma institution.

Institutionen för kulturanthropologi och etnologi ges bl.a. grundutbildningarna i de olika ämnena samt kurser som ”Folkdiktning och folktro, 5 p.”, ”Medicinsk antropologi, 5 p.” och ”Political ecology, 5 p.”, dvs. kurser som borde beröra frågeställningarna. Vid institutionen var exempelvis professor Hugh Beach verksam som forskare inom det samiska området. Kulturgeografiska institutionen gav kurserna ”Miljö och naturresurser ur globalt, nationellt och lokalt perspektiv, A 20 p.” och ”B 20 p.”, vilka borde innehålla något av relevans av artikel 8j, men så var emellertid inte fallet.

Internationellt:

Det pågår dessutom en stor mängd med forskningsprojekt som undersöker det traditionella förhållandet mellan människa och de biologiska resurserna inom en mängd olika ämnen. Exempel på detta är etnobiologi, farmakognosi, humanekologi, kulturanthropologi och naturgeografi för att nämna några. I många länder finns BSc- och MSc-program samt doktorandutbildning inom dessa ämnen, exempelvis inom etnobotanik i form av *Postgraduate Programme in Ethnobotany* och *Master of Science in Ethnobotany* vid University of Kent at Canterbury, England. De finns också ett antal internationella sällskap för personer som bedriver undervisning och/eller forskning om människans nyttjande av, förhållande till och/eller föreställningar om växter och/eller djur, t.ex. ”Society of Economic Botany”, ”Society of Ethnobotany”, ”International Society of Ethnopharmacology”, ”European Society of Ethnopharmacology”, ”International Society

for Anthrozoology” och ”Society for Human Ecology”.

Vetenskapliga rådet för biologisk mångfalds enkätundersökning:

Under 2003 genomförde Vetenskapliga rådet för biologisk mångfald en enkätundersökning riktad mot samtliga svenska universitet och högskolor för att utröna hur dessa hanterar ärenden rörande tillträde till och rättighetsfrågor vad gäller genetiska resurser och traditionell kunskap. Av 39 tillfrågade lärosäten svarade 17 varför Vetenskapliga rådet bedömde beredskapen för sådana frågor på centralt håll inom svenska lärosäten som låg. I stort sett inget av svaren berörde frågor om traditionell kunskap. Vetenskapliga rådet konstaterar att detta trots att det är sannolikt att sådan insamling bedrivs vid flera av lärosätena. Universitetsförvaltningarna verkar generellt ha en låg medvetenhet om frågan även om enskilda forskare och institutioner har en hög medvetenhet. Bland de medvetna märks tecken på frustration över det oklara rättsläget och svårigheterna att bedriva fri forskning. Om problem tillstöter rörande tillgång till genetiska resurser så initierar man ett samarbete med forskare inom det berörda landet, vilket leder till en viss kunskaps- och tekniköverföring. Vetenskapliga rådet framhåller att det krävs ett starkare engagemang hos svenska universitet och högskolor i frågor som rör tillträde till och vinstdelning av genetiska resurser och traditionell kunskap. Man efterfrågar också inrättandet av en nationell fokalpunkt för detta område i Sverige (Dnr Naturvårdsverket 302-1167-04).

6.3.11. Forskningsråd och anslagsgivare

För att utröna vilken syn de olika forskningsfinansierarna har på forskning rörande traditionell kunskap skickades ett brev till 29 olika anslagsgivare. De frågor som ställdes rörde anslagsgivarens syn på sin egen roll i en svensk implementering av artikel 8j, huruvida de idag stöder några relevanta forsknings- och/eller informationsprojekt rörande traditionell kunskap,

innovationer och sedvänjor eller immaterialrättsliga aspekter på detta. Vidare fick de kommentera sin roll i ”att stödja eller initiera forskning rörande sådana frågor” och vad de gör för att ”uppnå grundprincipen i artikel 8j att traditionell lokal kunskap skall respekteras i samhället och forskarvärlden samt var lika mycket värd som vetenskaplig kunskap” samt hur man möjliggör en korrekt tvärvetenskaplig bedömning av ansökningar som berör forskning om traditionell kunskap. Nedan följer en sammanfattning av svaren från anslagsgivarna. Citaten är hämtade ur anslagsgivarnas svarsbrev:

- **Carl Tryggers Stiftelse (CTS)** anser att det inte idag finns någon egentlig distinktion mellan traditionell kunskap och vetenskaplig kunskap eftersom det finns en länk mellan den äldre naturforskningen och dagens forskning. Idag finns även en länk mellan modern forskning och allmänkunskap. ”Sett i detta perspektiv är alltså stöd till forskning inom områden som viltvård, fiskbestånd, fågelpopulationer, skogshantering, skadeinsekter, etc. – vilka alla utgör exempel på områden som CTS stött och stöder – helt i linje med den aktuella konventionen”. CTS menar att projekt som de har stött och stöder ”har breda kontaktytor med närliggande verksamheter vilket borgar för en hög grad av tvärvetenskaplighet”. CTS samordnar inte sin anslagsutdelning med andra anslagsgivare och initierar ingen egen forskning. Immaterialrättsliga frågeställningar faller helt utanför CTS’ verksamhetsområde enligt stiftelseurkunden./Lars-Olof Sundelöf/ Professor, VD

- **Crafoordska stiftelsen:** får stödja ”all vetenskaplig forskning på doktorandnivå eller däröver (vilket ju kan innebära forskning bl.a. betr. biologisk mångfald) samt också ge ett begränsat stöd till kulturella syften (vilket ju också kan innebära aktivitet bl.a. betr. biologisk mångfald)”. I dagsläget stöds inga forsknings- eller informationsprojekt rörande traditionell kunskap eller immaterialrättsliga frågor rörande den. Crafoordska stiftelsen kan tänka sig att stödja sådan forskning, ”men inte prioriterat (eller diskriminerat) relativt andra discipliner eller forskningsområden”.

Stiftelsen har ”ingen speciell inriktning” mot att få samhället att respektera traditionell kunskap. Tvärvetenskaplighet prioriteras både i ansökningarna och i bedömningen av dem. Man har inte analyserat sin roll i implementerandet av artikel 8j. /Anders Forssell

- Eric Philip-Sörensens Stiftelse: ”Stiftelsen stöder enligt sina stadgar genetisk och humanistisk vetenskaplig forskning. Detta innebär att verksamhet som faller under artikel 8j kan tänkas erhålla stöd från Stiftelsen, samtidigt som stiftelsens ändamål på inget sätt sammanfaller med den verksamhet som beskrivs i 8j. En enkel genomgång visar dessutom att inga anslag under senare år delats ut till verksamhet som kan sägas falla inom 8j:s sfär.”/Bengt Olle Bengtsson

- Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggnad (Formas):

Formas verksamhet berörs endast i mycket begränsad omfattning av artikel 8j. Formas uppdrag som forskningsråd är främst att finansiera forskning, dvs framtagandet av ny kunskap. Det innebär att Formas inte har en primär uppgift att ”bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor” vare sig i allmänhet eller hos ”ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald”. Att bevara och bibehålla kunskaper är en uppgift för forskarna, lärarna, biblioteken, litteraturen, berättarna etc. I den mån forskarna eller samhället bedömer att det behövs nya kunskaper om hur grupper med traditionella livssätt påverkar biologisk mångfald och eventuellt är en viktig faktor i ”bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald” är givetvis Formas berett att överväga att finansiera sådan forskning. Formas har idag en viss finansiering av forskning om renkötsel som kan äga visst intresse i sammanhanget.

Det finns idag inga forsknings- eller informationsprojekt som finansieras av Formas. Vad gäller grundprincipen i artikel 8j och arbetsplanen för implementering agerar Formas:

inte aktivt för att ”traditionell kunskap skall respekteras i samhället och forskarvärlden”,

det kan knappast uppfattas vara en central uppgift för ett forskningsråd. Formas uppgift är att ta fram och sprida information om forskningsbaserad (vetenskaplig) kunskap. Formas agerar inte heller för att traditionell lokal kunskap ska vara ”lika mycket värd” som vetenskaplig kunskap. Formas uppfattning är att den senare måste vara mer värd än den förra som ledning för ett samhälles agerande. Dock innebär detta inte att traditionell kunskap inte förtjänar ”respekt” i viss mening. För Formas är den främsta ledstjärnan en respektlös hållning till all kunskap, såväl traditionell som vetenskaplig, i den mening att det är ifrågasättandet av det invanda tänkandet som driver utvecklingen framåt.

Formas förmedlar därefter i sitt svar också inställningen att då traditionell kunskap inte är ett relevant område för dem finns det ingen anledning att överväga en bedömning rörande varken tvärvetenskapligheten hos forskargrupperna eller hos beredningsgruppen hos Formas. Dessutom kan hänvisas till en tidigare skrivelse till Vetenskapliga rådet för biologisk mångfald (dnr 2003-0171; 20 maj 2003) vad gäller hur Formas allmänt arbetat för att främja ämnesövergripande forskning inom biologisk mångfald. I det brevet konstateras att man samordnade forskningsfinansieringen med Vetenskapsrådet och Naturvårdsverket. Det framgår inte i brevet till Vetenskapliga rådet för biologisk mångfald att någon koppling till artikel 8j har gjorts. Man har inte heller tagit ställning till sin eventuella roll i den arbetsplan som konventionens partsmöte beslutade om i Nairobi år 2000. /Hans-Örjan Nohrstedt, programchef

- Gunvor och Josef Anérs stiftelse: Eftersom det är en privat stiftelse hänvisar de till sina stadgar och konstaterar att de endast ”har möjlighet att stödja rent vetenskapliga projekt” med ”företräde för humanistiska forskningsgrenar”. Den har ”såvitt stiftelsens styrelseordförande — som varit ledamot av stiftelsens styrelse allt sedan tillkomsten — kan erinra sig, har stiftelsen icke stött något projekt” som är relevant för artikel 8j. Övriga frågor besvaras med nej. /Bengt Westerling, ordförande

Centrum för biologisk mångfald

• Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse: ”delar ut anslag till forskning och utbildning som är till gagn till Sverige”. Eftersom stiftelsen är privat finns inga speciella direktiv för hur medlen bör fördelas utom dem som gäller enligt stadgarna och allmänt för skattebefriade donationsstiftelser. Man konstaterar vidare att samtliga projekt som stiftelsen stöder är forskarinitierade. Stiftelsen är intresserad av ”att på bästa sätt sörja för att svensk forskning ska vara framgångsrik” och man ser inga hinder i tvärvetenskapliga projekt mellan exempelvis natur- och samhällsvetenskaperna. / Erna Möller

• Kungl. Vetenskapsakademien: ”är inte ett forskningsfinansierande organ i egentlig mening, även om en del forskningsanslag/bidrag beviljas i anslutning till vissa priser som delas ut eller från särskilda donationsfonder som akademien förvaltar. Dessutom beviljar Vetenskapsakademien på regeringens uppdrag anslag” för bilaterala forskningsprojekt mellan svenska forskare och forskare från före detta Sovjetunionen. Man har inga medel som explicit kan anses utgöra stöd till verksamhet inom ramen för artikel 8j och man har inte heller någon särskild strategi med anledning av konventionen. / Dick Hedberg, Miljösekreterare

• Magnus Bergvalls Stiftelse: avsätter traditionellt c:a 10 procent av de disponibla medlen till välgörande ändamål, ungefär 15 procent till humaniora och samhällsvetenskap, c:a 30 procent till naturvetenskap och resten, dvs omkring 45 procent, till medicin. Stiftelsen anser inte att man stöder några projekt av relevant slag. Man önskar även understryka ”att stiftelsen aldrig ”initierar” någon forskning utan enbart förlitar sig på inkommande ansökningar”. Bedömningarna görs sedan exklusivt på vetenskapliga grunder. Håller ansökningen tillräckligt hög kvalitet finns inget formellt hinder för att bevilja anslag till projekt relevant för artikel 8j. Man har inte heller fört några ”diskussioner om mångfaldskonventionens konsekvenser för vår stiftelse, eller för forskningen generellt”. / Inge Jonsson

• Naturvårdsverket: Regeringen har till Naturvårdsverket, Formas och Vetenskapsrådet ställt

särskilda medel till förfogande för forskning inom området biologisk mångfald. Naturvårdsverkets stöd till forskning om traditionell kunskap:

inriktas detta dels på forskning om betydelsen av traditionella odlingsmetoder, dels på att utveckla nya jordbruksmetoder som medger ökad ekonomisk avkastning samtidigt som den biologiska mångfalden bibehålls. Detta stöd utgår huvudsakligen genom forskningsprogrammet Naturvårdskedjan, vilket finansieras av Naturvårdsverket men samordnas av Centrum för biologisk mångfald. Till Naturvårdskedjan har även knutits ett forskningsprojekt om lokal samverkan, vilket finansieras av FORMAS. Naturvårdsverket deltar också i arbetet med Hagmarks-MISTRA. Något stöd till forskning om immaterialrättsliga frågor ges däremot inte.

Man menar att såväl Naturvårdskedjan som Hagmarks-MISTRA ”kännetecknas som helhet av tvärvetenskaplighet, även om själva forskargrupperna har en inomvetenskaplig sammansättning” och att ”bredden inom forskningsprogrammen säkerställs genom tvärvetenskapligt sammansatta granskningsgrupper”. Vidare sker en tvärvetenskaplig syntes av resultaten. Naturvårdsverket har kontinuerlig ”dialog med andra större finansierare av forskning om biologisk mångfald, främst Vetenskapsrådet, MISTRA och Formas”. Man har ännu inte diskuterat artikel 8j. Naturvårdsverket anser emellertid ”att riksdagens satsning på forskning om biologisk mångfald, särskilt om den permanentas, bör kunna inrymma forskning som faller under artikeln”. Naturvårdsverket anser att kunskapsläget är otillfredsställande vad gäller frågor relaterade med artikel 8j ”vilket kan motivera framtida forskningsinsatser, främst om den samiska befolkningens traditionella metoder”. Naturvårdsverket ser ”som sin roll att i samråd med övriga finansierare framledes verka för att svensk forskningsverksamhet utövas i enlighet med artikeln och arbetsprogrammet.” / Robert Andrén och Lars Berg

• NUTEK, Verket för näringslivsutveckling: konstaterar att verket ”i allt väsentligt saknar

kompetens inom området biologisk mångfald och att det ligger utanför verkets primära verksamhetsfält”. Man besvarar samtliga specifika frågor med nej och betonar att NUTEK inte längre arbetar med forskningsfrågor av denna typ. Man menar dock att NUTEKs hantering av biologisk mångfald eventuellt kan ”komma att ändras till följd av att verket nu inför ett samlat ledningssystem för hållbar tillväxt. Den ekologiska dimensionen i hållbar utveckling utgör en betydande del däri. Det är dock för tidigt att nu bedöma i vilken utsträckning biologisk mångfald kommer att ingå och på vad sätt den kan hanteras mot bakgrund av kompetens och resurser i övrigt”. /Christina Nordin, Lars Nyberg och Göran Uebel

• Riksbankens Jubileumsfond (RJ): är en fristående stiftelse som:

har till ändamål att främja och understödja kvalificerad vetenskaplig forskning. Stiftelsen arbetar *inte* med program som anknyter specifikt vare sig till samhällseliga mål eller vetenskapligt utpekade forskningsområden.

RJ får in ansökningar som uppvisar stort bredd och ämnesmässig variation och en del tar upp frågor som kan vara relevanta för artikel 8j. Om dessa sedan stöds eller ej, avgörs ”uteslutande av ansökningarnas inomvetenskapliga höjd”. Efter som RJ är en fristående och självständig forskningsstiftelse har man:

inget stadgeenligt ansvar för implementeringen av vare sig artikel 8j i den nu aktuella konventionen, eller andra liknande dokument. Däremot har styrelsen givetvis möjlighet att besluta om verksamhetens inriktning i ljuset av samhällsutvecklingen på många områden – detta har inte skett beträffande området biologisk mångfald.

Man menar vidare att beredningsgrupperna har tillräcklig kompetens för att bedöma den vetenskapliga kvaliteten på ansökningar från de flesta områden, men att man även vid behov kan inkalla särskild expertis. /Dan Brändström och Mats Rolén

• Stiftelsen framtidens kultur: anser att de ”stöder sådan verksamhet i den mån ansökningar

som inges till oss innefattar sådant samt har tillräcklig framgång i kvalitetsprövningen”. Man ser det inte som sin uppgift att skapa utbildningssystem för att bevara traditionell kunskap. /Jonas Andersson

• Stiftelsen Lars Hiertas Minne: i den mån man får ansökningar om sådana projekt kan dessa få svar, men i dagsläget finns inga sådana. Man ”ser inte som sin uppgift att stödja eller initiera forskning rörande detta” och vidtar inga åtgärder vad gäller likställandet av traditionell med vetenskaplig kunskap. Inte heller har man tagit ställning rörande arbetsplanen för artikel 8j. /Elisabeth Urlander, stiftelsens sekreterare

• Stiftelsen Marcus och Amalia Wallenbergs Minnesfonds ändamål är ”att främja vetenskaplig undervisning eller forskning samt svensk ungdoms vård och fostran eller utbildning”. Man initierar inte själv någon forskning eller annan verksamhet ”utan värderar inkomna ansökningar från institutioner av olika slag och fattar beslut om huruvida anslag kan beviljas eller ej”. Ambition är att på ”bästa sätt använda tillgängliga medel till forskningens och utbildningens fromma”. Inga relevanta projekt har varit aktuella för behandling och några egna initiativ i frågan har Stiftelsen ej tagit. /Lennart Hagelin

• Vetenskapsrådet: Man framhåller att man enbart

stöder forskarinitierad forskning och strävar efter att ha vida forskningsområden utan inlåsnings i temata eller program”. Det är Vetenskapsrådets uppgift att stöda grundforskning av högsta kvalitet och med kvalitet menas inomvetenskaplig kvalitet om inte särskilda direktiv ges kring en viss forskningsbudget.

Man har därför inte uppmärksammat behovet av forskning för implementering av artikel 8j och eftersom man är en ”proaktiv aktör” anser man att man endast berörs marginellt. Vetenskapsrådet stöder i dagsläget inte heller några forsknings- eller informationsprojekt inom området, men man konstaterar att många forskare med stöd av Vetenskapsrådet är

berörda av konventionen i sitt arbete i andra länder. Vi deltar i ett samarbete för

att skaffa kunskaper om på vilket sätt detta förhindrar eller försvårar viss forskning.

Man gör bedömningen att om Vetenskapsrådet skulle få in en ansökan om ett relevant projekt med tillräckligt hög vetenskaplig kvalitet så är det deras uppgift att ge anslag. Vetenskapsrådet besvarar inte frågan om synen på traditionell kunskaps lika värde med vetenskaplig kunskap. Man har heller ingen åsikt rörande sin roll i arbetsplanen för artikel 8j, men ”deltar gärna i samråd med olika myndigheter och intressenter om hur vi kan stödja implementeringen av §8j”./ Lars M. Nilsson, Programansvarig biologisk mångfald

6.3.12. Studieförbund och liknande

Statens kulturråd har i ”Kulturen i siffror. Studieförbunden 2001” (Statens kulturråd, 2002: 1) sammanställt statistik vad gäller studieförbunden. Under år 2001 anordnades 320 000 studiecirklar med över 2,6 miljoner deltagare. I genomsnitt i hela riket så går det ungefär 300 cirkeldeltagare per 1 000 invånare. De tre norrlandslänen Västerbotten, Gävleborg och Norrbotten är de mest studiecirkeldeltagarrika länen i Sverige med mellan 400 och 500 per 1 000 invånare. Estetiska ämnen motsvarade cirka 40 procent av alla cirklar och samhällsvetenskap för 21 procent. Dessutom arrangerades 208 000 kulturprogram med över 15 miljoner deltagare. Av kulturprogrammen utgjorde föreläsningar 32 procent. Av studiecirkelklarna beskrevs nästan 10 000 som handlande om åkerbruk och husdjursskötsel. 2 392 cirklar med 21 898 deltagare berörde ämnet ”etnografi, folkklivsforskning”. Det vore således intressant att se vilken verksamhet dessa studieförbund har inom området traditionell kunskap. En enkät skickades till samtliga studieförbund i tio städer spridda över hela landet. De städer som valdes ut var Helsingborg, Borås, Kalmar, Linköping, Karlstad, Uppsala, Sundsvall, Östersund, Luleå och Jokkmokk samt Gällivare som en extra bonus. De studieförbund som kontaktades var ABF, Bildningsförbundet Mittnorrland, Finskspråkiga församlingsarbetet i Karlstad, Folkuniversitetet, Medborgarskolan, N B V, Sensus studieförbund,

SISU Idrottsutbildarna, Studieförbundet Bilda, Studieförbundet Vuxenskolan, TBV och Uppsala läns bildningsförbund. Enkäten innehöll frågor rörande studieförbundets nuvarande verksamhet kring, intressen för och möjligheter att medverka i dokumenterandet, bevarandet och spridandet av traditionell kunskap kopplat till den biologiska mångfalden. Totalt skickade 58 förfrågningar men endast ABF Linköping, Folkuniversitetet i Uppsala och Uppsala läns bildningsförbund svarade. Ingen av dessa uppgiftslämnare bedömde att de hade verksamhet som tangerade uppdraget eller kompetens att ta tag i uppgiften. Undantaget var att ABF Linköping i samarbete med Hemslöjden i Östergötland genomförde ”familjesöndagar” där barn och vuxna får prova på olika tekniker inom hemslöjden, dvs. arbete med ”rötter, trä, garnrester, osv.” Man bedömde emellertid att studieförbunden borde kunna fylla en funktion i ett formellt eller informellt utbildningssystem, särskilt inom överförandet av traditioner och sedvänjor inom hantverk. I Linköping menade man att kunskapsinventeringar skulle kunna ske inom folkbildningssektorn och att man kunde tänka sig en stimulans av detta med personellt stöd. En översikt av några av studieförbundens kurskataloger gav vid handen att de i dagsläget praktiskt enbart arrangerar enstaka kurser på temat trädgårdsbestyr, svamplockning och jägarexamen, men det förefaller vara de enda som skulle kunna vara relevanta för uppdraget. Dessutom är det sannolikt inte ovanligt med olika former av allmogehantverk, typ halmslöjd, korgmålning, tovning och vävning, inom studieförbundens utbud. Ett studieförbund gav dessutom en kurs i hur man lagar sina fiskenät, vilken är en konstform i försvinnande. Sannolikt finns även andra kurser som är relevanta och kursutbudet skulle med all säkerhet kunna utökas.

6.3.13. Samiska organisationer

Dessutom kontaktades Samernas Utbildningscentrum, Sameslöjdstiftelsen/Sámi Duodji och Gaaltje – Sydsamiskt KulturCentrum med mer

specifika frågor rörande dokumenterandet, bevarandet och spridandet av samisk traditionell kunskap. Även Arnie – sydsamiskt center i Idre sameby kontaktades, men det inkom inget svar.

- Samernas Utbildningscentrum/Sámij Áhpadusguovdásj: Samernas Utbildningscentrum är en samisk utbildningsinstitution, organiserad som en stiftelse med SSR, Svenska Samernas Riksförbund, SameÄtnam samt Jokkmokks Kommun som stiftelsebildare. Det övergripande målet är att bäst gagna samernas sak och att särskilt främja samisk utbildningsverksamhet. Man ger långa kurser på ett till två år vid skolan i Jokkmokk och den natur som omger oss, med möjlighet till fördjupning. Samernas Utbildningscentrum startade som Samernas Folkhögskola 1942, men sedan 1991 är man inte längre folkhögskola utan man har utvecklat skolan mot ett samiskt utbildningscentrum. Sedan 1999 bytte skolan namn till Sámij Áhpadusguovdásj, Samernas Utbildningscentrum. Målsättningen är dels att ge enskilda samer en utbildning anpassad till deras behov och önskemål, dels att svara för en allmän kursverksamhet samt dessutom genom samverkan med folkbildningsorganisationer och andra institutioner sprida kunskaper om samerna till en vid krets av människor.

Samernas utbildningscentrum genomförde viss dokumentation av traditionell kunskap genom läromedelsproduktion inom exempelvis duodji (sameslöjd), rennäring och språk. Man var också involverad i ett ”arbete rörande lärlingssystem inom rennäringen och duodji”. Dessutom påtalades att ”ansvaret för samisk läromedelsproduktion på vuxennivå är lite oklar, men informellt har Samernas utbildningscentrum detta ansvar”. Vidare arbetade Sameskolstyrelsen med ”läromedelsproduktion med små resurser inom förskole/grundskolenivå”.

Samernas utbildningscentrum har tidigare påtalat behovet av ökade resurser för att ”framställa läromedel” och att samtidigt bedriva dokumentation av samisk traditionell kunskap. Inom undervisningen finns exempelvis en utbildning som ”syftar till att stärka renskötarens både

traditionella kunskaper och kunskaper i att vara modern företagare i samhället”. Man konstaterade att ”dagens elever till viss del får mindre med sig hemifrån vad det gäller kunnande inom hantverk” och man ansåg således att skolan har fått en ökad roll som kunskapsförmedlare. Samernas utbildningscentrum efterfrågade mer ekonomiska resurser till läromedelsproduktion på gymnasial/vuxennivå, en stärkt roll som förmedlare av samisk traditionell kunskap, en ökad undervisning om den samiska kulturen och samiska livsvillkor inom den svenska grund- och gymnasieskolan, ökad acceptans för samisk traditionell kunskap hos utbildnings- och forskarsystemet samt resurser för ordnande av fakta som finns av äldres kunskaper.

- Sameslöjdstiftelsen/Sámi Duodji: Stiftelsen bildades 1993 av Riksorganisationen Sáme Ätnam och Svenska Samernas Riksförbund (SSR) och har till uppgift att förvalta, föra vidare och utveckla det samiska slöjdkunnandet samt att sprida kunskap om det till omvärlden. Sameslöjd – *Sámi Duodji* – är ett samiskt kulturarv och ett resultat av de biologiska resurserna som finns tillgängliga i Sápmi. Man anser att samernas innersta väsen bäst beskrivs med hjälp av slöjdtraditionerna, t.ex. en vackert formad skinnväska eller en stilfull graverad kniv. Slöjdaren visar samisk historia i ändamålsenliga och vackra ting. Stiftelsen Sámi Duodji är till för alla samiska slöjdare och verkar för att utveckla *duodji* som näring samt att marknadsföra och informera om *duodji*. Till stiftelsen är tre sameslöjds konsulenter knutna. Stiftelsen anordnar också utställningar och kurser i sameslöjd, bl.a. för barn.

I sitt svar konstaterade Sameslöjdstiftelsen att eftersom de är en liten stiftelse var det i deras intresse att samarbeta i de frågor de inte själva hade kompetens inom, t.ex. forskning. Därför pågick ett samarbete rörande en projektansökan om ”forskningsförmedling”, att ”förmedla frågor från de olika samiska näringarna till forskare och vice versa”. Frågor rörande traditionell kunskap rörande naturresursnyttjande kan komma att behandlas inom detta arbete. Sameslöjdstiftelsen markerade sitt intresse att

bevaka och påverka ”samers rätt utifrån ett hantverkarperspektiv”. Traditionellt sett har samerna tillverkat sina bruksföremål själva utifrån material från naturen eller från renen. Arbetet inom duodji innebär vid sidan av renhorn och -skinn utnyttjandet av biologiska resurser, som skohö, albark, bark till garvning av hudar, björkvrilar, björknäver samt björk- och granrötter. Man konstaterade emellertid att det idag är svårare att få tag på bra slöjdmaterial eftersom den fjällnära skogen var uthuggen och att yngre renar slaktades på grund av problemen med lönsamhet i rennäringen. Det senare ledde till svårigheter att få tag på bra slöjdhorn och att tillgången på stora skinn minskade. I dagens samiska samhälle hade rennäringen och slöjddandet separerats på grund av specialiserandet.

Sameslöjdstiftelsen ger kurser inom olika slöjdtekniker för att föra traditionell kunskap vidare. Dessa kurser inkluderade hur man tar tillvara slöjdmaterial från naturen och var man finner dessa. Tidigare fördes kunskapen vidare från mor till dotter eller från far till son. Ett faktum som idag hade förändrats. Numera köper man färdiga produkter och man har därför inte samma behov av kunskaperna. Således fyller den traditionella sameslöjdsutbildningen på Samernas utbildningscentrum ett stort behov. Sameslöjdstiftelsen framhöll också sin roll som arrangör av kurser, temadagar och seminarier, men man konstaterade att resurserna var otillräckliga för dokumentation av det samiska kulturarvet. Den traditionella sameslöjdsutbildningen och kortkurserna är enbart öppna för samiska sökanden. Man hade därför ett moraliskt dilemma i och med att det var många intresserade sökande som var icke-samer samtidigt som det finns problem med plagiat av samisk slöjd. Sameslöjdstiftelsen förklarade sig intresserade att föra ut information om sameslöjden till icke-samer samtidigt som man ogärna förde teknikerna vidare utanför sameleden.

Idag finns cirka 400 samiska slöjdare i Sverige som har erhållit rätten att använda duodji-märket. Hur många samiska slöjdare som inte är anslutna kan man inte ange eftersom ”det slöjdas mer eller mindre i nästan varje

samiskt hem”. Duodji-märket är inte registrerat eftersom det är ett samnordiskt märke och därför används av samiska slöjdare i Sverige, Norge, Finland och på Kolahalvön. Eftersom alla samer inte har anammat märket hade man problem att marknadsföra det. Dessutom hade man konstaterat ett visst missbruk av duodji-märket i och med att icke-samer kopierade märket på sina sameslöjdsplagiat och saluförde dem som äkta sameslöjd. Sådan ”sameslöjd” återfanns exempelvis i exklusiva hantverksaffärer i Stockholm. Man strävade också efter att kvalitetssäkra slöjduitbildningarna i samarbete med de andra ländernas samer.

Man såg inga hinder för ett nationellt arkiv rörande traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor om det kunde hjälpa till i kampen mot plagiaten under förutsättning att viss kunskap skulle kunna vara skyddad och endast användas för samiska ändamål. Forskning på samisk kultur och samer bör leda till att resultaten aktivt delges samerna. En del studier rörande specifika ämnen har till och med initierats från samiskt håll.

• Sáminuorra: är det samiska ungdomsförbundet och man konstaterade att ”grunden för den samiska kulturen är närheten till naturen”. Sáminuorra arbetade med att sammanställa en informationsbox med information om renskötsel och samiska binärningar som jakt, fiske, slöjd, mm. Den var avsedd att användas för att sprida information om samisk kultur och historia vid exempelvis representationer på skolor. Man hade också genomfört kulturläger för samiska ungdomar för att föra vidare kunskap om samisk slöjd, jojk och teater. Vidare hade man avsikt att genomföra ett rennäringseminarium.

Man var kritiska till det svenska utbildningssystemets otillräckliga hänsyn till ”att bevara och synliggöra den samiska kulturen”. Sáminuorra ansåg att:

Det formella svenska utbildningssystemet har ett ansvar att synliggöra och sprida kunskap om olika kulturer som finns inom landet, i synnerhet sin egen urbefolkning. Sáminuorra anser att detta ansvar inte tas på tillräckligt stort ansvar. Utbildningssystemet har även ett stort ansvar i att förebygga

fördomar i samhället. Detta anser vi bäst görs genom ökad kunskap om människors olika situationer.

Man ansåg vidare att undervisningen skulle ge en fullständig bild av det samiska samhället. Undervisningen borde inte stanna vid historien utan även skildra nutida samiska förhållanden och visa att traditionell kunskap lever och bevaras i dagens samhälle.

Sáminuorra och andra samiska organisationer är en del av det informella utbildningssystemet som bygger på ”en vilja att sprida information och kunskap om sin egen situation”. De fyller därför enligt Sáminuorra en viktig funktion för att synliggöra samerna i det svenska samhället. Man framförde att det var viktigt att:

- Ta hjälp av samiska befolkningen och de samiska organisationerna vid utformandet av det formella utbildningssystemet.
- Sträva efter att uppdatera undervisningen, för att undvika att sprida en förlegad syn på det samiska samhället.
- Sträva efter att öka medvetenheten om vikten av att bevara naturen och kulturmiljöer för framtiden.
- Öka kunskap och förståelse om andra kulturer och levnadssätt genom mer praktiska inslag i undervisningen. T.ex. studiebesök, temadagar, praktiska övningar mm.

• **Gaaltje – Sydsamiskt KulturCentrum:** Syftet är att det ska fungera som en motor för att stärka och utveckla det samiska kultur- och näringslivet. Detta är inte bara ett samiskt centrum utan grundtanken har varit att bygga upp ett nätverk för nära samarbete med andra samiska institutioner i Sverige och Norge. Gaaltje grundades 1999 och har delvis därför inte haft någon del i tillämpandet av artikel 8j i Sverige. I svaret gör man bedömningen att samiska rättigheter i enlighet med artikel 8j inte har respekterats, men man vill inte gå så långt som att säga att de har åsidosatts utan en mer strikt juridisk och politisk analys. Man för fram exemplet med att Laponia-området av kommuner och läns-

styrelsen inte vill lyfta fram området som samiskt. ”Samebyarna har lagt fram ett förslag att området skall förvaltas av dem, men förslaget har inte fått positivt bemötande”. Gaaltje förklarar sig intresserade att delta i diskussioner rörande upprättandet av ett nationellt arkiv för traditionell kunskap. Man inser att diskussionen rörande etnisk exklusivitet av kunskap kan vara mycket känslig och ger inte något entydigt svar på huruvida man bedömer att ett särskilt skydd av samisk kunskap kan tänkas behövas. Man konstaterar emellertid att det bl.a. på slöjdens område har förts diskussioner om att inte föra samiska kunskaper vidare eftersom det förekommer att personer efterapar samiskt konsthantverk och säljer det som samisk slöjd. Detta har visat sig vara svårt att förhindra.

6.3.14. Brukarorganisationer

FISKERINÄRINGEN

Det finns en mängd olika organisationer för yrkes- och husbehovsfiskare. Vi har här inte vänt oss mot fritidsfiskare utan framför allt de organisationer som representerat de som främst kan ses som småskaliga yrkes- eller husbehovsfiskare.

• **Sveriges Kust- och Insjöfiskares Organisation (SKIFO):** Enligt SKIFO utgjorde:
det fiske – ett genuint husbehovsfiske
– som organisationens medlemmar utövar inget annat än en mycket gammal kulturyttring med därtill hörande traditionell kunskap. Man fiskar enbart för egen konsumtion, varför man inte kan betrakta SKIFO-medlemmarnas fiske som en näring.

Man uttalade sig kritiskt om den förvaltning av fiskbestånden som de statliga och internationella förvaltningsorgan ägnade sig åt. Storskalighet och överutnyttjande minskade möjligheterna att bedriva småskaligt husbehovsfiske. Man konstaterade i sitt svar att det förelåg ”en överhängande risk att flera av våra små fiskehamnar omvandlas till marinor som endast lever upp under sommaren”. Vidare framhölls att nuvarande lagstiftning försvårade utfärdandet av:

begränsad yrkesfiskelicens avsedd för

binäringsfiskare (B-licens), vilka skulle kunna bedriva kustnära, småskaligt och traditionellt fiske och därigenom bidra till att många av våra hamnar fick liv igen på vintern och som genom sin begränsning i redskapsmängd inte skulle utgöra något större hot mot det rena yrkesfisket.

Man påtalade att det i Sverige 1996 fanns ungefär 3 000 yrkesfiskare som landade 333 610 ton fisk. Bland dessa fanns 430 innehavare av avvecklingslicenser sammanlagt 543 ton fisk. SKIFO har beräknat att den totala mängd fisk som skulle fångas om det utfärdades 1 000 B-licenser skulle komma understiga 0,5 procent av den totala mängden fångad fisk. Man önskade att en B-licens skulle innebära ett villkor att man endast fick fiska vissa arter som befann sig inom biologiskt säkra gränser. SKIFO bedömde att många länsstyrelser ställer sig negativa till husbehovsfiske och föredrar att satsa på fisketurism. Man såg egentligen inte kommersiella sportfisketurer som ett hot om man förde en dialog och tog hänsyn till varandras intressen. Det förekommer dock att sådana arrangörer i samråd med myndigheterna bidragit till att stoppa traditionellt fiske. Enligt SKIFO ”försöker vissa länsstyrelser att begränsa det genuina husbehovsfisket till förmån för sportfisket”.

SKIFO strävade att bevara traditionell kunskap genom att stimulera till aktivt husbehovsfiske, en ansåg att de strikta reglerna om fiskeredskap innebar att många numera lade av. Man konstaterade att om man skulle genomföra ett nationellt arkiv över traditionell kunskap måste det vara detaljerat och ta hänsyn till lokala problem och sedvänjor för att kunna fylla någon funktion. Något immaterialrättsligt skydd ansågs inte behövas för den kunskap som SKIFO:s medlemmar besatt.

SKIFO framhöll att för fisket var ofta lokal förvaltning att föredra, medan det för säl- och skarvproblemen krävs en nationell strategi. De lokala fiskarna arbetade emellertid mycket med fiskeförbättrande åtgärder, som exempelvis att rensa öringsbäckar, lägga ut lekgrus och sten samt plantering av skuggande trädriddar på sydsidan. Man har ofta samarbetat med lokala lantbrukare, miljökontoret och lokalpress.

Man poängterade också att miljömålen ”Hav i balans” och ”Levande kust och skärgård” även innefattade ”den fast bosatta befolkningen i våra kust- och skärgårdsområden”, vilka behöver ha möjlighet att utöva ”traditionellt husbehovs- och binäringsfiske” för att ”bevara en gammal kultur och hålla kust- och skärgårdsområden levande”.

• Kustfiskarnas organisation (KFO): KFO är medlem av SKIFO. Man vill enligt sina stadgar verka för:

- + vettig begränsning av kustfisket
- + en enkel deltidslicens för deltidsfiske
- + att ett kulturarv inte dör p.g.a. kortsiktiga ekonomiska eller politiska intressen

Man har som målsättning att ”verka för kustfiskets kulturella bevarande vad gäller kunskap om miljö, redskap, båtar, sjövätt, fiskeplatser mm vad gäller det traditionella fisket”. KFO ansåg tveklöst att medlemmarna bedrev en näring som baserades på traditionell kunskap och gammal tradition. Man konstaterade att man verkade för bevarande av traditionell kunskap, men också att ”94års fiskelag är starkt hämmande att föra tradition vidare”. Man såg inga hinder för ett nationellt arkiv för traditionell kunskap. KFO ställde sig negativ inför otillåtet kommersiellt nyttjande av lokalfiskarnas traditionella kunskap. Man ansåg att de krångliga fiskebestämmelserna gjorde det omöjligt att föra kunskapen vidare till barn och barnbarn. KFO framhöll att staten hade ”gynnat det storskaliga fisket på bekostnad av det traditionella småskaliga fisket som är skonsammare”. För det storskaliga förekommer subventioner och licenser. På frågan om arrangerade sportfisketurer kan utgöra ett hot mot yrkesfisket svarade KFO:

- Ja, helt makalöst att bulefisket (ryckfiske) får fortsätta i ÖRESUND som enl forskare betraktas som marint reservat och som är enormt populärt bland sportfiskarna. Där står romstinna TORSKAR och rycks upp för det vildaste. (Rovfisketävlingar)
- Att liknande fiske kan uppstå var som helst utan restriktioner.
 - Att riktat fiske förbjuds på lekande fisk.

Man ansåg att lokal jakt skulle kunna tillåtas vad gäller säl och skarv. KFO framförde följande förslag rörande artikel 8j och svenskt kustfiske:

- Att beslutsfattare lyssnar av samtliga berörda före ändring och beslut.
 - Ett fredningsområde skall vara totalt fredat från allt fiske, även spöfiske.
 - Ljusbåtsfiske måste förbjudas på svenskt inre vatten då denna metod dammsuger vad som finns kvar i innerskärgårdarna.
 - Antalet ryssjor måste ytterligare begränsas m a p redskapsantal så att nu befintlig lag nu kan efterföljas. (återsättning av bifångster)
 - Industrifisken är alldeles för högt då ca 80 % av all fisk blir fiskmjöl.
 - Vi uppfattar att ca 90 % av all upptagen fisk kan konsumeras av oss människor.
- Förslag till tidplan att reduceras med 5–10 %/år enl miljömål och kontrolleras av oberoende grupp.
- Hårdare kontroll på mängd vad som tages upp av fisk och skaldjur.
 - Fisketillsyn måste öka.

• **Blekinge Kust- och Skärgårdsförening (BLKS):** BLKS beskrev sig själva som ”en förening för kust- och skärgårdsbor som är intresserade av bl.a. fiske, kultur, miljö och andra frågor som berör boendet i skärgården och vid kusten”. BLKS är medlem av SKIFO. Medlemmarnas fiske är i huvudsak inriktat på husbehovsfiske med traditionella redskap. Några sysslar med binäringsfiske. Föreningen verkade för ”en särskild licens för binäringsfiskare och en rimligare tilldelning av redskapsmängder för husbehovsfisket”. Detta skulle kunna innebära att fiskebestånden skulle bli föremål för mer lokalt nyttjande, vilket gör det möjligt att bo kvar i skärgården. Man menade att ”det småskaliga fisket som tenderar att utraderas är en viktig bärare av traditioner och kultur i skärgården och vid kusten”.

Man konstaterade att medlemmarnas fiske baserade sig på traditionell kunskap samt gamla metoder och redskap. EU och svenska staten ansågs ensidigt ha gynnat det storskaliga fisket genom lagstiftning och subventioner, vilket har lett till en dålig selektivitet och ett alltför hårt nyttjande av fiskebestånden med vikande

populationer som följd. Man pekade särskilt ut 1994-års fiskelag som utgör ett allvarligt hot mot verksamheten på grund av sina ”omotiverat stora begränsningar i rätten att bedriva traditionellt småskaligt fiske och husbehovsfiske”. Ändrade regler skulle innebära att traditioner skulle kunna bevaras och ökas.

Många av medlemmarna av BLKS har bedrivit lokalt fiske i generationer varför man månar om de lokala bestånden och fiskets selektivitet. Man motsatte sig att

turfiskebåtar går ut med fisketurister som bedriver ett riktat fiske mot lekande torsk på lekplatsen. BLKS anser att lekplatserna skall skyddas från allt fiske under lekperioden. Kommersiellt anordnade sportfisketurer kan, om omfattningen blir alltför stor, utgöra ett hot mot lokala bestånd.

BLKS strävade efter att bevara traditionell kunskap förknippad med fisket och poängterade att den viktiga kunskapsbank som ”de kust- och skärgårdsbor som fortfarande bedriver husbehovsfiske och småskaligt binäringsfiske” utgör. Vidare ansåg man inte att det storskaliga fisket längre besatt någon traditionell kunskap som behövde skyddas. BLKS bedömde inte att medlemmarna besatt några kunskaper som kunde missbrukas och att det därför inte av immaterialrättsliga skäl motiverade inrättandet av ett nationellt arkiv för traditionell kunskap.

• **Hallands Husbehovsfiskare** är medlem av SKIFO och dess medlemmar bedriver "de kustboendes kultur". De anser att fisket och därmed praktiserandet av traditionell kunskap är hårt reglerade av myndigheterna. Man anser att myndigheterna gynnar det icke-hållbara storskaliga fisket och turistfisket på bekostnad av det småskaliga husbehovs- och yrkesfisket. Man förutspår att kustsamhällena ska förvandlas till turistmarinor och inte åretrunt boenden. Man efterfrågar lokal jakt på skarv och säl. Man framhåller vidare att 1994-års fiskerilag starkt begränsar möjligheten att bedriva husbehovsfiske och efterlyser liberalare regler som gör det möjligt att föra kunskap vidare över generationsgränserna.

Hallands Husbehovsfiskare ställer sig frågande inför lämpligheten att godkänna ryckfiske på torsk under lektiden i Öresund. Man önskar:

- att beslutsfattare skall lyssna på kustbefolkningen innan ändringar och beslut genomförs,
- att det inom fredningsområdena skall vara förbud mot allt fiske,
- att fredningstiderna skall vara desamma för alla kategorier fiskande,
- att översyn skall ske angående bestämmelserna om fisket med ålrusor eftersom rusorna fångar stora mängder småfisk som skadas av krabbor,
- att samordning kommer till stånd mellan kategorier fiskande för iordningställande av lekbottnar för lax och öring,
- att industrifisket nedbringas till rimliga nivåer. Det kan inte vara försvarbart att 80 procent av den fisk som fångas blir industrifisk och att endast 20 procent går till konsumtion. Förhållandet borde vara det omvända.

• Vänerns fritidsfiskares förening är en annan medlem av SKIFO. Man bedrev ett fritids- och husbehovsfiske utan kommersiella intressen och betonade att medlemmarna ansåg det viktigt ”att bevara och behålla den kultur och tradition som kustbor i och vid Väneren alltid varit anhängare av”. Man påpekade att verksamheten

- baseras på traditionell kunskap och gammal tradition, ofta är det erfarenheter och kunskaper som gått i släkten och som varit helt avgörande för att människor skulle kunna ha sin försörjning.

Problemen med skarvpopulationens storlek ansågs främst drabba yrkesfiskarna som använde nät eller ryssja. Föreningen hade på olika sätt försökt intressera olika intressenter ”att bevara fångstredskap, teoretiska och praktiska kunskaper”, men utan framgång. Man ansåg det vara angeläget med

- ett nationellt eller regionalt arkiv eller museum toge sig an sötvattensfiskares redskap och kunde dokumentera kunskaperna medan det finns några som kan förmedla dem kvar.

Man ansåg vidare att dagens yrkesfiskare fiskade

för hårt i Väneren och att myndigheterna inte tog sitt ansvar. Man protesterade mot trålning av siklöja för romfiske i Väneren och konstaterade att fisket med ryssja tog köns mogen gös och abborre. Man ställde sig också främmande till sportfisketurer och trolingfisketävlingar där tonvis med lax och öring drogs upp. Polisens och kustbevakningens tillsyn var mycket begränsad och man påtalade att det förekom många ”döda nät” i sjön. Man ställde sig mycket positiv i att medverka i ”alla insatser för att stärka och bevara traditionell kunskap och sedvänja”.

• Kullens fiskareförening är medlem av SKIFO och merparten av svaret från Kullens Fiskareförening återfinns i SKIFO:s svar ovan. Man vände sig starkt emot att den ”s.k. Torskfiskefestivalen i Öresund” skedde under lektiden.

Torskfiskefestivalen i Öresund genomfördes 16–18 januari 2004 för tjugofemte gången. Det är en internationell fisketävling, som i år samlade drygt 500 fiskare som drog upp 2 333 torskar om totalt 4,8 ton. År 2003 omfattade festivalen 14 båtar med totalt 562 fiskare från 15 nationer och man landade 1 346 torskar om en totalvikt på nästan tre ton. Året innan lockade tävlingen 666 deltagare som drog upp 6,5 ton torsk. Rekordåret var 1999 då 679 fiskare drog upp 11 ton fisk. Fiskevårdskonsulenten för riksorganisationen Sportfiskarna konstaterade att det totalt fiskas uppemot 800 ton torsk i Öresund enbart på den svenska sidan, så det ansågs inte biologiskt spela någon roll att spöfiskare drog upp kanske 50 ton per år. Det poängterades att det framför allt handlade om stora romstinna honor, vilka får anses värdefulla för torskbeståndets fortlevnad. I vattnen norr om Öresund råder förbud att fiska under lekperioden (januari–mars). I diskussionen om fiskeetik förekom även de turfiskebåtar som åker runt i sundet och som stundom bedriver s.k. bulefiske, dvs. ”då man med ekolod letar upp stora samlingar av lektorsk och släpper ned tunga pilkar med överdimensionerade krokare i stället” (Helsingborgs Dagblad, 2003-01-19, 2004-01-11, 2004-01-19; Torskfestivalens hemsida). Det är fritt att rycka torsk i Öresund året

om och även fiska med garn. I Kattegatt ner till och med Laholmsbukten och Skälderviken och Skagerrak är fiske efter torsk förbjudet innanför trälgränsen 1 januari till 31 mars (FIFS 2003:39). Fiske efter torsk med undantag för handredskap är förbjudet i Östersjön ut till Kullens fyr mellan 1 juni och 31 augusti (FIFS 2003:54). Idag råder ett partiellt fiskeförbud av ett betydande vattenområde i Öresund. Förbudet inbegriper trålfiske samt snurre- och snörpvadfsfiske (Naturvårdsverket, 2003b).

• Svensk Insjöfiskarnas Centralförbund (SIC): Man menade att medlemmarna fiskade med traditionella metoder även om en viss utveckling av fiskeredskap och fiskemetoder sker. De svenska myndigheterna ansågs definitivt försvåra verksamheten. Man påtalade att det fanns ”alltför många kapitalstarka och vältaliga intressenter till fiskevattnen idag” och att flera av dessa hade otillräcklig ”kunskap eller erfarenhet av hur ett långsiktigt hållbart fiske skall bedrivas”. SIC meddelade att flera av dessa spred felaktig information vilket hade påverkat såväl regelsystemet som enskilda myndighetsbeslut. Man ansåg att lokalförvaltning av säl- och skarvpopulationerna skulle kunna vara en lösning på dessa problem om yrkesfisket fick en tillräckligt stark ställning i de förvaltande organen. Det framhölls att det kunde innebära att frågorna politiserades i samband med lokala valrörelser. Man menade inte att dagens yrkesfiskare besatt någon ”traditionell kunskap som skulle behöva skyddas från kommersiellt utnyttjande” och man ansåg frågan om immaterialrättsligt skydd som icke-aktuell för SIC:s del. Man medverkade till utsättning av exempelvis ålyngel och kräftor i svenska vatten. SIC såg arrangerade sportfisketurer som ett potentiellt hot mot yrkesfiske. Även allmänhetens fria handredskapsfiske på enskilt vatten framhölls att det kunde innebära avbräck genom alltför stora uttag av vissa arter och skador på yrkesfiskets redskap. På privata fiskevatten måste yrkesfiskaren betala minst lika bra som andra kommersiella intressen för att få fiska, vilket försvårar för yrkesfisket. Om

yrkesfisket i insjöarna ska kunna öka måste även tillgången på fiskevatten ökas. Man konstaterade att det idag är svårt

att få tillgång till fiskevatten, trots att det finns många sjöar i landet som skulle kunna vara ett underlag för ett yrkesfiske samtidigt som fiskevården i de vattnen skulle vara betjänt av ett seriöst yrkesfiske.

Detta ansågs som ”en bra åtgärd för ett långsiktigt bevarande av ett traditionellt yrkesfiske i svenska sjöar”.

Gräsö-Öregrund Fiskareförening: I sitt svar poängterade man att föreningen bedriver ”gammalt traditionellt fiske som bör skyddas”. Man framhöll även att myndigheterna, t.ex. Fiskeriverket och Naturvårdsverket, försvårade verksamheten och att ”deras beslut kommer som regel 12–15 år försent”. Man utpekade det stora sportfisket i kust och skärgård och trollingen som ett stort hot och att stora mängder gös, gädda och öring tas upp. Gräsö-Öregrund Fiskareförening ansåg att ”det fria fisket måste regleras”.

Förfrågningar om kommentarer rörande traditionell kunskap, lokalsamhällen och implementeringen av artikel 8j skickades också till Skånes Fiskareförbund (SF), Svenska Ostkustfiskarnas Centralförbund (SOC), Svenska Sydkustfiskarnas Centralförbund (SSC), Svenska Västkustfiskarnas Centralförbund (SVC) och Sveriges Fiskares Riksförbund (SFR) utan att några svar inkom. Dessutom söktes kontakt med Råå Hamns Fiskare och Norrbottens skärgårdsfiskareförening, vilka är medlemmar i SKIFO men som inte inkom med några egna svar.

LANTBRUKET

Den stora aktören på lantbrukssidan är naturligtvis Lantbrukarnas riksförbund, men vid sidan av dem finns ett antal andra organisationer som framför allt representerar småskaliga lantbruksföretag.

• Lantbrukarnas riksförbund: LRF är en intresse- och näringslivsorganisation för alla som äger eller brukar jord och skog, och för deras gemensamma företag inom lantbrukskooperationen.

Man har drygt 157 000 medlemmar och strävar efter att bidra till att skapa förutsättningar för uthålliga och konkurrenskraftiga företag, och till att utveckla livs- och företagsmiljöer på landsbygden. Man konstaterar att en del har traditionella kunskaper och andra inte. Det är svårt att avgöra vilka lantbrukare som kan anses vara relevanta för artikel 8j. Eftersom det är samma regelverk som gäller för både småskaliga och storskaliga fastigheter bedömde man det egentligen inte som att de småskaliga missgynnades. Sannolikt spelade infrastrukturen i området större roll och att lantbruk i glesbygd och skärgård missgynnades av detta. Vidare kanske regelverket var svårare att sätta sig in i för småskaliga brukare. Man framhöll emellertid att regelverket vad gäller kvalitet inte fick tummas på. Man hade inte särskilt utrett huruvida myndigheterna visade förståelse för äldre brukartraditioner och avböjde därför att svara på frågan. LRF hade genomfört vissa punktinsatser rörande bevarande av äldre kunskap men man ansåg allmänt att det inte var deras verksamhet. Vad gäller kommersiell verksamhet i naturen så menade man det vore bäst med överenskommelser mellan arrangörerna och markägarna.

• Förbundet Sveriges Småbrukare: Förbundet startades 1984 och har sedan dess strävat efter ”ett hållbart jordbruk utan gifter och kemikalier och bevarande av gamla sorter både djur och utsäde”. Man menade att såväl svenska myndigheter som lantbrukskooperationen ”tycks göra allt för att försvåra småskaligt jordbruk och lokal förädling av produkterna”. Intresset för jord- och skogsbruksproduktion är inriktat på ”uteslutande kortsiktigt ekonomiskt tänkande och stordrift”. Man framhöll att ”vargplågan” ledde till ”igenväxta skogs- och mellanbygder” och önskade ”oinskränkt skydds jakt”. Det framhölls också att det bästa sättet att underlätta för småbrukare i glesbygderna vore att ta bort vargen. Förbundet arrangerar kurser och sprider tidskriften ”Småbrukaren” för att hålla traditionell kunskap och beprövade odlingsmetoder vid liv. Man bedrev odling med

gamla växtsorter, men framhöll också att myndigheternas agerande försvårade bevarande av lant sorter. Om det var något som Förbundet Sveriges Småbrukare tyckte var värt att framföra i samband med artikel 8j var det att samhället ”i politisk handling ge de gamla småbrukarna ett offentligt erkännande och uppvärdering av deras [småbrukarnas] arbete”. Man framhöll också att kunskaperna till det uthålliga jordbruket framför allt fanns hos småbrukarna.

• NOrdBruk: Föreningen representerar lantbrukare i norra delarna av landet och ofta småskaliga brukare i inlandet. Man månar om lokalt brukande på ett hållbart sätt. NOrdBruk framhöll att man inte hade haft någon som helst roll i arbetet rörande någon implementering av artikel 8j. På frågan om dagens regelverk försvårade för brukarna menade organisationen att ”försvårade” var ett alltför mildt ord i sammanhanget. Man konstaterade att hälften av antalet brukningsenheter hade lagts ned sedan 1995. Dagens bidragssystem hade ingen koppling till traditionell livsmedelsproduktion och hade därför ingen riktig relevans för bevarandet av traditionell kunskap. Småbrukets problem var bland annat att traditionellt lantbruk bestod av en kombination av traditionellt jordbruk och skogsproduktion och att båda dessa näringar har drabbats av kraftiga prissänkningar. Man ansåg inte att myndigheterna visade någon förståelse för brukarnas problem. NOrdBruk påtalade att de inte heller fick något statligt stöd för internationellt samarbete, vilket deras olika internationella systerorganisationer fick från sina stater.

NOrdBruk ser som en av deras viktigaste uppgifter att bevara och förmedla vårt gemensamma kunskapsarv. Man verkade mycket genom opinionsbildning, utbildning och kontaktskapande åtgärder mellan producent och konsument. Man verkade för en ökad lokal råvaru- och livsmedelsproduktion. NOrdBruk visade oro inför problemen kopplade till olaga nyttjande av lantrasernas genetiska uppsättning eller traditionell kunskap utan traditionsbärarnas

godkännande. Man vill att denna typ av jord- och naturbruk bör bedrivas utifrån helt andra politiska och värdemässiga principer än idag. Man såg jordbruksstöden som ”det minst sämsta sättet att försöka bevara och bedriva jordbruk”, men de var de enda som idag fanns som försenade avvecklingen. Turism i anslutning till jordbruk var enligt NOrdBruk en nödlösning som inte löste jordbrukets problem mer än någon annan form av kombinationsföretagande eller lönearbete. I vissa fall menade man att turismen kunde leda till en negativ utveckling för jordbruket på landsbygden. Man framhåller återigen vikten av en inhemsk produktion av livsmedel som därmed också leder till kulturlandskap och biologisk mångfald. Ett av de stora problemen var samhällets benägenhet att extremt exploatera glesbygden på grund av dess politiskt och ekonomiskt svagare position.

- **Dalarnas fåbodbrukarförening** har som målsättning att verka för en livskraftig utveckling inom fåbodbruket i Dalarna. Man har under de senaste tio åren arbetat med att informera svenska myndigheter om fåbodbrukets situation idag och dess roll i Dalarna. Målet har varit att fåbodbruket ska kunna ”utvecklas som en gren i jordbruket”. Man framhöll att regelverken idag inte är:

anpassade för den specifika näring som fåbodbruket utgör. Därför faller också fåbodrelaterade frågor mellan stolarna. Fåbodbruket är så komplext att det berör flera olika lagstiftningar. Viktigast för fåbodbrukets fortsatta framtid är rätten att nyttja fåboden och den omkringliggande skogen som bete.

Man ansåg att Riksantikvarieämbetet hade uppmärksammat fåbodbrukets situation och att Livsmedelsverket hade en positiv syn, men att Naturvårdsverket och Jordbruksverket inte hade varit särskilt lyhörda. Man hävdade att handläggare som hanterar fåbodfrågor måste ha bättre kunskap om det praktiska arbetet på fåboden. Dalarnas fåbodbrukarförening ansåg att det på Naturvårdsverket och länsstyrelse finns ”en ensidig vilja” att bevara rovdjuren. Man efter-

lyste mer medel för förebyggande åtgärder. Det konstaterades att antalet rovdjursrivna tamdjur hade ökat, men att ökningen inte hade ökat i den omfattning den skulle kunna ha gjort eftersom fåbodbrukarna stängde in sina djur på natten. Föreningen ville att rätten till ”skydds jakt måste stärkas och klargöras”.

Under perioden 1998–2000 hade föreningen med fotografier och bandinspelningar dokumenterat en del av de traditioner som utmärkte dagens fåbodbruk. Man framhöll att ett samlat arkiv för kunskap borde ”stå under en demokratiskt vald fåbodorganisation”, men att traditionerna bäst bevarades i praktiken. Man konstaterade att kunskapen fortfarande fanns i praktiken, men att man hade farhågor rörande ett kommande glapp mellan generationerna. Dalarnas fåbodbrukarförening hade varumärkesskyddat sitt emblem hos Patent- och Registreringsverket inom klasserna ”Mjolk och Mjolkprodukter” och ”Kulturverksamhet”. Man hade också anordnat kurser i ”Ystning – från mjolk till ost” och ”Kulning – rösten som redskap” med ”medel från EU/SJV via K2-kompetensutveckling”. ”Rätten att nyttja skogen till bete med en omvänd stängselskyldighet” var ett sätt att skydda kunskapen framhölls det. Det ansågs också finnas ett behov för skydd av osttillverkning på fåbod. Man markerade att det hos fåbodbrukarna fanns en dragningskraft för turism, men för de enskilda fåbodbrukarna innebär turismen merarbete. Intäkterna täckte inte alltid omkostnaderna. Föreningen uppfattade så att myndigheterna å sin sida ser turismen som en inkomstbringande verksamhet och framhålls ofta som det sätt som fåbodbruket ska kunna leva vidare. Vissa fåbodbrukare bedriver samarbete någon som sköter serveringen där fåbodprodukterna kan säljas. Man konstaterade också att både Idre Fjäll skidanläggning och Tömteland hade byggt upp turistiska fåbodmiljöer utan genuin fåbodmiljö.

- **Gävleborgs fåbodförening:** Fåbodföreningen gav ett mycket omfattande och engagerande svar, vilket vi har beslutat att inkludera i sin

helhet som Bilaga 6. Gävleborgs fåbodförening är en brukar- och intresseförening för personer intresserade av ”att ta tillvara och främja fåbodbrukets intressen”. I stadgarna framgår att de ska ”tillvarata traditionell kunskap samtidigt som nya lösningar inom fåbodbruket ska främjas och stödjas”. Fåbodbrukarna ansåg att svenska myndigheter försvårade verksamheten och man menade myndighetsstrukturen ”är ytterst förvirrande”. Dessutom framhölls att fåbodbrukaren var tvungen att ha orimlig uppmärksamhet och reaktionsförmåga för att kunna leva upp till det som hände inom regelverken för att inte verksamheten skulle hotas. Exempelvis problemet med märkningen av skogsbetande djur med öronbrickor framhölls (belyses i inledningen till sektion 6.1 *in situ*-bevarande). Man betonade också besvär med att näringen berördes direkt av beslut från både Miljö- och Jordbruksdepartementen. Det konstaterades vidare att myndigheterna i teorin visade förståelse för problemen men att detta inte kom till tals när det handlade om den praktiska tillämpningen. Man exemplifierade med att EU:s definition av småskalig tillverkning av mjölk och mjölkprodukter handlade om en anläggning som producerade utifrån 2 000 000 liter mjölk per år, vilket motsvarades av ungefär 3 000 getter. Gävleborgs fåbodförening genomförde ett program kallat ”Fåbodmat och matkultur”, som syftade till att dokumentera mattraditionerna och att utveckla de äldre erfarenheterna. Man var av den mening att kunskapen och fåbodbegreppet behövde skyddas på något sätt för otillåtet nyttjande. Detta ansågs nödvändigt eftersom det kulturella arvet var en kommersiellt viktig faktor. Man var tveksamma till ett nationellt arkiv för traditionell kunskap som enda lösning och framhöll vikten av metoder för att hindra att den arkiverade kunskapen inte missbrukades. Man menade vidare att föreningens arbete för att bevara traditionell kunskap *in situ* och *ex situ* borde stödjas, förslags av Miljödepartementet via Centrum för biologisk mångfald. Vidare framhölls vikten av att turismen i fåbodområdet bedrivs på ett sätt som tar hänsyn till driften.

Gävleborgs fåbodförening påtalade också problemen rörande sedvanerätten till fritt skogsbete och kontinuiteten med djur på skogen samt dess betydelse för den biologiska mångfalden och miljömålens uppfyllande. Man bifogade även föreningens ”Grundläggande principer för ställningstagande i rovdjursfrågor”.

- Stockholm Uppsala Fåravelsförening (SUF) är en ideell förening för cirka 300 medlemmar av Svenska Fåravelsförbundet (SF). SUF är därmed den största distriktsföreningen inom SF. Majoriteten av besättningarna är små, mindre än 50 tackor, och merparten av medlemmarna har fåren som en hobby eller bisyssla till annan verksamhet. Få är professionella producenter och har fåren som egentlig inkomstkälla. Inom distriktet finns två arrangörer av nybörjarkurser i fårskötsel och det kostar att delta. Även SUF arrangerar vissa kurser för att sprida kunskap om fårskötsel. Vissa EU-medel har gått att få fram till bekostnad av kurser men dessa kräver en ingående kunskap i byråkratsvenska. Inom SUF sker också en ideell oorganiserad och icke-formaliserad kunskapsöverföring i form av ett mentorskap som ett led i att slippa byråkratin. Det tar sig oftast uttryck i form av att en nybörjare köper sina första får av en mer erfaren fårägare och man därigenom etablerar en mentorrelation.

Att bedriva hobbyfårskötsel i Sverige innebär att kostnaden för vinterfodret för tackorna i stort sett motsvarar slaktpriset för de producerade lammerna. Ytterligare kostnader tillkommer naturligtvis för produktionen så fårskötsel är en förlustaffär. Därför går utvecklingen mot att fårägaren alltmer strävar efter att endast producera för husbehov och minskar sina besättningar. Man tröttnar på att producera subventionerat kött till konsumenterna. Lammproducenterna i Sverige idag går mot stordrift av 500 tackor eller fler och med åretruntlammning inomhus, vilket innebär ringa värde för ett öppet kulturlandskap. Det är därför de småskaliga fårägarna som idag producerar lamm för husbehov och gynnar den öppna betesmarken i sin omedelbara närhet. Det

svenska lammkött som säljs i livsmedelsbutiker-
na idag är uteslutande från stordriftsproduktion.
Man menar också att slaktlammproduktion av
exempelvis gotlandsfår motverkas av förenings-
slakten. Vidare menar man att den svenske kon-
sumenten också markerar sitt ställningstagande i
och med att man hellre köper billigt importlamm
som inte medverkar i produktionen av det svensk
kulturlandskapet.

Rovdjursstammarna leder till att fårägare
slutar med fårhållning. Problemen och oklarhe-
terna rörande skydds jakt samt de otillräckliga
bidragen för rovdjursstängsel gör att man är
missnöjd med situationen. Vidare har man nu
lagstiftat om sprutdelegering vilket innebär
att en fårägare måste gå på kostsamma kurser
för att formellt kunna visa sin kompetens och
reglerade regelbundna gårdsbesök av veterinä-
ren. Djurskyddsmyndigheten har också aviserat
höjda kostnader för regelbundna veterinärbesök
i kontrollens namn. Detta innebär till stor del en
avveckling av svensk fårhållning. Hygienbestäm-
melserna rörande livsmedelsproduktion omöj-
liggör småskalig försäljning av exempelvis rökt
fårfiol. Antalet tackor i Sverige minskar stadigt
och en ständigt ökad byråkrati försvårar även
för fårägaren.

6.3.15. Hemslöjdsrörelsen

Inom hemslöjdsrörelsen finns det särskilda hem-
slöjds konsulenter. Enligt statligt direktiv ska det
finnas minst två hemslöjds konsulenter i varje län,
en för hård slöjd och en för mjuk. Dessa har olika
huvudmän, t.ex. den ideella hemslöjdsföreningen
i länet, landstinget eller läns museet. Dessa har
olika samarbeten och nätverk men exempelvis
museer, skolor, hemslöjdsföreningar, hembygds-
föreningar och studieförbund. Uppgiften är att
väcka intresse för, främja och förmedla kunskap
om slöjd samt att överföra länets slöjdtraditioner
till yngre generationer. Arbetet består av att driva
projekt, inventera gammal slöjd, arrangera slöjd-
läger för barn och ungdom, ordna studieresor,
kurser, utbildningar och utställningar med prova-
på-verkstäder för en slöjdintresserad allmänhet.
Ytterligare en del av arbetet är att bedriva en

rådgivande och upplysande verksamhet. Därutö-
ver finns Nämnden för hemslöjdsfrågor inom
NUTEK som är en statlig myndighet med må-
let att främja hemslöjden. Den inrättades 1988.
Det finns också Svenska hemslöjdsföreningarnas
riksförbund och en mängd lokala hemslöjdsför-
eningar runt om i landet som bedriver en omfat-
tande verksamhet.

RåMa-projektet: Under 1994 startade läns-
hemslöjds konsulenter ett projekt rörande
råmaterial teknik (RåMa). Avsikten var att söka
upp, bevara, utveckla och sprida kunskaper om
slöjdens material inom det hårda slöjdområdet.
Man ville dokumentera den tysta kunskap som
ansågs hotad att falla i glömska. Initialt hand-
lade det om att sprida information om projektet
med aktiviteter som utställningar, *Råmaterialstü-
gar* (markerade leder i marker med exempel på
växande slöjdmaterial) och publikationer, t.ex.
”Länshemslöjds konsulenternas Råmaterialdo-
kumentation: en pilotstudie” (Lindström et al.,
1999) och ”Slöjdens material: det omsorgsfulla
valet” (Petersson & Åberg, 2000). Syftet var till
viss del att utreda hur mycket av slöjd- och slöjd-
material kunskapen som redan var dokumenterad
i någon form. Såväl hemslöjds konsulentverk-
samheten som inom RåMa-projektet är verk-
samheten inriktad på bevarande av traditionell
kunskap, men då i huvudsak inriktad på slöjd.

RåMa-gruppen angav i sitt svar att det
övergripande målet var ”att bevara och utveckla
kunskapen om slöjdens traditionella material och
tillverkningsmetoder”. Man hade fått stöd från
Nämnden för Hemslöjdsfrågor, vilket har möj-
liggjort att hemslöjds konsulenter i projektet
under kortare perioder har kunnat ägna sig åt
rent dokumentationsarbete. Projektets mål har
man sedan delat upp i två delmål:

- Att de dokumentationer (intervjuer,
videofilmer, beskrivningar, foton och
teckningar) av levande traditionsbärare
som görs skall vara så detaljerade att de i
framtiden skall kunna rekonstrueras och
ingå i någon typ av hantverksarkiv som
även skall vara tillgängligt för forskning.
- Att Fördjupningsstudien ska kunna

fungera som inspiration och modell för framtida dokumentationer av levande traditionsbärare.

Tore Qvarfordt och Helena Åberg är för närvarande involverade i en fördjupningsstudie ”Att dokumentera handlingsburen kunskap”, som syftar till att utveckla metodiken i dokumenteringen av hantverkskunskap. Man har producerat en del andra arbeten rörande traditionellt hantverksskunnande, t.ex. ”De svenska träslagens virkesguide” (Andersson & Karlsson, 1996, 2001), ”Skogens råmaterial: en liten faktskrift” (Karlsson, Ankar & Edvinsson, 1998) och ”Att snickra en byrå med delvis förindustriella metoder” (Åberg, 2003). Under 2001 arrangerades också ett seminarium ”Skogen: träriket som råmaterialförråd, virkesbod, boplats, skafferier, apotek och kraftkälla” i Malmö, som samlade ett sextiotal deltagare från hela Skandinavien. Syftet var att diskutera RåMa-gruppens arbete dittills och att planera för framtida arbete och nätverksbyggande.

Utbildningar i hemslöjd fanns även vid Sätergläntan (www.saterglantan.com) och HV skolan (www.hv-skola.com). RåMa-gruppen förde även DaCapo hantverksskola i Mariestad som genomförde utbildning i traditionellt bygghantverk samt landskapsvård.

Även i anslutning till mjukslöjdskonsulenterna har ett projekt kallat UllMa-projektet genomförts. Avsikten var att granska gamla traditionella slitryor med avseende på material och tekniker. Hur framställdes och behandlades råmaterialet till ryorna och hur vävdes de och varför? Syftet var att låta moderna formgivare inspireras av tekniker och mönster i äldre tiders ryor. Att anpassa den äldre traditionen till moderna förhållanden. Sålunda granskades vävtekniker och mönster för de äldre objekten ingående innan de fick leda till modernt skapande. Projektet är avslutat och resulterade i boken ”Nock, ragg, rya: det glänsar om ullen” (Parholt et al., 2001 & 2002) och en vandringsutställning. Mjukslöjdkonsulent Linnéa Rothquist vid Upplandsmuseet framhåller att situationen på mjukslöjdssidan är annorlunda än för hårdslöjden. Material och tekniker är mycket bättre dokumenterade och analyserade inom den

mjuka slöjden. Hon konstaterar emellertid att ett kommande problem för mjukslöjden är att fårnärigen idag praktiskt taget inte inriktas på annat än stora slaktkroppar. Kvaliteten på ull och skinn är hotad i och med denna inriktade avel på köttdjur. Detta kan alltså ses som ett exempel där traditionella lantraser är intimt förknippade med materialegenskaper som krävs för traditionellt hantverk.

6.3.16. Hembygdsrörelsen

Har en viktig roll att fylla inom forskning och undervisning rörande traditionell kunskap och lokala förhållanden och deras inlägg till uppdraget återfinns i bilaga 5. Sveriges 1 300 hembygdsgränder utgör tillsammans en geografiskt utspridd och lättillgänglig resurs för att visa hur det lokala vardagslivet gestaltade sig i äldre tider. De har ofta samlingar av äldre redskap och kan fungera som mötesplats för olika generationer, vilket är en viktig förutsättning för att kunna föra kunskap om traditionerna vidare. Rätt skötta kan de utgöra små lokala ”kulturreservat”. Hembygdsföreningarna är dessutom hemvist åt en mängd människor med mer eller mindre omfattande forskningskompetens som har ett stort intresse av att dokumentera och analysera hembygden samt sträva efter att offentliggöra kunskapen.

6.3.17. Särskilda intresseorganisationer

Centrum för biologisk mångfald kontaktade ett antal olika intresseföreningar med specifika frågor relaterade till föreningarnas verksamhet. Nedan följer utdrag ur deras svar:

- Folkhälsovetenskapliga rådet *Hela Sverige ska leva & Bygderörelsen*: Detta är en sammanslutning av ett femtiotal olika intressenter, bl.a. Bygdegårdarnas Riksförbund, Hushållningssällskapens förbund, Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien, Lantbrukarnas Riksförbund, Svenska Jägareförbundet, Svenska Samers Riksförbund, Svenska Turistföreningen, Sveriges Hembygdsförbund och flera fackförbund, studieförbund och politiska

organisationer. Den gemensamma nämnaren är ett intresse av att värna om landsbygden och småorterna för att skapa en utveckling även utanför storstadsområdena. Samtidigt strävar man efter samarbete mellan land och stad. Inom byggerörelsen etablerades 4 000 lokala utvecklingsgrupper som samlar närmare 100 000 personer, vilka känner starkt för sin hembygd. Målet är en ekologiskt hållbar utveckling, vilket man anser måste innebära en utveckling på landsbygdsnivå. Man menar att ett uthålligt samhälle inte kan skapas om alla måste bo i storstäder. Man strävar efter en balanserad utveckling mellan storstad och landsbygd. Detta innebär decentralisering och försök kring lokalt självstyre. Man betonar exempelvis jordbrukaren som en landskapsvårdare av kulturlandskapet med olika myndighetsstöd.

Man är för närvarande involverade i projektet ”Hållbara bygder – landsbygdens resurser i uthållig utveckling”, som innebär att man ska via ”hur en uthållig utveckling kan åstadkommas på landsbygden”. Kampanjen finansieras via Jordbruksverkets Miljö- och Landsbygdsutvecklingsprogram. I fjorton bygder runt om i landet ska man skapa ”ett rikare odlingslandskap och upprätthålla bygdens natur- och kulturlandskap på ett långsiktigt, bärkraftigt sätt”. Projektet pågår mellan 2003 och 2006.

- Nordiska kulturlandskapsförbundet (NKF): Förbundets mål är ”att förmedla en helhetssyn på det nordiska landskapet och uppmärksamma sambanden mellan natur och kultur”. Man verkar för ökad kunskap om kulturlandskapet och värnar om värdefulla kulturlandskapsmiljöer. Man genomför årliga seminarier och exkursioner i de olika nordiska länderna. Vidare verkar man genom kurser, utställningar, artiklar och yttranden över utredningar och liknande, Förbundet har ett kontaktnät över hela Norden och mellan medlemmar från olika fackområden. Man arbetar också för att bevara den traditionella kunskapen och öka samhällets förståelse för vikten av att bevara ursprungliga och lokala samhällen med traditionella levnadssätt. NKF är en av med-

lemmarna av ledningsgruppen för projektet ”Människan, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige”. Förbundet framhöll också att artikel 8j är central inom mångfaldskonventionen:

därför att den lyfter fram människans roll som ekologisk faktor och hur resursbevarande kan förenas med nyttjandet av biologisk mångfald. Ord som bruk, odling, hävd, vård och kultur är i grunden närmast synonyma begrepp. Det är också denna tolkning, vilken innebär att hela landskapet i praktiken är ett kulturlandskap, som är basen för verksamheten inom NKF.

Kulturlandskapet speglar människans verksamhet genom tiderna, t.ex. i jordbruk, skogsbruk, renskötsel, fiske och industri, och innehåller spår från olika tidsskeden. Kulturlandskapet är viktigt för samhörigheten och kunskapen och förståelsen av våra nordiska länders natur- och kulturhistoria. Rätt tolkat kan landskapet ge nycklar till en långsiktigt hållbar utveckling av vårt näringsliv.

Man markerade också att man på olika sätt verkade för ”att sprida medvetenhet om *handens kunskap*, den kunskap som bevaras bäst eller enbart genom kontinuitet i praktisk verksamhet på traditionell bas”. Nordiska kulturlandskapet ser sin roll inom arbetsprogrammet för artikel 8j som informationskälla för att skapa ”en ökad förståelse för hur landskapets natur- och kulturhistoriska värden formats med människan som en central del”. Man har bl.a. publicerat skriften ”Norra Hälsingland: Etnobiologi och lokalbefolkningars kunskapskatt” (Ekeland, 2002), ”Äldre tiders odling: trädgårdsväxter, gamla grödor och ogräs” (Ekeland & Svensson, 1994) och ”Bevarande av värdefulla kulturlandskap” (Minnhagen-Alvsten, 1996).

Nordiska kulturlandskapsförbundet konstaterade att det utgjorde en ideell förening med medlemmarna och deras kunskap och kontakter som största tillgång. Att vara en nordisk organisation hade visat sig vara en nackdel eftersom inga kanaler känner ansvar att förmedla resurser till en nordisk organisation. Därför är det även svårt att på en europeisk nivå samverka inom nätverk, som exempelvis ”Euromontana” som

är en sammanslutning för bergsbönder (liknande våra fåbodbönder) runt om i Europa. Man avslutade sitt inlägg med:

En idé eller önskan som förts fram är att CBM utvecklas till ett forum där praktiker, forskare och administratörer kan mötas. CBM bör även finnas tillhands för NGO:s, som NKF. CBM kan bli en partner som bland annat kan samordna och förmedla resurser, där den optimala nyttan av satsningarna också i ett nordiskt perspektiv, har betydelse.

En annan önskan, som är direkt kopplad till den förra, är fasta former genom CBM för kanalisering av stöd. Konventionens artikel 20 säger att finansiellt stöd ska lämnas till aktiviteter som bidrar till att nå Konventionens mål.

• **Svenska Ekoturismföreningen:** Man meddelade att föreningen verkade för att öka andelen ekoturism inom turismsektorn och för att öka kvaliteten på ekoturismen. Därför har man tagit fram kvalitetsmärkningssystemet *Naturens Bästa* med vilket man kvalitetssäkrar olika turistföretags arrangemang. Grundkriterierna för *Naturens Bästa* är:

- respektera resmålens begränsningar
- gynna den lokala ekonomin
- miljöanpassa hela verksamheten
- bidra aktivt till natur- och kulturskydd
- satsa på upptäckarglädje, kunskap och respekt
- ha kvalitet och trygghet på resan

Föreningen bidrar därför till ”att lokalbefolkning hittar nya inkomstmöjligheter kring den natur och kultur som de lever i”. Man menade att Ekoturismföreningen kan vara:

en katalysator för att omvandla traditionella seder och bruk, som i vissa fall kan hota den biologiska mångfalden, så att dessa kan fortsätta på ett mer hållbart sätt utan att de kommersiella konsekvenserna blir negativa för lokalbefolkning. Exempel kan vara att fiskarebefolkning och renskötare kan ha ekoturism som binäring. T.ex. kan man utveckla sälskådning och rovdjursskådning. Vi vill inte sticka under stol med att det är en omställningsprocess som tar tid, men processen går att genomföra utan att man kränker eller ödelägger lokalbefolkningens traditioner och kultur.

Man framhöll vidare att traditionell kunskap och livssätt är avgörande för ekoturismens framgång. De företag som ska få märkas med *Naturens Bästa* måste ha markägaravtal och andra avtal med lokalbefolkningen. Ekoturismföreningen menade att ”Ekoturismen genom *Naturens Bästa* är en metod för alternativa försörjningar som inte lämnar lokalbefolkningen i sticket”. Man har också i arbetet bakom att ta fram kriterierna för *Naturens Bästa* haft bland annat sameorganisationer med i diskussionerna. Flera samiska företag använder märkningen för ”att marknadsföra och utveckla seriös och högkvalitativ samisk turism”. Man framhöll också att man var intresserad av ytterligare samverkan med CBM i frågor relaterade till artikel 8j. Vidare markerade man att man bedömde arbetet som viktigt och gärna ville utbyta erfarenheter rörande dessa frågor.

• **Svenska Jägareförbundet:** Man framhöll i sitt svar att jakt var en ursprunglig sysselsättning som hade haft en lång tradition i vårt land. Jakten idag framställdes som mer av en fritidssysselsättning, men fortfarande viktig som inkomstkälla för markägare och glesbygdsbefolkning. Jakten har tillskrivits ett värde om cirka 1,5 miljarder kronor per år. Jägareförbundet konstaterade att den svenska jakten skilde sig från den kontinentala i och med att den var mer av en folklig sysselsättning. Sverige har idag cirka 300 000 jägare. Svenska jägare använder också drivande eller ställande hund, vilket har medfört ett riktat avelsarbete. Andra traditionella jaktmetoder har inbegripit fångstredskap, vilka med tiden har reglerats och anpassats med avseende på djurskyddsaspekten genom jaktlagstiftningen. Jakttraditionerna har alltid inbegripit tillvaratagandet av jaktbytet. Man framhöll jakten som en viktig del i ett ekologiskt hållbart samhälle. Jägareförbundet bidrar till forskning rörande jaktens hållbarhet. Den alltmer urbaniserade livsstilen har lett till en hos allmänheten mer negativ bild av jakten.

Jägareförbundet framhöll konflikterna i samband med rovdjur och skarv som olyckliga och att stämpeln av skadedjur bör bekämpas. Man eftersträvade där en bättre samverkan mellan

myndighet och den oroadе allmänheten. Man har därför bjudit in till bildandet av ett Viltförvaltningsråd. Rörande de traditionella jaktformerna framhöll Jägareförbundet att man:

anser det helt oacceptabelt att man förbjuder traditionella jaktformer eller jakt på vissa arter på rent tyckande, utan saklig biologisk grund. De tydligaste exemplen på detta är förbudet mot senvinterjakt på sträckande sjöfågel, sommarjakt på sträckande morkulla samt fridlysningen av enkelbeckasin, sothöna och ekorre. Hundraåriga jakttraditioner stryps utan egentlig anledning. Trots att flera offentliga utredningar visat att skärgårdsbornas senvinterjakt på sträckande ejder inte har någon negativ effekt på ejderstammen förvägras man denna jaktform. En konsekvens av detta blir att intresset för sjöfågelvärden minskar och att ytterligare en positiv faktor som bidrar till detta glesbygdsboende uteblir. Vad gäller morkullejakten har Jägareförbundet satsat närmare tre miljoner kr genom åren på kunskapsförhöjande forskning och utredningar om morkullans status och jaktens eventuella effekter. Ännu har ingen kunnat påvisa att den jakt som bedrivits i minst 100 år skulle ha någon negativ effekt på morkullepopulationen.

Man framhöll också jägarnas biotopvård i form av anläggandet av våtmarker, kantzoner, lähäckar, etc. skapar ett varierat landskap som gynnar den biologiska mångfalden. Viltvärden ansågs vara en viktig del inom naturvärden. För många människor är jakten det som håller dem kvar i glesbygderna. Jägareförbundet poängterade också att:

ytterligare utveckla ett viltvårdsanpassat jord- och skogsbruk liksom att bevara traditionella hävdmetoder är enligt Jägareförbundets mening betydligt viktigare än att tillskapa särskilda reservat som vanligtvis lägger en död hand över de aktuella områdena. Naturen förändras och en ambition att ”bevara” blir ofta missriktad. En aktiv förvaltning som bygger på engagemang och kunskap från lokalbefolkningen är den bästa garantin för en variation i landskapet och därmed hög biologisk mångfald.

Jägareförbundet är intresserat att medverka i den fortsatta processen för att belysa vilka traditionella kunskaper och sedvänjor inom jakt och viltvård som kan ha betydelse för biologisk mångfald. Svenska Jägareförbundets inläga återfinns i sin helhet i bilaga 7.

- Svenska Naturskyddsföreningen: SNF påpekade att de inte hade några principiella invändningar mot att biologisk mångfald ska bevaras och långsiktigt nyttjas, men framhöll att vissa områden borde skyddas och lämnas för fri utveckling. Detta gällde inte för de landskap vars värden skapats genom långvarig hävd. SNF:s framhöll sitt starka engagemang vad gällde ängs- och hagmarksfrågor. Där genomfördes inte bara slättergillen utan också inventeringar, vilket kopplade den traditionella hävden med utvecklingen av den biologiska mångfalden samt ökade kunskapen om jordbrukets förändring och dess framtida påverkan. SNF genomförde ingen egen regelrätt forskning på grund av brist på resurser, men smärre lokala studier genomfördes. Man såg en roll för SNF både som kunskapskälla och som brygga mellan olika aktörer. SNF betonade att ”det är särskilt viktigt att öka barn och ungdomars kunskaper om odlingslandskapets natur- och kulturvärden”. Man har därför under 2003 tagit fram ”ett webbaserat utbildningsmaterial kring detta och arrangerat en lärarkurs”. Insatser som emellertid krävde resurser samt att arbetet bedrivs långsiktigt.

6.4. Sammanfattning och slutsatser

Två av de mest centrala delarna i detta uppdrag var att *bevara* och *sprida* traditionell kunskap och vi har därför gjort en bedömning av situationen rörande *bevarande* av samt *undervisning* och *forskning* om traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor.

Vi konstaterar att:

Conservation definieras som bevarande och bruk av biologisk variation i förädlingsprogram.

Preservation definieras som sparande, dvs. bevarande av biologisk variation i oförändrad form.

In situ innebär att en organism eller ett kunskaps-element bevaras på sin ursprungliga plats

med naturlig selektion och/eller sedvanligt mänskligt selektionstryck.

On farm management är ursprungligen ett *in situ*-bevarande. I Sverige används begreppet även när äldre tiders förhållanden rekonstruerats till så kulturhistoriskt realistiska förhållanden som möjligt.

Ex situ är bevarande utanför sitt riktiga sammanhang. För kunskap kan det handla om arkiv eller i böcker medan det för djur och växter under förhållanden som rekonstruerats så kulturhistoriskt realistiskt som möjligt. *Ex situ* sker utanför traditionell drift och på annan plats än autentisk. Det kan röra sig om museijordbruk eller liknande.

Förvaltning syftar till ett bevarande som tillåter förändringar så länge kunskapens, objektets eller miljöns villkor beaktas. Eftersom all kunskap är under ständig utveckling så är det mest önskvärda att traditionell kunskap bevaras och sprids genom levande tradition i sitt rätta sammanhang. Bevarande av kulturberoende och kulturgynnad biologisk mångfald kräver att naturvårdens och kulturmiljövårdens intressen samordnas. I vissa fall kan även lagar och regelverk motverka ett bevarande såväl *in situ* som *ex situ*. För att verkligen kunna bevara traditionell kunskap *in situ* måste de rätta villkoren råda, det krävs trygghet, engagemang och respekt för traditionsbärarna.

• *In situ*-bevarande av kunskap: Ett bevarande i sin naturliga miljö anses inom mångfaldskonventionen vara det bästa, både vad gäller organismer och kunskap. Att på olika sätt underlätta och möjliggöra för traditionsbärare är således en mycket prioriterad del inom arbetet med artikel 8j. Man kan sannolikt pågå att det inte idag pågår någon medveten myndighetsstyrd verksamhet som har som mål att i enlighet med artikel 8j verka för ett *in situ*-bevarande av traditionell kunskap eller traditionell nyttjande av biologisk mångfald. Det förefaller snarare som många av de representanter för lokalsamhällen relevanta för en svensk tolkning av artikel 8j som vi har kontaktat anser sig motarbetade av myndighetstjänstemän och krångliga regelverk, som egentligen är anpassade för tillämpning inom andra typer av näringar. De

besvär som traditionsbärare har haft i samband med dispensansökningar för örönmärkning av köroxar och skogsbetande boskap kan till viss del ses som exempel där vi inte har lyckats underlätta för traditionsbärarna att fortsätta med praktiskt utövande av traditionell kunskap.

• *Ex situ*-bevarande av kunskap: *Nordiska museet* med underavdelningen *Julita – Sveriges lantbruksmuseum* är ansvarsmuseum för bevarande av kulturhistoria under perioden 1520 fram till idag. Friluftsmuseer är kulturmiljöer som ofta associeras med insatser för traditionell kunskap, gamla husdjursraser och äldre grödor. Såväl sektors-/näringsmyndigheter som miljö-/bevarandemyndigheter har direkt ansvar för domesticerad biologisk mångfald. Bristen på samlat övergripande ansvar för bevarandeverksamheten är besvärande. Ansvarsmuseerna som har uttalat ansvar för frågeställningarna lyder direkt under Kulturdepartementet. *Kulturrådet* ansvarar för fördelning av statliga bidrag och att driva utvecklingsfrågor inom vissa delar av museisektorn. De regionala museerna (länsmuseumerna) tillhör Kulturrådets ansvar. Kulturrådet anser att länsmuseumerna har en viktig ställning för regionalt kunnande. Kulturrådet kan i viss mån styra anslag till vissa områden t.ex. utbildning om traditionell kunskap. För museernas uppdragsverksamhet har biologisk sakkunskap stor betydelse för uppgiften att göra bredare landskapsanalyser vid miljökonsekvensbeskrivningar och kulturhistoriska utredningar. Kulturarvsaktörerna har bred och djup kompetens, stor entusiasm men också ett övermått av arbete och otillräckliga personella och ekonomiska resurser. Det offentliga historie- och kulturarvsarbetet ska ta ansvar för att bidra till att samhället får en rik och intressant belysning.

Dialekt- och folkminnesarkiv. Folkminne omfattar människors erfarenheter av allt som hör livet till. Folkminne bidrar till förståelse för människors sätt att handla.

Människan, djuren och växterna; Etnobiologi i Sverige. Projektets ledningsgrupp – de fem mu-

seerna Åjtte – Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Fredriksdals friluftsmuseum, Julita - Sveriges lantbruksmuseum, Naturhistoriska riksmuseet och Stiftelsen Skansen samt Nordens Ark, Nordiska kulturlandskapsförbundet, Kungliga skogs- och lantbruksakademien och Centrum för biologisk mångfald – bildar en sammanslutning med omfattande sakkunskap för uppgiften att kartlägga den etnobiologiska kunskapen. Projektets årliga symposier populariserar kunskapsområdet och klarlägger kompetenser inom detta, vilket för kartläggningen av traditionell kunskap om och nyttjande av växter och djur framåt.

Hembygdsvården: I Sverige finns över 1 800 hembygdsföreningar som tillsammans har närmare en halv miljon medlemmar. Det handlar om folk med ett fritidsintresse kopplat till sin hembygd, vilket tar sig uttryck i dokumenterande av hembygdens traditioner. Hembygdsföreningarna utgör en ofantlig resurs som skulle kunna nyttjas för det omfattande arbetet att systematiskt dokumentera lokal kunskap.

Bibliotek och liknande: Bibliotek och arkiv är ovärderliga kunskapskällor inom en mängd tillämpliga områden. En ny sådan källa är den danske etnologen Vagn J Brøndegaards stora boksamling om folklig föreställning av växter och djur vilken år 2003 förvärvades av *Kungliga skogs- och lantbruksakademien*.

- Undervisning och forskning: Kursplanen uttrycker för nästan alla ämnen i den obligatoriska skolan att biologisk mångfald och traditionell kunskap ska behandlas så att man därmed kan anse att intentionerna i mångfaldskonventionen om traditionell kunskap uppfylls.

Sameskolan är nog den enda särskilda skolgång som kan kopplas till mångfaldskonventionens artikel 8j. Sameorganens arbete väntas bli gynnat av det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald när artikel 8j genomförs.

Myndigheten för skolutveckling har inte analyserat sin roll i samband med artikel 8j eller mångfaldskonventionen som helhet. Ett återkommande

problem är bristen på aktuellt och relevant kursmaterial.

Grundskolor och gymnasier framhåller att lärare och elever på högstade- och gymnasienivå är en viktig målgrupp för en satsning på dokumenterande och bevarande av traditionell kunskap. Naturbruksinriktningen kräver ett historiskt perspektiv för att kunna ge överblick och väcka intresse.

Av 135 tillfrågade *folkhögskolor* svarade en femtedel. Av dessa ansåg sig nästan alla bedriva någon verksamhet som anknöt till traditionell kunskap. Representanter för lokalbefolkningar kan anlitas som föreläsare.

Verket för högskoleservice ska bl.a. vara aktivt för att främja etnisk och kulturell mångfald.

Universitet och högskolor bedriver flera forskningsprojekt som är riktade mot artikel 8j.

Sveriges lantbruksuniversitet, SLU, skiljer sig från övriga genom att vara placerat under Jordbruksdepartementet. Detta för att verksamheten främst riktas mot de areella näringarna.

Vid avdelningen för agrarhistoria drivs forskningsprojekt med nära koppling till näringar med hög traditionell kunskap i sin tillämpning även idag. Centrum för biologisk mångfald, CBM, har ett huvudmannaskap delat mellan SLU och Uppsala universitet. CBM bedriver inom projektet Etnobiologi i Sverige forskning kring traditionell kunskap om biologiska resurser.

Studieförbund och liknande skulle kunna fylla en funktion i ett formellt eller informellt utbildningssystem, särskilt inom överförandet av traditioner och sedvänjor inom hantverk. Dagens utbud skulle kunna utökas med relevanta kurser.

Samiska organisationer:

Samernas Utbildningscentrum/Sámij Áhpadusguovdásj har till uppgift att tillhandahålla en utbildning anpassad för enskilda samers behov samt sprida kunskap om samer till andra människor. *Sáminuorra* är det samiska ungdomsförbundet och arrangerar kulturläger för samisk ungdom för att överföra olika kunskaper. Man framhöll att man var kritisk till det formella svenska ut-

bildningssystemets insats för att sprida kunskap om den samiska kulturen. *Sameslöjdstiftelsen / Sámi Duodji* ska förvalta, föra vidare och utveckla det samiska slöjdkunnandet samt sprida kunskap om detta. *Gaaltje – Sydsamiskt KulturCentrum* är en funktion som ska stärka och utveckla det samiska kultur- och näringslivet.

Museer och liknande:

Av de stora museerna så ansåg *Naturhistoriska riksmuseet* sig inte ha annat än en inskränkt roll inom området traditionell kunskap. *Nordiska museet* hade å andra sidan ett mer påtagligt ansvar och bedrev en etablerad pedagogisk verksamhet. I museets fotoarkiv och redskapssamling ansågs mycket kunskap vara bevarad. Inom projektet ”Människan, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige” hade Nordiska museet sänt ut en specialfrågelista kring just etnobiologiska frågor och samtidigt genomfört en genomgång av det etnobiologiska värdet hos äldre listor. Det särskilda ansvarsmuseet för samernas kultur, *Ájtte Fjäll- och Samemuseum* informerade dels om samer och samisk kultur för samer i inifrånsperspektiv, dels om samer och samisk kultur för en bred allmänhet. Bland de mindre museerna framgick det att man vid sidan av utställningarna arrangerade olika typer av evenemang som hade koppling till traditionell kunskap, t.ex. besök från skolor, föredrag, kurser tillsammans med länsstyrelsen, temadagar (hantverksdagar, slätterdagar), studiecirkel samt produktion av tematiska häften och dokumentärfilmer. Flera av dem höll också lantrasdjur och lantsorter inom sina museigårdar och –jordbruk för att synliggöra den delen av kulturarvet. Hållning och odling innebar visst praktiserande av traditionell kunskap. Vidare bedrevs på sina håll lokal dokumentation av folklig kunskap, men det skedde inte systematiskt utan framför allt sporadiskt. Det sista ordet *sporadisk* kan sannolikt användas för att beskriva helhetssituationen för museisektorns involvering i dokumentering och bevarande av traditionell kunskap enligt artikel 8j. De projekt som är på gång vid de olika museerna är främst resultat av enstaka personers engagemang för dessa frågor.

Naturum är entréer till naturområden med information om en trakts geologi, flora, fauna och kulturhistoria samt natur- och miljövård. De tillhandahåller kunskap om landskapets historiska utveckling, det ekologiska samspelet och människans påverkan. Denna introduktion inbegrep oftast beskrivningar av kulturlandskapet och dess koppling till den biologiska mångfalden. *Fulufjällets naturum* påpekar att kunskapen om hävden i det boreala landskapet är eftersatt. *Ottenby naturum* läser ”den historiska kartan” för att tolka hur människan tyglat geologi och klimat. *Stendörrens naturum* har årliga kortkurser med hantverkare inom hård och mjuk slöjd. Man suddar ut gränserna mellan natur och kultur. *Sånfjällets naturum* har årliga slätterdagar.

Forskningsråd och anslagsgivare:

Regeringen tilldelade Naturvårdsverket, Formas och Vetenskapsrådet ställt särskilda medel för forskning inom området biologisk mångfald. *Naturvårdsverket* framhöll att man hade diskuterat med främst Formas, Vetenskapsrådet och MISTRA rörande forskning om biologisk mångfald, men att artikel 8j inte hade kommit upp i diskussionerna. Man ansåg att om riksdagens satsning på forskning om biologisk mångfald permanentades kunde forskning som faller under artikel 8j även rymmas där. *Formas* markerade att man inte hade som primär uppgift att stödja verksamhet enligt 8j vare sig i allmänhet eller hos ursprungliga och lokala samhällen. Formas skulle kunna överväga att finansiera sådan forskning, men arbetade inte aktivt för att traditionell kunskap skulle respekteras i samhället och forskarvärlden. Formas uppfattning var att vetenskaplig kunskap måste vara mer värd än traditionell lokal kunskap. Formas framhöll vidare att deras ledstjärna är respektlös hållning till all kunskap. *Vetenskapsrådet* å sin sida framhöll att man enbart stödde forskarinriktad forskning och strävade efter att ha vida forskningsfält utan inläsningar i temata eller program. Man hade inte uppmärksammat behovet av forskning för genomförande av artikel 8j. Man ansåg ändå att om rådet skulle få in en ansökan om ett

tillämpligt projekt med nöjaktig kvalitet var det dess uppgift att ge anslag.

Merparten av de andra forskningsstiftelserna framhöll att de inte hade något formellt ansvar men att en ansökan med inomvetenskaplig höjd skulle kunna ha samma rätt att prövas för att få anslag som andra ansökningar. Vetenskapligheten framhölls genomgående som det nödvändigast kriteriet för ett eventuellt beviljande. *Vetenskapsakademien* ansåg sig inte ha några medel som direkt skulle kunna stödja projekt inom ramen för artikel 8j. Detsamma gällde *Stiftelsen framtidens kultur*.

Fiskerinäringen:

SKIFO markerade att kust- och insjöfisket inte var något annat än en mycket gammal kultur- yttring med tillhörande traditionell kunskap. Även *Kustfiskarnas organisation* verkade för att kulturarvet inte skulle dö på grund av ekonomiska eller politiska intressen. *Blekinge kust- och skärgårdsförening* såg sig som en förening för fiske, kultur och miljö. Även andra organisationer för småskaliga yrkes- eller husbehovsfiskare framhöll vikten av kontinuitet vad gällde kunskapsöverföring, men att man ansåg sig motarbetad av krångliga regelverk och ett ständigt prioriterande av sportfisket.

Lantbruket:

Den största organisationen inom lantbrukssektorn, *Lantbrukarnas riksförbund* (LRF) framhöll att en del av medlemmarna besatt traditionella kunskaper och andra inte. Man framhöll att det oftast var det geografiska läget med infrastrukturen som ställde till det för lantbruken och inte nödvändigtvis deras storlek. LRF betonade också att avkall på regelverket som kontrollerade kvaliteten på livsmedel aldrig fick göras. Samtidigt insåg man att just regelverket var en av de svårare bitarna för småbrukare. De mindre organisationerna, *Förbundet Sveriges Småbrukare* och *NOrdBruck*, framhöll å sin sida miljöproblemen förknippade med stordriftsjordbruk och bristen på hållbarhet i produktionen. Stordriften innebar att det småskaliga jordbruket, som man menade

var mer uthålligt, konkurrerades ut rent finansiellt. Man framhöll vidare att all form av kombinationsjordbruk, t.ex. turism, var en form av nödlösning för att bevara odlingslandskapet.

Fäbodbrukarföreningarna, *Dalarnas fäbodförening* och *Gävleborgs fäbodförening*, framhöll att man ville att fäbodbruket skulle kunna utvecklas som en gren av jordbruket. Dalarnas fäbodförening ansåg att en eventuell kunskapsbank borde finnas inom en demokratiskt vald fäbodorganisation. Man ansåg emellertid att traditioner bäst bevarades genom praktisk verksamhet. *Gävleborgs fäbodförening* hade särskilt reagerat mot sådan ekoturism som motverkade föreningens rovdjurspolicy. Föreningen hade även dokumenterat hur traditionella kokhus borde utformas där även etnoekologiska aspekter vägdes in.

Stockholm Uppsala Fåravelsförening (SUF) är en ideell förening för folk som har fårhållning som hobby eller bisyssla. Kunskapen om fårhållning spreds inom föreningen med hjälp av kurser och informella mentorskap. Man menade att regelverket var krångligt och att kraven ständigt höjdes, vilket innebar att småskalig fårhållning för att hålla öppna marker blev en utpräglad förlustaffär. I svaret framhölls att man inte nödvändigtvis ville gå med vinst utan bara gå jämt upp. I dagsläget slutade många hålla får eftersom de ansåg sig motarbetade.

Hemslöjdsrörelsen: Enligt statligt direktiv ska det finnas minst en hemslöjdskonsulent för hård slöjd och en för mjuk slöjd i varje län. Huvudmännen för dessa kan variera. Inom *NUTEK* finns nämnden för hemslöjdsfrågor med uppgift att främja hemslöjden. Bland hårdslöjdskonsulenterna hade *RåMa-projektet* skapats. Ett projekt som sökte bevara, utveckla och sprida kunskap om den hårda slöjdens material.

Hembygdsvårningen: Helhetssynen på landskapet och den historiska markanvändningen är fundamental för samhällsplanering. Samhällsutvecklingen behöver påverkas så större hänsyn tas till äldre tiders kunskap. Museijordbruk eller historiska

Centrum för biologisk mångfald

experimentalfält stötts på olika ställen i landet. Anställda hembygdskonsulenter stöttar lokal-föreningar och fungerar som kontaktperson i regionala nätverk.

Särskilda intresseorganisationer:

Folkerörelserådet Hela Sverige ska leva omfattade ca 50 olika intressenter. Lokala utvecklingsgrupper samlade nästan 100 000 personer. Målet var ekologiskt hållbar utveckling med försök till lokalt självstyre. Jordbrukarens roll som landskapsvårdare med allmänt stöd för insatserna betonades särskilt. *Nordiska kulturlandskapsförbundet* förmedlade en helhetssyn på landskapet och uppmärksammade speciellt sambanden mellan natur och kultur. Därför ansågs artikel 8j som central inom mångfaldskonventionen då den lyfte fram människans roll som ekologisk faktor och hur resursbevarande kunde förenas med bruk av biologisk mångfald. *Svenska ekoturismföreningen* vill kvalitetssäkra olika turistföretags arrangemang i samarbete med lokalsamhällen. *Svenska jägareförbundet* framhöll jakten som en ursprunglig sysselsättning och att många beslut fattades på politiska grunder och inte ekologiska. *Svenska naturskyddsföreningen* hade inga principiella invändningar mot att biologisk mångfald bevarades och nyttjades långsiktigt, men framhöll att vissa områden också borde skyddas och lämnas för fri utveckling. Föreningen ansåg sig ha en roll som brygga mellan olika aktörer.

Slutsatser:

- Det är svårt att definiera och förstå vilken traditionell kunskap som är viktig för att upprätthålla och hållbart nyttja biologisk mångfald.
- Det framhålls i mångfaldskonventionen att det i tider av globalisering som främjar kulturell homogenitet är angeläget att bevara lokal traditionell diversitet. Rekommendationen är att i första hand sträva efter att bevara *in situ*.
- Det förekommer få offentliga insatser som uppmuntrar traditionsbärare att bevara traditionell kunskap *in situ*. Många anser sig istäl-

let vara direkt motarbetade av regelverk och myndigheter.

- Bevarande *ex situ* är enda möjligheten om kunskap, som idag saknar praktisk funktion, ska bevaras till framtiden.
- Insatserna för *ex situ*-bevarande av kunskap är ganska ostrukturerade och extensiva.
- Ord som bruk, odling, hävd, vård och kultur är i grunden närmast synonyma begrepp. Denna insikt gör i praktiken hela landskapet till ett kulturlandskap.
- Museer har en viktig roll som kunskapsbank och studiematerial. Det finns skäl att flytta mer skolundervisning dit. Forskartjänster behövs.
- Genomförandeuppgifter bör främst falla på friluftsmuseer då det gäller ansvar för domesticerad biodiversitet, men även hembygdsgårdar kan fungera som resurser.
- Friluftsmuseer kan fungera som kunskaps-spridare genom vidareutbildning av lärare och genom lärarhandledningar samt vara platsen för genomförandet av olika aktiviteter.
- Vid större pedagogiska satsningar på museer är det viktigt att samordna natur- och kulturhistoriska perspektiv.
- Merparten av museerna klagat på att tillgängliga resurser är otillräckliga. Kompetensen på det naturvetenskapliga området inom region-, läns- och lokalmuseer är generellt otillräcklig för att kunna verka i artikel 8j:s anda.
- En sammanhållande institution behövs i det nätverk för bevarande av natur- och kulturmiljövärden i vilken friluftsmuseerna och odlingsmiljöer och biologiska mångfald ingår.
- Dialekt- och folkminnesarkiven har en stor mängd relevant men för detta ändamål ofullständigt och ostrukturerat material. Sannolikt är

den befintliga biologiska kompetensen på arkiven för låg för att kunna avgöra fullständigheten av inrapporterad information.

- Det förekommer sporadiska dokumentations- och forskningsinsatser av relevans för artikel 8j i Sverige, men det saknas systematisering och strukturering av verksamheten varför en fullständig kartläggning skulle behöva göras.

- Forskningsråd och anslagsgivare förefaller inte särskilt intresserade av att finansiera dokumentationsarbete eller tvärvetenskapliga projekt rörande traditionell kunskap.

- De insatser som har gjorts inom kultursektorn rörande kulturarv på senare år är mycket fixerade vid det materiella arvet och då främst byggnader och urbana miljöer. Det levande kulturarvet i form av arter, sorter och kulturlandskap eller det immateriella kulturarvet i form av kunskap och kulturyttringar har fått jämförelsevis lite uppmärksamhet.

- Samtidigt som det är viktigt att varje samhällssektor har bred kompetens är det nödvändigt att samordningen mellan natur- och kultursektorn förbättras på samtliga nivåer.

- Södra Sverige förefaller ha en mer traditionell syn på kulturarvet än Norrland.

- Från Västernorrland framhålls kulturmiljöer inte enbart som fysiska lämningar utan också som muntliga traditioner, minnen, känslor, värderingar och konstnärliga uttryck till dessa.

- Norrbotten visar en vid syn på kulturarvets innebörd och anspelar i hög grad på kulturlandskapet.

- Styrsystemet för utbildningsväsendet förefaller vara tillräckligt för att ge utrymme för undervisning relevant för artikel 8j, men sannolikt saknas tillräcklig undervisningsmateriel och -plan för att kunna genomföra något väsentligt.

- Viss undervisning förekommer rörande traditionell kunskap, kulturlandskap och biodiversitet, men den är i mycket stor utsträckning personbunden och inskränker sig nästan enbart till undervisningen inom biologi och historia.

- Samernas utbildningscentrum (tidigare Samernas folkhögskola) har genomfört dokumentation genom läromedelsproduktion inom sameslöjd, rennäring och språk.

- Ungdomsförbundet Sáminuorra gör en informationsbox om renskötsel och samiska binärningar som jakt, fiske och slöjd. Den ska upplysa om samisk kultur och historia.

- Eleverna på Kalix naturbruksgymnasium arbetar regelbundet på kvarvarande fäbodan i Norrbotten.

- Bäckedals folkhögskola i Sveg samverkar med lokala traditionsbärare i återkommande moment i undervisningen och eleverna på dokumenterar lokal traditionell kunskap.

- Eleverna på Bollerups naturbruksgymnasium i Tomelilla kartlägger lokal traditionell kunskap.

- Kampanjer som ”Markernas mångfald” och ”Levande landskap” har för stort pedagogiskt värde för att vara tidsbegränsade.

- Respekten för traditionella näringar undergrävs om de förvanskas till attraktioner på tomteland, sportanläggningar eller slika inrättningar där t.ex. fäbodan kommit i ropet.

- Turism och rekreation gynnas ibland framför traditionella verksamheter. Exempelvis kan myndigheter föredra att satsa på fisketurism och sportfiske istället för ett traditionellt husbehovsfiske, som är en lokal verksamhet och håller bygden vital.

- Traditionella seder och bruk, som i vissa fall är i stånd att hota den biologiska mångfalden, kan om-

Centrum för biologisk mångfald

vandlas så att dessa på ett mer hållbart sätt kan fortsätta utan att de kommersiella följderna blir negativa för en lokalbefolkning. Exempelvis kan renskötare och fiskare ha ekoturism som binäring och utveckla ripjakt, rovdjursskådning och sälutflykter.

- Det behöver finnas sakliga biologiska grunder för förbud eller inskränkningar av traditionella verksamheter. Exempel på är förbuden mot jakt på ekorre och sträckande morkulla.

- Festivaler och jippon kan hemfalla åt kommersialism. Framgång trubbar av omdömet. Tävlingar leder till orimligheter när biologisk mångfald utnyttjas fel. Den internationella Torskfiskefestivalen i Öresund är ett exempel. Den lockade år 2004 över 500 fiskare, som drog upp 2 333 torskar om totalt 4 800 kilo. Stora romstinna honor dominerade. Fiskeetiskt är festivalen olämplig, särskilt som den genomförs under lekperioden.

- Oreglerat sportfiske kan leda till att arter som gös, gädda och öring utarmas.

- Traditionellt material för slöjd och hantverk, såväl traditionella naturalster (näver, garvbark, vilar, rötter, skohö etc.), som djurben, horn och hudar, alltmer blir bristvaror. Detta kräver förståelse och tillmötesgående av nu mer vedertagna verksamheter.

- Det finns ett nätverk verksamt inom dokumentation, analys och spridande av traditionell kunskap rörande de biologiska resurserna. Detta består av fem museer, Nordens Ark, Nordiska kulturlandskapsförbundet, Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien och med CBM som samordnande kansli.

- CBM borde utvecklas till ett forum där praktiker, forskare och administratörer kan mötas. CBM borde även finnas som mötesplats för olika intresseorganisationer. CBM kan bli en partner som förmedlar resurser så den optimala nyttan av satsningarna också har nordiskbetydelse.

- CBM skulle kunna fungera som producent av bra pedagogiskt material för bl.a. naturbruks-gymnasier, folkhögskolor, museer, naturskolor och naturum. Målsättningen bör vara att belysa historiska försörjningssystem och tekniker som utnyttjats. Verket "Människan och naturen: etnobiologi i Sverige" (Pettersson et al., 2001) används redan idag som inspiration inför guidningar i kulturlandskapet.

Centrum för biologisk mångfald **föreslår** att:

- a Ett nationellt program för mångfaldskonventionens artikel 8j inrättas, som får i uppdrag att driva frågor rörande traditionell kunskap och ursprungliga och lokala samhällen samt implementerandet av artikel 8j.

- b Det föreslagna nationella programmet uppdras att ta fram en genomförandeplan för undervisning relevant för artikel 8j.

- c Det föreslagna nationella programmet uppdras att systematisera och strukturera verksamheten med dokumentations- och forskningsinsatser av relevans för artikel 8j och svara för tilldelning medel för tvärvetenskapliga projekt rörande traditionell kunskap.

- d ICOM:s rekommendation, att museala miljöer och museobjekt ska vara historiska dokument och inte påverkas av byggnormer och liknande krav om intressekonflikter uppstår, ska regleras av svensk författning.

- e ICOM:s museidefinition, som även omfattar ekomuseer, botaniska och zoologiska trädgårdar, naturhistoriska minnesmärken och naturreservat, ska tillämpas officiellt.

- f Vissa museer, speciellt friluftsmuseer, tilldelas nationella uppdrag att för i sina regioner och inom sina specialiteter bevara och sprida kunskap om biologiska resurser i vid bemärkelse.

- g Kompetensen på det naturvetenskapliga området inom region-, läns- och lokalmuseer

höjs genom styrd medelstildelning.

- h Dialekt- och folkminnesarkiven tilldelas resurser för att analysera arkivens innehåll av information med relevans på tillämpning av artikel 8j på samma sätt som de provinsiella museerna
- i Läromedelsproduktion gynnas i fall där traditionella kunskaper, innovationer och sedvänjor är betydelsefulla.
- j Samordningen mellan natur- och kultursektorn förbättras på samtliga nivåer genom att det föreslagna nationella programmet uppdras att organisera relevanta samverkansgrupper.
- k Representanter för ursprungliga och lokala samhällen ska ha författingsenlig rätt att använda naturalster och övrig biologisk mångfald för bevarande *in situ* och för att upprätthålla ett traditionellt livssätt där äldre kunskap, idéer och seder kommer till uttryck.

7. Att stärka och respektera traditionell kunskap

7.1 Bakgrund

I artikel 8j framgår att varje part ska ”respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor ...” och i skrivelsen till detta utredningsuppdrag framgick behovet av att begrunda hur den traditionella kunskapen ska ”kunna bevaras, stärkas, skyddas och spridas, samt i ökad utsträckning praktiskt tillämpas”. Vi har i detta kapitel valt att sammanfatta utredningsuppdragets uppmaning med orden att ”stärka” och ”respektera”. Ett av de viktigaste sätten att bevara kunskap är att visa att man anser att kunskapen har ett värde, att respektera den. Respekt och uppskattning utvecklar stolthet och omsorg. I ett dokument (UNEP/CBD/COP/3/19) inför tredje partsmötet beskrev den exekutiva sekreteraren ingående hur man ansåg att de stater som ratificerat mångfaldskonventionen borde tolka de tre viktiga punkterna i artikel 8j. Den första punkten lyder:

- (i) respektera, skydda och bevara kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livsätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald;

Det tredje partsmötet menade att biologisk mångfald bevaras och ökas med hjälp av kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga eller lokala samhällen och att bevarandet av biologisk mångfald därför går hand i hand med bevarandet av kulturell mångfald. Ursprungs- och lokalsamhällenas överlevnad måste därför underlättas genom att man låter dem nyttja den biologiska mångfalden, dvs. nyttja sina traditionella landområden, och därigenom bevara och utveckla sina traditionella kunskaper och sedvänjor. Man menade att regeringarna borde erkänna och garantera de ursprungliga och lokala samhällenas rättigheter till sina territorier. Så länge sådana rättigheter inte garanteras kommer kulturell mångfald och därmed biologisk mångfald

och traditionell ekologisk kunskap att försvinna. Ordet *respektera* i artikeln ansågs enligt partsmötet inkludera dessa samhällens besittningsrätt till sina landområden. Konventionens parter borde därför enligt dokumentet skapa ett regelverk och en administrativ apparat som säkerställer rätten till land. Med *respektera* menades också att ge traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor en likvärdig status som andra typer av kunskap, innovationer och sedvänjor. Relevant *traditionell kunskap* skulle således jämföras med *vetenskaplig kunskap* och relevanta innovationer från ursprungliga och lokala samhällen skulle ha ett likartat skydd som vetenskapliga eller teknologiska innovationer. På samma sätt menade man att relevanta sedvänjor och traditionellt bruk ska anses vara likvärdigt, om inte överlägset, *modernt* nyttjande av de biologiska resurserna genom jordbruk, fiske, medicinskt bruk eller för annat syfte. Man poängterade att ett respekterande inte nödvändigtvis måste bygga på en finansiell grund utan kunde lika gärna innebära att traditionsbärarna inkluderades i undervisning eller att man på annat sätt offentligt erkände den nytta som samhället hade av traditionell kunskap. Det poängterades vidare att ett respekterande av kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga eller lokala samhällen kommer av nödvändighet att vara förenad med en förändring i attityder från myndigheter, akademiska institutioner och samhället i stort, vilket innebär att artikel 13 om ”allmän utbildning och medvetenhet” också har viktig roll för artikel 8j.

I diskussionerna inom mångfaldskonventionen så har utbildningsfrågorna diskuterats ingående. I ett dokument som diskuterades vid tredje partsmötet 1996 (UNEP/CBD/COP/3/19) beskrivs hur man anser att de stater som ratificerar mångfaldskonventionen bör tolka kravet på att respektera traditionell kunskap och utövarna. Respekterandet måste inte nödvändigtvis bygga på finansiell grund utan man anser att det kan

göras på andra sätt. Det är viktigt att traditionell kunskap inkluderas i undervisning och att traditionsbärarna inkluderas i undervisning, som lärare, forskare, utbildningsrepresentanter, tjänstemän, hälsovårdsarbetare, naturvårdare eller i andra relevanta roller. Man rekommenderar också offentligt erkännande av den roll traditionell kunskap har för samhället. Något som bland annat kan göras genom att belöna traditionsbärare, individuellt eller kollektivt, med titlar, medaljer eller andra hedersbetygelser eller att inkludera representanter för traditionsbärarna i nationella delegationer vid internationella möten.

”Permanent Forum on Indigenous Issues” höll sitt första möte 13–24 maj 2002 och man:

Inbjöd UNESCO att garantera att man genom sina utbildnings- och kulturrepresentanter ska påverka regeringarna att inkludera ursprungsbefolkningarnas undervisningsmetoder, synsätt och psykologi i sina program och åtgärder för att ge ökade möjligheter för ursprungsbefolkningarnas barn och ungdomar till utbildning och att öka utbildningarnas kvalitet genom stipendier, akademiska eller relevanta utbildningsplaner. Av respekt ska undervisning ges på ursprungsbefolkningars språk. Ursprungsbefolkningar efterlyser ett erkännande av sin rätt till sin historia, sitt språk och sina muntliga traditioner, berättelser och nedteckningar rörande traditionell läkekonst och deras bidrag i form av ursprungsbefolkningens egna namn på folk och platser.

Begära av regeringarna att i sina program och planer samt i deras utbildnings- och kulturpolitik inkludera ursprungsbefolkningars kunskap, andliga och religiösa traditioner, sedvänjor och ceremonier samt deras historia, världssyn, livsfilosofier och värderingar. Man ska respektera ursprungsbefolkningarnas rätt till sina heliga platser, ceremoniella föremål och förfäders lämningar. De vill ha sin kulturella egendom återbördad, speciellt ifall den bortfördes utan deras tillstånd. Deras landområden, omgivningar och resurser ska restaureras. Det kulturella

arvet i form av arkeologiska och heliga platser ska användas för att lära barn och ungdomar av icke-ursprungsbefolkningar om det bidrag som ursprungskulturerna har lämnat till samhället och den globaliserade världen (E/2002/42).

Det andra mötet med ”Permanent Forum on Indigenous Issues” hölls 12–23 maj 2003 man beslutade att verka för att FN:s generalförsamling skulle föreslå ytterligare en sammankomst och rekommendera de nationella staterna att ”rädda, vårda och medvetandegöra ursprungsbefolkningarnas historia och kultur i utbildningssystemen för att stärka deras identitet” (E/C.19/2003/22).

Vid det tredje mötet med ”Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity”, som hölls i december 2003, presenterade den exekutiva sekreteraren ett dokument rörande statusen av traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor (UNEP/CBD/WG8J/3/4). I detta framhölls att:

Traditionell kunskap är ofta förbiseedd eftersom den anses ”irrelevant”, inte livskraftig eller baserad på ”vidskepelse” och folklöre snarare än vetenskapliga fakta. Beskrivningen av traditionell kunskap som ”folklöre” i exempelvis stora delar av Afrika bär underförstått även på den nedvärderande bibetydelsen av bakåtsträvande och vidskepelse. Traditionell kunskap betraktas fortfarande skeptiskt från regeringar och olika konservativa grupper. I exempelvis många europeiska länder har den traditionella kunskapen utsatts för förlöjligande, ansetts ovetenskaplig, irrationell och således värdelös.

På samma sätt är det ett problem att romantiseringen av traditionell kunskap påverkar dess trovärdighet. Många rapporter har noterat att det finns en tendens, inte bara hos olika föreningar för ursprungsbefolkningars rätt utan även regeringar och akademiska institutioner, journalister och konservativa, att romantisera ursprungsbefolkningar och deras kunskap. I detta hänseendet har rapporterna poängterat behovet att

ompröva allmänhetens attityd gentemot traditionell kunskap om principerna och målen i artikel 8j ska kunna tillämpas.

I artikel 10c i mångfaldskonventionen konstateras att parterna ska sträva efter att skydda och uppmuntra ”sedvanligt nyttjande av de biologiska resurserna i enlighet med de traditionella kulturella sedvänjor som är överensstämmande med kraven på bevarande och hållbart nyttjande”. Enligt ett dokument (UNEP/CBD/WG8J/2/4) av exekutiva sekreteraren till den andra sammankomsten för ”Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity” framgick det att man ansåg att detta krävde att ursprungs- och lokalsamhällen fick tillgång till den biologiska mångfalden. Detta kunde uppmuntras genom att:

- + i lagstiftningen erkänna och uppmuntra deras nyttjanderätt av områden som de enligt sedvanan nyttjat,
- + återlämna så mycket av deras traditionella landområden som möjligt eller utöka deras rätt att nyttja naturresurserna när markåterlämning inte är möjlig,
- + involvera ursprungs- och lokalsamhällen i förvaltningen av ekosystem och arter, som är viktiga för deras överlevnad. Denna inblandning i förvaltningen måste inbegripa rätten att fatta beslut om uttagsnivåer och skyddsinsatser.

Det framhölls som viktigt att ursprungs- och lokalsamhällena hade en stärkt roll i skötseln och bevarandet av den biologiska mångfalden och hade rätt att delta i arbetet rörande skyddade naturområden. Detta kunde möjliggöras genom ökad representation från dessa samhällen i de organ som ska besluta i ärenden som påverkar den biologiska mångfalden. Man skulle även bistå dessa lokalsamhällen med ökade möjligheter till utbildning, information och teknologi, samt främja deras möjligheter till fungerande kontakter mot de departement och de statliga verken, som har ansvar för frågor som berör dessa samhällens tillgång till biologisk mångfald (UNEP/CBD/WG8J/2/4).

En fråga som har varit och fortfarande är mycket aktuell i dessa sammanhang är *bioprospektering* — sökandet efter naturresurser att exploatera för kommersiell vinning. Denna har ofta varit fokuserad på traditionell kunskap och inneburit att man speciellt har inriktat sig på traditionsbärarna. Läkemedelsindustrin, växtförädlingssektorn och bioteknologiföretagen har varit särskilt aktiva inom detta område. Att man har ansett att kunskapen i sig har ett värde har inte automatiskt inneburit att man har respekterat traditionsbärarna eller alltid bedrivit någon sorts vinstdelning. Att man idag internationellt kan patentera odlingsväxter, traditionella läkemedel och andra biologiska resurser som har framkommit genom den traditionella kunskapen orsakar oro i u-länder och bland ursprungsbefolkningar (Nakashima & Roué, 2002). Man har visserligen även ansett att det potentiella kommersiella värdet av traditionell kunskap är starkt överskattad och att det därför inte är biopiraterna som är det stora hotet mot lokala jordbrukssamhällen utan snarare de s.k. ’mirakelgrödorna’ från multinationella firmor. Dessa utarmar de ursprungliga samhällena och därmed också deras kunskap och den omgivande biologiska mångfalden. Det verkliga värdet hos traditionell ekologisk kunskap anses också av vissa egentligen inte fungera som handelsvara utan mer som ett verktyg för bättre förståelse och att man borde använda den för att utbilda och inspirera människor till att uppskatta värdet hos de traditionella samhällenas världsäskådning samt bättre respektera ursprungsbefolkningarnas rättigheter (Hunn, 2002).

Vid 1999 års ”World Conference on Science” som arrangerades av UNESCO och ”International Council for Science” (ICSU) skapades en arbetsgrupp vars syfte var att klargöra likheter och skillnader mellan traditionell kunskap och vetenskap (Nakashima & Elias, 2002). Denna arbetsgrupp sammanställde en rapport i vilken man bland annat konstaterar att det är viktigt för forskare att inse skillnaden mellan vetenskap, pseudovetenskap och traditionell kunskap. Konferensen antog också ”Declaration on Science

and the Use of Scientific Knowledge” i vars första paragraf man konstaterade att:

Vetenskapens syfte är att tjäna mänskligheten som helhet och ska bidra att erbjuda alla en djupare förståelse rörande naturen och samhället, en bättre livskvalitet samt en hållbar och hälsosam miljö för nuvarande och kommande generationer.

För att finna lösningar på många av problemen med att skapa en hållbar utveckling på lokal nivå är kontakten mellan vetenskap och ursprungs- och lokalsamhällets kunskapssystem nödvändiga. Därför återfinns i den tjugosjätte paragrafen följande skrivning:

traditionella och lokala kunskapssystem är dynamiska uttryck baserade på iakttagelser och förståelse av världen och kan och har historiskt på ett värdefullt sätt bidragit till vetenskap och teknologi. Det är således av yttersta vikt att bevara, skydda, forska om och främja detta kulturarv och empiriska kunskap.

ICSU:s generalförsamling framhävde vikten av traditionell kunskap, framtagen utifrån praktiska erfarenheter under generationer, och poängterade att den inte skulle förväxlas med pseudovetenskap. Traditionell kunskap återfinns inom en mängd olika områden, t.ex. jakt, fiske, jordbruk, husdjursskötsel, byggnationer, läkekonst och för att anpassa sitt liv till omgivningen. Kunskapen är ofta holistisk och tvinnar samman erfarenhetsbaserade inslag med andliga föreställningar. Man påpekade att den västerländska vetenskapens dualistiska ansats till omgivningen har sina faror i felaktiga slutsatser grundade på brist på fakta. Man poängterade att pseudovetenskap utgår från vetenskapen och förvränger tolkningen. När vetenskapen strävar efter att verifiera eller avvisa hypotesen strävar pseudovetenskapen efter att minska andra hypotesers trovärdighet och på så sätt få högre tilltro. Pseudovetenskapen försöker att anta samma utseende som vetenskapen och typiskt är också att dess förespråkare är akademiskt skolade men i en annan disciplin än den som de agerar inom. Den traditionella kunskapen å sin sida har utvecklats på egen hand fristående från vetenskapen. Den har framkommit i sitt eget

sammanhang av lokalbefolkningar. Traditionell kunskap har också genom århundradena bidragit med fakta och hypoteser till den vetenskapliga kunskapen. Arbetsgruppen framhävde vikten av att bedriva samarbeten mellan vetenskapen och lokala kunskapsbärare. Ett problem i mötet mellan vetenskap och traditionell kunskap är att i skolundervisning undergrävs traditionsbärarnas auktoritet hos den yngre generationen i och med att undervisningen sker på vetenskapens villkor. Värdet av den traditionella kunskapen förringas, vilket minskar dess möjligheter att överleva som ett eget system. Detta gör att det är viktigt att analysera inverkan av kunskapsflöden och pedagogiska insatser.

Avslutningsvis ville man framhålla att:

Modern vetenskap utgör inte den enda formen av kunskap som är tillgänglig för människan. Traditionella kunskapssystem besitter en enorm och till största delen oskattad rikedom av information som har samlats och skapats inom en mängd olika kulturer.

Bland de åtgärder som rekommenderades för att förbättra situationen kan man nämna att de forskare och vetenskapliga institutioner ska verka för en dialog inom det vetenskapliga samhället som skapar medvetenhet och förståelse för traditionell kunskap och distinktionen mellan vetenskap, pseudovetenskap och traditionell kunskap. Man ansåg det vidare viktigt att verka för mer forskning rörande traditionell kunskap och särskilt då den som förvaltas av kvinnor. Dessutom poängterade man det faktum att traditionell kunskap och traditionella samhällen inte är statiska utan dynamiska och stadda under en ständig utveckling. Det är också viktigt att notera att mycket av den traditionella kunskapen förmedlas, tas upp och bevaras utanför klassrummet. Kunskapen lever inom ett kulturellt och socialt ramverk, som måste förstås, respekteras och bevaras (Nakashima & Elias, 2002).

Ett sätt att respektera och värdesätta traditionell kunskap är således att offentligt visa sin uppskattning. Detta kan man till viss del säga att man redan gör i Sverige i och med att olika

traditionsbärare, t.ex. hantverkare, får framträda på museer och i samband med utställningar. Det kan vara värt att omnämna att exempelvis sam-eslöjdaren Lars Pirak utnämndes till hedersdoktor vid Umeå universitet i november 2003 och att den samiska matkreatören Laila Spik fick Gastronomiska akademiens diplom 2004 med motiveringen ”för synliggörande och utveckling av samisk matkultur”. Ändå är det inte många traditionsbärare unnat att få denna offentliga uppskattning. I konventionens bakgrundsdocument har man vidare framhåvt att man kan visa sin respekt för traditionsbärarna och deras kunskap genom att de exempelvis kan bjudas in att fungera som lärare i undervisningen. Inom 2003-års etnobiologisymposium ”Vilda djur till förtret och fördärv — konflikternas etnobiologi” inom projektet ”Människan, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige” medverkade två fåbodbönder med föreläsning om brukarens perspektiv och kunskap i samband med konflikten husdjur och rovdjur.

Något som har återkommit i samband med diskussionerna i mångfaldskonventionen är utvecklingen av hållbar turism och man har då ofta i anslutning till artikel 8j fokuserat på riskerna för att turistnäringen ska breda ut sig på lokalbefolkningarnas och de traditionella näringarnas bekostnad. Man markerar att hållbar turism måste vara nära kopplad till bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald. Den ska vara hållbar vad gäller sin påverkan på ekonomi, sociala förhållanden och miljön (UNEP/CBD/WS-Tourism/2). I samband med det andra mötet med arbetsgruppen för artikel 8j i Montreal 2002 konstaterades det att:

Ursprungs- och lokalsamhällena är intressenter i utveckling av turistprojekt och därför ska deras intressen tas hänsyn till i alla nivåer i utarbetandet av riktlinjer, dvs processen rörande styrning, processen rörande offentliggörande och olika informationskrav för kungörelse, utbildning och medvetandegörande av allmänheten samt kapacitetsbyggande. De kräver därför en mycket genomtänkt strategi för att inkludera de relevanta delarna av arbetsprogrammet för artikel

8j och relaterade frågor i utkastet till internationella riktlinjer (UNEP/CBD/WG8j/2/INF/2).

Ett sätt att respektera lokalbefolkningen är således att de ska vara delaktiga i planeringen och genomförandet av eventuella turistsatsningar. Svenska Ekoturismföreningen främjar i sitt kvalitetsmärkningssystem *Naturens Bästa* ett respekterande av lokal- och ursprungssamhällellenas intressen. Om företagen som märks med *Naturens Bästa* även i praktiken motsvarar de grundkriterier som finns i teorin så bör ett respekterande vara mycket nära.

Fiskeriverket gav ur rapporten ”Fisketurism – en naturlig näring” (Fiskeriverket Information 1999: 5), som är en utredning av förutsättningarna för utvecklingen av en svensk fisketurism. Arbetet som låg till grund för rapporten är i huvudsak gjort av Fiskeriverket och Turistdelegationen, men man vill att fortsättningen ska ske i samarbete med representanter för Turistrådet och ”företrädare för aktörer med nära koppling till fisketurism”. Man poängterar i rapporten vikten av samverkan med en mängd olika aktörer och man utpekar ett tjugotal. Lokala yrkes- och husbehovsfiskare omnämns med samma dignitet som sportfiskare och bussbolag samt ett antal statliga verk. Man framhäver också vikten av att turistutvecklingen sker i samklang med lokalbefolkningens uppfattningar. Den svenska fiskelagstiftningens historik kommenteras med att den härstammar från 1950-talet då det i stort sett endast bedrevs yrkes- och husbehovsfiske. Man framhåller också att det fria handredskapsfisket delvis kan ha inneburit att ingen idag känner ansvar för den lokala utvecklingen av fiskevården. Rapporten beskriver fisketurister från olika länder ingående utifrån ett turistorganisatoriskt perspektiv. Vikten av fiskecamper i utvecklandet av fisketurismen poängteras. Man menar vidare att i samband med allmänt fiske bedrivs detta i en omfattning tills fisket blir dåligt. I en bilaga framhålls att fisketurismen kan skapa sysselsättning och möjligheten att bo kvar i bygden samt generera intäkter till och underlag för service i glesbygd. Med undantag för några inledningen

i förbigående nämnda kommentarer visar rapporten generellt sett ingen större förståelse eller respekt för lokalbefolkningens yrkes- och husbehovsfiske. Den tar inte heller upp eventuella risker för konflikter mellan turistnäringen och fiskerinäringen utan skildrar ämnet uteslutande utifrån turistutvecklings- och sportfiskeperspektiv.

I ”Fiskeriverkets sektorsmål för ekologisk hållbar utveckling” (Fiskeriverket, 1999: 7) eftersträvades ett ”utbildningsprogram för fiskerinäringen”, vilket är inriktat på de som i framtiden kommer att rekryteras till näringen. Man framhöll att:

Genom att introducera en specifik utbildning kan kompetensen höjas inom näringen. För fiskare kommer utbildningen bl.a. att innehålla marinbiologi vilket kommer att ge en bättre förståelse för fiskets inverkan på miljön.

Det kan antingen ses som ett värligt utbildningsprojekt för fiskarna eller som ett myndighetens översitteri med pekande finger på den vetenskapliga kunskapens förträfflighet. Vi har inte granskat vilket av dessa alternativ som är mest överensstämmande med sanningen. Det kan bero på vem som skapar programmet, vilken inriktning det har och på vilket sätt det tar vara på fiskarnas egen lokala kunskap. Det tidigare omnämnda exemplet med Fiskeriverkets och Naturvårdsverkets hantering av frågan om olika fiskestopp (kapitel 4.5. En levande skärgård) kan sannolikt ses som ett exempel där traditionsbärare inte respekteras.

Respekt kan också visas i myndighetsbeslut rörande incitament och restriktioner för utövandet av traditionella näringar och bevarande av kunskap. I kapitel 6.1. kommenterades bristen på dispenser rörande öronmärkning av kreatur vid skogsbyte eller oxkörning. I bägge fallen försvåras utövandet av den traditionella kunskapen och således bör besluten betraktas som restriktioner för utövandet även om de formellt är helt korrekt fattade.

En insats som kanske kan tas som ett tecken på brist på respekt för traditionsbärarna var när riksdagen i december 1992 beslutade att införa

ett nytt upplåtelseystem för småviltsjakt och handredskapsfiske i de svenska fjällområdena. Detta innebar en avreglering av tillståndsplikten och den bärande tanken var att jakt och fiske i fjällområdet skall vara tillåtet och öppet för alla intresserade. Man tog därmed bort de rensköttande samernas sedvanerätt att besluta om jakt och fiske inom renskötselområdet. Beslutet började gälla under 1993, vilket för övrigt var det år som FN:s generalförsamling 1990 (resolution 45/164) hade utlysts till ”internationella året för världens ursprungsbefolkningar”. Inte helt förvånande tog de samiska organisationerna detta som en ren skymf och ett tecken på förakt.

7.2. Sammanfattning och slutsatser

De svenska insatserna rörande att *stärka* och *respektera* traditionell kunskap är begränsade. Myndigheterna verkar inte ha någon generell önskan att stärka eller respektera traditionell kunskap. Informationsläget rörande traditionell kunskap är tämligen dåligt i Sverige, vilket också gör att man ofta har eller får en negativ bild av denna kunskap som föråldrad. Den undervisning som bedrivs rörande traditionell kunskap är också mycket begränsad, vilket medför att den negativa inställningen dessutom förs vidare till kommande generationer. Okunskapen innebär att man varken har respekt för kunskapen eller landsbygdens traditionsbärare. Man kan till och med gå så långt att framhålla att värdet av den traditionella kunskapen gärna förringas, vilket minskar möjligheterna för denna att överleva som ett eget system. Dessutom framhålls det ofta internationellt att bevarandet av biologisk mångfald går hand i hand med bevarandet av kulturell mångfald. Den traditionella kunskapen lever inom ett kulturellt och socialt ramverk, som måste förstås, respekteras och bevaras.

Ett sätt att respektera och värdesätta traditionell kunskap är att offentligt visa uppskattning. Aktning kan visas i myndighetsbeslut rörande stimulans och förbehåll för utövande av traditionella näringar och bevarande av kunskap. Detta innebär också ett offentligt erkännande av samhällets nytta av traditionell kunskap. Visad

respekt innebär också att traditionsbäraren känner stolthet och visar omsorg för sin kunskap. Respekt medför vidare att traditionsbäraren erkänns i undervisning. I diskussionerna kring artikel 8j och ursprungsbefolkningar menar man att respekt också har inneburit att ge de lokala samhällen rätten att bruka sina territorier och att man i lagstiftning erkänner deras hävdvunna rättigheter. En delaktighet i förvaltningen innefattar också beslutsrätt. Rätten till egna grödor är viktigt för lokalbefolkningar eftersom överstatliga bolags likriktning av grödor utarmar traditionell kunskap om biologisk mångfald.

Det finns en internationellt vanligt förekommande farhåga att turistnäringen växer på bekostnad av lokalsamhällen och traditionella näringar. I flera av dokumenten som svenska myndigheter har producerat under senare år framgår det att man betydligt oftare prioriterar friluftslivet än den traditionella näringen. Det kan man exemplifiera med när ett nytt upplåtelse-system för småviltsjakt och handredskapsfiske 1993 infördes i det svenska fjällområdet. Likaså är det en farlig balansgång när man via en myndighet erbjuder brukarna inom en traditionell näring en specifik utbildning för att höja kompetensen. Insatsen kan av förbiseende även ses som ett översitteri och uttryck för den vetenskapliga kunskapens förträfflighet.

Internationella vetenskapliga organisationer framhåller att modern vetenskap inte är det enda kunskapssystem som är tillgängligt för samhället. Man menar vidare att traditionell kunskap ska jämföras med vetenskaplig kunskap. Det framgår också att det är viktigt att göra en tydlig åtskillnad mellan vetenskap, pseudovetenskap och sedvanlig, traditionell kunskap. Pseudovetenskapen saknar helt berättigande i detta sammanhang medan de poängteras att ett samarbete mellan vetenskapen och traditionella kunskapsbärare är mycket viktigt. Det är också av värde att ge innovationer från lokala samhällen ett likvärdigt skydd som vetenskapliga eller tekniska innovationer. Vid Centrum för biologisk mångfalds kontakter med olika forskningsråd och anslagsgivare framkom det att de flesta inte

ser några skäl att likställa vetenskap och traditionell kunskap. Merparten ser det inte heller som sin roll att främja användningen av denna.

Centrum för biologisk mångfald **föreslår** att:

- a hävdvunna rättigheter, exempelvis rörande jakträtt, fiskerätt, rätt till naturalster och mulbetesrätt, genom lagstiftning bekräftas och erkänns som aktuella och juridiskt giltiga.
- b bevarande av lokala samhällens traditioner och sedvanliga bruk av biologisk mångfald ska respekteras genom att denna gärning i möjligaste mån godtas som skäl för dispens från de myndigheters inskränkande bestämmelser, vilka främst riktas mot annat slags verksamhet.
- c lokala samhällen med traditionella livssätt auktoriseras för medansvar i frågor rörande landskapsstrategier och förvaltning av miljövärden på samma villkor som övriga berörda.
- d det kulturarbete som utförs för att bevara och utveckla kunskap, idéer och traditioner hos ursprungliga och lokala samhällen officiellt likställs med annat kulturarbete.
- e respekt för traditionsbärare erkänns i all undervisning och kan uttryckas som villkor vid tilldelning av medel.
- f ett särskilt kunskapsstöd inrättas för att underlätta för traditionsbärare att fortsätta bruka sina kunskaper och dessutom föra dem vidare.
- g dagens miljö- och kulturstöd (t.ex. via LBU) omformas så detta i ökad omfattning och i vidare bemärkelse kan användas för att inspirera och stötta hävdvunnet bruk av biologisk mångfald och kulturhistoriskt betydelsefulla insatser inom lokala samhällen med traditionella livssätt.

8. Kvinnors traditionella kunskap, innovationer och sedvänjor

8.1 Bakgrund

På många håll i konventionens dokument poängteras vikten av att speciellt uppmärksamma kvinnors kunskap, innovationer och sedvänjor. Det betonas särskilt att man måste sträva efter att i samband med allt dokumenterande och allt bevarande av kvinnors kunskap ta speciell hänsyn till såväl den berörda kulturen som genusperspektivet (UNEP/CBD/WG8J/2/4). Kvinnors traditionella kunskap om biologisk mångfald har ofta en helt annan inriktning än mäns kunskap. De belyser därför ofta helt olika områden av samhällets kunskap. Man har därför poängterat att:

I många traditionella samhällen bevarar kvinnorna en hemlig kunskap kopplad till naturens resurser som enligt de lokala sedvänjorna inte delges till männen.

Denna kunskap kan också döljas i tystnad och ritualer, som kan handla om ämnen från kvinnlig hälsa och graviditet över till odling, matlagning, diet och nutrition eller beredning och administrering av huskurer.

Många kvinnor vill bevara sin kunskap på ett sätt som möjliggör en förmedling mellan generationer. Dokumentering och förvarande av sådan kunskap i register kommer att kräva utarbetandet av olika säkerhetsprotokoll för tillgång och nyttjande. Dokumenterandet av sådan kunskap kan också kräva att det är kvinnor som genomför själva arbetet. På samma sätt kräver förhandlingar rörande kontrakt om tillgång och nyttjande av kvinnors traditionella kunskap att kvinnor är involverade i förhandlingsprocessen (t.ex. lokala experter, jurister, etnobiologer, antropologer/språkvetare, etc.).

Men frågan befinner sig även på dagordningen inom andra fora. I samband med det andra mötet med "Permanent Forum on Indigenous Issues", som hölls 12–23 maj 2003, beslutade man att

verka för att FN:s generalförsamling skulle föreslå att det tredje mötet med "Permanent Forum on Indigenous Issues" kommer att hållas 10–21 maj 2004 i New York med "Indigenous women" som särskilt tema (E/C.19/2003/22).

I beslutet (V/16) som antog arbetsprogrammet rörande implementeringen av artikel 8j och relaterade frågor markeras det att parterna ska:

Erkänna den viktiga roll som kvinnor spelar i bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och poängtera att man särskilt ska uppmärksamma stärkandet av denna roll och involveringen av ursprungliga och lokala samhällens kvinnor i arbetsprogrammet.

I mångfaldskonventionens arbetsprogram för artikel 8j (bilaga 1) identifieras fem grundprinciper för arbetet. Den första av dessa lyder i sin helhet:

Fullständigt och effektivt deltagande av ursprungliga och lokala samhällen i alla nivåer av identifiering och implementering av delarna i arbetsprogrammet. Fullständigt och effektivt deltagande av kvinnor från ursprungliga och lokala samhällen i alla aktiviteter inom arbetsprogrammet.

Vidare framgår det i arbetsprogrammet (se bilaga 1. *First phase, Element 1, Task 4*) att parterna ska utveckla lämpliga mekanismer för att inkludera kvinnors traditionella kunskap i processen och man ska:

främja kulturellt lämpliga och genuspecifika metoder att dokumentera och bevara kvinnors kunskap rörande biologisk mångfald.

Inom Mångfaldskonventionen poängteras vidare att kvinnor från ursprungs- och lokalsamhällen ytterst sällan får delta på lika villkor inom olika samarbetsgrupper och myndighetsbeslut, varför man rekommenderar att detta förhållande behöver utredas ytterligare. I de svenska representa-

tionerna till konventionens olika möten har de samiska deltagarna uteslutande varit män. Inget annat svenskt lokalsamhälle har varit representerat vid mötena.

Även den svenska regeringen har poängterat vikten av jämställd representation och man markerade i sin naturvårdsskrivelse (Skr. 2001/02:173) att:

Det handlar om att utveckla och använda delvis nya arbetsformer inom naturvården. Det är angeläget att jämställdhetsaspekten finns med i detta sammanhang och att både kvinnor och män ges möjlighet att delta på lika villkor i dessa processer. Detta är viktigt inte minst mot bakgrund av att kvinnor och män kan ha delvis olika syn på natur- och kulturmiljön och hur vi bör bevara, nyttja och utveckla denna. Motsvarande synsätt gäller också integrationsaspekten.

Detta konstaterande gällde emellertid inte specifikt kvinnor från ursprungliga och lokala samhällen utan markerade den generella skillnaden i synsätt.

Det har bedrivits en del forskning i Sverige rörande kvinnors traditionella kunskap även om det är den manliga kunskapen som har fått störst utrymme. Inom det etnologiska området har man gjort insatser vad gäller exempelvis livsmedelshandtering, husdjurskötsel, textilslöjd, växtfärgning och läkeväxtanvändning, men sannolikt återstår fortfarande mycket att göra.

Exempelvis har etnologiprofessorn Phebe Fjellström presenterat kvinnans roll i det nordliga rummet och hennes traditionella kunskaper i ett antal sammanhang (Fjellström, 1993, 1997, 2000 & 2002). Också kulturanthropologen Hugh Beach har kommit in på ämnet kvinnans roll i de moderna samebyarna i samband med sitt arbete inom samebyar i Sverige (Beach, 1982).

Skogsfinnarna var en etniskt avvikande grupp bland vanliga svenskar och norrmän. Finnkulturen uppmärksammades i anmärkningsvärd omfattning av forskningen då den upplöstes under sent 1800-tal. Maud Wedin, som "revitaliserat" hela den skogsfinska debatten i framförallt Mellannorrland, tar i boken "Det skogsfinska

kulturarvet" (Bladh, 2001) upp kvinnans ställning men utan att betona genusperspektivet. Generellt kan man tolka det som att män var bundna till vissa sysslor medan kvinnorna fört ett mer flexibelt arbetsliv och obehindrat kunde delta i mannens uppgifter. I praktiken ansvarade dock kvinnor alltid för boskapen fastän mannen också i boskapslängder representerade gården officiellt. I den skogsfinska traditionen finns ett påfallande inslag av naturmysticism. Inte heller här tycks emellertid utöandet vara direkt könsbundet. Särskilda åtgärder fanns för att "trygga" eller fästa nyförvärvade kreatur till en ny ägare eller en ny ladugård. Exempelvis uppmärksammas Karin Henriksdotter från Råsjö i Borgsjö för att hon 1698 åtalats för signerier vilka bl.a. skulle ha befrämjat gräsväxten.

Med tanke på den dokumentation som finns skulle en genomgång med genusperspektiv kunna ge många aspekter på de skogsfinska kvinnornas kunskap, innovationer och sedvänjor och hur dessa förhållit sig till männens och om här funnits någon hemlig sfär. I sin avhandling "Finnskogens landskap och människor under fyra sekler" (1995) skriver Gabriel Bladh att trots att 1600-talets boskapslängder visar att finnarna snabbt kom att ha stora boskapsbestånd vet vi mindre om boskapskötseln än om svedjebuket, eftersom det förra var kvinnornas domän. Bladh betonar att kvinnors och barns del i kolonisation och bosättning måste överhuvudtaget beaktas i högre grad än hittills av forskningen.

Professor Lars Kardell ägnar i boken "Klöv-sjöns fåbodar" (Kardell & Olofsson, 2000) ett särskilt kapitel åt Den kvinnliga fåboden. Där konstaterar han:

Vi har flera gånger pekat ut fåboden som kvinnans domän. Här var hon i det närmaste allenarådande. Det är därför lite märkligt när man går igenom böckerna "Fåbodar och Fåbodminnen" från 1963 respektive 1965, och finner att av 72 bidragsgivare/författare är 58 män (81procent). Därmed förskjuts innehållet mot mera jordnära ting som byggnader, vedhuggning och klövjehästar. Dessutom blir sådant som handlar om vardagen

på fåbodvallen nedtecknat med färgade glasögon. Den som inte själv sysslats med eller upplevt en sak är inte alltid det bästa sanningsvittnet. En stor del av den kvinnliga erfarenheten försvinner i detta överföringsarbete.

Kardell jämför sedan de två bidrag som kommit från Klövsjö till bokredaktionen, ett från en man och ett från en kvinna. Det är slående hur olika man lägger tyngden på en verksamhet och hur en nödtvunget traditions- och könsbunden arbetsfördelning färgar synen på tillvaron och en verksamhet som ingår i ett gemensamt hushåll.

Ljusdalsbygdens museum i Ljusdal bedriver genom museipedagogerna Åke Palm och Eva Lidberg ett dokumentationsprojekt om Äldre fåbodjantors (skojäntors) erfarenheter och kunskap samlade under lång vistelse i fåbodskogen med djurhantering och traditionell, småskalig livsmedelsproduktion baserad på mjölkkråvara. Dokumentationen är tredimensionell, dvs. såväl muntlig som skriftlig och i bild, även video. Såväl nytt som gammalt material sammanställs och kommenteras. Flera informanter får träffas och byta erfarenheter.

I en projektansökan inom landsbygdsprogrammet rörande åtgärder för bevarande av kulturarvet på landsbygden skriver länsveterinär Margareta Stéen vid Länsstyrelsen i Gävle år 2000:

I Miljö- och landsbygdsprogrammet för Sverige år 2000 – 2006 betonas det internationella åtagandet med exemplet som Sveriges undertecknande av FN:s konvention 1993: 'Konventionen om biologisk mångfald'. (---) Intentionerna om biologisk mångfald, genetiskt bevarande och ursprungliga samhällen bör omfatta fåbodkulturen. (---) Fåbodbruket är en uthållig och resursbevarande livsform, utan människor, djur, livsmedelstillverkning och förenklad byråkrati kan inte fåbodkulturen föras vidare till kommande generationer. (---) Arbetet bör omfatta – intervjuer med åldrande fåbodkvinnor angående traditionella fåbodars vattentillgång, tillverkningsmetoder, hygien, produkter, deras hållbarhet, hur de lagrades, vilka regler som iaktogs etc. – intervjuer med

fåbodbrukare av idag om vattentäkter, tillverkningsmetoder, livsmedelshygien, produkter, deras hållbarhet, hur de lagras, vilka regler som iaktas, egenkontroll?"

I en introduktionsartikel för projektet i Svensk Veterinärtidning skriver Stéen och medarbetare (Stéen et al., 2000): "Fåbodarna var pigornas och vallpojknarnas arbetsplatser medan männen stannade på gården och skötte jordbruket".

Inspirerad av sin bror Yngve Ryds dokumentation av skogsarbetare och jägare har Lilian Ryd beskrivit deras kvinnors arbetsliv. Hon "fann ett stort, oprövat forskningsområde, vita fläckar som bredde ut sig kant vid kant till en hel okänd kontinent. Några tidigare studier att luta sig mot fanns inte – inte ens en grundläggande beskrivning av nybyggarlivet." Det kanske mest fantastiska i Lilian Ryds dokumentation är källförteckningen där hon nästan ursäktande skriver: "För att beskriva nybyggarkvinnornas liv har jag således haft endast mina intervjupersoner att hålla mig till. Alla fakta om kvinnoarbetet kommer från dem. En annan kännbar brist under arbetet har varit att det inte finns något utförligt verk om svensk jordbrukshistoria. Jag har ofta famlat i mörker när jag försökt förstå nybyggets villkor och ställa det i relation till vanligt jordbruk." (Ryd, 1995).

I fembandsverket "Det svenska jordbrukets historia" (huvudredaktör Janken Myrdal, Natur och Kultur 1998–2003, drygt 2000 sidor) ägnas två textsidor och en halvsidesbild på Nybygge vid Njunjes 1865 åt kolonisationen av Norrlands inland. Genus- eller könsperspektiv är inte anlagt på redogörelsen, med undantag av att illustrationen också visar två kvinnor vid en tvättbrygga.

Under läsåret 2004/05 avser Högskolan i Skövde att i samarbete med Västergötlands museum i Skara ge kursen "Kvinnor, män och jord, 10 p.", vilken avser att belysa agrarhistoria utifrån ett genusperspektiv.

Brist på kunskap kan lätt leda till missförstånd. En gammal men roande historia från livet i Skärgårdshavet mellan Sverige och Finland belyser: Den arabiske resenären al-Idrisi berättar från en expedition i farvattnen sommaren 1154 att han kom till amazonöar befolkade av

enbart kvinnor. Det var i tiden för bästa fisket, som sammanföll med skördearbetet. Detta hade framkallat en arbetsfördelning baserad på ålder och kön vars ena del al-Idrisi förmodligen inte kom i kontakt med. (Erikäinen et al., 2002)

8.2 Sammanfattning och slutsatser

I diskussionerna rörande Konventionen om biologisk mångfald och även andra internationella överenskommelser betonas vikten av att inkludera ett kvinnligt perspektiv på frågeställningarna. Utifrån artikel 8j betonas särskilt vikten att möjliggöra för kvinnliga representanter för ursprungs- och lokalsamhällen att delta både i den lokala, nationella och internationella processen rörande frågor om biologisk mångfald. I de svenska delegationerna till mångfaldskonventionens partsmöten eller arbetsgruppsmöten har inte någon sådan kvinnlig representant deltagit. De ”svenska” representanterna för samerna har utsetts av Sametinget och har hittills uteslutande omfattat manliga representanter. Även från finsk och norsk sida har endast manliga representanter för samerna deltagit.

Det har genomförts en hel del forskning rörande kvinnors traditionella kunskaper men vi bedömer att det har förekommit en ganska stor snedfördelning till förmån för forskning på manliga kunskaper.

Centrum för biologisk mångfald **föreslår** att:

- a man genomför en riktad utredning som kartlägger i vilken omfattning kvinnors traditionella kunskaper är vetenskapligt dokumenterade jämfört med männens och vilka luckor som finns.
- b en särskild satsning görs med riktade forskningsanslag för dokumentation och analys av de kunskaper och kunskapssystem som kvinnor inom för artikel 8j relevanta traditionella lokalsamhällen i Sverige har idag och har haft rörande naturresurshantering under 1800- och 1900-talet.

- c regeringen särskilt vinnlägger sig om att inkludera kvinnors kompetens från ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt i processen att implementera artikel 8j samt i det nationella och internationella arbetet rörande Konventionen om biologisk mångfald.

9. Att skydda traditionell kunskap

9.1. Bakgrunden till att skydda

I Konventionen om biologisk mångfald markeras att man ska respektera, bevara och bibehålla traditionell kunskap samt främja för en rättvis fördelning av nyttan som uppkommer. Därför omnämns i utredningsuppdraget också att en ingående analys bör göras rörande hur man kan såväl bevara som skydda traditionell kunskap. Detta syftar på distinktionerna i den engelska texten mellan ”preserve” and ”protect”. Med ”preserve” (bevara) menas hur man kan rädda kunskapen och lokalsamhället till eftervärlden och med ”protect” (skydda) syftar man på hur kunskapen ska skyddas undan tredje parts otillåtna utnyttjande. Utredningsuppdragets tredje punkt är inriktad på en analys av möjligheterna och behovet att immaterialrättsligt skydda traditionell kunskap och lyder därför:

en analys som visar om det finns ett behov att skydda traditionell kunskap i Sverige, och i så fall föreslå lämplig form för detta. Om förslagen berör Patent- och registreringsverkets eller Statens växtsortsnämnds ansvarsområden bör samråd ske med dessa myndigheter.”

Ett skydd av traditionell kunskap och/eller traditionella kulturyttringar kan enligt ”Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore” inom WIPO (World Intellectual Property Organization) inbegripa två olika strategier: ett positivt skydd (att på olika sätt främja ett lokalt nyttjande inom samhället och därigenom dra nytta av möjligheterna samtidigt som tredje part hindras), vilket alltså gynnar ett bevarande av kunskapen, eller defensivt skydd (att skydda otillåtet utnyttjande av tredje part genom att använda sig av patent-, varumärkes- eller upphovsrätt), vilket alltså innebär att skydda kunskapen (WIPO/GRTKF/IC/5/12). Man har i internationella sammanhang exempelvis använt sig av varumärkesskydd (Trademarks Act). In-

dianstammen *Snuaneymuxw First Nation* i Kanada lyckades skydda tio symboler från ålderdomliga hållmålningar genom att använda sig av varumärkesskydd [WIPO/GRTKF/IC/5/INF/2, Annex I] (WIPO/GRTKF/IC/5/12, s. 12). På samma sätt har man använt sig av upphovsrätt (Copyright Act) för att säkra olika lokalsamhällens rätt till visa typer av traditionsbaserade konstnärliga verk, t.ex. träsniderier, skulpturer, sånger och silverslöjd [WIPO/GRTKF/IC/5/INF/2, Annex I] (WIPO/GRTKF/IC/5/12, s. 8).

Inom EU finns olika former av namnskydd (se www.slv.se). De är SUB, skydd av ursprungs-beteckningar, vilket är strängast, där framställning av råvaror och produktion måste ske inom ett område, SGB, skydd av geografiska beteckningar, där det räcker att produktionen sker inom det geografiska området, råvarorna kan komma från annan plats och GTS, garanterat traditionell specialitet, särartsskydd där det enbart är själva receptet som är skyddat.

Ursprungs-beteckning avser produkter som har ett mycket nära samband med den region vars namn de bär. För att kunna använda en skyddad ursprungs-beteckning (SUB) bör följande två villkor vara uppfyllda: Framställningen av råvarorna och deras beredning till färdig produkt bör äga rum i det begränsade område vars namn produkten bär. Produktens kvalitet eller egenskaper bör helt eller väsentligen bero på den geografiska omgivningen på produktens ursprungsplats. Med geografisk omgivning kan förstås naturliga och mänskliga faktorer, t.ex. klimat, jordmån samt lokal sakkunskap och tradition. Det bör således finnas ett objektivt och mycket nära samband (”väsentligt eller helt”) mellan produktens kvalitet och dess geografiska ursprung. I förordningen föreskrivs undantag till dessa stränga villkor. Det finns två undantag till villkoret att produktens namn bör beteckna ett exakt begränsat område, varifrån produkten härrör, nämligen:

Ett icke-geografiskt namn på en produkt kan registreras, om den enligt tradition har anknytning till ett bestämt geografiskt område (Det är likaså möjligt att registrera ett geografiskt namn som enligt tradition förknippas med en bestämd produkt, även om detta namn inte betecknar det exakta område där produkten nu framställs. Såsom undantag kan detta geografiska namn beteckna antingen ett helt annat område eller ett mycket större område).

Geografisk beteckning (SGB) omfattar även de produkter som förknippas med den region vars namn de bär. Detta samband är dock mindre eller av en helt annan typ än för ursprungsbeteckning. En produkt med geografisk beteckning bör likaså uppfylla följande två villkor: Den bör vara framställd i det geografiska område vars namn den bär. I motsats till ursprungsbeteckningen är det tillräckligt om en av produktionsfaserna har ägt rum inom det begränsade området. De råvaror som används i produktionsprocessen kan härröra från en annan region. Dessutom bör det existera ett samband mellan produkten och det område vars namn den har. Denna egenskap bör inte som vid ursprungsbeteckning överväga eller vara fullständig utan ett flexiblare påvisbart samband medges (I en geografisk beteckning kan sambandet bestå av enbart produktens rykte, om detta motiveras av dess geografiska ursprung. I detta fall är produktens egenskaper inte avgörande. Det räcker helt enkelt att produktens namn åtnjuter ett speciellt rykte som grundar sig just på dess ursprung vid begäran om registrering. Denna bestämmelse grundar sig på övertygelsen om att en geografisk beteckning också kan åtnjuta skydd även om det inte kan påvisas att en produkts specifika egenskaper beror på förhållanden i ursprungsregionen. En geografisk beteckning kan i verkligheten åtnjuta ett högt anseende och utgöra ett betydande argument för att kunna finna och bibehålla kunder.).

Det förekommer också en grupp namn som av princip inte kan registreras som skyddade geografiska beteckningar (SUB) eller som skyddade ursprungsbeteckningar (SGB). Detta avser generiska namn. För att undvika osäkerhet definieras i förordningen vad det innebär att ett generiskt

namn inte får registreras. Med ”generiskt namn” avses namnet på en produkt som, även om den har samband med den plats eller den region där den från början framställdes eller marknadsfördes, har blivit den allmänna benämningen på en produkt. Ett geografiskt namn bör vara allmänt spritt och karakterisera en kategori av identiska produkter och inte nödvändigtvis härröra från den region som namnet anger.

Registreringen inleds på frivilligt initiativ av berörda producenter och genom upprättandet av en registreringsansökan. Även om registrering och hela den administrativa processen är gratis skulle den småskaliga verksamheten stimuleras och gynnas om ett organ skapades som kunde ge stöd och råd när man vill ha en vara skyddad.

Inför mötet ”Workshop of traditional knowledge and biological diversity” i Madrid 1997 upprättade den exekutiva sekreteraren en skrivelse (UNEP/CBD/TKBD/1/2) med riktlinjer för hur sekretariatet såg på artikel 8j. I denna nämns ”Customary use of Biological Resources In Accordance With Traditional Cultural Practices”

I traditionellt bruk av biologiska resurser måste man även inkludera de andliga och ceremoniella dimensionerna av sådant nyttjande och inte enbart de strikt ekonomiska och uppehålliga funktionerna. Sådant användande inbegriper också restriktioner enligt sedvanerätten, vilka måste respekteras som en nödvändig del för en kulturs överlevnad. Även om metoderna att samlas in eller fånga olika arter förändras över tid på grund av introduktionen av nya tekniker, så är det den traditionella avsikten med insamlandet som är huvudsaken när man ska bedöma traditionellt bruk av biologiska resurser och olika traditionella sedvänjor.

När man i samband med implementeringen av artikel 10 ska ta hänsyn till termerna ”så vitt möjligt och om så är lämpligt” kan det också anses lämpligt att man inom den nationella lagstiftningen möjliggör för traditionellt nyttjande i enlighet med kulturella sedvänjor.

Detta kan ses som uppmaningar att med samhällets stöd möjliggöra ett bevarande av

sedvänjorna genom att främja kulturen. Man har i dessa sammanhang också diskuterat ömsesidigt godkännande (*Mutually Agreed Terms*) och i förväg lämnat informerat medgivande (*Prior Informed Consent*).

För att ytterligare sätta detta i relation till den internationella utvecklingen kan vi referera till deklARATIONEN som togs vid ”UNESCO Symposium on the protection of traditional knowledge and expressions of indigenous cultures in the Pacific Islands, Noumea, 15–19 February 1999”. Den första delen av deklARATIONEN skildrar definitioner av traditionell kunskap (i och för sig vad gäller ursprungsbefolkningar på öarna i Stilla havet):

Traditionell kunskap och kulturella uttryck hos ursprungssamhällen definieras på de sätt som ursprungssamhällena väljer, vilka är uttryck för den världssyn som ursprungsbefolkningarna i Stilla havsområdet. Traditionell kunskap och kulturella uttryck är all kunskap och alla uttryck skapad, samlad eller inspirerad (tillämpad, naturlig eller abstrakt) för att främja det fysiska och psykiska välbefinnandet hos ursprungsbefolkningar i Stilla havsområdet. Sådan kunskap och sådana kulturyttringar förs från en generation till en annan för att förhöja, bevara och föreviga folkens identitet, välbefinnande och rättigheter. Denna kunskap och dessa yttringar inkluderar, men begränsar sig inte till:

- ”• andlig kunskap, andliga, etiska och moraliska värden,
- ”• de sociala institutionerna (släktskap, politik och traditionell rättvisa),
- ”• danser, ceremonier, rituella föreställningar och sedvänjor,
- ”• lekar och idrotter,
- ”• musik,
- ”• språk,
- ”• namn, berättelser, traditioner, sånger i berättandet,
- ”• land och hav och luft,
- ”• alla platser av kulturell betydelse och orubblig kulturell egendom och därtill hörande kunskap,
- ”• kulturella landskapsresurser,
- ”• traditionell resursförvaltning inklusive traditionella insatser för bevarande,

”• alla materiella föremål och flyttbar kulturell egendom,

”• all traditionell kunskap och yttringar av ursprungliga kulturer, som förvaras i *ex situ*-samlingar,

”• kvarlevor efter förfäder och mänskligt genetiskt material,

”• vetenskaplig, agrikulturell, teknisk och ekologisk kunskap och det kunnande som krävs för att nyttja denna kunskap (inklusive den som hör till sedvänjor kopplade till resursutnyttjande och klassificeringssystem),

”• former, delar och detaljer av mönster (design),

”• alla typer av permanent dokumentation av aspekter på traditionella ursprungskulturer (inklusive vetenskaplig och etnografiska forskningsrapporter, uppsatser och böcker, fotografier, digitala bilder, film- eller ljudinspelningar).

Traditionell kunskap i artikel 8j:s sammanhang kan således inbegripa en stor mängd olika typer av kunnande, värderingar, fenomen, etc.

Från Rio-konferensen kom även ett uttalande om skötsel, bevarande och hållbart bruk av skogen (A/CONF.151/26, Vol. III) och i den tolfte principen (12d) kommenterades också nyttan av traditionella kunskaper och frågorna rörande respekt och rättvis vinstdelning:

Lämplig inhemsk kapacitet och lokal kunskap rörande bevarandet och den hållbara utvecklingen av skogar ska genom institutionellt och finansiellt stöd och i samarbete med människor i det berörda lokalsamhället erkännas, respekteras, dokumenteras, utvecklas och om så är lämpligt inkluderas i implementeringsprogram. Vinster från nyttjandet av sådan inhemsk kunskap ska därför delas rättvist med sådana folk.

Även FN:s kommission för mänskliga rättigheter inkluderar frågor om ursprungsbefolkningarnas rättigheter och har för ändamålet inrättat en särskild arbetsgrupp ”Working Group on Indigenous Populations” för dessa diskussioner. Dessutom har FN via ”United Nations Development Programme” (UNDP) utvecklat ”Guidelines for support to indigenous peoples” utifrån

ILO Convention No. 169 och ”Draft Declaration on the Rights of Indigenous Peoples” från ”Working Group on Indigenous Populations”.

Den tjuogoandra paragrafen lyder:

Projekt som samlar in, använder och/eller baseras på ursprunglig traditionell kunskap bör inkludera insatser som främjar erkännandet av denna kunskap som ”intellektuell egendom”, samt insatser som förebygger spridandet av denna kunskap utan i förväg lämnat informerat medgivande från ”ägarna” eller utan bekräftelse eller kompensation till traditionsbärarna av denna kunskap.

Vid tredje partsmötet genomfördes även ingående diskussioner rörande vilka immaterialrättsliga system som kan vara relevanta med avseende på artikel 8j. Utgångsmaterialet redovisades i dokumentet ”The Impact of Intellectual Property Rights System on the Conservation and Sustainable Use of Biological Diversity and the Equitable Sharing of Benefits from its Use” (UNEP/CBD/COP/3/22). Enligt beslut II/12 från COP2 rekommenderades en preliminär studie av hur immaterialrättsliga system (*intellectual property rights*) påverkar bevarandet och det hållbara nyttjandet samt den rättvisa fördelningen av vinster. Detta för att bättre kunna förstå hur man exempelvis ska implementera artikel 16.5. En artikel som avsågs fokusera på:

- (i) att utveckla kunskapen om de kopplingar som finns mellan immaterialrätt och skyddandet och bevarandet av traditionell kunskap och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällen och immaterialrätternas möjliga roll att uppmuntra till rättvis fördelning av eventuella vinster som kan uppkomma ur användandet av sådan kunskap eller sedvänja: och
- (ii) inbjuda regeringar och andra intressenter att skicka in fallstudier rörande immaterialrätter i processen med tekniköverföring, speciellt vad gäller deras roll i samband med biotekniköverföring.

Den första av dessa två punkter är intimt förknippad med arbetet med tillämpningen av artikel 8j. Konventionen erkänner att kunskap och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen

med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald är av stor vikt för uppfyllandet av konventionens syften. Detta beror på att sådana kunskaper och sedvänjor grundas på insikter rörande biologiska resurser och ekosystem som kan och bör utgöra en bas för den vetenskapliga utvecklingen av hållbart nyttjande och bevarande av biologisk mångfald. Även om dagens immaterialrättsliga system kan vara ett incitament till att bevara traditionell kunskap och traditionella levnadssätt anser många att systemens brister riskerar att erodera bort traditionell kunskap och traditionella grödor och husdjursraser. Man menade att de befintliga immaterialrättsliga systemen gynnade ett kommersiellt användande utan rättvis vinstfördelning. I vissa fall är det emellertid inte kunskaperna som kan ge utrymme för vinster utan den biologiska mångfalden som förekommer på det ursprungliga eller lokala samhällets territorier. En biologisk mångfald som i många fall är gynnad av samhällets traditionella levnadssätt.

”Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity” sammankom för andra gången i Montreal, Kanada, 4–8 februari 2002 hade den exekutiva sekreteraren utarbetat en särskild skrivelse rörande skydd av traditionell kunskap ”Assessment of the effectiveness of existing subnational, national and international instruments, particularly intellectual property rights instruments, that may have implications on the protection of the knowledge, innovations and practices of indigenous and local communities” (UNEP/CBD/WG8J/2/7). Denna låg till grund för materialet som sedan presenterades inför det sjätte partsmötet i Haag 2002. Tankegångarna i det materialet (UNEP/CBD/COP/6/20) gick enligt följande:

Ursprungs- och lokalsamhällen ska kunna delta fullständigt och effektivt i processen bakom konsekvensbedömningar. Den biodiversitetsrelaterade traditionella kunskapen hos ursprungs- och lokalsamhällen ska tillämpas vid sidan

av vetenskapliga metoder och tekniker i arbetet med konsekvensbedömningar.

(---)

I frånvaron av legala mekanismer för att skydda traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor ska ursprungs- och lokalsamhällen om de så önskar definiera sina egna protokoll för tillgång och nyttjande av traditionell kunskap i processen rörande konsekvensbedömningar. Regeringar bör om nödvändigt medverka och understödja sådana initiativ i enlighet med sin nationella lagstiftning (UNEP/CBD/COP/6/20).

Vid sjätte partsmötet godkändes också ”Draft guidelines for the conduct of cultural, environmental and social impact assessments regarding developments proposed to take place on sacred sites and in lands and waters occupied or used by indigenous and local communities” (UNEP/CBD/WG8J/2/6) för ytterligare vidareutveckling. I dessa framgår det att:

19. De immaterialrättsliga aspekterna på ursprungs- och lokalsamhällenas biodiveritetsrelaterade traditionella kunskap, innovationer och sedvänjor ska respekteras i alla sammanhang rörande utvecklingsprojekt. Sådan kunskap ska bara användas efter i förväg lämnat informerat medgivande av traditionsbärarna och omfattande av ömsesidigt godkännande med hänsyn taget till rättvis fördelning av eventuella vinster som uppkommer av användandet av sådan kunskap. Detta bör omfattas av legalt bindande kontrakt.

20. I frånvaro av legala mekanismer för att skydda traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor bör ursprungs- och lokalsamhällena utveckla egna protokoll för tillgång och användning av deras traditionella kunskap i processer för konsekvensbedömningar. (---)

21. I utvecklandet av ursprungs- och lokalsamhällens protokoll för att säkerställa ägandeskap, skydd och kontroll av den egna kunskapen och teknikerna som kan användas i konsekvensbedömningar kan dessa samhällen behöva tillgång till vetenskaplig och juridisk rådgivning.

Av immaterialrättsliga skäl måste man enligt WIPO dela upp frågan om traditionell kunskap och traditionella kulturyttringar i tre delar, traditionell kunskap, traditionell kulturyttring samt kännetecknande symboler. Traditionell kunskap måste vara kunskap eller kunnande i allmänhet, men med traditionella karaktärer. Ett skydd av traditionell kunskap skulle därför enligt WIPO skydda kunskapen som sådan och hindra icke-auktoriserad användning av den, vilket skulle inkludera icke-auktoriserat offentliggörande av hemlig eller helig traditionell kunskap. Traditionella kulturyttringar skulle å andra sidan skyddas som uttrycksform och inte baserat på sitt innehåll. Symboler som är kännetecknande för en lokalbefolkning skulle kunna skyddas genom exempelvis äkthetsintyg, certifieringar eller förbud mot icke-auktoriserat bruk av speciella termer eller symboler (WIPO/GRTFK/IC/5/12).

”Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights”, en underavdelning till Kommissionen för mänskliga rättigheter, gav ett seminarium i Geneve 28 februari–1 mars 2000 vilket resulterade dokumentet ”Report of the seminar on the draft principles and guidelines for the protection of the heritage of indigenous people” (E/CN.4/Sub.2/2000/26). I dessa riktlinjer om ursprungsbefolkningars kulturarv nämns följande:

27. Alla forskare och akademiska institutioner ska inom sin kompetens vidta åtgärder för att ge ursprungsbefolkningar och deras samhällen fullständiga inventeringar av vilken kulturell egendom och dokumentation av ursprungsfolks kulturella arv som de har i sin besittning.

28. Forskare och akademiska institutioner ska återberöra alla element av ursprungsfolks arv till de traditionella ägarna vid förfrågan eller upprätta formella överenskommelser med de traditionella ägarna rörande delat ägande, nyttjande och tolkning av deras arv.

30. Forskare och akademiska institutioner skall undvika att involvera sig någon undersökning rörande tidigare obeskrivna arter eller kultiverade växtsorter, djur eller mikroorganismer, eller naturligt

förekommande läkemedel, utan att först försäkra sig om tillfredställande dokumentation att proverna har insamlats efter medgivande av de traditionella ägarna.

31. Forskare får inte publicera resultat som har tagits fram ur ursprungsbefolkningars kunskap eller som baserats på flora, fauna, mikroorganismer eller material som har återfunnits tack vare ursprungsbefolkningar om man inte tydligt pekar ut traditionsbärarna samt inhämtar deras godkännande att få citera eller publicera. Dessutom ska kompensation ges när kommersiella vinster kommer av sådana resultat. (---)

36. Marknaden och företag ska försäkra sig om att ha fått frivilligt i förväg lämnat, informerat medgivande från ursprungsbefolkningen innan man ingår överenskommelser rörande rättigheter att upptäcka, dokumentera och använda tidigare icke-beskrivna arter eller domesticerade former av växter, djur eller mikroorganismer eller naturligt förekommande läkemedel. Alla överenskommelser ska försäkra ursprungsbefolkningarna rätten att vara de primära förmånstagarna av kommersiellt nyttjande. (---)

40. Alla former av turism som baseras på ursprungsbefolkningarnas kulturarv måste begränsas till sådana aktiviteter som har fått formellt godkännande från folket eller samhället i fråga, samt genomförs under deras överinseende och kontroll.

(---)

47. Regeringarna måste försäkra sig om att läroplanerna för skolor och att läroböckerna visar förståelse och respekt för ursprungsbefolkningars kulturarv och historia samt erkänner ursprungsbefolkningarnas bidrag till den kulturella mångfalden.

Det kan vara av yttersta vikt i detta sammanhang att ha denna bakgrund till hur tongångarna går internationellt sett rörande dessa frågor även om det idag inte har nått fram till klara legalt bindande överenskommelser.

Frågorna rörande rättigheter till kunskap och genetiska resurser har länge varit en svårlost fråga, men Konventionen om biologisk

mångfald räknas ofta som en bidragande orsak att göra ärendet mer omöjligt att lösa. År 1993 samlades 28 personer från 19 olika länder för att informellt diskutera en möjlig lösning. Dessa personer representerade ett antal olika akademiska discipliner och en mängd olika typer av organisationer. Detta blev upprinnelsen till *Crucible Group* (crucible=smältdegel), som sedermera har utökats med fler personer representerande fler länder. Dessa diskussioner ledde fram till den gemensamma boken ”Seeding solutions. Volume 1. Policy options for genetic resources: People, Plants and Patents revisited” (Crucible Group, 2000), som bl.a. gör jämförelser mellan de immaterialrättsliga processernas påverkan på traditionell respektive vetenskaplig kunskap. Om de mer långtgående kraven för skydd av ursprungliga och lokala samhällens kunskap tillämpas framhölls det att det kanske skulle kunna jämföras med om uppfinnare skulle få tidsbegränsade rättigheter för sina uppfinningar, dvs. ett patent är giltigt under en begränsad tid medan traditionell kunskap ska skyddas för evigt. Frågor rörande vad som är den ursprungliga upptäckten (kunskapen) i varje enskilt fall och vem som gjorde den samt vad som bör betraktas som allmängiltig kunskap är spörsmål som sannolikt aldrig går att besvara. Målet med boken var att allsidigt belysa de aktuella frågeställningarna.

Crucible group publicerade sedan ”Seeding solutions. Volume 2. Options for national laws governing control over genetic resources and biological innovations” (Crucible Group, 2001). Detta är en översikt över ett antal befintliga nationella lagstiftningar och tankarna bakom dem samt förslag till möjliga lösningar med *sui generis*-system. Denna är oerhört viktig i den fortsatta diskussionen om immaterialrättsliga eller andra skydd av traditionell kunskap.

9.2. Immaterialrättsliga frågeställningar

Patent är en form av immaterialrättslig lösning för att markera intellektuell äganderätt. Andra metoder är med hjälp av varumärken, copyright, geografiska angivelser eller växtsorter. För tradi-

tionsbärare av traditionell kunskap har de immaterialrättsliga metoderna snarast orsakat problem än lösningar. De fungerar bäst för de företag som ägnar sig åt biopirateri, dvs. otillåtet utnyttjande av biologiska resurser och traditionell kunskap. Immaterialrättssystemet är konstruerat för att hjälpa individer vars uppfinningar behöver skyddas för att kunna utvecklas kommersiellt. Det kvarstår ändå att de är tämligen dåligt anpassade till traditionell kunskap som ägs kollektivt, vars innovationer har skapats under flera generationer och som inte berättigas av kommersiella skäl utan baseras på ekologisk förståelse och social innebörd. Genom att skydda enstaka detaljer i det traditionella kunskapssystemet åstadkoms en fragmentering av kunskapen. Samtidigt tillerkänns äganderätten till den traditionella innovationen till enstaka individer, vilket kan orsaka social splittring i lokalsamhället. Slutligen har det konstaterats att immaterialrätter används för att sätta gränser för det kommersiella utnyttjandet, vilket tyvärr i slutändan innebär att kunskapen lättare kommer ut på den globala marknaden (Nakashima & Roué, 2002).

Sverige har redan ett nationellt program för växtgenetiska resurser (Programmet för odlad mångfald; POM) och ett nationellt program för husdjursgenetiska resurser är under utveckling. Vad gäller Programmet för odlad mångfald har detta genom sitt samarbete med Nordiska genbanken garanterat fri tillgänglighet till det insamlade växtmaterialet. Hur det blir med det genetiska materialet rörande husdjuren återstår att se när ett nationellt program har inrättats. Det är således inte nödvändigt i denna utredning att ta ställning till artikel 8j:s immaterialrättsliga frågor rörande rätten till den vilda, semidomesticerade eller domesticerade genetiska resurs som är kopplad till ursprungs- och lokalsamhällens påverkan på sin omgivning, dvs. folkets egendom. Vidare bör man också iakttä och invänta slutsatser från de diskussioner som sker inom WIPO rörande immaterialrätt, genetiska resurser, traditionell kunskap och folklore.

Mångfaldskonventionen är i princip den första internationella konvention som vid

sidan av parter (= signerande stater) också specifikt (i artikel 8j) lyfter fram särskilda undergrupper inom en stat: traditionella grupper/ursprungsbefolkningar och deras kunskaper och förvaltning av biologisk mångfald/genetiska resurser. Konventionen ger därmed parterna möjlighet och skyldighet att i sin nationella lagstiftning skydda denna kunskap.

Traditionell kunskap i Sverige är inte på ett självklart sätt kopplat till de juridiska regelverken eller det legala skyddet. I gamla Jordabalken brukades emellertid bl.a. ordet sedvanerätt för att beakta uråldriga lokala regler för naturresursnyttjande, vilka hade påverkats i och med genomförandet av omfattande skiftesreformer i Sverige under 1800- och 1900-talen. I vissa fall är dylika sedvanerättsliga regler ännu gällande t.ex. rörande fiskerättigheter inom skärgårdsbyar som genomgick storskifte i början av 1800-talet och sedermera endast perifert ytterligare reglerats genom fiskestadgor och fiskelagar (enskilt fiskevatten/allmänt fiskevatten) framför allt under 1930-, 1950- och 1970-talen.

Sedvanerätten ligger också delvis kvar vad gäller rätten till skogsbete och nyttjande av allmänningar. I Sverige är det främst samernas kultur och ekonomi med däri liggande traditionell kunskap som har varit intressanta att diskutera rörande juridiskt skydd utifrån artikel 8j. I det sammanhanget handlar det främst om skydd av två särdrag i den samiska kulturen: jojken och mönsterskydd för dräkt- och hemslöjd. Legalt skydd av dessa finns delvis redan genom den svenska lagstiftningens regler om upphovsrätt respektive mönsterskydd. Praxis har dock visat att det ur legal synpunkt kan vara svårt att hävda denna rätt eftersom gränsdragningar mot allmängiltig kunskap / kunskapens allmänning normalt rör juridiska personer/företag eller enskild individ. I samekulturens fall handlar det om mer kollektiva rättigheter, där ägaren till rättigheterna inte enkelt kan avgränsas. Frågor om intrång i upphovsrätt och mönsterskydd blir därför grannläga. Även om en mer preciserad lagstiftning skulle införas för samernas del återstår frågan om efterlevande/tillämpning och

möjligheter till effektiva sanktioner vid intrång. Några tydliga rättsfall i Sverige synes för närvarande inte finnas att falla tillbaka på.

Vid sidan om samerna förekommer ett antal lokalsamhällen, ofta kopplade till vissa typer av traditionella näringar, som besitter kunskaper vilka skulle kunna betraktas som skyddsvärda. Det kan handla om exempelvis skärgårdsfiskare, fåbodbrukare och andra småbrukare, men också om personer med särskilda kunskaper, t.ex. slöjdare. Ett problem eller begränsande faktor i detta sammanhang är att vi i Norden har haft ett ganska stort interkulturellt kunskapsutbyte. Det är därför tämligen svårt att avgöra vilken kunskap som tillhör vilken grupp eller vilka kulturella uttryck som är unik för en särskild kultur. I vilken utsträckning skiljer sig hantverkskunnandet i samisk hornslöjd från det som har praktiserats i södra Sverige? Finns det fundamentala skillnader mellan den samiska jakten och den som ättlingarna till de norrländska nybyggarna praktiserar? Skiljer sig kunskaperna förknippade med skärgårdsfiske med de som används vid traditionellt insjöfiske? Finns det motsvarigheter till sikhåvningen i Kukkolaforsen eller Stockholmsströms norsfiskare på andra håll i landet och på vilka sätt skiljer sig deras kunskaper åt?

9.3. Sammanfattning och slutsatser

Att *skydda* traditionell kunskap är ett svårt och stundom mycket infekterat område. World Intellectual Property Organization har fått mångfaldskonventionens uppdrag att utreda frågan rörande skydd av traditionell kunskap och folklore. Vi har i vårt uppdrag valt att inte gå in på genetiskt material. Inte heller frågor rörande lantraser och -sorter tas upp eftersom de främst är frågor för ett husdjursgenetiskt program respektive Programmet för odlad mångfald. Traditionell kunskap är ofta specifikt förknippad med en särskild naturmiljö och kan inte automatiskt överföras till andra områden utan särskild anpassning. Det är få platser där exempelvis Kukkolaforsens traditionella sikhåvning kan bedrivas. Det kommer sannolikt inte heller att leda till någon kommersialisering på annat håll varför

traditionsbärarna inte kommer att behöva kompenseras. Å andra sidan förekommer redan att "tomteland" och andra turistanläggningar anlägger romantiskt förvanskade fåbodar för att locka gäster. Vissa traditionella uttryck och kunskaper kanske i förekommande fall skulle behöva något direkt skydd, men för närvarande bedömer vi generellt sett att kunskapen rörande exklusiviteten av traditionell kunskap är otillräcklig varför en nationell kartläggning är en förutsättning för att säkerställa en korrekt hantering. Risken finns annars att man ger ett lokalsamhälle rätten till en traditionell kunskap som har en större spridning och att andra grupper förfördelas. Det vore av värde med ett nationellt register över traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor för att kunna identifiera eventuella exklusiviteter.

I samband med tredje mötet med "Ad Hoc Open-ended Working Group on Article 8(j) and Related Provisions" i december 2003 diskuteras erfarenheter och utveckling av ett *sui generis*-skydd av traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor. En del parter hade till mötet lämnat in fallstudier rörande sina erfarenheter av olika tillvägagångssätt, vilka hade sammanställts av sekretariatet. Ett sätt att hantera ärendet var inrättandet av register/databaser. Dessa kunde hanteras på nationell eller lokal nivå. Sådana register har inrättats i bl.a. Indien, Peru, Filippinerna, Australien och Nya Zeeland. Dessa sköts av lokalsamhällena eller särskilda samhällsgrupper för deras egen skull. Registren kan fylla ett antal syften, exempelvis:

- a) bevarande och skydd av traditionell kunskap genom uppteckning och dokumentering;
- b) skydd mot otillåtet godkännande av immaterialrätter (stundom kallat "biopirateri") genom att bevisa att kunskapen redan var känd;
- c) öka medvetenheten hos samhället om värdet av traditionell kunskap
- d) uppmuntra till långsiktigt bevarande och främjande av biologiska resurser och kunskap relaterat till dem;
- e) tillhandahålla information till intressenter som för en avgift kan vara intresserade av att få tillgång till uppgifter ur registret;

f) att kunna användas som en del i ett juridiskt system att förfäktas immaterialrätt över traditionell kunskap (t.ex. ett nationellt *sui generis*-system för att skydda ursprungs- och lokalbefolkningars kunskap).

I de händelser som en viss traditionell kunskap redan är allmänt känd så kan register eller databaser underlätta igenkännandet för att förhindra exempelvis otillåtet patenterande av den, men i de fall som den är hemlig kan ett inkluderande i ett register vara förödande om inte tillräckliga åtgärder görs för att skydda den. I funderingarna hur sådana register skulle fungera har man konstaterat att lokala register på lokalsamhällensnivå skulle kunna innehålla känslig information av teknisk och kulturell natur, medan nationella register skulle kunna vara fokuserade på teknisk information som skulle kunna assistera nationella patentorgan att undvika att bevilja patent för uppgifter som redan är lokalt kända. Till båda dessa register skulle man enligt sekretariatet kunna knyta ett sammanhållet *sui generis*-system. Det behövs emellertid ett särskilt organ som bevakar frågor rörande tillgång till uppgifter och eventuella frågor om vinstdelning utifrån ursprungs- och lokalsamhällenas intressen (UNEP/CBD/WG8J/3/7).

Centrum för biologisk mångfald bedömer att det idag sannolikt inte behövs något nytt system för att skydda traditionell kunskap, men frågan är om kunskapsläget om den nordiska situationen är tillräckligt belyst. Vi utesluter därför inte att undantag mot detta ändå kan finnas.

Slutsatser:

• I det svenska arbetet inom WIPO:s ”Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore” med dessa frågor har hittills endast samer inkluderats som ”ursprungs- och lokalsamhällen med traditionella livssätt”, vilket innebär ett ignorerande av en betydande mängd lokalkunskap och traditionella kulturyttringar från lokalsamhällen i andra delar av landet.

• Det behövs sannolikt inte något nytt system för att skydda traditionell kunskap, men frågan är om kunskapsläget om den nordiska situationen är tillräckligt belyst så vi utesluter inte att undantag ändå kan finnas.

• Merparten av den traditionella kunskapen i Norden är interkulturell varför det är svårt att utpeka speciella ägare. Det vore av värde med ett nationellt register över traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor för att kunna identifiera eventuella undantag från detta.

• Den konstnärliga delen av den traditionella kunskapen bör kunna varumärkesskyddas, vilket till viss del redan har gjorts. Exempelvis arbetar man med duodjimärket för att skydda den äkta sameslöjden. Problemet är att detta skydd inte har anammats av alla samiska slöjdare och att icke-samer har kopierat märket och använder det, vilket inte tillräckligt beivras.

• Vissa specifika symboler bör kunna skyddas som logotyper, vilket även har gjorts internationellt.

• Inom EU förekommer olika former av namnskydd. Registreringen inleds på frivilligt initiativ av berörda producenter och genom upprättandet av en registreringsansökan. Även om registrering i sig och hela den administrativa processen är gratis skulle den småskaliga verksamheten stimuleras och gynnas om ett organ skapades som kunde ge stöd och råd när man vill ha en vara skyddad. CBM och Livsmedelsverket bör ta initiativ i frågan.

Centrum för biologisk mångfald **föreslår** att:

a) man i det fortsatta nationella arbetet rörande WIPO:s ”Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore” möjliggör deltagandet av representanter även för andra lokala samhällen med traditionella livssätt som kan vara relevanta som traditionsbärare i enlighet med artikel 8j.

- b i det sammanhanget bör regeringen notera att arbetsprogrammet betonar att parterna (regeringarna) samt internationella, regionala och nationella organisationer ska bistå med finansiellt stöd för att möjliggöra implementeringen av programmet. Många av de organisationer som representerar representanter för traditionella näringar inom lokalsamhällen har inte egna medel som möjliggör deltagande i sådana processer eller nationella samverkansgrupper.

- c det inrättas ett frivilligt nationellt register över traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor, som kan användas för att ytterligare utreda behovet av särskilt skydd av sådan kunskap samt även motverka att annan part ska kunna ta patent på denna. Uppgifter i detta register bör vara lämnat efter i förväg lämnat informerats och frivilligt medgivande och ska hanteras på ett sätt som motsvarar ömsesidig överenskommelse med uppgiftslämnaren och den grupp denne representerar.

10. Uppdraget och utredningsarbetet

10.1. Uppdraget

Enligt regeringsbeslut (2002-03-21) fick Centrum för biologisk mångfald (CBM) i uppdrag att granska Sveriges genomförande av Konventionen om biologisk mångfald (CBD) med avseende på användningen av traditionell kunskap inom naturvärden och för hållbart nyttjande av den biologiska mångfalden. Uppdraget i sin helhet inbegrep tre olika deluppdrag och det avsnitt av uppdragstexten som är relevant för denna del lyder i sin helhet som följer:

CBD:s artikel 8 har rubriken 'In situ-bevarande' och handlar om olika direkta insatser för att bevara biologisk mångfald *in situ*, dvs. i naturligt tillstånd. De senaste 20 åren har natur- och kulturmiljövården stärkts genom att forskningsfältet naturvårdsbiologi utvecklats. Artikel 8j betonar att även traditionella kunskaper och sedvänjor kan vara relevanta för bevarande och hållbart nyttjande. Artikeln betonar vikten av att bevara, stärka, skydda, tillämpa och sprida sådana kunskaper och sedvänjor. Sverige har hittills inte funnit skäl att skydda traditionell kunskap, med undantag av att visst skydd finns för traditionell kunskap, bl.a. genom bestämmelser om exklusiv rätt att hålla renar. Det behöver därför analyseras om detta förhållningssätt är förenligt med konventionens intentioner. Det finns behov av att redovisa

- förslag till hur traditionell kunskap skall kunna bevaras, stärkas, skyddas och spridas, samt i ökad utsträckning praktiskt tillämpas,
- förslag om hur det formella och informella utbildningssystemet kan användas för att uppnå ovanstående syften,
- en analys som visar om det finns ett behov att skydda traditionell kunskap i Sverige, och i så fall föreslå lämplig form för detta. Om förslagen berör Patent- och registreringsverkets eller Statens växtsortsnämnds ansvarsområden bör samråd ske med dessa myndigheter.

Artikel 8 i konventionen handlar specifikt om *in situ*-bevarande och punkt 8j lyder i sin helhet: 8j) med förbehåll för dess nationella lagstiftning respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och främja en bredare tillämpning av dessa, med godkännande och deltagande av innehavarna av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor, samt främja rättvis fördelning av nyttan som uppkommer vid utnyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor;

Det var huvudsakligen dessa två texter som låg till grund för uppdragets inriktning och omfattning. I utredningen har vi därför främst fokuserat oss på sådan traditionell kunskap som kan ha betydelse för naturvärden och *in situ*-bevarande. I texten om uppdraget markeras att frågor rörande lantraser och -sorter är av underordnad betydelse om dessa inte direkt är intimt förknippade med traditionell kunskap och denna del av ämnet etnobiologi är således inte specifikt skildrad. För uppdraget bedömdes det av intresse att initialt klarlägga vad som bör ses som de olika gränserna vad gäller uppgiften.

Inom mångfaldskonventionen används ordet traditionell kunskap för att beskriva traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald. I denna utredning syftar därför termen traditionell kunskap på denna definition även om den fullständiga texten inte står utskriven.

Eftersom uppdraget berör kopplingen mellan traditionell kunskap och lokalsamhällen så granskades först samtliga artiklar i Konventionen om biologisk mångfald för att utröna vilka av dessa som berör frågan (kapitel 2.1). Därför inleddes en genomgång av olika fattade beslut och det

framtagna arbetsmaterialet under perioden som har följt under tecknandet av konventionen (2.2). Det bedömdes även vara intressant att granska de svenska nationella rapporterna till konventionen vad gäller uppgifter rörande artikel 8j (2.3) samt att översiktligt granska utvecklingen inom ett antal andra internationella överenskommelser som har relaterade inriktningar (2.4).

Termerna *traditionell kunskap* och *lokalsambällen* ger utrymme för en mängd olika tolkningar och det bedömdes därför vara av vikt att försöka ge dessa en lämplig tolkning vad gäller de förhållanden som råder i Sverige. Sålunda ges en inledning till termen *traditionell kunskap* kopplat till ämnet etnobiologi (3.1) och vi ger vidare en förklaring till några av de *ursprungliga och lokala sambällen* i Sverige som kan anses vara berörda av artikel 8j (3.2). I delkapitel (3.3) ger vi förslag på några specifika svenska situationer på lokalförvaltning där artikel 8j kan vara aktuell att överväga.

Den traditionella kunskapens påverkan på den biologiska mångfalden *in situ* är den centrala delen i artikel 8j och det ansågs därför vara nödvändigt att bedöma dagens tillämpning av traditionell kunskap inom naturvården (4.2) och kulturvården (4.3) samt inom två specifika områden rovdjursförvaltningen (4.4) och vad gäller skärgårdsfisket.

Det femte kapitlet av utredningen radar upp information om och synpunkter från olika myndigheter och organisationer som kan bedömas vara berörda av en svensk implementering av artikel 8j.

Två av de centrala delarna i uppdraget var att *bevara* och *sprida* traditionell kunskap och vi har därför gjort en bedömning av situationen rörande *in situ*-bevarande av (6.1) och *ex situ*-bevarande av (6.2) samt undervisning och forskning rörande traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor (6.3).

Sjunde kapitlet berör frågeställningarna att *stärka* och *respektera* traditionell kunskap utifrån konventionens texter och andra internationella tankegångar. En del relevanta svenska exempel granskas också.

Det åttonde kapitlet skildrar situationen för kvinnors traditionella kunskaper, innovationer och sedvänjor samt de åsikter som konventionen har rörande dessa frågor vikt.

Uppdraget handlade även om att begrunda behovet av utveckling av en ny mekanism för att skydda traditionell kunskap och utredningens åsikter rörande detta skildras i nionde kapitlet.

10.2. Utredningsarbetet

Arbetet har inneburit att granska vad mångfaldskonventionen har kommit fram till rörande implementeringen av artikel 8j. Därför har konventionens dokument gått igenom och analyserats. Därefter har olika svenska politiska dokument studerats för att få en bild av hur traditionell kunskap och ursprungs- och lokalsambällen tas beaktas. Sedan har arbetet främst inneburit kontakter med olika möjliga intressenter med relevanta frågor framför allt i form av enkäter eller brev. Samtidigt har vi försökt identifiera vilka åtgärder som kan uppfylla artikel 8j utifrån de frågor som berördes i uppdragets formulering.

10.3. Kontaktade myndigheter och organisationer

Nedan finns en förteckning över myndigheter och organisationer som vi har kontaktat för synpunkter i frågan. I de flesta fall har vi använt oss av brev och enkäter eller telefon för kontakter med de olika myndigheterna och organisationerna. De olika myndigheterna och organisationerna har sedan i de flesta fall själva fått avgöra vilka som är mest lämpade att sköta kontakten med oss. Tyvärr har dock långt ifrån alla dessa lämnat synpunkter till Centrum för biologisk mångfald. Därutöver hade vi också kontakt med ett antal enskilda personer vilka inte har listats här.

Myndigheter

Arbetsmiljöverket, Ekelundsv. 16,
171 84 Solna
Banverket, 781 85 Borlänge
Boverket, Box 534, 37123 Karlskrona
Finsk-Svenska gränsälvskommissionen, Box
125, 953 23 Haparanda

Fiskeriverket, Box 423, 401 26 Göteborg
Glesbygdsverket, Samuel Permans g. 2,
83130 Östersund
Högskoleverket, Box 7851,
103 99 Stockholm
Jämtlands läns institut för landsbygds-
utveckling, JiLU, Torsta, 830 43 Ås
Kulturrådet, Box 7843, 103 98 Stockholm
Livsmedelsverket, Box 622, 75126 Uppsala
Myndigheten för skolutveckling,
Karlbergsv. 77–81, 113 35 Stockholm
Nationalkommittén för Agenda 21
och Habitat, Miljödepartementet,
Miljödepartementet, 103 33 Stockholm
Naturvårdsverket, 106 48 Stockholm
Riksantikvarieämbetet, Box 5405,
114 84 Stockholm
Skogsstyrelsen, Vallg. 8, 551 83 Jönköping
Skolverket, 106 20 Stockholm
SOFI – Språk- och folkminnesinstitutet,
Box 135, 751 04 Uppsala
Statens Jordbruksverk, Vallg. 8,
551 82 Jönköping
SwedBio – Swedish International
Biodiversity Programme, CBM, Box 7007,
750 07 Uppsala
Sveriges Rese- och Turistråd, Box 3030,
103 61 Stockholm
Turistdelegationen, Box 860,
101 37 Stockholm
Verket för högskoleservice, Box 126 15,
112 92 Stockholm
Vetenskapliga rådet för biologisk mångfald,
Naturvårdsverket, 106 48 Stockholm
Viltkadecenter, Grimsö forskningsstation,
730 91 Riddarhyttan
Vägverket, Röda vägen 1, 781 87 Borlänge

Länsstyrelser

Länsstyrelsen i Dalarnas län, 791 84 Falun
Länsstyrelsen i Gävleborgs län,
801 70 Gävle
Länsstyrelsen i Västernorrlands län,
871 86 Härnösand
Länsstyrelsen i Västra Götalands län, S
Hamngatan 3, 40340 Göteborg
Länsstyrelsen i Jämtlands län,
831 86 Östersund
Länsstyrelsen i Kalmar län, Malmbrogatan
6, 391 86 Kalmar
Länsstyrelsen i Norrbottens län,

971 86 Luleå
Länsstyrelsen i Skåne län, Ö. Boulevarden
62 A, 291 86 Kristianstad
Länsstyrelsen i Uppsala län,
Hamnesplanaden 3, 751 86 Uppsala
Länsstyrelsen i Värmland, Växnäsgatan 5-7,
651 86 Karlstad
Länsstyrelsen i Västerbottens län,
901 86 Umeå
Länsstyrelsen i Östergötlands län,
Östgötagatan 3, 581 86 Linköping

Kommuner

Ale kommun, Ledetvägen 6, 449 80 Alafors
Alingsås kommun, Rådhuset, Stora torget,
441 81 Allingsås
Arvika kommun, 671 81 Arvika
Avesta kommun, 774 81 Avesta
Bengtstors kommun, Box 14,
666 21 Bengtstors
Bergs kommun, Box 73, 840 40 Svenstavik
Bjurholms kommun, Storgatan 9,
916 81 Bjurholm
Bjuv kommun, , Box 501, 267 25 Bjuv
Bollebygds kommun, Ballebovägen 2,
517 83 Bollebygd
Bollnäs kommun, 821 80 Bollnäs
Borgholm kommun, Box 52,
387 21 Borgholm
Borlänge kommun, 781 81 Borlänge
Borås kommun, Borås Stad, 501 80 Borås
Boxholms kommun, Storgatan 20, Box 79,
590 10 Boxholm
Bromölla kommun, Box 18,
295 21 Bromölla
Bräcke kommun, Box 190, 840 60 Bräcke
Burlöv kommun, Box: 53, 232 21 Arlövs
Båstad kommun, 269 80 Båstad
Dals-Eds kommun, Box 31, 668 21 Ed
Dorotea kommun, 917 81 Dorotea
Eda kommun, Box 66,
673 22 Charlottenberg
Emmaboda kommun, Box 54,
361 21 Emmaboda
Enköpings kommun, Kungsgatan 42,
745 80 Enköping
Eslöv kommun, 241 80 Eslöv
Falu kommun, 791 Falun
Finspångs kommun, 612 80 Finspång
Forshaga kommun, Box 93,
667 22 Forshaga

Centrum för biologisk mångfald

Färgelanda kommun, Allhemsvägen 5,
458 80 Färgelanda
Gagnef kommun, Box 1, 780 41 Gagnef
Grums kommun, 664 80 Grums
Grästorps kommun, 467 80 Grästorp
Gullspångs kommun, Box 400,
547 24 Gullspång
Gävle kommun, 801 84 Gävle
Göteborgs stad, 404 82 Göteborg
Götene kommun, Torggatan 4,
533 80 Götene
Hagfors kommun, 683 80 Hagfors
Hammarö kommun, Box 26,
663 21 Skoghall
Hedemora kommun, Box 201,
776 28 Hedemora
Helsingborg kommun, 251 89 Helsingborg
Herrljunga kommun, Box 201,
524 23 Herrljunga
Hjo kommun, 544 81 Hjo
Hofors kommun, Granvägen 8,
813 81 Hofors
Hudiksvall kommun, Trädgårdsgatan 4,
824 80 Hudiksvall
Hultsfred kommun, Box 500,
577 26 Hultsfred
Håbo kommun, Centrumleden 1,
746 80 Bålsta
Härjedalens kommun, Medborgarhuset,
842 80 Sveg
Härryda kommun, 435 80 Mölnlycke
Hässleholm kommun, Stadshuset,
281 80 Hässleholm
Höganäs kommun, Stadshuset,
263 82 Höganäs
Högsby kommun, Kyrkogatan 8,
579 80 Högsby
Hörby kommun, Ringsjöv. 4, 242 80 Hörby
Höör kommun, Box 53, 243 21 Höör
Kalmar kommun, Box 611, 391 26 Kalmar
Karlsborgs kommun, Storgatan 16,
546 82 Karlsborg
Karlstad kommun, 651 84 Karlstad
Kil kommun, Box 88, 665 23 Kil
Kinda kommun, St Torget 5, 590 40 Kisa
Klippan kommun, Trädgårdsgatan 12,
264 80 Klippan
Knivsta kommun, 741 75 Knivsta
Kristianstad kommun, 291 80 Kristianstad
Kristinehamn kommun, Kungsgatan 30,
681 84 Kristinehamn
Krokoms kommun, Offerdalsv. 8,
835 80 Krokoms,
Kungälv kommun, 442 81 Kungälv.
Kävlinge kommun, Kullagatan 2,
244 80 Kävlinge
Landskrona kommun, 261 80 Landskrona
Leksands kommun, Box 303,
793 27 Leksand
Lerums kommun, 443 80 Lerum
Lidköpings kommun, Skaragatan 8
531 88 Lidköping
Linköpings kommun, Stadshuset,
581 81 Linköping
Ljusdal kommun, 827 80 Ljusdal
Lomma kommun, Hamngatan 3,
234 81 Lomma
Ludvika kommun, 771 82 Ludvika
Lund kommun, Box 41, 221 00 Lund
Lycksele kommun, 921 81 Lycksele
Lysekils kommun, 453 80 Lysekil
Malmö kommun, August Palms plats 1,
205 80 Malmö
Malmö kommun, Kungsgatan 13,
205 15 Malmö
Malungs kommun, Box 14, 782 21 Malung
Malå kommun, Storgatan 13, 930 70 Malå
Mariestads kommun, Nygatan 17,
542 86 Mariestad
Marks kommun, 511 80 Kinna
Melleruds kommun, 464 80 Mellerud
Mjölby kommun, Burensköldsvägen 11,
595 80 Mjölby
Mora kommun, 792 80 Mora
Motala kommun, Kommunhuset,
Drottninggatan 2, 591 86 Motala
Munkedals kommun, Kommunhuset
Forum, 455 80 Munkedal
Munkfors kommun, Box 13,
684 21 Munkfors
Mölnåls kommun, Stadshuset,
Göteborgsvägen 11–17, 431 82 Mölnåls
Mönsterås kommun, Box 54,
383 22 Mönsterås
Mörbylånga kommun, 380 62 Mörbylånga
Nordanstigs kommun, Box 56,
82070 Bergsjö
Nordmaling kommun, 914 81 Nordmaling
Norrköpings kommun, Rådhuset,
601 81 Norrköping
Norsjö kommun, Storgatan 67,
935 81 Norsjö
Nybro kommun, Dunderbergsgatan 2,
382 80 Nybro

- Ockelbo kommun, 860 80 Ockelbo
 Orsa kommun, Box 23, 794 21 Orsa
 Orust kommun, 473 80 Henån
 Osby kommun, 283 80 Osby
 Oskarhamn kommun, Box 706,
 572 28 Oskarshamn
 Ovanåker kommun, Långgatan 24,
 828 80 Edsbyn
 Partille kommun, 433 82 Partille
 Perstorp kommun, Torget 1,
 284 85 Perstorp
 Ragunda kommun, Box 150, Centralgatan
 13-15, 840 70 Hammarstrand
 Robertfors kommun, 915 81 Robertsfors
 Rättviks kommun, 795 80 Rättvik
 Sandvikens kommun, Stadshuset,
 Odengatan 37, 811 80 Sandviken
 Simrishamn kommun, 272 80 Simrishamn
 Sjöbo kommun, 275 80 Sjöbo
 Skara kommun, Stortorget 2, 532 88 Skara
 Skellefteå kommun, 931 85 Skellefteå
 Skurup kommun, St Torggatan 4,
 274 80 Skurup
 Skövde kommun, Fredsgatan 4,
 541 83 Skövde
 Smedjebackens kommun,
 777 81 Smedjebacken
 Sorsele kommun, Box 101 920 70 Sorsele
 Sotenäs kommun, Hallindenvägen 17,
 456 80 Kungshamn
 Staffanstorps kommun, 245 80 Staffanstorps
 Stenungsunds kommun,
 444 82 Stenungsund
 Storfors kommun, Box 1001,
 688 29 Storfors
 Storuman kommun, 923 81 Storuman
 Strömstads kommun, 452 80 Strömstad
 Strömsunds kommun, Box 500,
 833 24 Strömsund
 Sunne kommun, 686 80 Sunne
 Svalöv kommun, 268 80 Svalöv
 Svedala kommun, 233 80 Svedala
 Svenljunga kommun, Boråsvägen 13,
 512 80 Svenljunga
 Säffle kommun, 661 80 Säffle
 Sätters kommun, Rådhuset, 783 27 Säter
 Söderhamn kommun, 826 80 Söderhamn
 Söderköpings kommun, Storängsallén 20,
 614 80 Söderköping
 Tanums kommun, 457 81 Tanumshede
 Tibro kommun, 543 80 Tibro
 Tidaholms kommun, 522 83 Tidaholm
 Tierp kommun, Centralgatan 7,
 815 80 Tierp,
 Tjörns kommun, 471 80 Skaraholm
 Tomelilla kommun, Gustafs torg 16,
 273 80 Tomelilla
 Torsby kommun, 685 80 Torsby
 Torsås kommun, Box 503, 385 25 Torsås
 Tranemo kommun, 514 80 Tranemo
 Trelleborg kommun, 231 83 Trelleborg
 Trollhättans stad, 461 83 Trollhättan
 Töreboda kommun, Box 83,
 545 22 Töreboda
 Uddevalla kommun, 451 81 Uddevalla
 Ulricehamns kommun, 523 86 Ulricehamn
 Umeå kommun, 901 84 Umeå
 Uppsala kommun, Miljökontoret,
 753 75 Uppsala
 Vadstena kommun, 592 80 Vadstena
 Valdemarsvik kommun,
 615 80 Valdemarsvik
 Vansbro kommun, Herrgården,
 780 50 Vansbro
 Vara kommun, Stora Torget 8, 534 81 Vara
 Vellinge kommun, Norrevångsgatan 3,
 235 81 Vellinge
 Vilhelmina kommun, Torget 6,
 912 81 Vilhelmina
 Vimmerby kommun, Stadshuset,
 598 81 Vimmerby
 Vindeln kommun, 922 81 Vindeln
 Vårgårda kommun, Kungsgatan 45,
 447 80 Vårgårda
 Vänersborgs kommun, Sundsgatan 29,
 462 85 Vänersborg
 Vännäs kommun, 911 81 Vännäs
 Västervik kommun, Brunnsgratan 9,
 593 80 Västervik
 Ydre kommun, 570 60 Österbymo
 Ystad kommun, 271 80 Ystad
 Åmåls kommun, Box 62, 662 22 Åmål
 Åre kommun, Box 201, Norra vägen 21c,
 830 05 Järpen
 Årjäng kommun, Box 906, 672 29 Årjäng
 Åsele kommun, Box 200, 910 60 Åsele
 Åstorp kommun, Storgatan 7,
 26580 Åstorp
 Ätvidabergs kommun, Box 206,
 597 25 Ätvidaberg
 Älvdalens kommun, Box 100,
 796 22 Älvdalen
 Älvkarleby kommun, Box 4,
 814 21 Skutskär

Centrum för biologisk mångfald

Ängelholm kommun, 262 80 Ängelholm
Öckerö kommun, Box 1035, 430 90 Öckerö
Ödeshögs kommun, Mjölbyvägen 16–18,
599 80 Ödeshög
Örkellunga kommun, 286 80 Örkellunga
Östersunds kommun, Rådhuset,
831 82 Östersund
Östhammars kommun, Stångörsgatan 10,
Box 66, 742 21 Östhammar
Östra Göinge kommun, Storgatan 4,
280 60 Broby

Samiska myndigheter och organisationer

Arnie – sydsamiskt center, Idre sameby,
Box 123, 790 91 Idre
Gaaltje – sydsamiskt kulturcentrum, Box
20, 831 21 Östersund
Nordiska Samerådet, Råsundav. 29,
169 67 Solna
Samernas Utbildningscentrum, Borgargatan
2, 962 31 Jokkmokk
Sameskolstyrelsen, Box 155,
962 24 Jokkmokk
Same Ätnam, Box 4, 933 21 Arvidsjaur
Sameslöjdstiftelsen/Sámi Duodji,
Borgargatan 2, 962 31 Jokkmokk
Sametinget-Saemiedigkie, Box 20,
831 21 Östersund
Sametinget-Sámediggi, Bergmästareg. 6,
981 33 Kiruna
Saminuorra, Adolf Hedinsv. 36,
981 33 Kiruna
SSR Svenska Samers Riksförbund,
Brogatan 5, 903 25 Umeå

Museer

Åjtte – Svenskt Fjäll- och Samemuseum,
Box 116, 962 23 Jokkmokk
Blekinge museum, Borgmästareg. 21,
371 35 Karlskrona
Bohusläns museum, Box 403,
451 19 Uddevalla
Borås museum, Ramnaparken,
504 39 Borås
Bungemuseet, 620 35 Färösund
Dalarnas museum, Box 22, 791 21 Falun
Eskilstuna museum, Munktellstorget 3,
631 86 Eskilstuna
Fredriksdals friluftsmuseum, Box 7123,
250 07 Helsingborg
Friluftsmuseet Hägnan, Gamla Hamngatan
13, 954 33 Gammelstad

Gamla Linköping, Kryddbodtorget,
582 46 Linköping
Gammelgårdens friluftsmuseum, 666 31
Bengtstorsfors
Grönsö slott och park, Grönsö Säteri,
745 99 Enköping
Göteborgs naturhistoriska museum, Box
7283, 402 35 Göteborg
Hallands länsmuseum, Museet i Halmstad,
Hallandsgården, Tollsgatan,
302 31 Halmstad
Hälsinglands museum, Storgatan 31,
824 30 Hudiksvall
Jämtlands läns museum & Jamtli, Box 709,
831 28 Östersund
Jönköpings läns museum, Friluftsmuseet
Stadsparken, Box 2133 Jönköping
Kalmar läns museum, Box 104,
391 21 Kalmar
Köpings museum, Östra Långgatan 37,
731 30 Köping
Landskrona museum, Slottsgatan,
261 31 Landskrona
Länsmuseet i Varberg, Fästningen,
432 44 Varberg
Länsmuseet på Gotland, Mellangatan 19,
621 56 Visby
Länsmuseet Västernorrland, Murberget,
Box 34, 871 20 Härnösand
Malmö museer, Box 406, 201 24 Malmö
Medicinhistoriska museet, T3 KS,
971 76 Stockholm
Museum Åsättra, Björklidsvägen 18,
Åsättra, Ljusterö
Naturhistoriska riksmuseet, Box 50007,
104 05 Stockholm
Nordiska museet, Box 27820,
115 93 Stockholm
Norrbottens museum, Box 266,
971 08 Luleå
Pengsjö museum, Rönnbärsstigen 17,
903 46 Umeå
Regionmuseet i Skåne, Box 134,
291 22 Kristianstad
Råå museum för fiske och sjöfart,
Hamnplanen Råå, 252 70 Råå
Siljansfors skogsmuseum, Box 74,
792 22 Mora
Skellefteå museum, Nordanå, Box 146,
931 22 Skellefteå
Skogsmuseet i Lycksele, Box 176,
921 23 Lycksele

Skärgårdsmuseet i Gamla Oxelösund, Box 149, 613 21 Oxelösund
 Stiftelsen Komstad Kvarn, e-post info@komstadkvarn.se
 Stiftelsen Skansen, Box 27807, 115 93 Stockholm
 Stockholms läns museum, Box 6176, 102 33 Stockholm
 Stockholms stadsmuseum, Box 15025, 104 65 Stockholm
 Södermanlands museum, Box 314, 611 26 Nyköping
 Torekällbergets museum, Södertälje kommun, 151 89 Södertälje
 Ulrika museum, e-post: ulrikamuseum@passagen.se
 Upplandsmuseet & Disagården, S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala
 Wadköping kontor, 702 15 Örebro
 Vallby friluftsmuseum, Box 717, 721 20 Västerås
 Vin & sprithistoriska museet, Dalagatan 100, 113 43 Stockholm
 Värmlands museum, Box 335, 651 08 Karlstad
 Västerbottens museum, Gammlia, Box 6083, 906 03 Umeå
 Västergötlands museum, Fornbyn, Box 253, 532 23 Skara
 Västmanlands län museum, Slottet, 722 11 Västerås
 Örebro läns museum, Siggebohyttan, 702 12 Örebro

Naturum

Abisko Naturum, 981 07 Abisko
 Ammarnäs-Vindelfjällens Naturum, Box 133, 920 75 Ammarnäs
 Angarnssjöängens Naturum, Karlavägen 41, 186 46 Vallentuna
 Arjeplog, Silvermuseet, Torget 1, 930 90 Arjeplog
 Billudden, Skutskär, Box 4, 814 21 Skutskär
 Blekinge Naturum, Villa Vera, Brunnsparken, 372 36 Ronneby
 Brobacka Naturum, Alingsås kommun, Miljöskyddskontoret, 441 81 Alingsås
 Bråbo Naturum, Bråbogården, Östantorp, 570 91 Kristdala
 Bullerö Naturum, Bullerön, 130 36 Nämdö
 Dalslands Naturum, Baldersnäs 52, 660 10 Dals Långed

Engsö Naturum, Västerås Slott, 722 11 Västerås
 Frostvikens naturum, Storgatan 40, 830 90 Gäddede
 Fulufjällets naturum, Box 128, 790 90 Särna
 Getteröns Naturum, Lassavägen 1, 432 93 Varberg
 Gotska Sandöns Naturum och hembygds-museum, Gotska Sandön, 620 35 Färösund
 Görvålns Naturum, Box 2066, 176 02 Järfälla
 Hornborga Naturum, Hornborgasjön, Hornborgasjön, 521 98 Broddetorp
 Huseby Naturum, Kronoberg, Huseby Bruk, Åsa Änghede, Gamla Smedjan, 340 32 Grimslöv
 Kullabergs Informationscentral, Box 26, 260 42 Mölle
 Kvikkjokk, 971 86 Luleå
 Lamburträsket, 901 86 Umeå
 Malmköpings Naturum, c/o Simon Tengvar, Vinkelgatan 10, 640 32 Malmköping
 Nationalparkernas Hus, Tyresta By, 136 59 Haninge
 Naturum Trandansen, Hornborgasjön, 521 98 Broddetorp
 Ombergs Naturum, Länsstyrelsen Östergötland, 581 86 Linköping
 Ottenby Naturum, Ölands Södra Udde, Pl 1500, 380 65 Degerhamn
 Rogen, Tännäs, Högvälsvägen 22, 840 94 Tännäs
 Siljansnäs Naturum, Björkberget, 793 60 Siljansnäs
 Sjön Sommen naturum, Boda, Torpön, 573 94 Tranås
 Skrylle Naturum, Skryllegården, 247 91 Södra Sandby
 Skule Naturum, Skuleberget, 870 33 Docksta
 Skärälids Naturum, Skärälid 747, 260 70 Ljungbyhed
 Stendörrens Naturum, Stendörren, 610 60 Tystberga
 Stenshuvuds Naturum/Stenshuvuds nationalpark, 277 35 Kivik
 Store Mosse Informationsanläggning, Susenborg, Fryele, 331 96 Värnamo
 Storforsens Naturum, Tvåräselet, 942 92 Älvsbyn
 Sånfjällets informationsanläggning,

Centrum för biologisk mångfald

Nyvallens Fäbod, Hedeviken 724,
840 93 Hede
Tivedens Informationscentral,
Karlsborgsvägen 17, 546 72 Mölltorp
Trollskogens Naturum, Länsstyrelsen i
Kalmar län, 391 86 Kalmar
Träffpunkt Öland Naturum, Länsstyrelsen i
Kalmar län, 391 86 Kalmar
Vindelälven, Vindelns kommun, Box 65,
922 81 Vindeln
Vålådalsens Naturum, PL 26,
830 12 Vålådalen
Värmlands Naturum, Mariebergsskogen,
651 84 Karlstad
Västanafällets Naturum, Länsstyrelsen,
871 86 Härnösand
Vätternrummet informationsanläggning,
Länsstyrelsen Östergötland,
581 86 Linköping
Ånge Naturum, E 14, 841 97 Erikslund
Ångsö Informationsanläggning, Ångsö,
760 10 Gärdnäs

Anslagsgivare och forskningsstiftelser

Carl Tryggers Stiftelse för vetenskaplig
forskning, Strandvägen 7 B, 6 tr,
114 56 Stockholm
C. F. Lundströms Stiftelse, c/o Kungl.
Skogs- och Lantbruksakademien, Box 6806,
113 86 Stockholm.
Crafoordska Stiftelsen, Box 137,
221 00 Lund
Ebba och Sven Schwartz Stiftelse, Coudert
Brothers Advokatbyrå, Box 7418,
103 91 Stockholm
Erik Philip-Sörensens Stiftelse, c/o
Mannheimer Swartling Advokatbyrå, Box
4291, 203 14 Malmö
FORMAS — Forskningsrådet för miljö,
areella näringar och samhällsbyggande, Box
1206, 111 82 Stockholm
Gunvor och Josef Anérs stiftelse, c/o L.
Gustafsson, Aniaravägen 14, 175 65 Järfälla
Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse, Box
16066, 103 22 Stockholm
Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien,
Box 6806, 113 86 Stockholm
Kungl. Vetenskapsakademien, Box 50005,
104 05 Stockholm
Letterstedtska föreningen, Box 22333,
104 22 Stockholm
LRF kulturfond, LRF, 105 33 Stockholm

Magn. Bergvalls Stiftelse, SEB Enskilda
Banken, Stiftelser och Företag, Sveavägen 8,
106 40 Stockholm
MISTRA – Stiftelsen för Miljöstrategisk
Forskning, Gamla Brogatan 36–38,
111 20 Stockholm
Naturvårdskedjan, Centrum för biologisk
mångfald, Box 7007, 750 07 Uppsala
Naturvårdsverket, 106 48 Stockholm
Nordisk kulturfond, Store Strandstræde 18,
DK-1255 København K
Nordiska ministerrådets
informationsavdelning (INFO), Store
Strandstræde 18, DK-1255 Köpenhamn K
NUTEK, 117 86 Stockholm
Riksbankens Jubileumsfond, Box 5675,
114 86 Stockholm
Stiftelsen framtidens kultur, Glunten,
751 83 Uppsala
Stiftelsen lantbruksforskning,
105 33 Stockholm
Stiftelsen Lars Hiertas Minne,
Eriksbergsgatan 3 2 tr, 114 30 Stockholm
Stiftelsen Långmanska kulturfonden, Box
5073, 102 42 Stockholm
Stiftelsen Marcus och Amalia Wallenbergs
Minnesfond, Box 160 66, 130 22 Stockholm
Stiftelsen Oscar och Lili Lamms Minne,
Håkan Mo, Blåmesvägen 2, 756 52 Uppsala
STINT – Stiftelsen för internationalisering
av högre utbildning och forskning,
Skeppargatan 8, 114 52 Stockholm
Wenner-Gren stiftelserna, Sveavägen 166,
23tr., 113 46 Stockholm
Vetenskapsrådet, 103 78 Stockholm
Åke Wibergs Stiftelse, Sköldungagatan 4.
114 27 Stockholm

Intresseorganisationer

Blekinge Kust- och Skärgårdsförening,
Aspö 4, 370 22 Drottningkärr
Dalarnas fäbodbrukarförening, Landgården
20378, 793 50 Leksand
Friluftsförbundet, Riksorganisation,
Instrumentvägen 14, 126 53 Hägersten
Förbundet Sveriges Småbrukare, c/o Inger
Karlsson, Krokeks Gård,
618 91 Kolmården
Gräsö-Öregrund Fiskareförening, Pl. 3620,
Söderboda, 740 71 Öregrund
Gävleborgs fäbodförening, Hälsinglands
museum, Storgatan 31, 824 30 Hudiksvall

Hallands Husbehovsfiskare, Balgöv. 23,
432 95 Varberg
Kullens fiskareförening, Björkeröds Byav.
39, 260 42 Mölle
Kustfiskarnas organisation, Box 2195,
474 12 Mollösund
LRF – Lantbrukarnas riksförbund,
105 33 Stockholm
Lantbrukarnas riksförbund,
105 33 Stockholm
NOrdBruk, Marsätt,
850 40 Gällö
Nordiska kulturlandskapsförbundet,
Hälsinglands museum, Storgatan 31,
824 30 Hudiksvall
Norrbottens skärgårdsfiskareförening,
Stenbäcksv. 27, 952 04 Påläng
Råå Hamns Fiskare, Nordsjög. 3,
252 71 Råå
Skånes Fiskareförbund, Strömg. 9,
212 25 Malmö
Skärgårdarnas riksförbund, Missjö,
614 98 St Anna
Stockholm Uppsala färavelsförening, c/o
Ingrid Ljunggren, Linnégatan 7,
114 47 Stockholm
Svenska Ekoturismföreningen, Box 87,
830 05 Järpen
Svenska Insjöfiskarnas Centralförbund, Box
150, 544 22 Hjo
Svenska Jägareförbundet, Öster-Malma,
611 91 Nyköping
Svenska Naturskyddsföreningen, Box 4625,
116 91 Stockholm
Svenska Ostkustfiskarnas Centralförbund,
Skäftesfall, 612 92 Finspång
Svenska Sydkustfiskarens Centralförbund,
Fiskhamnen, 371 37 Karlskrona
Svenska Turistföreningen, Box 25,
101 20 Stockholm
Svenska Västkustfiskarnas Centralförbund,
Box 4092, 400 40 Göteborg
Sveriges Fiskares Riksförbund,
Amerikaskjulet, Uppgång G,
414 63 Göteborg
Sveriges hembygdsförbund, Box 6167,
102 33 Stockholm
Sveriges Kust- och Insjöfiskares
Organisation, Borgarparken 26,
442 32 Kungälv
Vänerns fritidsfiskares förening, Vinkelg. 8,
545 34 Töreboda

Världsnaturfonden, WWF, Ulriksdals slott,
170 71 Solna

Universitet och högskolor

Göteborgs universitet, Box 100,
405 30 Göteborg
Högskolan i Borås, Allég. 1, 50190 Borås
Högskolan i Dalarna, 791 88 Falun
Högskolan i Gävle-Sandviken,
801 76 Gävle
Högskolan i Jönköping, Box 1026,
551 11 Jönköping
Högskolan på Gotland, Cramérg. 3,
62167 Visby
Högskolan i Kalmar, Nyg. 18 B,
39182 Kalmar
Högskolan i Skövde, Box 408,
541 28 Skövde
Karlstads universitet, Universitetsg. 2,
65188 Karlstad
Luleå tekniska universitet, 971 87 Luleå
Lunds universitet, Box 117, 221 00 Lund
Mithögskolan, Regementsg. 25–27,
83125 Östersund
Stockholms universitet, Universitetsv. 10,
10691 Stockholm
Sveriges lantbruksuniversitet, Box 7070,
750 07 Uppsala
Södertörns högskola, 141 89 Huddinge
Umeå universitet, 901 87 Umeå
Uppsala universitet, Box 256,
75105 Uppsala

Folkhögskolor

Arbetarrörelsens folkhögskola, Järntorget 7,
413 04 Göteborg
Axevalla folkhögskola, Trekantsv. 1,
117 43 Stockholm
Billströmska folkhögskolan,
471 93 Källekärr
Birkagårdens folkhögskola, Box 3557,
103 69 Stockholm
Biskops-Arnö folkhögskola, Biskops-Arnö,
746 93 Bälsta
Bona folkhögskola, Svarta gatan,
591 46 Motala
Botkyrka folkhögskola, Tomtbergav. 14,
145 67 Norsborg
Braheskolan-Visingsö folkhögskola,
560 34 Visingsö
Bäckedals folkhögskola, Box 206,
842 22 Sveg

Centrum för biologisk mångfald

- Dalarö folkhögskola, Box 53, 130 54 Dalarö
Dalkarlså folkhögskola, Dalkarlså 30,
918 94 Bygdeå
Dalslands folkhögskola, Box 30,
458 21 Färgelanda
Dalslands folkhögskola Trollhättan,
Ekholmshg. 11, 461 39 Trollhättan
Edelviks folkhögskola, Skelleftev. 1,
937 32 Burträsk
Eskilstuna folkhögskola, Faktoriholmarna,
632 20 Eskilstuna
Eslövs folkhögskola, Stureg. 14,
241 31 Eslöv
Fellingsbro folkhögskola, Folkhögskolan,
710 41 Fellingsbro
Finska folkhögskolan i Göteborg, Salviag.
52, Box 93, 424 23 Angered
Folkhögskolan Arken, Pingstkyrkan, Box
90, 542 21 Mariestad
Folkhögskolan i Angered (FIA), Box 2107,
424 02 Angered
Folkhögskolan Munkaljungby, Nygatan 2,
266 31 Munka-Ljungby
Folkhögskolan Värnamo, Box 234,
331 22 Värnamo
Forsa folkhögskola, Gävle
Framnäs folkhögskola, Framnäs,
943 33 Öjebyn
Fridhems folkhögskola, Box 123,
268 22 Svalöv
Fristads folkhögskola, Box 104,
513 21 Fristad
Färnebo folkhögskola, Box 23,
810 20 Österfärnebo
Färnebo folkhögskola, Linnég. 21A,
413 04 Göteborg
Företagarnas folkhögskola, Åkerö, Box 281,
793 26 Leksand
Gamleby folkhögskola, Loftag. 36,
594 32 Gamleby
Geijerskolan folkhögskola, 684 93 Ransäter
Glimåkra folkhögskola, Box 115,
280 64 Glimåkra
Gotlands läns folkhögskola, Gotland
Grebbebestads folkhögskola, Box 9,
457 02 Grebbebestad
Göteborgs folkhögskola, Box 12154,
402 42 Göteborg
Hagabergs folkhögskola, Box 7024,
152 07 Södertälje
Hampnäs folkhögskola, 894 31 Själevad
Hellidens folkhögskola, 522 94 Tidaholm
Helsjöns folkhögskola, 519 81 Horred
Hjo folkhögskola, Lundbyv. 12, 544 31 Hjo
Hjälmares folkhögskola, Hjälmarred 2239,
441 95 Alingsås
Höla folkhögskola, Prästmon,
870 52 Nyland
Hvilan folkhögskola, Box 23, 232 02 Åkarp
Hållands folkhögskola, Hålland 1170,
830 10 Undersåker
Härnösands folkhögskola, Box 14,
871 21 Härnösand
Högalids folkhögskola, Högalidsv. 16,
394 70 Kalmår
Ingesund folkhögskola, 671 91 Arvika
Jakobsbergs folkhögskola, Box 161,
177 23 Järfälla
Jämshög folkhögskola, Box 2121,
293 02 Jämshög
Kaggeholms folkhögskola, Kaggeholm,
178 54 Ekerö
Kalix folkhögskola, Box 10009,
952 27 Kalix
Karlskoga folkhögskola, Box 192,
691 24 Karlskoga
Katrinerbergs folkhögskola,
310 58 Vessigebo
Kjesätters folkhögskola o. ledarutbildningsin-
stitut, 643 92 Vingåker
Klarälvdalens folkhögskola, 680 51 Stöllet
Klarälvdalens folkhögskola, Zandergr. 1,
686 31 Sunne
Kristinehamns folkhögskola, KPS,
Strömsbergsg. 15, 681 32 Kristinehamn
Kvarnby folkhögskola, Kvarnbyv. 68,
212 36 Malmö
Kävsta folkhögskola, 697 94 Sköllersta
Lidingö folkhögskola, Kottlav. 116,
181 41 Lidingö
Lidingö folkhögskola City, Bergsg. 51,
112 31 Stockholm
Liljeholmens folkhögskola,
590 41 Rimforsa
Litorina folkhögskola, Gullberna park,
371 54 Karlskrona
Ljungskile folkhögskola, 459 80 Ljungskile
Lunnevals folkhögskola, 590 48 Vikingstad
Långbro folkhögskola, Stora Mansv.,
125 59 Älvsjö
Långholmens folkhögskola, Fasta
Paviljongen, Långholmen,
117 33 Stockholm
Löftadalens folkhögskola, Box 193,

- 430 31 Åsa
 Malmfältens folkhögskola i Kiruna,
 Campingv. 3, 981 35 Kiruna
 Malmö folkhögskola, Trindyxeg,
 213 76 Malmö
 Malungs folkhögskola, Box 184,
 782 24 Malung
 Mariannelunds folkhögskola, Box 427,
 581 04 Linköping
 Mariannelunds folkhögskola, Centralg. 5-
 10, 570 30 Mariannelund
 Marieborgs folkhögskola, Marieborgsv.,
 Box 724, 601 16 Norrköping
 Markaryds folkhögskola, Kronobergsg. 19,
 285 37 Markaryd
 Medlefors folkhögskola, Medleforsv. 2, Box
 707, 931 27 Skellefteå
 Mellansels folkhögskola, Tingshusg. 8,
 890 42 Mellansel
 MKFC Stockholms folkhögskola,
 Fagerstag. 13, 163 53 Spånga
 Mo Gård folkhögskola, Box 76,
 612 22 Finspång
 Molkoms folkhögskola, Box 66,
 660 60 Molkom
 Mora folkhögskola, Skeriol, Box 423,
 792 27 Mora
 Mullsjö folkhögskola, Sjövä. 565 32 Mullsjö
 Nordiska folkhögskolan i Kungälv, Box
 683, 442 18 Kungälv
 Nordvästra Skånes folkhögskola, Nygatan
 2, 266 31 Munka-Ljungby
 Nordvästra Skånes folkhögskola Rosenhill,
 Bryggareg. 17, 284 32 Perstorp
 Nyköpings folkhögskola, Box 323,
 611 27 Nyköping
 Oskarshamns folkhögskola, Axel Munthes
 stig 1, 572 32 Oskarshamn
 P R O:s folkhögskola, 810 21 Gysinge
 Rosengårds folkhögskola, Persborgstorget
 1, 213 61 Malmö
 Rosenlunds folkhögskola, Huskvarnav. 11,
 554 54 Jönköping
 Runö folkhögskola, 184 80 Åkersberga
 Röda korsets folkhögskola,
 647 81 Mariefred
 S:ta Birgittas folkhögskola, Björngårdsg. 21,
 118 52 Stockholm
 S:ta Maria katolska folkhögskola, Ramelsv.
 149, 213 69 Malmö
 S:t Sigfrids folkhögskola, Kronoberg,
 352 63 Växjö
- Sigtuna folkhögskola, Box 92,
 193 22 Sigtuna
 Skarpnäcks folkhögskola, Horisontv. 26,
 128 34 Skarpnäck
 Skeppsholmens folkhögskola, Slupskjulsv.
 12, 111 49 Stockholm
 Solviks folkhögskola, Frostkåge,
 934 92 Kåge
 Sommenbygdens folkhögskola, Västra v. 5,
 573 40 Tranås
 Stadsmissionens folkhögskola, Lövholmsv.
 18, 117 43 Stockholm
 Stensunds folkhögskola, Stensund,
 619 91 Trosa
 Strömsbäcks folkhögskola, Strömbäck 360,
 905 82 Umeå
 Sundbybergs folkhögskola, Box 2074,
 174 02 Sundbyberg
 Sunderby folkhögskola, Kråkbergsv. 7,
 954 42 Södra Sunderbyn
 Sverigefinska folkhögskolan, Box 154,
 953 24 Haparanda
 Södertörns folkhögskola, Stationsv. 19,
 136 40 Haninge
 Södra Vätterbygdens folkhögskola, Box
 3155, 550 03 Jönköping
 Sörängens folkhögskola, Rågängen 4,
 571 38 Nässjö
 Tollare folkhögskola och kursgård,
 132 42 Saltsjö-Boo
 Tornedalens folkhögskola, Box 88,
 957 22 Övertorneå
 Tärna folkhögskola, 733 93 Sala
 Uppsala folkhögskola, Ulleråkersv. 21,
 750 17 Uppsala
 Vadstena folkhögskola, Box 181,
 592 24 Vadstena
 Valla folkhögskola, 583 30 Linköping
 Vara folkhögskola, Box 163, 534 23 Vara
 Wendelsbergs folkhögskola,
 435 35 Mölnlycke
 Viebäcks folkhögskola, 571 91 Nässjö
 Wiks folkhögskola, 755 91 Uppsala
 Vindelns folkhögskola, 922 32 Vindeln
 Viskadalens folkhögskola och kursgård,
 Sälgered, 515 93 Seglora
 Västanviks folkhögskola, Box 300,
 793 27 Leksand
 Ålsta folkhögskola, Fränstav.,
 840 12 Fränsta
 Åsa folkhögskola, Sköldinge,
 640 24 Sköldinge

Centrum för biologisk mångfald

Ädelfors folkhögskola, 570 15 Holsbybrunn
Älvsby folkhögskola, Nygrensvägen,
942 28 Älvsbyn
Ölands folkhögskola, Ölands Skogsby,
386 93 Färjestaden
Önnestads folkhögskola, Skolgatan 32,
291 73 Önnestad
Örebro folkhögskola, Karlsg. 30,
703 41 Örebro
Österlens folkhögskola, Box 13,
273 21 Tomelilla
Östra Grevie folkhögskola, G. Landsvägen,
235 99 Vellinge

Gymnasier

Berga naturbruksgymnasium, Berga,
137 91 Västerhaninge
Berzeliuskolan, Box 3129,
580 03 Linköping
Bollerups lantbruksinstitut och naturbruks-
gymnasium, Bollerup, 273 94 Tomelilla
Haraldsbogymnasiet, Kopparvägen 1,
791 43 Falun
Hedbergsskolan, Skolhusallén 6,
852 37 Sundsvall
Helgesboskolan, naturbruksgymnasium,
384 93 Ålem
Ingelstad naturbruksgymnasium,
360 44 Ingelstad
Järna naturbruksgymnasium, Nibble gård,
153 91 Järna
Kalix naturbruksgymnasium, Anderstjärnsv.
3, 952 31 Kalix
Lundellska skolan, Lägerhyddsvägen 36,
756 43 Uppsala
Naturbruksgymnasiet Osby, Marklundav. 9,
283 21 Osby
Naturbruksgymnasiet Strömme,
510 21 Sätilla
Naturbruksgymnasiet Västernorrland,
Nordvikskolan, 872 98 Noraström
Naturbruksgymnasiet Västernorrland,
Skedomskolan, 881 92 Sollefteå
Naturbruksgymnasiet Östra Ljungby, Box
2003, 264 02 Östra Ljungby
Nolaskolan, Viktoriaesplanaden 31,
891 35 Örnsköldsvik
Stora Segerstad och Värnamo
naturbruksgymnasium, 330 21 Reftele
Säbyholms naturbruksgymnasium,
197 91 Bro
Tenhults naturbruksgymnasium,

560 27 Tenhult
Valstadskolan, Valstad, 594 32 Gamleby
Ösby Västmanlands naturbruksgymnasium,
Ösbyv. 3, 733 91 Sala

Studieförbund

ABF Distriktet Norrbotten, Köpmang. 29,
1tr, 972 33 Luleå
ABF Helsingborg, Box 2099,
250 02 Helsingborg
ABF i Uppsala län, Bredgränd 14,
753 20 Uppsala
ABF Linköping, Box 385, 581 04 Linköping
ABF Sundsvallsorten, Ö. Långg. 17,
852 36 Sundsvall
ABF Värmland, Tage Erlander. 10,
652 20 Karlstad
ABF Z, Tjalmarg. 10, 831 45 Östersund
ABF Östergötlands län, Box 425,
581 04 Linköping
ABF, Skaraborgsv. 35E, 506 30 Borås
Bildningsförbundet Mittnorrlän, Box 171,
831 22 Östersund
Finskprärogiga församlingsarbetet i Karlstad,
Drottning Kristinas v. 7, 650 04 Karlstad
Folkuniversitetet i Jämtlands län, Prästg. 65,
831 34 Östersund
Folkuniversitetet, Box 386, 751 06 Uppsala
Folkuniversitetet, Box 433,
581 04 Linköping
Folkuniversitetet, Box 438, 651 10 Karlstad
Folkuniversitetet, Box 7124,
250 07 Helsingborg
Folkuniversitetet, S. Kyrkog. 33,
503 34 Borås
Folkuniversitetet, Storg. 34,
852 30 Sundsvall
Medborgarskolan Norrbotten, Kungsg. 15,
972 34 Luleå
Medborgarskolan, Box 174, 391 22 Kalmar
Medborgarskolan, Box 2113,
750 02 Uppsala
Medborgarskolan, Box 55177, 504 04 Borås
Medborgarskolan, Drottningg. 38
652 26 Karlstad
N B V i Södra Älvsborg, Box 1132,
504 31 Borås
N B V MittSverige, Box 139,
851 03 Sundsvall
N B V MittSverige, Kyrkog. 84,
831 34 Östersund
N B V Värmland, Nyg. 13, 652 20 Karlstad

N B V, Järnvägsg. 23, 252 24 Helsingborg
N B V, Sydost (Kalmar län), Larmg. 34,
392 32 Kalmar

Sensus studieförbund, Box 2115,
750 02 Uppsala

Sensus studieförbund, Box 291,
651 07 Karlstad

Sensus Studieförbund, Box 376,
581 03 Linköping

Sensus studieförbund, Box 393,
503 12 Borås

Sensus studieförbund, Kyrkog. 45,
831 34 Östersund

Sensus Studieförbund, Ölandsg. 24,
392 31 Kalmar

SISU Idrottsutbildarna Västernorrland,
Nordichallen, Box 890, 851 24 Sundsvall

SISU Idrottsutbildarna, Box 11052,
580 11 Linköping

SISU Idrottsutbildarna, Box 23062,
750 23 Uppsala

SISU Idrottsutbildarna, Box 384,
831 25 Östersund

SISU Idrottsutbildarna, Smedjeg. 17,
972 33 Luleå

SISU Svenska Idrottsrörelsen
Studieförbund, Box 10, 651 02 Karlstad

Studieförbundet i Gällivare, Box 108,
982 21 Gällivare

Studieförbundet i Uppsala, Portalg. 2,
754 23 Uppsala

Studieförbundet i Östergötland, Platensg.
25, 582 20 Linköping

Studieförbundet Småland-Gotland,
Skälbyallén 11, 392 38 Kalmar

Studieförbundet, Biblioteksg. 9,
831 30 Östersund

Studieförbundet Bilda för kyrka och
samhälle Region Öst, Box 11,
581 02 Linköping

Studieförbundet Bilda Norrbotten, Kungsg.
25, 972 31 Luleå

Studieförbundet Bilda, Box 597,
651 13 Karlstad

Studieförbundet Vuxenskolan i Värmland,
Box 417, 651 09 Karlstad

Studieförbundet Vuxenskolan
Sjuhäradssavdelningen, Box 255,
503 10 Borås

Studieförbundet Vuxenskolan, Köpmang.
42, 973 33 Luleå

Studieförbundet Vuxenskolan, Nordvästra

Skåne, Söderg. 10, 252 25 Helsingborg
Studieförbundet Vuxenskolan, Sågarg. 10,
753 18 Uppsala

Studieförbundet Vuxenskolan, Thuleg. 5,
852 35 Sundsvall

Studieförbundet Vuxenskolan, V. Torgg. 12,
962 31 Jokkmokk

T B V, Drottningg. 11, 252 21 Helsingborg
Uppsala läns bildningsförbund, S:t Persg.

13, 3tr, 753 20 Uppsala

11. Referenser

- A/res/55/L.2: United Nations Millennium Declaration. Generalförsamlingens 55:e sammankomst. 2000.
- A/CONF.151/26 (Vol I): Report of the United Nations conference on environment and development (Rio de Janeiro, 3–14 June 1992). Annex I. Rio declaration on environment and development.
- A/CONF.151/26 (Vol. III): Report of the United Nations conference on environment and development (Rio de Janeiro, 3–14 June 1992). Annex III. Non-legally binding authoritative statement of principles for a global consensus on the management, conservation and sustainable development of all types of forests.
- Agenda 21. UNCED-biblioteket, Volym II. 1993. Miljö- och naturresursdepartementet. Stockholm.
- Agenda kulturarv Uppsala län. 2002. Kommunerna, Upplandsmuseet, Länsstyrelsen och kulturarvet.
- Agenda kulturarv. 2003. Remissunderlag. Förslag till Agenda kulturarvs programförklaring. 20 oktober 2003.
- Andersson, B. & Karlsson, A. 1996. De svenska träslagens virkesguide. RåMa.
- Andersson, B. & Karlsson, A. 2001. De svenska träslagens virkesguide. RåMa.
- Balick, M. J. & Cox, P. A. 1996. Plants, people, and culture: The science of ethnobotany. Scientific American Library, New York.
- Beach, H. 1982. The Place of Women in the Modern Saameby: An Issue in Legal Anthropology. *Ymer* 102:127–142.
- Bernes, C. (red.) 1994. Biologisk mångfald i Sverige: En landstudie. Monitor 14. Naturvårdsverket förlag, Solna.
- Bjurholm, P. 2002. Skydds jakt efter gråsäl år 2002. Naturvårdsverket, beslut. Dnr. 412-2884-02 Nf.
- Bjurholm, P. 2003. Skydds jakt efter gråsäl år 2003. Naturvårdsverket, beslut. Dnr. 412-2340-03 Nf, m.fl.
- Bladh, G. 1995. Finnskogens landskap och människor under fyra sekler: en studie av natur och samhälle i förändring. Diss., Meddelande från Göteborgs universitets geografiska institutioner. Ser. B, 87, Göteborg.
- Bladh, G. 2001. Det skogsfinska kulturarvet. Finnsam, Falun.
- Blank, Y. 2003:32. Attityder till kulturarv i Västra Götalands län – en medborgarundersökning om människa, samhälle, kulturarv. Länsstyrelsen Västra Götaland, kulturmiljöenheten, Göteborg.
- Blomkvist, N. 1993. Vad berättar en by?, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Brück, U. 1984. Identitet, lokalsamhälle och lokal identitet. *Rig*, häfte 3, s. 65–78.
- CBD. 2003. Handbook of the Convention on Biological Diversity. 2:a upplagan. Secretariat of the Convention on Biological Diversity, Montreal, Canada.
- CLT-98/Conf.210/CLD.19. Intergovernmental Conference on Cultural Policies for Development. Stockholm, Sweden, 30 March–2 April 1998. Final report. 3 augusti 1998.
- Cotton, C. M. 1996. Ethnobotany: Principles and applications. John Wiley & Sons, Chichester – New York – Brisbane – Toronto – Singapore.
- Crucible II Group. 2000. Seeding solutions. Vol. 1. Policy options for genetic resources: People, plants, and patents revisited. International Plant Genetic Resources Institute, Dag Hammarskjöld Foundation, International Development Research Centre, Rome.

- Crucible II Group. 2001. Seeding solutions. Vol. 2. Options for national laws governing control over genetic resources and biological innovations. International Plant Genetic Resources Institute, Dag Hammarskjöld Foundation, International Development Research Centre, Rome.
- Cserhalmi, N. 1998. Fårad mark: handbok för tolkning av historiska kartor och landskap. Sveriges hembygdsförbund, Stockholm.
- Cunningham, A. B. 2001. Applied ethnobotany: people, wild plant use & conservation. Earthscan Publications Ltd, London.
- E/2002/42. Report of the first session of the Permanent Forum on Indigenous Issues. 1 June 2002.
- E/C.19/2003/22. Permanent Forum on Indigenous Issues. Report on the second session (12–23 May 2003).
- E/CN.4/2003/92. Indigenous Issues: Report of the working group established in accordance with Commission on Human Rights resolution 1995/32. 6 January 2003.
- E/CN.4/Sub.2/2000/26. Human rights of indigenous peoples: Report of the seminar on the draft principles and guidelines for the protection of the heritage of indigenous people. (Geneva, 28 February–1 March 2000). 19 June 2000.
- E/CN.4/Sub.2/2003/20. Prevention of discrimination. Prevention of discrimination and protection of indigenous peoples. Indigenous peoples' permanent sovereignty over natural resources. Preliminary report. 21 July 2003.
- Edström, C. & Eckerberg, K. 2002. Inför Johannesburg: Svenska kommuners arbete med Agenda 21 – en jämförelse över tid. Nationalkommittén för Agenda 21 och Habitat, Stockholm.
- Ekeland, K. & Gustafson, G. 1997. Fäbodskog och fäbodbruk. Jordbruksverket, Jönköping; Nordiska kulturlandskapsförbundet & Hälsinglands museum, Hudiksvall.
- Ekeland, K., Gustafson, G. & Lundell, J. 1999. Ladornas land. Jordbruksverket, Jönköping & Hälsinglands museum, Hudiksvall.
- Emanuelsson, U. 2001. Den svenska modellen. s. 47–55. i Vad ska vi med naturen till? Sjöberg, F. (red.) Nya Doxa, Nora.
- Enfors, C. 2001. Aktörssamverkan i vattenvården: en utvärdering. Vattenresurs AB, Tjusta.
- Eerikäinen, L., Rönning, A., Lindgren, L. & Rosengren, C. (red.) 2002. Skärgårdshavet – folk och landskap. Nordisk Bygd. Nordiska kulturlandskapsförbundet, Mariehamn.
- Fischer, L. & Lundberg, K.-G. 2002. Utbildningsvillkor i glesbygd. Liber distribution, Stockholm.
- Fiskeriverket 1999. Fiskeriverkets sektorsmål för ekologiskt hållbar utveckling. Fiskeriverket information 1999:7.
- Fiskeriverket 2001. Småskaligt kustfiske och insjöfiske: en analys. Fiskeriverket, Göteborg.
- Fiskeriverket 2004a. Utredning av möjligheten att införa fiskestopp i ett skyddat marint område.
- Fiskeriverket 2004b. Bakgrundsmaterial för utredning av möjligheten att införa fiskestopp i ett skyddat marint område. Fiskeriverket informerar 20XX. Manuskript.
- Fjellström, P. 1993. Kvinnan i Tornedalen. s. 320–337 i Tornedalens historia. Hederyd, O., Alamäki, Y. & Kenttä, M. (red.) Komm. Cop., Haparanda.
- Fjellström, P. 1997. Kvinnokultur. s. 79–95 i Händelser och livsöden i norr. Bjästa.
- Fjellström, P. 2000. Husmor – företagaren inom det nordliga rummet. s. 26–43

- i Konsten att ge liv och konsten att överleva. Pihlgren press, Stockholm.
- Fjellström, P. 2002. Kvinnoliv och måltidsglädje: kosthåll och resurser inom det nordliga rummet. Norrlands univ.-förlag, Umeå.
- Hallander, H. 1989. Svenska lantraser: deras betydelse förr och nu. Blå ankan, Veberöd.
- Hunn, E. S. 2002. "Traditional environmental knowledge: Alienable or inalienable intellectual property", s. 4–10 i *Ethnobiology and Biocultural Diversity*. Stepp, J. R., Wyndham, F. S. & Zarger, R. K. (red.) University of Georgia Press, Athens, Georgia.
- International Labour Organization. Convention No. 169: Convention on Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries. 7 June 1989
- International Labour Organization. nr 107 "Indigenous and Tribal Populations Convention" från 1957.
- Johansson, H. 2002. Bevarande av samiska miljöer i Västerbottens län. Meddelande 4. Länsstyrelsen i Västerbottens län.
- Johansson, S. & Lundborg, V. 2003. Kulturmiljövården i siffror. Väst-SOM-undersökningen 2002. Tabellrapport. SOM-institutet & Göteborgs universitet.
- Kardell, L. & Olofsson, M. 2000. Klövsjös fåbodrar. Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala.
- Karlsson, A.-M. 2000. Rennäringen i Sverige. Jordbruksverket, Jönköping.
- Karlsson, N., Ankar, S. & Edvinson, T. 1998. Skogens råmaterial: En liten faktaskrift. Upplandsmuseet, Tekniska kontoret, Uppsala kommun, Uppsala.
- Konventionen om Biologisk Mångfald. UNCED-biblioteket, Volym IV. Miljö- och naturresursdepartementet.
- Kuhmunen, N. 2000. Renskötseln i Sverige: förr och nu. Sápmi 11/2000. Svenska Samernas Riksförbund, Umeå.
- Laird, S. A. (red.) 2002. Biodiversity and traditional knowledge: Equitable partnerships in practice. Earthscan Publications Ltd, London.
- Larsson, G. & Edgren, B. 2003. Utsikt mot framtiden – Kulturmiljöprogram för Västernorrlands län. Etapp 2. Strategier 2003–2006. Länsstyrelsen i Västernorrlands län & Länsmuseet Västernorrland.
- Lasko, K. 2003. Laponia II?: Studie av samarbetsgruppen för världsarvet Laponia. D-uppsats. Institutionen för industriell ekonomi och samhällsvetenskap, Luleå Tekniska Universitet, Luleå.
- Lindahl, K. (red.) 1999. Mijá ednam. Samebyarnas kansli i Jokkmokk.
- Lindgren, L. 2000. Skärgårdens betesmarker. Edita, Helsingfors.
- Lindström, T., Lööf, T., Åberg, H. & Petersson, L. 1999. Länshemslöjdskon sulenternas Råmaterialdokumentation: en pilotstudie. Forskningsmetodik med inriktning på slöjdområdet. Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap. Högskolan i Gävle, Gävle.
- Lötberg, L. 2003. Vilka botaniska naturvärden finns vid torplämningar i norra Uppland? Examensarbete i ämnet naturvårdsbiologi 20 p. nr 103. Institutionen för naturvårdsbiologi, Uppsala.
- Martin, G. J. 2002. Ethnobotany: A methods manual. Chapman & Hall, London.
- Mériot, C. 1994. Samerna. Alhambra, Furulund.
- Mijá ednam. En samisk förvaltning av världsarvet Laponia. Samebyarnas kansli i Jokkmokk.
- Mulk, I.-M., Lagerstam, L., Israelsson, I. & Aro, J. 1999. Bevarande av det samiska kulturarvet. Program för stöd. Länsstyrelsen i Norrbottens län rapportserie, nr 4, Luleå.
- Nakashima, D. & Roué, M. 2002. "Indigenous knowledge, peoples and

- sustainable practice” s. 314–324 i ”Vol. 5. Social and economic dimensions of global environmental change”, Encyclopedia of Global Environmental Change, Munn, T. (red.). John Wiley & Sons, Chichester.
- Nationalkommittén för Agenda 21 och Habitat, 2001. Sveriges nationalrapport inför FN:s Generalförsamlings extra möte (Istanbul +5) med uppföljning av Habitatagendan, om hållbar stads- och bebyggelseutveckling i New York, 6–8 juni 2001. Miljödepartementet, Stockholm/New York.
- Nationalkommittén för Agenda 21 och Habitat, 2002a. 10 år med Agenda 21 i Sverige: vad har vi lärt oss och vart är vi på väg. Miljödepartementet, Stockholm.
- Nationalkommittén för Agenda 21 och Habitat. 2002b. Från vision till handling: Sveriges nationalrapport till världstoppmötet om Agenda 21 och hållbar utveckling i Johannesburg 2002. Miljödepartementet, Stockholm/Johannesburg.
- Naturvårdsverket 1997. Sveriges finaste odlingslandskap – Nationell bevarandeplan för odlingslandskapet. Naturvårdsverkets rapport 4815, Stockholm. sid. 11.
- Naturvårdsverket 2002. Redovisning av uppdrag den 7 juni 2001 om förstärkta informationsinsatser om stora rovdjur. Dnr. 410-3669-01 Nf.
- Naturvårdsverket 2003. Ett rikt växt- och djurliv: Förslag till miljö kvalitetsmål för biologisk mångfald. (2003-08-15).
- Naturvårdsverket 2003b. Hav i balans samt levande kust och skärgård: Underlagsrapport till fördjupad utvärdering av miljömålsarbetet. Rapport 5321. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Nybakk, K., Kjelvik, O., Kvam, T., Overskaug, K. & Sunde, P. 2002. Mortality of semi-domestic reindeer *Rangifer tarandus* in central Norway. *Wildlife Biology* 8:63–68.
- Parholt, A., Andersson, E. & Rothquist Ericsson, L. 2001. Nock, ragg, rya: det glänser om ullen. Föreningen Sveriges hemslöjds konsulenter UllMa, Örebro.
- Parholt, A., Andersson, E. & Rothquist Ericsson, L. 2002. Nock, ragg, rya: det glänser om ullen. Studiehandledning. Föreningen Sveriges hemslöjds konsulenter UllMa, Örebro.
- Petersson, L. & Åberg, H. 2001. Slöjdens Material: det omsorgsfulla valet. Utställningskatalog, RåMa.
- Pettersson, B., Svanberg, I. & Tunón, H. 1999. Människorna, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige. Kort projekt presentation och författarvägledning. Swedish Science Press, Uppsala.
- Pettersson, B., Svanberg, I. & Tunón, H. (red.) 2001. Människan och naturen: etnobiologi i Sverige. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Posey, D. A. 1996. Provisions and Mechanisms of the Convention on Biological Diversity for Access to Traditional Technologies and Benefit Sharing for Indigenous and Local Communities Embodying Traditional Lifestyles. OCEES Research Papers No 6, Oxford Centre for the Environment, Ethics and Society.
- Prop. 1993/94:30. En strategi för biologisk mångfald.
- Prop. 1996/97:3. Kulturpolitik.
- Prop. 1996/97:94. **Lag om befogenhet att besluta om fisket inom Torne älvs fiskeområde.**
- Prop. 1997/98:2. Hållbart fiske och jordbruk.
- Prop. 1997/98:145. Svenska miljömål. Miljöpolitik för ett hållbart Sverige.
- Prop. 1997/98:158. Uppföljning av skogspolitiken.
- Prop. 1998/99:114. Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål.

- Prop. 2001:101. En ny rennäringspolitik: öppna samebyar och samverkan med andra markanvändare.
- Prop. 2001/02:4. En politik för tillväxt och livskraft för hela landet.
- Prop. 2003/04:51. Kust- och insjöfiske samt vattenbruk.
- Ramsar COP7 Resolution VII.8. Guidelines for establishing and strengthening local communities' and indigenous people's participation in the management of wetlands. + Annex.
- Ramsar COP8 Resolution VIII.19. Guiding principles for taking into account the cultural values of wetlands for the effective management of sites. + Annex.
- Riksantikvarieämbetet 2002. Kommentarer till Statistiska centralbyråns slutrapport mars 2002: Vad betyder kulturmiljön för dig?
- Ryd, L. 1995. Kvinnor i väglöst land. Nybyggarkvinnors liv och arbete. Arena, Stockholm.
- Rådelius, C. 2000a. Strategiska frågor för utveckling av Världsarvet Laponia. Gällivare & Jokkmokks kommun.
- Rådelius, C. 2000b. Självstyrelse eller samförvaltning? Problem och möjligheter utifrån en studie av världsarvet Laponia. Licentiatuppsats. Institutionen för industriell ekonomi och samhällsvetenskap, Luleå Tekniska Universitet, Luleå.
- Schibbye, K. 2002. "Skapande mångfald", s. 28–31 i "10 år med Agenda 21 i Sverige: vad har vi lärt oss och vart är vi på väg", red. Schulman, M., Miljödepartementet, Stockholm.
- Selin, G. 2002. Bålsön – Ett fiskeläge. G. Selin, Sanndarne.
- se-nr-01.en.pdf: First National Report.
- se-nr-02.en.pdf: Second National Report.
- se-nr-fe-en.pdf: Thematic Report on Forest Ecosystems.
- se-nr-vfe-en.pdf: Voluntary report on implementation of expanded programme of work on forests.
- Sikku, J. O.: 1999. Traditionell samisk kunskap om rovdjur. s. 235–244 i SOU 1999:146. Sammanhållen rovdjurspolitik.
- Sikku, J. O.: 2000. Rovdjur och renskötsel i svensk miljödebatt. s. 204–212 i Ingvar Svanberg & Håkan Tunón (red.) Samisk etnobiologi: Människor, djur och växter i norr. Bokförlaget Nya Doxa, Nora.
- Sikku, N.-H. 2003. Informationsinsats om samer. Regeringskansliet.
- Sjökvist, H. 2003:B5. Ungdomar K-märker – en enkätundersökning om ungdomars inställning till kulturmiljön. Västmanlands läns museum, Kulturmiljöavdelningen Rapport B, 2003.
- Skolverket 2003:2. Skolverkets rapport nr 233. Barnomsorg, skola och vuxenutbildning i siffror. Skolverket, Stockholm.
- Skr. 2001/02:173. En samlad naturvårdspolitik.
- SOU 1994:51. Minne och bildning: Museernas uppdrag och organisation.
- SOU 1995:100. Hållbar utveckling i landets fjällområden.
- SOU 1996:153. Hållbar utveckling i Sveriges skärgårdsområden.
- SOU 1997:97. Skydd av skogsmark: behov och kostnader.
- SOU 1997:105. Fem år efter Rio.
- SOU 1998:39. Gränsälvsutredningen.
- SOU 1999:25. Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige. Frågan om Sveriges anslutning till ILO:s konvention nr 169.
- SOU 1999:146. En sammanhållen rovdjurspolitik.
- SOU 2000:67. Levande skärgård.
- SOU 2001:101. En ny rennäringspolitik – öppna samebyar och samverkan med andra markanvändare.
- SOU 2002:40. Statlig skog och skyddad mark.
- SOU 2003:31. En hållbar framtid i sikte.
- SOU 2003:116. Betesrätt vid fåbodbruk.
- Statens kulturråd 2001:1. Kulturen i siffror.

- Studieförbunden 2001. Statens kulturråd, Stockholm.
- Statens kulturråd 2002:3. Kulturen i siffror. Museer och konsthallar 2001. Statens kulturråd, Stockholm.
- Stéen, M., Haglund, H., Johansson, K., Leffler, M., Persson, J. & Eiserman, M. 2000. Livsmedelstillverkning i fäbodmiljö, del 1: Fäbodkultur och livsmedelstillverkning. Svensk Veterinärtidning 52(11):583–586.
- Steensland, L. 1994. Älvdalska växtnamn: förr och nu. Dialekt- och folkminnesarkivet, Uppsala.
- Steensland, L. 2000. Fågelnamn och fågelliv i Älvdalen. *Studia ethnobiologica* 3. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.
- Stepp, J. R., Wyndham, F. S. & Zarger, R. K. (red.) 2002. *Ethnobiology and biocultural diversity*. University of Georgia Press, Athens, Georgia.
- Svanberg, I. 2001. "Jakt på säl och val" s. 156–165 i Börge Pettersson, Ingvar Svanberg & Håkan Tunón (red.) *Människan och naturen: etnobiologi i Sverige*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Svanberg, I. & Tunón, H. 1999. "Etnobiologi" s. 55–72 i "Leva med naturen. Fataburen 1999". Nordiska museets förlag, Stockholm.
- Svanberg, I. & Tunón, H. (red.). 2000a. *Ecological Knowledge in the North — Studies in Ethnobiology*. Swedish Science Press, Uppsala.
- Svanberg, I. & Tunón, H. (red.). 2000b. *Samisk etnobiologi — människor, växter och djur i norr*. Nya Doxa, Nora.
- Svenska Unescorådet. 1996. *Sammandrag av Vår skapande mångfald*. Svenska Unescorådets skriftserie nr 3.
- Svenska Unescorådet. 2000. *Världsarvskonventionen*. Svenska Unescorådets skriftserie nr 4.
- Svensson, M. 2003. The lichen flora of wooden buildings in the agricultural landscape. Examensarbete i ämnet naturvårdsbiologi 20 p. nr 108. Institutionen för naturvårdsbiologi, Uppsala.
- Svensson, S. 1966. *Introduktion till folklivsforskningen*. Natur och kultur, Stockholm.
- von Sydow, A. & Westerberg, J.-O. 1993. *Vårt hävdade Norrbotten. Program för bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturvärden i Norrbottens län*. Länsstyrelsen i Norrbottens län rapportserie, nr 6, Luleå.
- Torp, Eivind: 2000. Rovdjur och renkötsel i svensk miljödebatt. s. 192–203 i Ingvar Svanberg & Håkan Tunón (red.) *Samisk etnobiologi: Människor, djur och växter i norr*. Bokförlaget Nya Doxa, Nora.
- UNDP and Indigenous Peoples: A policy of engagement. 2002.
- UNEP/CBD/AHTEG/TK-CHM/1/2: *The Development and Establishment of a Thematic Focal Point within the Clearing-House Mechanism and the Development of Communication Mechanisms among Indigenous and Local Communities*. Ad Hoc Technical Expert Group on Traditional Knowledge and the Clearing-House Mechanism, Santa Cruz de la Sierra, Bolivia, 24–26 februari 2003.
- UNEP/CBD/AHTEG/TK-CHM/1/3: *Report of the Ad Hoc Technical Expert Group on Traditional Knowledge and the Clearing-House Mechanism*, Santa Cruz de la Sierra, Bolivia, 24–26 februari 2003.
- UNEP/CBD/COP/1/17: *Reprot of the First Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity*. First Meeting, Nassau, 28 November–9 December, 1994.
- UNEP/CBD/COP/2/12: *Approaches and Experiences related to the Implementation of Articles 6 and 8 of the Convention on Biological Diversity*.

- Second meeting, Jakarta, 6–17 November 1995.
- UNEP/CBD/COP/2/14: Form and Intervals of National Reports by Parties. Second meeting, Jakarta, 6–17 November 1995.
- UNEP/CBD/COP/2/19: Report of the Second Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity. Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity, Second meeting, Jakarta, 6–17 November 1995.
- UNEP/CBD/COP/3/19: Knowledge, Innovations and Practices of Indigenous and Local Communities: Implementation of Article 8(j). Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity, Third meeting, Buenos Aires, Argentina, 4–15 november 1996.
- UNEP/CBD/COP/3/22: The Impact of Intellectual Property Rights System on the Conservation and Sustainable Use of Biological Diversity and the Equitable Sharing of Benefits from its Use. Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity, Third meeting, Buenos Aires, Argentina, 4–15 november 1996.
- UNEP/CBD/COP/3/38: Report of the Third Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity. Third meeting, Buenos Aires, Argentina, 4–15 November 1996.
- UNEP/CBD/COP/4/2: Report of the Third Meeting of the Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice. Fourth Meeting. Bratislava, 4–15 May 1998.
- UNEP/CBD/COP/4/10: Implementation of Article 8(j) and related provisions. Fourth Meeting. Bratislava, 4–15 May 1998.
- UNEP/CBD/COP/4/27: Report of the Fourth Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity. Fourth Meeting. Bratislava, 4–15 May 1998.
- UNEP/CBD/COP/5/2: Report of the Fourth Meeting of the Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice. Fifth Meeting. Nairobi, 15–26 May 2000.
- UNEP/CBD/COP/5/3: Report of the Fifth Meeting of the Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice. Fifth Meeting. Nairobi, 15–26 May 2000.
- UNEP/CBD/COP/5/5: Report of the First Meeting of the Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Fifth Meeting. Nairobi, 15–26 May 2000.
- UNEP/CBD/COP/5/23: Report of the Fifth Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity. Fifth Meeting. Nairobi, 15–26 May 2000.
- UNEP/CBD/COP/6/3: Report of the Sixth Meeting of the Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice. Sixth Meeting. The Hague, 7–19 April 2002.
- UNEP/CBD/COP/6/4: Report of the Seventh Meeting of the Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice. Sixth Meeting. The Hague, 7–19 April 2002.
- UNEP/CBD/COP/6/7: Report of the Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity on the Work of its Second Meeting. Sixth Meeting. The Hague, 7–19 April 2002.
- UNEP/CBD/COP/6/20: Reprint of the Sixth Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity. Sixth Meeting. The Hague, 7–19 April 2002.
- UNEP/CBD/COP/7/3: Report of the Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice on the Work

- of its Eighth Meeting. Seventh Meeting. Kuala Lumpur, March 2004.
- UNEP/CBD/COP/7/4: Report of the Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice on the Work of its Ninth Meeting. Seventh Meeting. Kuala Lumpur, 9–20 and 27 February 2004.
- UNEP/CBD/COP/7/7: Report of the Third Meeting of the Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Seventh Meeting. Kuala Lumpur, March 2004.
- UNEP/CBD/COP/7/L.19/Rev.1: Article 8(j) and Related Provisions. Draft decisions submitted by the Chair of Working Group II. Seventh Meeting. Kuala Lumpur, March 2004.
- UNEP/CBD/IC/2/11: Report of the Open-Ended Intergovernmental Meeting of Scientific Experts on Biological Diversity. Second session, Nairobi, 20 June–1 July 1994.
- UNEP/CBD/IC/2/14: Farmers' rights and rights of similar groups. The rights of indigenous and local communities embodying traditional lifestyles: experience and potential for implementation of Article 8 (j) of the Convention on Biological Diversity. Intergovernmental Committee on the Convention on Biological Diversity. Second session, Nairobi, 20 June–1 July 1994.
- UNEP/CBD/SBSTTA/2/7: Knowledge, Innovations and Practices of Indigenous and Local Communities. Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice. Second Meeting. Montreal, 2–6 September 1996.
- UNEP/CBD/SBSTTA/2/13: Economic Valuation of Biological Diversity. Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice. Second Meeting. Montreal, 2–6 September 1996.
- UNEP/CBD/SBSTTA/5/8: Forest Biological Diversity: Status and Trends and Identification of Options for Conservation and Sustainable Use. Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice. Fifth Meeting. Montreal. 31 January–4 February 2000.
- UNEP/CBD/SBSTTA/5/10: Agricultural Biodiversity: Assessment of Ongoing Activities and Priorities for a Programme of Work. Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice. Fifth Meeting. Montreal. 31 January–4 February 2000.
- UNEP/CBD/SBSTTA/5/13: Sustainable Use of the Components of Biological Diversity. Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice. Fifth Meeting. Montreal. 31 January–4 February 2000.
- UNEP/CBD/SBSTTA/5/9: Biological Diversity of Dryland, Mediterranean, Arid, Semi-Arid, Grassland and Savannah Ecosystems: Options for the Development of a Programme of Work. Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice. Fifth Meeting. Montreal. 31 January–4 February 2000.
- UNEP/CBD/SBSTTA/8/11: Biological Diversity and Tourism: Draft Guidelines for Activities Related to Sustainable Tourism Development and Biological Diversity and Case-Studies on the Implementation of the Guidelines. Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice. Eighth meeting. Montreal. 10–14 March 2003.
- UNEP/CBD/TKBD/1/2: Traditional Knowledge and Biological Diversity. Workshop on Traditional Knowledge and Biological Diversity. Madrid, Spain. 24–28 November 1997.
- UNEP/CBD/TKBD/1/3: Report of the Workshop on Traditional Knowledge and Biological Diversity. Workshop on

- Traditional Knowledge and Biological Diversity. Madrid, Spain. 24–28 November 1997.
- UNEP/CBD/WG8J/1/2: Legal and Other Appropriate Forms of Protection for the Knowledge, Innovations and Practices of Indigenous and Local Communities Embodying Traditional Lifestyles Relevant for the Conservation and Sustainable Use of Biological Diversity. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. First Meeting. Seville, 27–31 March 2000.
- UNEP/CBD/WG8J/1/3: Proposed Programme of Work on the Implementation of Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity at National and International Levels. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. First Meeting. Seville, 27–31 March 2000.
- UNEP/CBD/WG8J/1/4: International Cooperation among Indigenous and Local Communities. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. First Meeting. Seville, 27–31 March 2000.
- UNEP/CBD/WG8J/1/INF/5: The Outcome of the Intergovernmental Forum on Forests (IFF) Relevant to the Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. First Meeting. Seville, 27–31 March 2000.
- UNEP/CBD/WG8J/2/3: Review of Progress in the Implementation of the Priority Tasks of the Programme of Work on Article 8(j) and Related Provisions. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Second Meeting. Montreal, 4–8 February 2002.
- UNEP/CBD/WG8J/2/4: Participatory Mechanisms for Indigenous and Local Communities. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Second Meeting. Montreal, 4–8 February 2002.
- UNEP/CBD/WG8J/2/5: Outline of the Composite Report on the Status and Trends Regarding the Knowledge, Innovations and Practices of Indigenous and Local Communities. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Second Meeting. Montreal, 4–8 February 2002.
- UNEP/CBD/WG8J/2/6: Draft Guidelines or Recommendations for the Conduct of Cultural, Environmental and Social Impact Assessments Regarding Developments Proposed to take Place on Sacred Sites and on Lands and Waters occupied or used by Indigenous and Local Communities. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Second Meeting. Montreal, 4–8 February 2002.
- UNEP/CBD/WG8J/2/INF/2: Report on Progress on the Integration of Relevant Tasks of the Programme of Work on Article 8(j) and Related Provisions in the Cross-Cutting Areas of the Convention on Biological Diversity. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Second Meeting. Montreal, 4–8 February 2002.

- UNEP/CBD/WG8J/3/2: Progress Report on the Integration of the Relevant Tasks of the Programme of Work on Article 8(j) into the Thematic Areas of the Convention. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Third Meeting. Montreal, 8–12 December 2003.
- UNEP/CBD/WG8J/3/3: Progress Report on the Implementation of the Programme of Work on Article 8(j) and Related Provisions. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Third Meeting. Montreal, 8–12 December 2003.
- UNEP/CBD/WG8J/3/4: Composite Report on the Status and Trends Regarding the Knowledge, Innovations and Practices of Indigenous and Local Communities Relevant to the Conservation and Sustainable Use of Biodiversity. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Third Meeting. Montreal, 8–12 December 2003.
- UNEP/CBD/WG8J/3/5: Draft Guidelines for the Conduct of Cultural, Environmental and Social Impact Assessments Regarding Developments Proposed to take Place on, or which are likely to Impact on, Sacred Sites and on Lands and Waters Traditionally occupied or used by Indigenous and Local Communities. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Third Meeting. Montreal, 8–12 December 2003.
- UNEP/CBD/WG8J/3/6: Mechanisms to Promote the effective Participation of Indigenous and Local Communities in Matters Related to the Objectives of Article 8(j) and Related Provisions. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Third Meeting. Montreal, 8–12 December 2003.
- UNEP/CBD/WG8J/3/6/Add.1: Communication Mechanisms for Indigenous and Local Communities. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Third Meeting. Montreal, 8–12 December 2003.
- UNEP/CBD/WG8J/3/8: Recommendations of the Permanent Forum on Indigenous Issues to the Convention on Biological Diversity. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Third Meeting. Montreal, 8–12 December 2003.
- UNEP/CBD/WG8j/3/INF/7: Composite report on the status and trends regarding the knowledge, innovations and practices of indigenous and local communities. Regional report: Europe and Russia. Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity. Third Meeting. Montreal, 8–12 December 2003.
- UNESCO, 1999: UNESCO Symposium on the protection of traditional knowledge and expressions of indigenous cultures in the Pacific Islands, Noumea, 15–19 February 1999. Final Declaration.
- UNESCO. 2002. Cultural diversity: Common Heritage — Plural Identities. UNESCO, Paris.
- UNESCO. 2003. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris, 17 October 2003.
- WHC.02/2 July 2002. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. UNESCO, World Heritage Centre, Paris.

- Winberg, B., m.fl. 2002. Kulturresevat:
en handbok för inrättande och
skötsel av kulturresevat enligt 7
kapitlet 9 § Miljöbalken. Version 2:
1 Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
digitalversion.
- WIPO/GRTKF/IC/5/12: Intergovernmental
Committee on Intellectual Property
and Genetic Resources, Traditional
Knowledge and Folklore. Fifth Session,
Geneva, July 7–15, 2003.
- World Bank. Report No. 25332.
Implementation of Operational Directive
4.20 on Indigenous Peoples: An
Independent Desk Review. Jan. 10, 2003.
- Åberg, H. 2003. Att snickra en byrå med
delvis förindustriella metoder: en
djupdykning i ett snickeri i Lund under
1930 talet och en dokumentation av
handlingsburen kunskap. Uppsats B
20 poäng. Etnologi, Textil, slöjd och
hantverk, Höskolan i Gävle, Gävle.

V/16. Article 8(j) and related provisions

The Conference of Parties,

Recalling its decision IV/9,

Recognizing the need to respect, preserve and maintain knowledge, innovations and practices of indigenous and local communities embodying traditional lifestyles relevant for the conservation and sustainable use of biological diversity and promote their wider application,

Noting the need for a long-term approach to the programme of work on implementation of Article 8(j) and related provisions of the Convention on Biological Diversity, within a vision to be elaborated progressively, in line with the overall objectives set out in Article 8(j) and related provisions,

Emphasizing the fundamental importance of ensuring the full and effective participation of indigenous and local communities in the implementation of Article 8(j) and related provisions,

Noting the importance of integrating with the full and effective participation of indigenous and local communities the work on Article 8(j) and related provisions into national, regional and international strategies, policies and action plans,

Recognizing the vital role that women play in the conservation and sustainable use of biodiversity, and emphasizing that greater attention should be given to strengthening this role and the participation of women of indigenous and local communities in the programme of work,

Further noting the linguistic and cultural diversity among indigenous and local communities as well as differences in their capacities,

Noting existing declarations by indigenous and local communities to the extent they relate to the conservation and sustainable use of biodiversity, including, inter alia, the Kari Oca Declaration, the Mataatua Declaration, the Santa Cruz Declaration, the Leticia Declaration and Plan of Action, the Treaty for Life Forms Patent Free Pacific, the Ukupseni Kuna Yala Declaration, the Heart of the Peoples Declaration on Biodiversity and Biological Ethics, the Jovel Declaration on Indigenous Communities, Indigenous Knowledge and Biodiversity, the Chiapas Declaration, other relevant declarations and statements of Indigenous Forums, as well as Convention 169 of the International Labour Organization, Agenda 21 and other relevant international conventions,

Recognizing the role that the International Indigenous Forum on Biodiversity has played since the third meeting of the Conference of the Parties in addressing the Conference of the Parties on the implementation of Article 8(j) and related provisions,

Reaffirming the importance of making Article 8(j) and related provisions of the Convention and provisions of international agreements related to intellectual property rights mutually supportive,

/...

Further noting that there are existing international agreements, intellectual property rights, current laws and policies that may have influence on the implementation of Article 8(j) and its related provisions,

Noting also that the methods of implementation of Article 8(j) and related provisions differ among regions and countries in approach and capacity,

1. Endorses the programme of work as contained in the annex to the present decision, which shall be subject to periodic review during its implementation;

2. Decides to implement the programme of work giving priority to tasks 1, 2, 4, 5, 8, 9 and 11, as well as 7 and 12, which shall be initiated following completion of tasks 5, 9 and 11;

3. Urges Parties and Governments in collaboration with relevant organizations, subject to their national legislation, to promote and implement this programme of work, and to integrate the tasks identified into their ongoing programmes as appropriate to national circumstances, taking into account the identified collaboration opportunities;

4. Requests Parties, Governments and relevant organizations to take full account of existing instruments, guidelines, codes and other relevant activities in the implementation of the programme of work;

5. Encourages the participation of indigenous and local communities in the work of the Ad Hoc Open-ended Working Group on Access and Benefit-sharing on the development of guidelines and other approaches to ensure the respect, preservation and maintenance of knowledge, innovations and practices of indigenous and local communities embodying traditional lifestyles relevant for the conservation and sustainable use of biological diversity;

6. Takes into account the importance of the proposals for action on traditional forest-related knowledge of the Intergovernmental Panel on Forests/Intergovernmental Forum on Forests as an important part of this programme of work;

7. Requests Parties, Governments, and international, regional and national organizations to provide appropriate financial support for the implementation of the programme of work;

8. Requests the Executive Secretary to facilitate the integration of the relevant tasks of the programme of work in the future elaboration of the thematic programmes of the Convention on Biological Diversity and provide a report on the progress of the thematic programmes to the Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity;

9. Decides to extend the mandate of the Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity to review progress in the implementation of the priority tasks of its programme of work according to reports provided by the Executive Secretary, and the Parties to the meeting of the Working Group and recommend further action on the basis of this review. The Working Group should further explore ways for increased participation by indigenous

/...

and local communities in the thematic programmes of work of the Convention on Biological Diversity. The Working Group should report to the Conference of the Parties at its sixth meeting;

10. Requests Parties, Governments, subsidiary bodies of the Convention, the Executive Secretary and relevant organizations, including indigenous and local communities, when implementing the programme of work contained in the annex to the present decision and other relevant activities under the Convention, to fully incorporate women and women's organizations in the activities;

11. Invites Parties and Governments to support the participation of the International Indigenous Forum on Biodiversity, as well as relevant organizations representing indigenous and local communities, in advising the Conference of the Parties on the implementation of Article 8(j) and related provisions;

12. Urges Parties and Governments and, as appropriate, international organizations, and organizations representing indigenous and local communities, to facilitate the full and effective participation of indigenous and local communities in the implementation of the Convention and, to this end:

(a) Provide opportunities for indigenous and local communities to identify their capacity needs, with the assistance of Governments and others, if they so require;

(b) Include, in proposals and plans for projects carried out in indigenous and local communities, funding requirements to build the communications capacity of indigenous and local communities to facilitate dissemination and exchange of information on issues related to traditional knowledge, innovations and practices;

(c) Provide for sufficient capacity in national institutions to respond to the needs of indigenous and local communities related to Article 8(j) and related provisions;

(d) Strengthen and build capacity for communication among indigenous and local communities, and between indigenous and local communities and Governments, at local, national, regional and international levels, including with the Secretariat of the Convention on Biological Diversity, with direct participation and responsibility of indigenous and local communities through their appropriate focal points;

(e) Use other means of communication in addition to the Internet, such as newspapers, bulletins, and radio, and increasing the use of local languages;

(f) Provide case-studies on methods and approaches that contribute to the preservation of traditional knowledge, innovations and practices, including through their recording where appropriate, and that support control and decision-making by indigenous and local communities over the sharing of such knowledge, innovation and practices;

13. Emphasizes once again the need for case-studies developed in conjunction with indigenous and local communities requested in

/...

paragraphs 10 (b) and 15 of its decision IV/9, to enable a meaningful assessment of the effectiveness of existing legal and other appropriate forms of protection for the knowledge, innovations and practices of indigenous and local communities;

14. Recognizes the potential importance of sui generis and other appropriate systems for the protection of traditional knowledge of indigenous and local communities and the equitable sharing of benefits arising from its use to meet the provisions of the Convention on Biological Diversity, taking into account the ongoing work on Article 8(j) and related provisions, and transmits its findings to the World Trade Organization and the World Intellectual Property Organization, as suggested in paragraph 6 (b) of recommendation 3 of the Inter-Sessional Meeting on the Operations of the Convention (UNEP/CBD/COP/5/4, annex);

15. Invites Parties and Governments to exchange information and share experiences regarding national legislation and other measures for the protection of the knowledge, innovations and practices of indigenous and local communities;

16. Recognizes that the maintenance of knowledge, innovations, and practices of indigenous and local communities is dependent on the maintenance of cultural identities and the material base that sustains them and invites Parties and Governments to take measures to promote the conservation and maintenance of such identities;

17. Requests Parties to support the development of registers of traditional knowledge, innovations and practices of indigenous and local communities embodying traditional lifestyles relevant for the conservation and sustainable use of biological diversity through participatory programmes and consultations with indigenous and local communities, taking into account strengthening legislation, customary practices and traditional systems of resource management, such as the protection of traditional knowledge against unauthorized use;

18. Invites Parties and Governments to increase the participation of representatives of indigenous and local community organizations in official delegations to meetings held under the Convention on Biological Diversity;

19. Emphasizes the need for arrangements controlled and determined by indigenous and local communities, to facilitate cooperation and information exchange among indigenous and local communities, for the purposes of, inter alia, helping to ensure that such communities are in a position to make informed decisions on whether or not to consent to the release of their knowledge, and, in this respect:

(a) Requests the Executive Secretary, to fully utilize the clearing-house mechanism, to cooperate closely with indigenous and local communities to explore ways in which such needs may best be addressed;

(b) Invites Parties to consider ways and means of providing the necessary resources to enable the Secretariat to undertake the above-mentioned tasks;

20. Further requests Parties and international financial institutions to explore ways of providing the necessary funding for these activities.

/...

AnnexPROGRAMME OF WORK ON THE IMPLEMENTATION OF ARTICLE 8(j) AND RELATED
PROVISIONS OF THE CONVENTION ON BIOLOGICAL DIVERSITYObjectives

The objective of this programme of work is to promote within the framework of the Convention a just implementation of Article 8(j) and related provisions, at local, national, regional and international levels and to ensure the full and effective participation of indigenous and local communities at all stages and levels of its implementation.

I. GENERAL PRINCIPLES

1. Full and effective participation of indigenous and local communities in all stages of the identification and implementation of the elements of the programme of work. Full and effective participation of women of indigenous and local communities in all activities of the programme of work.
2. Traditional knowledge should be valued, given the same respect and considered as useful and necessary as other forms of knowledge.
3. A holistic approach consistent with the spiritual and cultural values and customary practices of the indigenous and local communities and their rights to have control over their traditional knowledge, innovations and practices.
4. The ecosystem approach is a strategy for the integrated management of land, water and living resources that promotes conservation and sustainable use of biological diversity in an equitable way.
5. Access to traditional knowledge, innovations and practices of indigenous and local communities should be subject to prior informed consent or prior informed approval from the holders of such knowledge, innovations and practices.

II. TASKS OF THE FIRST PHASE OF THE PROGRAMME OF WORK

Element 1. Participatory mechanisms for indigenous and local communities

Task 1. Parties to take measures to enhance and strengthen the capacity of indigenous and local communities to be effectively involved in decision-making related to the use of their traditional knowledge, innovations and practices relevant to the conservation and sustainable use of biological diversity subject to their prior informed approval and effective involvement.

Task 2. Parties to develop appropriate mechanisms, guidelines, legislation or other initiatives to foster and promote the effective participation of indigenous and local communities in decision-making, policy planning and development and implementation of the conservation and sustainable use of biological diversity at international, regional, subregional, national and local levels, including access and benefit-sharing and the designation and management of protected areas, taking into account the ecosystem approach.

/...

Task 4. Parties to develop, as appropriate, mechanisms for promoting the full and effective participation of indigenous and local communities with specific provisions for the full, active and effective participation of women in all elements of the programme of work, taking into account the need to:

- (a) Build on the basis of their knowledge,
- (b) Strengthen their access to biological diversity;
- (c) Strengthen their capacity on matters pertaining to the conservation, maintenance and protection of biological diversity;
- (d) Promote the exchange of experiences and knowledge;
- (e) Promote culturally appropriate and gender specific ways in which to document and preserve women's knowledge of biological diversity

Element 2. Status and trends in relation to Article 8(j) and related provisions

Task 5. The Executive Secretary to prepare, for the next meeting of the Ad Hoc Working Group, an outline of a composite report on the status and trends regarding the knowledge, innovations and practices of indigenous and local communities, a plan and a timetable for its preparation, based, inter alia, on advice submitted by Parties, Governments, indigenous and local communities and other relevant organizations regarding sources and availability of information on these matters. Parties, Governments and indigenous and local communities and other relevant organizations to submit the information and advice to address the requirements of this task and to Parties include in their national reports the current state of implementation of Article 8(j).

Element 4. Equitable sharing of benefits

Task 7. Based on tasks 1, 2 and 4, the Working Group to develop guidelines for the development of mechanisms, legislation or other appropriate initiatives to ensure: (i) that indigenous and local communities obtain a fair and equitable share of benefits arising from the use and application of their knowledge, innovations and practices; (ii) that private and public institutions interested in using such knowledge, practices and innovations obtain the prior informed approval of the indigenous and local communities; (iii) advancement of the identification of the obligations of countries of origin, as well as Parties and Governments where such knowledge, innovations and practices and the associated genetic resources are used.

Element 5. Exchange and dissemination of information

Task 8. Identification of a focal point within the clearing-house mechanism to liaise with indigenous and local communities.

Element 6. Monitoring elements

Task 9. The Working Group to develop, in cooperation with indigenous and local communities, guidelines or recommendations for the conduct of cultural, environmental and social impact assessments regarding any development proposed to take place on sacred sites and on lands or waters

/...

occupied or used by indigenous and local communities. The guidelines and recommendations should ensure the participation of indigenous and local communities in the assessment and review.

Element 7. Legal elements

Task 11. The Working Group to assess existing subnational, as appropriate, national and international instruments, particularly intellectual property rights instruments, that may have implications on the protection of the knowledge, innovations and practices of indigenous and local communities with a view to identifying synergies between these instruments and the objectives of Article 8(j).

Task 12. The Working Group to develop guidelines that will assist Parties and Governments in the development of legislation or other mechanisms, as appropriate, to implement Article 8(j) and its related provisions (which could include sui generis systems), and definitions of relevant key terms and concepts in Article 8(j) and related provisions at international, regional and national levels, that recognize, safeguard and fully guarantee the rights of indigenous and local communities over their traditional knowledge, innovations and practices, within the context of the Convention.

III. TASKS OF THE SECOND PHASE OF THE PROGRAMME OF WORK

Element 1. Participatory mechanisms for indigenous and local communities

Task 3. On the request of the Executive Secretary, Parties and Governments, with the full participation of indigenous and local communities, would establish a roster of experts based on the methodologies used by the Conference of Parties, to allow the experts to support the implementation of this programme of work.

Element 3. Traditional cultural practices for conservation and sustainable use

Task 6. The Ad Hoc Working Group to develop guidelines for the respect, preservation and maintenance of traditional knowledge, innovations and practices and their wider application in accordance with Article 8(j).

Task 13. The Ad Hoc Working Group to develop a set of guiding principles and standards to strengthen the use of traditional knowledge and other forms of knowledge for the conservation and sustainable use of biological diversity, taking into account the role that traditional knowledge can play with respect to the ecosystem approach, in situ conservation, taxonomy, biodiversity monitoring and environmental impact assessments in all biodiversity sectors.

Task 14. The Ad Hoc Working Group to develop guidelines and proposals for the establishment of national incentive schemes for indigenous and local communities to preserve and maintain their traditional knowledge, innovations and practices and for the application of such knowledge, innovations and practices in national strategies and programmes for the conservation and sustainable use of biological diversity.

/...

Task 15. The Ad Hoc Working Group to develop guidelines that would facilitate repatriation of information, including cultural property, in accordance with Article 17, paragraph 2, of the Convention on Biological Diversity in order to facilitate the recovery of traditional knowledge of biological diversity.

Element 5. Exchange and dissemination of information

Task 16. The Executive Secretary to identify, compile and analyse, with the participation of indigenous and local communities, existing and customary codes of ethical conduct to guide the development of models for codes of ethical conduct for research, access to, use, exchange and management of information concerning traditional knowledge, innovations and practices for the conservation and sustainable use of biological diversity.

Element 6. Monitoring elements

Task 10. The Ad Hoc Working Group to develop standards and guidelines for the reporting and prevention of unlawful appropriation of traditional knowledge and related genetic resources.

Task 17. The Executive Secretary to develop, in cooperation with Governments and indigenous and local communities, methods and criteria to assist in assessing the implementation of Article 8(j) and related provisions at the international, regional, national and local levels, and reporting of such in national reports in conformity with Article 26.

IV. WAYS AND MEANS

In developing and implementing the programme of work, the Executive Secretary shall solicit information from Parties, Governments, indigenous and local communities and other relevant organizations, and consult with the liaison group on Article 8(j) and related provisions.

The Executive Secretary to develop, in consultation with indigenous and local communities, Parties, Governments, and relevant international organizations, a questionnaire, as a basis for the provision of information concerning: (i) existing instruments and activities relevant to the tasks of the programme of work; (ii) gaps and needs concerning the guidelines referred to in task 6 above; and (iii) priorities for the further development of the programme of work.

The Executive Secretary to consult with and invite relevant international organizations to contribute to the implementation of this programme of work, also with a view to avoiding duplication and to encouraging synergies.

This programme of work shall, as relevant, take into account the work of the Ad Hoc Open-ended Working Group on Access and Benefit-sharing, and, as far as possible, be carried out in collaboration with other relevant organizations, including the World Intellectual Property Organization (WIPO).

Parties, Governments, and international, regional and national organizations to provide appropriate financial support for the implementation of the programme of work.

/...

Yttrande

2003-12-12

Dnr 246/03

Centrum för biologisk mångfald
Box 7007
750 07 Uppsala

Sametinget är ett
självständigt folkvalt
parlament som ska verka
för en levande samisk
kultur och medverka i
sambandsplaneringen.

Sámediggi
Sámedigge
Saemiedigkie
Sametinget

Bilaga 2

Traditionell kunskap

Refererar till Er skrivelse 2003-09-17 angående tillämpningen av artikel 8 j i Konventionen om biologisk mångfald i Sverige. Sametinget får inledningsvis beklaga att vi har varit sena att besvara skrivelsen. Ett PM om *Konventionen om Biologisk mångfald och Traditionell samisk kunskap i Svenska Lagstiftning* sammanställt av Sametingets kanslichef Lars-Nila Lasko bifogas också.

1. Sammanfattning

Konventionen om biologisk mångfald (CBD) undertecknades i samband med Rio-konferensen 1992. I konventionen inbegrips även urbefolkningars traditionella kunskap och naturresursutnyttjande och hur detta involveras beslutsprocesser. I konventionen artikel 8 j specificeras dessa nya principer.

De principer som bl.a. återges i artikel 8 j sedan konventionens undertecknade inte fått något större direkt genomslag politiskt i Sverige. Det bör också understrykas att det sedan 1992 då den svenska riksdagen beslutade inrätta Sametinget som ett folkvalt samisk organ skett stora förändringar i svensk politik i förhållande till den samiska befolkningen. I ovan nämnda riksdagsbeslut 1992 ingick också reformen om den fria småviltsjakten i fjällen. En reform som gick stick i stäv mot det principer som den svenska staten åtagit vid undertecknandet av CDB och Agenda 21. Diskussionen om den fria småviltsjakten i fjällen har på olika sätt att dominera den svenska samepolitiska debatten under hela 1990-talet, på gott och ont.

Diskussionen om en bärkraftigtutveckling som kulminerade i Rio-konferensen 1992 där bl.a. Konventionen och biologisk mångfald och Agenda 21 sjsattes har inte fått några klara avtryck i

Čujuhus/adress
Bergmästaregatan 6
S-981 33 GIRON/KIRUNA
e-mail: kansli@sametinget.se
org.nr 202100-4573

Telefovdna/telefon
0980-780 30
Phone int: +46 980 780 30

Faksa/telex
0980-780 31
Fax int: +46 980 780 31

1

svensk samepolitik. En jämförelse med förhållanden av norsk sida visar tydligt att man både från den norska regeringens och Sametingets sida gjorde en direkt koppling mellan Agenda 21, 8 j i CBD och norsk samepolitik.

1.1. Ansatser

Visserligen gjordes ansatser både från regeringen och från Sametinget att få igång en process bl.a. kopplat till artikel 8 j. Under 1994-95 arbetade Sametinget med att processa fram en gemensam samisk miljösyn med arbetsnamnen "Sápmi – vårt gemensamma arv". Arbetet kom dock i stå pga. den politiska situationen i Sametinget.

År 1996 arrangerade Miljödepartementet och Sametinget ett seminarium om Traditionell kunskap i Kiruna. En rapport från mötet publicerades av Sametinget.

Sametinget har också vid några tillfällen deltagit i den internationella CBD-processen som en del av den svenska delegationen. Här har framförallt Samernas Riksförbund varit drivande både direkt visavi miljödepartementet eller via Samrådet.

Vid en jämförelse med det som har hänt på norsk och finsk sida kan man också konstatera att både regeringen och Sametinget varit tämligen passiva och inte drivit frågan.

Lokalt och regionalt har samebyarna och samebyarnas intresseorganisation Samernas Riksförbund (SSR), dock på ett aktivare sätt bedrivit en Agenda 21 process och berört frågeställningar kring traditionell kunskap. I detta sammanhang bör samebyarnas Laponiaprogram framhållas. Samebyarnas Laponiaprogram med förslag på förvaltningsform är resultatet av ett av Sveriges mest genuina Agenda 21-processer som genomförts.

1.2 Nya initiativ

Sametinget har vid plenum i Lycksele den 21-23 oktober 2003 beslutat att uppgradera Sametingets miljöpolitiska profil. Sametinget kommer mot denna bakgrund att blir aktivare inom ramen för de arbete som bedrivs i CBD och specifikt det som rör traditionell kunskap.

2. Utredningar och reformer

Under 1990-talet senare hälft har ett stort antal utredningar och reformer genomförts som rört samiskt självbestämmande, rätt till land och vatten, samisk kultur, språk, näringar och andra utredningar och reformer som tangerat samiska intressen. I dessa utredningar och reformer har sällan frågeställningar som rört traditionell kunskap berörts direkt. I Sametingets olika yttranden har heller inte frågeställningarna kring traditionell kunskap framhållits i någon högre grad.

2.1. Hållbar utveckling i landets fjällområden

Čužušus/adress
Bergmästaregatan 6
S-981 33 GIRON/KIRUNA
e-mail: kansli@sametinget.se
org.nr 202100-4573

Telefovdna/telefon
0980-780 30
Phone int: +46 980 780 30

Faksa/telex
0980-780 31
Fax int: +46 980 780 31

I miljövrådsutredningen betänkande Hållbar utveckling i landets fjällområden (SOU 1995:100) berörs Agenda 21 med konstaterandet att samerna måste vara delaktiga i detta arbete. I utredningen nämns CDB, men artikel 8 j förbigås helt.

2.2. Rennäringspolitiska kommittén betänkande

Rennäringspolitiska kommitténs betänkande En ny rennäringspolitik (SOU 2001:101) överlämnades till regeringen i april 2001 och har varit föremål för en omfattande remissrunda. I regeringskansliet förbereds sedan en tid tillbaka för en proposition. Regeringen tillsatte utredningen 1997. Utredningens uppdrag var enligt direktiven bl.a. att lämna förslag till en rennäringspolitik som ger underlag för en ekologiskt, ekonomiskt och kulturellt långsiktig bärkraftig rennärning.

I utredningen föreslås ett kultur- ekonomi- och ett miljömål som plattform för den nya rennäringspolitiken. Dessa mål gällde kultur, ekonomi och miljö. Beträffande miljömålet föreslås att verksamheten som bedrivs med stöd av renskötselrätten skall utövas med hänsyn till

- naturresursernas långsiktiga produktionsförmåga,
- den biologiska mångfalden,
- natur- och kulturmiljövärden och
- värden för friluftslivet.

Nu i efterhand kan konstateras att i både direktiven och utredningens slutförslag saknas perspektivet i artikel 8 j.

I Sametingets yttrande över utredningen betänkande tas frågan upp om Agenda 21 och CBD. Beträffande Agenda 21 underströk Sametinget upp uppfattningen att Agenda 21 klart uttalar att samerna måste ges ett direkt inflytande över verksamheter som inte är miljöanpassade i sameområdet eller över verksamheter som samerna betraktar som socialt eller kulturellt olämplig. Utredningen lämnar dock inget fullgott förslag härom.

I yttrandet framhålls att i enlighet med Konventionen om biologisk mångfald måste samerna ges ett direkt inflytande över verksamheter i sameområdet för bevarande av den kulturella mångfalden. Sametinget konstaterar här att utredningen här förbigår dessa frågeställningar och lämnar inget fullgott förslag härom.

2.3. ILO-utredningens betänkande

Artiklar och frågeställningar kopplade till artikel 8 j i CBD finns ILO: s konvention nr 169 om ursprungfolk och stamfolk i självstyrande länder.

I betänkandet av Utredningen om ILO-konvention nr 169 *Samerna ett ursprungfolk i Sverige* (SOU 1999:25) berörs ej heller traditionell kunskap explicit.

2.4. Sammanhållen rovdjurspolitik

Čujhus/adress
Bergmästaregatan 6
S-981 33 GIRON/KIRUNA
e-mail: kansli@sametinget.se
org.nr 202100-4573

Telefodna/telefon
0980-780 30
Phone int: +46 980 780 30

Faksa/telefax
0980-780 31
Fax int: +46 980 780 31

3

I rovdjursutredningens betänkande *Sammanhållen rovdjurspolitik* (SOU 1999:146) omnämns traditionell kunskap, men utan att utveckla temat. I proposition 2000/01:57 *Sammanhållen rovdjurspolitik* berörs traditionell kunskap överhuvudtaget inte när tals om forskning, information m.m.

2.5. Statlig skog och skyddad mark

I statsskogsutredningens betänkande *Statlig skog och skyddad mark* (SOU 2002:40) förbigås traditionell samisk mark användning i stort sett och traditionell kunskap berörs ej heller.

2.6. En hållbar framtid i sikte

I slutbetänkandet från Nationalkommittén för Agenda 21 och Habitat (SOU 2003:31) adresserades ej heller spörsmålen om traditionell kunskap.

2.7. Nationella miljö kvalitetsmål

I regeringens proposition 2001/01:130 Svenska miljömål som antogs av riksdagen fastställdes 15 nationella miljö kvalitetsmål. Bland miljö kvalitetsmålen som har är en direkt pejling på sameområdet är Levandes skogar och Storslagen fjällmiljö. Länsstyrelserna ha ett övergripande ansvar för regionalt mål- och uppföljningsarbete och att fortlöpande regionalt anpassa, precisera och konkretisera de nationella miljö kvalitetsmålen. I denna process har Sametinget beretts möjlighet att inkomma med synpunkter. Här kan vi se samma tendens som tidigare redovisats, nämligen den att frågeställningarna om traditionell kunskap förbigår, även om t.ex. samiska kulturmiljövärden och kulturarvet omnämns. I Västerbottens läns arbete med att formulera regional miljö mål omnämns beträffande Storslagen fjällmiljö bl.a. att i hotbilden ingår idag att allt färre traditionsbärare kan återge minnen och platser.

2.8. Regional miljö- och hushållningsprogram

Regeringen har den 2002-11-28 gett länsstyrelserna i Norrbotten, Västerbotten, Jämtland och Dalarnas län i uppdrag att ta fram ett gemensamt regional miljö- och hushållningsprogram för fjällområdet, det s.k. Fjällprogrammet. Programmet skall överlämnas till regeringen senast den 31 december 2004.

Arbetet skall göras i samverkan och partnerskap med bl.a. Sametinget. Från Sametingets sida har uttrycks att man avser att aktivt delta i arbetet och bl.a. aktualisera frågeställningar kopplade till 8 J.

3. Samiska initiativ

3.1. Sametingets miljösyn

4

Čujuhus/adress
Bergmästaregatan 6
S-981 33 GIRON/KIRUNA
e-mail: kansli@sametinget.se
org.nr 202100-4573

Telefovdna/telefon
0980-780 30
Phone int: +46 980 780 30

Faksa/teleafax
0980-780 31
Fax int: +46 980 780 31

Traditionellt har många urfolk, även samerna betraktat marken/jorden som levande och besjälad. Det har varit en självklarhet att naturen skall nyttjas – men inte förbrukas.

Under 1970-talet påbörjade de samiska organisationerna miljöarbetet i moderna tappning. I samband med en första internationella miljökonferensen i Stockholm 1972 hölls ett seminarium om urfolk och miljö. Under slutet av 1970-talet påbörjades ett programmatiskt arbete rörande miljöfrågor och vid Samekonferensen i Åren 186 antog ett samiskt miljöprogram. Från samisk sida deltog man aktivt inför förberedelserna av Rio-konferensen 1992. Sametingen på norsk och finsk sida processade fram samiska Agenda 21 program. Sametinget på svensk sida presenterade 1995 sin "Redovisning av Sametingets miljösyn" som syftade till att skydda det samiska natur- och kulturlandskapet.

3.2. Samiskt vägval

Insikten om behovet att miljöanpassa de egna näringarna, liksom medvetandegöra sambandet mellan den egna livsstilen och miljön resulterade i att Samernas Riksförbund (SSR) påbörjade ett arbete med miljö – och demokratifrågor. För att underlätta arbetet med bl.a. samebyarnas interna arbete med miljö och demokratifrågor tog SSR fram ett arbetsunderlag kallat för "Samiskt Vägval". Tanken var att underlaget skulle lägga grunden för ett omfattande miljöprogram för rennäringen. Samiskt Vägval behandlar grundläggande frågor som kultur- och livsstilsfrågor, om påverkan på rennäringen av jord- och skogsbruk, vattenkraft, gruvdrift liksom rennäringen egen användning av transporter, motorfordon, bränslen m.m. Processen kom bl.a. att initiera olika FoU projekt inom ramen för EU: s regionalpolitik.

3.3 Laponia processen

1996 utsågs ett stort område i Gällivare och Jokkmokks kommuner till Lapplands världsarv, Laponia. Det är det enda kombinerade natur- och kulturvärldsarvet i Norden och ett av världens fyra världsarv som bebos av urbefolkningar.

3.3.1 Agenda 21 process

Med världsarvstiteln följer både möjligheter och förpliktelser som alla inblandade parter måste beakta och ta ställning till. Det är en utmaning för berörda samebyarna och det omgivande samhället att kombinera skydd, vård och utveckling av områdets natur- och kulturarv med en ekonomiskt bärkraftig samisk utveckling. Samebyarnas Laponiaprogram uttrycker samebyarnas gemensamma vision för Laponia. Dokumentet innehåller också byarnas konkreta ståndpunkter när det gäller frågor om områdets skydd, förvaltning och skötsel. Det är samebyarnas förhoppning att programmet ska ligga till grund för en dialog med övriga inblandade parter liksom beslut om Laponias framtida förvaltning och skötsel.

Programmet utgår från samebyarnas bedömning av vilka frågor som är viktiga i relation till världsarvet och dess framtid. Det grundar sig på byarnas syn på området och dess värden samt koncentrerar sig på frågor som är betydelsefulla för ett bevarande av Laponias naturvärden och en fortsatt utveckling av den samiska kulturen och dess näringar. Dokumentet gör alltså inte anspråk

5

Ö Cujuhus/adress	Telefovdna/telefon	Faksa/telex
Bergmästaregatan 6	0980-780 30	0980-780 31
S-981 33 GIRON/KIRUNA	Phone int: +46 980 780 30	Fax int: +46 980 780 31
e-mail: kansli@sametinget.se		
org.nr 202100-4573		

på att heltäckande belysa alla aspekter och konsekvenser av Laponias tillkomst och utveckling. Programmet har utvecklats i en process där byarna aktivt medverkat, och de förslag som presenteras baseras på resultaten av gemensamt genomförda seminarier och grupparbeten i byarna. Processen har formats utifrån samebyarnas behov och förutsättningar. Ett brett deltagande och meningsfullt inflytande för byarnas medlemmar har eftersträvat. Samebyarna eftersträvar en helhetssyn när det gäller lägesbeskrivning såväl som analys och åtgärdsförslag.

Det här arbetet har möjliggjorts tack vare medel från Länsstyrelsen i Norrbottens län samt EU. Michael Teilus på Samebyarnas Kansli i Jokkmokk har varit projektledare och samordnat samarbetet mellan samebyarna. Taiga Konsult AB har ansvarat för utredning, analys och redaktionellt arbete. Det huvudsakliga arbetet med programmet har skett under 1999. Många personer har medverkat till programmets innehåll och utformning.

3.3.2 Samisk dimension

I programmet framhålls att samer traditionellt betraktat naturen, kulturen och försörjningen som en oskiljbar helhet. Vidare understryks att:

"Vi har levt av, och i, naturen och varit aktsamma om att leva på överskottet" av vad naturen gett. Långsiktigt bärkraftiga samiska näringar förutsätter att vi inte går över gränsen för det ekologiskt hållbara. Vi har levt och färdats i Laponia i tusentals år - nästan utan att lämna spår efter oss. För många människor framstår därför våra marker som vildmark. Idag påverkas vi av det svenska samhället. Utbyggnad av vattenkraften, skogsbruk, bebyggelse och en mängd andra krav och pålagor har gjort det omöjligt att leva på det gamla sättet. Valmöjligheterna minskar och trycket på de kvarvarande markerna ökar. Vår livsstil har också påverkats av det framväxande industri- och konsumtionssamhället. Kravet på lönsamhet gör att gränserna för det långsiktigt uthålliga ibland tänjs eller överskrids. Vi inser att om vi ska fortsätta att leva på rennäringen så måste de traditionella värderingarna gälla. Vi har också ett ansvar att bevara en levande natur, ett fungerande ekosystem och en rik biologisk mångfald till de efterkommande. Därför måste vi hitta lösningar som passar det nya samhället men som bygger på det traditionella samiska sättet att förhålla sig till naturen. Det är möjligt att vi måste förändra attityder och arbetssätt inom våra egna näringar. Vi, som alla andra, måste också minska onödig konsumtion och försöka leva resurssnålt. Allt vi gör ska anpassas så att miljön inte tar skada - varken i Laponia, i andra områden som vi nyttjar eller på andra platser i världen".

3.3.3 Förvaltning med samisk majoritet

I samebyarnas Laponiaprogram föreslås att förvaltningen av världsarvsområdet decentraliseras och att samebyarna får majoritet förvaltningsorganet. Samebyarna förslag har skapats en viss diskussion och frågan processas vidare.

4 Forskning

Čujuhus/adress
Bergmästaregatan 6
S-981 33 GIRON/KIRUNA
e-mail: kansli@sametinget.se
org.nr 202100-4573

Telefovdna/telefon
0980-780 30
Phone int: +46 980 780 30

Faksa/telefax
0980-780 31
Fax int: +46 980 780 31

Regeringen har uppdragit till Sametinget att utarbeta kunskapsstrategier alternativt kombinerade kunskaps och forskningsstrategier för sitt verksamhetsområden.

Sametinget har den senaste valperioden prioriterat frågan om samisk och samisk relaterad forskning i sin verksamhetsplanering. Skälet till detta är både Sametinget och regeringen/riksdagens saknar en övergripande forskningsstrategi som rör samisk och samisk relaterad forskning. Den senaste forskningspropositionen verifierad detta i allra högsta grad. I Sametingets styrelses verksamhetsförklaring för mandatperioden 2002-2005 framhålls beträffande forskning och utveckling att:

"Vi vill fortsätta att stimulera samisk forskning som ett långsiktigt och viktigt led i det samiska samhällsbygget."

Sametingets tidigare och nuvarande styrelse har under pågående mandatperiod konstaterat att det behövs en diskussion om högre samisk utbildning och forskning och en sammanhållen samisk utbildnings – och forskningspolitik på svensk sida. Frågan har också berörts i ett antal motioner i Sametinget. Från den nuvarande ledningen i Sametinget har vi deklarerat vi måste göra något åt saken och har därför påbörjat en diskussion med forskningsmiljöerna och regeringen i saken. I regeringskansliet pågår ett arbete med att sammanställa vad som pågår i olika forskningsmiljöer som rör samisk och samiskrelaterad forskning. Regeringen har också mot bakgrund med arbetet med nästkommande forskningspolitiska proposition som läggs fram 2004 uppdragit åt Sametinget mlf statliga myndigheter att utarbeta kunskapsstrategier alternativt kombinera kunskaps- och forskningsstrategier för sina respektive verksamhetsområden. Uppdraget har redovisas till regeringskansliet i november 2004.

4.3 Sametingets forskningspolitiska strategi

Vid Sametingets plenum i Lycksele den 20-23 oktober 2003 beslutade Sametinget att uppdra åt styrelsen att i samråd med Samiskt Parlamentariskt Råd utarbeta ett förslag till en forskningspolitisk strategi och att styrelsen överlämnar ett förslag till beslut för plenum i maj 2004.

I Sametingets budgetunderlag för år 2004-2006, beslutat av plenum i februari 2003, konstateras att det i den senaste forskningspolitiska propositionen inget nämns överhuvudtaget om samisk eller samisk relaterad forskning. Mot bakgrund av utvecklingen på norsk sida, där Stortinget både ställt upp mål för den samiska och samiskrelaterade forskningen och anvisat medel för ändamålet, är det nödvändigt att på svensk sida görs större ansträngningar för att prioritera samisk och samiskrelaterad forskning. Inom ramen för EU:s Mål 1 program och Interreg III finns också för FoU medel anvisade. Samisk och samiskrelaterad forskning bör också belysas i förhållande EU: s olika forskningsprogram. Förändringsprocessen som Nordiskt Samisk Institut just nu befinner sig i bör också beaktas. Arbetet med att formulera en strategi för samisk och samiskrelaterad forskning bör integreras i det pågående arbetet med förberedelserna inför nästkommande forskningspolitiska proposition.

7

Čujuhus/adress
Bergmästaregatan 6
S-981 33 GIRON/KIRUNA
e-mail: kansli@sametinget.se
org.nr 202100-4573

Telefovdna/telefon
0980-780 30
Phone int: +46 980 780 30

Faksa/telefax
0980-780 31
Fax int: +46 980 780 31

Sametingets mål och ambition är dels att få in den samiska dimensionen in nästkommande forskningspolitiska proposition och dels att få en bättre nordisk organisering av samisk och samiskrelaterad forskning.

4.4 Sametingets kunskaps- och forskningsstrategi

Sametinget har ingen övergripande kunskaps- och forskningsstrategi som fastställts av Sametingets plenum. Frågor kopplade till samisk och samiskrelaterad forskning har dock behandlats kontinuerligt av Sametinget sedan Sametingets tillkomst 1993.

I samband med den gällande forskningspolitiska propositionen arbetades fram förekom ingen diskussion hur de samisk och samiskrelaterade forskningsfrågorna skulle hanteras. Det innebär också att Sverige saknar övergripande kunskaps- och forskningsstrategi rörande samerna, samisk och samiskrelaterad forskning.

4.5 Sammanställning av pågående samiskrelaterade forskningsverksamhet.

I regeringkansliet pågår också ett arbete med att sammanställa vad som pågår i olika forskningsmiljöer som rör samisk och samiskrelaterad forskning

En sammanställning av pågående samisk samiskrelaterad forskningsverksamhet är inledningsvis det första steget som bör tas. Sammanställningen som gjort så lång gjorts visas på det pågår en hel del samisk- och samiskrelaterad forskning på olika universitet och forskningsinstitutioner. Det kan också konstateras att det inte finns större koordination eller samverkan mellan olika forskningsinstitutioner eller forskningsfält. Centrum för Samisk forskning (CeSam) på Umeå Universitet och Mistra är dock exempel på nya ansatser att öka samverkan och de tvärvetenskapliga anslaget.

4.6 Moderniseringsprocessen

Det moderna samhället är ett kunskapssamhälle baserat på utbildning och kunskap. Den kunskapspolitik som förs påverkar i hög grad samhällsutvecklingen. Det samiska samhället befinner sig i en övergång från ett traditionsorienterat samhälle präglad av de samiska primärnäringarna till ett modernt kunskapssamhälle baserat på utbildning och forskning. I denna process är det viktigt att den traditionella kunskap som varit grunden för samisk kultur tillvaratas och utvecklas tillsammans med överföring av ny kunskap med sikte på att bevara den samiska kulturen, språket och identiteten. Det är här kanske viktigt att understryka att traditionell kunskap inte bara är viktigt för det samiska samhället samtidigt som kunskapsunderlaget ger värdefulla bidrag till den traditionella akademiska forskningen genom att skapa större förståelse för traditionell kunskap i akademiska miljöer.

Tillgång till kunskap och till möjlighet utbildning är en av grundpelarna i svensk utbildnings- och forskningspolitik. Lika rätt till utbildning, oavsett etnisk tillhörighet, social bakgrund, kön och

Čujuhus/adress
Bergmästaregatan 6
S-981 33 GIRON/KIRUNA
e-mail: kansli@sametinget.se
org.nr 202100-4573

Telefovdna/telefon
0980-780 30
Phone int: +46 980 780 30

Faksa/telefax
0980-780 31
Fax int: +46 980 780 31

bostadsort är bland annat honnörorden i svensk utbildningspolitik. Utbildning och forskning har sedan 1970-talet också sett som en viktig del av den svenska samepolitiken.

4.7 Renskötsselforskning

Den renskötsselforskning som förekommer i Sverige idag är uppbyggd kring ett nätverk av forskare vid olika institutioner. En samordnande funktion finns i form av en Renskötselenhet placerad vid Institutionen vid husdjursgenetik, SLU, Uppsala, som också har en professur i renskötsel. Regeringen tillsatte Öje Danell som professuren 1993. Syftet med denna organisering är bredda inriktningen till fler forskningsområden. Tidigare var forskningen kring ren och renskötsel, liksom i andra länder, starkt fokuserad på de biologiska aspekterna kring renskötsel. Numera finns även renskötselns mer humanistiska, ekologiska, socioekonomiska och samhällsvetenskapliga aspekter med inom forskningen.

De som forskar inom området har flera samordnande organisationer. För svensk del finns främst Svensk Renforskarförening samt Nordiskt Organ för Renforskning (NOR)

Som ett komplement till forskarnas egna kanaler där de kan föra ut information om olika projekt, har även rennärningen själv påbörjat en utbyggnad av informationsservicen kring ren och renskötsselforskning. Forskningsförmedlingens syfte är att öka kompetensen inom rennärningen, och på så sätt också få en bättre ekonomisk och social utveckling inom näringen.

Renforskningen finansieras primärt av Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggnad (FORMAS). De senaste åren har ca 2 milj. kronor anslagits till renforskning. Samefonden anslår också vissa medel till renforskningen. Forskningsprojekten som får bidrag från Samefonden kvalitetssäkras dels genom att projektansökningarna bedöms vetenskapligt av FORMAS och dels genom att Sametinget för att yttra sig över ansökan från en närings- och samepolitisk horisont.

4.8 Forskningsförmedling

Nämnas här kan också att Samernas Riksförbund sedan 1998 drivit ett forskningsförmedlingsprojekt finansierats av EU: s Mål 6 och 1 program. (www.sapmi.se/forskning/). Det övergripande målet både för forskningen och samarbetet mellan rennärningen och forskarna är att klarlägga och utveckla förutsättningarna för en ekologisk, ekonomisk och socialt stabil rennärning. Relationen mellan modern vetenskap och traditionell kunskap funnits med i bilden. Sveriges medlemskap i EU har genom samiska delprogram i EU: s svenska Mål 6-program och det nya Mål 1 skapat möjligheter för samerna att själva börja ett förändringsarbete inom forskningsanknutna utvecklingsprojekt. Projektet avslutas i december 2003.

4.9 Fjällmistra

MISTRA (Stiftelsen för miljöstrategisk forskning) bildades 1992 med medlen i löntagarfonderna grundplåt. Under mitten av 1990-talet startades en diskussion i forskningskretsar om att starta en

9

Čujuhus/adress	Telefodvna/telefon	Faksa/telex
Bergmästaregatan 6	0980-780 30	0980-780 31
S-981 33 GIRON/KIRUNA	Phone int: +46 980 780 30	Fax int: +46 980 780 31
e-mail: kansli@sametinget.se		
org.nr 202100-4573		

sammanhållen forskning kring fjällregionens miljöproblem. Ett år senare lämnade en arbetsgrupp ett första förslag till forskningsprogram inom ramen för MISTRA. I november 1997 beslutade MISTRA att bevilja 8 miljoner kronor Fjällmistra för en ingångsättningsperiod (1998-1999). Samtidigt reserverade Mistra 40 miljoner kronor, att användas under följande treårsperiod (2000-2002). Under 2002 utvärderas programmet för att förhoppningsvis få fortsatt förtroende av Mistra in i fas 2 (2003-2005). I dag är FjällMistra ett av ca 20 stora Mistra-program.

I Fjällmistra finns 7 programområden. En av dessa är programområde 2 Uthållig rennäring som leds av professor Öje Danell. Förvaltningen av renbetet är den största frågan inom programområdets egen forskning. Renbetets användning är en viktig del av resurshushållningen i fjällen, både för rennäringen och för andra användare av fjällnaturen. Renskötselns sociala och kulturella roller gör renbetet viktigt även bortsett från resursmässiga överväganden.

Frågan hur traditionell kunskap skall integreras i Fjällmistras projektverksamhet har också diskuterats.

4.10 Samisk – och samiskrelaterad forskning

Av den sammanställning som Jordbruksdepartementet gjort framgår att samisk – och samiskrelaterad forskning pågår nu på många högskolor, Universitet och andra forskningsinstitutioner. Nämnas här kan SLU i Uppsala, Universiteten i Luleå, Stockholm. Uppsala, Göteborg, Mithögskolan och Södertörns Högskola. I Centrum för Biologisk mångfald i Uppsala och i EUTOUR pågår forskningsprojekt kopplande till traditionell kunskap respektive turism i Sápmi. Södra Lapplands forskningsenhet bedriver forskning om samisk hälsa.

4.11 Lapponia

Sametinget får också hänvisa till samtida forskning rörande Lapponia-processen som är intressant ur många perspektiv, även kopplat till CBD och artikel 8 J.

Åsa Nilsson Dahlström försvarade våren 2003 vid Uppsala Universitet sin doktorsavhandling *Negotiating Wilderness in a Cultural landscape. Predators and Saami Reindeer Herding in the Lapponia World Heritage Area* (Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Culture Anthropology no 32, Uppsala 2003).

Vid Luleå Tekniska Universitet har Christina Rådelius framlagt (2002-11-13) licentiatuppsatsen *Självstyrels eller samförvaltning? Problem och möjligheter utifrån en studie av världsarvet Lapponia* (<http://epubl.luth.se/1402-1757/2002/57/index.html>).

Čujubus/adress
Bergmästaregatan 6
S-981 33 GIRON/KIRUNA
e-mail: kansli@sametinget.se
org.nr 202100-4573

Telefvdna/telefon
0980-780 30
Phone int: +46 980 780 30

Faksa/telefax
0980-780 31
Fax int: +46 980 780 31

I Nordregio Workingpaper 2006:6 presenteras rapporten *Coping Strategies and Regional Ploicies – Social Capital in the Nordic Peripheries – Country rapport Sweden* av Karin Beland-Lindahl. Syftet med fallstudien är att beskriva och analysera lokalsamhällets respons på UNESCO:s utnämning av Världsarvet Lapponia (<http://www.nordregio.se/files/wp0206.pdf>)

Yttrandet har beslutats av Sametingets styrelseordförande den 12 december 2003

Lars-Anders Baer
Styrelseordförande

Enligt uppdrag

Sol-Britt Huuva
Sametingets kansli

Bilaga

PM - Konventionen om Biologisk mångfald och Traditionell samisk kunskap i Svenska Lagstiftning.

Čujuhus/adress
Bergmästaregatan 6
S-981 33 GIRON/KIRUNA
e-mail: kansli@sametinget.se
org.nr 202100-4573

Telefovdna/telefon
0980-780 30
Phone int: +46 980 780 30

Faksa/telex
0980-780 31
Fax int: +46 980 780 31

PM 2003-11-14

Lars-Nila Lasko

1(12)

Sametinget är ett
självständigt folkvalt
parlament som ska verka
för en levande samisk
kultur och medverka i
sambandsplaneringen.

Sámediggi
Sámedigge
Saemiedigkie
Sametinget

KONVENTIONEN OM BIOLOGISKT MÅNGFALD OCH TRADITIONELL SAMISK KUNSKAP I SVENSK LAGSTIFTNING

av Sametingets kanslichef Jur. Kand. Lars-Nila Lasko

Inledning

Traditionell kunskap har varit föremål för diskussion inom en rad olika områden för urfolk i framför allt USA och Kanada under åtminstone 15 års tid. I Sameområdet har begreppet "traditionell samisk kunskap" blivit aktuellt först på senare tid. Ett seminarium hölls om "Traditionell Samisk Kunskap och samisk forskning" under 1993 av Nordiskt Samiskt Institut¹. Flera artiklar har under senaste åren publicerats om traditionell samisk kunskap av samiska forskare där i bland "Awakened Voice - The return of Sami Knowledge" (Red. Elina Helander 1996).² Sametinget och Vetenskapliga rådet för kulturellt mångfald anordnad under slutet av 1997 ett större seminarium i Kiruna som behandlade samisk traditionell kunskap utifrån olika perspektiv såsom från samepolitiskt, nationell, kulturellt, språkligt, historiskt, rennäringen och utifrån undervisningsmässigt m.fl. perspektiv förutom utifrån folkrätten och nationell lagstiftning i de nordiska länderna.

¹ Lars-Nila Lasko, "Traditionell Samisk Kunskap och samisk forskning", Dieput nr 1993:5, Nordiskt Samiskt Institut, Kautokeino 1993.

² Elina Helander (Red.) "Awakened Voice - The return of Sami Knowledge" Dieput nr 1996:4, Nordiskt Samiskt Institut, Kautokeino 1996.

Address:
Bergmästaregatan 6,
S-981 33 GIRON/KIRUNA
SWEDEN
e-mail: lars.nila.lasko@sametinget.se
org.nr. 202100-4573

Phone int:
(+46) 980-780 31

Fax int:
(+46) 980-780 31

Traditionell kunskap finns manifesterat i internationella juridiska dokument såsom Riodeklarationen och Konventionen om biologiskt mångfald. Även om traditionell kunskap trots allt endast manifesterats i juridiska dokument med den juridiska begreppsbildning som följer av detta och trots att begreppet är intaget i miljörättsliga instrument så har "traditionell kunskap" fått en rättslig betydelse för så gott som hela urfolkningssamhället.

Riodeklarationen

Riodeklarationen uttrycker i princip 22 följande:

"Indigenous people and their communities, and other local communities, have a vital role in environmental management and development because of their knowledge and traditional practices. States should recognise and duly support their identity, culture and interests and traditional practices. States should recognize and duly support their identity, culture and interests and enable their effective participation in the achievement of sustainable development".

Princip 22 i riodeklarationen erkänner urfolks miljömanagement och utveckling på grund av urfolks traditionella kunskap. Princip 22 i riodeklarationen rekommenderar nationalstaterna att erkänna och i vederbörlig ordning understödja urfolkens identitet, kultur och intressen och möjliggöra urfolkens effektiva deltagande i uppnåendet av en bärkraftig utveckling. Riodeklarationen är inte som deklaration juridiskt bindande. Dock är Riodeklarationen moraliskt och politiskt bindande för nationalstaterna.

Konvention om biologiskt mångfald

Förutom i såsom Riodeklarationen finns begreppet "Traditionell kunskap", som nämnt, också manifesterat i Konventionen om biologiskt mångfald. Sverige beslutade om ratifikation av konvention om biologiskt mångfald den 9 december 1993 och deponerade ratifikationsinstrumenten i New York den 16 december 1993. Sverige är således juridiskt bunden av Konvention om biologiskt mångfald och konventionens olika artiklar.

Artikel 8j

Det är flera artiklar i Konvention om biologiskt mångfald som rör urfolk direkt eller indirekt. En av de mest centrala artiklar som rör urfolk i Konvention om biologiskt mångfald är artikel 8j. Det artikel 8j stadgar att:

”Varje kontraktspart skall så vitt som möjligt och om så är möjligt:

I förhållande till dess nationella lagstiftning, respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos urfolk och lokalsamhällen med traditionella levnadssätt som är relevanta för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald och främja en bredare tillämpning av dessa med godkännande och deltagande av dem som besitter sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor och främja rättvis fördelning av de vinster som uppkommer vid utnyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor.”

Detta innebär att Sverige och andra stater där samerna bor och som ratificerat konventionen har att uppfylla det som stadgas i artikel 8 j. Detta skall göras ” vitt som möjligt och om så är möjligt”. Sverige och andra stater där samerna bor och som ratificerat konventionen skall härvid ”respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos” samerna (” urfolk och lokalsamhällen med traditionella levnadssätt”) där traditionell kunskap ”är relevanta för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald.”

Sverige och andra stater där samerna bor och som ratificerat konventionen skall vidare ”främja en bredare tillämpning av dessa med godkännande och deltagande av” den samiska befolkningen (”dem som besitter sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor”) ”och främja rättvis fördelning av de vinster som uppkommer vid utnyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor.”

Det bör tolkas så, enligt Sametingets mening, att nationalstaternas och Sveriges skyldighet att ”respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos” samerna innebär att Sverige har en plikt och ett åtagande att vidta olika åtgärder för att respektera, bevara och bibehålla traditionell samisk kunskap. Detta kan göras inom en rad olika områden på olika sätt, allt ifrån sameskolsundervisning till forskning på universitetsnivå. Detta seminarium tar också upp traditionell samisk kunskap utifrån olika synsvinklar såsom utifrån samepolitisk-, språkligt-, historiskt-, forskningsmässigt syn-

sätt etc. Mitt anförande kommer att behandla traditionell kunskap utifrån ett juridiskt perspektiv.

Lag och rätt, rättskipning och laglydighet har aldrig varit av intresse bara för jurister. Hur rättsordningen är utformad och hur lagen skipas berör väsentliga livsintressen för varje medborgare och urfolksmedlem. I inte ringa omfång är detta bestämmande för förhållandet mellan den enskilde urfolkrepresentanten och staten. Det är därför av särskild betydelse för var tid granska den rättsliga situationen för såväl den enskilde samens som för det samiska folket.

Som omnämndes kommer Sametinget att begränsa sig till traditionell kunskap och samelagstiftningen i Sverige, dvs. om Sverige uppfyller sitt åtagande i svensk lagstiftning eller om ytterligare lagstiftningsåtgärder fodras.

Svensk lagstiftning

För att besvara frågan om Sverige uppfyller sitt åtagande i svensk lagstiftning eller om ytterligare lagstiftningsåtgärder fodras måste man först gå igenom den samelagstiftning som finns i Sverige. Med hänsyn till tiden som står till förfogande kan detta endast göras sammanfattningsvis.

Västerländsk lagstiftningstradition

Härvid vill Sametinget inledningsvis ta upp västerländsk lagstiftningstradition. Liksom europeisk rätt i övrigt till vilket svensk lagstiftning hör är det en tradition att lagstifta om enskilda individers rättigheter. I exempelvis 2 kapitlet i regeringsformen, dvs Sverigen ena av fem grundlagar, stadgas om enskilda individers medborgliga rättigheter. Det finns således inget skydd av kollektiva gruppers rättigheter. Likadant är förhållandet för samelagstiftningen i Sverige. I de lagar som berör samerna, direkt eller indirekt, är rättigheter liksom skyldigheter av olika slag knutet till den enskilde individen. Närmast man eventuellt kan komma kollektiva rättigheter i svensk lagstiftning är rättigheter knutna till medlemmar av ett kollektiv eller en grupp, där medlemmar i kollektivet eller gruppen har rättigheter och skyldigheter. Men, rättigheterna är fortfarande utsprungna från den enskilde individen.

Samerna är ett urfolk och har liksom andra urfolk ett kollektivt rättstänkande. Rätten tillkommer kollektivet och inte den enskilde individen såsom i europeisk eller västerländsk rätt. Såväl princip 22 i Rio-deklarationen som artikel 8j i Konventionen om biologisk mångfald uttrycker accepten av ett alternativt rättstänkande till det västerländska. För om man tillvarata urfolks traditionella kunskap, traditionella sedvänjor och traditionella system, så måste man också acceptera urfolks traditionella kunskap, traditionella sedvänjor och traditionella system inkluderat urfolks rättstänkande. Sametinget tror att det är viktigt att Sverige liksom andra länder där det finns urfolk tänker om i sitt rättstänkande och anpassar respektive urfolkslagstiftning till urfolket själva. Detta innebär att Sverige liksom andra länder där det bor urfolk att erkänna kollektiva rättigheter.

Artikel 8 upptar också respekten för urfolks sedvänjor. I svensk lagstiftningstradition har samiska rättssedvänjor inte fått något större inflytande. Sametinget anser det är viktigt att svensk lagstiftning om samerna också här anpassas till samernas rättssedvänjor.

Sametinget är övertygad om att urfolks rättstänkande och rättstraditioner har något att lära det västerländska rättssystemet. I det västerländska rättstänkandet glömmar man ofta helheten. I det västerländska rättstänkandet och rättssystemet läggs en tyngdpunkt på reglering av enskilda faktorer utan hänsyn till helheten av faktorerna tillsammans.

Grundlagsskydd för samerna i Sverige

I Sverige finns ingen särskild grundlagsparagraf om samiska rättigheter. Dock stadgas i regeringsformen att etniska minoriteter och dess kultur bör främjas (RF 1 kap 2 paragraf 4 st). I förarbeten till stadgandet framgår att rennäringen skall tolkas in under stadgandet. Stadgandet utgör dock enbart en målsättningsparagraf för den offentliga makten i Sverige.

Princip 22 i riodeklarationen rekommenderar nationalstaterna att erkänna och i vederbörlig ordning understödja urfolkens identitet, kultur och intressen och möjliggöra urfolkens effektiva deltagande i uppnåendet av en bärkraftig utveckling. Sveriges har enligt artikel 8 j en skyldighet att "respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos" samerna. För att nationalstaten bäst skall kunna "erkänna och i vederbörlig ordning understödja urfolkens identitet, kultur och intressen och möjliggöra ur-

folkens effektiva deltagande i uppnåendet av en bärkraftig utveckling” enligt princip 22 i riodeklarationen och för att nationalstaten bäst skall kunna ”respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos” samerna enligt artikel 8 j i Konvention om biologiskt mångfald torde det bästa rättsliga åtagandet vara ett generell skyddsstadgande om samisk kultur i Sveriges grundlag (Regeringsformen). Men, ett sådant grundlagsstadgande får i så fall inte som nu enbart bli en målsättningsparagraf. Det måste bli ett generell skydd för samerna och samisk kultur. En grundlagsparagraf bör vidare lägga på en skyldighet för staten att lägga missförhållanden tillrätta liknande paragraf 110a i den norska grundlagen för de norska samerna. Det vill säga en form av aktivitet-såtagande för statsmakten.

Särskild samelagstiftning i Sverige

Rennäringen:

Traditionellt har samelagstiftningen huvudsakligen inriktat sig på rennärlagsstiftning. Detta beror på att riksdag och regering utgått från att rennäringen varit grunden för samisk kultur. Den första rennärlagslagen tillkom 1886 och ersattes senare av 1898 och 1928 års renbeteslagar. För rennäringen finns nu en särskild rennärlagslag (SFS 1971:437) från 1971. Rennärlagslagen (RNL) reglerar renskötseln inom det sk. renskötselområdet i Sverige. Förutom att reglera renskötseln innehåller rennärlagslagen skyddsparagrafer för rennäringen. Enligt 26 § RNL kan regeringen förordna om upphävande av renskötselrätten för visst markområde om markområdet behövs för något av de ändamål som anges i 2 kapitlet expropriationslagen eller för annat ändamål av väsentlig betydelse från allmän synpunkt. I tillägg kan regeringen förordna om renskötselrättens upphävande för områden utan väsentlig betydelse för renskötseln om området behövs för allmänt ändamål. I övrigt kan inte renskötselrätten upphävas. När renskötselrätten upphävs enligt 26 § RNL skall ersättning utgå enligt 28 § RNL. I 30 § RNL uttalas att den som inom åretruntmarker äger eller brukar mark där renskötsel bedrivs inte får ändra användningen av marken på sätt som medför avsevärd olägenhet för renskötseln i annan mån än som följer av förordnandet enligt 26 § RNL. Till rennärlagslagen finns en rennärlagsförordning (SFS 1971:438). För renskötseln finns vidare Kungörelse (SFS:550) om köttbesiktning beträffande renkött m.m., Förordning (SFS 1986:255) om pristillägg på renkött. Tidigare fanns en förordning (1976:430) om ersättning för vissa

skador av rovdjur som stadgade ersättningsskyldighet för staten för varje återfunnen ren som styrktes vara rovdjursriven. Ersättningen utgick förutom till ägaren också till den sameby inom vars betesområde renen påträffades. Rovdjursersättningssystemet har dock varit under revidering innebärande att regeringen genom regleringsbrev fastställer ett ersättningsbelopp som överförs till Sametinget. Lag (1987:12) om hushållning med naturresurser m.m. (NRL) (omtryckt 1987:247) trädde i kraft den 1 juli 1987 och uttalar i lagens 2 kap. 5 § rennäringen som ett bland flera nationella intressen. Andra nationella intressen är jordbruk, skogsbruk, yrkesfiske, naturvård, energiproduktion och totalförsvaret. De områden som är av betydelse för dessa verksamhetsgrenar skall så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt försvåra verksamheten eller näringen. Detta innebär ett särskilt hänsynstagande till olika nationella intressen och verksamheter utöver de allmänna bestämmelserna om hushållning med mark, vatten och den fysiska miljön i övrigt. Bestämmelser i NRL skall tillämpas vid beslut och ärenden enligt plan- och bygglagen, vattenlagen, miljöskyddslagen, naturvårdslagen, torvlagen, väglagen, el-lagen, rörledningslagen och den nya minerallagen. Detta innebär i korthet att de centrala bestämmelserna i NRL skall läggas till grund för användningen av mark och vatten i Sverige även om annan lag som berör mark och vattenanvändning tillämpas. NRL är således en överordnad mark- och vattenanvändningslag. NRL har vidare en särskild skyddsbestämmelse 3 kap. 5 §, som stadgar att för de obrutna fjällområdenas del får bebyggelse och anläggning komma tillstånd endast om det behövs för rennäringen, den bofasta befolkningen, vetenskaplig forskning eller det rörliga frilufslivet. Andra åtgärder får, enligt paragrafen, vidtas endast om det kan ske utan att områdenas karaktär påverkas. Enligt naturvårdslagen (1964:822, omtryckt 1974:1025) kan statens mark avsättas till nationalpark för att bevara större sammanhängande områden i väsentligt oförändrat skick. De närmare bestämmelserna om förvaltningen av nationalparkerna meddelas av statens naturvårdsverk efter samråd med länsstyrelsen. Enligt 6 § i naturvårdslagen får emellertid sådana föreskrifter inte föranleda inskränkningar i samernas rättigheter enligt rennäringslagen. Hänsyn till rennäringens intressen inom skogsbruket har kommit till uttryck dels i föreskrifter, dels i allmänna råd utfärdade i skogsstyrelsens författningssamling (SKSFS 1986:6 och SKSFS 1982:2). Undantagsbestämmelser för rennäringen finns vidare i Terrängkörningslagen (1975:313).

Som framkommit finns det flera stadganden om rennäringen och rennäringens intressen. Lagstiftning om samerna har, som omnämnts, traditionellt varit rennäringstagstiftning. Detta utifrån att statsmakterna betraktat rennäringen som grund för samekulturen. Rennäringen intar onekligen en betydelsefull ställning i samisk kultur. Men, rennäringen är inte den enda faktorn för samisk kultur. Sverige saknar en helhetssyn på vad som är samisk kultur vilket kommit till uttryck i lagstiftningen omkring samerna.

Går man vidare och ser till rennäringstagstiftningens utformning finner man att rennäringstagstiftningen har förändrats från 1886, 1898 och 1928 års förmyndarlagstiftning till 1971 års rennäringstag som ger de renskötande samerna en betydligt mer självständig ställning. Men, trots detta finns fortfarande ett förmyndarinslag över rennäringen. Många av beslutsfrågorna över rennäringen ligger fortfarande på olika statliga organ såsom länsstyrelserna och jordbruksdepartementet. De som bäst kan tillvarata rennäringens intressen och förstå problem inom rennäringen måste vara rennäringen och samerna själva.

Men, det finns också positiva drag inom rennäringstagstiftningen. Rennäringstagstiftningen innehåller de enda lånen från samiskt rättssystem i den svenska lagstiftningen. Dagens samebyar bygger på de kollektiva samiska siidasystemet. Det är viktigt att lagar och förordningar om ett urfolk bygger på urfolkets egna rättsbegrepp och värderingar. Det skulle därför behövas ytterligare flera lån i svensk lagstiftning från samisk rättssystem och rättsuppfattning.

Vid klimatmötet i Kyoto, Japan, framlades en rapport från Världens Vildmarksfond där det framgår att renarna är rangerade som ett av de mest utrotningshotade djuren på jorden därsom utsläppen av drivhusgaser fortsätter. I ett biologiskt mångfald är det viktigt att tillvarata urbefolkningarnas näringsintressen. Här i måste också ingå tillvaratagandet av det biologiska mångfaldet för respektive urbefolknings näringar såsom näringsunderlaget och naturen. Det är uppenbart att detta inte enbart kan göras genom nationell lagstiftning utan fodrar utvecklande av internationella avtal och internationell rätt.

Samiska språket:

I likhet med Finland och Norge är samiska officiellt språk i Sverige. Det finns således en samisk språklag för vissa kommuner i Sverige. Å andra sidan finns det inte någon lagbestämmelse som uttryckligen anger att svenska är officiellt språk i Sverige. Dock skall det svenska språket användas vid svenska myndigheter vilket framgår av 8 § förvaltningslagen, 5 kap. 6 § och 33 kap. 9 § rättegångsbalken samt av 50 § förvaltningsprocesslagen.³

Språket är en spegelbild av vår kultur, vårt tankesätt och våra värderingar. Mycket av vad vi kallar traditionell kunskap är bevarade i språket. Om inte språket tillvaratas i lagstiftning liksom i andra åtgärder finns en risk att språket förloras och därmed går mycket av traditionell samisk kunskap förlorad. Och eftersom det inte satsats på de samiska språken i Sverige i någon större utsträckning idag, vare sig i lagstiftningsåtgärder eller på annat sätt, är vi redan på väg att förlora traditionella kunskaper. Inom vissa samiska språkdialekter har kanske traditionell kunskap redan för alltid gått förlorad. Kan ockå vara en förlust för biologiskt mångfald. Enligt språkorganisationen Terralingua är biologiskt mångfald och språkligt mångfald inte enbart relaterade till varandra utan ofta också oskiljaktiga.

Terralingua: Partnerships for Linguistic and Biological Diversity har uttalat i sitt "Statement of Purpose" bl.a. att:

Terralingua recognizes:

"1. That the diversity of languages and their variant forms is a vital part of the world's cultural diversity;"⁴

"We also are convinced that attempts to preserve either linguistic or biological diversity will ultimately not succeed unless both are preserved; that is, we believe in a holistic view of diversity in culture and nature."⁵

"2. That cultural diversity and biological diversity are not only related, but often inseparable..."⁶

³ Enligt en konvention mellan Sverige, Norge, Finland, Island och Danmark (SÖ 1982:93) har nordiska medborgare rätt att vid behov använda sitt eget språk - svenska, norska, finska, isländska eller danska - vid kontakter med myndigheter och andra offentliga organ i ett annat nordiskt land.

⁴ Terralingua, Statement of Purpose, 8 May 1997.

⁵ Terralingua, Statement of Purpose, 8 May 1997.

⁶ Terralingua, Statement of Purpose, 8 May 1997.

"Thus, Terralingua's second basic purpose is to promote the investigation of the parallels and links between cultural diversity (of which linguistic diversity is an important part) and biological diversity."⁷

Terralingua har vidare i sitt "Statement of Purpose" ett flertal såväl målsättningar som principer som bör följas vad avser biologiskt mångfald och urbefolkningspråk. Same-tinget tror att Terralinguas program och "Statement of Purpose" kan tjäna som riktlinjer i nationalstaternas språkarbete för att följa upp artikel 8j i Konvention om biologiskt mångfald. Även om Terralingua sätter upp riktlinjer för biologiskt mångfald och språk så måste språkarbetet göras i samarbete med respektive urbefolkning.

Den samiska språklagen är tämligen begränsad och måste förändras för att kunna användast fullt ut.

Skolan:

Regler om sameskolor och Sameskolstyrelse finns i skollagen (SFS 1985:1100), samt i Sameskolförordning (SFS 1967:216).

Tillvaratagandet av traditionell kunskap måste ske redan från förskola till högskola. Det är min övertygelse om att mycket har gjorts inom skolområdet. Men, mycket återstår att göra. På högskoleområdet eller i forskningen satsas idag inte mycket på det vi kallar traditionell kunskap.

Radio:

Avtal mellan staten och programföretagen i Sveriges Radio uttalar att företagen i sin programverksamhet skall "ta särskild hänsyn till språkliga och etniska minoriteter".

Samelag:

För samerna generellt finns en särskild samelag som framförallt stadgar om det svenska Sametinget. Sametinget är ett folkvalt samiskt organ för samerna i Sverige. Sametinget inrättades i augusti 1993 och har som uppgift att besluta om fördelning av statens bidrag och av medel ur Samefonden till samisk kultur och samiska organisationer, utse Same-

⁷ Terralingua, Statement of Purpose, 8 May 1997.

skolstyrelse, leda det samiska språkarbetet, medverka i samhällsplaneringen och informera om samiska förhållanden. Sametinget består av 31 ledamöter som väljs för en mandattid på 4 år. I Sametinget finns 10 samiska partier representerade.

Tillvaratagandet av traditionell samisk kunskap fodrar att det görs på samernas egna villkor. Men, om traditionell samisk kunskap skall ske på samernas egna villkor fodras att samerna har organ med uppgifter att själva besluta i egna angelägenheter. Sametinget är ett sådant organ. Dock är det uppenbart att för att Sametinget skall kunna tillvarata samiska intressen fullt ut måste Sametinget få flera beslutsmöjligheter än vad är fallet idag. Å andra sidan har departementschefen i propositionen uttalat att det är upp till Sametinget själv att föreslå till regeringen framtida beslutsformer.

Övrig lagstiftning i Sverige

Förutom ovan lagstiftning finns ett stort antal allmänna lagar som direkt eller indirekt berör samerna, samisk kultur och samiska rättigheter såsom medborgare i Sverige.

Vad saknas och vad behöver göras

Vare sig Riodeklarationen som Konventionen om biologiskt mångfald ger klara direktiv vad respektive nationalstat skall eller måste göra för att uppfylla sina åtaganden om traditionell kunskap. Dock, kan man utläsa ur såväl Riodeklarationen som Konventionen om biologiskt mångfald att Sverige, liksom andra nationalstater, har en skyldighet att "respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos" samerna innebär att Sverige har en plikt och ett åtagande att vidta olika rättsåtgärder för att respektera, bevara och bibehålla traditionell samisk kunskap. Men, trots att Sverige är juridiskt bunden av Konventionen om biologiskt mångfald och har en moralisk och politisk bundenhet av Riodeklarationen kan mycket ifrågasättas i svensk lagstiftning och i svenskt handlade utifrån juridiska grunder. Efter det att Riodeklarationen kommit tillstånd och samma år som Sverige ratificerade Konventionen om biologiskt mångfald har Sverige beslutat att upplåta småviltsjakt i sameområdet utan hörande av samerna. Småviltsjakten i renskötselområdet har sedan århundraden tillkommit samerna ensamt. Detta var en form av expropriation som skedde utan kompensation och som ifrågasatts om

dess juridiska riktighet. Detta var samma år som FN deklarerade till urbefolkningsår med new partnership mellan urbefolkningar och nationalstater. Efter det att Konventionen om biologiskt mångfald tillkommit försäljer Sverige genom ASSI Domän ut skogsområden till privata. Borde inte svenska staten utifrån Konventionen om biologiskt mångfald med sin aktiemajoritet i ASSI Domän istället köpa in mer mark i sameområdet för att skydda den sk. Urskogen, det biologiska mångfaldet och markunderlaget för samernas traditionella näringar. Man kan således ifrågasätta styrkan i Konventionen om biologiskt mångfald och dess artikel 8j.

Mycket kan göras genom lagstiftning och rättsliga åtgärder för att öka iakttagandet och bevarandet av traditionell samisk kunskap i lagstiftning. Vid senaste COP (Conference of the Parties on Biological diversity) mötet beslutades ävenså (UNEP/CBD/COP//3/L.13) att "COP request Parties to develop national legislation to implement Article 8 (j) in consultation with indigenous and local communities, and to include information in this in national reports." Det är så att COP har rekommenderat nationalstaterna att utveckla nationell lagstiftning för att iaktta Artikel 8j i samarbete med urfolken själva. Detta kan förslagsvis enklast göras genom att tillsätta en särskild arbetsgrupp med regerings- och Sametingsrepresentanter med uppdrag att föreslå lagstiftningsåtgärder. Rättsliga åtgärder är dock inte allt. Mycket kan också göras genom andra åtgärder, inte minst från samisk sida.

Traditionell kunskap och biologisk mångfald

Weronika I. Linkowski, CBM & Tommy Lennartsson, CBM,

Naturvårdkedjan

2003

Bilaga 3

Innehållsförteckning	sid.
Inledning	303
Direkt och indirekt utnyttjande av arter	303
Naturliga, människopräglade och människoskapade biotoper	304
Vilken traditionell kunskap är relevant för bevarande av biologisk mångfald?	304
Länkar mellan biologisk mångfald och traditionell kunskap	307
Avgränsning	307
Hur kan länkar mellan biologisk mångfald och traditionell kunskap användas i naturvårdsarbetet?	307
Bete	307
Omistliga komponenter i traditionellt bete	307
Traditionellt visavi modernt bete i naturbetesmark	308
Indirekta effekter av traditionellt bete	308
<i>Dynamik, variation och hävdintensitet</i>	308
<i>Areell utbredning, jäbodar</i>	309
<i>Magra utmarker</i>	310
<i>Betestidpunkt</i>	310
<i>Ved, träd och buskar i betesmarkerna</i>	311
<i>Renbete</i>	311
Direkta effekter av traditionellt bete	312
<i>Dynamik och variation</i>	312
<i>Träd och buskar</i>	312
Slätter	313
Omistliga komponenter i traditionell slätter	313
Skillnader mellan slätter och bete	313
<i>Slätter och växters försvarsmekanismer</i>	313
<i>Slätter och växters flyktmekanismer</i>	313
<i>Tolerans</i>	314
<i>Näringsbortförel och gödselhantering</i>	314
Slättermetod och slättertidpunkt	315
Höhantering	318
Efterbete	318
Lövtäkt	318
Omistliga komponenter i traditionellt lövängsbruk	319
Olika typer av lövtäkt	319
Ekologiska effekter på markvegetationen	319
Ekologiska effekter på träd och buskar	319

Nyttjande av vatten	319
Omistliga komponenter i traditionellt nyttjande av vatten	320
Dränering av våtmarker	320
Vattnet som gödslingsmetod	320
Nyttjande av eld	321
Omistliga komponenter i traditionellt nyttjande av eld	321
Eld i utmarksbeten	321
Svedjebruk för odling	322
Odling	322
Omistliga komponenter i traditionell odling	322
Odlingssystem	322
Ogräs	323
Referenser	324

Inledning

Traditionell kunskap har hittills fått tämligen liten betydelse i naturvårdarbetet och i naturvetenskaplig forskning. Detta är sannolikt ett problem eftersom det var det traditionella nyttjandet av naturen som formade den artrikedom vi idag försöker att vårda och bevara för att kunna uppfylla miljömålen för det svenska jordbrukslandskapet.

Inom kulturmiljövården eftersträvas att bevara så kompletta kombinationer av människans spår som möjligt (Emanuelsson 2003). Människans spår i landskapet är dels direkt människoskapade lämningar, som gravar, boplatser, vallar, hägnader och åkrar, dels levande lämningar, som växtlighet och det djurliv som är beroende av växterna (Alexandersson *et al.* 1986). Inom naturvården arbetar man å sin sida med hotade biotoper och rödlistade arter. Framgångsrik naturvård och kulturmiljövård kommer framöver säkerligen att kräva en helhetssyn där kultur och natur vävs samman.

Direkt och indirekt utnyttjande av arter

Det gängse bruket av begreppet traditionell kunskap avser ofta människans direkta nyttjande av vilda eller domesticerade/odlade djur och växter. De flesta etnobiologiska verk ägnar mycket utrymme åt hur organismerna bereds och används när de väl är insamlade, men beskriver även hur man traditionellt kommit över materialet (t.ex. Pettersson *et al.* 2001).

Fångst (inklusive jakt och fiske) och insamling av vilda arter nyttjar i princip naturen sådan den är och är människans enklaste sätt att använda naturen. Odling, avel och uppfödning är mer utvecklade och skapar helt nya naturtyper, vilkas artinnehåll aktivt bestäms av odlaren. I fallet avel och förädling bestämmer människan själv organismernas egenskaper och skapar nya raser och sorter. Mellan dessa två ytterligheter finns alla mellanformer, av vilka de flesta innebär att människan i högre eller lägre grad påverkar naturliga biotoper så att nya, s.k. halvnaturliga biotoper skapas. Exempelvis har människan i alla tider påverkat skogsekosystem för att göra dem mer attraktiva för jaktbart vilt. Slätter och bete i träd- och buskröjda biotoper är andra exempel på hur landskapet förändrats till att bättre fylla människans syfte (Haeggström 1996; Segerström & Emanuelsson 2002; Slotte 1999). Artinnehållet i dessa halvnaturliga biotoper utgörs av vilda arter, dels sådana som redan fanns i området, dels sådana som koloniserat spontant (Bengtsson 2001) eller förts in medvetet från annat håll (Ekstam *et al.* 1988). Någon egentlig, regelbunden odling av särskilda växtarter förekommer således inte i halvnaturliga biotoper, utan artuppsättningen blir främst ett indirekt resultat av biotopskötseln. Exempelvis gynnar översilningsängar och strandängar, vilka skapats för att producera bete åt boskap, vadarfåglar (Elphick & Oring 2003) och markinsekter (Ljungberg 2002). Om särskilda skötselinsatser görs för att aktivt förändra halvnaturliga biotopers artuppsättning,

består dessa insatser oftast av avlägsnande av oönskade arter och strukturer (till skillnad från odling, som aktivt tillför arter). Åtgärderna görs för att gynna andra delar av den spontant uppkomna artstocken. Några exempel är buskröjning i inägomark och betesmark, bekämpning av mossor i ängar (Ekstam *et al.* 1988), bränning av ljunghedar (Ekstam & Forshed 2000) och kultivering av sandstäpp (Ljungberg *et al.* 1995). De två sistnämnda startar om en succession som tillhandahåller bättre foder åt betesdjuren.

Skötselinsatser som i viss mån utgör undantag från regeln att halvnaturliga biotoper inte är odlade är skogsplantering samt insädd av gräsmarksväxter i slätter- och betesmarker (Ekstam *et al.* 1988). Åtskillig traditionell kunskap om halvnaturliga biotoper berör bekämpning av oönskade arter. Trots det finns i alla biotoper, även de rent människoskapade, ett visst inslag av vilda arter, som antingen är betydelslösa för människan (exempelvis insekter som inte uppträder som skadegörare), eller som, åtminstone traditionellt, varit svåra att bli av med (exempelvis åkerogräs (Svensson *et al.* 1993). Ekologisk odling är i viss utsträckning baserad på traditionella metoder för bekämpning av oönskade arter (Ahnström 2002).

Många odlade växter i människoskapade biotoper pollineras av naturliga populationer av pollinatörer, vanligen från naturliga eller halvnaturliga biotoper. Betydelsen av denna nödvändiga interaktion har blivit uppenbar på vissa håll i det moderna landskapet, där pollinatörernas biotoper inte längre finns kvar, med lägre pollination och reducerade skördar som följd (Allen-Wardell *et al.* 1998; Cane & Tepedino 2001; Kremen *et al.* 2002; Lennartsson 2002; Naem *et al.* 1994) Den motsatta interaktionen kan råda för biodling som är en kombination av kontrollerad hantering av bin och utnyttjande av naturliga och halvnaturliga biotoper som nektarkällor.

Naturliga, människopräglade och människoskapade biotoper

Förmodligen är de flesta svenska biotoper, i större delen av landet, i någon mening halvnaturliga, även sådana som vanligen betraktas som naturliga. Fjällbiotopernas biologiska mångfald är starkt präglad av människans renskötsel. I bebodda trakter är de traditionella skogarnas struktur och substratinnehåll i hög grad betingade av skogsbyte, ved- och virkeshuggning, svedjebruk (Emanuelsson 2003; Larsson 1995; Olsson 1992) mm. Myrar av olika slag, även långt från bebyggelse, har utnyttjats som slättermark och givetvis även ingått i skogsbeten (Segerström & Emanuelsson 2002).

Fortfarande skiljer naturvården rätt tydligt mellan naturliga och skötselkrävande biotoper, och exempelvis naturreservat i boreala skogsbiotoper förses ofta med skötselstämpeln ”fri utveckling”. En noggrann granskning av biotopernas artinnehåll, kombinerad med kännedom om arternas krav på sina livsmiljöer, kan dock ofta visa att en stor andel av arterna (och ofta en ännu större andel av de rödlistade arterna) i själva verket är en kvarleva från tidigare hävdpåverkan, och att de kräver fortsatt hävd för att överleva (Ekstam & Forshed 1996; Zobel 1992). Arterna kan vara direkt ljus- eller värmekrävande, som många vedlevande insekter (Ehnström & Axelson 2002), eller indirekt ljus- och värmekrävande, genom att de är beroende av substrat som kräver ljus och värme för att utvecklas, exempelvis grova grenar eller konkurrenssvaga lågträd (t.ex. apel och hagtorn) och buskar (Appelqvist *et al.* 2001). En orsak till att hävdhistorien inte alltid uppmärksammas tillräckligt är sannolikt trögheten i biologiska system; eftersom gamla hävdarter kan leva kvar långt efter att hävden upphört är det lätt att tolka dem som hörande till det nuvarande, mer naturliga tillståndet. I sådana fall är biotoperna under en period övermättade på arter (Bengtsson 2001), och alla minskande arter som ännu inte hunnit försvinna utgör en s.k. utdöendeskuld i biotopen (Hanski & Ovaskainen 2002).

Vilken traditionell kunskap är relevant för bevarande av biologisk mångfald?

Människans nyttjande av växter och djur, från fångst och samling, via bruk av halvnaturliga

biotoper till kontrollerad odling och uppfödning i rent konstgjorda miljöer, innefattar givetvis en kolossal mängd kunskap av olika detaljeringsgrad. På det mer generella planet finns kunskap om olika biotopers lämplighet för nyttjande, och kunskap om hur och när de skall skötas för bästa möjliga resultat. På en något högre detaljnivå finns kunskap om enskilda arters reaktion på hävd, jakt o.s.v., samt om arternas lämplighet i hushållet eller djurhållningen. Än mer detaljerad är kunskapen om tekniker och redskap för att samla in, lagra och bereda vilda och odlade växter och djur för olika syften. Den kunskapen är nära knuten till rent kulturella aspekter på nyttjande av naturen, exempelvis utsmyckning av redskap, samt utnyttjandets position i det lokala samhället, dess traditioner och kulturliv.

En rimlig utgångspunkt när man kopplar samman biotop- och landskapshistoria med biologisk mångfald och naturvård, är att många av de idag rödlistade arterna var vanligare förr, m.a.o. att dåtidens landskap och markanvändning var bättre för dessa arter än dagens förhållanden. För arter knutna till opåverkad natur gäller det således att känna till strukturer och processer i naturtillståndet, d.v.s. innan människan började påverka naturen så mycket att arterna började gå tillbaka. Ett försök till sådan beskrivning av naturtillståndet i borealskog tillhandahålls av den s.k. ASIO-modellen, som beskriver hur ofta olika skogsbiotoper påverkades av naturliga bränder (Aldrig, Sällan, Ibland, Ofta), och hur respektive biotops artuppsättning är anpassad till branddynamiken (Wikars & Schimmel 2001). För arter knutna till människoskapade biotoper eller människopåverkade halvnaturliga biotoper skulle naturvårdsproblemet i stället kunna formuleras: ”Historisk markanvändning byggde upp det biologiskt rika jordbrukslandskapet – hur kan dagens markanvändning vidmakthålla det?”

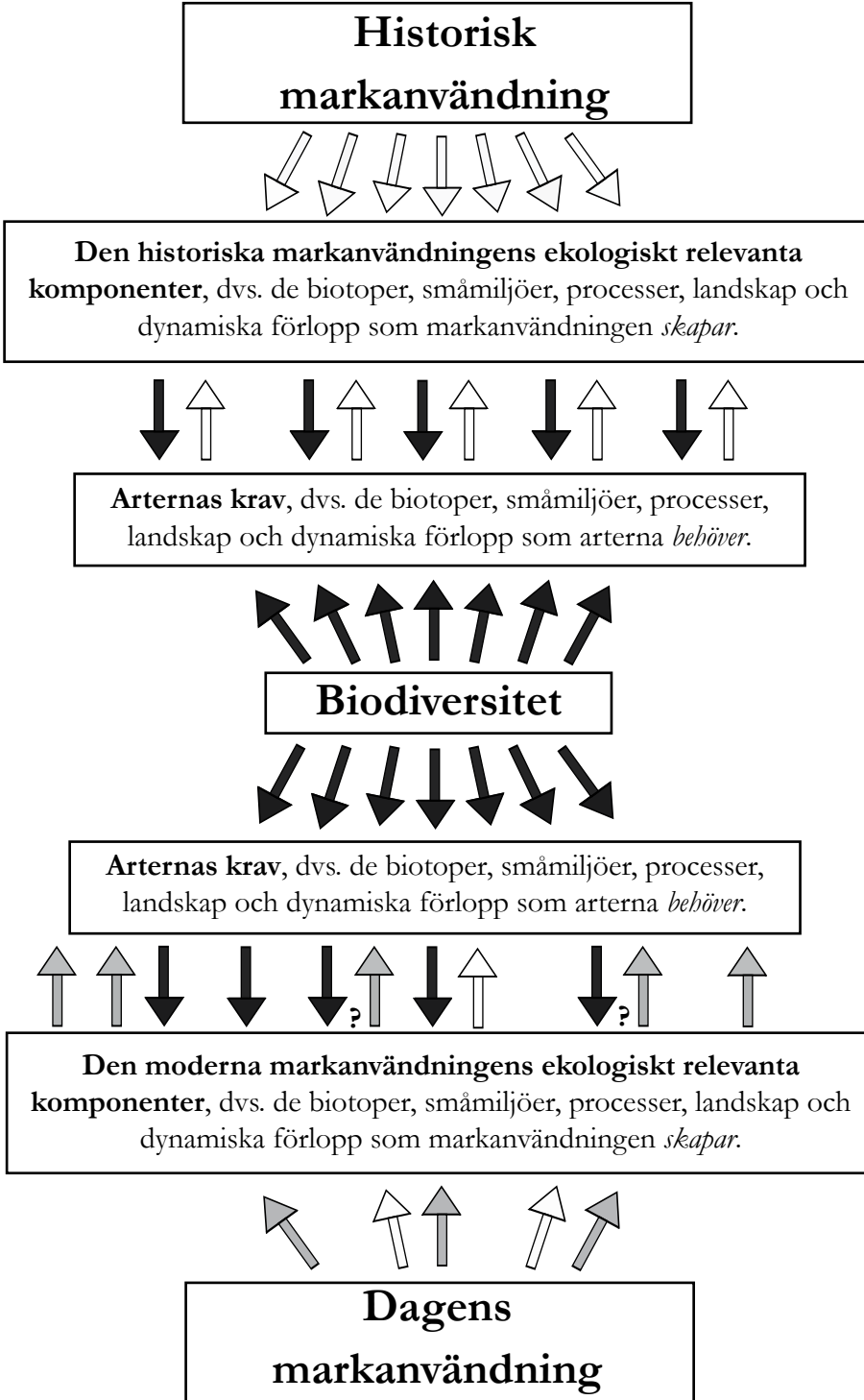
Om det historiska landskapet och dess nyttjande rekonstruerades borde således statusen för den biologiska mångfalden förbättras. En sådan fullständig rekonstruktion är emellertid inte möjlig i dagens samhälle, och förhoppningsvis inte heller nödvändig. Alla aspekter på människans

nyttjande av naturen kan nämligen knappast vara lika viktiga för bevarande av biologisk mångfald. Däremot är det nödvändigt att identifiera de aspekter av nyttjande som den hotade biologiska mångfalden verkligen *kräver*. Sådana omistliga aspekter, eller komponenter, måste finnas i dagens landskap, antingen återinförda eller imiterade.

En sådan utvärdering av vilka historiska komponenter som är omistliga för biologisk mångfald torde vara en av de viktigaste naturvårdsutmaningarna just nu, och den skulle således vaska ut den traditionella kunskap som är relevant och nödvändig för bevarande av biologisk mångfald (Granström 2001; Lenartsson 2003). Utvärderingen bör göras med utgångspunkt från vår kunskap om arter och biotoper, kanske i form av en bristanalys av dagens landskap (se figur 1). Vilka historiska komponenter saknas? Vilka av dessa är omistliga? Vilken traditionell kunskap behövs för deras återinförande eller imitation? Exempelvis visar ArtDatabankens databaser över rödlistade arters krav att ”felaktig hävd” är en av de viktigare hotorsakerna. Utvärderingen kommer att indikera dels historiska komponenter som direkt anknyter till traditionell kunskap (t.ex. slåttertidpunkt, slåtterteknik), dels komponenter som är ett indirekt resultat av traditionellt utnyttjande (t.ex. slåttermarkernas utbredning och dynamik i landskapet).

Sambandet mellan biodiversitet och markanvändning kan framställas schematiskt, vilket framgår av figur 1 (sidan 306). Alla arter har vissa obligata krav på sin omgivning (svarta pilar). Kraven kan gälla exempelvis substrat, mikroklimat, biotopprocesser eller komplex av biotoper och strukturer i landskapet. Arter som fanns i det traditionella jordbrukslandskapet måste således fått sina krav tillgodosedda av traditionell markanvändning i kombination med naturliga processer (varje krav - svart pil - matchades av en komponent som markanvändningen tillhandahöll - vit pil).

I dagens landskap har vissa arter redan försvunnit (svart pil saknas). De som finns kvar har emellertid samma krav som tidigare. Det

moderna jordbrukslandskapet måste således tillgodose dessa krav, om biologisk mångfald skall kunna bevaras. Det moderna landskapet har behållit vissa drag från det traditionella landskapet, och arter som utnyttjar dessa strukturer i landskapet har alltså sina krav tillgodosedda även idag (svart och vit pil matchar) och är därmed inte hotade. Vissa av dessa drag har t.o.m. ökat i omfattning, exempelvis igenväxningssucces-sioner, vassområden och täta dungar.

Det moderna landskapet innehåller också många nya komponenter, d.v.s. biotoper, strukturer, processer och skötselformer (grå pil). Det kan tänkas att vissa av dessa nya inslag ersätter vissa traditionella komponenter vad gäller betydelse för biologisk mångfald (potentiell matchning svart och grå pil). Arter knutna till sådana komponenter kan således antas ha flyttat över från traditionella, idag förvunna livsmiljöer, till nya. Exempel kan vara gamla träd i parker i tätorter, vissa typer av vägrenar, sligdammar, militära övningsområden på sand, omställningsåkrar och energiskogsplanteringar. Andra nya komponenter i landskapet saknar positiv betydelse för landskapets arter (ensamma grå pilar).

En stor andel av det gamla jordbrukslandskapets arter får i dagsläget inte sina krav tillgodosedda i dagens landskap (ensamma svarta pilar), varken av traditionella komponenter som ännu finns kvar eller av nya komponenter. Dessa arter är f.n. på tillbakagång och rödlistade. För att bevara dessa arter, och därmed uppfylla miljömålet för ett rikt odlingslandskap, är det nödvändigt att återinföra eller imitera de komponenter dessa arter behöver.

Länkar mellan biologisk mångfald och traditionell kunskap

Avgränsning

I det följande går vi igenom några av de viktigaste aspekterna på traditionellt utnyttjande av landskapet och dess växter och djur, och vi diskuterar hur olika slags nyttjande har påverkat biologisk mångfald. För varje typ av nyttjande försöker vi identifiera de komponenter som är omistliga för biologisk mångfald.

Genomgången är på intet sätt fullständig, utan beskriver snarast ett arbetssätt. Vissa typer av traditionellt nyttjande av landskapet, som renbete, odling, jakt, fiske och samling berörs endast helt ytligt.

Hur kan länkar mellan biologisk mångfald och traditionell kunskap användas i naturvårdsarbetet?

För att fullt ut kunna leda till nödvändiga åtgärder för biologisk mångfald skulle den analys som påbörjas här behöva tillämpas på fler aspekter på traditionellt nyttjande, och den skulle behöva länkas till ArtDatabankens kunskapsbaser för rödlistade arter.

Här diskuteras främst jordbrukslandskapet i vid mening (d.v.s. inkluderande gamla skogsbeten och andra utmarker), men arbetssättet är tillämpligt även på andra ekosystem.

Arbetsgången i ett fortsatt arbete kunde vara:

1. För varje rödlistad art fastställa dess obligata krav på sin livsmiljö.
2. Analysera hur dessa krav kunde ha tillgodosetts av traditionell markanvändning, biotop- och landskapsstruktur etc. i det historiska landskapet. Dessa krav utgör omistliga komponenter i det traditionella landskapet.
3. Analysera hur de olika komponenterna hänger samman i skötselregimer, biotoper, produktionsformer etc. Detta innebär i princip att beskriva ett allmänt referenstillstånd för jordbrukslandskapet (jfr. ASIO-modellen för skog, ovan).
4. Genomföra en bristanalys för dagens landskap och dess arter för att fastslå vilka omistliga komponenter som saknas och hur många rödlistade arter som drabbas av bristen.
5. Föreslå hur de saknade komponenterna skulle kunna återinföras eller imiteras i syfte att på nytt tillgodose rödlistade arters krav.

Bete

Omistliga komponenter i traditionellt bete

Nedan diskuteras ett antal olika ekologiska as-

pekter på bete. De aspekter som kan antas ha störst betydelse för biologisk mångfald är:

- Variation i betesintensitet mellan betesmarker och mellan år.
- Enstaka år helt utan bete, särskilt på örtrika marker.
- Bete på magra, sandiga utmarker.
- Glesa skogstyper med gamla träd.
- Aktivt gynnande av nöt- och ollonproducerande och andra bärande träd och buskar.

Traditionellt visavi modernt bete i naturbetesmark

Bete är ett ofta använt begrepp i naturvårdssammanhang. Ofta betraktas bete som ett enhetligt skötselredskap, trots att de ekologiska effekterna av bete skiljer åtskilligt mellan olika djurslag, betesintensitet (Lennartsson 2000) och tidpunkter (Lennartsson & Oostermeijer 2001). Exempelvis skiljer miljöersättningssystemet (som för närvarande är det huvudsakliga styrmedlet för att rikta bete till halvnaturliga biotoper) inte mellan olika typer av bete, så länge betet vid en eftersommarkontroll är tillräckligt hårt (Jordbruksverket. 2003). Systemet inkluderar med andra ord att olika biotoper kräver olika antal djur för att bli tillräckligt hårt avbetat. Däremot uppmärksammas inte att olika biotoper är olika känsliga för bete, och att det således finns risk för ekologisk överbetning (d.v.s. känsliga växt- och djurarter drabbas, (Lennartsson 2000). I princip utnyttjas dagens betesdjur för bekämpning av vegetation; bortförsl av biomassa sätts i första rummet. Traditionell kunskap om bete handlar däremot om att gynna betesmarkernas produktion av foder, det vill säga tillväxten sätts främst, inte avbetningen. För hårt bete som problem nämns ofta i samtida litteratur (Arrhenius & Lindqvist 1904).

Denna fundamentala skillnad mellan traditionellt bete och dagens nyttjande av bete som naturvårdsåtgärd, har troligen stor betydelse för den biologiska mångfalden i naturbetesmarker (Lennartsson 2003).

Indirekta effekter av traditionellt bete

De betesfaktorer som påverkar biologisk mång-

fald består främst i indirekta effekter av traditionell markanvändning.

Dynamik, variation och hävdintensitet

Eftersom årlig hård avbetning inte var ett huvudsyfte, måste traditionella betesmarker då och då ha varit svagt eller inte alls betade (Emanuelsson *et al.* 1985; Lewan 1991). Detta måste ha skapat en avsevärd rumslig och timlig variation i betesintensitet och en vegetations- och biotopdynamik på landskapsnivå. Variationen i det traditionella landskapet bestod således i stor utsträckning av marker med olika hävdintensitet, från hårt hävdade marker till marker som under något eller några få år legat helt ohävdade.

Dagens timliga dynamik är mycket mindre, och den rumsliga variationen består av betade respektive obetade områden. Det traditionella inslaget av olika betesintensiteter är mycket mindre och uppmuntras inte i miljöstödsystemet. Detta missgynnar de organismer som kräver större strukturell variation i sina livsmiljöer (Rappe *et al.* 1997; Tscharntke & Greiler 1995; Götmark *et al.* 1998). Ett alltför högt betestryck över stora ytor resulterar i en reducerad blomresurs, vilket exempelvis leder till näringsbrist för pollen- och nektarätare, t.ex. solitära bin och humlor (Banaszak 1992, 1996, Westrich 1996). För att vildbin ska lyckas med reproduktion krävs också att det finns tillräckligt med nektar och pollen av rätt slag inom flygavstånd från lämplig boplats och under artens flygperiod. Det innebär att näringsväxten måste finnas i sådana bestånd att den kan försörja en population av bin (Pekkarinen *et al.* 2001). För många arter tycks 500 m utgöra ett maximalt avstånd (Gathmann & Tscharntke 2002). Större variation bidrar allmänt med högre antal kärnväxter vilket är positivt både för tätheten och antalet arter av vildbin och andra växtätande insekter (Banaszak 1996, Steffan-Dewenter *et al.* 2002). Resthabitat bildar också landskapsstrukturer som insekter och andra djur använder då de förflyttar sig i landskapet (Calabuig 2002; Edenhamn *et al.* 1999; Saville *et al.* 1997; Svensson *et al.* 2000).

En viktig fråga är vilken tidsskala på hävdynamiken som är gynnsam för biologisk mångfald. Alltför långa hävduppehåll orsakar igenväxning vilket missgynnar hävdberoende arter. Flera tyska studier har visat att mark som ej är hävdad vid det aktuella tidpunkten hyser större diversitet av insekter, exempelvis bobyggande steklar, än hävdad mark (Kruess & Tschardt 2002a; 2002b). Den ohävdade fasen hade i dessa fall inte varat längre 3-5 år. En så kort period har inte hunnit orsaka utslagning av känsliga arter, utan alla arter finns kvar och det finns även några nya invandrare vilket ökar artrikedomen (se även Hansson & Fogelfors 2000), men efter längre tids ohävd minskar antalet växtarter. En viktig reglerande mekanism för hur snabbt gräsmarksarter försvinner är beskuggning. I gräsmark som är beskuggad tappar arter fortare än arter som är solexponerade (Cousins *et al.* 2003; Hansson & Fogelfors 2000). I ett flerårigt försök visade Hansson & Fogelfors (2000) att upphörd hävd efter 8 år på frisk mark hade givit ett heltäckande skikt av lövträd/buskar med en hög artfattig undervegetation.

Traditionella betesmarker täckte stora områden och var således areellt intensiv, se nedan. Frågan är om den också var hävdintensiv, d.v.s. om betet var hårt. Ett forskningsprojekt inom HagmarksMISTRA vid CBM arbetar för närvarande med den frågeställningen (Emanuelsson *et al.* 2001). Man måste komma ihåg att det ekologiska betestrycket är en kombination av djurantal och markens produktivitet och rumsliga struktur. En trädfattig mark har högre fåltskiktsproduktion än en trädklädd, vilket alltså ger lägre betestryck vid samma antal djur. En oländig mark är mindre åtkomlig för betesdjuren och erbjuder därför fler betesskyddade småmiljöer.

Betesintensiteten har utomordentligt stor betydelse för växter och de småkryp som lever på växterna. Detta eftersom betestrycket avgör sannolikheten att växten skall betas. Många växter har anpassningar till bete som minskar sannolikheten att skadas av betesdjuren, exempelvis tidig blomning (växten tillbringar så kort tid som möjligt i den farliga omgivningen), osmaklighet

(betesdjuren tar hellre en annan växt om den har chansen), eller undanskynt levnadssätt (växten gömmer sig i exempelvis kanten av en taggig buske). Alla dessa anpassningar fungerar bara om betestrycket är rimligt högt. Blir det för högt kommer även tidigblommade, illasmakande och otillgängliga växter att betas innan de satt frö (Lennartsson 1997a). Resonemanget utvecklas ytterligare under rubriken slätter.

Areell utbredning, fåbodar

Det traditionella landskapets betesmarker täckte stora arealer, i princip all åtkomlig mark som inte kunde utnyttjas som åker eller ängsmark. Betesdjur kunde inte röra sig längre bort från gårdarna än att de hann hem till kvällsmjölkingen varje dag. I Bergslagens byar rörde det sig om maximalt tre kilometer från byarna (Lennartsson, opublicerade data). Genom fåbodsystem vidgades dessa betesområden. Fåbodväsendet ledde till ett mer utspritt skogsbete än bara i gårdens närhet (Olsson 1992).

I princip bör fåboddrift utvecklas där det dels finns utrymme för sommarladugårdar på utmarken, dels sommarbetet nära byn är en större begränsning än vinterfodret. Ibland kan fåboden i sig utgöra en förutsättning för höskörd på utmarken, exempelvis myrslätter i norra Sverige. I Uppland fanns fåbodar på de gårdar som hade de rikaste ängsmarkerna i de mer glest befolkade delarna av landskapet (Frödin 1954). Gårdarna hade fåbodar vars nyttjanderätt var noga utstakad det kunde finnas flera fåbodar till varje gård. Fåbodarna låg ofta på torrare moränmarker som inte lämpade sig för odling och med kärrängar och sumpskogar i omgivningen (Frödin 1954).

Betesmarkerna blev i det traditionella jordbrukslandskapet stora och sammanhängande, till skillnad från dagens betesfällor, som vanligen har en mycket begränsad storlek. Denna skillnad torde ha betydelse för främst växters möjligheter att sprida sig. Betesdjuren kunde förr transportera frön från den ena lämpliga gröningsplatsen till den andra, medan dagens betesmarker i stort sett är isolerade från varandra, både strukturellt

(i rummet) och funktionellt (ingen rörlighet mellan betesmarker (Linkowski & Lennartsson 2002). Att den begränsade rörligheten är ett problem idag är väl dokumenterat (se Linkowski & Lennartsson 2002; Edenhamn *et al.* 1999 för sammanfattning). Däremot är det osäkert hur betesmarkens areella utbredning påverkade spridningen i det traditionella landskapet.

I sammanhanget bör nämnas att dagens betesmarker, såväl i Sverige som resten av Europa, i stor utsträckning utgörs av gamla slättermarker (Aronsson & Matzon 1987; Beaufoy *et al.* 1995; Pålsson 1994; Simán & Lennartsson 1998). Man kan inte utan vidare förutsätta att dagens betesdrift passar den biologiska mångfalden på gamla slättermarker.

Magra utmarker

En annan typ av indirekta ekologiska effekter av traditionellt bete härrör från det traditionella valet av betesmarker, samt betesmarkens relation till andra ägoslag. Den egentliga betesmarken var sådana utmarker som inte var tillräckligt produktiva för att bli åker eller äng, främst morän-, ås- och sandmark (lågproduktiv) samt blockig eller bergbunden eller på annat sätt ojämn (svårbrukad), eller mark med mer eller mindre slutet trädskikt (Ekstam & Forshed 1996; Ekstam & Forshed 2000; Emanuelsson 2001). Dessa markslag var i sig topografiskt och strukturellt varierade vilket ytterligare bidrog till den rumsliga heterogenitet som tidigare nämnts.

Vidare skapar bete på magra lättjordar en mängd livsmiljöer för specialiserade organismer, miljöer som inte finns på mer produktiva betesmarker. Viktiga exempel är lättgrävda jordar för dyngbaggar (Ljungberg 2002, artfaktblad för dyngbaggar på ArtDatabankens hemsida), störd, fuktig sand för mossor (Hallingbäck 1998), exponerade block för mossor och lavar (Hallingbäck 1998; Thor & Arvidsson 1999), samt sandblottor för grävsteklar och markbobyggande vildbin (Carvell 2002; Steffan-Dewenter & Tscharnkte 2000; Wesserling & Tscharnkte 1995).

Förlust av lämpliga boplatser anses vara nyckelfaktorn till vildbinas minskning i Centraleuropa

(Banaszak 1996; Westrich 1996) och detsamma gäller för svenska förhållanden (Cederberg 1999). Vildbin som själva gräver ut gångar och hålrum i marken (70 % av de svenska vildbina), behöver solexponerad, blottad torr sand eller mineraljord (Calabuig 2002; Svensson *et al.* 2000; Westrich 1990). Dessa mikromiljöer har minskat i antal och yta i det moderna jordbrukslandskapet, främst på grund av att de gamla utmarksbetena på lättare jordar inte längre hävdas. Den kanske viktigaste åtgärden för att öka tillgången boplatser är att stimulera till beteshävd på lätta jordar (ofta gamla utmarker) i solexponerade miljöer och på så vis skapa blottor i vegetationstäckets (Wesserling & Tscharnkte 1995; Westrich 1990; Westrich 1996). Betesdjurens effekt på sandmarker är dels att de trampar upp jordblottor, dels att de håller nere vegetationshöjden och bidrar till att minska träd- och buskföringring. De båda senare faktorerna håller markerna glest beväxna och solexponerade. Ett för högt och tätt vegetationstäckes ger ett kallare mikroklimat och en tysk studie fann ett negativt samband mellan vegetationshöjd och antalet bon av marklevande biarter (Steffan-Dewenter & Tscharnkte 2000). På utpräglade sandmarker kunde betet och annat nyttjande framkalla sandflykt. Till aktiva sandfält är ett stort antal specialiserade organismer knutna, och här finns en särpräglad biotopdynamik (Rappe *et al.* 1997).

Betestidpunkt

Betesmarker i det traditionella landskapet hävdades oftast från tidig vår till sen höst (Frödin 1954). Vissa betesmarker låg emellertid som enklaver i åkermarken och kunde ofta inte hävdas förrän efter skörden. I vissa trakter med tvåsåde (åkermarken var delad i två delar som trädades omväxlande vartannat år) och gärdselbrist förekom t.o.m. att både åkermark och utmark delades i två halvor av ett enda skiljestängsel som skar genom byn eller t.o.m. socknen. Det innebar att all betesmark som låg på den brukade sidan inte kom att betas förrän efter skörden det året (Aronsson & Matzon 1987; Lundberg 1952). Det fanns med andra ord viss variation i betes-

tidpunkt, som ytterligare bidrog till den dynamik och rumsliga variation som diskuterats ovan.

Ved, träd och buskar i betesmarkerna

Eftersom det blir mindre vegetation av att beta på marken under träd, torde träd- och buskskiktet på betesmarker hållits tillbaka med aktiva åtgärder. Därtill bidrog ved-, virkes- och gärdselhuggning, kolning, tjärbränning o.s.v. till att ytterligare skapa glesa skogar med solexponerade träd- och vedsubstrat. Sådana substrat står för den allra största andelen av den hotade biologiska mångfalden av alla människoskapade livsmiljöer för vilda arter (ArtDatabankens faktablad för rödlistade arter).

Hagmarksträd förknippas oftast med gamla ädellövträd, främst ek, som fått bli symbol för den klassiska sparbankseken. Alla trädslag får emellertid speciella kvaliteter om de får växa upp ljusst. Det beror på att de då kan utbilda grova, långlivade grenar och grov, med tiden ihålig stam, i stället för att växa på höjden med en avkvistad stam som resultat. Såväl grova grenar som stam, bark och stamhållighet utgör livsmiljöer för specialiserade insekter, svampar, lavar m.fl. som nästan helt saknas på högstammiga skogsträd (t.ex. Appelqvist & Svedlund 1998; Ehnström & Axelsson 2002; Thor & Arvidsson 1999). En stor andel av dessa är rödlistade (Gärdenfors 2000). Hagmarksträdens substrat är därtill mer långlivade än skogsträdens, eftersom grenar dör partiellt under en följd av år och själva träden ofta kan hålla jämna steg med stamröta och skador under mycket lång tid.

Vissa trädslag är s.k. lågträd, som inte kan bilda hög stam och därmed inte kan konkurrera i uppväxt skog. Exempel är apel (*Malus domestica*), hagtorn (*Crataegus*) och rönn (*Sorbus aucuparia*), som alla är viktiga för ett antal rödlistade insekter.

Buskar finns ofta i en övergångsfas när en tidigare öppen mark växer igen. I utmarksbeten där igenväxningen stoppats kan dock buskarna bli mycket gamla och får därmed särskilda kvaliteter för biologisk mångfald. I sådana miljöer börjar de utbilda grövre veddimensioner och succession av olika vedåldrar inom busken. De

kan även blomma rikligt, och pollenproducerande buskar som hagtorn, rönn och rosor (*Rosa* spp) är en viktig insektsresurs i landskapet.

Det är oklart, och för närvarande under debatt, huruvida träd- och vedsubstratens biologiska mångfald i sig är värme- och ljuskrävande. Klart är emellertid att arternas substrat, d.v.s. de livsmiljöer som produceras i gamla hagmarks-träd, till helt övervägande del är ljuskrävande.

Även barrträd får hagmarks-kvaliteter om de växer upp ljusst. På betade moränmarker kan både tall och gran bilda s.k. hagmarksträd, med grov, exponerad bark och grova grenar. Sådana träd erbjuder substrat för specialiserade arter (Appelqvist & Svedlund 1998; Ehnström & Axelsson 2002; Thor & Arvidsson 1999), av vilka många idag är rödlistade. Exempel är reliktböck (*Nothorbina punctata*, i solexponerad tallbark), barrpraktbagge (*Dicerca moestra*, i grova tallgrenar), åttafläckig praktbagge (*Buprestis octoguttata*, i exponerade tallrötter), bronsbjon (*Callidium coriaceum*, i döende senväxt gran), grönhjon (*Callidium aeneum*, i döende grova grangrenar) och granbarkgnagare (*Microbregma emarginata*, i grov granbark, se Ehnström & Axelsson 2002).

Vedsvampar och vedinsekter knutna till gamla hagmarksträd är således i sig en av de största grupperna rödlistade arter i Sverige. De skapar i sin tur förutsättningar för andra arter, t.ex. hålbbyggande fåglar och den mulmfauna som lever i mulmen i hålträd. Steklar och vilda bin utnyttjar vedinsekternas kläckhål som boplatser. I Tyskland fann man högre tätheter av vildbin som bygger bon i ved i ängar med gamla träd än i ängar utan träd, och detta tolkades som en effekt av att tillgången på boplatser var begränsande (Tscharrntke *et al.* 1998).

För de ved- och trädarter som diskuterats här spelar hävden av fåltskiktet ingen egentlig roll så länge skogen hålls gles nog. Betet skulle således kunna ersättas med regelbunden röjning, om det bara var trädvärderna som eftersträvades.

Renbete

Fjällen och den fjällnära skogen var utmarker för renproduktionen. Olika aspekter på renskötsel be-

handlas inte här, men det är uppenbart att alpina och subalpina miljöer måste ses som ett kulturlandskap på samma sätt som låglandets jordbruksmarker. På samma sätt som för övriga utmarker var den traditionella betesintensiteten, dynamiken i betet, samt utnyttjandet av olika biotoper, avgörande för dessa områdens biologiska mångfald. På samma sätt som för övrig hävdad mark är det viktigt att identifiera de aspekter av renskötsel som har störst betydelse för biologisk mångfald.

Direkta effekter av traditionellt bete

Vissa komponenter i traditionellt nyttjande av halv naturliga betesmarker har haft som direkt syfte att påverka naturen i viss riktning. I exempelvis Arrhenius och Lindqvists lantbrukspraktika (1904) rekommenderas flera aktiva skötse-lätgärder i naturbetesmarker, som kan antas ha betydelse för biologisk mångfald.

Dynamik och variation

Lantbrukspraktikan (Arrhenius & Lindqvist 1904) rekommenderar att betesmarken indelas i två eller flera fällor, för att tillåta vegetationen att tillväxa ostörd vissa perioder under året (råd nr. 703). En sådan betesregim bidrar direkt till ökad rumslig och timplig dynamik i vegetationsstruktur och betesstörning, utöver den variation som uppstod indirekt av variationer i markanvändningen.

Träd och buskar

Vid röjning rekommenderar lantbrukspraktikan (Arrhenius & Lindqvist 1904) att man lämnar kvar spridda träd och buskar som skugga åt djuren och till ökad gräsproduktion (råd nr. 699). Den ökade produktionen åstadkoms genom röjgödsling. Denna ökning av den rumsliga variationen i betesmarkerna skapar småmiljöer för fler arter, samt betesrefugier för rena gräsmarksarter. Möjlighet att då och då undkomma bete har visat sig ha stor betydelse för reproduktionen av kärllväxter och växtätande insekter (Pihlgren m.fl. opubl. data). Solexponerade träd och buskar utgör dessutom i sig jordbrukslandskapets attrikaste småbiotoper, som ovan diskuterats.

Skogklädda utmarker har inte utnyttjats till aktiv virkesodling förrän under det senaste seklet. Modern virkesproduktion kräver i princip täta bestånd som driver upp rakstammiga, höga träd, och den skapar därför ljusfattiga biotoper av motsatt ekologisk kvalitet mot traditionella betesskogar. Även i traditionella skogar var träden viktiga, men de efterfrågade produkterna var helt andra än i modern produktionsskog, och fanns ofta i större mängder i den glesa än i den slutna skogen. Exempel är bär, ollon och nötter, kådrika tjärtallar, senväxta stammar och grenar till verktyg, eller självkrokiga grenar till båtbygge (Aronsson & Matzon 1987; Olsson 1992). Det är troligt att skogklädda utmarker i viss mån aktivt sköttes för att gynna självhushållets produkter, vilket torde bidragit till att gynna gamla grova träd i exponerade miljöer.

Särskilt produktionen av bok- och ekollon (i sin tur för svinproduktion) tycks ha varit den allra viktigaste resursen i södra Sveriges ädellövsskogar. Landskapslagarna ägnar ollonproduktionen stort utrymme och böterna för att olovligen hugga en ollonek var många gånger högre än för andra trädslag (Holmbäck & Wessén 1979; Lundberg 1952). Ek och bok var tillsammans med hassel och apel skyddade som ”bärande” träd (Mattson 1985). Ollonskogar var värdefulla och det var den enda typ av betesmark där antalet djur begränsades. En ollonskogs storlek angavs med hur många svin den kunde föda ett ollonår – exempelvis en fyrtio svins ollonskog. I regel var ollonskogen inhägnad så att inga obehöriga svin kunde komma in (Kardell & Kardell 1996).

Under medeltiden fanns det fortfarande gott om fritt flygande honungsbin i skogarna. Bina behövde ihåliga träd och de trivdes särskilt väl i ekskogar. Ofta förekom biskötsel parallellt med ollonsvin (Husberg 1994).

Kronans flerhundraåriga anspråk på ek som båtvirke (t.ex. Hultengren *et al.* 1997) innebär ingen aktiv odling av ek, men ek som etablerade sig spontant fick inte tas bort, varken i ut- eller inägomark. Det är troligt att detta bidrog till att öka inslaget av ek i landskapet.

Utmarkens dubbla funktion som betesmark och levande ved- och virkesförråd kunde stå i motsatsförhållande till varandra. Med alltför mycket träd växte inget gräs och alltför intensivt bete avskogade markerna på sikt. Problemet behandlas i viss mån i landskapslagar och ordningar (Frödin 1954; Holmbäck & Wessén 1979). Intressant är att det lagom beskogade landskap som eftersträvades antagligen också var det mest värdefulla för biologisk mångfald.

Slätter

Omistliga komponenter i traditionell slätter

De aspekter på traditionell slätter som kan antas ha störst betydelse för biologisk mångfald är:

- Rätt slättertidpunkt för och en variation i slättertidpunkt mellan år.
- Torkning av höet så att frön kan efter mogna och lossna från frukterna.
- Efterbete
- Transport av hö eller motsvarande metoder för spridning av frön mellan och inom slättermarker.

Skillnader mellan slätter och bete

Nyttjandet av gräsmarker för skörd av vinterfoder har en lång historia och är en förutsättning för människors existens i stora delar av Europa. Dagens rika gräsmarksflora kan ses som de sista överlevarna från seklers nyttjande av gräsmark (Morris 2000).

Skillnaderna mellan slätter och bete är särskilt viktiga att klargöra idag, när en övervägande andel av de kvarvarande gamla slättermarkerna sköts med bete (Aronsson & Matzon 1987; Beaufoy *et al.* 1995; Pålsson 1994; Simán & Lennartsson 1998).

Slätter och växters försvarsmekanismer

Bete och slätter skiljer sig med avseende på effekter på växter och vegetation och på de småkryp som på ett eller annat sätt lever på växterna. Den största skillnaden är att växters försvar mot betesdjur (t.ex. smak, gift, taggar, doft) inte fungerar mot slätterredskap. Exempel-

vis tål luddvedel (*Oxytropis pilosa*) bete eftersom djuren lär sig undvika den beska smaken medan slätterbruk ”hugger av huvudet av den (Ekstam & Forshed 1996). Bete är också en mer gradvis och utdragen störningsprocess medan slätter har en omedelbar effekt på vegetationen på en hel yta samtidigt (Morris 2000). Detta innebär att växter i en betesmark alltid har en viss chans att undgå skada. Denna chans är större ju mer osmaklig eller taggig en växt är, ju mer otillgänglig den växer, etc. I själva verket är alla slags försvar mot betare som växter utvecklat, bara ett sätt att minska sannolikheten att undgå skada, d.v.s. att förmå betaren så många gånger som möjligt välja annan föda (se t.ex. flera uppsatser i Juenger och Lennartsson (red., 2000).

Slätter och växters flyktmekanismer

Slätter har å andra sidan vissa andra drag som gör den fördelaktig även från skadesynpunkt. Dels finns alltid en ostörd försommarperiod i traditionella slättermarker, dels är slättern, när den väl inträffar, mycket mer förutsägbar i tid och rum än bete.

Möjligheten för växt- och djurarter att utnyttja den ostörda försommarperioden är avhängig arternas fenologi. Vissa arter är tillräckligt tidiga för att hinna avsluta sin reproduktion eller komma ur andra störningskänsliga livsstadier innan slättern (Simán & Lennartsson 1998). En sådan anpassning representerar en *flykt* från störning, till skillnad från försvar, som nämnts ovan. I fallet tidig blomning är det en flykt i tiden, d.v.s. växtens känsliga fas är över när störningen kommer.

Det är troligt att slättern bidragit till evolution av tidig fruktsättning hos många växter (Hallgren 1997; Karlsson 1974; 1984; Krause 1940; Lennartsson 1997b; Simán & Lennartsson 1998; Wettstein 1900; Zopfi 1993; 1995). Motsvarande evolution hos störningskänsliga insekter har studerats i mycket liten omfattning. Förmodligen är det rätt få växtätande insekter som hinner fullfölja sin larvutveckling på värdväxten innan slättern (Frycklund, opubl. data). Däremot finns många nektar- och pollenätare

som hinner samla resursen och transportera den till larverna på annan plats. Framst gäller det vilda bin, varav många är vårflugande (Sörensson 2002; Westrich 1990). Vissa växter tycks tvärt om satsa på sen tillväxt och reproduktion, så att de vid slättertillfället ännu är för små för att skadas nämnvärt. Detta tycks vara fallet för ängsvädd (*Succisa pratensis*) (Simán & Lennartsson 1998).

Flykt kan också innebära en rumslig anpassning, d.v.s. att växter eller djur skyddar sina känsliga delar på platser där de är svåra att komma åt. Rosettväxt är ett typiskt exempel, och vissa växter har förmågan att klättra i kanten av taggiga buskar. Rosettväxt fungerar lika bra i slätter som i bete. Slätter kräver däremot alltid en någorlunda homogen mark, d.v.s. med så få stenar, buskar och andra svårslåtrade strukturer som möjligt. Därför har växter och växtätande insekter i slättermarker små möjligheter att komma undan slättern genom att växa i skyddade småmiljöer.

Tolerans

I betesmark kan en växt bli betad när som helst under betessäsongen. Den kan bli avbiten redan första betesdagen, men skadan kan lika gärna komma mot slutet av sommaren, eller inte alls. Slätterskada inträffar däremot inom ett relativt snävt tidsintervall. I betesmarken kan växten bli avbetad nära marken eller bara i toppen, medan slätter skadar växten på ett mycket mer förutsägbart sätt. Denna förutsägbarhet hos slättern är en viktig orsak till snabb evolution av anpassningar till skada, exempelvis den tidiga blomning som nämnt ovan (Lennartsson *et al.* 1997).

Utöver försvar och flykt har växter (men inte djur) även förmågan att *tolerera* skada. Vanligen innebär det återväxt efter att ha blivit skadad. Evolution av tolerans kan också antas gynnas av slätterns förutsägbarhet (Lennartsson *et al.* 1997), eftersom just tidpunkten för skada tycks vara en kritisk faktor för hur effektivt toleransmekanismerna verkar (Lennartsson *et al.* 1998).

Näringsbortförel och gödselhantering

En förutsättning för att kunna odla länge på sam-

ma mark var att tillföra näring till marken. Innan konstgödseln var det näringen i olika former som var begränsningen för produktionen. Oftast var det stallgödsel från boskap som användes, och en gård med många djur hade tillgång till mer gödsel. Flaskhalsen för djurhållningen var i regel tillgången på vinterfoder. En gård kunde inte odla mer åker än den hade stallgödsel till, vilket i sin tur bestämdes av den areal fodermark som kunde föda boskapen (Borgegård 1994). Enligt ett ofta citerat talesätt ”Äng är åkers moder”, dvs. fodermarkernas produktion styrde åkrarnas storlek. Ängsarealen kunde vara 5 till 6 gånger större än åkerarealen (Bennet Gårdö 1996). Om det inte fanns tillräckligt med stallgödsel användes torv från mossar, aska och i kusttrakterna tång från havet som gödsel på åkrarna (Lennartsson *et al.* 1996).

Åkerbruket byggde således på en ständig näringstransport från ängs- och betesmarker, via gödsel till åkern. En viktig aspekt på hävd, både slätter och bete, är således att de bortför biomassa och därmed näring från gräsmarkerna. Om näringsförekomsten i marken ökar, ökar förekomsten av högväxta kvävegynnade växter som t.ex. kvickrot (*Elytrigia repens*), ängskavle (*Alopecurus pratensis*) och hundäxing (*Dactylis glomerata*) som konkurrerar ut den mer lågväxta blommande ängsfloran (Hansson & Fogelfors 2000; Moora *et al.* 2003). Detta innebär att artrikedomen av blommande växter minskar med ökande näringstillgång i slätter- och betesmarker (Ekstam & Forshed 2000).

Kvävehaltiga gödningsmedel började användas i större skala först långt in på 1900-talet och påskyndade processerna med minskad areal hävdad fodermark (Bennet Gårdö 1996). De fodermarker som fortfarande användes gödslades för att produktionen skulle öka.

I princip bör slätter bortföra mer näring än bete, eftersom en del av näringen återförs betet genom gödsel. I traditionell djurhållning var dock den näringsåterförelsen relativt begränsad. Djuren nattstallades för att man skulle komma åt kvälls- och morgongödseln. På betesmarker nära gården samlades ofta gödseln ihop och spreds

på åkrarna. Egentlig återförsel av näring skedde främst på de utmarksbeten där djuren betade dagtid. På de magra och lättdränerade markerna torde gödseln haft mycket marginell betydelse, både totalt sett och jämfört med exempelvis röjgödsling efter röjning och avverkning.

I ett 15-årigt försök studerades hur gräsmarksfloran förändrades med olika skötselmetoder (Hansson & Fogelfors 2000). I försöket testades bl.a. slåtter varje och vart tredje år och kontinuerligt bete. Den betade och de slåtrade ytorna hade behållit artrikedomen; andelen örter hade till och med ökat lite i de slåtrade ytorna jämfört med den betade ytan. Det tolkades som att näringsborttagandet i och med slåttern gynnade konkurrenssvaga örter. I den betade ytan tillförde boskapen näringsämnen till systemet. Å andra sidan behölls artrikedomen även vid slåtter vart tredje år, vilket kan tala emot näringsbortförsel som förklaring.

Gödseln drygades vanligen ut med strö, t.ex. torvströ. I Holland har man traditionellt skalat av grästorv i ängarna och blandat ut det med fårgödsel för vidare spridning på åkrarna. Denna traditionella skötselmetod har av naturvårdare ofta ansetts förstöra ängsmarken, men Oostermeijer med flera (1998) visade att den var nödvändig för att åstadkomma tillräcklig populationstillväxt för den hotade klockgentianan (*Gentiana pneumonanthe*).

Slåttermetod och slåttertidpunkt

Som nämnts under föregående rubrik är den ostörda försommarperioden en av de viktigaste ekologiska aspekterna på slåtter. Ju senare slåttern inträffar, desto fler arter och individer hinner slutföra sin reproduktion, men samtidigt kommer den höga vegetationen att påverka markinsekter, värmekrävande växtätande insekter, lågväxta växter etc. negativt. Kunskap om rätt traditionell slåttertidpunkt är därför viktig.

Slåttertidpunkt diskuteras utförligt i Ekstam med flera (1988). Den ungefärliga tidpunkten för den traditionella slåtterperiodens början relateras ofta i samtida källor. När, efter detta inledande datum, slåttern faktiskt inträffade,

varierade dock avsevärt beroende på väder och andra faktorer. Slåtterperioden var, med ome-kaniserade metoder, givetvis utdragen i tiden, både för ett landskap som helhet och för enstaka större slåttermarker. Vissa magra slåttermarker slogs troligen inte alls vissa år (Lennartsson *et al.* 1996). Vissa ängar låg i åkergården och kunde därför inte slås förrän efter skörden (Ekstam *et al.* 1988). Den ekologiska slåttertidpunkten kan också variera kraftigt, trots att kalenderdatumet är detsamma. Under varma år har nämligen växter och djur hunnit längre i sin utveckling ett visst datum, jämfört med en kall och regnig försommar.

Sammantaget fanns säkerligen en kraftig variation i slåttertidpunkt mellan år. Det är troligt att den variationen var av avgörande betydelse för biologisk mångfald i slåttermarker. Det skulle isåfall innebära att det inte går att bevara slåttergynnade arter med *ett* rekommenderat slåtterdatum, eftersom att själva variationen behövs. Det är i alla händelser fel att ta litteraturens startdatum för bygdens slåtter som datum för naturvårdsslåtter av enstaka objekt. Vanligen hamnar man då på ett alltför tidigt slåtterdatum.

Eftersom slåtterperioden inte behöver bli utdragen i tiden idag, och eftersom det lilla antalet slåttermarker inte medger någon variation i landskapet, kan det vara nödvändigt att frånga den traditionella slåttertidpunkten, om den nu skulle vara känd. Dagens landskap, metoder etc. är med andra ord såpass annorlunda det traditionella landskapet att dagens metoder måste anpassas. Det går således inte att utan vidare applicera en traditionell slåttertidpunkt på ett modernt landskap.

Slåttertidpunkten är givetvis inte viktig bara för växter. Bristen på blomrika marker på försommaren anses vara ett av de största hoten mot vilda bin och andra nektar- och pollenätare. Naturliga fodermarker (ängar och betesmarker) har den största diversiteten av blommande växter, men behöver skötas på ett sätt som gynnar blomrikedom och gör dem tillgängliga för insekter både i tid och kvantitet. Ibland kan näringsväxterna finnas i tillräckligt antal men tidpunkten

för hävd, (slätter, bete, etc.) gör att växten inte kan utnyttjas. Det kan innebära lokal katastrof om hävden sker innan blommorna slagit ut eller innan provianteringen av bocellerna (solitära bin) eller matandet av larverna (humlor) är färdig (Banaszak 1992, 1996; Westrich 1996).

Betydelsen av slättertidspunkt illustreras av exemplet i faktarutan här nedan, som gäller den tidigblommande (slätteranpassade) formen av fältgentiana (*Gentianella campestris*).

Exemplet fältgentiana belyser även betydelsen av slättermetod, och visar att en traditionell

Vilken traditionell kunskap är relevant för naturvården?

- några svar från fältgentianans horisont

En hög andel av jordbrukslandskapets växt- och djurarter är rödlistade. Det beror antagligen på att dagens jordbrukslandskap, till skillnad från det traditionella, inte erbjuder alla nödvändiga substrat, strukturer och processer i tillräcklig mängd. Vi skulle med andra ord behöva göra jordbrukslandskapet lite mer traditionellt för att motverka de negativa trenderna för biologisk mångfald. Frågan är vilka delar av det traditionella landskapet som verkligen *måste* återinföras (eller imiteras) – vi kan ju aldrig återskapa det gamla landskapet i sin helhet.

För att belysa den frågeställningen har vi vid Institutionen för Naturvårdsbiologi vid SLU i Uppsala under flera år studerat fältgentiana (*Gentianella campestris*). Det är en rödlistad ört, nästan helt beroende av de slätter- och betesmarker människan skapat. Olika varianter av fältgentiana, s.k. ekotyper, anses därtill vara anpassade till olika skötselmetoder. Mest känd är den förmodade slätter-ekotypen *suevica*, en tidigblommande fältgentiana som f.n. minskar snabbt i Sverige. Den finns bara i de atrikaste slättermarkerna, och man kan därför anta att skötsel som passar fältgentianan också är bra för de flesta andra arter på platsen.

Slätter som skötselform innehåller en enorm mängd traditionell kunskap: om redskap och tekniker, slättertidspunkt på olika marker, om bärgning och användning av höet. Men vilka delar av den kunskapen är relevant för artbevarandet?

Hos tidigblommande fältgentiana har de flesta fröna mognat i slutet av juli. Slätter ett stycke in i augusti borde således gynna gentianan. Tyvärr visade fältförsök att sen slätter missgynnar fältgentianans bladrossetter, eftersom de tvingas stå i hög vegetation hela sommaren. Följden blir små rosetter, som producerar små blommande plantor med dålig fröproduktion året därpå. För att gynna rosettterna skulle man behöva slå i slutet av juli, d.v.s. innan frökapslarna öppnat sig. Hur hänger det ihop? Svaret är att det inte bara är slättertidspunkten som räknas, utan även hanteringen av höet. Naturvårdsslätter i naturreservat och liknande innebär ofta att man bara slår av gräset och kör bort det samma dag. Traditionell slätter, däremot, innebär att höet får ligga och torka några dagar, innan det hässjas eller körs in. Då hinner fröna efter mogna och kapslarna torka och öppna sig. Man kan med andra ord slå tidigare och ändå få tillräcklig fröproduktion.

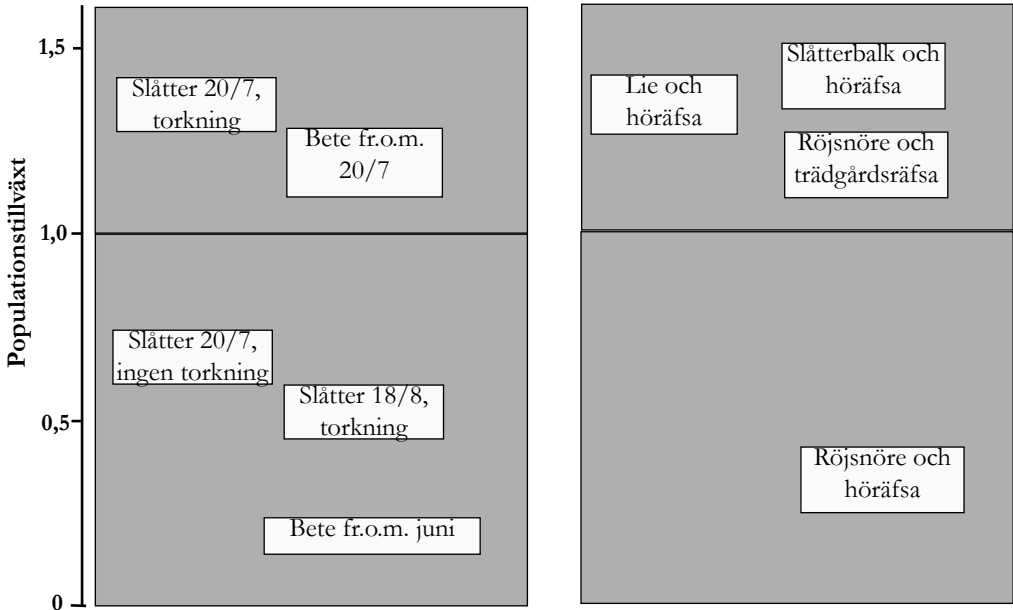
Intressant är att bete fungerar lika bra som slätter, under förutsättning att det inte påbörjas förrän i mitten av juli. En stor andel av de beska gentianorna ratas av betesdjuren tillräckligt länge för att fröna skall hinna släppa. Tidigt betespåsläpp, som rekommenderas i bl.a. publikationer från jordbruksverket, är fatalt för gentianorna, se figuren här intill.

Om vi nu vet *när* vi skall slå, *hur* skall det då göras? Det traditionella redskapet är lien, skärande slätterbalk anses också vara acceptabelt, medan s.k. röjsnöre är förbjudet om man vill ha miljöersättning för sitt slätterarbete. Fältförsök visade mycket riktigt att lie och slätterbalk var lika bra, och att röjsnöre inte fungerade, med ett undantag: om höet räfsades med en tätandad räfsa i stället för med vanlig höräfsa klarade sig fältgentianan lika bra som vid lieslätter. Röjsnörets nackdel för tidigblommande växter är nämligen att den klipta vegetationen hackas sönder och blir svår att räfsa ihop med höräfsa. Detta skapar ett förnalager på marken som hindrar etablering av nya plantor.

metod ibland kan ersättas av en modern, eller av en kombination av moderna metoder.

Olika länder försöker med hjälp av ekonomiska styrmedel upprätthålla resultatet av traditionella sedvänjor, exempelvis ett öppet landskap och i vissa fall sedvänjorna själva.

Det svenska miljöstödsystemet ökar sålunda ersättningsnivåerna ju mer traditionellt slåttern utföres. Enbart öppethållande berättigar till grundersättning, öppethållande på traditionellt markslag berättigar till tilläggsersättning, lieslätter och efterbete berättigar vardera till ytterli-

Årlig tillväxt hos populationer av tidigblommande fältgentiana (*Gentianella campestris* var. *suecica*) skötta med olika metoder. En population med tillväxt=1 är stabil. Tillväxt >1 innebär att populationen ökar, <1 att den minskar.

Sammanfattningsvis lär oss den tidigblommande fältgentianan att

- Traditionell slåttertidspunkt är viktig, men fungerar bara ihop med traditionell torkning av höet.
- Utan traditionell torkning går det knappast att hitta en fungerande slåttertidspunkt.
- Slätter kan ersättas av bete, men bara om betet utformas så att det imiterar slätter (sent betessläpp).
- Både moderna och traditionella slätterredskap fungerar, bara de skär av vegetationen.
- Röjsnöre, som sliter av och hackar sönder vegetationen, fungerar inte, såvida inte sönderhackningen kompenseras med effektivare räfsning. För senblommande fältgentiana och andra växter som är beroende av återväxt efter att ha slagits av (tolerans), fungerar röjsnöret inte alls, eftersom det skadar växterna så kraftigt att återväxten minskar eller uteblir.

Studien av fältgentiana är ett exempel på hur man kan utvärdera traditionell kunskap, för att skilja ut de delar som är omistliga för biologisk mångfald. Omistliga delar måste återinföras eller imiteras, och otraditionella metoder som har negativ effekt kan bara användas om de negativa effekterna kan kompenseras för.

gare ersättning (Jordbruksverket. 2003). Slåtter med andra skärande redskap, t.ex. slåtterbalk, jämfälls dock med lieslåtter, vilket baseras på bedömningar av metodernas ekologiska effekter. Bedömningar av detta slag har avgörande betydelse för slåttens naturvårdsnytta: Vilka traditionella komponenter i hävden är omistliga och vilka kan utelämnas?

I norra Schweiz får bönderna bidrag för att slå gräsmarkerna, men här är ersättningarna inte differentierade mellan traditionella och icke traditionella metoder. En jämförande studie visade att de intensivt skötta markerna (gödslade och klippta 2-3 gånger per år) hade lägre antal växt- och skinnbaggearter än de extensivt skötta (ogödslade och klippta 1-2 gånger per år, (Di Giulio *et al.* 2001). Gödsling av halvnaturliga gräsmarker har i flera studier visat sig påverka mångfalden av kärlväxter mycket negativt (Ekstam & Forshed 1992). I det schweiziska fallet uppfylls de kulturhistoriska målen med ett öppet landskap, men de biologiska värdena blir utarmade på grund av felaktig hävd.

Höhantering

Exemplet tidigblommande fältgentiana visar att slåttertidpunkten intimt hänger samman med höhanteringen efter slåttern. Torkning av höet torde allmänt ge avsevärt ökad tillförsel av frö till slåttermarker, jämfört med om gräset tas bort nyslaget.

Traditionell torkning och transport av hö har också en annan ekologiskt viktig funktion, nämligen för spridning av växter inom och mellan betesmarker. Åtskilliga studier har påvisat spridningsbegränsning hos växter i jordbrukslandskapet (Eriksson 1998; Franzen & Eriksson 2003; Gustafsson *et al.* 2002; Gustafsson & Ehrlen 2002; Stampfli & Zeiter 1999). Studier har också visat att t.o.m. begränsad spridning inom en gräsmark kan vara ett problem för växtpopulationer (Lennartsson & Svensson 1996).

Historiskt källmaterial visar att biotopfragment låg mycket tätare i landskapet förr (t.ex. Lennartsson *et al.* 1996). Tätare, men inte nödvändigtvis så tätt att riktigt orörliga organis-

mer som kärlväxter obehindrat kunde röra sig över landskapet. Jordbrukslandskapet har alltid varit kraftigt fragmenterat men den historiska markanvändningen (främst höhantering och utmarksbete) bidrog starkt till att sprida djur och, i synnerhet, växter (Edenhamn *et al.* 1999; Eriksson 1996). Flera fältexperiment med insekter och kärlväxter har lyckats öka andelen utnyttjade fragment genom aktiv spridning (t.ex. Davies & Jones 1986; Eriksson & Kiviniemi 1999). Även det gamla landskapets rikliga innehåll av småbiotoper, linjära element etc. torde ha underlättat spridningen mellan huvudfragmenten, genom att fungera som korridorer (Yanes *et al.* 1995) och genom att sudda ut de ekologiska gränserna mellan biotop och matrix. Konnektiviteten bestod således inte bara av tätare rumslig fördelning mellan biotopfragment, utan även av bättre spridning. Den bättre spridningen bestod i sin tur av mänsklig spridningshjälp i kombination med mer gästvänlig miljö mellan biotopfragmenten.

Det är knappast någon tvekan om att aktiv spridning måste imiteras eller återinföras om vi skall kunna behålla jordbrukslandskapets biologiska mångfald.

Efterbete

En viktig aspekt på traditionell slåtterhävd var efterbetet som inleddes någon vecka efter slåttern. En demografisk studie av fältgentiana (*Gentianella campestris*) visade att slåtter och bete gav i stort sett liknande populationstillväxt (Lennartsson & Oostermeijer 2001). Slåtter gynnade fröproduktionen men missgynnade groning, medan bete hade motsatt effekt. Slåtter med efterbete kombinerade de positiva effekterna av de två och gav överlägset högst populationstillväxt.

Lövtäkt

Lövtäkt har behandlats utförligt av Slotte (avhandlingen resp. de andra). Här diskuteras endast de ekologiskt viktigaste komponenterna av

lövtäkten, d.v.s. vilken traditionell kunskap som är viktigast för biologisk mångfald.

Omistliga komponenter i traditionellt lövängsbruk

De aspekter på traditionellt lövängsbruk som kan antas ha störst betydelse för biologisk mångfald är:

- Regelbunden beskärning.
- Fagning
- Slätter och dess omistliga komponenter (se ovan).
- Föryngring av hamlingsträd

Olika typer av lövtäkt

Traditionell lövtäkten hade minst tre syften, att ge lövfoder åt djuren, att ge bränsle samt att genom röjgödsling och lämpliga beskuggningsförhållanden öka foderproduktionen på marken (Haeggström 1996).

Löv kunde repas, eller plockas direkt från träden, men det vanligaste var att man skar eller bröt löv tillsammans med de klena kvistar de satt på. Sådan lövtäkt kunde göras vid marknivån (skottskogsbruk) eller på olika nivåer högre upp i träden (hamling m.fl. termer). Lövtäkten kombinerades vanligen med slätter i lövängar, men kunde också göras på träd på utmarken. Hamling var bl.a. ett sätt att hålla lövproduktionen ovan djurens beteshöjd, vilket alltså medgav en vinterfoderproduktion på utmarken utan stängsel. I lövängar krävdes vanligen att marken på våren rensades från löv och kvistar (s.k. fagning), för att gynna markvegetationen och möjliggöra slätter. I utmarker utfördes inga sådana åtgärder.

Ekologiska effekter på markvegetationen

Genom fagning och slätter skapades i stort sett samma vegetationstyper som på öppen slättermark, med undantag av att lövängarna kunde ha ett inslag av träd-mykorrhizasvampar och kärllväxter som lever som halvparasiter på träd-rötter, fr.a. kovaller (*Melampyrum* spp.). Trädens kronor hölls små genom hamlingen och beskuggade inte marken på samma sätt som ohamlade träd i utmarken. De löv som i skogsmark kväver markvegetationen togs bort vid fagningen.

Vid själva beskärningen av träden och buskarna förändras deras rot-kronaförhållande. Som svar på detta bryts en del av rotsystemet ner för att balansera kronförlusten, varvid näring frigörs och kan upptas av markvegetationen (röjgödsling). Eftersom träden och buskarna är djupare rotade än fältskiktet, innebär detta att röjgödslingen drar upp näring från djupare jordlager till ytan, men utan att gräs och örter konkurreras ut av lövförnan, som är fallet i skog. Därtill anses själva beskuggningen från träden gynna grästillväxten (Slotte 1999).

Det material som uppsamlades vid fagningen brändes i ängen och dessa brännfläckar har ibland ansetts ha en speciell flora (t.ex. Carlsson 1991).

Ekologiska effekter på träd och buskar

Genom att kronorna hålls små kan en löväng hålla ett mycket tätt förband av träd i ljust läge. Detta gynnar framför allt epifytiska lavar och hålträdsinsekter (Ehnström & Axelsson 2002; Thor & Arvidsson 1999). Hamlade träd blir dessutom betydligt äldre än andra träd (Slotte 2000), vilket gynnar uppkomsten av grov bark och stamhåligheter. Ofta har hamlade träd visat sig ha en ytterst rik fauna av hålträdsinsekter (Nilsson *et al.* 1994; Nilsson 1997).

Hamlingen gör å andra sidan att naturvärden knutna till grova grenar uteblir. Skottskogsbruk, exempelvis kapning av hassel vid marknivån, torde ge låga naturvärden jämfört med om buskar och träd får växa fritt och utveckla ved i olika successionsstadier.

En viktig aspekt på lövtäkt är att just lövträden gynnades på barrträdens bekostnad även i det barrdominerade landskapet (Slotte 2000).

Nyttjande av vatten

Troligen utgjorde naturliga strandängar de första och genom tiderna viktigaste slättermarkerna. Rika strandängsområden har haft de högsta befolkningstätheterna i det svenska landskapet, vilket speglar den goda tillgången på vinterfoder, vilken i sin tur gav goda skördar på åkermarken enligt det gamla ”äng är åkers moder”-sambandet

(Lennartsson *et al.* 1996). Våtmarkerna användes som slåttermarker långt in på 1900-talet, i Norrland ännu längre (Elveland 1979; Svensson & Glimskär 1993). Speciellt i Norrlands inland byggde det boskapsdominerade jordbruket ofta på att man slog stora arealer strandängar (raningar) och naturliga myrar (slåttermysrar). Dessa våtmarkstyper fick en mycket rik artsammansättning och är idag hotade av igenväxning (Elveland 1979; Elveland 1983).

Förutom nyttjande av naturlig vattenföring har vattnet också utnyttjats aktivt av människan som produktionshöjande medel, vilket haft stor betydelse för biologisk mångfald.

Omistliga komponenter i traditionellt nyttjande av vatten

De aspekter på traditionellt nyttjande av vatten i jordbrukslandskapet som kan antas ha störst betydelse för biologisk mångfald är:

- Hävd av våtmarker, även gamla slåttermyrar.
- Dämning och översilning av särskilda våtmarkstyper.

Dränering av våtmarker

Vatten har alltid manipulerats av människan. Oftast har det varit frågan om att ta bort oönskat vatten genom dämningar och dikningar, och våtmarkernas areal i jordbrukslandskapet har minskat minst lika mycket som den naturliga fodermarken (Alexandersson *et al.* 1986; Svensson & Glimskär 1993). I det traditionella landskapet var inslaget av vatten vanligare och framför allt välkommet. I och med de storskaliga rationaliseringarna av fodermarkerna har vattängar, mader, silängar och myrar helt tappat sin betydelse. Med detta är nu en mängd arter hotade som hade sin plats i det traditionella nyttjandet (Gärdenfors 2000). Som alla tidigare traditionellt nyttjade biotoper kräver våtmarkerna fortsatt hävd för att behålla sin artrikedom (Svensson & Glimskär 1993). Negativa effekter av dränering etc. berörs inte vidare här, men se exempelvis Lennartsson *et al.* (1996) för en fallstudie i Uppland.

Vattnet som gödslingsmetod

Gödsling av slåttermark med näringsrikvatten är en mycket gammal teknik. Man var tidigt

införstådd med vattnets produktionshöjande egenskaper och flera olika övervattningssystem finns beskrivna. Olika sådana system är utförligt behandlade av Elveland (1978; 1979; 1983) och Elveland & Sjöberg (1982).

På dammängar överdämades slåttermarken med mycket vatten (0,5 – 1,5 m) oftast från hösten till islossningen samt efter vårfloden fram till midsommar (Elveland 1979). På silängarna fick ett tunt vattenskiert sila över marken under perioder, vanligen under våren och försommaren samt under vintern. Båda metoderna höjde produktionen, förlängde växtsäsongen och missgynnade ris, buskar och vitmossor (Elveland 1979). Effekten på ris och buskar kunde ökas genom att låta dem frysa fast i isen, varefter vattenståndet höjdes (Pettersson *et al.* 2001).

Mer avancerade översilningssystem kom till Sverige vid mitten av 1800-talet. De kom att utnyttjas i närmare 100 år, framför allt i Skåne och Norrland, men även i Mellansveriges jordbruksbygder. Översilningsängar var komplicerade att sköta, med avancerade dikningssystem och dämningar. I råd nr 689 och framåt i Arrhenius' och Lindqvists lantbrukspraktika (1904) behandlas "Skötseln af silängar" mycket detaljerat. Det beskrivs hur ängarna bör vattnas både höst och sommar. Vatten som kom från bebyggda trakter och gödselstackar betraktades som extra värdefullt medan vatten från myr och skog ansågs dåligt (Arrhenius & Lindqvist 1904). Vattnet rekommenderas stå över gräset till dess alla frostnätter på våren är förbi (Frödin 1954). När gräset vuxit upp till 15 cm skulle vattnandet upphöra (Arrhenius & Lindqvist 1904). Efter slåttern betades vanligen ängen.

De ekologiska effekterna av olika damm- och silsystem är dåligt undersökta, jämfört med effekterna av slåttern i sig. Det är dock troligt att översilade ängar har andra kvaliteter för exempelvis marklevande insekter (Ljungberg 1995) och fåglar. Den mest kända översilningsängen är Vombs ängar i Skåne som fridlystes redan 1923 för sitt rika fågelliv, med bland annat beckasiner (*Gallinago* spp.), brushane (*Philomachus pugnax*), och häckande rödspov

(*Limosa limosa*). Rödspoven klassificeras som sårbar i rödlistan (Gärdenfors 2000). Kraven för lyckad häckning är öppna fuktiga gräs- eller starrängar. Den missgynnas kraftigt av åtgärder i landskapet som syftar till torrläggning (t.ex. invallning, dränerings- och dikningsverksamhet). Som hot nämns också felaktig hävd, i detta fall för tidig slåtter (Gärdenfors 2000) eller tramp av betesdjur (Ausden et al. 2001). Ett försök i Kristanstadstrakten visade att slåtter med efterbete var den bästa hävdformen för att attrahera arter som brushane rödspov och storspov (*Numenius arquata*) (Cronert 1992). Efter år av ohävd har nu ängavattningen i Vomb återupptagits. Man försöker hävda ängarna för att behålla de karaktäristiska vegetationstyperna. En engelsk studie visade att vinteröversvämningar leder till kortare vegetation. Effekten sitter i så länge som till maj månad (Ausden et al. 2001).

Nyttjande av eld

Elden är en naturlig företeelse men också en viktig följeslagare till människan genom historien. I detta sammanhang måste man skilja mellan naturliga bränder, p.g.a. blixtnedslag, och avsiktligt anlagda bränder (Granström 2001). Människan har på många ställen i världen eldat gräs- och skogsmark för att öka produktiviteten (Brose et al. 2001; Kimmerer & Lake 2001; Ekstam & Forshed 2000; Roques et al. 2001). Genom att vegetationen bränns blir det en ny produktionsyta, som samtidigt får en näringsgiva. I detta nya substrat kan nya arter gro ur fröbanken eller etablera sig utan konkurrens från omgivande vegetation (Ekstam & Forshed 2000; Nangendo et al. 2002).

Kalapuyaindianer i Oregon brände regelbundet prärien och ängar för att gynna de nyttiga växterna (Williams 2000). Detta gynnade fjärrilsfaunan, och av 24 arter som var knutna till dessa ängar är idag 7 arter utdöda och 6 är akut hotade (Schulz & Crone 1998). I dag försöker man återskapa gynnsamt habitat bland annat för Fender's Blåvinge (*Icaricia icarioides fenderi*) genom att bränna ängar (Schulz & Crone 1998). Även Karukindianerna i norra Kalifornien brände

prärien för att få bättre produktion: "We burn because it is good for the land; fire brings more life" (Kimmerer & Lake 2001).

Hur ofta det brinner i naturen är styrt av människor, både vad gäller anläggning av eld och släckning av den. Från och med 1650 ökade frekvensen bränder och vid mitten av 1800-talet var frekvensen som högst i norra Sverige (Niklasson & Granström 2000). Idag är brandfrekvensen i Fennoskandia nere på vart 1000 – 10 000 år (Granström 2001).

Omistliga komponenter i traditionellt nyttjande av eld

De aspekter på traditionellt nyttjande av eld i jordbrukslandskapet som kan antas ha störst betydelse för biologisk mångfald är:

- Bränning och eventuell störning av marken på sandrika jordar.
- Bränning av områden utan att det mesta av veden tas bort.
- Bränning av områden med brandhistorik.

Eld i utmarksbeten

I lantbrukspraktikan (Arrhenius och Lindqvist 1904) rekommenderas att betesmark av bättre beskaffenhet svedjas och besås med råg, vilket anses öka även produktionen av bete året efter skörd (råd 700). Sådan bränning torde ha stor betydelse för biologisk mångfald, exempelvis genom att den skapar goda gröningsbetingelser för frön, samt bar jord för markinsekter, dyngbaggar och grävande steklar. Det är troligt att brända utmarker och svedjebruksmarker (se nedan) erbjöd de bästa betingelserna för värmeälskande växtätande, marklevande och grävande insekter (se bete, ovan). Samtidigt bränns buskar och andra skyddade småmiljöer bort.

Vissa typer av utmarker var helt beroende av regelbunden bränning. Fr.a. gäller det ljunghedarna. Gammal ljung är otjänligt som föda för betesdjur, men bränns den ner skjuter den unga proteinrika skott som nöt och häst gärna äter. Genom att bränna ljungen minskar ljuskonkurrensen och andra arter kan etablera sig i luckorna, både goda betesväxter och ovanliga,

idag rödlistade arter som hårginst (*Genista pilosa*), mosippa (*Pulsatilla vernalis*) och cypresslummer (*Diphysium tristachyum*). Dessa växter är både brand och betesberoende så för lyckad etablering krävs bete. Med god betesdrift kan heden se ut som en ryamatta eftersom de avbetade ungskot-ten grenar sig (Ekstam & Forshed 2000). Efter 5–6 år har ljungen vuxit sig för gammal och för tät så det är dags att bränna igen (Myrdal 1999). Ljung är känslig för trampskador och kan på de ställen som boskapen vistas mycket hållas tillbaka (Ekstam & Forshed 2000).

Ljungheden är en av de mest varierade och artrika utmarkstyperna för såväl växter och svampar som insekter av olika grupper. Elden är en nyckelfaktor för denna biotop, både genom att den är en förutsättning för biotopen i sig, och för att elden gynnar särskilda arter i biotopen.

Om brandgynnade kärlväxter, exempelvis svedjenäva (*Geranium bohemicum*) skall gynnas krävs att branden upprepas regelbundet på samma ställe, med tillräckligt täta intervall för att aktivera fröbanken (Granström 2001).

Svedjebruk för odling

Genom att elda i skogen har människorna dels vunnit ny mark, dels kunnat utnyttja magra jordar för odling. En vanlig ordning var att man brände första året, odlade nästa, sedan tog man foder och när skogen började växa igen togs klenvirke och löv. I Persbo i Bergslagen visade en studie att omloppstiden var 80 till 100 år mellan bränningarna (Emanuelsson & Segerström 2002). I norra Skåne, i byn Lönsboda, fick svedjan först ge en skörd spannmål och rovor under två år, därefter tjäna som slättermark och betesmark under 3 år varefter man tillät träden att växa upp på nytt så att marken kunde svedjas igen efter omkring 30 år (Nordholm 1967).

Den ekologiska effekten av svedjebruk är således dels att det glesar ut skogen, på liknande sätt som bete och annan hävd (Brose *et al.* 2001; Ekstam & Forshed 2000), dels att den skapar särskilda betingelser för växter och djur, t.ex. bar jord, mindre konkurrens från fleråriga höga växter, samt bränd ved. Svedjebränningen fick därmed delvis samma effekter som naturlig brand,

med den störda marken som extra bonus och bortförselein av ved innan bränning som negativ faktor. Hur mycket ved som togs bort varierade troligen avsevärt, vilket hade stor betydelse för svedjemarkens potential för brandgynnade insekter. Skalbaggar med brandanpassningar väljer aktivt att kolonisera brandfält med virke kvar framför brandfält där virket är borttaget. Dessa skalbaggar kan lokalisera bränder och kolonisera från långa avstånd. Arter som den vedlevande sotsvarta praktbaggen (*Oxypterus acuminata*), har dock svårt att klara sig med de naturvårdsbrännor som görs, eftersom nästan allt virke tas bort innan bränning (Wikars & Schimmel 2001).

Odling

Som tidigare nämnts behandlas inte direkt odling/uppfödning av mer eller mindre domesticerade arter. Här berörs endast indirekta effekter av odlingen, fr.a. för åkerogräs och insekter.

Omistliga komponenter i traditionell odling

De aspekter på traditionell odling som kan antas ha störst betydelse för biologisk mångfald är:

- Träda på sandig mark
- Odling av åkerogräs i s.k. allmogeåkrar (Svensson *et al.* 1993)

Odlingsystem

Den grundläggande principen var att hålla åkermarken i bruk varje år (*ensäde*). För att motverka näringsbrist kunde en del av åkermarken trädas, varvid åkern odlades vartannat (*tvåsäde*) eller vart tredje (*tresäde*) år. Trädan var ett enkelt ett sätt att minska näringsuttaget ur åkern. De(t) år jorden vilar kan luftkväve fixeras, delvis med hjälp av ogräs, och på så vis öka näringsmängden i åkern (Svensson *et al.* 1993). Trädan hade också som syfte att bekämpa ogräs och att ge bete åt boskap. Man skiljde ofta mellan grön träda och brun/svart träda (Gadd 2000). Den gröna trädan var bevuxen vilket ledde till ökad kvävefixering och fodergröda, men även till ökad ogräsmängd nästa år jämfört med den bruna/svarta trädan då man höll marken obevuxen genom att bearbeta jorden flera gånger under sommaren. Om

ingen näring påfördes utifrån via gödsel fångade den gröna trädan mer näring till jorden än den bruna (Gadd 2000). Även vid ensäde hände det att åkern trädades. Det var då längre perioder av grästräda, ofta kallad linda. Genom att man började odla kvävefixerande ärtväxter på trädan under 1800-talet kunde produktionen på åkrarna höjas (Mattson 1985).

Trädesbruket hade stor betydelse för biologisk mångfald, genom att det skapade särskilda betingelser för en örtflora, för mark- och dynglevande insekter etc. Betad träda på sandig mark är bland de mest värdefulla biotoperna för en mängd värmekrävande insekter, och påminner i så måtto om Natura 2000-biotopen sandstäpp (Ljungberg *et al.* 1995). Det är möjligt att just trädesbrukets försvinnade varit en viktig orsak till exempelvis dyngbaggnas tillbakagång i Sverige (se Gärdenfors 2000).

Ogräs

Åkerogräsens biologi och historia har behandlats utförligt i Svensson *et al.* (1993).

Toleransen mot ogräs var tidigare högre än vad den är idag även om ogräsen bekämpades (Svensson *et al.* 1993). Fram till 1700-talet såg man det positiva med ogräsen att de kunde vara

till någon nytta, men efter det börjar de anses som skördenedsättare och kvalitetsförsämrare. Detta hänger samman med det ökade trycket på livsmedelsproduktion i och med befolkningsökningen (Mattson 1985; Svensson *et al.* 1993). Ogräsen har följt med sina grödor med ursprung från Medelhavet och Västasien och saknar därför en naturlig miljö i det moderna odlingslandskapet. Åkern är en extrem livsmiljö och i och med den regelbundna störningen av jorden gynnas kortlivade arter. Många av ogräsen är pionjärarter som etablerar sig på störd mark men de klarar inte konkurrensen med andra grödor. (Svensson *et al.* 1993). Råglostan (*Bromus secalinus*) har sin naturliga biotop på nybildade tångvallar där den sedan snabbt konkurreras ut. I ett försök såddes ogräsfrön ut i en kvickrotsrik väggkantsmiljö och endast 20 – 25 % av fröna grodde. Klätt (*Agrostemma githago*), blåklint (*Centaurea cyanus*) och riddarsporre (*Consolida regalis*) var de enda som gick i blom. Nästkommande år och senare kom inga ogräs på ytorna. Många av ogräsen har används och används fortfarande som medicinalväxter, exempelvis klätt, syra (*Rumex* spp.), nässla (*Urtica dioica*), åkerkål (*Brassica rapa* ssp. *sylvestris*) och korndådra (*Neslia paniculata*). Det har visat sig att om klätt odlas tillsammans med

Hur är åkerogräsen hotade?

Hotfaktor	Arter
Herbicider	Alla örter
Upphörd odling av värdväxt, fr.a. lin	Lindådra, linrepe
Bättre jordbearbetning - slår ut fleråriga	Blåeld, ulltistel (tvååriga), skärblad, klöversnyltrot
Färre pollinatörer	Blåklint, riddarsporre
Långa vallperioder - slår ut ettåriga	Blåklint, liten vildpersilja, kalvnos, åkerfibbla, fliknäva, åkermadd
Ökade gödselgivor - hårdare	konkurrens, sämre groning
Effektivare frörensning - slår ut arter	Klätt, riddarsporre
Större sådjup	med sädeslika frön (andra frön drösar tidigare)
Jämnare sådd - bättre konkurrens från säden	Klätt, lindådra, råglost
Minskad odling på lätta jordar	Riddarsporre, sminkrot
	alla, fr.a. jungfrukam, fågelarv, sminkrot
	Sydsörnblomma, sanddådra

vete producerar vetet en högre skörd (Søgaard & Doll 1992). Det ogräs som genom historien nämns som odelat negativt är tistel (Svensson *et al.* 1993); om tistelplågan talas det redan i första Mosebok (Myrdal 1999).

Från och med 1940-talet förändrades ogrärens överlevnadsvillkor (se tabellen nedan) och de flesta arter är idag rödlistade.

En del av den traditionella kunskapen om växtföljd och ogräsbekämpning används fortfarande på de ekologiska gårdarna. För att upprätta en långsiktig produktion måste det ekologiska lantbruket upprätthålla en varierad växtföljd. De olika ingående grödorna och skötseln av dessa har ofta flera funktioner i växtföljden, exempelvis kvävefixering och ogräshämning. Vallen förbättrar markstrukturen, ger näring till systemet och ger bra ogräshämmande effekt både på perenna och annuella ogräs. Den varierade växtföljden syftar till att hindra skadegörar- och ogräspopulationer att öka från år till år (Ahnström 2002). Då artrikedomen jämfördes mellan ekologiska och konventionella lantbruk visade det sig dock att det som hade störst betydelse var landskapets heterogenitet, d.v.s. ju fler olika odlingselement och biotoper det fanns inom gården desto artrikare gårdar (Weibull *et al.* 2000; Östman *et al.* 2001).

Referenser:

- Ahnström, J. (2002) Ekologiskt lantbruk och biologisk mångfald - en litteraturgenomgång. CUL, SLU, Uppsala.
- Alexandersson, H., Ekstam, U. & Forshed, N. (1986) Stränder vid fågelsjöar. Om fuktängar, mader och vassar i odlingslandskapet. LTs förlag, Stockholm.
- Allen-Wardell, G., Bernhardt, P., Bitner, R., Burquez, A., Buchmann, S., Cane, J., Cox, P. A., Dalton, V., Feinsinger, P., Ingram, M., Inouye, D., Jones, C. E., Kennedy, K., Kevan, P., Koopowitz, H., Medellin, R., Medellin-Morales, S., Nabhan, G. P., Pavlik, B., Tepedino, V., Torchio, P. & Walker, S. (1998) The potential consequences of pollinator declines on the conservation of biodiversity and stability of food crop yields. *Conservation Biology*, **12**, 8-17.
- Appelqvist, T., Gimdal, R. & Bengtson, O. (2001) Insekter och mosaiklandskap. *Ent.Tidskr.*, **122**, 81-97.
- Appelqvist, T. & Svedlund, L. (1998) Insekter i odlingslandskapet - Biologisk mångfald och variation i odlingslandskapet. Jordbruksverket.
- Aronsson, M. & Matzon, C. (1987) Odlingslandskapet. LTs, Stockholm.
- Arrhenius, J. & Lindqvist, C. A. (1904) Lantbrukspraktika. Beijers Bokförlags-Aktiebolag, Stockholm.
- Ausden, M., Sutherland, W. J. & James, R. (2001) The effects of flooding lowland wet grassland on soil macroinvertebrate prey of breeding wading birds. *Journal of Applied Ecology*, **38**, 320-338.
- Banaszak, J. (1996) Ecological bases of conservation of wild bees. *The conservation of bees* (eds A. Matheson, S. L. Buchmann, C. O'Toole, P. Westrich & I. H. Williams), pp. 55-62. Linnean Society Symposium Series 18 Academic press, San Diego, CA.
- Beaufoy, G., Baldock, D. & Clark, J. (1995) The Nature of Farming. Low Intensity Farming Systems in Nine European Countries. Institute for European Environmental Policy, London.
- Bengtsson, J. (2001) Ekologiska effekter av landskapsförändringar. *Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens tidskrift Årg. 140*, **5**, 93-100.
- Bennet Gårdö, M. (1996) Odlingslandskapet - en lång markanvändnings historia. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Borgegård, S. G. (1994) Rekonstruktion av odlingslandskap med hjälp av historiska källor - exemplet Biskops-Arnö, Uppland. *Svensk Bot.Tidskr.*, **88**, 341-352.
- Brose, P., Schuler, T., Van Lear, D. & Berst, J. (2001) Bringing fire back - The changing regimes of the Appalachian

- mixed-oak forests. *Journal of Forestry*, **99**, 30-35.
- Calabuig, I. (2002) Estimating species richness and status of solitary bees and bumblebees in agricultural semi-natural habitats. *Solitary bees and bumblebees in a Danish agricultural landscape* Ph. D. thesis Univ. Copenhagen.
- Cane, J. H. & Tepedino, V. J. (2001) Causes and extent of declines among native North American invertebrate pollinators: Detection, evidence, and consequences. *Conservation Ecology*, **5**, 1-online.
- Carlsson, Å. (1991) Kransrams - västsvensk fagningsblomma. *Svensk Bot.Tidskr.*, **85**, 81.
- Carvell, C. (2002) Habitat use and conservation of bumblebees (*Bombus* spp.) under different grassland management regimes. *Biological Conservation*, **103**, 33-49.
- Cederberg, B. (1999) Vilda bin. *K.Skogs- o.Lantbr.akad.Tidskr.*, **138**, 63-68.
- Cousins, S. A. O., Lavorel, S. & Davies, I. (2003) Modelling the effects of landscape pattern and grazing regimes on the persistence of plant species with high conservation value in grasslands in south-eastern Sweden. *Landscape Ecology*, **18**, 315-332.
- Cronert, H. (1992) Slåtter, bete eller slåtter och efterbete - Vilket gynnar vadarna bäst? Kristianstads vattenrike, Länsstyrelsen Kristianstads län.
- Davies, B. N. K. & Jones, P. E. (1986) Insects on isolated colonies of common rock-rose *Helianthemum chamaecistus*. *Ecological Entomology*, **11**, 267-281.
- Di Giulio, M., Edwards, P. J. & Meister, E. (2001) Enhancing insect diversity in agricultural grasslands: the roles of management and landscape structure. *Journal of Applied Ecology*, **38**, 310-319.
- Edenhamn, P., Ekdahl, A., Lönn, M. & Pamilo, P. (1999) Spridningsförmåga hos svenska växter och djur. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Ehnström, B. & Axelsson, R. (2002) Insektsgnag i bark och ved. Artdatabanken, SLU, Uppsala.
- Ekstam, U., Aronsson, M. & Forshed, N. (1988) Ångar. LTs Förlag, Stockholm.
- Ekstam, U. & Forshed, N. (1992) Om hävden upphör — kärlväxter som indikatorarter i ängs- och hagmarker. Naturvårdsverket, Solna.
- Ekstam, U. & Forshed, N. (1996) Äldre fodermarker. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Ekstam, U. & Forshed, N. (2000) Svenska naturbetesmarker — historia och ekologi. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Elphick, C. S. & Oring, L. W. (2003) Conservation implications of flooding rice fields on winter waterbird communities. *Agriculture Ecosystems & Environment*, **94**, 17-29.
- Elveland, J. (1978) Skötsel av norrländska rikkärr — Studier av vegetationsförändringar vid olika skötselåtgärder och annan påverkan. 1007, 1-96. Solna, Statens naturvårdsverk.
- Elveland, J. (1979) Dammängar, silängar och raningar — norrländska naturvårdsobjekt. 1174, 1-124. Solna, Naturvårdsverket.
- Elveland, J. (1983) Norrländska våtslåttermarker — bevarande av ett gammalt kulturlandskap. 1737, 1-56. Solna, Statens naturvårdsverk.
- Elveland, J. & Sjöberg, K. (1982) Några effekter av återupptagen slåtter och andra skötselåtgärder på vegetation och djurliv i norrländska våtmarker. 1516, 1-131. Solna, Naturvårdsverket.
- Emanuelsson, M. (2003) Skogens biologiska kulturarv — Att tillvarata föränderliga kulturvärden. Riksantikvarieämbetet, Västerås.
- Emanuelsson, M. & Segerström, U. (2002) Medieval slash-and-burn cultivation: Strategic or adapted land use in the Swedish mining district. *Environment and*

History, **8**, 173-196.

- Emanuelsson, U. (2001) Landmärken och vågrörelser i kulturlandskapet — dynamiken i det svenska landskapets utveckling. *Kungl.Skogs- och Lantbruksakademiens tidskrift Årg.140*, **5**, 19-33.
- Emanuelsson, U., Berg, Å., Svensson, R. & Pehrson, I. (2001) Management of seminatural grasslands - economy and biodiversity. MISTRA Programme Plan. SLU, Uppsala.
- Emanuelsson, U., Bergendorff, C., Carlsson, B., Lewan, N. & Nordell, O. (1985) Det skånska kulturlandskapet. Signum, Lund.
- Eriksson, A. (1998) Regional distribution of *Thymus serpyllum*: management history and dispersal limitation. *Ecography*, **21**, 35-43.
- Eriksson, O. (1996) Regional dynamics of plants: a review of evidence for remnant, source-sink and metapopulations. *OIKOS*, **77**, 248-258.
- Eriksson, O. & Kiviniemi, K. (1999) Site occupancy, recruitment and extinction thresholds in grassland plants: an experimental study. *Biological Conservation*, **87**, 319-325.
- Franzen, D. & Eriksson, O. (2003) Patch distribution and dispersal limitation of four plant species in Swedish semi-natural grasslands. *Plant Ecology*, **166**, 217-225.
- Frödin, J. (1954) Uppländska betes- och slåttermarker i gamla tider - Deras utnyttjande genom landskapets fåbodväsen. Almqvist och Wiksells boktryckeri, Uppsala.
- Gadd, C. J. (2000) Den agrara revolutionen 1700–1780. Natur och Kultur/ LTs förlag, Borås.
- Gathmann, A. & Tschardt, T. (2002) Foraging ranges of solitary bees. *Journal of Animal Ecology*, **71**, 757-764.
- Granström, A. (2001) Fire management for biodiversity in the European boreal forest. *Scandinavian Journal of Forest Research*, 62-69.
- Gustafsson, C. & Ehrlen, J. (2002) Seed availability and recruitment of the perennial herb *Sanicula europaea*. *Ecoscience*, **9**, 526-532.
- Gustafsson, C., Ehrlen, J. & Eriksson, O. (2002) Recruitment in *Dentaria bulbifera*; the roles of dispersal, habitat quality and mollusc herbivory. *Journal of Vegetation Science*, **13**, 719-724.
- Gärdenfors, U. (2000) The 2000 red list of Swedish species. . Uppsala, ArtDatabanken.
- Götmark, F., Gunnarsson, B. & Andrén, C. (1998) Biologisk mångfald i kulturlandskapet- Kunskapsöversikt om effekter av skötsel på biotoper, främst ängs- och hagmarker. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Haeggström, C. A. (1996) Lövängshantering i ett europeiskt perspektiv. *Biologisk mångfald i Europa - ett historiskt perspektiv*, 1-6.
- Hallgren, K. (1997) Blomningstidsdifferentiering hos ängsväxter. . SLU, Inst. för naturvårdsbiologi. Examensarbete.
- Hallingbäck, T. (1998) Rödlistade mossor i Sverige - Artfakta. Artdatabanken, SLU, Uppsala.
- Hanski, I. & Ovaskainen, O. (2002) Extinction debt at extinction threshold. *Conservation Biology*, **16**, 666-673.
- Hansson, M. & Fogelfors, H. (2000) Management of a semi-natural grassland; results from a 15-year-old experiment in southern Sweden. *Journal of Vegetation Science*, **11**, 31-38.
- Holmbäck, Å. & Wessén, E. (1979) Svenska landskapslagar. Dalalagen, Västmannalagen. AWE / GEBERS, Stockholm.
- Hultengren, S., Pleijel, H. & Holmer, M. (1997) Ekjättar - historia, naturvärden och vård. Naturcentrum AB.
- Husberg, E. (1994) Honung, vax och mjöd: Biodlingen i Sverige under medeltid och

- 1500-tal. Göteborg.
- Jordbruksverket. (2003) Stöd för miljövänligt jordbruk 2003. Jordbruksverket.
- Juenger, T. & Lennartsson, T. (2000) Tolerance in plant ecology and evolution: toward a more unified theory of plant-herbivore interaction - Preface. *Evolutionary Ecology*, **14**, 283-287.
- Kardell, L. & Kardell, Ö. (1996) Ollonsvin. Historia samt försök med skogsgrisar i tagel. Inst. skoglig landskapsvård. SLU, Uppsala.
- Karlsson, T. (1974) Recurrent Ecotypic Variation in Rhinanthaeae and Gentianaceae in Relation to Hemiparasitism and Mycotrophy. *Botaniska Notiser*, **127**, 527-539.
- Karlsson, T. (1984) Early-flowering taxa of *Euphrasia* (Scrophulariaceae) on Gotland, Sweden. *Nordic Journal of Botany*, **4** (3), 303-326.
- Kimmerer, R. W. & Lake, F. K. (2001) Maintaining the mosaic - The role of indigenous burning in land management. *Journal of Forestry*, **99**, 36-41.
- Krause, J. (1940) Studien über den Saisonsdimorphismus der Pflanzen. *Beiträge zur Biologie der Pflanzen*, **27**, 1-91.
- Kremen, C., Williams, N. M. & Thorp, R. W. (2002) Crop pollination from native bees at risk from agricultural intensification. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, **99**, 16812-16816.
- Kruess, A. & Tschardtke, T. (2002a) Contrasting responses of plant and insect diversity to variation in grazing intensity. *Biological Conservation*, **106**, 293-302.
- Kruess, A. & Tschardtke, T. (2002b) Grazing intensity and the diversity of grasshoppers, butterflies, and trap-nesting bees and wasps. *Conservation Biology*, **16**, 1570-1580.
- Larsson, B. (1995) Svedjebruk och röjningsbränning i Norden. Nordiska museet, Stockholm.
- Lennartsson, T., Sundberg, S. & Persson, T. (1996) Landskapets förändringar. *Upplands fåglar - fåglar, människor och landskap genom 300 år* (eds R. Fredriksson & M. Tjernberg), pp. 51-89. Uppsala.
- Lennartsson, T. (1997a) Demography, reproductive biology and adaptive traits in *Gentianella campestris* and *G. amarella* - Evaluating grassland management for conservation by using indicator plant species. *Acta Universitatis Agriculturae Suecicae, Agraria*, **46**.
- Lennartsson, T. (1997b) Seasonal differentiation - a conservative reproductive barrier in two grassland *Gentianella* (*Gentianaceae*) species. *Pl.Syst.Evol.*, **208**, 45-69.
- Lennartsson, T. (2000) Management and population viability of the pasture plant *Gentianella campestris*: the role of interactions between habitat factors. *Ecological Bulletins*, **48**, 111-121.
- Lennartsson, T. (2002) Extinction thresholds and disrupted plant-pollinator interactions in fragmented plant populations. *Ecology*, **83**, 3060-3072.
- Lennartsson, T. (2003) Vilken traditionell kunskap är relevant för naturvården? *Biodiverse*, Årgång **8**, 7.
- Lennartsson, T., Nilsson, P. & Tuomi, J. (1998) Induction of overcompensation in the field gentian, *Gentianella campestris*. *Ecology*, **79**, 1061-1072.
- Lennartsson, T. & OOSTERMEIJER, J. G. B. (2001) Demographic variation and population viability in *Gentianella campestris*: effects of grassland management and environmental stochasticity. *Journal of Ecology*, **89**, 451-463.
- Lennartsson, T. & Svensson, R. (1996) Patterns in the decline of three species of *Gentianella* in Sweden illustrating the

- deterioration of semi-natural grasslands. *Symbolae Botanicae Upsaliensis*, **31**, 169-184.
- Lennartsson, T., Tuomi, J. & Nilsson, P. (1997) Evidence for an evolutionary history of overcompensation in the grassland biennial *Gentianella campestris* (Gentianaceae). *The American Naturalist*, **149**, 1147-1155.
- Lewan, N. (1991) The landscape of today and tomorrow. *The cultural landscape during 6000 years in southern Sweden - the Ystad Project* (ed B. E. Berglund), pp. 397-404. Ecological Bulletins, Copenhagen.
- Linkowski, W. I. & Lennartsson, T. (2002) Fragmentering och biologisk mångfald - en kunskapssammanställning. pp. 1-27. Jordbruksverket, Inst. naturvårdsbiologi, Sveriges lantbruksuniversitet.
- Ljungberg, H. (1995) Jordlöpare och kortvingar på öppna marker längs nedre Helgeån. Länsstyrelsen i Kristianstads län.
- Ljungberg, H. (2002) Våra rödlistade jordlöparens habitatkrav. *Ent.Tidskr.*, **123**, 167-185.
- Ljungberg, K. O., Löfroth, M. & Nitare, J. (1995) Sandstäpp: en unik miljö. Naturvårdsverket, Solna.
- Lundberg, B. (1952) Tröghbolagh - Skogshushållning, territoriell indelning och skatt i Trögd under medeltiden. *Upplands Forminnesförenings Tidskrift*, **47:3**, 1-228.
- Mattson, R. (1985) Jordbrukets utveckling i Sverige. SLU, Uppsala.
- Moora, M., Sober, V. & Zobel, M. (2003) Responses of a rare (*Viola elatior*) and a common (*Viola mirabilis*) congeneric species to different management conditions in grassland - is different light competition ability responsible for different abundances? *Acta Oecologica-International Journal of Ecology*, **24**, 169-174.
- Morris, M. G. (2000) The effects of structure and its dynamics on the ecology and conservation of arthropods in British grasslands. *Biological Conservation*, **95**, 129-142.
- Myrdal, J. (1999) Jordbruket under feodalismen 1000 - 1700. Natur och Kultur/LTs förlag, Borås.
- Naem, S., Thompson, L. J., Lawler, S. P., Lawton, J. H. & Woodfin, R. M. (1994) Declining biodiversity can alter the performance of ecosystems. *Nature*, **368**, 734-737.
- Nangendo, G., Stein, A., Gelens, M., de Gier, A. & Albricht, R. (2002) Quantifying differences in biodiversity between a tropical forest area and a grassland area subject to traditional burning. *Forest Ecology and Management*, **164**, 109-120.
- Niklasson, M. & Granström, A. (2000) Numbers and sizes of fires: Long-term spatially explicit fire history in a Swedish boreal landscape. *Ecology*, **81**, 1484-1499.
- Nilsson, S. G. (1997) Biologisk mångfald under tusen år i det sydsvenska kulturlandskapet. *Svensk Bot.Tidskr.*, **91**, 85-101.
- Nilsson, S. G., Arp, U., Baranowski, R. & Ekman, S. (1994) Trädbundna lavar och skalbaggar i ålderdomliga kulturlandskap. *Svensk Bot.Tidskr.*, **88**, 1-12.
- Nordholm, G. (1967) Studier i Skånes äldre ekonomiska geografi. Lunds universitets Geografiska institution, Lund.
- Olsson, A. (1992) Kulturmiljövård i skogen. Skogsstyrelsens Förlag, Jönköping.
- Oostermeijer, J. G. B., Luijten, S. H., Krenova, Z. V. & Den Nijs, H. C. M. (1998) Relationships between population and habitat characteristics and reproduction of the rare *Gentiana pneumonanthe* L. *Conservation Biology*, **12**, 1042-1053.
- Pekkarinen, A., Pitkänen, M. & Söderman, G. (2001) Insect pollinators. *Biodiversity of agricultural landscapes in Finland*

- (eds M. Pitkänen & J. Tiainen), pp. 69-80. Birdlife Finland Conservation Series 3, Helsinki.
- Pettersson, B., Svanberg, I. & Tunón, H. (2001) Människan och Naturen -Etnobiologi i Sverige. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Påhlsson, L. (1994) Vegetationstyper i Norden (Nordic Vegetation types). *TemaNord*, **1994:665**.
- Rappe, C., Rydberg, H., Löfgren, R., Ekstam, U., Vik, P. & Löfroth, M. (1997) Svenska naturtyper i det europeiska nätverket Natura 2000. Naturvårdsverket, Solna.
- Roques, K. G., O'Connor, T. G. & Watkinson, A. R. (2001) Dynamics of shrub encroachment in an African savanna: relative influences of fire, herbivory, rainfall and density dependence. *Journal of Applied Ecology*, **38**, 268-280.
- Saville, N. M., Dramstad, W. E., Fry, G. L. A. & Corbet, S. A. (1997) Bumblebee movement in a fragmented agricultural landscape. *Agriculture Ecosystems & Environment*, **61**, 145-154.
- Schulz, C. B. & Crone, E. E. (1998) Burning prairie to restore butterfly habitat: A modeling approach to management tradeoffs for the Fender's Blue. *Restoration Ecology*, **6**, 244-252.
- Segerström, U. & Emanuelsson, M. (2002) Extensive forest grazing and hay-making on mires - vegetation changes in south-central Sweden due to land use since Medieval times. *Vegetation History and Archaeobotany*, **11**, 181-190.
- Simán, S. & Lennartsson, T. (1998) Slätter eller bete i naturliga fodermarker? - ett skötsel försök med slätteranpassade växter. *Svensk Bot.Tidskr.*, **92**, 199-210.
- Slotte, H. (1999) Lövtäkt i Sverige 1850-1950- metoder för täkt, torkning och utfodring med löv samt täktens påverkan på landskapet. Inst. för landskapsplanering, SLU, Uppsala.
- Slotte, H. (2000) Lövtäkt i Sverige och på Åland. Metoder och påverkan på landskapet. *Acta Universitatis Agriculturae Suecicae, Agraria*, **236**, 1.
- Stampfli, A. & Zeiter, M. (1999) Plant species decline due to abandonment of meadows cannot easily be reversed by mowing. A case study from the southern Alps. *Journal of Vegetation Science*, **10**, 151-164.
- Steffan-Dewenter, I. & Tschamtker, T. (2000) Resource overlap and possible competition between honey bees and wild bees in central Europe. *Oecologia*, **122**, 288-296.
- Svensson, B., Lagerlof, J. & Svensson, B. G. (2000) Habitat preferences of nest-seeking bumble bees (Hymenoptera : Apidae) in an agricultural landscape. *Agriculture Ecosystems & Environment*, **77**, 247-255.
- Svensson, R. & Glimskär, A. (1993) Våtmarkers betydelse för flora och fauna. Skötsel, restaurering och nyskapande. Naturvårdsverket, Solna.
- Svensson, R., Wigren-Svensson, M. & Ingelög, T. (1993) Hotade åkerogräs: biologi och bevarande i allmogeåkrar. Databanken för hotade arter, WWF, LRF, Borås.
- Søgaard, B. & Doll, H. (1992) A Positive Allelopathic Effect of Corn Cockle, *Agrostemma-Githago*, on Wheat, *Triticum-Aestivum*. *Canadian Journal of Botany-Revue Canadienne de Botanique*, **70**, 1916-1918.
- Sörensson, M. (2002) Hävd av ängs- och betesmark. Förslag till strategi med utgångspunkt i ekologi och miljökrav hos solitära bin på två lokaler i Höörs kommun. Höörs kommun.
- Thor, G. & Arvidsson, L. (1999) Rödlistade lavar i Sverige - Artfakta. Artdatabanken, SLU, Uppsala.
- Tschamtker, T., Gathmann, A. & Steffan-Dewenter, I. (1998) Bioindication using

- trap-nesting bees and wasps and their natural enemies: community structure and interactions. *Journal of Applied Ecology*, **35**, 708-719.
- Tscharntke, T. & Greiler, H. J. (1995) Insect communities, grasses, and grasslands. *Annual Review of Entomology*, **40**, 535-558.
- Weibull, A. C., Bengtsson, J. & Nohlgren, E. (2000) Diversity of butterflies in the agricultural landscape: the role of farming system and landscape heterogeneity. *Ecography*, **23**, 743-750.
- Wesslering, J. & Tscharntke, T. (1995) Habitat selection of bees and digger wasps: experimental habitat management of plots. *Mitt.Dtsch.Ges.Allg.Angev.Entomol.*, **9**, 697-701.
- Westrich, P. (1990) Die Bienen Baden-Württembergs. Ulmer, Stuttgart.
- Westrich, P. (1996) Habitat requirements of central European bees and the problems of partial habitats. *The conservation of bees* (eds A. Matheson, S. L. Buchmann, C. O'Toole, P. Westrich & I. H. Williams), pp. 1-16. Linnean Society Symposium Series 18 Academic press, San Diego, CA.
- Wettstein, v. R. (1900) Descendenztheoretische Untersuchungen. I. Untersuchung über den Saison-Dimorphismus im Pflanzenreiche. *Denkschr.Kaiserl.Akad.Wiss., Wien.Math.-Naturwiss.Kl.*, **70**, 305-346.
- Wikars, L. O. & Schimmel, J. (2001) Immediate effects of fire-severity on soil invertebrates in cut and uncut pine forests. *Forest Ecology and Management*, **141**, 189-200.
- Williams, G. W. (2000) Early fire use in Oregon. *Fire Management Today*, **60**, 13-20.
- Yanes, M., Velasco, J. M. & Suarez, F. (1995) Permeability of roads and railways to vertebrates: the importance of culverts. *Biological Conservation*, **71**, 217-222.
- Zobel, M. (1992) Plant species coexistence - the role of historical, evolutionary and ecological factors. *OIKOS*, **65**, 314-320.
- Zopfi, H. J. (1993) Ecotypic variation in *Rhinanthus alectorolophus* (*Scrophulariaceae*) in relation to grassland management. I. Morphological delimitations and habitats of seasonal ecotypes. *Flora*, **188**, 15-39.
- Zopfi, H. J. (1995) Life-history variation and infraspecific heterochrony in *Rhinanthus glacialis* (*Scrophulariaceae*). *Pl.Syst.Evol.*, **198**, 209-233.
- Östman, Ö., Ekbom, B., Bengtsson, J. & Weibull, A. C. (2001) Landscape complexity and farming practice influence the condition of polyphagous carabid beetles. *Ecological Applications*, **11**, 480-488.

Traditionell skötsel i natur- och kulturvårdsarbetet

Malin Almstedt, Centrum för biologisk mångfald

Delar av naturen har utvecklats genom ett invecklat samspel mellan människan och naturen, där människan genom att hävda mark och vatten skapat specifika förutsättningar för vissa arter att etablera sig. Vissa delar av Sverige är väsentligt mindre hårt hävdade än andra, men landet utgörs ändå till stora delar av ett kulturlandskap där skogsmark och odlingsmark bildar ett mosaikmönstrat landskap. Ett kulturlandskap som skapats av ett småskaligt jord- och skogsbrukande. Nästan halva Sverige anges som vinterbetes- och åretruntmarker för rennäringen, vilket har till följd att denna näring påverkar om inte alla delar inom området så åtminstone en stor del. Traditionellt nyttjande och traditionella metoder baserat på traditionellt kunnande har format det landskap, med biologiska och kulturella värden, som vi idag arbetar för att skydda och bevara genom naturvårdande insatser. Värden som i stor utsträckning sammanfaller med vad vi människor uppfattar som tilltalande i landskapet.

I takt med att samhället och förutsättningarna för att bedriva jord- och skogsbruk har förändrats har också landskapet börjat förändras och i stor utsträckning växa igen med förlust av biologisk mångfald som följd. Den långa kontinuiteten av traditionell hävd har skapat förutsättningar för lokala artsammansättningar som är specifika för just vissa typer av hävdade miljöer. I takt med att den traditionella hävden upphör och landskapet förändras minskar också den biologiska mångfalden. I miljömålspropositionen utpekades minskad hävd som en av de viktigare orsakerna till minskad biologisk mångfald (Prop. 1997/98:145, s. 24). Många naturmiljöer och med de arter och kvaliteter de innehåller hotas idag av utplåning på grund av utanförliggande förändringar i samhället. Det som sker i andra

samhällssektorer påverkar således det som sker i naturvården och vice versa.

... bevarandet av betesmarker. Detta förutsätter att det finns betesdjur som kan upprätthålla betet, vilket i sin tur förutsätter att det finns en brukare och djurhållare inom rimligt avstånd. Detta i sin tur förutsätter att det finns företags-ekonomiska förutsättningar för jordbruksdrift. Detta kopplar i sin tur till hela den regionala utvecklingen i bygden, t.ex. att det finns tillgång på social service, att det finns mejerier som är villiga att hämta mjölken, att det finns efterfrågan på kött från naturbetesmarker och att det finns lönsamhet i sektorn. (Regeringens skr. 2001/02: 173, s 10).

Exemplet visar på att det finns ett starkt behov av lokal förankring och engagemang samt behov av lokal kunskap. Kunskap som i många fall också är historiskt betingad, det vill säga det som konventionen om biologisk mångfald benämner traditionellt kunskap.

Syfte och avgränsning

Syftet med detta arbete är att analysera hur traditionell kunskap beaktas i natur- och kulturmiljövården, genom att granska hur traditionellt kunnande/nyttjande kommer till uttryck i skötselplaner för natur- och kulturresevat.

Analysen utger sig inte för att vara heltäckande, utan utgör en genomgång av ett antal slumpvis utvalda skötselplaner för att utröna hur dessa tar hänsyn till lokal traditionell kunskap, traditionell hävd samt naturresursutnyttjande. Arbetet är en delanalys som gjorts inom ramen för det uppdrag som Centrum för biologisk mångfald erhöll enligt regeringsbeslut (2002-03-21) med syftet att granska Sveriges genomförande av Konventionen om biologisk

mångfald (CBD) med avseende på användningen av traditionell kunskap inom naturvården och för att möjliggöra ett hållbart nyttjande av den biologiska mångfalden.

Handboken för inrättande och skötsel av naturreservat (Naturvårdsverket 2003) som också ingår i analysen har tillkommit efter att flertalet av de analyserade reservatens skötselplaner tillkommit. Handboken fungerar därför inte som vägledning i analysen annat än där det rör sig om nytillkommande reservat eller att skötselplanerna har reviderats. Både handboken för naturreservat och handboken för kulturresevat (Naturvårdsverket 2003; Riksantikvarieämbetet 2003a) ingår i analysen och har fungerat som en vägvisare för vilka ambitioner de båda myndigheterna har med inrättande av respektive reservatsform. Genom att betrakta handböckerna ur detta perspektiv kan analysen av skötselplaner som inrättas före deras tillkomst också beakta huruvida områdena idag motsvarar de ambitioner som finns inom respektive myndighet.

Arbetet fokuserar på traditionell kunskap i skötselplaner för kulturresevat och naturreservat. Överensstämmelsen med andra dokument som rör reservaten såsom översikts- eller detaljplaner, bevarandeplaner för Natura 2000 områden med flera analyseras inte.

Bakgrund

Historisk sett har naturvården vuxit fram ur det områdesskydd som inrättades i början av 1900-talet med syftet att skydda värdefull natur och värdefulla naturobjekt. Inriktningen på naturvården har sedan förändrats vid ett flertal tillfällen. Under 1960-talet föddes det som vi idag kallar social naturvård. Under 1990-talet har bevarandet av den biologiska mångfalden utökats ansvarsområdet för naturvården. I samband med Rio-konferensen och inrättandet av konventionen för biologisk mångfald kom också fokus på det hållbara nyttjandet av den biologiska mångfalden, en signal om att den biologiska mångfalden idag samverkar med människan på många olika sätt. Idag kan således inte naturvården enbart arbeta med att skydda värdefull

natur, arbetet måste också inriktas på att bevara och hållbart nyttja den biologiska mångfalden. Kopplingen mellan biologisk mångfald och människan gör det svårt att enkelt definiera vad naturvård idag är.

Många av de naturreservat som inrättas utgör naturmiljöer som är påverkade av människan, det vill säga de har en lång kontinuitet av hävd. De arter och livsmiljöer som reservaten syftar till att bevara och vårda är således i stor utsträckning knutna till traditionell hävd och därmed beroende av fortsatt hävd. Arter har etablerat sig i miljöer som har uppkommit till följd av människans nyttjande. Livsmiljöer har skapats där arter kan etablera sig och fortleva i livskraftiga populationer. Alla arter och livsmiljöer är kanske inte beroende av att en specifik verksamhet fortsätter, men många är beroende av någon form av åtgärd för att deras specifika kvaliteter ska bestå.

För att gynnsam bevarandestatus skall uppnås krävs att relevant skötsel genomförs. Detta kräver kunskap om dels arters specifika krav på kvaliteter hos livsmiljöer dels kunskap om den historiska markanvändningen och den traditionella kunskap som format landskapet.

Traditionell kunskap består av såväl kunskap, sedvänjor som uppfattningar som hjälper människan i sin interaktion med den omgivande naturen, människan fungerar som en ekologisk faktor som är med och formar landskapet. Traditionell kunskap inkluderar kunnande inom jordbruk, djurskötsel, jakt, fiske, insamling av olika nyttigheter, bekämpning av sjukdom och skada, namngivning och förklaringar till naturfenomen samt olika strategier för att överleva och forma sin omgivning. Till skillnad från vetenskapen så förekommer det inte inom traditionell kunskap något motsatsförhållande mellan det jordnära och det andliga, det empiriska och objektiva och det heliga och intuitiva. Inom den traditionella kunskapen är gränserna permeabla. Traditionell kunskap kan således spela en viktig roll i naturvården. Traditionell kunskap kan definieras som "... kunskap som växt fram och förmedlats från generation till generation inom befolkningsgrup-

per och/eller lokala samhällen (Regeringens skr. 2001/02:173, s121).”

Lagstiftningen

I miljöbalkens portalparagraf slås fast att lagen syftar till att ”... främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö.” Något som sägs bygga på ”... insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ett ansvar för att förvalta naturen väl”. (SFS 1998:808 1 kap. 1 §)

Miljöbalken syftar bland annat till att:

2. värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas,
3. den biologiska mångfalden bevaras,
4. mark, vatten och fysisk miljö i övrigt används så att en från ekologisk, social, kulturell och samhällsekonomisk synpunkt långsiktigt god hushållning tryggas, ... (SFS 1998:808 1 kap. 1 §).

Liksom konventionen om biologisk mångfald lyfts i miljöbalken både den biologiska mångfaldens egna bevarandevärde och betydelsen av ett hållbart nyttjande fram. Vi lever idag i en värld där den biologiska mångfalden i stor utsträckning är påverkad av människan, även starkt förknippad med aktiviteter företagna av människan, vilket gör att det hållbara nyttjande kopplat till traditionellt kunnande måste ses som en viktig del av de naturvårdande insatser som görs.

Enligt miljöbalken kan:

Ett mark- och vattenområde ... av länsstyrelsen eller kommunen förklaras som naturreservat i syfte att bevara biologisk mångfald, värda och bevara värdefulla naturmiljöer eller tillgodose behov av områden för friluftslivet. Ett område som behövs för att skydda, återställa eller nyskapa värdefulla naturmiljöer eller livsmiljöer för skyddsvärda arter får också förklaras som naturreservat. (SFS 1998:808 7 kap. 4 §)

Vidare kan sedan år 1998

Ett mark- eller vattenområde ... förklaras som naturreservat i syfte att bevara

värdefulla kulturpräglade landskap. (SFS 1998:808 7 kap. 9 §)

Kopplingen mellan natur- och naturreservat är viktig eftersom många av dagens hotade arter är starkt förknippade med kulturpräglade landskap, särskilt gäller detta arter som är förknippade med odlingslandskapet. Förhållandet mellan människan och den biologiska mångfalden blir också tydlig genom miljöbalkens biotopskyddsområden som utgör ett generellt skydd för landskaps-element. Ett biotopskyddsområde är ett

Mindre mark- eller vattenområde[n] som utgör livsmiljö för hotade djur- eller växtarter eller som annars är särskilt skyddsvärda ... (Miljöbalk 1998:808 7 kap. 11 §)

I förordningen (SFS 1998:1252) om områdes-skydd enligt miljöbalken m.m. anges sådana biotoper som i sin helhet är skyddade genom biotopskyddet. Här räknas alléer, odlingsrösen, pilevallar, stenmurar och åkerholmar upp, biotoper som är starkt förknippade med människans brukande och traditionella hävd av naturen.

Kultur- eller naturreservat?

Kulturresevat är sedan 1998 en del av områdes-skyddet, motsvarande naturreservat, med syftet att skydda och bevara ”... de mest välkända kulturlandskapen och kulturmiljöerna...” (Riksantikvarieämbetet 2003a) i landet. Ansvaret för kulturresevatens åvilar Riksantikvarieämbetet. Båda typerna av resevat kan dock tillämpas för att ”... bevara såväl natur- som kulturmiljövärden” (NFS 2003:8). En värdefull natur- respektive kulturmiljö är enligt de allmänna råden land- och vattenområden som innehåller/utgör:

- geografiskt och/eller historiskt representativa landskapstyper, naturtyper, markslag, strukturer och system,
- skyddsvärda livsmiljöer för skyddsvärda arter och andra skyddsvärda markslag och naturtyper,
- värdefulla kulturhistoriska spår och lämningar,
- särskilt goda förutsättningar att pedagogiskt belysa betydelsefulla natur-/ kulturmiljövärden,
- miljöer som har stor betydelse för

friluftslivet, t.ex. genom tätortsnära läge eller höga upplevelsevärden,

- större sammanhängande områden som är relativt opåverkade av exploatering och som bedöms kunna få framtida betydelse för biologisk mångfald eller friluftsliv,
- områden som redovisats i nationella bevarandeplaner eller pekats ut med stöd av internationella konventioner (NFS 2003:8 avsnitt 4 allmänna råd till 7 kap. 4 och 5 §).

I Handbok för bildande och förvaltning av naturreservat (Naturvårdsverket 2003) framhålls att syftena med att bilda ett naturreservat kan vara att "... bevara biologisk mångfald, vårda och bevara naturmiljöer, tillgodose behov av områden för friluftslivet, skydda, återställa eller nyskapa värdefulla naturmiljöer, skydda, återställa eller nyskapa livsmiljöer för skyddsvärda arter [punkter borttagna av författaren]" (Naturvårdsverket 2003, s 18f, s60). Vidare framhålls kopplingen till 9 § miljöbalken avseende kulturreservat, och att syftena även kan gälla värdefulla kulturpräglade landskap.

Processen för att inrätta ett kulturreservat eller ett naturreservat är densamma (Riksantikvarieämbetet 2003a). Detta ger vid handen att arbetet med de två formerna av reservat borde ske i nära samverkan. Tillsammans har också Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet arbetat fram gemensamma allmänna råd (NFS 2003:8) till områdesskyddet i miljöbalken (SFS 1998:808 7 kap.). Utifrån dessa har emellertid Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet var för sig utarbetat en handbok för inrättande och skötsel av naturreservat respektive kulturreservat (Naturvårdsverket 2003; Riksantikvarieämbetet 2003a). Arbetet med respektive reservatsform sker som det ser ut idag snarare parallellt med varandra istället för att i samverkan med varandra. Ett förhållande som också påpekats av Riksantikvarieämbetet (2003b, s 8), trots att samtliga ambitioner pekar mot att det råder en stark konsensus kring det faktum att för att bevara och hållbart nyttja den biologiska mångfalden krävs en större samverkan mellan naturvärden och kulturmiljövärden (Regeringens skr. 2001/02:173).

Skötselplanen

Länsstyrelsen eller kommunen får enligt miljöbalken meddela både inskränkningar och ålägganden vad gäller nyttjande och skötsel av natur- och kulturreservat (SFS 1998:808 7 kap. 5-6 §§).

Enlig förordningen om områdesskydd skall Länsstyrelsen eller kommunen ... fastställa en skötselplan för ett naturreservat eller kulturreservats långsiktiga vård. En skötselplan skall ingå i varje beslut om bildande av ett naturreservat eller kulturreservat (SFS 1998:1252 3 §).

Skötselplanen har tillsammans med syftet för reservatet en central roll för ett reservat.

Skyddet ges ett innehåll genom det syfte och skötselplan samt de föreskrifter som utformas (Naturvårdsverket 2003, s 20).

Föreskrifterna reglerar verksamhet och åtgärder inom reservatet som endera riktar sig till allmänheten (normbeslut) eller till markägaren (Naturvårdsverket 2003, s 66). Skötselplanen styr förvaltarens skötselåtgärder inom reservatet, och utgör ett instrument för förvaltning, planering, upphandling, genomförande samt dokumentation och uppföljning av mål och gynnsamt tillstånd i reservatet (Begreppet gynnsamt tillstånd diskuteras och analyseras inte inom ramen för detta arbete). Skötselplanen får inte ange mer långtgående skötsel än vad som krävs för att syftet med området skall nås samt vad föreskrifterna anger. Omfattningen på skötselplanen avgörs av syftet med området.

En skillnad i skötseln mellan natur- och kulturreservat är att i de senare kommer:

Större vikt ... bl.a. att läggas på frågor om historisk autenticitet och vård av enskilda kulturlämningar. (Riksantikvarieämbetet 2003a, s 22)

Syftet eller ändamålet med ett reservat har en viktig roll då det skall ligga till grund för föreskrifter och skötselåtgärder med mera inom ett reservat (Naturvårdsverket 2003, s 60). Syftet skall således slå fast grunden för vad reservatet skall illustrera och vad skötseln med området skall uppnå. Enligt de gemensamma allmänna råden skall samtliga syften med reservatet anges med resonemang kring

... vad för slags miljö reservatet representerar (landskapstyper, markslag, kulturhistoriska strukturer) samt vilken eller vilka former av biologisk mångfald och kulturhistoriska värden (naturtyper, landskapselement, arter, tidsskikt, processer) eller värden för friluftslivet som skall bevaras och åskådliggöras. ... även den övergripande inriktningen för skötselns anges ... (NFS 2003:8)

Riktlinjer för Naturreservat

Innan beslut om naturreservat tas skall ett underlagsmaterial arbetas fram, som skall ligga till grund för både avgränsning, beslut och skötselplan för reservatet. Materialet skall redovisa vilka värden som reservatet skall skydda och bör innehålla en mängd olika uppgifter bland annat om historisk och nuvarande vatten- och markanvändning samt störningsregimer, kulturmiljövärden utöver de naturvärden som skall skyddas. (Naturvårdsverket 2003, s 34)

Beslutet att bilda ett naturreservat bör innehålla beskrivning av prioriterade bevarandevärden preciserade som markslag, arrondering (Term som inom jordbruket anger fältens form, storlek och läge i förhållande till varandra och till byggnaderna vid ett jordbruksföretag), naturtyper, livsmiljöer, bebyggelse, kulturhistoriska spår och lämningar samt eventuell betydelse för friluftslivet. Beslutet skall också innehålla behov och förutsättningar för att bevara värdena, eventuella hot mot värdena, motiv till varför reservatet bildats, överensstämmelse med gällande planer och miljö kvalitetsmålen, andra viktiga förhållanden, internationella åtaganden, samt eventuella intresseprövningar. Beskrivningarna skall vara korta då de mer detaljerade bör återfinnas i skötselplanen. Beslutet skall också ange de inskränkningar i nyttjandet av mark- och vattenområden som behövs för att uppnå syftet samt erinra om andra lagar och föreskrifter som gäller utöver de som är tagna för själva reservatet. (Naturvårdsverket 2003, s 62ff)

Formuleringen av syftet blir viktigt eftersom det är syftet som anger inriktning på skyddet och därmed grunden för den skötsel som bör ske. Syftet med att avsätta ett område som naturreservat kan vara för att bevara biologisk mångfald, skydda, vårda, bevara eller återställa/nyskapa naturmiljöer eller livsmiljöer för skyddsvärda arter,

tillgodose behov av områden för friluftslivet, men också för att bevara eller skydda värdefulla kulturpräglade landskap. (Naturvårdsverket 2003, s 18f, s 60) Formuleringen av syftet blir viktigt eftersom det är syftet som anger inriktning på skyddet och därmed grunden för den skötsel som bör ske. Syftet med att avsätta ett område som naturreservat kan vara för att bevara biologisk mångfald, skydda, vårda, bevara eller återställa/nyskapa naturmiljöer eller livsmiljöer för skyddsvärda arter, tillgodose behov av områden för friluftslivet, men också för att bevara eller skydda värdefulla kulturpräglade landskap. (Naturvårdsverket 2003, s 18f, s 60)

För ett naturreservat skall skötselplanen innehålla en beskrivningsdel och plandel. Beskrivningsdelen skall redogöra för reservatets bevarandevärden (biologiska, geovetenskapliga samt kulturhistoriska), historiska och nuvarande markanvändning samt andra förhållanden som har betydelse för områdets skötsel (markslag, livsmiljöer inom natur 2000, friluftsliv) (Naturvårdsverket 2003, s 81ff). Plandelen skall ange syftet med reservatet enligt beslutet, lämplig indelning av reservatet i skötselområden, bevarandemål och gynnsamt tillstånd samt skötselåtgärder för respektive skötselområde, hur och när uppföljning skall ske samt budget för skötseln i området. Plandelen skall också innehålla en sammanfattning av planerade/föreslagna åtgärder samt en prioritering av dessa. (Naturvårdsverket 2003, s 83ff)

Riktlinjer för Kulturresevat

Genom möjligheten att inrätta kulturresevat ges utrymme för att tydliggöra kulturvärdena på ett sätt som tidigare inte gjorts i befintliga naturreservat (jämför Riksantikvarieämbetet 1998). Beslut om bildande av ett kulturresevat skall föregås av en kulturhistorisk utredning som utgör grunden för processen med bildandet och syftet med reservatet samt utarbetande av skötselplan. Den kulturhistoriska utredningen skall innehålla en bakgrundsbeskrivning med administrativa uppgifter om området, en analys av den aktuella kulturmiljön i relation till omvärlden

för att sätta in området i ett större sammanhang, en markanvändningsanalys i syfte att sätta in reservatet i sitt kulturhistoriska sammanhang, en bebyggelseanalys, en naturvärdesanalys, samt en sammanfattning av värdena i området och rekommendationer. (Riksantikvarieämbetet 2003, s 14-19)

Beslut att inrätta ett kulturresevat skall innehålla en beslutsmening, syftet med reservatet, föreskrifter, skälen till beslutet, hur ärendet har handlagts, administrativa data, karta samt skötselplan. Det vill säga samma uppgifter som krävs för ett beslut om naturreservat. Syftet och skälen till beslutet skall innehålla den kulturhistoriska, och om så är fallet de naturvårdande, målsättningen med området samt det eller de tidsskede/n och kulturhistoriska strukturer som området skall illustrera. (Riksantikvarieämbetet 2003a, s 24-30).

Utgångspunkten för skötselplanen bör vara den skötsel som har gett upphov till de värden som reservatet syftar till att skydda. Skötselplanen skall lägga fast den skötsel som skall ske från det att reservatet inrättats och framöver. För många miljöer innebär detta att skötseln kommer att bedrivas av markägare eller brukare som redan idag nyttjar området. För vissa miljöer innebär det också att fastställa särskilda kulturhistoriska skötselåtgärder. Därför är det viktigt att skötselplanen är tydlig i vad som skall göras, hur det skall göras och när det skall ske, det vill säga tydliga anvisningar till den som skall genomföra åtgärderna. (Riksantikvarieämbetet 2003a, s 32)

Skötselplanen för kulturresevat skall liksom för naturreservat innehålla en beskrivning av reservatet, indelning i skötselområden, kvalitets- och skötselmål för respektive skötselområde, anvisningar för dokumentation och uppföljning samt en sammanfattning och prioritering av skötselåtgärderna (NFS 2003:8; Riksantikvarieämbetet 2003a, s 30-37). Kvalitetsmålen skall ange de långsiktiga målen för varje skötselområde genom att beskriva hur området ser ut vid rätt skötsel. Skötselmålen skall ange målen för de åtgärder som skall genomföras inom ett skötselområde

under en viss tidsperiod. (Riksantikvarieämbetet 2003a, s 37)

Traditionell kunskap i skötselplaner

Naturreservat

I skötselplanerna för naturreservat som analyserat inom ramen för detta arbete finns en rad olika syftesformuleringar. Alla tar sin utgångspunkt i bevarandet av naturmiljöer och biologisk mångfald, vilket naturligtvis måste ses som en självklarhet då reservatsformen är naturreservat. Av intresse är dock i vilken mån något område även anger kulturvärden som en del av syftet, vidare är det av intresse att studera om dessa värden i så fall också har en motsvarighet i föreslagna skötselåtgärder. Analysen visar att många syftesformuleringar omfattar eller knyter an till reservatets kulturmiljö. Begrepp som dyker upp är kulturlandskap, kulturella värden, kulturlandskap, fornlämnings- och kulturmiljö samt kulturella värden. Nedan ges några exempel på syftesformuleringar för att illustrera hur kulturhistoriska värden uttrycks för naturreservat.

... bevara en från naturvårds- och friluftslivsynpunkt värdefull rullstensås med en representativ vegetation i olika stadier av kulturlandskap samt att bevara och utveckla ett attraktivt strövområde utan större anordningar. (Länsstyrelsen i Uppsala län 1983a, Naturreservatet Fageruddsåsen, s2)

Ändamålet med naturvårdsområdet skall vara att bevara områdets ytformer, kultur- och kulturlandskap. (Länsstyrelsen Gävleborgs län 1987a, Järvsöholmarnas naturvårdsområde, s4)

... bevara de ingående öarnas naturliga successioner, flora och fauna. Ändamålet är även att bevara öarnas typiska landformer och jordarter, vilka bildats och fortfarande bildas genom vind- och vågverkan på de nya stränder som genom landhöjningen reser sig ur havet. Vidare ska reservatet skydda ingående fornlämnings- och kulturmiljöer. Inom ramen för dessa mål skall reservatet även ge möjlighet till naturupplevelser,

friluftsliv och vetenskaplig forskning i orörd natur. (Länsstyrelsen Norrbottens län 1997i, Naturreservatet Döman, s3)

En annan grupp av reservat är sådana som i syftesformuleringen lyfter fram historiska aspekter värdefulla att bevara, utan att direkt beskriva dem utifrån kulturhistoriska begrepp. Utgångspunkt tas i dagens landskap och hur området brukas idag men sätts i relation till hur det brukats i historisk tid.

- skydda och bevara de bruks- och odlingshistoriska spåren i området (Länsstyrelsen Uppsala län 1998, Naturreservatet Dammen, s4)

Ändamålet med reservatet skall främst vara att bevara ett uråldrigt beteslandskap med kontinuitet från bronsålderns använt som utmark under senare århundraden. Det skall karaktäriseras av öppen betad gräsmark i en svagt kuperad terräng med spridda eller grupperade lövbärande träd och buskar. (Länsstyrelsen Skåne län 2001b, Naturreservatet Skogshejdan, s1)

... att bevara den allmänna landskapskaraktären, våtmarker och skogklädda fastmarker, gynna lövträd, bevara inslaget av ädla lövträd samt bevara eller skapa naturskog. Vidare skall ängsmark bevaras och hävdas genom slätter och bete. Skogsbete skall fortsätts. Områdets bevarande som naturreservat och dess skötsel kommer att gynna den biologiska mångfalden i de lövpräglade skogarna, i våtmarkerna och i älvens forsar och strömmar. (Länsstyrelsen Gävleborg 2000, Naturreservatet Bredforsen, s1)

Inom stora delar av området återskapas och bevaras betade hagmarker med ek, bok och björk i trädskiktet och en variationsrik artsammansättning i buskskiktet varvid f a hassel och en bevaras tillsammans med nypon och hagtornsbuskar. Inom andra delar bedrivs ett naturvårdsinriktat skogsbruk under gynnande av trädslagen ek och bok samt fuktiga partier al. (Länsstyrelsen i Skåne län 2001a, Dagstorps norra naturreservat, s1)

En stor del av de syften som anges för naturreservat omfattar dock inte någon form av anknytning till kulturhistoria eller traditionell skötsel. Dessa är mer inriktade på ett rent artbevarande eller att främja det rörliga friluftslivet. Detta betyder dock inte att skötseln i sig kan omfatta åtgärder som bygger på traditionell markanvändning och kunskap.

Huvudsyftet med reservatsbildningen är att: skydda läderbagge och andra arter som är beroende av gamla lövträd, samt bevara och återskapa dess livsmiljöer. (Länsstyrelsen Uppsala län 2000a, Naturreservatet Bondskäret, s2)

Syftet med naturreservatet Ruderskogen är att för framtiden bevara och utveckla en naturvetenskapligt värdefull sumpskog samt att bevara en god livsmiljö för en rik flora och fauna med särskild tyngdpunkt på kalkgynnade arter. (Länsstyrelsen Västra Götalands län 2000a, Naturreservatet Ruderskogen, s2)

... bevara och förbättra områdets värde som ett av Sydvästskånes viktigaste rekreations- och friluftslivscentra. (Länsstyrelsen Malmöhus län 1993a, Naturreservatet Skrylle, s8)

Det finns också exempel på naturreservat vars syfte och skötselplaner utformats efter en mall, det vill säga flera reservat anges ha samma syfte och skall skötas på samma sätt, som exempel ges följande syftesformulering.

Ändamålet med reservatet är att bevara ett delvis urskogsartat område med dess naturliga successioner, flora och fauna. Ändamålet är även att – inom ramen för detta mål – ge möjlighet till naturupplevelser och vetenskaplig forskning i orörd natur. (Länsstyrelsen Norrbottens län 1997b-e, Naturreservat Kuusivaara, Rumpunen, Storberget, Lillflötuberget)

I vilken mån diskuterar då skötselplanerna för naturreservat traditionell kunskap och traditionella metoder? Begreppen som sådana lyser starkt med sin frånvaro. I vissa beslut och planer dyker begrepp

som traditionell markanvändning, äldre markanvändning, ålderdomligt kulturlandskap/ odlingslandskap, traditionellt småskalig bondejordbruk och traditionell skötsel upp.

Trots att syftena för naturreservaten inte alltid anger kulturvärden som ett mål så representerar de naturvärden som skall bevaras och vårdas, det vill säga värden som är beroende av någon form av traditionell hävd. De skötselåtgärder som föreskrivs, förutom fri utveckling, är slätter, bete, åkerbruk, röjning/gallring, vallodling, luckblädning, skottskogsskötsel, skogsbete, bränning och ängsbruk.

Det finns några exempel på skötselanvisningar som föreskriver en annan inriktning än områdets historiska markanvändning. Ett exempel är naturreservatet Käll- och Mjöträskan som anges vara starkt kulturpåverkat av myrslätter och betning och syftet med skötseln anges vara att skydda och bevara ett sjöområde med unik vattenvegetation. Skötseln innebär att området lämnas till fri utveckling och de spår som finns efter slätterverksamheten såsom lador inte skall underhållas. Motivet är att vegetationssuccesjonen har lett till att våtmarkervegetationen försvunnit i stor utsträckning.

Det finns också exempel på områden vars syfte är att skydda en viss typ av flora som gynnas av den specifika miljö som existerar just där. Till exempel Svartberget där det finns en flora och fauna som gynnas av kalkförekomsten i området. Tidigare har här funnits ett kalkbrott, och lämningar finns fortfarande kvar. Riktade åtgärder för att gynna denna flora och fauna föreslås. (Länsstyrelsen Västmanlands län 2003, s 1f) Här borde också finnas ett intresse för att lyfta fram traditionen med kalkbrytning och visa på kopplingen mellan den mänskliga verksamheten och den existerande flora och faunan.

Naturreservatet Vasikkavuoma i Pajala kommun är ett exempel där traditionell kunskap har en central roll för reservatsbildningen. Området utgör en stor sammanhängande areal myrslätter-

mark i Norrbotten. Här har bedrivits myrslätter troligen sedan 1700-talet fram till 1950-talet, varefter slätten låg nere fram till 1980-talet då driften återupptogs. Då börjades ett restaureringsarbete som syftar till att på sikt hävda över 200 ha slättermark. Syftet med reservatet är att

... bevara och utveckla de natur- och kulturvärden som är kopplade till slättermyren. Myren ska utgöra ett levande dokument på historisk markanvändning så att människor ska kunna förstå en del av levnadsbetingelserna i övre Tornedalen och myrslätterns utbredda betydelse för hela Norrland. De arter och typiska organsimsamhällen som är beroende av myrslätter bevaras. (Länsstyrelsen Norrbottens län 1997g, s 1)

Syftet med reservatet framhåller kopplingen mellan det traditionella nyttjandet, i detta fall myrslätter, med den biologiska mångfald som är knuten till just den typen av hävd. Initiativet till reservatsbildningen kom från lokalbefolkningen, och det konstateras att reservatet inte leder till intrång i pågående markanvändning. För att uppnå syftet med reservatet skall skötseln grundas på traditionell markanvändning, som här avser ängsbruk och skötsel av ladorna i området, det skall skapas förutsättningar för växt- och djursamhällen och dess arter att leva kvar samt att de kulturhistoriska spåren skall vara synliga. I skötselplanen framhålls vikten av att det är lokal initiativtagare och människor med lokal förankring som sköter området. Reservatsbildningen och skötseln av reservatet knyter också an till artikel 8j i CBD där det slås fast att det skall ske "... en rättvis fördelning av nyttan som uppkommer vid utnyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor" Genom att det i planen slås fast att:

Syftet med friluftslivet och turismen i Vasikkavuoma är två. Dels att allmänheten får lära sig om myrslätter och de natur- och kulturvärden som finns vid en slättermyr. Dels att turismen och besöksnäringen ska komma lokalbefolkningen till del. (s 6)

Den pedagogiska verksamheten inriktas i första hand på att informera om reservatet, dess syfte och skötsel och i mindre mån på att levandegöra och sprida vidare kunskapen kring reservatet och dess nyttjande.

Vidare uppsätts informationsskyltar som berättar om ekhagarnas värden och historia i Mälardalen, om läderbaggen och andra hålträdsdjur, samt om biotopens och arternas behov av hävd.”(Länsstyrelsen Uppsala län 2000f, s 6)

För att skapa förståelse för de åtgärder som görs i området kan man med fördel sätta upp en informationsskylt där värdet av eken som naturmiljö behandlas eventuellt även strandängens. (Norrköpings kommun och Hamrakonsult 1998, s 9)

Genom information på skyltar och i folder skall allmänheten hållas informerad om naturreservatets kulturhistoriska och naturvetenskapliga värden och betydelse. Området bör utnyttjas för undervisning och forskning. (Länsstyrelsen Skåne län 2001, s 12)

Kulturreservat

Det finns idag 14 kulturreservat i landet, varav 13 har analyserats i denna rapport. Ytterligare en skötselplan för ett kulturreservat har analyserats, ett reservat vars förslag till beslut var klart. Ett par av de nybildade kulturreservaten har tidigare varit avsatta som naturreservat.

Syftet för att bilda ett kulturreservat varierar kraftigt mellan de olika områdena. De reservat som bildats representerar en mängd olika miljöer. Samtliga har dock någon koppling till odlingslandskapet. Något som av Riksantikvarieämbetet förklarar med dels det rådande kunskapsläget dels hotbilden. De regionala landskapsanalyser som genomförts behandlar främst agrara miljöer. Idag pågår en stor grad av igenväxning i landskapet som följd av ohävd då många småskaliga jordbruk läggs ned. (Riksantikvarieämbetet 2003, s 7) Syftesformuleringarna är ganska detaljerade när det gäller att skydda,

bevara och levandegöra kulturlandskapet och de traditionella brukningssätten som reservatet syftar till att illustrera. När det gäller naturvärden är formuleringarna vagare och utgör oftast inte en del av själva syftet utan följer som en konsekvens av att området skyddas och hävdas på ett särskilt vis.

... bevara ett kulturpräglat landskap med tillhörande bebyggelse genom slätter, bete och fåboddrift samt att dokumentera och bedriva kunskapsöverföring om äldre brukningsmetoder och hantverk i pedagogisk verksamhet. ... I reservatet ges goda förutsättningar för fortlevnad av växt- och djursamhällen med arter, vilka i ett historiskt perspektiv är representativa för den här typen av jordbrukslandskap. (Länsstyrelsen Jämtlands län 2002a, s 1)

Syftet med kulturreservatet är att bevara och levandegöra de rumsliga strukturerna från Carl von Linnés födelseplats från tidigt 1700-tal. ... Genom att de rumsliga strukturerna före laga skiftet återskapas och att hävden motsvarar den tiden hävd skapas också förutsättningarna för att de biologiska värdena bevaras. (Länsstyrelsen Kronobergs län 2002a, s 1)

Syftet är att vårda och bevara ett värdefullt kulturpräglat landskap ... så som den utformades under andra hälften av 1800-talet, ... Bevarandearbetet syftar också till att bibehålla en gynnsam bevarandestatus för de naturtyper som finns i området och som ingår i habitatdirektivet (Natura 2000). (Länsstyrelsen Blekinge län 2003a, s 2)

... bevara en by, som genom markanvändning och byggnader ger en bild av hur det traditionella jordbruket sett ut i Hälsingland från mitten av 1800-talet fram till mitten av 1900-talet. (Länsstyrelsen Gävleborg 2002, s 1)

... genom skydd och vård av de kulturhistoriska och biologiska värdena i översilningsanläggningen längs Petikån bevara och visa på en i Norrlands inland tidigare vanlig hävdform av våtmarker

under 1800-talet och första delen av 1900-talet, före vallodlingens införande. (Länsstyrelsen Västerbottens län 2002a, s 1)

Bilaga 4

Syftet med ett kulturresevat skall ange det eller de tidsskede/n samt den kulturhistoriska strukturer som resevatet skall illustrera. De resevat som analyserats representerar olika typer av strukturer, alltifrån slottsmiljöer till fjälljordbruk. Tidsmässigt representerar de allt från 1700-tal till tidigt 1900-tal. Merparten av resevaten har någon knytning till 1900-talets början, till följd av den agrara revolutionen och de stora förändringar som skedde i landskapet vid den tiden. Några resevat såsom Åskhult (Länsstyrelsen Halland 2004a och b) syftar till att illustrera en allmogeby för 200 år sedan, tiden kring 1825-27, och Smedstorps dubbelgård (Länsstyrelsen Östergötland 2000 och 2001) som skall illustrera en gård under tiden 1700-tal, tidigt 1800-tal.

Det är gott om begrepp i skötselplanerna som knyter an till traditionellt kunnande. Traditionellt/a används i kombination med en mängd olika metoder, material, tekniker, grödor, markslag, djurslag och hävdformer.¹ På samma sätt används även begreppet historisk/t i kombination med markanvändning, hävdformer, markslag, metoder, grödor, djurslag och teknik.² I stor utsträckning används begreppen för att förstärka att resevatet och dess skötsel tillhör det förgångna, att det inrättas med huvudsyfte att bevara kulturhistoriska miljöer. Begreppet används slarvigt och till viss del slentrianmässigt. Det sker ingen definition av vad som egentligen avses med traditionellt. För kulturresevatens del kan tolkningen av begreppens innebörd ske i anslutning till det tidsskede som resevatet avser illustrera. Detta är dock heller inte tillräckligt ef-

tersom olika metoder och tekniker har historiskt sett utförts olika och med olika material i olika områden. Ett exempel är fagning, en från början gotländsk metod som med tiden allmänt har kommit att stå för räfsning av ängsmark.

Samtliga kulturresevat har en uttalad pedagogisk tanke i och med att de syftar till att levandegöra en kulturhistorisk struktur som baseras på historisk markanvändning i någon form. För de flesta innebär det, trots ambitionen att levandegöra, informativa insatser med informationsskyltar och vandringsleder. Ett flertal kulturresevat är fortfarande i bruk, i så mening att någon lever och brukar i resevatet. I andra fall sker skötseln genom utarrendering av marken eller upphandling. Då resevaten fortfarande är i bruk erbjuds spännande möjligheter till att levandegöra ett traditionellt nyttjande baserat på traditionell kunskap och samtidigt ett *in situ*-bevarande³ av kunskapen.

Skötselplanen skall inte i detalj redogöra för hur skötseln skall bedrivas då detta är avsett att regleras i avtal med utförare. Skötselplanen skall ge riktlinjer för hur området skall se ut när relevant skötsel sker. Det är relativt stor variation när det gäller skötselbeskrivningarna för kulturresevaten. De kan i många fall likna de skötselanvisningar som ges för naturresevat det vill säga ange slätter, bete eller åkerbruk som en enhetlig skötselmetod och inte som ganska heterogena komplex av skötselmetoder. I många fall finns dock mer ingående beskrivningar av hur skötseln skall ske. Som exempel ges en skötselanvisning för Kulturresevatet Rörträsk silängar. Exemplet visar på en viss tidsangivelse men sedan beskrivs översilningen och slättern ganska vagt, på ett sätt som förutsätter att man har kunskap om den ursprungliga hävden. Även om syftena med kulturresevaten inte i någon

¹ traditionella grödor, traditionella köksväxter, traditionella redskap, traditionell teknik, muntliga traditioner, traditionellt skogsbruk, traditionell åker, traditionellt hävdad åker och äng, traditionell hävd, traditionella lantraser, traditionellt sätt, gödsling på traditionell sätt, avverka på traditionell sätt, hävdtraditioner, traditionellt jordbruk, traditionell metod, traditionellt virke, traditionellt hässjevrike, lokal tradition, traditionell teknik, traditionellt bruk, traditionell drift, traditionella byggnader, traditionellt skogsbete, traditionell gårdesindelning, traditionella trädgårdsväxter, byggnadstraditioner, traditionellt odlingsystem samt traditionell fåboddraft.

² historisk markanvändning, historiska brukningsmetoder, ålderdomlig markanvändning, dokumenterad markanvändning, markanvändningshistoria, historisk åkermark, äldre odlingslandskap, äldre skötselmetoder, äldre tiders hävd och brukningsmetoder, ursprunglig hävd, äldre köksväxter, äldre eller utrotningshotade djurarter, gammal timmeringsteknik, ursprungliga intentioner, ursprungligt växtmaterial och kulturhistoriskt riktig skötsel.

³ In situ bevarande – direkta insatser för att bevara biologisk mångfald in situ det vill säga i naturligt tillstånd.

större utsträckning redogör för vilka biologiska värden som skall bevaras så behandlar skötselplanerna den biologiska mångfalden i större utsträckning.

Ängen översilas varje år, några veckor från midsommar fram till ca 2 veckor före slätter i början augusti månad. Höet ... hässjas. Det är mycket viktigt att översilningen och slättern av ängarna sker vid samma tidpunkt och med samma metod som den ursprungliga hävden så att vegetationen inte förändras till något annat än den ursprungliga. (Länsstyrelsen Västerbottens län 2002b, Kulturresevatet Rörträsk silängar, s7)

Diskussion

Trots att begreppet traditionell inte används i någon större utsträckning i skötselplaner för naturreservat så finns traditionell kunskap och traditionella metoder med i den skötsel som skall bedrivas i reservaten. En stor del av de naturvärden som reservaten syftar till att skydda är beroende av olika typer av hävd, såsom slätter, bete, hamlng, bränning, skogsbete och till en viss del även åkerbruk. De naturtyper som naturreservaten skall illustrera är ofta hävdade marker såsom slättermark, strandäng, betesmark och i vissa områden även åkermark. Naturligtvis kan dessa typer av naturmiljöer även hävdas med moderna metoder så det är inte en självklarhet att de är kopplade till traditionell kunskap. Men även om de utförs med moderna redskap så finns ändå en tradition bakom. Metoder utvecklas men kan ändå uppnå ungefärligen samma resultat som tidigare. Ett exempel är slätter. Slätter skall, som det ofta anges, utföras med lie eller slätterbalk alternativt anges att slätter skall ske med skärande redskap. Att hålla traditionen med slätter vid liv kan genomföras även med moderna redskap. Men att levandegöra ett kulturhistoriskt skede under ett visst tidsskede kräver naturligtvis att redskap och material från just det tidsskedet nyttjas.

Detsamma gäller många områden som föreskriver skötsel med bete, slätter och åkerbruk utan någon koppling till den historiska mark-

användningen. Kopplingen finns så till vida att reservaten tidigare har brukats med sådana metoder. Men syftet med skötsel är helt inriktad på att bevara och vårda de biologiska värdena, som sig bör, utan att samtidigt bevara och vårda den traditionella skötseln. En sådan skötsel kan i sig komma att leda till en förlust av biologisk mångfald genom att området sköts utan koppling till hur marken tidigare hävdats. Men kunskap om djurslag, betesintensitet, tidpunkt för bete eller slätter samt torkning av slagen vegetation och eventuellt efterbete leder till olika ekologiska effekter (Linkowski och Lennartsson, 2004, dvs. bilaga 3). Lika föröndande kan det naturligtvis vara om bevarandet i till exempel ett kulturresevat fokuserar enbart hävdformerna utan koppling till vilken biologisk mångfald den traditionella hävden skall gynna.

Att restaurera kulturlandskap i syfte att möjliggöra kunskapsspridning kring kultur- och naturvärden samtidigt som vi vinner biologisk mångfald är viktigt. I kulturmiljövärden handlar det i stor utsträckning om att bevara genom att frysa kulturelement, den biologiska mångfalden är något som man får på köpet. Är restaureringen av en kulturmiljö till ett visst tidsskede ett bra alternativ om det leder till förlust av biologisk mångfald? Ett exempel hämtat från det svenska fjällandskapet är de så kallade fjällhemmanen som tillkom under 1600-talet då försöken att kolonisera fjällen inleddes. Fast bebyggelse som baserades på jordbruk och boskapsskötsel växte fram. Idag finns väldigt få levande fjällhemman kvar. Ett av dem är Lillhärjabygget som avsatts som kulturresevat. Hemmanet är fortfarande bebott och drivs enligt tradition med åkerbruk, slätter, boskapsskötsel och fäboddrift. Reservatet skall skötas på samma sätt som sker för närvarande. Genom reservatet skall det också ges möjlighet att "... dokumentera och bedriva kunskapsöverföring om äldre brukningsmetoder och hantverk i pedagogisk verksamhet." (Länsstyrelsen Jämtlands län 2002a, s 1) I skötselplanen anges att det är angeläget att dokumentation av gårdens djurhållning, sysslor samt gårdsbruket sker under en tidsperiod av ett år. Lillhärjabygget

är också tillsammans med det tidigare nämnda naturreservatet Vasikkavuoma exempel på betydelsen av att ha en aktiv traditionell brukare. Den traditionella brukarens roll som naturvårdsarbetare är således intressant för *in situ*-bevarandet av traditionell kunskap och hållbart nyttjande av biologisk mångfald.

Beroende på vilket tidsskede som skall illustreras med reservatet avgörs också vilken skötsel som är aktuell och framförallt vad skötseln skall leda till, det vill säga vilket landskap eller naturmiljö som eftersträvas. Detta får naturligtvis också konsekvenser för vilka kvaliteter och arter som landskapet kommer att hysa. Så valet av tidsskede bör ske utifrån god kunskap om det aktuella området både vad gäller dagens och den historiska markanvändningen, inte minst kopplat till den biologiska mångfalden, arternas och deras krav på biotopkvalitet. När det gäller kulturresevatena så skall det av syftet framgå vilket tidsskede som eftersträvas, vilket inte gäller för naturreservaten. Naturreservaten anger dock ibland att området skall skötas utifrån vissa kulturhistoriska strukturer, till exempel att skogsbruket i ett reservat skall bedrivas så att ”Ett traditionellt, småskaligt bondeskogsbruk ... efterliknas.” (Länsstyrelsen Uppsala län 2000h, s 5) Det finns dock inget som anger vad som avses med småskaligt bondeskogsbruk eller vilken kulturhistorisk struktur som skall tas som utgångspunkt.

Att ange ett exakt tidsskede är naturligtvis svårt i många fall eftersom det landskap med dess arter och kvaliteter som ett reservat skall illustrera ofta är ett resultat av en mängd skeden. Man skulle kunna säga att ett landskap består av en mängd ackumulerade skötselmetoder som har givit upphov till en ackumulerad invandring av olika arter. Genom att som för kulturresevatens del välja ett specifikt tidsskede till vilket landskapet skall restaureras kan i sig leda till förlust av biologisk mångfald, men samtidigt underhålls eller skapas specifika naturvärden med en mycket specifik artsammansättning. Att välja ett specifikt skede måste åtföljas av grundlig dokumentation och studier av hur landskapet verkligen gestal-

tade sig vid den givna tidpunkten. Att fokusera enbart på de kulturhistoriska värdena är lika fel som att fokusera enbart på naturvärden. Båda angreppssätten leder till att vi erhåller en förlust av något.

För att bevara och bibehålla traditionell kunskap genom skötsel av natur- och kulturresevat krävs att ett helhetsgrepp tas i den skyddade miljön. Det går inte som nu sker i många fall att separera bevarandet av naturmiljön från bevarandet av byggnader och fornlämningar. Landskapet måste betraktas som en helhet där alla komponenter ingår, som ett led i att bevara biologisk mångfald och traditionell kunskap. Att bevara kulturvärden i ett naturreservat får inte bli detsamma som att bevara fornlämningar. Kulturvärden och traditionell kunskap berör i stor grad hur människan har interagerat med den omgivande naturen, hur människan som en ekologisk faktor varit med och format landskapet.

Lika viktigt som att ta ett helhetsgrepp på miljön vid restaurering av ett landskap är att fundera över hur restaureringen skall gå till. Syftet med att bevara traditionell kunskap är också att bevara den biologiska mångfalden. Så ett ensidigt fokuserande på att återskapa ett landskap med traditionell arrondering får inte leda till att vi förlorar biologisk mångfald.

Var går gränsen för orördhet eller naturlig miljö? Om traditionellt nyttjande bedrivs i ett reservat kan då naturen fortfarande betraktas som orörd, eller råder orördhet i ett område om aktiviteterna bedrivs i historisk tid men ej idag? När det gäller naturreservat som är att betrakta som skogsreservat skulle svaret kunna bli att orördhet motsvarar ett område där skogsbruk inte har bedrivits. I en del naturreservat undantas mindre områden som brukats som åker eller äng samt privata tomter, områden som blir att bilda isoletrade enklaver i reservatet. Problematiskt blir det då reservat som till exempel fjällurskogsreservaten anges ha en opåverkad karaktär, utvecklingen skall ske naturligt och det skall finnas möjligheter till upplevelser i orörd natur, samtidigt som områdena utgör åretruntmarker för rennäringen, mineralprospektering kan komma att pågå eller

redan pågår. Problematiskt eftersom grunden till beslutet att göra reservat av dessa områden skiljer sig från varandra och ändå renderar de samma syfte och skötsel. Som perspektiv på begreppet orördhet ges följande citat.

I ett nummer av tidningen Mersmak, där man propagerade för resor till Norrland, kunde man sommaren 1999 läsa bland annat: De norrbottenska fjällen kallas ofta för Europas sista vildmark. [...] Få platser på denna jord kan uppvisa en så opåverkad och ursprunglig natur.” Så är vanligt att karakterisera våra fjällområden och inte minst då Sarek. Men just i Sarek fann jag, tillsammans med några medarbetare, på 1970-talet bortåt 1 500 kultur lämningar på ett område som var något mer än en kvadratmil stort. Det blir därmed ett av de mest kulturrika områdena i Sverige över huvud taget, åtminstone som det återspeglas i gjorda fornlämningsinventeringar. (Kjellström, R. 2000)

Det finns en tro att naturen sköter sig bättre utan människan, en tro som naturligtvis inte är helt utan sanning. Det hela är beroende på vilken typ av naturmiljö vi talar om. Många naturreservat syftar till att skydda arter och livsmiljöer som utan människans nyttjande inte skulle existera naturligt just där, medan andra inrättas för att skydda sådana arter som bäst klarar sig utan mänsklig påverkan. Många skogsreservat inrättas därför med skötseln fri utveckling. Det är i dessa samband intressant att fråga sig fri utveckling mot vad? Områden har skyddats med fri utveckling eftersom de ansetts orörda och att de utgjorde en naturgiven landskapstyp. Ett exempel är Alvaret som när bete upphörde i stora områden snabbt växte igen. En springande punkt i bevarandearbetet är naturligtvis kostnader i samband med skötsel. Ett område som syftar till att bevara och bibehålla någon form av traditionellt nyttjande är naturligtvis kostsammare än ett område som lämnas till fri utveckling. Detta får dock inte leda till att områdesskyddet inriktas mot att inrätta reservat som framförallt skall lämnas för fri utveckling. Det vore att gå emot åtagandena i konventionen om biologisk mångfald, det vill säga bevarandet och bibehållandet av biologisk mångfald och för artikel 8j

vidkommande särskilt traditionell kunskap. Ett annat exempel är det svenska kalfjället, som ofta benämns som Europas sista vildmark. Här har samerna, som för övrigt är den enda ursprungsbefolkningen i Sverige, bedrivit renskötsel sedan mycket lång tid tillbaka. Deras kunnande och sedvänjor har bidragit till att skapa den naturmiljö som möter oss i det svenska fjällandskapet. Är dessa områden att betrakta som orörda?

Om vi i enlighet med artikel 8j skall respektera, bevara och bibehålla traditionell kunskap och sedvänjor i syfte att underlätta in-situ bevarande samt få en ökad förståelse för och ett hållbart nyttjande av den biologiska mångfalden måste tillgången till dessa vara bra. Här fyller olika former av pedagogiska insatser en viktig roll, information men även upplevelser och aktivt deltagande i skötsel av olika områden torde vara lämpliga vägar att gå.

Det finns en stor flora av traditionella metoder som föreskrivs i skötseln av naturreservat. De skötselmetoder som anges för skötsel av naturreservat preciseras oftast i liten utsträckning. De olika metoderna blir att betraktas som enhetliga skötselredskap. Skötselanvisningar som forskningen visat inte är tillräckliga för att upprätthålla gynnsam bevarandestatus och biotopkvalitet, eftersom effekterna av till exempel bete beror på vilket djurslag som används, betesintensitet och tidpunkt, det vill säga när bete sker. För en detaljerad genomgång av olika traditionella metoder och deras ekologiska effekter se Linkowski och Lennartsson (2004, bilaga 3). i skötselplanerna anges oftast bete och slåtter som bekämpning av vegetation. Det huvudsakliga syftet blir att området hävdas och att vegetationen forslas bort, inte att det som traditionen påbjuder sker produktion av sommar- eller vinterfoder. Ofta anges att betet skall vara så hårt att vid säsongens slut skall en väl betad grässvål finnas.

Hela området som omfattas av odlingsmark skall vara väl avbetat och /eller slaget efter säsongens slut. Ingen slyvegetation i odlingsmarken får förekomma.

(Länsstyrelsen i Norrbottens län 1997k, Naturreservatet Rosfors bruk, s 1 bilaga 2)
Fortsatt beteshävd med ett betestryck som

håller områdena välläddade. (Länsstyrelsen Uppsala län 1992a, Naturreservatet Hjästaviken, s 14)

Åker, slättermarker och strandängar skall hållas öppna genom årligt bete och om så behövs med kompletterande slyröjningar. (Länsstyrelsen Uppsala län 1992b, Naturreservatet Honön-Alnön, s 7)

I flera reservat finns dock närmare preciseringar av betesdjur och/eller tidpunkt för skötselåtgärden.

Årlig slätter ... när kungsängslljorna ... slutat blomma, dock helst efter 20 juli eftersom fröna spritts först en bit in i juli ... (Länsstyrelsen Uppsala län 1999, Naturreservatet Uppsala kungsäng, s 8)

Fortsatt slätter och efterbete samt normalt stängselunderhåll. Slåttern skall ske efter den 15 juli. Om resurser finns bör även de delar som ej hävdas idag slås eller betas. (Länsstyrelsen Uppsala län 2000f, Naturreservatet Hjulsta ekhagar, s 8)

Kunskapen om överensstämmelse mellan skötselplan och den praktiska skötseln behöver utredas ytterligare. I en sådan analys måste naturligtvis både skötselavtal samt studier i fält genomföras för att få kunskap om vilka former av traditionell kunskap och skötsel som bevaras, respekteras och bibehålls samt kopplingen mellan denna och den biologiska mångfalden.

Slutsatser

Konventionen om biologisk mångfald anger att stater skall respektera, bevara och bibehålla kunskap, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen. I vilken utsträckning kan detta uppnås genom områdesskyddet i Sverige, i detta fall natur- och kulturresevat? I vilken utsträckning sker det redan?

Både natur- och kulturresevat *bevarar* traditionell kunskap i så mån att de avsatta områdena i olika utsträckning omfattar både natur- och kulturvärden. I naturreservaten sker bevarande av en levande natur där traditionell skötsel nyttjas för att bibehålla den biologiska

mångfalden. Naturreservaten syftar dock inte i första hand till att bevara och levandegöra den traditionella kunskapen vilket skulle kunna leda till att traditionella hävdformer inte bevaras till förmån för den biologiska mångfalden. I kulturresevatet sker bevarandet genom kulturelement fryses till ett visst tidsskede. Fokus blir de traditionella hävdformerna och kulturlandskapet. Risken finns att den biologiska mångfalden får stå tillbaka. Slutsatsen blir att ett ökat samarbete mellan natur- och kulturmiljövärden är av stor vikt för att bevara både traditionell kunskap och biologisk mångfald.

Respekten för den traditionella kunskapen finns i så mån att metoder och tekniker används i skötseln av resevatet samt att de myndigheter som arbetar med resevatet värnar om den traditionella kunskapen. I vilken utsträckning detta sker är inte alldeles lätt att avgöra utifrån skötselplanerna. Här finns en kunskapslucka som behöver fyllas, analyser av skötselplaner bör genomföras i kombination med fältstudier för att se hur skötselplanerna efterlevs och vilken traditionell kunskap och skötsel som omsätts i praktiken. Respekten för den traditionella kunskapen måste dock vidgas till att omfatta hela samhället vilket leder till slutsatsen att levandegörande och kunskapsspridning genom pedagogiska insatser är viktiga.

Att *bibehålla* traditionell kunskap kräver att kunskapen fortlever. Det kräver alltså att det finns människor som kan föra kunskapen vidare samt människor att föra kunskapen vidare till, som i sin tur vill vårda och förvalta kunskapen. Begreppet traditionell räcker inte för att på ett bra och konstruktivt sätt beskriva vad det är som skall bevaras och bibehållas. Det behövs mer nyansering när vi talar om traditionell markanvändning, traditionell slätter och traditionell teknik/metod.

Referenser

Kjellström, R. 2000. Samerna och landskapet. s. 59–70 i *Samisk etnobiologi: Människor, djur och växter i norr*. Svanberg, I. & Tunón, H (red.). Nya Doxa, Nora.

- Linkowski, W. & Lennartsson, T. 2004. Traditionell kunskap och biologisk mångfald. s. 309–342 bilaga 3 i *Traditionell kunskap och lokalsamhällen: artikel 8j i Sverige*. Tunón, H. (red.). CBM:s skriftserie nr 10. Studia ethnobiologica nr 15. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.
- Naturvårdsverket (2003) *Bildande och förvaltning av naturreservat: Handbok*. Stockholm: Naturvårdsverket.
- NFS 2003:8 Naturvårdsverkets allmänna råd om natur- och kulturreservat enligt kap. miljöbalken och förordningen (1998:1252) om områdesskydd.
- Prop. 1997/98:145. Svenska miljömil. Miljöpolitik för ett hållbart Sverige.
- Regeringens skr. 2001/02:173. Regeringens skrivelse 2001/02:173 *En samlad naturvårdspolitik*.
- Riksantikvarieämbetet (2003a) *Kulturreservat – en handbok för inrättande och skötsel av kulturreservat enligt 7 kapitlet 9 § Miljöbalken* (version 2:1). Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Riksantikvarieämbetet (2003b) *Kulturreservaten: Från kvalificerad markvård till regional utveckling*. Återrapportering enligt 2003 års regleringsbrev.
- Riksantikvarieämbetet (1998) *Kulturmiljöer i naturreservat; En utredning om deras omfattning, vård och framtid*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Riksrevisionsverket (1998) *Skyddas värdefull natur? En granskning av Naturvårdsverket och länsstyrelserna*. RRV 1998:62. Stockholm: Riksrevisionsverket.
- SFS 1998:1252 *Förordning om områdesskydd enligt miljöbalken m.m.*
- Skötselplaner**
- Landström, Lena och Gunvor Gustafsson (2002a) *Kulturreservatet Västeräng, Beskrivning och historik*. Länsstyrelsen Gävleborg, dnr 435-9190-01.
- Landström, Lena och Gunvor Gustafson (2002b) *Kulturreservat Västeräng, Skötselplan*. Länsstyrelsen Gävleborg, dnr 435-9190-01.
- Länsstyrelsen Blekinge län (2003a) *Beslut om bildande av kulturreservatet Ronneby Brunnsparck i Ronneby kommun, Blekinge län 2003-04-04, dnr 436-4595-02.*
- Länsstyrelsen Blekinge län (2003b) *Kulturreservatet Ronneby Brunnsparck, Skötselplan. Bilaga till beslut 2003-04-04, dnr 436-4595-02.*
- Länsstyrelsen Gotlands län (2002a) *Beslut om bildande av kulturreservatet Norrbys i Väte, Väte socken, Gotlands kommun 17.6.2002, dnr 435-5705-01.*
- Länsstyrelsen Gotlands län (2002b) *Skötselplan för kulturreservatet Norrbys i Väte, bilaga 9 till beslut 17.6.2002, dnr 435-5705-01.*
- Länsstyrelsen Gävleborgs län (1987a) *Beslut om Järvsöholmarnas naturvårdsområde 1987-02-13, dnr 11.111-2134-73.*
- Länsstyrelsen Gävleborgs län (1987b) *Skötselplan för Järvsöholmarnas naturvårdsområde. Bilaga till beslut 1987-02-13, dnr 11.111-2134-73.*
- Länsstyrelsen Gävleborg (2000) *Beslut om bildande av naturreservatet Bredforsen 2000-11-01, dnr 231-3013-97.*
- Länsstyrelsen Gävleborg (2002) *Beslut om bildande av kulturreservatet Västeräng, Västeräng 2:1, 2:2, 3:2, delar av Västeräng 4: 2 samt samfälligheten Tomta m fl i Delsbo socken, Hudiksvalls kommun, Gävleborgs län, 2002-09-02, dnr 435-9190-01. Kulturmiljö.*
- Länsstyrelsen Halland (2003a) *Beslut om bildande av kulturreservatet Mårtagården inom fatigheten Iserås 6:1 och 5:4, Dannebacka 2:4 samt Rösan 3:31 i Onsala socken, Kungsbacka kommun. Dnr 435-6044-01. Kulturmiljöenheten.*
- Länsstyrelsen Halland (2003b) *Kulturreservatet Mårtagården, Skötselplan. Bilaga 3 till beslut Dnr 435-6044-01.*
- Länsstyrelsen Halland (2004a) *Förslag till beslut om bildandet av kulturreservatet Åskhult inom fastigheterna Åskhult 1:2, 1:4, 1:5 och 1:11 i Förlanda skocken, Kungsbacka kommun. Dnr xxxx. Kulturmiljöenheten.*
- Länsstyrelsen Halland (2004b) *Kulturreservatet Åskhult, Skötselplan. Bilaga 3 till Dnr xxxx. Kulturmiljöenheten.*
- Länsstyrelsen Jönköpings län (1997) *Skötselplan, Åsens by Haurida socken, Aneby kommun.*
- Länsstyrelsen Jönköpings län (2000) *Beslut om bildande av kulturreservatet Åsens by i Aneby kommun, 2000-03-06, dnr 231-12869-99.*
- Länsstyrelsen Jämtlands län (1999) *Dokumentation Lillhärjabygget, 99-12-20, dnr 224-4999-00.*

- Länsstyrelsen Jämtlands län (2002a) Beslut om bildande av kulturresevatet Lillhärjåbygget i Härjedalens kommun 2002-03-25, dnr 435-7893-91.
- Länsstyrelsen Jämtlands län (2002b) Skötselplan för kulturresevatet Lillhärjåbygget. Bilaga till beslut 2002-03-25, dnr 435-7893-91.
- Länsstyrelsen Kronobergs län (2002) Beslut om bildande av kulturresevatet Komministerbostället Råshult i Stenbrohults socken, Älmhults kommun 2002-12-16, dnr 231-5016-02.
- Länsstyrelsen Kronobergs län (1995) Kurkoreservatet Råshult-Djånabygd, Skötselplan. Bilaga 2 till beslut 2002-12-16, dnr 231-5016-02.
- Länsstyrelsen Kronobergs län (2002a) Skötselplan för gårdstomten inom kulturresevatet Komministerbostället Råshult Råshult Södregård 2:1, Stenbrohult socken, Älmhults kommun. Bilaga 3 till beslut 2002-12-16, dnr 231-5016-02.
- Länsstyrelsen Kronobergs län (2002b) Åtgärdsplan år 2001-2006 Råshults Södregård, Stenbrohults socken, Älmhults kommun 2000-11-14.
- Länsstyrelsen Malmöhus län (1982) Skötsel- och dispositionsplan för Dagstorps naturreservat inom Höörs kommun. Bilaga 1 till beslut 1982-12-21, dnr 11.1211-1241-80.
- Länsstyrelsen Malmöhus län (1993a) Beslut om fastställelse av skötselplan för naturreservatet Skrylle i Lunds kommun 1993-05-11, dnr 231-16183/92.
- Länsstyrelsen Malmöhus län (1993b) Skötselplan för naturreservatet Skrylle. Bilaga till beslut 1993-05-11, dnr 231-16183/92.
- Länsstyrelsen Norrbottens län (1988) Beslut om bildande av Käll- och Mjöträskens naturreservat i Kalix kommun 1988-05-10, dnr 221-10733-86.
- Länsstyrelsen Norrbottens län (1997a) Beslut om bildande av naturreservat Svartberget Domänreservat i x kommun 1997-01-10, dnr xxx.
- Länsstyrelsen Norrbottens län (1997b) Beslut om bildande av naturreservat Kuusivaara Domänreservat i x kommun 1997-01-10, dnr xxx.
- Länsstyrelsen Norrbottens län (1997c) Beslut om bildande av naturreservat Rumpunen Domänreservat i x kommun 1997-01-10, dnr xxx.
- Länsstyrelsen Norrbottens län (1997d) Beslut om bildande av naturreservat Storberget Domänreservat i x kommun 1997-01-10, dnr xxx.
- Länsstyrelsen Norrbottens län (1997e) Beslut om bildande av naturreservat Lillflötuberget Domänreservat i x kommun 1997-01-10, dnr xxx.
- Länsstyrelsen Norrbottens län (1997f) Beslut om bildande av naturreservatet Vasikkavuoma i Pajala kommun 1997-04-23, dnr 231-3358-98.
- Länsstyrelsen Norrbottens län (1997g) Skötselplan för Vasikkavuoma naturreservatet. Bilaga till beslut 1997-04-23, dnr 231-3358-98.
- Länsstyrelsen Norrbottens län (1997h) Beslut om naturreservatet Lustgården, Piteå kommun 1997-12-05, dnr 2312-12227-96.
- Länsstyrelsen Norrbottens län (1997i) Beslut om naturreservatet Döman i Piteå kommun 1997-12-05, dnr xxxx.
- Länsstyrelsen Norrbottens län (1997j) Beslut om naturreservatet Storräbben i Piteå kommun 1997-12-05, dnr xxxx.
- Länsstyrelsen Norrbottens län (1997k) Beslut om bildande av naturreservatet Rosfors bruk, Piteå kommun 1997-12-05, dnr 231-3488-97.
- Länsstyrelsen i Norrbottens län (1998) Beslut om naturreservatet Snöberget i Luleå kommun 1998-06-05, dnr 231-1600-95.
- Länsstyrelsen Norrbottens län (2000a) Beslut om Arjeplogs (Laisdalen) fjällurskogsreservat 2000-04-28 dnr xxxx.
- Länsstyrelsen Norrbottens län (2000b) Beslut om Kirunas (Rautas) fjällurskogsreservat 2000-04-28 dnr xxxx.
- Länsstyrelsen Norrbottens län (2000c) Beslut om Kirunas (Torneträsk-Soppero) fjällurskogsreservat 2000-04-28 dnr xxxx.
- Länsstyrelsen Norrbottens län (2000d) Beslut om Kirunas (Pessinki) fjällurskogsreservat 2000-04-28 dnr xxxx.
- Länsstyrelsen i Skåne län (2001a) Skötsel- och dispositionsplan för Dagstorps norra naturreservat. Bilaga till beslut 2001-05-21, dnr 231-23538-01.
- Länsstyrelsen i Skåne län (2001b) Skötsel- och dispositionsplan för Dagstorps norra naturreservat. Bilaga till beslut 2001-05-21, dnr 231-23538-01.
- Länsstyrelsen Skåne län (2001c) Förslag till skötselplan för naturreservatet Skogshejdan 2001-10-23.

- Länsstyrelsen i Uppsala län (1983a) Beslut om bildande av naturreservatet Fageruddsåsens, Enköpings kommun 1983-04-22, dnr 11.1211-1619-81.
- Länsstyrelsen i Uppsala län (1983b) Skötselplan för Fageruddsåsens naturreservat. Enköpings kommun, Uppsala län. Bilaga C till beslut 1983-04-22, dnr 11.1211-1619-81.
- Länsstyrelsen Uppsala län (1992) Skötselplan för naturreservatet Hjälstaviken, Enköpings och Håbo kommuner, dnr 231-7964-99. Bilaga C till beslut om bildande av Hjälstavikens naturreservat i Enköpings och Håbo kommun 1982-04-23., dnr 11.121-804-74.
- Länsstyrelsen Uppsala län (1992) Beslut om utvidgning av naturreservatet Hovön, med det nya namnet Hovön-Alnön, i Östhammars kommun och fastställande av skötselplan 1992-03-27, dnr 231-760-92.
- Länsstyrelsen Uppsala län (1993) Beslut om bildande av naturreservatet Fagerön i Östhammars kommun 1993-07-21, dnr 231-1130-92.
- Länsstyrelsen Uppsala län (1998) Beslut om bildande av naturreservatet Dammen, Uppsala kommun 1998-06-26, dnr 231-7348-97.
- Länsstyrelsen Uppsala län (1999) Skötselplan för naturreservatet Uppsala Kungsäng uppsala kommun. Fastställt av länsstyrelsen den 8 juli 1999, dnr 231-9735-98.
- Länsstyrelsen Uppsala län (2000a) Beslut om fastställande av skötselplan för naturreservatet Bondskäret, Tierps kommun 2000-12-20, dnr 231-9745-98.
- Länsstyrelsen Uppsala län (2000b) Skötselplan för naturreservatet Bondskäret Tierps kommun. Bilaga A till beslut 2000-12-20, dnr 231-9745-98.
- Länsstyrelsen Uppsala län (2000c) Beslut om fastställande av skötselplan för naturreservatet Vånsjöåsen, Enköpings kommun 2000-12-20, dnr 231-3144-99.
- Länsstyrelsen Uppsala län (2000d) Skötselplan för naturreservatet Vånsjöåsen Enköpings kommun. Bilaga A till beslut 2000-12-20, dnr 231-3144-99.
- Länsstyrelsen Uppsala län (2000e) Beslut Hjulsta ekhagar 2000-12-20, dnr 231-7893-99.
- Länsstyrelsen Uppsala län (2000f) Skötselplan för naturreservatet och samrådsområdet Hjulsta ekhagar. Bilaga A till beslut Hjulsta ekhagar 2000-12-20, dnr 231-7893-99.
- Länsstyrelsen Uppsala län (2000g) Beslut om fastställande av skötselplan för naturreservatet Andersby ängsbackar, Östhammars kommun 2000-12-20, dnr 231-9237-00.
- Länsstyrelsen Uppsala län (2000h) Skötselplan för Andersby ängsbackar. Bilaga A till beslut 2000-12-20, dnr 231-9237-00.
- Länsstyrelsen Uppsala län (2001) Beslut om ändringar i skötselplanen för naturreservat Andersby ängsbackar (2000-12-20, dnr 231-9237-00) 2001-12-03, dnr 231-13426-01.
- Länsstyrelsen Värmland (2001a) Beslut om bildande av kulturresevat Juhola finngård, Multtjärn 1:9 i Östmarks socken, torsby kommun, Värmlands län. Dnr 231-5342-99.
- Länsstyrelsen Värmland (2001b) Skötselplan för kulturresevatet Juhola finngård. Bilaga till Beslut Dnr 231-5342-99. Kulturmiljöenheten.
- Länsstyrelsen Värmland (2003a) Beslut om bildande av kulturresevatet Krigsflygfält 16 Brattforsheden, Fageråshöjd 3:2 m.fl., Nyeds socken, Karlstads kommun, Värmlands län. Dnr 435-8171-2002. Kulturmiljöenheten.
- Länsstyrelsen Värmland (2003b) Skötselplan för kulturresevatet Krigsflygfält 16 Brattforsheden. Bilaga till Beslut Dnr 435-8171-2002. Kulturmiljöenheten.
- Länsstyrelsen Västerbottens län (2002a) Beslut om bildande av kulturresevatet Rörträsk silängar, Norsjö kommun, Västerbottens län 2002-06-26, dnr 231-751-2002. Kulturmiljöenheten.
- Länsstyrelsen Västerbottens län (2002b) Skötselplan för kulturresevatet Rörträsk silängar, Norsjö kommun. Bilaga till beslut 2002-06-26, dnr 231-751-2002.
- Länsstyrelsen Västmanlands län (2003) Beslut om bildande av naturreservatet Svartberget i Fagersta kommun 2003-11-28, dnr 511-8791-02.
- Länsstyrelsen Västra Götalands län (2000a) Beslut om Naturreservatet Ruderskogen i Tibro kommun 2000-11-16, dnr 231-11882-1998. Naturvård och fiske.
- Länsstyrelsen Västra Götalands län (2000b) Skötselplan Naturreservatet Ruderskogen i Tibro kommun. Bilaga 3 till beslut 2000-11-16, dnr 231-11882-1998. Naturvård och fiske.
- Länsstyrelsen Västra Götaland (2003a) Beslut om bildande av kulturresevatet Gunnebo, Mölndals kommun, Västra Götalands län. Dnr 435-24491-2002. Kulturmiljöenheten.

- Länsstyrelsen Västra Götaland (2003b)
Kulturresevatet Gunnebo i Mölndals kommun,
Skötselplan. Bilaga 3 till beslut Dnr 435-
24491-2002. Kulturmiljöenheten.
- Länsstyrelsen Östergötland (2000) Skötselplan
för kulturresevatet Smedstorps dubbelgård.
Kulturmiljöenheten, dnr 223-7369-99.
- Länsstyrelsen Östergötland (2001) Beslut om
bildande av kulturresevatet Smedstorps
dubbelgård, fastigheterna Vi-Smedstorp 1:
2, 1:3, 1:5 och 1:6 i Norra Vi socken, Ydre
kommun, Östergötlands län 2001-01-26, dnr
223-7369-99.
- Länsstyrelsen Östergötlands län (2002) Beslut om
bildande av kulturresevatet Öna, fastigheterna
Öna 1:2, 1:3, 1:4 och 1:5 i Nykils socken,
Linköpings kommun, Östergötlands län, 2002-
06-19. Dnr 223-6104-01.
- Norrköpings kommun och Hamrakonsult (1998)
Djuröns naturreservat, Beslut, föreskrifter samt
skötselplan.
- Rörträsk (2000) Kulturhistorisk utredning
– Rörträsk.
- Skogsvårdsstyrelsen Östergötlands län (1988)
Isberga naturreservat, skötselplan upprättad
1988. Beslut 1973-05-21.
- Toll, Annika (2001) Kulturhistorisk utredning; Öna
ett blivande kulturresevat. Kulturmiljöenheten
2001-08-22. Dnr 223-6104-01.

Sveriges Hembygdsförbund

Stockholm 2 oktober 2003

Till Centrum för biologisk mångfald
Håkan Tunón

Med anledning av förfrågan om hembygdsrörelsen och Rio-konventionens artikel 8j.

En av Sveriges Hembygdsförbund och hembygdsrörelsens huvudsakliga uppgifter är just att ta till vara traditionell kunskap om natur och naturresursutnyttjande. Till skillnad från andra intresseorganisationer är Hembygdsrörelsens ingång den kulturhistoriska dimensionen. Hembygdsrörelsen började verka i början av 1900-talet och var då inriktad på att bevara det agrara arvet som under den tiden snabbt förändrades i och med industrialiseringen. Hur den tidiga mekaniseringen och industrialiseringen sedan förhöll sig till resursutnyttjande blev också föremål för rörelsens intresse.

Hembygdsrörelsen har under lång tid sökt påverka samhällsutvecklingen till ett större hänsynstagande till äldre tiders kunskap för att bevara en mångfald såväl av kunskaper om användningsområden, teknik som av en biologisk mångfald. I remissvar och skrivelser har hembygdsrörelsen gång på gång tagit upp vikten av en helhetssyn på landskapet där den historiska markanvändningen är av central betydelse för samhällsplanering i stort och i synnerhet vad det gäller skötsel av olika typer av naturreservat. I dag tar man mycket liten hänsyn till den historiska markanvändningen vilket gör att de värden man vill skydda så småningom kommer att försvinna.

Sveriges Hembygdsförbund bedrev för några år sedan tillsammans med Svenska Naturskyddsföreningen ett omfattande projekt "Landskapet som historiskt arkiv och biologiskt kulturarv samt Odlingslandskapet - ett hembygdens rum" med studiecirklar över hela landet. Sveriges Hembygdsförbund gav ut boken *Fårad mark*, med Niklas Czerhalmi som författare, och den användes som studiematerial i konsten att läsa historien i landskapet och hur man kan använda historiska kartor. Boken har fått stor spridning även på universitet och högskolor.

Som en fortsättning på det projektet ville SHF sätta i gång ett projekt kring museijordbruk som resurs för hembygdensföreningarnas arbete med praktisk landskapsvård. Museijordbruk eller historiska experimentalfält utgör unika möjligheter till fullskaliga titthål i historien. Museijordbruken är och kan bli pedagogiska redskap, referenspunkter för landskapsvårdsinsatser, forskning, genbanker för lantraser och kulturväxter, kunskapsbank för bl.a. traditionella redskap och tekniker och inte minst en tillgång i turistiskt hänseende. Museijordbruk respekterar den historiska markanvändningen dvs säd odlas på den tidigare åkern, slåtter sker på det som tidigare utgjorde äng, utmarken används för bete, gårdstäkt etc. I ett museijordbruk kan äldre tekniker och metoder prövas fullt ut och ett gårdssystem, en funktionell enhet där alla de traditionella markslagen finns representerade, studeras och praktiseras. Museigårdarna utgör också stöd för äldre lantraser och växtmaterial och refuger

Sveriges Hembygdsförbund

för hotade hävdpräglade biotoper. Museijordbruken är idégivare för landskapsvård där ett långsiktigt perspektiv ger förståelse av olika hävdformers påverkan. Museijordbruken är också idégivare för uthålliga brukningsmetoder för eventuell applikation på det konventionella jordbruket. Museijordbruken syfte kan sägas vara att fungera som kunskaps- och genbank.

För närvarande finns cirka fem jordbruk där målsättningen är att bedriva ett jordbruk med höga historiska och biologiska värden utan krav på avkastning enligt en långsiktig skötselplan. Finansieringen sker genom att brukaren erhålls en årslön av allmänna medel. De fem museijordbruken är Råshult i Kronobergslän, Heljesgården i Västergötland, Kulturens Östarp i Skåne, Föllingsö i Östergötland och Åskhult i Halland.

Syftet var att ta vara på och fördjupa intresset för landskapets historiska dimension och tillgängliggöra det kulturhistoriska och biologiska arvet. Väcka diskussion om den pågående utvecklingen, den snabba och dramatiska förändringen av landskapsbilden och presentera idéer om insatser för att behålla ett diversifierat landskap med historiskt djup liksom en biologisk mångfald. Förmedla betydelsen av landskapet som pedagogiskt redskap för att tydliggöra historiska förlopp, verkligheter och förutsättningar.

I oktober 2001 anordnade Sveriges Hembygdsförbund tillsammans med länsstyrelsen i Halland ett första fältseminarium om museijordbruk som resurs där museijordbrukare och handläggare på museer, länsstyrelser och verk deltog. Det var mycket lyckat men tyvärr fick vi inga medel att från SHFs sida driva det vidare och utveckla det nätverk mellan de existerande museijordbruken, landskapslaboratorier och andra värdefulla historiska miljöinsatser som etablerades. Vi sökte ändå väldigt intensivt och hade samtal med såväl departement som verk.

En idéhandbok om hembygdsgårdarnas utemiljöer håller på att utarbetas. I medelansökan beskrev vi vårt projekt såsom nedan:

”Levande kulturarv

Immateriellt och materiellt kulturarv i landskapsrummet

Kulturen formas inte bara i ateljén, på scenen eller i musikstudion och inte heller är den enbart bunden till föremål och objekt, en stor del av vårt kulturarv finns i landskapet - vårt största historiska arkiv. Enstaka lämningar kan berätta en historia men framförallt är det miljöer och sammanhang i landskapet som ger en förståelse för människans utveckling som kulturvarelse. Interaktionen mellan natur och kultur har förändrats under århundraden och gett upphov till en biologisk mångfald liksom till den utarmning som nu sker. I de rationaliseringsåtgärder som gjorts för att tillfredställa nya behov av ex. transporter och lagring har man reducerat den stora variation som tidigare funnits. Till den rika variationen av köks och prydnadsväxter, krukväxter, örtagårdar, buskar, träd och ogräs finns en lika varierad historia av användningsområden och sägner och myter.

Sveriges Hembygdsförbund

Gestalta historiska miljöer, lokal kulturhistoria

Sveriges Hembygdsförbund, SHF, vill genomföra ett projekt som handlar om att bevara det levande kulturarvet i form av kulturväxter och miljöer framförallt i samband med hembygdsgårdar. I landet finns 1 300 föreningar med hembygdsgård. Här finns en unik potential att bredda den kulturhistoriska upplevelsen i dessa miljöer - rätt växt på rätt plats, och en möjlighet att förstå sambandet mellan natur och kultur. Projektet kommer genom seminarium och möten utveckla idéer om hur man kan arbeta med det lokala växtmaterialet, sorter, användningsområden, historier och historia knutna till desamma. Sveriges Hembygdsförbund vill understryka vikten av att förmedla att förhållandet mellan natur och kultur är oavhängigt varandra. SHF söker bidrag i första hand till en idéhandbok om hur hembygdsföreningar kan arbeta med det levande kulturarvet.

Framtidens landskap - historiska trädgårdar

Att bredda kunskapen om landskapet och det levande kulturarvet är grunden för att bevara ett rikt och öppet landskap. Dels leder projektet mot det av regeringen uppsatta miljömålen dels till regional utveckling i form av nya och utvecklade besöksmål. När jordbruket inte längre behöver producera mat och fiber i den kvantitet som nu görs krävs en omställning av produktionen. En möjlig utväg är att det blir just öppna landskap man kommer att producera för att bevara natur- och kulturmiljöer samt svara mot de turistiska eller rekreationsbehov som kommer att öka. (se ex. Den nya produktionen - det nya uppdraget. Jordbrukets framtid i ett historiskt perspektiv. Ds 2001:68 Jordbruksdepartementet) Det är en möjlig framtid och då måste det finnas kunskap och intresse samt levande exempel och referenspunkter. Det vill Sveriges Hembygdsförbund bidra med genom detta projekt.

Skolträdgårdar - pedagogiska rum

De historiska trädgårdar och miljöer som kommer att initieras är utomordentliga pedagogiska redskap. Ett samarbete om skolträdgårdar planeras upprättas mellan hembygdsföreningar och skolor och ger många fördelar i kontakter mellan de ofta äldre föreningsmedlemmarna och skolbarn i allmänhet (men också inom rörelsen då det finns ca 25 000 barn som är medlemmar). Här ges utrymme för utomhusarbete, praktisk och teoretisk kontakt med den lokala historien och till en trädgård kan undervisning i de flesta ämnen knytas.

Projektets upplägg

Projektet är tänkt att genomföras i tre faser. Under den första fasen genomförs pilotprojekt i Skåne /Halland och Hembygd Öst som utgörs av hembygdsförbunden i Stockholm, Uppland, Västmanland, Södermanland, Östergötland och Gotland. Föreningar från dessa förbund träffas och diskuterar idéer, lösningar och problem kring landskapsrummet kring hembygdsgårdar, det lokala växtmaterialets kulturhistoria och den pedagogiska dimensionen i en trädgård. Bland andra kommer även Julita - Sveriges lantbruksmuseum och Skansen att delta på olika sätt vid seminarier och möten och arrangemang. Under tiden kommer material till den idéhandbok, som planeras färdigställas i fas två, samlas in. Fas tre innefattar studiecirklar, seminarier och kurser över hela landet med idéhandboken som inspirationskälla. Information,

Sveriges Hembygdsförbund

artiklar och diskussioner kommer parallellt publiceras på SHF:s hemsida www.hembygd.se samt i tidskriften Bygd och Natur och medlemsbladet Aktuellt. ”

Många hembygdsföreningar sköter en äng, eller har en trädgård med kulturhistoriska växter och fruktträd. Både riksförbundet, regionalförbund och lokala föreningar har arrangerat seminariedagar och exkursioner i ämnet.

Hembygdsrörelsen har nära en halv miljon medlemmar fördelade på över 1 800 föreningar över hela landet. I föreningarna finns lokalhistorisk expertis. Ofta har föreningarna ett nära samarbete med skolorna och är en naturlig länk i överförande av traditionell kunskap. I några län finns anställda hembygdskonsulenter som stöd och som samordnare dels mellan länets föreningar men också mot andra regionala förbund och riksförbundet, liksom kontaktperson för myndigheter, museer, skolor och andra institutioner och organisationer. Att stödja tillsättande av en hembygdskonsulent i varje län skulle avsevärt förbättra effektiviteten i hembygdsrörelsen och för dessa angelägna frågor. De statliga stöden är blygsamma i förhållande till rörelsens storlek och givetvis skulle ökat stöd ge ökade möjligheter för både seminarier och kurser, det praktiska bevarandearbetet eller produktion av informationsmaterial.

Med vänlig hälsning

Anna Westman
Handläggare
Sveriges Hembygdsförbund

2003-10-15

Gävleborgs Fäbodförening

Centrum för biologisk mångfald
Att Håkan Tunón
Box 7007
750 07 UPPSALA

c/o Hälsinglandsmuseum
Storgatan 31
S-824 30 HUDIKSVALL

Bilaga 6

Svar på frågor som rör Konventionen om biologisk mångfald

Centrum för biologisk mångfald, CBM, har för genomförande av ett regeringsuppdrag riktat ett tiotal frågor till Gävleborgs fäbodförening, GFF, för att få svar på hur föreningen berörs av ett svenskt genomförande av artikel 8j (in-situ-bevarande och traditionella livssätt mm) i mångfaldskonventionen.

GFF bildades 1996. Den är ingen egentlig brukarorganisation utan mer en intresseorganisation. Alla som är intresserade av fäbodbruk och stödjer målsättningen kan bli medlemmar. Syftet är att ta tillvara och främja fäbodbrukets intressen genom att bland annat arbeta för en livskraftig utveckling av fäbodbruket. I stadgarnas ändamålsparagraf står tydligt att GFF ska tillvarata traditionell kunskap samtidigt som nya lösningar inom fäbodbruket ska främjas och stödjas. GFF ska vidare verka för bibehållen djurhållning på fäbodar och arbeta för att gamla lantrasdjur ska kunna fortleva i sin typiska miljö. GFF är Sveriges största ideella förening med inriktning speciellt på utveckling av fäbodbruket. Verksamhetsområdet är Gävleborgs län med landskapen Gästrikland och Hälsingland samt Orsa finnmark. Det står dock klart att alla åtgärder som vidtas för att gynna fäbodbruket i länet också gynnar fäbodbruket i stort. Detta speglas också i medlemsförteckningen som har namn från de flesta svenska landskap och även utomlands ifrån.

Frågorna lyder:

_ Försvårar svenska myndigheter och/eller dagens regelverk verksamheten för fäboddrift idag?

_ Svaret är ja. En av GFF:s första uppgifter gällde den småskaliga förädlingen av mjölk där ett generellt krav på pastörisering visat sig inte vara möjligt att tillämpa på de flesta fäbodar. Föreningen lyckades efter ett intensivt arbete få gehör för sina synpunkter. Frågan fick sin lösning och avslutades med att föreningen fick ett personligt brev från jordbruksminister Annika Åhnberg den 1 oktober 1997 där hon uttrycker sin uppskattning för föreningens arbete och insats för fäbodkulturen. Ministerns reaktion var förbryllande; var verkligen svenska myndigheter så självständiga att regeringen har svårt att ensam rå på dem? Senare erfarenheter har visat att så är fallet.

_ För det första har vi hela myndighetsstrukturen som är ytterst förvirrande. Frågor som berör fäbodbruket fördelas på ett oöverblickbart sätt på en mängd instanser med liten eller ingen kommunikation sig emellan. Risker att för fäbodbruket avgörande frågor inte uppmärksammas av någon myndighet är stor. Den uppmärksamhet och reaktionsförmåga som krävs av fäbodbrukare på vad som händer inom administrationen av regelverken för att verksamheten inte ska hotas är orimlig. Myndigheter som har ansvar som rör fäbodbruket i Sverige finns på fem nivåer.

- EU med kommissionen och främst kommissariatet för jordbruk och miljö.

- Regeringen med miljödepartement, jordbruksdepartement, näringsdepartement, kulturdepartement osv. Riksdagen med sina utskott för t. ex. kultur, näring, bostad, miljö och jordbruk.

- De centrala verken med naturvårdsverket, jordbruksverket, veterinärmedicinska anstalten, smittskyddsinstitutet, livsmedelsverket, skogsstyrelsen, glesbygdsverket, turistdelegationen, vägverket, lantmäteriet, arbetsmiljöverket, kulturrådet, riksantikvarieämbetet osv.

Till dessa kommer obestämda institutioner som Viltskadecentrum, Rovdjurscentrum, Centrum för biologisk mångfald, lantbruksuniversitetet etc.

- Den regionala nivån med länsstyrelsen, skogsvårdsstyrelsen, länsarbetsnämnden, polismyndigheten i länet, vägverkets regionkontor osv.

Till dessa kommer landstinget, länsmuseum, turistråd etc.

- Kommunnivån med en oenhetlig kommunal administrativ organisation i förvaltningar, områden och enheter mm.

Några exempel från de olika nivåerna kan tas som illustrationer.

- Direktiv 92/102/EEG och förordning (EG) nr 1760/2000 ligger till grund för de nationella regler jordbruksverket anvisar för märkning av märkning av bl. a. betesdjur på fåbodar och fritt skogsbete. Alla nötkreatur skall, enligt 20 § i verkets föreskrifter (SJVFS 1994:190) om märkning och registrering av djur, redan som kalvar märkas med en originalbricka (ca 6x2 cm) i vardera örat senast 20 dagar efter födseln. Föreskriften innehåller enligt 28 § möjlighet för verket att medge undantag från bestämmelserna ifall särskilda skäl föreligger. GFF har redovisat två sådana.

Dels kulturhistoriska skäl – i en genuin fåbodemiljö (som av många uppfattas som museal) är de plastbrickor som anvisas för märkning anakronistiska och stör besökarens upplevelse.

Dels djursorgsskäl – plastbrickorna irriterar djuren, särskilt de unga, och lockar även andra djur att bita och dra i dessa med risk för infektioner o. dyl. I fåbodemiljön med bl. a. bete i skog fastnar dessutom brickor lätt i ris och buskar med skador på örnen som följd.

Blessyrerna sprider också blodlukt som kan attrahera rovdjur vilka orsakar oro bland betesdjuren. Bara närheten av rovdjur kan stressa djur så att både mjölkproduktion och fertilitet påverkas. Att slopa kravet på märkning med plastbrickor för djur på fåbodar och fritt skogsbete är en enkel och billig åtgärd både för att göra upplevelsen av fåbodemiljön rikare och för att förebygga rovdjursskador.

Jordbruksministern meddelade i juni 2003 (Jo2002/1166/Livs) att departementet under våren 2000 lämnade ett förslag till EU-kommissionen om ett alternativt system för märkning. Kommissionen har efter det utarbetat ett förslag som erbjuder möjlighet till prövning hos jordbruksverket. Förslaget ger en möjlighet till undantag i motiverade fall men är inte antaget.

Eftersom gällande EG-bestämmelser inte anvisar någon alternativ märkningsmetod (i förslaget nämns tatuering) kan jordbruksverket, trots möjligheten i de egna föreskrifternas 28 §, inte medge undantag. Att under tiden fram till dess EU-kommissionen fattar beslut i frågan besluta om tillfällig dispens anses uteslutet.

- Miljödepartementet ansvarar för bevarande av biologisk mångfald. Jordbruksdepartementet har på sitt bord frågor om jordbruk och jakt. Mellan de båda departementen finns en gråzon där domesticerad och semidomesticerad mångfald hamnar tillsammans med frågor om jakt och förvaltning av vilt – stora rovdjur inbegripna.

Jordbruksverket arbetar för att med bl. a. EU:s miljöstödd som instrument bevara och stärka den domesticerade mångfalden. Detta sker exempelvis genom stöd till dem som håller utrotningshotade lantraser eller till fåbodbrukare och andra som har tamdjur på skogsbete. Slätter av naturliga ängsmarker kan också kvalificera för miljöersättning.

Naturvårdsverket har som bevarandemyndighet ett övergripande ansvar för naturvården och även den s.k. semidomesticerade mångfald som bl. a. förekommer i de naturliga fodermarker som hävdas genom fåbodbruket. Verket har även ett ansvar för faunavård,

viltförvaltning och jakt. Sektors- eller näringsmyndigheternas ansvarsområden har knappast blivit klarare sedan naturvårdsverket redovisade sin landstudie av den biologiska mångfalden för tio år sedan.

För fåbodbruket är det mycket besvärande att samordningen mellan departementen, mellan departementen och myndigheterna, och mellan myndigheterna, inte är rutinlagd. Det finns betydande brister i hur frågor rörande motstående bevarandebestånd ska hanteras. Den biologiska mångfald, som tack vare fåbodbrukets traditionella hävdmetoder bevaras i exempelvis skogsbetesekosystemen och i form av in situ-hållande av gamla lantraser riskerar att spolieras genom en valhänt förvaltning av stora rovdjur, vilka allvarligt stör fåbodbruket. En meningsfull samordnad rovdjurspolitik saknas.

- En fåbodbrukare har det yttersta ansvaret för sina djurs välbefinnande. Han ska visa dem omsorg och ha god tillsyn över dem. Även om de är på drift ska han göra allt som står i hans makt att värna om dem. Rovdjursförekomst ökar kraven.

Polisen anser att situationen kan jämföras med förlorat gods och att djuren bör anmälas försvunna. I lyckliga fall kan djurägaren till och med få hjälp av polisen att fånga in och få djuren tillbaka.

Det kan emellertid också anses vara en fråga om brister i djurtillsynen, vilket därför intresserar kommunens ansvariga för sådana frågor. Kommunen ska uppmärksamma brister i djurtillsynen. Däremot har kommunerna författningsenligt inget att göra med rovdjursstörningar och därför vill inte kommunens tjänstemän väga in sådana faktorer då bedömningar görs. På kommunnivå läggs ansvaret strikt formellt på brukaren. Detta gör att djurhållare drar sig för att tala om vad som hänt. (- Man har ju "hört" om dem med rovdjursskrämde djur, som blivit åtalade för brott mot djurskyddslagen.)

Vid åtgärder mot djurägare som är försufliga beslutar länsstyrelsen. Det är dock tveksamt om de länsstyrelsernas rovdjursansvariga informeras rutinmässigt (och kan bidra med nyanseringar ifall det var störande rovdjur skrämde betesdjuren på flykt) när länsveterinären kontaktas för fastställande av kommuners beslut om omhändertaganden.

Sedan kan polisen åter komma in, nu som verkställare för att fånga in skingrade djur av djurskyddsskäl.

En fråga är om tillämpningen av djurskyddslagen i sådana fall tar hänsyn till force majeure.

– Visar myndigheterna förståelse för äldre brukartraditioner beträffande praktiska och tänkta delar av fåboddriften?

– Svaret är ja och nej. Orsaken till svaret finns i myndigheters olika förhållande till praktiska problem. I teorin är det lätt att acceptera äldre brukartraditioners betydelse. När det kommer till praktisk tillämpning är det däremot lätt att ifrågasätta den egna myndighetens ansvar. Det kan till och med väcka förundran om någon på allvar vill hävda att det finns lokala befolkningar i Sverige med traditionella livsätt, som ska respekteras. (Möjligen kan förekomsten av en urbefolkning accepteras.)

– Myndigheter kan emellertid också visa förståelse för äldre brukartraditioner, vilket är bra särskilt om de också har som uppgift att verka för att traditionerna bibehålls och stärks. Däri ingår då åtgärder som information och utbildning för att vinna förståelse och skapa kunskap om verksamheten. Dock kan myndigheter ha svårt att acceptera vad äldre brukartraditioner kan innehålla i form av erfarenheter om samma verksamhet.

- Jordbruksverket och det för fåbodbruket aktuella skogsbetet kan tas som exempel. I SJVFS finns skogsbete definierat som *"bete inom område som huvudsakligen består av skogsmark med ett till övervägande spontant uppkommet trädbestånd. Trädbeståndet skall ha inslag av gamla träd eller på annat sätt visa på att en lång kontinuitet råder i trädsnittet. Området skall sakna påtagliga indikationer på storskaliga kontinuitetsbrott som t.ex. trakthygge eller på att*

marken använts som inäga. Områdets markvegetation skall vara betespräglad och innehålla växtarter eller ha en vegetationsstruktur som visar på långvarig beteshävd”.

Här saknas förståelse för äldre brukartraditioners betydelse. Exempelvis har ved- och virkesfångst alltid funnits parallellt med skogsbete. Hyggesbete var och är mycket uppskattat och regelrätta betesrensningar är också något som varit allmänt förekommande i alla betesskogar. Veterligen har inga traditionsbärare konsulterats när definitionen skrevs. Istället är den ett resultat av tjänstemannaspekulationer.

– Hur ska man kunna komma fram till en fungerande lösning på de besvär rovdjurspåverkan på husdjur orsakar i samband med bete/skogsbete?

– GFF har formulerat en rovdjurspolicy, som bifogas detta yttrande (Bilaga 1). Den tar sin utgångspunkt i mångfaldskonventionen. De viktigaste avsnitten i policyn slår fast att fäbodbrukarna inte kan ta på sig de ökade kostnader i form av intensivare djurtillsyn och andra åtgärder som stärkta rovdjursstammar kräver. Rovdjursförvaltningen ska belastas av alla de extra kostnader en fäbodbrukare kan drabbas av genom krav på hänsyn till rovdjur inom sitt verksamhetsområde. Fäbodbrukarnas synpunkter måste väga tungt då åtgärder som kan förebygga rovdjurskadorna ska sättas in. Länsstyrelserna ska vara skyldiga att lämna ersättning för alla skador björn, järv, lo, varg eller kungsörn orsakar en fäbodbrukare. Alla former av skador som fäbodbrukare kan drabbas av såväl personligen som i sina företag och som på något sätt kan härledas till de stora rovdjurens närvaro ska ersättas fullt ut. En ny form av ersättning kan vara kompensationsbidrag, som utgår generellt till fäbodbrukare inom områden där rovdjursförekomst kräver särskilda förebyggande åtgärder.

– Frågor om arbetsmiljö, djurskydd och livsmedelshygien viktiga för fäbodbruket. Enligt arbetsmiljölagen har en fäbodbrukare ansvaret för att hans arbetare – exempelvis en fäbodjanta som ser till kor och getter - inte utsätts för risk för ohälsa eller olycksfall. Arbetsmiljöverket påpekar att skyddsjakt kan bidra till att minska riskerna för olyckor, en uppfattning som Naturvårdsverket påstås dela.

– Ett komplicerat regelverk styr hygien vid småskalig tillverkning av livsmedel som ska saluhållas. (EU definierar ”småskaligt” när det gäller mjölk och mjölkprodukter som anläggning vilken hanterar den mängd mjölkbaserade produkter som högst kan framställas av 2 000 000 liter mjölk per år; motsvarande en getbesättning på ungefär 3 000 getter.) Även för fäbodar som tillverkar mjölkprodukter för försäljning gäller att man ska ha tillstånd. Oftast gäller kommunalt s.k. § 16-tillstånd, som godkänner tillfällig produktion underkastad vissa krav.

Mjölk är en känslig råvara och bryts produktionskedjan, exempelvis av krav på hopsamling av betesdjuren eller andra åtgärder på grund av rovdjursstörningar, kan varan lätt bli otjänlig. Det är för många svårt att inse att rovdjur kan påverka livsmedelskvaliteten. Praktikanter och andra ej fullt kompetenta anställda kan dock till exempel ställas inför psykiskt obehagliga situationer då handledaren vid akut rovdjursstörning måste lämna dem ensamma i arbeten med livsmedelsförädling där ett fel eller missgrepp kan riskera människors hälsa och rent av vara livsavgörande för dem. Även andra exempel finns.

– Bevarar GFF på något sätt traditionella (praktiska och teoretiska) kunskaper i form av levande verksamheter eller som dokument i arkiv?

– GFF har som uppgift att ta till vara traditionell kunskap och verka för att fäbodbrukets gamla lantrasdjur kan fortleva i sin traditionella miljö. Enligt Länsstyrelsens statistik över fäbodbete finns 20 lantbrukare i länet som har djur på skogsbete. Det rör sig om cirka 140 kor, 110 ungdjur eller övriga nöt, 10 hästar, 80 getter och 70 tackor med lamm. Av dessa är enligt statistiken 37 fjällkor och fyra rödkullor samt 27 lantrasgetter som bevaras in situ fördelade på fyra olika ställen. Dessutom finns ett obestämt antal brukare med djur i skogen som inte begärt betesersättning. En fäbodinventering 1999 redovisade drygt 50 fäboddar med betesdjur i Gävleborgs län.

Åtgärdsstrategier ska senast år 2010 ange att det finns ett tillräckligt antal individer för att långsiktigt säkerställa bevarandet av inhemska husdjursarter i Sverige. Ovanstående är ett exempel på hur GFF har lyckats i praktisk tillämpning av bevarandearbetet, även om uppgifterna inte på något sätt speglar hur stor betydelse föreningsarbetet har haft för det redovisade resultatet.

En intrikat fråga är in situ bevarande av lantraser där traditionen inte stämmer överens med vad författningstexter anvisar och där regelverket är utformat efter andra djurtyper och förhållanden. Det finns också fysiska skillnader mellan moderna djur och gamla raser, som kan göra det svårt för oerfarna tillsynsansvariga att bedöma hull och konstitution i övrigt. Även storlekarna mellan gamla och moderna djur varierar, vilket kan ge skäl till dispenser för krav på vissa standardmått etc. Förmågan att tillgodogöra sig olika slags foder kan också variera mycket mellan djurslagen.

Hänsyn till kulturmiljöer och känslig växtlighet kan vara motiv för att vissa djurskyddskrav kan behöva modifieras (vindskydd, strö, stödutfodring, nattfällor, hägnadstyper etc.).

– Ren dokumentation av erfarenheter och traditionell kunskap har genomförts inom ett speciellt område i länet. Vidare har ett program formulerats med titeln Fäbodmat och matkultur.

- En studie av hur störs/kokhus bör utformas utifrån brukarnas synvinkel har genomförts.

Studien bygger på en dokumentation av störs i Järbo och Edsbyns socknar kompletterad med en etnologisk del där tillverkningsprocessernas traditionsbundenhet blir belysta och där etnoekologiska aspekter vägs in. Syftet är att utveckla gamla erfarenheter där den praktiska funktionen och produktkvalitén sätts i förgrunden. Tre frågor är viktiga: hur ser störsen ut, hur vill man bland dagens brukare ha störsen ordnade och vilka erfarenheter och principer bygger tillverkningen på.

- Programmet Fäbodmat och matkultur ska stärka fäbodbrukets produktionsekonomiska utbyte och leda till ett ökat intresse för och tilltro till brukningsformen. Det ska öka kunskaps- och informationsspridningen om fäbodar och det kulturvärde de står för och på så sätt även leda till att natur- och kulturvärden tas till vara och säkerställs. Det ska slå vakt om sådana traditionella verksamheter som baseras på ett uthålligt bruk av vad naturen kan ge och i den andan öka den lokala vidareförädlingen av fäbodbrukets produkter samt bevara traditionella husdjursraser i traditionella miljöer.

Genomförandet ska ske i projekt och när dessa avslutats ska ett nätverk av och för fäbodbrukarna vara uppbyggt, dessa ska ha fått möjlighet att förbättra sin närings lönsamhet och fäbodarna ska ha stärkt sin ställning som viktiga turistmål i länet. Kunskap som samlas genom projekten ska dokumenteras och bevaras.

– Ser GFF några fördelar med ett nationellt arkiv för traditionell kunskap för att undvika otillåtet bruk?

– Har fäbodbrukare idag traditionell kunskap som behöver skyddas från otillåtet kommersiellt nyttjande?

– I förstudien för projekt Fäbodmat och matkultur noterades värden som ligger i den traditionella matens exklusivitet. Även annan kunskap kan behöva skydd. Frågan om rätten till det exklusiva är således uppmärksammas men inte besvarad. Exklusiviteten ligger nämligen på flera plan. Varje fäbod har bedrivit en egen verksamhet grundad på de speciella förutsättningar som rätt och råder på denna eller inom den ekonomiska enhet vari den utgör en del. Varje fäbod kan därmed också ha en egen kunskapskatt. Frågan är dock hur tillgänglig denna är i dagsläget. Tyvärr har dagens fäbodbruk ofta varit utsatt för besvärande kontinuitetsbrott som orsakat kunskapsförluster.

Det kan finnas fördelar med ett nationellt arkiv för traditionell kunskap genom att detta kan bilda ett ramverk som ger stadga och stabilitet åt en modern verksamhet på traditionell grund. En viss bas kunskap blir reserverad för fäbodbrukets räkning och kan utgöra en grundläggande resurs för näringens utveckling. Här skulle då den unika mjölkkultur säkras – framställningen av "förrådsmjök" i form av långmjök (täte), tillverkningen av hårdost (surmjölkost, gammelost)

utan tillsats av löpe och tillagningen av messmör och mesost – som ger det skandinaviska fäbodbruket en enastående ställning i världen.

Dock behövs försäkringar mot otillåtet bruk även av produktvarianter på mycket lokal nivå. Ett exempel lämnade den franske ostmästaren Michel Lepage vid en kurs för fäbodbrukare i Gävleborgs län 2002. Han berättade om orten Salers, som gett namn åt en lokal lantrasko, Salers, och också åt osten Salers. Osten är en för orten typisk fäbodost på 40 kg. Den har alltid ystats i kärl tillverkade av ek. När nya regler för livsmedelshantering med krav bland annat på rostfria kärl hotade hanteringen lyftes två faktorer fram. Dels Rio-konventionens uppmaning att skydda och uppmuntra sedvanligt nyttjande av biologiska resurser samt att uppmuntra och utveckla metoder för hållbart bruk av biologisk mångfald. Dels EU:s möjlighet till skydd för tillverkning av produkter med hänsyn till den lokala särarten och traditioner bundna till denna. Detta innebar bevarande av Salers fäbodor med byggnader och redskap. Bevarande av korasen Salers. Bevarande av betes- och slättermarker med den biologiska mångfald som bland annat i form av foder ger den typiska karaktären åt osten Salers.

Inom EU finns olika former av namnskydd. De är SUB, skydd av ursprungsbeteckningar, vilket är strängast, där framställning av råvaror och produktion måste ske inom ett område, SGB, skydd av geografiska beteckningar, där det räcker att produktionen sker inom det geografiska området, råvarorna kan komma från annan plats och GTS, garanterat traditionell specialitet, särartsskydd där det enbart är själva receptet som är skyddat.

Enbart ett arkiv för traditionell kunskap löser inte behoven och problemen. Det behövs enkla och effektiva system för användningen och också ett tillsynsorgan så den traditionella, arkiverade kunskapen inte missbrukas.

– Behöver folkminnen och traditionell kunskap hos fäbodbrukare rättsligt skydd genom någon form av upphovsrätt, patent eller varumärke?

– Ja, detta är viktigt. Det kulturella arvet är en ekonomiskt och kommersiellt viktig faktor, som rätteligen ska vara reserverad för dem som förvaltar arvet. I ett modernt samhälle kan emellertid uppstå gränsdragningsproblem om vilka som är rättmätiga förvaltare. Vad ska exempelvis anses höra till normal utveckling av en verksamhet och vad är en ny verksamhet som orättmätigt exploaterar ett kulturarv bestående av folkminnen och traditionell kunskap? Vad betyder artikel 10 i sammanhanget, där det talas om det bevarande och hållbara bruk, som behövs för att möta livsmedels-, hälso- och andra behov? Där förutsätts ju en tillämpad användning av traditionell kunskap för att stärka framtida näringar.

– Hur borde ett sådant skydd se ut?

– Frågan är omöjlig för GFF att besvara idag. När projekt Fäbodmat och matkultur är genomfört om ca tre år kan förhoppningsvis förslag till lösningar finnas. Skydd för namn, ordbildningar, mönster och varumärken är aktuella delar av vad som behöver skyddas. Hur skydd för sådana kan se ut och vad som är möjligt idag bör besvaras av patent- och registreringsverket. Se även vad som anförts ovan om olika former av namnskydd inom EU.

Ett fungerande regelverk måste vara effektivt, entydigt och enkelt att tillämpa.

– På grund av det arbete CBM nu genomför för att ge innebörden av mångfalldskonventionen mer substans och bättre genomslag i samhället och den medverkan GFF genom sina initiativ uppenbarligen har i samma strävanden, är det rimligt att miljödepartementet genom CBM träffar ett medfinansieringsavtal med GFF för att också stödja föreningens projekt. Samarbete mellan statliga myndigheter och med den privata sektorn om att utveckla metoder för hållbart bruk av biologisk mångfald ska ju uppmuntras (artikel 10) och finansiellt stöd ska ju lämnas till aktiviteter som bidrar till att nå konventionens mål (artikel 20).

– **Finns situationer när turistföretag för ekoturism, skådning av djur, blomstervandringar eller annat utnyttjar de kommersiella värden som kan finnas i fåbodlandskapet?**

– Fåbodmiljöerna är kända symboler för turism, rekreation och friluftsliv. Det är viktigt att friluftsföräggarna, precis som miljöföräggarna, behandlas med god kompetens och professionellt. Planeringen bör på ett uttalat sätt ha människans behov och upplevelser i fokus. Det är viktigt att belysa hur olika ställningstaganden kan påverka förutsättningarna för friluftslivet. Det kan exempelvis gälla hur tillgängligheten förändras eller kvaliteter påverkas. Det är också angeläget att redovisa hur olägenheter ska kunna förebyggas, minimeras och kompenseras. (Regeringens skrivelse 2001/02:173)

– GFF har särskilt reagerat mot sådan ekoturism som direkt motverkar föreningens rovdjurspolicy. Rovdjurens beteende är viktigt för möjligheterna att ha en hög stam av dessa. De skall genom urval och prägling göras skygga för människor och husdjur. Har vi rovdjur som skyr människor, deras anläggningar och deras husdjur ökar förutsättningarna för husdjuren att bli lämnade i fred och möjligheterna för rovdjuren att växa till.

Ekoturism får därför inte urarta så att rovdjur genom åtling eller på annat sätt lockas att uppträda som oskygga turistattraktioner. All slags åtling och motsvarande skall vara förbjuden. Undantag bör kunna göras för viss stödutfodring (djur i trångmål av något slag, exempelvis örn, fjällräv), för forskningsändamål eller för att av andra särskilda skäl binda rovdjursindivider till ett område där risker för skador på fåbodbruk och fritt skogsbete inte finns.

– GFF är i övrigt generellt positiv till så kallad ekoturism, även om det i reklamen kan bli för mycket av djupa gammelskogar, vilda björnar, älgar och vargar, adrenalinhöjande äventyr och ett mångtusenårigt kulturarv. Inslagen av vildmarksromantiska övertoner och kommersialism kan många gånger vara besvärande.

– **Förkommer i sådana fall någon vinstdelning mellan turistföretag och brukare?**

– Ekoturismens tanke (förmedlad av Naturens Bästa) att förankra turismen lokalt och att låta människor på orten dela vinsten är hedervärd. GFF har inga erfarenheter av hur detta fungerar i praktiken.

– **Har fåbodbrukaren inflytande på eller delaktighet i sådan verksamhet?**

– Av intresse i sammanhanget är det nästan tjugoåriga projektet "Levande Fåbodar" där den dåvarande stiftelsen Turismutveckling i Östersund hörde till initiativtagarna. Följande presentation gjordes i maj 1986 (Levande Fåbodar. Stiftelsen Turismutveckling, Östersund): *Stiftelsen Turismutveckling, Östersund, samordnar insatser inom ramen för projekt "Levande Fåbodar". En referensgrupp har tillsatts för ändamålet. Den har följande sammansättning: Kerstin Clasén-Fransson – Orsa kulturnämnd, Bengt Berglund – Klövsjö/ Vemdalens Turistförening, Nils G Lund – Fjällnäs Turisthotell, Lars Hansson – Gästrike/ Hälsinge Turistråd, Kjell Hansen – Jämtlands läns museum och Helge Soling – Fritid i Orsa AB. Till referensgruppen adjungeras även Nanna Chnattingius – Riksantikvarieämbetet och August Boj – Sveriges Turistråd. Representerar för jordbrukarna och lantbruksnämnden kommer också att knytas till referensgruppen.*

Sedermera AB Turismutveckling lämnade projektet 1995 och sedan har ansvaret legat i enskilda fåbodbrukares och de regionala fåbodföreningarnas händer. Senast aktiv från Turismutveckling har varit Malin Jonsdotter, *malin@vail.net*.

Projektet lever fortfarande och manifesteras av "Fåbodriksdagen" som är fåbodbrukarnas årligen återkommande konferens. Den är en mötespunkt där brukarna träffar såväl varandra som olika myndigheter och organisationer. Fåbodriksdagen ambulerar mellan fåbodlandskapen. År 2001 arrangerade GFF riksdagen i landskapet Gästrikland.

– **Har GFF andra frågor att framföra rörande artikel 8j eller angränsande frågor?**

– Fåbodbruk bygger på en uråldrig sedvanerätt till fritt skogsbete som gör att det regelmässigt sker på mark som flera fåbodbrukare inte rör över på annat sätt. Till helhetssynen hör beaktande av förhållandena på hemgården (brukningscentrum) och övriga brukningsdelar (flerfåbodsystem).

Fäbodbruk kan ge mervärden som ett trivsamt landskap med rikt biologiskt innehåll, extensivt brukande med liten tillförsel av insatsvaror eller lokalproducerad mat och exklusivt boende.

Enligt miljömålen ska skogsbetesarealerna ökas och bevarandevärdena stärkas. Senast år 2010 ska samtliga ängs- och betesmarker bevaras och skötas så värdena bevaras. Arealen hävdad betesmark av de mest hotade typerna ska utökas med minst 13 000 ha. Skogsbetesmark hör till de allra mest hotade betesmarkerna. Detta miljömål är grovt åsidosatt i naturvårdsverkets och länsstyrelsernas ohistoriska "strategi" för reservatsbildning i skog, som mest exemplifierar en "mental monokultur" (Th. Anderberg i DN 6/9 2003). Miljömålet för skyddad skog bör innehålla en historiskt riktig andel fäbod- och betesskog.

Riksantikvarieämbetet har (regeringsuppdrag nr 6 i 1998 års regleringsbrev) föreslagit åtgärder för en hållbar utveckling av fäbodmiljöerna. Där är det övergripande målet ett levande fäbodbruk – såväl ekonomiskt som miljömässigt och kulturellt. Det är viktigt att ämbetets förslag genomförs.

_ GFF anser att de regionala fäbodföreningarna i landet har viktiga uppgifter. Främst gäller det att genom kontakter med myndigheter och andra försöka få gehör för de uppfattningar medlemmarna för fram. Dessutom gäller det att stärka och utveckla fäbodnäringen samtidigt som traditioner bevaras. Behovet av ekonomiskt stöd har tidigare motiverats.

Det geografiska område som berörs av fäboddriften i landet är så stort och antalet fäbodbrukare samtidigt så litet, att uppbyggnad och drift av en central ideell intresseorganisation är svårt att genomföra. Det finns dock ett behov att över länsnivå föra en samordnad dialog med olika centrala myndigheter och organisationer. Detta kan ske genom en centrumbildning. Fäbodriksdagen bör bibehållas som en årlig mötesplats för brukare och myndigheter.

I en PM med anledning av riksantikvarieämbetets tidigare nämnda arbete om landets fäbodmiljöer skrev GFF att främsta uppgiften för ett oberoende fäbodcentrum är att stödja näringen och vara talesman för dess utövare. Detta kan ske genom att stat och kommuner tillsammans med näringslivet ger förutsättningarna. Det bör fungera som tolk mellan t ex fäbodbrukare och företrädare för olika myndigheter. Centrumbildningen skall samla kompetens och förmedla kunskap och information, såväl till brukare som myndigheter och allmänhet, och långsiktigt främja en hållbar fäbodkultur i landet. Många samhällssektorer och politikområden berör och påverkar förutsättningarna för fäbodbruk. Utom frågor om natur- och kulturmiljö är arbetsmiljö, djurskydd och livsmedelshygien några områden för olika spörsmål. Ett vidgat informationsfält kan bredda underlaget för statens finansiering.

Jämförelser kan göras och paralleller dras med andra centra som Viltskadecentrum och Rovdjurscentrum. En del av Viltskadecentrums uppgifter är att informera fäbodjordbrukare. I framtiden kan dessa delas med eller helt falla på ett rovdjurscentrum, ifall det befins att detta bör vara oberoende och därmed främst en statlig angelägenhet. För att utnyttja befintliga resurser optimalt borde i så fall till detta Rovdjurscentrum kopplas ett centrum för fäbodkultur där all information till och om fäbodbruket koncentreras. Ett annat mer attraktivt alternativ är en knytning till CBM.

Riksantikvarieämbetet har i följd av sitt regeringsuppdrag initierat en samverkansgrupp mellan centrala myndigheter berörda av fäbodbrukets frågor. (Centrumbildningar som CBM och Viltskadecentrum har förbigåtts.) Var och en av de myndigheterna borde kunna bistå med en del av sina resurser för samordnad information i vid bemärkelse. GFF ser uttalandet i konventionen om biologisk mångfald om stöd till lokalbefolkningar och samarbete mellan statliga myndigheter och den privata sektorn som en möjlighet till stöd ett svenskt oberoende fäbodcenter för information och samverkan. Finansiellt stöd ska lämnas till aktiviteter som bidrar till att nå konventionens mål.

GÄVLEBORGS FÄBODFÖRENING

Tomas Eriksson, ordförande

Kelvin Ekeland, vice ordförande

Gävleborgs fåbodförenings

Grundläggande principer för ställningstaganden i rovdjursfrågor

Detta dokument har sin grund i det som antogs vid Gävleborgs fåbodförenings styrelsemöte den 3 maj 2002.

Några förtydliganden har gjorts och layouten har gjorts mer överskådlig. Innehållet bygger fortfarande till största delen på det yttrande fåbodföreningen lämnade med anledning av Rovdjursutredningen, SOU 1999:146.

Utgångspunkt för föreningens ställningstaganden är Konventionen om Biologisk Mångfald antagen i november 1993 (upprättad vid FN:s konferens i Rio de Janeiro; 5 juni 1992).

I sammandrag här nedan.

De fördragslutande parterna som är medvetna om det inneboende värdet av biologisk mångfald och de ekologiska, genetiska, sociala, ekonomiska, vetenskapliga, utbildningsmässiga, kulturella, rekreativa och estetiska värdena hos biologisk mångfald och dess beståndsdelar har ingått följande överenskommelse:

Varje fördragslutande part skall reglera eller förvalta biologiska resurser av vikt för bevarandet av biologisk mångfald i syfte att säkerställa bevarande och hållbart nyttjande av dem; bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och främja en bredare tillämpning av dessa, med godkännande och deltagande av innehavarna av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor, samt främja rättvis fördelning av nyttan som uppkommer vid sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor.

Varje fördragslutande part skall skydda och uppmuntra sedvanligt nyttjande av biologiska resurser i enlighet med traditionella kulturella sedvänjor som är förenliga med kraven för bevarande och hållbart nyttjande; stödja lokalbefolkningar i att utveckla och genomföra gottgörande åtgärder i skadade områden där biologisk mångfald minskats; uppmuntra samarbete mellan egna statliga myndigheter och den egna privata sektorn om att utveckla metoder för hållbart nyttjande av biologisk mångfald.

Varje fördragslutande part åtar sig att i överensstämmelse med sin förmåga tillhandahålla finansiellt stöd och stimulans till sådana nationella aktiviteter som syftar till att uppnå målen med denna konvention.

Bevarande av fåbodbruket är ett nationellt intresse

Konventionen har lett till såväl nationella miljökvalitetsmål och aktionsplaner för bevarande av mångfalden som åtgärder inom den europeiska gemenskapen. Bland annat har de betade skogsmarkernas värden och betydelsen av de ursprungliga husdjurens genetiska resurser och bevarande in situ (i ursprunglig miljö) uppmärksamats. Fåbodbruk med djurhållning och fritt skogsbyte är i vissa trakter en viktig del av ett aktivt jordbruk. Fåbodbruk anses dock av samhället vara en jordbruksmiljö som numera finns i hävd i så liten omfattning att samtliga dessa är angelägna att bevara från nationell synpunkt.

De stora rovdjuren björn, järv, lo, varg och kungsörn bedöms vara så få i vårt land att arterna ännu inte kan betraktas som långsiktigt livskraftiga. Målet är att Sverige ska ha livskraftiga stammar av de nämnda arterna. Beträffande verksamhet inom jordbruk och rennäring skall förekomsten av rovdjur inte hindra möjligheten att där bedriva djurskötsel.

Gävleborgs fåbodförening gör följande ställningstaganden:

Det finns inga skäl till rädsla för rovdjur om det finns en grund för trygghet.

Konventionen om biologisk mångfald kräver en väl avvägd balans mellan kraven att bevara de vilda rovdjuren, de tama husdjuren och fåbodbrukarnas traditionsbundna arbete.

Fåbodbruket, med sin mångformighet och variationsrikedom, är ett av de bästa svenska exemplen på "lokalbefolkningarnas traditionella kunskap". Denna kunskap ska bibehållas och användas i arbetet för ett långsiktigt ekologiskt hållbart svenskt jordbruk.

Till fåbodemiljöerna hör gamla husdjursraser, som där har sin ursprungliga miljö; oförädlad fjällko, fjällko, rödkulla, fåbodget/jämtlandsget, skogsfår med flera.

Genom ekologiskt väl anpassade förvaltningsplaner, där hänsyn tas till förekomst av rovdjur, rovdjurens vilda bytesdjur och bytesdjurens födotillgång samt lokaliseringen av fåbodbruk, skall den önskade balansen mellan rovdjurens revir och fåbodbrukens intresseområden nås.

Vild och brukad biologisk mångfald skall värderas lika.

Det skall finnas ett samförstånd mellan biologiska och näringsmässiga frågor, det vill säga en ömsesidig förståelse mellan bevarande av vild mångfald och den mångfald, såväl vild och tam som växter och djur, vilken är beroende av människans bruk av jorden för sin överlevnad. Denna syn på värdering av biologisk mångfald krävs bland annat för att göra det möjligt att sköta tamdjur samtidigt som det finns rovdjur.

Fåbodarna skall kunna brukas så att äldre och hotade lantraser där kan bli bevarade i en miljö och under villkor som motsvarar den som gett dem deras speciella egenskaper.

De lantraser som förekommer i fåbodemiljöer har i regel en betydligt sämre bevarandestatus än de stora rovdjuren. Detta innebär att de har ett färre antal individer än rovdjuren. Hotbilden för lantrasdjur måste bedömas från samma utgångspunkter som den för rovdjur. Detta innebär att rovdjur inte kan förväntas få etablera sig var som helst.

Fåbodbruket skall kunna bedrivas på ett sådant sätt att den betade skogens natur- och kulturvärden bibehålls eller ökar.

För den tidigare mycket omfattande skogsbetesmarken i landet har förlusten av biologisk mångfald varit mycket mer besvärande än beträffande betesmarker i allmänhet. Högt betestryck på stora arealer är ett villkor för att öka och befästa värdena i betesskogens ekosystem.

Renar skall inte särbehandlas i förhållande till andra fritt betande tamdjur.

Samhällets intresse för rovdjursskador på fritt betande tamdjur får inte enbart inriktas på ren (och renbetesområdet) utan i samma mån och på motsvarande sätt uppmärksamma och omfatta också skador på andra betesdjur.

Detta innebär exempelvis att ett område med nötkreatur, getter, får och hästar på fritt bete ska fredas från varg i samma utsträckning som renar i renbetesområdet.

Tillväxten av rovdjursstammarna kommer att ske i områden som länge saknat rovdjur, något som kräver en åtgärdsberedskap.

De rovdjursarter vars individantal bör öka har hittills i huvudsak varit koncentrerade till renbetesområdet. Detta får inte leda till missuppfattningen att konflikter även i fortsättningen blir lokaliserade dit. När rovdjursstammarna expanderar sker det i jungfruliga områden där såväl bytesdjur som betesdjur och befolkning saknar erfarenheter om umgänge med rovdjur.

Den gällande rovdjurspolitiken kräver en beredskap för nya ställningstaganden och åtgärder av samhället. Områden med fåbodbruk och fritt skogsbyte är inte lämpliga som expansionsområden för rovdjur.

Fåbodbrukarna kan inte ta på sig de ökade kostnader i form av intensivare djurtillsyn och andra åtgärder som starkare rovdjursstammar kräver.

Rovdjursförvaltningen skall belastas av de extra kostnader en fåbodbrukare kan drabbas av genom krav på hänsyn till rovdjur inom sitt verksamhetsområde. Fåbodbrukarnas synpunkter måste vägas tungt då åtgärder som kan förebygga rovdjursskador skall sättas in.

En ny form av ersättning kan vara kompensationsbidrag, som utgår generellt till fåbodbrukare inom områden där rovdjursförekomst kräver särskilda förebyggande åtgärder.

Länsstyrelserna skall vara skyldiga att lämna ersättning för alla skador björn, järv, lo, varg eller kungsörn orsakar en fåbodbrukare.

Alla former av skador som fåbodbrukare kan drabbas av såväl personligen som i sina företag och som på något sätt kan härledas till de stora rovdjurens närvaro skall ersättas fullt ut.

Rovdjuren skall genom urval och prägling göras skygga för människor och husdjur.

Rovdjurens beteende är viktigt för möjligheterna att ha en hög stam. De skall vara skygga. Har vi rovdjur som skyr människor, deras anläggningar och deras husdjur ökar förutsättningarna för att husdjuren bli lämnade i fred och möjligheterna för rovdjuren att växa till.

Dokumentation av äldre kunskap samt forskning inriktad på att lösa praktiska problem i förhållandet mellan rovdjur och tamdjur är nödvändig.

I Sverige saknas aktuell erfarenhet av rovdjursstammar i de trakter där de nu etablerar sig och på de nivåer som från rovdjursförvaltningssynpunkt är önskvärda. Det är viktigt att bevara och bibehålla kunskaper och sedvänjor från ett äldre samhälle med mer traditionellt livssätt och främja en bredare tillämpning av detta då dagens problem ska lösas.

För att kunna hantera rovdjursfrågan krävs både dokumentation av vad som händer under rovdjurens numerära tillväxt och forskning kring de problem som uppstår då de möter tama betesdjur.

Beteendevetenskapliga studier både av tamboskap och vilda rovdjur samt bägge grupperna tillsammans är exempel på villkor för en framgångsrik rovdjurs- och bevarandepolitik

Fäbodbrukarna kan inte hantera rovdjursproblemen på egen hand. Rovdjur kan vara farliga även för människor och är i hög grad en arbetsmiljöfråga.

Illegal jakt tolereras inte. För att lösa akuta frågor i samband med rovdjursstörningar måste länsstyrelserna tillsammans med länets polismyndighet organisera jourssystem där en ansvarig person alltid kan ge de råd som behövs med hänsyn till den situation som råder.

Länsstyrelserna behöver tillsammans med polisen bilda akutgrupper, fasta alltid tillgängliga "rovdjurskommandon", som utan dröjsmål kan ingripa så snart det finns anledning att avliva eller skrämra rovdjur eller söka efter och besiktiga skrämde eller dödade tamdjur.

Eftersom rovdjur gärna håller till i trakter där administrativa gränser går är det viktigt att de alltid tillgängliga grupperna kan verka inom flera kommuner och län. (Inte heller nationsgränser – gäller inte Gävleborgs län – får hindra omedelbart agerande.)

Om björn, järv, lo, varg eller kungsörn i en akut situation hotar att döda eller skada ett tamdjur på fäbod ska brukaren eller den han satt att vårda sina djur få döda det angripande djuret.

Fäbodbruket bevarar miljöer där fortfarande flera av landets utrotningshotade husdjursraser kan hållas in situ. Även om ett rovdjursangripet djur vid en fäbod inte är av lantras, och därmed av självklart högre bevarandevärde än rovdjuren, är det befogat att generellt hävda ställningstagandet med hänsyn till miljöns betydelse. Enligt traditionella kulturella sedvänjor har rovdjursproblem i samband med fäbodbeta alltid kunnat lösas på detta sätt och det bör bestå. Det finns heller ingen anledning i en akut situation skilja ett angrepp av ett rovdjur från ett annat.

Där rovdjur upprepat skadar fäbodbruket, det fria skogsbetet och andra verksamheter i de marginella jordbruksmiljöerna skall de störande rovdjursindividerna elimineras.

Alla fäbodbrukare kan inte förutsättas ha de rättigheter eller den kompetens som krävs vid jakt på rovdjur som skadar verksamheten. Skydds jakt är ingen uppgift som myndigheter kan utgå ifrån att fäbodbrukarna kan eller vill ta på sig.

Rovdjuren skall förvaltas genom jakt.

Allmän skydds jakt inom stora områden är ett dåligt sätt att reglera rovdjursbestånden. Risken är stor att "fel" djur dödas.

Betydligt verkningfullare är riktad skydds jakt, i första hand mot individer som orsakar problem, men i vissa fall kan även "lokal allmän skydds jakt" tänkas inom mindre områden där individtätheten är hög.

Syftet med den individuella skydds jakten skall vara att få bestånd med enbart skygga individer och inom områden där de ger minst problem för andra intressen.

För ändamålet kan en styrka med specialutbildade jägare behövas.

2003-10-20

Centrum för biologisk mångfald
Håkan Tunón
Box 7007
750 07 Uppsala

Frågor med anledning av implementering av artikel 8j i Konventionen om biologisk mångfald

Svenska Jägareförbundet har med stort intresse tagit del av Er skrivelse 2003-09-20 om den svenska jaktutövningen och implementeringen av vissa delar av Konventionen om biologisk mångfald och får härmed anföra följande.

Inledningsvis ska direkt klargöras att Jägareförbundet av olika skäl inte haft möjlighet att mer ingående analysera sin roll inom verkställandet av arbetsplanen rörande artikel 8j. Förbundet gör dock bedömningen att såväl förbundets verksamhet som den svenska jaktutövningen, i olika avseenden, i hög grad berörs av de diskussioner och de beslut som fattas med anledning av det aktuella avsnittet i konventionen. CBM har i detta avseende – enligt Jägareförbundets mening - gjort en mycket initierad analys av situationen i den översända skrivelsen.

Svenska Jägareförbundet är en ideell medlemsorganisation som organiserar 2/3 av landets 300.000 jägare. Sedan 1938 har Jägareförbundet riksdagens och regeringens uppdrag att organisera den svenska jägarkåren samt att svara för den praktiska jakt- och viltvården. Det allmänna uppdraget omfattar bl.a. utbildning av och information till jägarna samt verksamhet omkring förvaltningen av viltstammarna inklusive uppföljning av de jaktbara viltarternas utveckling.

Bakgrund

Den svenska jakttraditionen

Människorna i vårt land var, som bekant, ända fram till för c:a 5000 år helt beroende av djurfångst, jakt och fiske för att kunna överleva. När jägarsamhället övergick i jordbrukssamhället hade jakten fortfarande en mycket stor betydelse för folkförsörjningen. Jakten har alltså i hög grad präglat människan och alla människor har mer eller mindre ett jaktligt arv.

I dagens samhälle har jakten successivt kommit att få sin största betydelse som fritidssysselsättning för tusentals jägare men är numera också en allt viktigare inkomstkälla för landets alla markägare. Jakten är också ekonomiskt viktig för andra verksamheter i samhället, exempelvis handel och service. Särskilt stor positiv betydelse har jakten fått för glesbygdsboendet.

Den svenska jakttraditionen har några särdrag som skiljer den från den kontinentala jaktutövningen. Jakten med hund som arbetar på långt avstånd från hundföraren antingen som drivande hund eller skällande hund är ett sådant exempel. Sedan lång tid tillbaka har det bedrivits ett målinriktat avelsarbete för att få fram hundraser som är anpassade till olika jaktformer och jakt på olika viltarter. En annan jaktform som har mycket lång tradition i Sverige är jakten med fångstredskap. Genom tiderna har man använt allt från fångstgropar och stockfällor till snaror, fotsaxar och lådfällor. Såväl användningen av hundar och fångstredskap som brukandet av vapen och ammunition är sedan lång tid tillbaka ingående reglerat i jaktlagstiftningen med mycket stor hänsyn till djurskyddsaspekten.

Jaktens värde

Den rena nyttoaspekten i jakten har kompletterats på så sätt att jaktutövningen blivit en källa till glädje, rekreation, spänning och trevlig samvaro. Rekreativvärdet har kommit att bli högre än köttvärdet. Allt detta sammanfattas av många jägare i ordet livskvalitet. Jaktens ekonomiska värde (uppdelat i kött- respektive rekreativvärde) finns bl.a. belyst i en undersökning från 1987 om viltets jaktvärde. Resultatet från undersökningen som utfördes av Docent Leif Matsson vid SLU i Umeå visade då på ett jaktvärde om ca 1,5 miljarder kr per jaktår.

Jakten som en areell näring

Sedan 1789 tillhör jakträtten ytterst jordägaren. Till följd av bl.a. detta har den svenska jakten till stor del fått karaktären av en allmogejakt vilket skiljer den från många andra länder i Europa, där jakten ofta under en längre tid varit förbehållen ett visst samhällsskikt. Koppling till markägandet och den avkastning viltet ger innebär att jakten också kommit att betraktas som en areell näring i likhet med jord- och skogsbruket. I Naturvårdsverkets "Riktlinjer för förvaltning av vilda däggdjur och fåglar" (2000-10-09) framgår det att "*viltvården och nyttjandet av viltet genom jakt ingår som en del i de areella näringarna*".

Sverige är ett vidsträckt land med stora variationer i geografin, naturtyper och klimat. Genom detta har vi också en stor mångfald när det gäller jaktbara viltarter och de jaktformer vi tillämpar. Men det finns samtidigt ett antal gemensamma nämnare i det svenska sättet att jaga och vår uppfattning om hur jakten bör bedrivas.

Den nordiska jakttraditionen kännetecknas av ett förvaltarskap - ett förnuftigt sätt att ta till vara det överskott som genereras från de vilda djuren. Förnuftigt såtillvida att man skördar i viltstammarna med måttfullhet och inriktning att sörja för nästa års förnyring. Tillvaratagandet av jaktbytet har alltid varit och är alltför jämnt en självklar del i jaktutövningen. Genom jakten får vi kött av högsta kvalitet.

I dag är det också så att jakten behövs för att reglera vissa viltstammar som annars skulle bli för stora och komma att bli en olägenhet för människan och/eller drabbas av foderbrist och svält. Det exempel som ligger närmast till hands är förvaltningen av älgstammen.

Jakten som hållbart nyttjande

För jaktens vidkommande är det viktigt att konstatera att den är en av samhället accepterad verksamhet som en del av ett ekologiskt hållbart samhälle. Den officiella inställningen i samhället är att nyttigheten vilt ska vårdas och tas tillvara. I nyss nämnda riktlinjer från Naturvårdsverket framställs jakten som en del av viltvården och att viltförvaltningen är en del av faunavården.

Vid en historisk tillbakablick kan man konstatera att jaktintresset i sig egentligen aldrig varit orsak till en arts utrotning. I de fall människan har trängt tillbaka en viltart har det funnits ett särskilt uttalat motiv och då främst att minska en viltarts skadliga inverkan på människans intressen. Periodvis har också kött och skinn från vissa arter haft en så stor betydelse för befolkningen att jakten näst intill lett till utrotning. Företrädare för jägarna och jaktintresset har av naturliga skäl alltid varit angelägna om att försöka upprätthålla rika viltstammar. Här kan nämnas att motivet för bildandet av Svenska Jägareförbundet 1830 var just naturintresset och omsorgen om viltstammarnas utveckling samt att *"leda jakten in i ordnade förhållanden"*.

Den biologiska grunden

Jaktutövningen i Sverige vilar i hög grad på en biologisk grund när det gäller jakttider, jaktmetoder, jaktligt urval, viltvårdsåtgärder m.m. Den framstående svenska viltforskningen har i mycket stor utsträckning bidragit till detta förhållande. I sammanhanget ska framhållas att en internationell utvärdering av viltforskningen i Sverige 1997 – 2001 sammantaget gav verksamheten ett mycket högt betyg.

Sedan 1938 samlar Jägareförbundet systematiskt in avskjutningsstatistik i syfte att följa viltstammarnas utveckling. Viltövervakningsverksamheten har under senare år byggts ut. Betydelsen av tillförlitliga uppgifter om såväl tillgång som trender i viltstammarna ökar, dels för den praktiska viltförvaltningen och dels i ett internationellt perspektiv genom Sveriges åtaganden i olika konventioner och EU-direktiv.

Kommentarer till de frågeställningar som framförs i CBM:s skrivelse

Omfattningen av dagens forskningsinsatser

Svenska Jägareförbundets forskningsavdelning avvecklades 2002 som ett led i ett politiskt beslut att de forskningsresurser som fördelades från Viltvårdsfonden skall hanteras gemensamt av Naturvårdsverket. De fem miljoner som Jägareförbundet disponerade fördes således över till verket som idag hanterar totalt drygt 15 miljoner kr för viltforskningsverksamheten. Förbundet representerar alltjämt avnämarna i Naturvårdsverkets vetenskapliga kommitté för viltforsningsärenden och upplever att detta samarbete fungerar väl. Ändamålet med Viltvårdsfondens resurser för viltforskningen är att utveckla vetenskapligt baserad kunskap för hållbar förvaltning av vilt som naturresurs. Naturvårdsverket har för perioden 2003 – 2007 slagit fast fem prioriterade forskningsområden i ett särskilt ramprogram. Dessa är följande; Adaptiv förvaltning, Den mänskliga dimensionen i förvaltningen av vilt, De stora rovdjuren, bytesdjuren och människan, Jaktens effekter - beskattning, störning och etik samt Föränderliga viltpopulationer.

Jägareförbundet gör den bedömningen att Naturvårdsverket har en ambition med viltforskningsverksamheten som väl stämmer överens med Jägareförbundets. I detta avseende har det faktum att förbundets forskningsavdelning avvecklats således väl täckts upp genom Naturvårdsverkets ramprogram.

Utöver de medel som fördelas från Viltvårdsfonden bidrar Jägareförbundets medlemmar med 20 kr av medlemsavgiften. Med 187.000 medlemmar blir detta ett årligt tillskott till viltforskningen med c:a 3.8 miljoner kr. Dessa medel fördelas efter beredning inom förbundet på ett antal olika viltforskningsprojekt – inte sällan som en samfinansiering med Naturvårdsverket.

Det som däremot alltjämt är otillfredsställande är att det i det närmaste helt och hållet är jägarkåren som genom jaktkortsavgiften bekostar såväl forskningen som övervakningen av våra viltstammar inklusive de stora rovdjuren. Jägareförbundets uppfattning är att även allmänna medel bör tillföras verksamheten då det definitivt är ett stort intresse för den breda allmänheten att vi har artrika och livskraftiga viltstammar i landet.

Jakten och den urbaniserade människan

Jägareförbundet instämmer i CBM:s bedömning att en alltmer tilltagande urbanisering och förändrad livsstil innebär ökad risk för att man har en förutfattad negativ bild av jakten som ett sätt att nyttja och förvalta viltstammarna. Det som har särskild stor betydelse för att motverka denna utveckling är den enskilda jägarens uppträdande, vårt sätt att sköta jakten - jaktetiken - samt vårt uppträdande gentemot allmänheten. Den

bild allmänheten får av jakten skapas i hög grad av jägaren själv. I detta avseende kan förbundet spela en viktig roll genom utbildnings- och informationsinsatser mot såväl nya som etablerade jägare. Detta sker också i stor utsträckning i dag genom dels den grundläggande jägarutbildningen och dels genom den jaktledarutbildning som drivs i förbundets regi. Vidare har jägareförbundet en områdesvis välutvecklad skolkontaktverksamhet där vi sprider information direkt till barn och ungdomar om jakten, viltet och viltvården. Den senaste tiden har förbundet även – om än i liten skala – börjat analysera hur man kan möta det jaktintresse som finns hos många svenskar med invandrarbakgrund. Slutligen har vi i informationshänseende tidskrifterna Svensk Jakt och ungdomstidningen Akila samt en välutvecklad hemsida. Fakta om viltet, viltforskningen och en särskild frågeservice hanteras av vår enhet "Vilt och Vetande".

Den oförsonliga synen mot jakt är trots allt ännu inte särskilt framträdande i Sverige. Genom åren har tre större undersökningar visat att opinionsklimatet för jakten är förhållandevis gott i Sverige. Den senaste vetenskapliga undersökningen avseende allmänhetens inställning till jakt genomfördes 2001. Den visar att 80 % av befolkningen antingen accepterar eller är direkt positiva till jakten. Vidare att man i huvudsak anser att jägarna är välutbildade och väl förberedda för jakten. I jämförelse med tidigare undersökningar kan man snarare skönja en starkare ställning för jakten i dag. Detta förhållande återspeglas till viss del även i medias hantering av jakten vilken upplevs som mer saklig och positiv än för 20-30 år sedan. Förbundet är dock fullt medvetet om två saker. Dels att de som är direkt negativa till jakten har en mer oförsonlig och ett tydligare avståndstagande till jakt än tidigare och dels att värdeförskjutningar sker snabbare och är mer påverkade av internationella strömningar än tidigare.

Konfliktsituationer vilt - människa

Den stämpel av skadedjur som vissa viltarter får är mycket olycklig och ska naturligtvis motarbetas. Däremot måste man respektera att det i vissa situationer kan uppstå konflikter mellan människans intressen och vilda djur där det antingen kan krävas förebyggande åtgärder, alternativt skydds jakt eller ersättning från det allmänna. I dessa sammanhang är det oerhört viktigt att myndigheter och beslutsfattare "ser" människan och den situation som uppstått. Det är inte utan att man emellanåt upplever att man åsätter djuren ett högre värde än människan. Lösningen är naturligtvis ett gott samarbete, tydliga policys och regler för hur olika konfliktsituationer ska lösas. De ökade rovdjursstammarna och rovdjurspolitiken har satt fokus på flera av dessa aspekter. Genom de förändringar som sker i naturen är det viktigt med ett följsamt regelverk. Ett stort problem i detta avseende är de två EU-direktiv som i hög grad påverkar den svenska viltförvaltningen. Habitatdirektivet exempelvis vad gäller jakten på lodjur och Fågeldirektivet exempelvis vad gäller jakten på skarv.

Jägareförbundet tog för ett par år sedan initiativ till bildandet av ett Viltförvaltningsråd där förbundet bjudit in 15 olika organisationer som har intresse av eller verksamhet förlagd i naturen. Motivet för detta är att utveckla samarbetet omkring frågor som

berör jakten och viltförvaltningen. Här har det samtidigt skapats en god plattform för diskussioner avseende de konfliktsituationer som kan uppstå mellan människan och vilda djur.

Förändringar i den traditionella jakten

Jägareförbundet anser det helt oacceptabelt att man förbjuder traditionella jaktformer eller jakt på vissa arter på rent tyckande, utan saklig biologisk grund. De tydligaste exemplen på detta är förbudet mot senvinterjakt på sträckande sjöfågel, sommarjakt på sträckande morkulla samt fridlysningen av enkelbeckasin, sothöna och ekorre. Hundraåriga jakttraditioner stryps utan egentlig anledning. Trots att flera offentliga utredningar visat att skärgårdsbornas senvinterjakt på sträckande ejder inte har någon negativ effekt på ejderstammen förvägras man denna jaktform. En konsekvens av detta blir att intresset för sjöfågelvården minskar och att ytterligare en positiv faktor som bidrar till detta glesbygdsboende uteblir. Vad gäller morkullejakten har Jägareförbundet satsat närmare tre miljoner kr genom åren på kunskapshöjande forskning och utredningar om morkullans status och jakten eventuella effekter. Ännu har ingen kunnat påvisa att den jakt som bedrivits i minst 100 år skulle ha någon negativ effekt på morkullepopulationen.

I detta sammanhang är det viktigt att konstatera att intresset för olika jaktformer vanligtvis bidrar till ett intresse av att skapa goda förutsättningar för berörda viltarter vilket i förlängningen skapar nya jakttillfällen. Jägarnas och markägarnas ansträngningar för biotopvård, anläggning av våtmarker, kantzoner, lähäckar, skyddsvegetation etc. skapar ett varierat landskap där den biologiska mångfalden frodas – insekter, småfåglar och en rik vegetation. När man inför ogrundade jaktförbud motverkar man alla de positiva krafter som gynnar mångfalden i naturen.

Den livskvalitet som många upplever i jakten bidrar i hög grad även till att hålla människor kvar i glesbygderna. Att bibehålla förutsättningarna för en varierad och innehållsrik jakt har således stor betydelse för att motverka avfolkningen av landsbygden.

Viltvården som en del i naturvården

Viltvård och naturvård går som nyss nämnts mestadels hand i hand. Produktion av viltbete gynnar som regel den biologiska mångfalden. Den positiva effekten av att gynna viltet i det svenska landskapet kan uppnås på flera olika sätt. Det som vid sidan om rena viltvårdsåtgärder har störst betydelse för såväl mångfalden som jakten är att hänsynstagandet till viltet ses som en integrerad del i såväl jordbruket som skogsbruket. Att t.ex. skapa möjligheter till att avsätta viss areal av den skogsproduktiva marken – om än så liten – för viltet skulle innebära stora vinster i detta sammanhang.

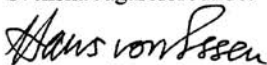
Att ytterligare utveckla ett viltvårdsanpassat jord- och skogsbruk liksom att bevara traditionella hävdmetoder är enligt Jägareförbundets mening betydligt viktigare än att tillskapa särskilda reservat som vanligtvis lägger en död hand över de aktuella områdena. Naturen förändras och en ambition att "bevara" blir ofta missriktad. En aktiv förvaltning som bygger på engagemang och kunskap från lokalbefolkningen är den bästa garantin för en variation i landskapet och därmed hög biologisk mångfald.

Jägareförbundets ansvar i utbildningen

Förbundet känner ett stort ansvar vad gäller utbildningen av jägarkåren både vad gäller jägarnas allmänna ekologiska kunskap och en mera ingående kunskap om viltarternas livsvillkor, förvaltning samt rent artkunskap. Under hösten kommer ett - av Jägareförbundet producerat - helt nytt utbildningsmaterial för jägarexamen. Här kan nämnas att författaren till avsnittet om fågelkunskap är en representant för Sveriges ornitologiska förening. Förbundet anser att jägarkåren överlag har goda viltbiologiska kunskaper men att det självfallet finns utrymme för ytterligare förkovran. I samarbete med Studieförbundet genomförs varje år ett mycket stort antal studiecirklar både på grundnivå och som vidareutbildning.

Svenska Jägareförbundet är inte berett att - främst av tidsskäl - här framföra mera detaljerade förslag i anledning av implementeringen av det aktuella avsnittet i Konventionen om biologisk mångfald. Jägareförbundet är dock givetvis intresserat att framöver medverka i den fortsatta processen, diskutera förslag till förändringar och belysa på vilket sätt sedvänjor, traditionell kunskap m.m. inom jakt och viltvård kan ha betydelse för den biologiska mångfalden.

Svenska Jägareförbundet

Hans von Essen

Riksjaktvårdskonsulent

Studia ethnobiologica

ges ut av Centrum för biologisk mångfald inom projektet ”Människan, växterna och djuren: etnobiologi i Sverige” och utkommer med oregelbundna mellanrum. Ytterligare upplysningar kan erhållas från redaktörerna Börge Pettersson och Håkan Tunón, CBM, Box 7007, 750 07 Uppsala. Tidigare utgivna nummer är:

1. Osva Olsen & Ingvar Svanberg: 1998 ”Tanning with Tormentil (*Potentilla erecta*): Ethnobiological and Ecological Perspectives”, Uppsala: Swedish Science Press. 32 sidor.
2. Ingvar Svanberg: 1998 ”Människor och växter: svensk folklig botanik från ’ag’ till ’örtbad’”, Arena Bokförlag, Stockholm. 403 sidor.
3. Lars Steensland: 2000. ”Fågelnamn och fågelliv Älvdalen med omnejd”, Swedish Science Press, Uppsala. 215 sidor.
4. Börge Pettersson, Ingvar Svanberg & Håkan Tunón: 1999. ”Nötter. Etnobiologisk läsebok”, 2:a upplagan Studentlitteratur, Lund (1:a upplagan 1998). 119 sidor.
5. Börge Pettersson, Ingvar Svanberg & Håkan Tunón: 1999. ”Människorna, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige. Kort projektpresentation och författarvägledning”, Swedish Science Press, Uppsala. 56 sidor.
6. Ingvar Svanberg: 1999. ”Havsråttor, kuttluckor och rabboxar. Folklig kunskap om fiskar i Norden”, Arena Bokförlag, Stockholm. 352 sidor.
7. Walborg Thorsell & Håkan Tunón: 2001. ”Människan och ohyran — bekämpningsmedel i Sverige förr och nu”, CBM, Uppsala. 40 sidor.
8. Bengt Rosén & Anita Carlquist (red.): 2003. ”Människan och husdjuren: rapport från etnobiologiskt symposium på Skansen 11–13 juni 2002”, Stockholm: Stiftelsen Skansen. 43 sidor.
9. Ingvar Svanberg & Håkan Tunón (red.): 2000. ”Ecological Knowledge in the North — Studies in Ethnobiology”, Swedish Science Press, Uppsala. 70 sidor.
10. Ingvar Svanberg & Håkan Tunón (red.): 2000. ”Samisk etnobiologi — människor, växter och djur i norr”, Nya Doxa, Nora. 336 sidor.
11. Ingvar Svanberg: 2001. ”Siskeburar och guldfiskskålar. Ur sällskapsdjurens kulturhistoria”, Arena Bokförlag, Stockholm. 162 sidor.
12. Ingvar Svanberg: 2002. ”Gökblomster, ryssgubbe och vandrande jude: Svenskt växtnamn ABC”, Arena Bokförlag, Stockholm. 213 sidor.
13. Julia Sigurdson & Håkan Tunón (red.): 2002. ”Jordbrukets grödor i människans tjänst: etnobiologi ur agrar synvinkel”, Sveriges Lantbruksmuseum, Julita. 144 sidor.
14. Kelvin Ekeland (red.): 2002. ”Norra Hälsingland: Etnobiologi och lokalbefolkningars kunskapskatt”, Nordiska kulturlandskapsförbundet & CBM, Hudiksvall & Uppsala. 64 sidor.
15. Håkan Tunón: 2004. ”Traditionell kunskap och lokalsamhällen: artikel 8j i Sverige, CBM, Uppsala. 372 sidor.

Serien har ingen bestämd formgivning eller distributionsväg varför ingen samordnad försäljning av skrifterna förekommer. Nummer 7, 13 och 14 beställs direkt från CBM medan nummer 1, 3, 5 och 9 kan beställas via Swedish Science Press, Box 118, 751 04 Uppsala (Telefon: 018-36 55 66; Fax: 018-36 52 77; E-post: info@ssp.nu). Övriga nummer (2, 4, 6, 10–12) säljs i den vanliga bokhandeln.

